

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1964

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1966

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1964

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1966

ΤΥΠΟΙΣ: «ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ» ΒΕΡΓΑΣ 4 — ΑΘΗΝΑΙ — ΤΗΛ. 813.330
Μεταλλογραφήματα Κ. Ε. Χαλκιοπούλου, Ἀγ. Μάρκου 14 — Ἀθ ἡ ν α ι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εὐεργέται.	Σελίς ζ'
Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1963 - 1965. .	ζ'
Ἐπίτιμοι ἀντιπρόεδροι.	η'
Ἐπίτιμοι σύμβουλοι	η'
Ἐπίτιμοι ἑταῖροι	θ'
Ἀντεπιστέλλοντες ἑταῖροι.	ι'
Τακτικοὶ ἑταῖροι	ια' - ιδ'
Ἐκθεσίς τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1964	1 - 2

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνῃ ὑπὸ Ἰωάννου Τραυλοῦ . . .	3 - 4
2. Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου ὑπὸ Παύλου Λαζαρίδῃ . .	5 - 23
3. Ἀνασκαφὴ Ναούσης ὑπὸ Φωτίου Πέτσα	24 - 34
4. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Λαζαρίδῃ	35 - 40
5. Ἀνασκαφὴ Παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Γ' Ἀμφιπόλεως ὑπὸ Εὐσταθίου Γ. Στίκα	41 - 43
6. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ νεκρομαντεῖον τοῦ Ἀχέροντος ὑπὸ Σω- τηρίου Ἰ. Δάκαρη	44 - 53
7. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν βαλανεῖον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας Κερκύρας ὑπὸ Γεωργίου Σ. Δοντᾶ	54 - 59
8. Ἀνασκαφὴ τοῦ Τείχους Δυμαίων ὑπὸ Εὐθυμίου Μαστρο- κόστα	60 - 67
9. Ἀνασκαφὴ Μυκηνῶν ὑπὸ Γεωργίου Ἐ. Μυλωνᾶ	68 - 77
10. Ἀνασκαφαὶ ἐν Πύλῳ ὑπὸ Σπυρίδωνος Μαρινάτου . . .	78 - 95

11. Ἀνασκαφή Μεσσήνης ὑπὸ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου . . .	96 - 101
12. Ἀνασκαφή ἀκροπόλεως Σπάρτης ὑπὸ Χρυσάνθου Χρήστου . . .	102 - 120
13. Ἀνασκαφή εἰς τὸ Τηγάνι τῆς Μάνης ὑπὸ Νικολάου Β. Δρανδάκη	121 - 135
14. Ἀνασκαφαὶ Ἡλίδος ὑπὸ Νικολάου Φ. Γιαλούρη . . .	136 - 139
15. Ἀνασκαφή ἐν τῷ ναῷ τῆς Καταπολιανῆς Πάρου ὑπὸ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου	140 - 141
16. Ἀνασκαφαὶ Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος	142 - 168
17. Ἀνασκαφή Κατσαμπᾶ ὑπὸ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου	169 - 171
18. Ἀνασκαφή Ὁκταγώνου Φιλίππων ὑπὸ Στυλιανοῦ Π. Πε- λεκανίδη	172 - 178
Β' Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων	179 - 193
Γ' Ἀνέγερσις κλπ. Μουσείων	194
Δ' Ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων	194
Ε' Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις	194 - 195
Ζ' Συνέλευσις τῶν ἐταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1964	196 - 197
Η' Ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ ἔτους 1964 . . .	198 - 204
Θ' Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1964	205 - 207
Ι' Κίνησις τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1964	208 - 221
ΙΑ' Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1964	222 - 226
ΙΒ' Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	227 - 233

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ, ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
Α. Ε. Η. ΓΟΕΚΟΟΡ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1963 - 1965

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Σ Υ Μ Β Ο Υ Λ Ο Ι

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ (ἀπὸ 1/5/63)

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΚΩΝ/ΝΟΣ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
(ἔως 16/4/63)

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Sir John Davidson Beazley. — 100 Holywell, Oxford, England.

Carl William Blegen. — Πλουτάρχου 9, Ἀθήναι.

† **Charles Picard.**

Louis Robert. — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris XIVe, France.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

H. A. M. ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῦος Ἀδόλφος.

Oscar Broneer. — Παλαιὰ Κόρινθος.

Ward M. Canaday. — 500 Security Bldg., Toledo 4, Ohio, U.S.A.

William Bell Dinsmoor. — Σουηδίας 54, Ἀθήναι.

Sam Eitrem. — Oslo, Norvège. Majorstuveien 32A.

Pierre de la Coste-Messelière. — Les Ousches, par Melle, Deux-Sèvres.

Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey, U.S.A.

† **Alfred Merlin.**

Charles H. Morgan. — Amherst College, Amherst, Mass., U.S.A.

Martin P. Nilsson. — Bredgatan 25, Lund, Suède.

Homer Thompson. — Institute for Advanced Study, Princeton, N. J., U.S.A.

Eugene Vanderpool. — Σουηδίας 54, Ἀθήναι.

† **Otto Walter.**

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

- Helmuth Berve.** — Rainweg 9, Hechendorf (Pilsensee).
- Veselin Čaikanović.** — Gledstonova 22, Belgrade, Yougoslavie.
- Rhys Carpenter.** — "Jerry Run", R. D. 2, Downington, Pa, U.S.A.
- John Caskey.** — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio, U.S.A.
- † **George W. Elderkin.**
- Sir John Forsdyke.** — 13. Sandringam Road, London, N. W. 11 England.
- Stanislaw J. de Gasiorowski.** — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Cracovie, Pologne.
- † **Henri Grégoire.**
- Hâmit Züdeyr Kosay.** — T. K. Kültür Bakanlığ^vi, Ancara, Turquie.
- Scarlat Lambrino.** — Università di Combra, Portogallo.
- Ernst Meyer.** — Universität, Zürich, Schweiz.
- Kazimierz Michalowski.** — Brzozowa 12, Varsovie, Pologne.
- Kurt Müller.** — Dahlmannstr. 10, I, Göttingen, Deutschland.
- Jeanne Robert.** — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris, XIVe, France.
- † **Otto Rubensohn.**
- Henri - Arnold Seyrig.** — Institut français, B.P, 1424 Beyrouth. Liban.
- Hidenaka Tanaka.** — Imperial University, Kyoto, Japan.
- Lincoln Mac Veagh.** — Gasa das Laranjeiros, Estoril, Portugal.
- Carl Weickert** — Devrientweg 6, Berlin - Lichterfelde, Deutschland.
- Arthur Maurice Woodward.** — 21 Byng Road, Tunbridge Wells; Sussex, England.
- Walther Wrede.** — Allmandweg 47, Nagold, Deutschland.
- † **Gerard Mackworth - Young.**
-

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Pierre Amandry.— Av. de la Marseillaise 6, Strasbourg, France.

Richard David Barnett.— British Museum London, W.C.I.

Henri Ducoux.— 37 avenue de Versailles, Paris, France.

Karl Kübler.— Linsenbergstrasse 25, Tübingen - Lustnau, Deutschland.

Paul Lemerle.— École des Hautes Études, Sorbonne, Paris, France.

Ibraim Noshy.— Egyptian University of Cairo, Egypt.

William Stuart Thompson.— 60 East 42nd St., New York 17, N.Y. U.S.A.

Iwan Velkoff.— Musée National, Sofia, Bulgarie.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1964

Σημ.— Οἱ δι' ἄστερίσκου σημειούμενοι ἑταῖροι εἶναι ἰσόβιοι.

1. *Ἀγγελόπουλος Θεόδωρος	31. Δαλαμάγκας Ἑμμανουήλ
2. Ἀλεξανδρῇ Ὀλγα	32. *Δηλιγιάννης Ἐπαμεινώνδας
3. Ἀλεξανδρῆς Κωνσταντῖνος	33. Δημαρᾶς Ἰωάννης
4. Ἀλεξίου Στυλιανός	34. Δημητρακάκης Δημήτρ. Κωνστ.
5. *Ἀλεξόπουλος Θεοφάνης	35. *Διαμαντόπουλος Ἀνδρέας
6. *Ἀλιβιζᾶτος Ἀμίλκας	36. *Διαμαντόπουλος Διονύσιος
7. *Ἀναγνωστόπουλος Ἰωάννης	37. *Διαμαντοπούλου Ἑγνή
8. Ἀναστασιάδης Ἀναστάσιος	38. Δοντᾶς Γεώργιος Σπ.
9. Ἀνδρειωμένου Ἀγγελικῇ	39. *Δουκάκη Εὐανθία
10. Ἀνδρόνικος Ἑμμανουήλ	40. *Δραγούμης Φίλιππος Στεφ.
11. *Ἀντωνιάδης Ἰωάννης	41. Δρανδάκης Νικόλαος
12. Βαβρίτσας Ἀνδρέας	42. Δροσογιάννη - Κουτσοζώστα Φανή
13. *Βαλάσης Θωμᾶς	43. *Ἐξαρχος Νικόλαος
14. *Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου Εἰρ.	44. Ζαφειρόπουλος Νικόλαος
15. Βασιλείου Ἰωάννης	45. Ζέπος Παναγιώτης
16. *Βασσεγχόβεν Λουδοβίκος	46. Ζυγαδινός Νικόλαος Ε.
17. *Βελουδίου Μαρία	47. Ἡλιόπουλος Γεώργιος
18. *Βέλτσος Γεώργιος Νικολ.	48. *Θεοφανείδης Βασίλειος
19. *Βερδελῆς Νικόλαος	49. Θεοχάρης Δημήτριος
20. *Βερναρδάκης Κωνσταντῖνος	50. Ἰακωβίδης Σπυρίδων
21. Βουκίδης Τιμολέων	51. *Ἰγγλέσης Σωτήριος
22. *Γεωργακόπουλος Κωνσταντῖνος	52. Καζαμίας Θωμᾶς
23. Γεωργούλης Κωνσταντῖνος Δ.	53. *Καλιτσουνάκης Δημήτριος
24. Γιαλούρης Νικόλαος	54. *Καλιτσουνάκης Ἰωάννης
25. *Γιαννακόπουλος Γεώργιος	55. Καλλίας Κωνσταντῖνος
26. *Γιαννόπουλος Δημήτριος	56. *Καλλιγᾶς Μαρίνος
27. *Γιαννουλάτου Ἀρτεμισία	57. Καλλιπολίτης Βασίλειος
28. Γυαλίστρας Σέργιος	58. Καλογεροπούλου Ἀθηνᾶ
29. Δαβάρας Κωνσταντῖνος	59. Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
30. Δάκαρης Σωτήριος	60. *Κανελλόπουλος Παναγιώτης

61. * Καντᾶς Ἡλίας	97. Λαζαρίδης Δημήτριος
62. * Καπρουλᾶς Γεώργιος	98. Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
63. Καράγιωργα Θεοδώρα	99. * Λάππας Γεώργιος
64. * Καραθανάσης Δημήτριος	100. * Λογοθέτης Κωνσταντῖνος
65. Καραμανώλη-Σιγανίδου Μαρία	101. * Μαγιάσης Σωτήριος
66. * Καρανδρέας Ἀπόστολος	102. * Μακαρόνας Χαράλαμπος
67. Καράσσοι Χρῆστος	103. Μακκᾶς Λέων
68. * Καροῦζος Χρῆστος	104. Μανούσακας Μανουῖος
69. * Καρούζου - Παπασπυρίδη Σέμνη	105. Μαντζουνης Παναγιώτης Δ.
70. * Κάτσανος Νικόλαος	106. * Μαντζούφας Γεώργιος
71. * Kent John	107. * Μαριδάκης Γεώργιος
72. Κεραμόπουλος Δημήτριος Ἀ.	108. * Μαρινᾶτος Σπυρίδων
73. Κιουσόπουλος Δημήτριος	109. * Μαρκεζίνης Σπυρίδων
74. Κόλιας Γεώργιος	110. Μαστροκώστας Εὐθύμιος
75. Κόλλας Περικλῆς	111. Μαυρομμάτης Κ. Γ.
76. Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος	112. * Μαυρούλιας Ἰωάννης
77. Κονιδάρης Γεράσιμος	113. * Μέγας Γεώργιος
78. * Κοντῆς Ἰωάννης	114. Μερτικόπουλος Θεόδωρος
79. Κοντολέοντος Εὐρυδίκη	115. * Μεσολωρᾶς Παναγιώτης
80. * Κοντολέων Νικόλαος	116. * Μηλιάδης Ἰωάννης
81. Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος	117. * Μιράσγετιζης Δημοσθένης
82. Κορρῆς Στυλιανός	118. Μιτσὸς Μάρκελλος
83. Κορωναῖος Δημήτριος	119. Μιχελῆς Παναγιώτης
84. * Κοσμόπουλος Δημήτριος	120. Μόστρας Βασίλειος
85. * Κοτζιάς Νικόλαος	121. * Μπαβαβέας Ἀδαμάντιος
86. * Κουγέας Σωκράτης	122. * Μπακαλάκης Γεώργιος
87. Κουρμούλης Γεώργιος	123. Μάραλα Χαρίκλεια
88. * Κρητικὸς Εὐάγγελος	124. Μπενάκης Λουκᾶς Α.
89. Κριεζῆς Ἀντώνιος	125. Μπόννης Κωνσταντῖνος
90. * Κριεζῆς Ἑμμανουήλ	126. Μπότσαρης Δημήτριος Τ. Ν.
91. * Κριμπᾶς Βασίλειος	127. Μπούρας Χαράλαμπος
92. * Κριμπᾶς Ἡλίας	128. Μπουφίδης Νικόλαος
93. Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος	129. Μυλωνᾶς Ἀλέξανδρος
94. Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος	130. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
95. * Κωνσταντίνου Ἰωάννα	131. Μυλωνᾶς Παῖλος Κ.
96. * Κωττάκης Λεωνίδα	132. * Νομικὸς Μᾶρκος

133. Νταῖς Ἀστέριος
134. Ντούμας Χρήστος
135. * Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
136. Οἰκονομίδου Ἀδμαντία
137. * Ορλάνδος Ἀναστάσιος Κ.
138. * Πάλλας Δημήτριος
139. * Παμπούκας Ἀπόστολος
140. Πάνζαρης Γεώργιος
141. * Πανταζόπουλος Νικόλαος
142. * Παντελίδης Ἐμμανουήλ
143. Παντελίδου Μαρία
144. Παπαγιαννόπουλος - Παλαιὸς Ἀ.
145. * Παπαδάκης Κωνσταντῖνος Ν.
146. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
147. Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
148. Παπαδοπούλου Φωτεινὴ
149. * Παπαθανασίου Πάνος
150. Παπαθανασόπουλος Γεώργιος
151. * Παπαϊωάννου Ἰωάννης
152. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
153. * Παπαϊωάννου Πάνος
154. * Παπακωνσταντίνου Κωνστ. Δ.
155. Παπαντωνίου Γεώργιος
156. Παπασταύρου Ἰωάννης
157. * Παπαστράτος Εὐάγγελος
158. * Παπαστράτος Ἰωάννης
159. * Παπαφλέσσας Γρηγόριος
160. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
161. Παρασκευόπουλος Περικλῆς
162. * Πελεκανίδης Στυλιανὸς
163. Πελεκίδης Χρύσης Εὐστρ.
164. * Πέππας Ἀριστοτέλης
165. Πέππα - Δελμούζου Κωνσταντῖνα
166. * Πεσματζόγλου Γεώργιος
167. Πετράκος Βασίλειος
168. * Πετρόπουλος Γεώργιος
169. Πέτσας Φώτιος
170. Πλάτων Νικόλαος
171. * Πλυτᾶς Ἀμβρόσιος
172. * Πολίτης Λῖνος Ν.
173. * Πολυγένης Ἰωάννης Κ.
174. * Πουλίτσας Παναγιώτης
175. * Πουλόπουλος Ἀπόστολος
176. * Πουρῆς Μιλτιάδης
177. * Πρινάρης Κίμων
178. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη Εὐαγγελ.
179. * Ρουμπάνης Γεώργιος
180. * Ρούνιος Κωνσταντῖνος
181. * Ρωμαΐδης Ἰωάννης
182. * Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος
183. Ρωμιοπούλου Αἰκατερίνη
184. Σακελλαρίου Ἀγνή
185. * Σακελλαρίου Γεώργιος
186. Σακελλαρίου Μ. Β.
187. Σεργόπουλος Γεώργιος
188. * Σκάσσης Ἑρρίκος
189. Σολομωνίδης Γεώργιος
190. Σπυριδάκης Γεώργιος
191. * Σπυρόπουλος Παναγιώτης
192. * Σταθακόπουλος Παναγιώτης
193. * Σταθάτου Ἑλένη
194. Σταθάτου Χριστίνα
195. Σταματᾶκος Ἰωάννης
196. Στασινοπούλου - Τουλούπα Ἐβη
197. * Σταυρόπουλος Κωνστ. Ἀγγ.
198. * Σταυρόπουλος Φοῖβος
199. * Στεργιόπουλος Δημήτριος
200. * Στίκας Εὐστάθιος
201. Συνοδινὸς Ἐλευθέριος
202. * Σωτηρίου Γεώργιος Α.
203. Σωτηρίου Μαρία
204. * Τεγοπούλου - Ἡλιοῦ Ἀλεξάνδρα

205. Τενεκίδης Γεώργιος	215. * Φουντούλης Δημήτριος
206. Τζαννεῖτος Θησεὺς	216. Φραγκιδάκης Ἰωάννης
207. Τοῦλ Χάρης	217. Φραγκούλης Γεώργιος
208. * Τραυλὸς Ἰωάννης Μ.	218. * Χαρίτος Ἰωάννης
209. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς	219. Χαριτωνίδης Σεραφεῖμ
210. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάνν.	220. * Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ
211. Τσιριντάνης Ἀλέξανδρος	221. Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ.
212. Τωμαδάκης Νικόλαος	222. Χατζηνικολάου Ἄννα
213. Φατούρου Κάντω	223. Χρήστου Χρῦσανθος
214. Φιλιππάκη Βαρβάρα	224. * Χριστόπουλος Μιχαήλ
-

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1964

Μεγαλειότατε,

Πρὸ πάσης λογοδοσίας περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, τὸ Συμβούλιον αὐτῆς αἰσθάνεται ζωηρῶς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσῃ τὴν εἰλικρινῇ αὐτοῦ χαρὰν διότι τὴν σημερινὴν δημοσίαν συνεδρίαν ἠὺδοκῆσατε νὰ τιμήσετε διὰ τῆς παρουσίας σας, συνεχίζοντες οὕτω τὴν παράδοσιν τοῦ ἀοιδίμου πατρός Σας, βασιλέως Παύλου, ἐπιτίμου προέδρου καὶ μεγάλου προστάτου τῆς Ἑταιρείας. Τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἐξαιρέτου ἐκείνου βασιλέως ἐθρήνησε πέρυσι μετὰ σύμπαντος τοῦ ἔθνους καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

Ὑπῆρξε τῷ ὄντι ὁ βασιλεὺς Παῦλος μία μεγάλη ἐλληνικὴ ψυχὴ, ὑπόδειγμα σωφροσύνης, ἀνεξικακίας, δικαιοσύνης καὶ φιλοπατρίας, μετ' ἐκτάκτου στοργῆς ἀποβλέψας πάντοτε εἰς τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῆς πατρίδος.

Ἡ μορφὴ καὶ τὸ παράδειγμά του ἀποτελεῖ μεγάλην ἠθικὴν κληρονομίαν διὰ πάντα Ἑλληνα πονοῦντα τὴν μεγαλῶνυμον ταύτην γωνίαν τῆς γῆς καὶ ποθοῦντα τὴν ἔνδοξον συνέχειαν τῆς ἱστορίας της.

Συνεχίζοντες, ἤδη, κατὰ καθῆκον, τὸν πένθιμον ἡμῶν κατάλογον, θὰ ὁποτίσωμεν φόρον τιμῆς καὶ εἰς τὴν μνήμην τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκλιπόντων ἐταίρων καὶ συναγωνιστῶν ἡμῶν εἰς τὸν στίβον τῆς ἐπιστήμης.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν ξένων θὰ μνημονεύσωμεν τὸν θάνατον ἀφ' ἐνὸς τοῦ ἐπιτίμου Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας μας καθηγητοῦ Georg Karg, διατελέσαντος ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἀνδρὸς σοφοῦ, εὐγενεστάτου καὶ κατ' ἐξοχὴν καλλιεργημένου, σπουδαίας δὲ παρασχόντος συμβολάς, ἰδίᾳ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Μινωικῆς καὶ τῆς Μυκηναϊκῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐπιτίμου ἡμῶν ἐταίρου Βέλγου καθηγητοῦ Henri Grégoire, ἀκραιφνοῦς φιλέλληνος, ἐμπνευσμένου διδασκάλου τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς ἱστορίας, δεινοῦ ἐλληνιστοῦ καὶ ἐξαίρετου ἐρευνητοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας.

Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐταίρων, μᾶς ἀφήρπασεν ὁ θάνατος τὸν πρῶην βουλευτὴν καὶ ὑπουργὸν Ἑπαμ. Δηλιγιάννην, τὸν ὑποναύαρχον Γεώργιον Δραβίλαν, τὸν ἀντιστράτηγον Σέργιον Γυαλίστραν, τὸν πρῶην δήμαρχον Ἀθηναίων Ἀμβρόσιον Πλυτᾶν, τὸν χρηματιστὴν Γεώργιον Καπρουλᾶν καὶ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γεώργιον Σακελλαρίου, οἵτινες, πάντες, μετ' ἀδιαπτώτου ἐνδιαφέροντος καὶ στοργῆς παρηκολούθησαν τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας.

Μεταβαίνοντες ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν θὰ ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον τῆς Ἑταιρείας.

.....

(Ἐπεταὶ ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1964).

.....

Τοιοῦτο ὑπῆρξε, Μεγαλειότατε, τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1964, ἀντάξιον τῆς ἱστορίας της καὶ εὐοίωνον διὰ τὴν συνέχειαν αὐτῆς.

Α. ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙ

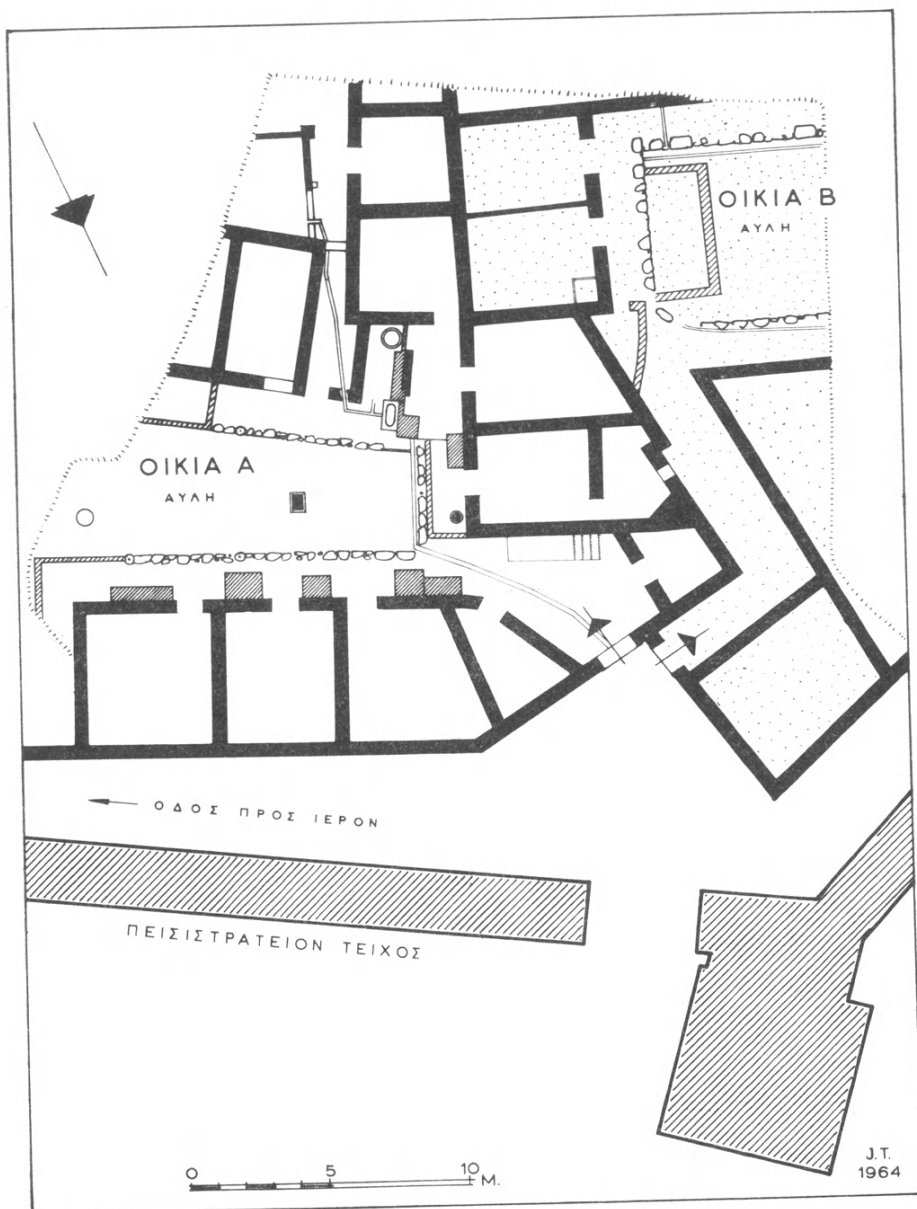
Ἐν Ἐλευσίνι συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964 αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν πρὸς Δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων βοηθητικὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος περιελάμβανε τὰ κτήρια τῆς διοικήσεως καὶ τὰς κατοικίας τοῦ ἱεραικοῦ προσωπικοῦ.

Αἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, βοηθουμένου καὶ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολόγου Κας Μαρίας Ἀναγνωστοπούλου, ἐργασίαι κύριον σκοπὸν εἶχον τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ἀπὸ τοῦ 1961 ἀνασκαπτομένου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν μεγάλου οἰκοδομήματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια εἰς τὸν ἀνασκαφέντα νέον τομέα (πίν. 1), μήκους 20 μ. καὶ πλάτους 4 μ., πρὸς Νότον τοῦ οἰκοδομήματος ἐπέτρεψαν τὴν καλυτέραν ἐξακρίβωσιν τῶν πρὸς Δυσμὰς ὁρίων αὐτοῦ. Τὸ κυριώτερον ὅμως συμπέρασμα ἐκ τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης ἦτο ἡ ἀσφαλὴς πλέον ἐξακρίβωσις, ὅτι εὕρισκόμεθα ὄχι πρὸ ἐνὸς ἀλλὰ πρὸ δύο οἰκοδομημάτων, πιθανῶς οἰκιῶν, τῆς Α καὶ Β ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 1). Αἱ οἰκίαι χωρίζονται σαφῶς μεταξὺ τῶν, ἐκάστη δὲ περιλαμβάνει μίαν μεγάλην αὐλήν, πέριξ τῆς ὁποίας εἶναι διατεταγμένα τὰ διάφορα δωμάτια. Ὅτι ὁπωσδήποτε εὕρισκόμεθα πρὸ δύο διαφορετικῶν οἰκοδομημάτων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως δύο χωριστῶν εἰσόδων τῆς μιᾶς παραπλεύρως τῆς ἄλλης, εὕρισκομένων ἀκριβῶς ἔναντι τῶν *Ἀστυδε Πυλῶν*, κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου.

Ἡ ἀνασκαφεῖσα καὶ εἰς τὸν νέον τομέα ἐπίχωσις βάθους 3 μ. ἦτο ἡ αὕτῃ ἀκριβῶς μὲ τὴν τῶν προηγουμένων ἀνασκαφῶν. Ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ ὑψηλότερον μέρος αὐτῆς ὑπὸ συγχρόνων χωμάτων καὶ θεμελίων οἰκιῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, βαθύτερον δὲ ὑπὸ συμπαγοῦς καὶ σκληροῦ στρώματος, πάχους 2 μ. περίπου, σχηματισθέντων ἐκ διαλελυμένων ὠμῶν πλίνθων, προερχομένων ἐκ τῶν τοίχων τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Ἐντὸς τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν ὄστρακα καὶ νομίσματα τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος προσδιορίζοντα τὸν χρόνον καταστροφῆς τῶν οἰκοδομημάτων τούτων.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐν Ἐλευσίνι ἑρειπίων οἰκιῶν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

2. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

Ἡ συνέχις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀπὸ τοῦ 1960 ἐρευνωμένου κοσμικοῦ κτίσματος ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Πυράσου εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας (Νέαν Ἀγχιάλον) (πίν. 2) ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964 ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος. Εἰς τὴν διενέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν τακτοποίησιν καὶ μελέτην τῶν εὗρημάτων, πολύτιμον βοήθειαν προσέφερεν ἡ ἀρχαιολόγος Δίς Νίκη Μιχάλου.

Διπλοῦς ὑπῆρξεν ὁ σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν. Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἔρευνα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἤδη ἐρειπίων τοῦ κτηρίου, κυρίως, εἰς τοὺς Τομεῖς παρὰ τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν στοὰν τοῦ αἰθρίου, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀποκάλυψις νέων κτηριακῶν στοιχείων τῆς πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Δυσμὰς καὶ ἐν μέρει πρὸς Βορρᾶν ἐπεκτάσεως αὐτοῦ.

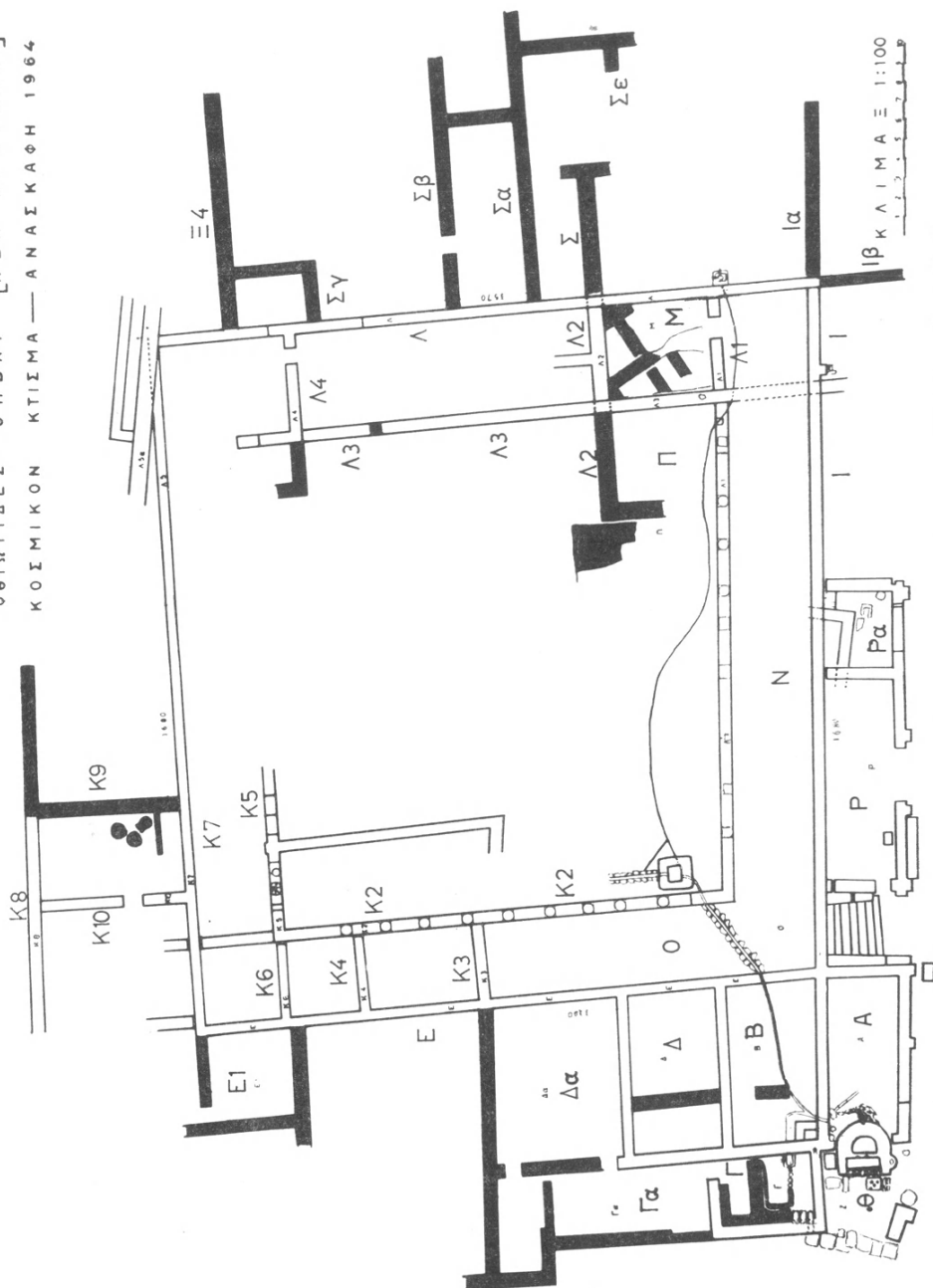
Ἐν τῇ παρατιθεμένῃ κατόψει (εἰκ. 1) δηλοῦνται διὰ μελανοῦ χρώματος τὰ νέα μέρη τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου, τὰ ὅποια ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν. Ἦδη τὸ μήκος αὐτοῦ ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς ἀνῆλθεν εἰς 67.00 μ., εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι τοῦτο συνεχίζεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, χωρὶς νὰ καθίσταται εἰσέτι δυνατόν νὰ καθορισθῶν αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις καὶ ἡ μορφή αὐτοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐγένετο παρακολούθησις τῶν διανοιχθέντων θεμελίων πρὸς ἐπέκτασιν τῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ παρακειμένου οἰνοποιείου, ἀναζήτησις νέων στοιχείων εἰς τὸν ἐκτεταμένον ἐρειπιῶνα τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν καὶ τέλος τοπογραφικὴ ἀποτύπωσις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ν. Ἀγχιάλου. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

Πρὸς εὐχερεστέραν παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν ἐκτίθενται κατωτέρω τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεῦνης κατὰ Τομεῖς.

Τομεὺς Β. Ὁ Τομεὺς οὗτος εὐρίσκεται πρὸς Δυσμὰς τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου, παρὰ τὴν κλίμακα καὶ τοὺς Τομεῖς Α καὶ Ο (εἰκ. 1, κάτωσις). Ἀποτελεῖται ἔξ ἐνὸς ἐπιμήκους παραλληλογράμμου δωματίου, τοῦ ὁποίου πέρυσιν εἶχον ἀποκαλυφθῇ, εἰς μικρὸν ὕψος μόνον, οἱ τέσσαρες τοῖχοι. Ἐφέτος ἐγένετο ἀφαίρεσις τῶν χωμάτων εἰς βάθος 0.70 μ. Οὕτω, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς γενομένης πέρυσι διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς

ΘΕΩΤΙΔΕΙΣ ΘΗΒΑΙ [ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ]
ΚΟΣΜΙΚΟΝ ΚΤΙΣΜΑ — ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1964

Εἰγ. 1. Κάτοπις τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν.

ἀποχωματώσεως ὕψους 0.60 μ. καθ' ὅλην τὴν πρὸς Δυσμὰς ἔκτασιν τῆς δυτικῆς στοᾶς (βλ. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 35 - 37. Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου ἐν ΠΑΕ 1963), τὸ συνολικὸν βάθος τῆς ἐρεῦνης εἰς τὸν Τομέα τοῦτον εἶναι 1.30 μ. Ἀπὸ τοῦ βάθους 1.10 μ. καὶ κατωτέρω ὑπάρχει στρῶμα ἀφθόνων συντριμμάτων τοιχοδομῆς καὶ θραυσμάτων κεράμων στέγης.

Περὶ συνελέγησαν ἐννέα τεμάχια ἀρραβδῶτων μαρμαρίνων κιόνων, μία χαλκίνη περόνη, μικρὸς πῆλινος λύχνος καὶ μία ὀστεῖνη βελόνη. Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη κατασκευὴ ἐκ κοινῆς τοιχοποιίας, διαστάσεων 1.65×0.70 μ., εἰς σχῆμα συμπαγοῦς κτιστῆς τραπέζης, ἀκαθορίστον, πρὸς τὸ παρόν, προορισμοῦ.

Ἐξηκριβώθη ἡ πορεία τοῦ κτιστοῦ ἀγωγοῦ ὕδατος. Οὗτος, ἐκκινῶν ἀπὸ τοῦ τετραγώνου φρεατίου τοῦ εὐρισκομένου παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ αἰθρίου, διασχίζει λοξῶς τὴν δυτικὴν στοὰν εἰς τὸν Τομέα Ο, διαπερᾷ τὸν τοῖχον Ε καὶ διακλαδοῦται παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ δωματίου Β. Καὶ τὸ μὲν ἐν σκέλος αὐτοῦ, διὰ τοῦ μεσοτοίχου τῶν δωματίων Γ καὶ Β, καταλήγει εἰς τὸ τετράγωνον φρεάτιον τοῦ Γ, τὸ δὲ ἕτερον σκέλος, διὰ τοῦ μεσοτοίχου τῶν δωματίων Α καὶ Β, καταλήγει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κόγχης τῆς ἡμικυκλικῆς δεξαμενῆς Θ. Οὕτω, ἡ δεξαμενὴ ἐτροφοδοτεῖτο δι' ὕδατος ἐκ τοῦ φρεατίου τοῦ αἰθρίου.

Το μ ε ὺ ς Γ. Εὐρίσκεται δυτικῶς τοῦ προηγουμένου (εἰκ. 1, κάτω-ψις), μετὰ τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἔχει ἐπικοινωνίαν. Ἐφέτος συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ πέρυσιν εὐρεθέντος κτιστοῦ ὀχετοῦ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Γ. Οὗτος ἐπικοινωνεῖ μετὰ δύο καθέτων πρὸς αὐτόν, παραλλήλων ὁμοίων ὀχετῶν, πλάτους 0.55 - 0.60 μ., ὥστε ἐν κατόψει νὰ σχηματίζεται τὸ γαλλικὸν γράμμα F. Αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τῶν ὀχετῶν εἶναι ἐπικεχρισμέναι δι' ἀσβεστοκονιάματος, ἡ δὲ κοίτη αὐτῶν εἶναι ἐπεστρωμένη διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0.50×0.50 μ.

Εἰς τὰ ἀνατολικά ἄκρα τῶν δύο τούτων ἀκαλύπτων ὀχετῶν διωχέτευετο ὕδωρ, εἰς μὲν τὸ τοῦ νοτίου δι' ἐνὸς ἀγωγοῦ λαμβάνοντος τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ τετραγώνου φρεατίου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Γ, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, κατέληγεν ὁ ἐκ τοῦ φρεατίου τοῦ αἰθρίου ἐκκινῶν ἀγωγός, εἰς δὲ τὸ τοῦ βορείου ὀχετοῦ δι' ἑτέρου ἀγωγοῦ ἐρχομένου ἐκ τοῦ διαμερίσματος Γα καὶ διαπερῶντος τὸν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Γ τοῖχον. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ὀχετῶν ἔχει ρύσιν πρὸς Δυσμὰς καὶ πρὸς Νότον, ὥστε τὰ εἰς τὰ ἀνατολικά ἄκρα αὐτῶν ἐκχυνόμενα ὕδατα νὰ παρασύρουν πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' ὅπῃς ἀνοιγομένης εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Γ νὰ τὸ μεταφέρουν εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ κτηρίου ὀχετόν, ὅστις ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἡ πιθανωτέρα ἐξήγησις τῶν ὀχετῶν εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ ἀφο-

δευτηρίων μὲ σύστημα καθαρισμοῦ αὐτῶν δι' ὕδατος. Ταῦτα δὲν παρουσιάζουν, βεβαίως, τὴν πολυτελὴ διὰ τὸ εἶδος ἐμφάνισιν τῶν ρωμαϊκῶν Βεσπασιανῶν ἢ τῶν λεγομένων «Νυμφαίων», οὐχ ἦττον ὅμως ἔχουν τὸ αὐτὸ σύστημα λειτουργίας. Ἐκ τῶν εὐρημάτων ἐξάγεται, ὅτι τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀφοδευτήρια ἦσαν ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ 6ου, ἔχομεν, ἐπομένως, ἐδῶ ἐν καλὸν παράδειγμα κατασκευῆς τοῦ εἴδους κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περιόδον.

Ἐκ τοῦ χώρου Γ καὶ τῶν ὀχετῶν περισυνελέγησαν :

α'. Εἷς παλαιοχριστιανικὸς λύχνος, ἀκέραιος, ἐπιμήκους σχήματος μὲ διάκοσμον ἐκ δύο κλάδων φοῖνικος εἰς τὴν στεφάνην καὶ σταυροῦ εἰς τὸ κοῖλον τοῦ δίσκου. Εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ σχηματίζονται ἀνὰ τρεῖς ὁμόκεντροι κύκλοι - «ἐπίμηλα». Τὸ ὅλον σχέδιον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῶν ἐπιμήλων περιβάλλεται ὑπὸ ἐκτύπων στιγμῶν (πίν. 3α). Αἱ διαστάσεις τοῦ λύχνου εἶναι: μῆκος 0.124 μ., πλάτος 0.067 μ. καὶ ὕψος 0.025 μ. Ὁμοιοὶ λύχνοι εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1960 (Τὸ Ἔργον 1960, σ. 66, εἰκ. 80).

β'. Τεμάχια λύχνων, ἐν τῶν ὁποίων σωζόμενον εἰς ἱκανὸν μέγεθος (0.075 × 0.06 μ.), εἶναι ὁ ἄνω δίσκος παλαιοχριστιανικοῦ λύχνου τοῦ συνήθους ὠσειδοῦς σχήματος, ὡς καὶ ὁ προηγούμενος. Φέρει καὶ οὗτος ἀνάγλυφον κόσμῳ, εἰς μὲν τὴν στεφάνην διπλοῦν κλάδων φοῖνικος, εἰς δὲ τὸ κοῖλον μακρόπουν πτηνόν, ραμφίζον ἐσχηματοποιημένον φυτόν (πίν. 3β).

γ'. Μία ὑαλινὴ χάνδρα καὶ τεμάχια ὀστεινῶν περονῶν.

δ'. Ἐξήκοντα καὶ ἐν (61) ἐν ὅλῳ νομίσματα (ἐντὸς τῶν ὀχετῶν), ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 45 εἶναι Βανδαλικά, 5 τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', ἔτους κοπῆς 544/45 μ. Χ., τῶν νομισματοκοπειῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. 4, α), 5 τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνος μ. Χ., 1 τοῦ 6ου αἰῶνος μ. Χ. καὶ τὰ λοιπὰ ἐφθαρμένα, μὴ δυνάμενα νὰ ταυτισθῶσι¹.

Το μ ε ὑ ς Γα. Ἡ εἴσοδος εἰς τὰ ἀφοδευτήρια ἐγίνετο ἐκ τοῦ χώρου Γα, εὐρισκομένου βορείως τοῦ Γ, διὰ θύρας ἀνοιγομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ μεταξὺ τούτων τοίχου. Ὁ Τομεὺς Γα εἶναι εἷς εὐρὺς χώρος συνολικοῦ μήκους 11.35 μ. καὶ μέσου πλάτους 3.30 μ., χωριζόμενος δι' ἐνὸς τοίχου πλάτους 0.43 μ. εἰς δύο ἄνισα μέρη (εἰκ. 1, κάτωψις). Ὁ χώρος οὗτος ἀπετέλει εἶδος προθαλάμου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐρευνωμένου κοσμοῦ κτίσματος, ἡ εἴσοδος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγίνετο δι' εὐρείας θύρας

¹ Ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων, τῶν ἀνευρισκομένων κατ' ἔτος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ν. Ἀγχιάλου, ὀφείλεται εἰς τὴν εὐγένειαν καὶ προθυμίαν τῆς Προϊσταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Κας Μάντως Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ θερμῶς.

ἀνοιγομένης εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ δυτικοῦ του τοίχου. Διατηρεῖται εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν του, ἀκέραιον, τὸ ἐπίμηκες (μῆκος 2.05 μ.) ἐκ πυριτολίθου κατώφλιον, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου σχηματίζονται οἱ τόρμοι, ἔνθα προσηρμόζοντο οἱ γόμφοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων περιστρέφοντο τὰ δύο φύλλα τῆς βαρεῖας θύρας (εἰκ. 1, κάτοψις καὶ πίν. 5α).

Τὰ ἀφαιρεθέντα χρώματα ἐκ τοῦ τομέως τούτου ἦσαν ἐλαφρά, ἀνάμεικτα μετ' ἀφθόνων συντριμμάτων τοιχοποιίας.

Περὶ συνελέγησαν τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: μία χαλκῇ πόρπη εἰς δύο τεμάχια τοῦ τύπου τῶν τριγωνικῶν καὶ καρδιοσχῆμων μεσοβυζαντινῶν πορπῶν (Πεπραγμ. τοῦ Θ'. Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953, Τόμ. Α', σ. 340-396), ἐν εἰκοσανούμιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κοπῆς τοῦ ἔτους 540-541 μ. Χ. (B.M.C. I, σ. 36, ἀριθ. 111, 112) καὶ ἐν νόμισμα Βανδάλων.

Το με ε ῖ ς Δ καὶ Δα. Τὰ δύο ταῦτα διαμερίσματα εὐρίσκονται ἀνατολικῶς τοῦ Γα (εἰκ. 1). Ἐξ ἀμφοτέρων ἀφηρέθησαν χρώματα ὕψους 0.60 μ., ἄνευ ἐνδιαφέροντος. Τὸ διαμέρισμα Δ χωρίζεται δι' ἐγκαρσίον τοίχου, μὴ συνδεομένου ὅμως ὀργανικῶς μετὰ τῶν ἄλλων τοίχων, εἰς δύο ἄνισα μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀνατολικὸν εἶναι εὐρύτερον (μῆκος 5.40 μ.). Εἰς τὸ δυτικὸν εὐρέθη, εἰς βάθος 0.60 μ., ὄστρακον χελώνης, ἡ ὁποία, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ὀστράκου, κατεπλακώθη ζῶσα ὑπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταστραφέντος κτηρίου.

Μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων ἀντικειμένων εἶναι: ἐν Βανδαλικὸν νόμισμα, ἐν ὑστερορρωμαϊκὸν καὶ ἐν δεκανούμιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α', ἐκ τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Θεσσαλονίκης (ἔτους κοπῆς 540-541 μ. Χ. B.M.C. I., πίν. VI, 11).

Το με ὕ ς Ο καὶ το ῖ χ ο ς Ε. Ὡς χώρος Ο χαρακτηρίζεται τὸ νότιον ἥμισυ τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου (εἰκ. 1). Ἀπὸ τῆς δευτέρας βάσεως τῆς κιονοστοιχίας Κ2 καὶ πρὸς Βορρᾶν ὁ χώρος οὗτος δὲν εἶχεν ἐρευνηθῇ κατὰ τὴν σκαφὴν τῶν προηγούμενων ἐτῶν.

Ἐφέτος ἀφηρέθησαν τὰ χρώματα κατὰ τρεῖς ζώνας, συνολικοῦ βάθους 0.65 μ. Τὰ χρώματα δὲν παρουσίασαν ἰδιαίτερόν τι, ἦσαν δὲ ἀνάμεικτα μετὰ συντριμμάτων τοιχοποιίας. Εἰς τὴν α'. ζώνην (βάθους 0-0.25 μ.) περισυνελέγησαν, μεταξὺ ἄλλων, ἐλάχιστα ὄστρακα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, ἐν μελαμβαφεῖς μετ' ἐγχρώμου διακόσμου, τεμάχιον χαλκῆς περόνης καὶ ἐν δεκανούμιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α', ἐκ τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. 4, γ) (B.M.C. I., πίν. VI, 11). Εἰς τὴν β'. ζώνην (βάθους 0.25-0.45 μ.) περισυνελέγησαν δύο νομίσματα, ἐν τῶν Βανδάλων (Hilderic. βλ. B.M.C. Vandals etc., πίν. 11, 17, 18) καὶ ἐν ἐφθαρμένον τοῦ 6ου αἰῶνος. Τέλος εἰς τὴν γ'. ζώνην (βάθους 0.45-0.65 μ.), ἔνθα τὰ χρώματα εἶχον μέλαν χρῶ-

μα, εὐρέθῃ νόμισμα τῶν Θεσσαλῶν, ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεριανοῦ (253-260 μ. Χ.) (πίν. 4, β).

Ἐπὶ τοῦ τοίχου Ε, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ο, εὐρέθῃ μεταλλικὴ πόρπη, καλῆς διατηρήσεως. Αὕτη ἔχει τὸ σχῆμα τῶν ἀρχαίων πορπῶν, ἥτοι ἀποτελεῖται ἐκ τῆς καρφίδος — ἐδῶ ἐλλείπει — καὶ ἐκ τῆς κλειδός. Ἡ κλείς, μήκους 0.048 μ., εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ εὐθεῖα καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ κυρτὴ (πίν. 5β). Τὸ εὐθὲς τμήμα εἰς τὸ ἄκρον του καμπυλοῦται πρὸς τὰ κάτω, ὥστε νὰ σχηματίσῃ ἡμικύκλιον καί, συνεχιζόμενον μέχρι τοῦ μέσου τῆς πόρπης, ἀνλακοῦται κατὰ μήκος διὰ τὴν θηλῦκωσιν τῆς καρφίδος. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς κλειδός (πίν. 5γ) εἰς μὲν τὸ εὐθὲς τμήμα αὐτῆς σχηματίζονται, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ μήκους, τρεῖς αὐλακες, εἰς δὲ τὸ κυρτὸν δύο, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει σειρὰ ἐξ ἀβαθῶν κοιλοτήτων. Ἀνὰ τρία σφαιρίδια κοσμοῦν τὴν ταινίαν τῆς κλειδός εἰς τρία σημεῖα αὐτῆς (πίν. 5β.γ).

Ὁ τύπος, βεβαίως, τῆς πόρπης τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν εἶναι συνήθης καὶ συναντᾶται μέ τινας παραλλαγὰς εἰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τῆς μετὰ Χριστόν. Λεπτομερειακά, ὅμως, στοιχεῖα καὶ ὁ τρόπος τῆς λειτουργίας αὐτῆς, τὴν συνδέουν περισσότερον πρὸς τὰς γνωστὰς πόρπας τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Δωδώνης (Συλλογὴ Καραπάνου) τὰς χρονολογουμένας κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα (βλ. Olympia, Die Bronzen, von ADOLF FURTWÄNGLER, Tafelband, Berlin 1890, πίν. LXV, ἀριθμ. 1137, 1141, 1140, 1144, καὶ πίν. LXXI, ἀριθμ. 1335. Textband, σ. 183 καὶ 210. CONST. CARAPANOS, Dodone et ses ruines, Texte, σ. 95, πίν. LI, ἀριθμ. 8, Paris 1878).

Διαμερίσματα: Ε - Κ3 - Κ2 - Κ4. Ε - Κ4 - Κ2 - Κ6. Ε - Κ6 - Κ2 - Κ7 καὶ Ε1. Βορείως τοῦ Τομέως Ο ἡρευνήθησαν τέσσαρα διαμερίσματα, ἔχοντα ἐν κατόψει σχῆμα τετραγώνου (κάτοψις, εἰκ. 1). Τὰ τρία τῶν διαμερισμάτων τούτων εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ χώρου καὶ εἰς τὸν ἄξονα τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ αἵθριου, τὸ δὲ τέταρτον δυτικῶς τοῦ βορειότερου αὐτῶν. Εἶναι προφανές, ὅτι τὰ τρία, τοὐλάχιστον, πρῶτα διαμερίσματα ἀνήκουν εἰς μίαν τῶν τελευταίων φάσεων τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου, καθόσον οἱ μεταξὺ τούτων διαχωριστικοὶ τοῖχοι (Κ3, Κ4, Κ6) δὲν συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς τὴν ἀρχικὴν τοιχοδομήν τῆς κιονοστοιχίας Κ2, ἀλλὰ κατεσκευάσθησαν ὅταν, κατὰ μίαν ἐπισκευὴν ἢ μετασκευὴν τοῦ κτίσματος, εἶχον ἀφαιρεθῇ οἱ ἐννέα κίονες τῆς κιονοστοιχίας, τὴν θέσιν δὲ ταύτης κατέλαβε συνεχὴς τοῖχος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεσωματώθησαν αἱ κατὰ χώραν παραμεινασαι ἰσάρημοι βάσεις τῶν κίωνων (βλ. ΠΑΕ 1961, σ. 55-57, πίν. 24).

Πρὸς διευκόλυνσιν, κατονομάζομεν τὰ ἀνωτέρω τέσσαρα διαμερίσματα διὰ τῶν διακριτικῶν τῶν περιβαλλόντων αὐτὰ τοίχων, ἥτοι :

α'. E - K3 - K2 - K4, β'. E - K4 - K2 - K6, γ'. E - K6 - K2 - K7 καὶ δ'. E1.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τοὺς Τομεῖς τούτους δὲν εἶναι, βεβαίως, ἐντυπωσιακά, οὐχ ἦττον ὅμως ἀποτελοῦν στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν ἐνεργουμένην ἔρευναν τοῦ κτηρίου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεῦνης κατὰ διαμερίσματα ἔχουν ὡς ἑξῆς :

α'. Διαμέρισμα E - K3 - K2 - K4. Ἡ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τρεῖς ζώνας. Εἰς τὴν α'. ζώνην (0 - 0.30 μ.) τὰ χρώματα προήρχοντο ἐξ ἐπιχώσεων, ἦσαν δὲ ἀνάμεικτα μετὰ πολλῶν θραυσμάτων κεράμων. Περισυνελέγησαν : ἓν τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α', διαμ. 0.028 μ., κοπὲν εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 538 μ. Χ. (πρβλ. B.M.C. I, σ. 29, ἀριθμ. 28 κ. ἐ.) (πίν. 4, δ), καὶ δύο περόναι σιδηραῖ, ἐξ ὧν ἡ μία ἔχει μῆκος 0.125 μ., ἡ δὲ ἑτέρα 0.053 μ. Εἰς τὴν β'. ζώνην (0.30 - 0.50 μ.) τὰ χρώματα ἦσαν τὰ αὐτά, ὥς καὶ εἰς τὴν α'. ζώνην. Μεταξὺ τῶν περισυλλεγόντων ἀντικειμένων ἦσαν : Σιδηροῦν καρφίον, μεγάλου μήκους, δύο ὀστεῖναι περόναι καὶ θραῦσμα τοῦ ἄνω δίσκου παλαιοχριστιανικοῦ λύχνου, διαιρούμενον εἰς ἀκτινωτὰ διάχωρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται δελφῖνες μὲ καμπυλούμενα σώματα, εἴτε μόνοι, εἴτε πλαισιούμενοι δι' ἐσχηματοποιουμένου φυτικοῦ διακόσμου (πίν. 3β).

Εἰς τὴν γ'. ζώνην τὰ χρώματα ἦσαν ἐλαφρά, ἀνάμεικτα μετὰ οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καὶ πολλῶν θραυσμάτων κεράμων. Περισυνελέγησαν : θραύσματα ἀνήκοντα εἰς ὑδρίας καὶ πίθους μεγάλων διαστάσεων, μία σιδηρᾷ αἰχμὴ δόρατος (μήκους 0.06 μ.), ἑτέρα βέλους (μήκους 0.069 μ.) καὶ δακτύλιοι χαλκοῖ.

β'. Διαμέρισμα E - K4 - K2 - K6. Ἡ σκαφὴ ἐπεξετάθη καὶ ἐδῶ εἰς τρεῖς ζώνας. Εἰς τὴν α'. ζώνην (0 - 0.30 μ.) τὰ χρώματα ἦσαν μέλανος χρώματος. Εἰς βάθος 0.25 - 30 μ. παρατηρήθη μᾶζα χαλίκων. Εἰς τὴν β'. ζώνην τὰ χρώματα ἦσαν ὁμοίως μέλανος χρώματος, μετ' ἀφθόνων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καὶ κεράμων. Μεταξὺ τῶν περισυλλεγόντων ἀντικειμένων ἦσαν : θραύσματα ὑαλίνων δοχείων, στόμιον δακρυδόχου, λείψανα ὀστρακοδέρων, ἓν τεσσαρακοντανούμιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' (διαμ. 0.038 μ.) ἐκ τοῦ νομισματοκοπεῖου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἔτους 539/40 (πίν. 4, ε), (B.M.C. I, σ. 31, ἀριθμ. 49) καὶ ἓν δεκανούμιον τοῦ αὐτοῦ Αὐτοκράτορος ἐκ τοῦ νομισματοκοπεῖου τῆς Θεσσαλονίκης (B.M.C. I, πίν. VI, 11). Εἰς τὴν γ'. τέλος, ζώνην τὰ χρώματα ἦσαν ὁμοίως μέλανος χρώματος, μὲ ἀφθονα τὰ κατάλοιπα πυρκαϊᾶς, ἣτις ἦτο ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ διαμερίσματος τούτου. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ἦσαν δύο νομίσματα : ἓν Βανδαλικόν, ἐφθαρμένον, καὶ ἓν Βυζαντινόν, ὁμοίως ἐφθαρμένον καὶ τεμάχιον πόρπης.

γ'. Διαμέρισμα E-K6-K2-K7. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀνασκαφείσας ζώνας, συνολικοῦ βάθους 0.65 μ., τὰ χρώματα ἦσαν μέλανος χρώματος μετὰ καταλοιπὼν πυρκαϊᾶς καὶ στρώματος τέφρας, δηλωτικὰ τῆς διὰ πυρὸς καταστροφῆς. Περισυνελέγησαν: θραύσματα ὑαλίνων δοχείων, τεμάχια λυχνῶν καὶ θραύσματα ἐκ μεγάλων πηλίνων πίθων καὶ ἄλλων ἀγγείων, με ἐγγαράκτους ὀριζοντίας ραβδώσεις.

δ'. Διαμέρισμα E1. Σχήματος ὀρθογωνίου τετραγώνου (4.60 × 4.60 μ.), εὗρίσκεται δυτικῶς τοῦ προηγουμένου. Ἡ αὐτὴ σύστασις τῶν χωμάτων, ὥς καὶ εἰς τὰ ἐξετασθέντα τρία διαμερίσματα. Σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις τεμαχίου (μήκους 0.068 μ.) λιθίνου πελέκως, χρώματος βαθέος πρᾶσινου.

Ἀνατολικῶς τῆς κιονοστοιχίας K2 συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ τοίχου K5 (βλ. κάτωφιν, εἰκ. 1) ἀπὸ τοῦ σημείου ἔνθα διεκόπη πέρυσι καὶ εἰς βάθος 0.35 μ. Μεταξὺ τῶν, ἄνευ σημασίας, ἀντικειμένων ἦτο τὸ ὀπίσθιον ἡμισυ μαρμαρίνου κορμοῦ ἄμνου, μικρῶν διαστάσεων. Πρόκειται, πιθανῶς, περὶ μέλους μαρμαρίνου συμπλέγματος, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ ἐκ τοῦ τρόπου ἐργασίας του, εἰς τὸν 4ον ἢ τὸν 5ον μ. Χ. αἰῶνα.

Πρὸς Βορρᾶν τοῦ τοίχου K7 ἀπεκαλύφθη, εἰς μῆκος 15.00 μ. περίπου, ὁ λοξὸς πρὸς τοῦτον βαίνων τοῖχος K8 (εἰκ. 1). Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων σχηματίζεται, ὥς φαίνεται, ἱκανὸς ἀριθμὸς διαμερισμάτων. Ἡρευνήθη, ἐν μέρει, ἐν τούτων, τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν τοίχων K7, K8, K9 καὶ K10, διαστάσεων 7.55 × 4.25 μ. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο, πιθανῶς, ὥς ἀποθήκη - κελλάρι, διότι ἐπὶ τοῦ δαπέδου του εὐρέθησαν κανονικῶς τοποθετημένοι τρεῖς μεγάλοι πίθοι, ἄνευ βάσεων, ἔξ ὧν οἱ δύο σώζονται κατὰ τὸ κάτω μόνον ἡμισυ αὐτῶν, ἐνῶ ὁ τρίτος εἶναι ἀκέραιος. Ὁ εἰς τούτων, διαμέτρου 0.89 μ. καὶ πάχους τοιχωμάτων 0.03 μ., εἶχεν ὑποστῇ ρωγμὰς ὅτε ἐχρησιμοποιεῖτο, δι' ὃ διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀσφάλισίν του εἶχον τοποθετήσῃ εἰς τὰς ρωγμὰς συνδετήρας ἐκ μολύβδου εἰς σχῆμα τοῦ κεφαλαίου γραμματος Η, ὥστε ἡ μία κεραία νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοιχώματος καὶ ἡ ἑτέρα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου K9 καὶ εἰς μικρὸν βάθος (0.30 - 0.40 μ.) εὐρέθη μέρος τῆς καταπεσούσης στέγης με διατετηρημένας τὰς κεράμους εἰς τὴν κανονικὴν των διάταξιν καὶ θέσιν, ὥς ἦσαν πρὸ τῆς καταπτώσεως. Τὸ μῆκος τῶν κεράμων εἶναι 0.69 μ., τὸ δὲ πλάτος τῶν στρωτήρων 0.38 μ. (πίν. 6α). Μεταξὺ τῶν κεράμων ἦτο πηλίνη πλάξ, τετράγωνος, διαστάσεων 0.38 × 0.38 μ., φέρουσα εἰς τὸ μέσον εὐρεῖαν ὀπὴν, εἰς σχῆμα ἐλλείψεως (0.17 - 0.25 μ.) με ὑπερυψωμένα κατὰ τὴν μίαν μόνον πλευρὰν τῆς πλακὸς τὰ χεῖλη τῆς στεφάνης (πίν. 6α). Πιθανῶς, ἡ πλάξ αὕτη, τιθεμένη εἰς τὴν στέγην ἢ εἰς τι ἄνοιγμα τῶν τοίχων, ἐχρησίμευε δι' ἐξαερισμόν.

Κάτωθεν τῶν κεράμων εὐρέθη μαρμάρινον ἰγδίον, ὕψους 0.28 μ., διαμέτρου 0.29 μ. καὶ στρογγύλη πλίνθος ὑποκαύστου (πίν. 6α).

Ταῦτα μέν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δυτικῶς τοῦ αἰθρίου διαμερισμάτων. Ἄς ἔλθωμεν, τώρα, εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς καὶ τῶν παρ' αὐτὴν διαμερισμάτων.

Το μεν εἰς Ε4. Εὐρίσκεται εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς (εἰκ. 1, κάτωσις). Τὸ ὁρατὸν σήμερον ὕψος τοῦ τοίχου Ε4 εἶναι 3.00 μ. Οὗτος συνδέεται ὀργανικῶς μὲ τὸν τοῖχον Λ, ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν δὲ καὶ τὴν ἐμφάνισιν εἶναι ὁμοιος πρὸς τὸν νοτιώτερον κείμενον τοῖχον Λ2.

Ἡ σκαφή ἐδῶ ἀπέβλεπε, κυρίως, εἰς τὴν πρὸς Ἀνατολὰς παρακολούθησιν τοῦ τοίχου Ε4 καὶ ὄχι εἰς τὴν εἰς βάθος ἔρευναν. Οὕτω, ὁ τοίχος οὗτος, ὁ ὁποῖος ἔχει πλάτος 0.95 μ., ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 12.50., συνεχίζεται ὅμως ἔτι περαιτέρω. Τὰ χρώματα ἦσαν ἐλαφρά, ἄνευ ἐνδιαφέροντος, περιέχοντα μάζας οἰκοδομικῶν ὑλικῶν. Παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῶν τοίχων Ε4 καὶ Λ σχηματίζεται μικρὸν ὀρθογώνιον δωματίον, διαστάσεων 2.60×3.75 μ., δι' ἀποκαλυφθέντων ἐτέρων δύο τοίχων, ἐξ ὧν ὁ Σγ, πλάτους 0.65 μ., εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν Ε4. Οἱ δύο οὗτοι νέοι τοῖχοι εἶναι ἀμελοῦς κατασκευῆς, εἶναι δὲ καὶ μεταγενέστεροι τῶν δύο ἄλλων μετὰ τῶν ὁποίων δὲν συνδέονται.

Περὶ συνελέγησαν: τεμάχιον ὀψιανοῦ, θραύσματα ὑαλίνων δοχείων, ὄστρακον ἐξ ἔρυνθρου πηλοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγγράρακτον τὸ χρῆσμα $\frac{P}{I}$, 4ου αἰῶνος μ. Χ., πιθανῶς, καὶ τεμάχιον βάσεως μεγαρικοῦ μελαμβροῦς σκύφου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, διαστάσεων 0.06×0.05 μ., εὐρεθὲν νοτίως τοῦ τοίχου Ε4, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται τρεῖς ἀνάγλυφοι μορφαί (πίν. 6β). Αἱ δύο ἀκραῖαι εἶναι κατὰ κρόταφον ἢ δὲ κεντρικὴ κατ' ἐνώπιον. Πρόκειται, πιθανῶς, περὶ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ Διονύσου, τῆς Ἀριάδνης καὶ τοῦ Ἑρωτος.

Τοῖχος Λ. Οὗτος ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Παρηκολουθήθη ἡ πορεία του καθ' ὅλον του τὸ μῆκος ἀπὸ τοῦ τοίχου Λ1 μέχρι τοῦ Λ4.

Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. πρὸ τοῦ τοίχου Λ4 ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς ἰωνικὴ μαρμαρίνη βάσις, διαστάσεων: πλίνθου 0.60×0.60 μ., ἄνω διαμέτρου 0.51 μ. καὶ ὕψους 0.34 μ. (πίν. 6γ). Ἡ βάσις αὕτη εἶναι ἡ μόνη διασωθεῖσα ἐκ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ἥτο δὲ καὶ αὕτη ἐνσωματωμένη εἰς τὴν μεταγενεστέραν κατασκευὴν τοῦ τοίχου Λ3, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, εἶχε συμβῇ καὶ εἰς τὰς βάσεις τῆς κιονοστοιχίας Κ2.

Τοῖχοι Σ, Σα, Σβ, Σδ καὶ Σε. Οἱ τοῖχοι Σ, Σα καὶ Σβ εἶναι παράλληλοι καί, ἐκκινουῦντες ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου Λ, δια-

σταυροῦνται μεθ' ἑτέρων καὶ σχηματίζουν οὕτω ὀρθογώνια διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν πρὸς Ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τοῦ κοσμοικοῦ κτίσματος. Ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς ἐπιφανειακὰς ζώνας πρὸς παρακολούθησιν τῆς πορείας τῶν τοίχων. Περισυνελέγησαν μαρμάρινα μέλη φέροντα ἐγγάραιον σταυρόν, ὡς καὶ τεμάχια μαρμαρίνων τραπεζῶν.

Τοῖχοι Ια καὶ Ιβ. Ὁ πρῶτος τῶν τοίχων τούτων εἶναι ἡ πρὸς Ἀνατολὰς συνέχισις τοῦ Ι. Δὲν συνδέεται μὲ τὸν Λ. Ὁ δεύτερος εἶναι ἡ πρὸς Νότον συνέχισις τοῦ Λ, κάτωθεν τοῦ Ι, τοῦ ὁποίου εἶναι προγενέστερος. Περισυνελέγησαν θραύσματα ἀγγείων, μεγάλων διαστάσεων, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων καὶ ὑαλόμαζα.

Τομεὺς Π. Εὐρίσκεται εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ αἵθριου. Ἡ ἔρευνα ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν παλαιότερων στοιχείων. Διεπιστώθη, ὅτι ὁ εἰς τὸν παρακείμενον Τομέα Μ ἀποκαλυφθεὶς τοίχος Λ2 συνεχίζεται καὶ δυτικῶς τοῦ τοίχου Λ3. Ὁ Λ2 κατεστράφη, πιθανῶς, ὅτε κατεσκευάζετο ὁ Λ3, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἀνωδομίαν του, ὕψους 0.45 μ., εἶναι μεταγενέστερος καὶ «ἐπάτησεν» ἐπὶ παλαιότερων τοίχων.

Ὁ Λ2 εἶναι κατεστραμμένος ἀμέσως δυτικῶς τοῦ Λ3 εἰς βάθος 1.55 μ. δι' ἀφαιρέσεως τῶν λίθων του, συνεχίζεται ὅμως εἰς τὸ βάθος αὐτὸ πρὸς Δυσμὰς εἰς μῆκος 5.55 μ., ἔνθα κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Νότον. Εἰς τὴν γωνίαν σχηματίζεται κατακορύφως κυλινδρικὸν ἄνοιγμα, διαμέτρου 0.28 μ. καὶ βάθους 0.86 μ., τὸ ὁποῖον εἶναι ἐσωτερικῶς ἐπικεχρισμένον. Εἰς τὸν πυθμένα του σχηματίζεται μία ὀπὴ πρὸς Βορρᾶν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυλίνδρου περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀγγείων ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, δύο ὄστρακα μελαμβαφῇ, ἓν μὲ ἐφνάλωσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευράν, θραῦσμα ὑάλου καὶ τεμάχια ἀβεστοκονιάματος. Δυτικώτερον τὸ ἔδαφος εἶναι στερεόν. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχε στρῶμα καταλοίπων πυρκαϊᾶς, μᾶζα ὠμῶν μεγάλων πλίνθων, πάχους 0.07 - 0.08 μ., εἰς στρωτὴρ μεγάλων διαστάσεων, καρφία μεγάλου μήκους καὶ θραῦσμα βάσεως ἀγγείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κοίλῃ σφραγὶς μὲ παράστασιν δένδρου.

Βορείως τοῦ Λ2 καὶ εἰς βάθος 1.65 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὐρέθῃ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν ἐπὶ ὑποστρώματος ὕψους 0.065 μ. ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου καὶ θηραϊκῆς γῆς. Μέρος τοῦ δαπέδου τούτου, πλάτους 0.40 μ., κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου Λ2 κατεστράφη κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ τοίχου τούτου (πίν. 7α).

Αἱ στρωματολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Τομέα Π ἔχουν ὡς ἑξῆς :

1) Νοτίως τοῦ τοίχου Λ2.

α'. ζώνη 0 - 0.55 μ., χόματα ἐκ μεταγενεστέρων ἐπιχώσεων ἀνευ ὀστράκων.

β'. ζώνη 0.55 - 1.20 μ., χρώματα ἀνοικτόχροα, ἀνάμεικτα μετ' οἰκοδομικῶν ὑλικῶν.

γ'. ζώνη 1.20 - 1.85 μ., ἀμιγρὲς στρῶμα χαλίκων θαλάσσης.

2) Βορείως τοῦ τοίχου Λ2.

α'. ζώνη 0 - 0.75 μ., χρώματα σκοτεινόχροα, μετ' ἐλαχίστων θραυσμάτων κεράμων στέγης.

β'. ζώνη 0.75 - 1.10 μ., στρῶμα θαλασσίου χάλικος μετὰ χωμάτων.

γ'. ζώνη 1.10 μ. - 1.50 μ., χρώματα ἀνοικτόχροα, ἀνάμεικτα μετὰ χαλίκων θαλάσσης, κεράμων καὶ ἄλλου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ.

δ'. ζώνη 1.50 - 1.65 μ. στρῶμα πυρκαϊᾶς, ἐπὶ τοῦ ἐκ πλακῶν δαπέδου.

Το μεῦς Μ. Εὐρίσκεται ἀνατολικῶς τοῦ Π καὶ ὀρίζεται ὑπὸ τῶν τοίχων Λ3, Λ1, Λ καὶ Λ2 (εἰκ. 1, κάτωψις). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν προηγουμένων ἐτῶν εἶχεν ἐρευνηθῇ στενὴ μόνον λωρὶς, πλάτους 1.00 μ. νοτίως τοῦ τοίχου Λ2. Εὐρέθησαν τότε, ὥς ἐλέχθη ἤδη (Αἰ ἀνασκαφαὶ Ν. Ἀγχιάλου ἐν ΠΑΕ 1963), ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ2 καὶ εἰς βάθος 3.25 μ. δύο τοῖχοι, ἄσχετοι καὶ διαφόρου προσανατολισμοῦ τοῦ ἐρευνωμένου κτηρίου. Ἐθεωρήθη, λοιπόν, σκόπιμον νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα εἰς ὁλόκληρον τὸν Τομέα Μ. Τὰ εὐρήματα ἦσαν λίαν σημαντικά. Εἰς βάθος 2.18 μ. ἀπὸ τοῦ σωζομένου ὕψους τοῦ τοίχου Λ3 εὐρέθη δάπεδον ἐκ χαλίκων, ἀσβέστου καὶ θραυσμάτων κεράμων (πίν. 7β). Εἰς βάθος 2.28 μ. ἀπεκαλύφθη ἕτερον δάπεδον, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου φέρει ἐπάλειψιν ἐκ «κορσσανίου». Ὑπὸ τὰ δάπεδα ταῦτα εὐρέθησαν τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς δύο οἰκοδομικὰς φάσεις (πίν. 7β). Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς των καὶ ἐκ τῶν ἄλλων εὐρημάτων, συνάγεται ὅτι οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀνάγονται πιθανῶς εἰς τὴν ὑστεροελληνιστικὴν περίοδον. Τὰ δύο προαναφερθέντα δάπεδα ἀνήκουν ἐπομένως εἰς τὴν τρίτην καὶ τὴν τετάρτην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ ἐρευνωμένου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Εἶναι δηλαδὴ νεώτερα τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου τῆς ὑστεροελληνιστικῆς περιόδου καὶ σύγχρονα πρὸς τὰ κάτω μέρη, τὰ ἀρχικά, τῶν τοίχων Λ2, Λ3, Λ καὶ τοῦ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς Ξ4 (εἰκ. 1, κάτωψις).

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων καθορίζονται εἰς τὸ τέλος τῆς παρουσίας ἐκθέσεως αἱ διαδοχικαὶ φάσεις τοῦ ἐρευνωμένου κτίσματος.

Κατωτέρω ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ Τομέως Μ κατὰ ζώνας, εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ βάθους τῶν ὁποίων ἐλήφθη ὡς ἀφετηρία τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου Λ3.

α'. ζώνη 0.25 - 0.46 μ. Οὐδὲν ἄξιον σημειώσεως.

β'. » 0.46 - 0.62 μ. Χώματα ἐλαφρὰ, καστανόχροα μὲ μάζας χαλίκων.

Περισυνελέγη τὸ ἥμισυ τοῦ ἄνω δίσκου, μετὰ λαβῆς, παλαιο-

- χριστιανικοῦ λύχνου. Εἰς τὴν στεφάνην τετραγωνίδια ἐναλλάσσονται μὲ ὁμοκέντρους κύκλους, ὡς ρόδακας. Εἰς τὸ κοῖλον τοῦ δίσκου εἰκονίζεται αἰγαγρος, τρέχων πρὸς τὰ δεξιὰ (πίν. 3β).
- γ'. ζώνη 0.62 - 0.83 μ. Χώματα ἐρυθρόχροα μετὰ μαζῶν ἄμμου.
- δ'. » 0.83 - 0.95 μ. Ἡ ποσότης τῆς ἄμμου αὐξάνει.
- ε'. » 0.95 - 1.10 μ. Παρατηρεῖται διαφορὰ εἰς τὴν σύστασιν τῶν χωμάτων κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ Τομέως. Εἰς τὸ δυτικὸν τὰ χρώματα εἶναι καστανόχροα καὶ μᾶλλον ἀδιατάρακτα. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν εἶναι τεταραγμένα καὶ ἀνάμεικτα μετὰ μαζῶν ἀσβέστου καὶ χαλίκων.
- Πιθανῶς, ἐδῶ προπαρεσκευάζετο συνδετικὸν μεῖγμα διὰ τὴν κατασκευὴν τοιχοποιίας.
- Περισυνελέγη ἓν χαλκοῦν νόμισμα τῶν Θεσσαλῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμίνου (διάμ. 0.024 μ., τύπου ROGERS, σ. 51, εἰκ. 47).
- στ'. » 1.10 - 1.21 μ. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ Τομέως τὰ χρώματα εἶναι ἐρυθρόχροα, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ὑπάρχει ἄμμος. Ὅστρακα ἐλάχιστα.
- ζ'. » 1.21 - 1.34 μ. Αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν χωμάτων.
- η'. » 1.34 - 1.58 μ. Χώματα ἐρυθρόχροα, ἐλαφρά, ἀνάμεικτα μὲ οἰκοδομικὰ ὑλικά. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ ἐλαττοῦται ἡ ποσότης τῶν χαλίκων. Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος περισυνελέγη ὅστρακον ἀγγείου μουσουλμανικῆς προελεύσεως μὲ πρασίνην ἐφυάλωσιν.
- θ'. » 1.58 - 1.65 μ. Ἐξακολουθεῖ ἡ διαφορὰ συστάσεως τῶν χωμάτων κατὰ τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ Τομέως.
- Περισυνελέγησαν θραύσματα ὑαλίνων δοχείων, λύχνων, μία ὀστεῖνη περόνη καὶ ὅστρακα μελαμβανοῦς ἀγγείου.
- ι'. » 1.65 - 1.76 μ. Σύστασις τῶν χωμάτων ἡ αὐτή. Ἀπὸ τῆς ζώνης ταύτης ἄρχεται ἡ θεμελίωσις τοῦ μεταγενεστέρου τοίχου Λ1.
- ια'. » 1.76 - 1.88 μ. Τὰ χρώματα ἄλλοῦ μὲν εἶναι ἐρυθρόχροα, ἄλλοῦ δὲ κιτρινόχροα. Πολλὰ θραύσματα κεράμων στέγης.
- ιβ'. » 1.88 - 2.00 μ. Ἡ αὐτὴ σύστασις τῶν χωμάτων. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν εὐρέθη ἀπηνθρακωμένον ξύλον. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν καὶ χαμηλότερον τῆς ἀρχῆς τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ μεταγενεστέρου τοίχου Λ1 εὐρίσκεται τμήμα μαρμαρίνου ἀρραβδώτου κίονος, τὸ ὁποῖον, βεβαίως, δὲν ἦτο ὁρατὸν ὅτε ἐκτίσθη ὁ Λ1 (πίν. 8β).

ιγ'. ζώνη 2.00 - 2.10 μ. Τὰ χρώματα εἶναι πυκνά. Παρατηροῦνται ἄφθονα ὄστρακα κοινῶν καὶ συνήθων ἀγγείων, τὰ παλαιότερα τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 2ου αἰῶνος μ. Χ. καὶ ὑπολείμματα πυρᾶς. Περισυνελέγησαν ἐπίσης πέντε τεμάχια ὀστεινῶν περονῶν, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων καὶ μία πλίνθος ὑποκαύστου.

Τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου Λ1 εἶναι 1.60 μ. (πίν. 8β). Οὗτος δὲν συνδέεται πρὸς τοὺς τοίχους Λ3 καὶ Λ, ἐκτίσθη δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου, εἰς ὃ ἀνήκουν τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων Λ3, Λ2 καὶ Λ (πίν. 8β).

ιδ'. » 2.10 - 2.36 μ. Πηλοχρώματα κιτρινόχροα καὶ κατὰ τόπους χρώματος μέλανος ἐκ πυρκαϊᾶς, ἀνάμεικτα μετὰ τέφρας. Περισυνελέγησαν τρία τεμάχια ὀστεινῶν περονῶν καὶ τρία νομίσματα, ἦτοι: ἓν Θεσσαλικῆς πόλεως τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος, εἰς ρωμαϊκὸς σηστέριος τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἓν τελείως ἐφθαρμένον, μὴ δυνάμενον νὰ ταυτισθῇ.

Εἰς τὴν ζώνην ταύτην ἀπεκαλύφθησαν τὰ δύο δάπεδα, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡδη λόγος (πίν. 7β). Τὸ νεώτερον τούτων, εὑρεθὲν εἰς βάθος 2.18 μ., σύγκειται ἐξ ἀσβέστου ἀναμείκτου μετὰ χαλίκων καὶ τετριμμένων κεράμων, ὕψους 0.06 μ. Ἔχει ὑποστῇ ζημίας ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ καὶ ἐκ μεταγενεστέρων κατασκευῶν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἐπιφάνειά του, ἥτις εἶχε προσλάβει μέλανα ἀπόχρωσιν ἐκ τοῦ πυρός, ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ στρώματος τέφρας.

Κάτωθεν τούτου καὶ εἰς βάθος 2.28 μ. ὑπάρχει τὸ ἀρχαιότερον δάπεδον, ἐξ ἀβεστοκονιάματος, ὕψους 0.04 μ., φέρον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του ἐπίχρισμα ἐκ «κορασανίου». Περισυνελέγησαν: νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεριανοῦ - Ἀντωνιανοῦ (253 - 260 μ. Χ.) (πίν. 4, η), δακρυδόχος φέρουσα εἰς τὴν κοιλίαν διάκοσμον ἐκ λεπτῶν ζωνῶν λευκοῦ χρώματος, θραύσματα ὑαλίνων δοχείων, τεμάχια σιδηρῶν ἀντικειμένων, ἓν τεμάχιον ὀστεινῆς περόνης καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα ἐκ λεπτοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ (terra sigillata).

ιε'. » 2.36 - 2.45 μ. Ἡ εἰς βάθος ἔρευνα συνεχίζεται εἰς τὰ μέρη ὅπου εἶναι κατεστραμμένα τὰ δύο δάπεδα καὶ κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ Τομέως.

Τὰ χρώματα εἰς τὴν ιε'. ζώνην ἦσαν τεταραγμένα, ἀνάμεικτα μετ' ἄμμου, τεμαχίων τῶν καταστραφέντων δαπέδων, θραυσμάτων κεράμων στέγης καὶ τέφρας.

Περисυνελέγησαν τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: 1) Ἐν ὄστρακον ἀγγείου ὑπομνηκῆς περιόδου. 2) Ἐτερον, ἀγγεῖον γεωμετρικῆς ἐποχῆς. 3) Δύο θραύσματα πίθου ἐκ πορτοκαλλόχρου πηλοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι κεχαραγμένη, δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου, ἡ ἐπιγραφή:

	ΜΗΔΑΛ	
	Δ	
	ΠΙΝ	

ὕψος γραμμάτων 0.032 μ.

4) Δύο ὄστρακα Μεγαρικῶν σκύφων. Τὸ ἐν φέρει ἐπὶ τῆς βάσεως τὰ ἐγχάρακτα γράμματα καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας κόσμησιν ἐκ μακρῶν

πετάλων, χωριζομένων διὰ κοκκίδων, δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 150 π. Χ. καὶ ἐξῆς. Τὸ ἕτερον φέρει ὁμοκέντρους κύκλους, διακεκοσμημένους ὑπὸ σειρᾶς κοκκίδων, περικλείοντας διπλοῦν ρόδακα (πίν. 9β). Τοῦτο δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος. 5) Φύλλον χαλοῦν φέρον διακόσμησιν ἐκτύπων κοκκίδων καὶ 6) Δύο νομίσματα: ἐν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐν τῶν Θεσσαλῶν τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

Ἡ ὑπὸ τὰ δύο δάπεδα ἔρευνα συνεχίσθη ἔτι περαιτέρω, εἰς ὅσα σημεῖα ἦτο τοῦτο δυνατόν, μὲ σκοπὸν τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῶν παλαιότερων στοιχείων. Οὕτω, διεπιστώθη, ὅτι οἱ δύο βραχεῖς τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον εὗρεθῇ πέρυσιν ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ2, συνεχίζονται διαγωνίως εἰς τὸν χώρον τοῦ Τομέως Μ, ὑπὸ τὰ δάπεδα καί, τεμνόμενοι καθέτως ὑπὸ ἄλλων τοίχων, ἀποτελοῦν ὀρθογώνια δωμάτια δύο κτηρίων μὴ συγχρόνων μὲ ὅλως διάφορον προσανατολισμὸν τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 7β).

Ὅτι οἱ παλαιότεροι οὗτοι τοῖχοι ἀνήκουν εἰς δύο κτήρια διάφορα χρονικῶς, ἀποδεικνύεται, ἂφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τῆς δομῆς των, ἂφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὅτε κατεσκευάζοντο οἱ τοῖχοι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ νεώτερον κτήριο, κατέστρεψαν τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ παλαιότερον (εἰκ. 1 καὶ πίν. 7β). Οἱ τοῖχοι οὗτοι εἶχον κατασκευασθῇ διὰ λίθων λευκῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν παρουσιάζουν μὲν τελείαν κατεργασίαν, οὐχ ἦττον ὅμως φέρουν εὐδιάκριτον καὶ ἔντονον τὴν ἐπέμβασιν τεχνίτου, ὥστε νὰ προσλαμβάνουν τὰς ἐκάστοτε ἀπαιτουμένας μορφὰς καὶ διαστάσεις. Οἱ λίθοι ἔχουν μῆκος 0.40 - 0.50 μ. καὶ ὕψος 0.12 - 0.15 μ. εἶναι δὲ τοποθετημένοι κατὰ τὸ διπλοῦν σύστημα, ἥτοι «δρομικῶς» καὶ «μπατικῶς», τὰ μετὰξὺ των δὲ κενὰ

πληροῦνται διὰ μικρῶν λίθων ἄνευ συνδετικοῦ μείγματος. Σπανιώτατα γίνεται χρῆσις θραυσμάτων κεράμων εἰς τοὺς ἄρμους.

Ἐτερον οἰκοδομικὸν στοιχεῖον ἀνήκον εἰς κατασκευὴν ἀκαθορίστου, πρὸς τὸ παρόν, μορφῆς εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ καὶ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ Τομέως Μ, μάξης ἐκ πέντε ἐπαλλήλων σειρῶν ὁμῶν πλίνθων. Ἐκάστη πλίνθος ἔχει διαστάσεις $0.25 \times 0.25 \times 0.07$ μ. Αἱ πλίνθοι αὗται ἀπετέλουν τοῖχον πλάτους 0.52 μ., ὅστις κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχικοῦ τοίχου Λ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀνωμάλου τρόπου καταστροφῆς τῶν πλίνθων πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Λ, καθὼς καὶ ἐκ τῶν τεμαχίων των, τὰ ὁποῖα καταπεσόντα κατὰ τὴν καταστροφὴν παρέμειναν ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ Λ (πίν. 8α).

Ἐπειδὴ τὰ ὑπὸ τὰ δύο δάπεδα ἀποκαλυφθέντα κτηριακὰ στοιχεῖα καὶ τὰ περισυλλεγέντα ἀντικείμενα ἀνάγονται κυρίως εἰς προγενεστέρους τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου αἰῶνας καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ἔρευνα τούτων ἐκφεύγει τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ ἀνασκαφῆς, διεκόπη ἡ περαιτέρω σκαφή εἰς τὸν Τομέα Μ.

Κατωτέρω ἀναγράφονται τὰ περισυλλεγέντα ἀντικείμενα εἰς μεγάλυτερον τῶν δύο δαπέδων βάθος μὲ ἐλαχίστας παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς διακοσμῆσεως, τῆς ὕλης καὶ τῆς χρονολογίας αὐτῶν.

- 1) Νόμισμα ἀρχαῖον ἑλληνικόν, λίαν ἐφθαρμένον.
- 2) Νόμισμα τοῦ 3ου ἢ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος ἐφθαρμένον.
- 3) Νόμισμα τελείως ἐφθαρμένον.
- 4) Νόμισμα Μαρωνείας (400 - 350 π. Χ.) (πίν. 4, θ).
- 5) Νόμισμα ἀρχαῖον ἑλληνικὸν λίαν ἐφθαρμένον.
- 6) Νόμισμα Θεσσαλῶν ἐποχῆς Αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (πίν. 4, ζ).
- 7) Νόμισμα Μαγνήτων (197 - 146 π. Χ.).
- 8) Νόμισμα Σικυῶνος (400 - 300 π. Χ.).
- 9) Νόμισμα τῶν Περγαιῶν (Θεσσαλίας, 197 - 146 π. Χ.).
- 10) Νόμισμα, λίαν ἐφθαρμένον, πιθανῶς Θεσσαλικῆς πόλεως, 3ου ἢ 2ου αἰῶνος π. Χ.
- 11) Ὅστρακον ὑπομυκηναϊκὸν μὲ ζῶνας βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ.
- 12) Ὅστρακον γεωμετρικόν.
- 13) Θραῦσμα ἑλληνιστικοῦ ἀγγείου μὲ γάνωσιν κοραλλιοχρουν.
- 14) Θραῦσμα βάσεως Μεγαρικοῦ σκύφου μετὰ διπλοῦ ὀκταφύλλου ρόδακος (250 - 225 π. Χ.).
- 15) Θραῦσμα ἐρυθροβαφοῦς μεγαρικοῦ σκύφου, μὲ ἔκτυπα φύλλα (250 - 225 π. Χ.).
- 16) Δύο θραύσματα ἐξ ἑνὸς μεγαρικοῦ σκύφου (200 - 150 π. Χ.).

- 17) Δύο μικρὰ θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.
 18) Θραῦσμα μεγαρικοῦ σκύφου, μὲ διάκοσμον μακρῶν πετάλων (περὶ τὸ 150 μ. Χ.).
 19) Δακρυδόχη, ἄνευ στομίου.
 20) Ὅστρακον γεωμετρικόν.
 21) Θραῦσμα μονομύξου ἑλληνιστικοῦ λύχνου.
 22) Θραῦσμα βάσεως μελαμβανοῦς ἀγγείου (5ου αἰῶνος π. Χ.).
 23) Δύο θραύσματα σκύφων.
 24) Τεμάχιον πηλίνου λύχνου μετὰ τῆς λαβῆς.
 25) Θραῦσμα πλατείας κύλικος μετὰ λαβῆς διχαλωτῆς, τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων.
 26) Δέκα τέσσαρα θραύσματα μεγαρικῶν ἀγγείων, μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ πηλοῦ, τινὰ μὲ γάνωσιν καὶ μεταλλικὴν στίλβωσιν, φέροντα ἔκτυπον διάκοσμον, φύλλων, ἀνθέων, φύλλων λωτοῦ, μορφὴν πετώσαν, Νίκην ἢ Ἑρῶτα, ἀνήκοντα εἰς τὴν Α΄ Ὁμάδα (γ' τέταρτον τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος) καὶ εἰς τὴν Β΄ Ὁμάδα (200 - 150 π. Χ.) τῶν μεγαρικῶν σκύφων.
 27) Ὅστρακον ἐρυθρομόρφου ἀγγείου μετὰ γανώσεως ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς (5ου αἰῶνος π. Χ.).
 28) Δύο θραύσματα ἐκ τοῦ αὐτοῦ μελαμβανοῦς ἀγγείου, εἰς σχῆμα ἀνοικτῆς φιάλης μὲ κόσμησιν προστύπων ἀνθεμίων, πλαισιουμένων ὑπὸ συμπλεκομένων γραμμῶν (5ου π. Χ. αἰῶνος).
 29) Ἐνέπιγραφον θραῦσμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ πίθου, εἰς ὃν ἀνήκουν καὶ τὰ ἕτερα δύο ἐνέπιγραφα θραύσματα τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν ιε'. ζώνην. Οὕτω ἡ ἐπιγραφὴ συμπληροῦται ὥς ἑξῆς :

Ε Μ Μ Η Δ Α Λ
Π Ι Ν

- 30) Ἀπηνθρακωμένοι πυρῆνες ἐλαιῶν καὶ ἄφθονα μικρὰ σφαιρίδια ἐξ ἀπροσδιορίστου ὕλης.
 31) Τὸ σημαντικώτερον τῶν εὐρημάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ μικρὰ κεφαλὴ ἀνδρὸς μετὰ λαιμοῦ, ὕψους 0.015 μ., ἀρίστης διατηρήσεως, κατεσκευασμένη ἐξ ὑαλομάζης ἐντὸς μήτρας. Τὰ ζωηρὰ καὶ διωγκωμένα χαρακτηριστικὰ δεικνύουν, ὅτι τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον ἦτο νέγρος ἢ ἀνῆκεν εἰς τина φυλὴν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς ὑπῆρχεν ὀπὴ διὰ τὴν ἀνάρτησίν του, ἀνῆκεν ἐπομένως εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν περιάπτων (πίν. 9α). Ὡς πιθανὴ χρονολογία κατασκευῆς τίθενται οἱ ὑστεροελληνιστικοὶ χρόνοι.

32) Μυκηναϊκά τινα ὄστρακα παρὰ τὸν ἀρχαιότερον δυτικὸν τοῖχον, εἰς βάθος 3.15 - 3.32 μ.

33) Τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (διαστ. 0.075 μ. $\times$ 0.05 μ.), ἐκ βαθέως τεφρόχρου πηλοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ καλλίγραμμα σῶμα, ἄνευ κεφαλῆς, κυνὸς ἢ λέοντος (πίν. 9γ).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομικῶν στοιχείων εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθοῦν αἱ φάσεις τοῦ ἐρευνωμένου κτηριακοῦ συγκροτήματος ὡς ἀκολούθως :

- Φάσις α'. Λεῖψανα κτηρίου εὑρεθέντα εἰς τὸ βάθος τοῦ Τομέως Μ, ὑπὸ τὰ δύο δάπεδα. Ἑλληνιστικοὶ ἢ Ὑστεροελληνιστικοὶ χρόνοι.
- » β'. Νεαὶ κατασκευαὶ καὶ μετατροπαὶ τοῦ ἀρχικοῦ κτηρίου. Ἑλληνιστικοὶ καὶ Ὑστεροελληνιστικοὶ χρόνοι.
  - » γ'. Κτήριον εἰς ὃ ἀνήκουν τὰ λεῖψανα τῶν τοίχων τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸν Τομέα Ρα, μετὰ τῆς ἐστίας. Ρωμαϊκοὶ χρόνοι.
  - » δ'. Κτήριον ἐγερθὲν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν κτηρίων, εἰς ὃ ἀνήκουν τοῖχοι τῶν φάσεων α'. καὶ β'. Εἰς τὸ κτήριον τοῦτο ἀνήκουν τὰ κατώτερα - ἀρχικὰ μέρη τῶν τοίχων Λ, Λ2 καὶ Λ3, τὸ κατώτερον τῶν δύο δαπέδων τοῦ Τομέως Μ καὶ ὁ τοῖχος Ε4. Ρωμαϊκοὶ χρόνοι.
  - » ε'. Μετασκευὴ ἢ καὶ συμπλήρωσις τοῦ προηγουμένου κτηρίου, κατασκευὴ τοῦ νεωτέρου δαπέδου τοῦ Τομέως Μ. Ρωμαϊκοὶ ἢ Ὑστερορωμαϊκοὶ χρόνοι.
  - » στ'. Ἀνέγερσις τοῦ τετραστώφου αἰθρίου μετὰ τῶν προσηρητημένων αὐτῷ ἀρχικῶν διαμερισμάτων. 3ος ἕως 4ος μ. Χ. αἰών.
  - » ζ'. Κατασκευὴ πλακοστρώσεως τῆς στοᾶς Ν, προσθήκη τῆς κλίμακος καὶ τῶν τοξοστοιχιῶν τῆς προσόψεως. 5ος - 6ος μ. Χ. αἰών.
  - » η'. Κατάργησις τῶν κιονοστοιχιῶν, μερικὴ καταστροφὴ τῆς πλακοστρώσεως τῆς στοᾶς Ν διὰ τὴν τοποθέτησιν πηλίνων σωλήνων ἀγωγοῦ, διαιρέσεις εἰς δωμάτια τῶν στοῶν κλπ. 6ος αἰὼν καὶ ἐξῆς.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΚΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΧΩΡΟΝ Ν. ΑΓΧΙΑΛΟΥ ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΟΥ ΕΥΡΕΘΗ ΚΤΙΣΤΟΣ ΚΙΒΩΤΙΟΣΧΗΜΟΣ ΤΑΦΟΣ ΜΕ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ ΑΜΜΟΚΟΝΙΑΜΑΤΟΣ ΕΙΣ Τὸ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ, ΚΑΛΥΠΤΟΜΕΝΟΣ ΔΙ' ΑΚΑΤΕΡΓΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΩΝ ΛΙΘΙΝΩΝ ΠΛΑΧΩΝ, ΑΝΗΚΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΎΣΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΠΡὸ Τῆς ΚΑΤΑΣΤΡΟΦῆς Τῆς Πόλεως (πίν. 10α). Κατὰ τὰς αὐτὰς ἐργασίας εὑρέθη νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Ἀντωνίου

Γορδιανοῦ, κοινοῦ τύπου, ἐκ τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ρώμης (πίν. 9δ). (243/244 μ. Χ.) (R.I.C. τόμ. IV, σ. 31, ἀριθ. 143).

Παρὰ τὴν θάλασσαν, πρὸς Δυσμὰς τῆς κωμοπόλεως καὶ παρὰ τὴν ἀνασκαφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀγγ. Λιάγκουρα ἔπαυλιν, εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν ὁδοῦ τινος τρία τεμάχια ἀρραβδῶτων μαρμαρίνων κιόνων καὶ ἓν κορινθιακὸν κιονόκρανον (πίν. 10β), ἀνήκοντα προφανῶς εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν.

Δὲν ἐγένετο περαιτέρω ἔρευνα.

Ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου περισυνελέγη εἰκοσανούμμιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (540/1 μ. Χ.).

Τέλος, δι' εἰδικοῦ τοπογραφικοῦ συνεργείου ἐγένοντο μετρήσεις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ν. Ἀγχιάλου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων κατηρτίσθη τὸ παρατιθέμενον τοπογραφικὸν σχέδιον (εἰκ. 2), ἐν τῷ ὁποίῳ δηλοῦται ἡ θέσις τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Πυράσου, τὸν ἀρχαῖον λιμένα καὶ τὰς δύο μεγάλας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς Α΄ καὶ Β΄, τὰς ὁποίας πρὸ ἐτῶν ἀνέσκαψεν ὁ καθηγητῆς μου κ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΟΥΣΗΣ

Ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὸ τέλος Ὀκτωβρίου 1962 δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων ἀνασκαφὴ ἐν θέσει Μπαλιτανέτο τῆς Ναούσης, συνεχισθεῖσα κατὰ τὸ 1963 ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν τῇ περιοχῇ Ναούσης δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹, ἐπανελήφθη κατὰ τὸ 1964 μὲ τὴν ἐλπίδα ἀποπερατώσεως. Ἀντ' αὐτοῦ ἐπετεύχθη ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ ἀνασκαπτόμενον ρωμαϊκὸν κτήριο συνεχίζεται καὶ πρὸς Νοτιοδυμὰς τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κοπανοῦ εἰς Νάουσαν (εἰκ. 1) χωρὶς νὰ βεβαιωθοῦν πέρατα αὐτοῦ πρὸς Νότον καὶ Δυσμὰς.

Κατὰ τὰ ἔτη 1962 καὶ 1963 εἶχον ἀποκαλυφθῇ οἱ ἐξῆς χῶροι (εἰκ. 1): ὁ μετὰ δεξαμενῆς χῶρος Α₁₋₃ μετὰ μέρους τῆς ἐκ Δυσμῶν κτιστῆς καὶ πλακοστρώτου αὐλάκος² καὶ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, τὰ ἐξυπηρετοῦντα τὴν χρῆσιν τῆς δεξαμενῆς δωμάτια Β καὶ Δ³ μετὰ τοῦ διαδρόμου Ζ⁴, τὰ δωμάτια Γ⁵ καὶ Η⁶ μετὰ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς στοᾶς καὶ τῆς ἀντιστοίχου γωνίας τοῦ περιστυλίου, ἐξ οὗ εἶναι προσιτά⁷, καὶ ὁ χῶρος Θ ἐν μέρει. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς, πλὴν τῆς αὐλάκος καὶ τοῦ ὁχετοῦ, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1963, ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Ἔργον⁸.

¹ Ἰδὲ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 213 κέ., Ἔργον 1963, σ. 45 κέ., 1964, σ. 14 κέ. ΠΑΕ 1963, Ἀνασκαφὴ Ναούσης (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). BCH Chron. 1963, σ. 787, ὅπου ἡ μαρμαρίνη φιάλη μετεφράσθη κατὰ λάθος ὡς «une grande coupe en marbre», ἡ δὲ δεξαμενὴ ἀπεδόθη διὰ τοῦ «reservoir», ἐνῶ θὰ ἀπεδίδετο καλύτερον διὰ τοῦ bassin. Πρβ. Archaeol. Reports 1963-64, σ. 18.

² ΑΔ ἔ. ἀ. πίν. 252, 254β (=Ἔργον 1963, εἰκ. 50=ΠΑΕ 1963, πίν. 43α=BCH Chron. 1963, σ. 785, εἰκ. 1), 255α-β, 256α καὶ γ, ΠΑΕ 1963, πίν. 51α καὶ 52, Ἔργον 1963, εἰκ. 54 (=BCH ἔ. ἀ. εἰκ. 5=ΠΑΕ 1963, πίν. 47β), ΠΑΕ 1963, σχέδ. εἰκ. 3, 4 καὶ 6 καὶ πίν. 45, 46, 47α καὶ 49, 50.

³ ΠΑΕ 1963, πίν. 44β, πρβ. πίν. 53α.

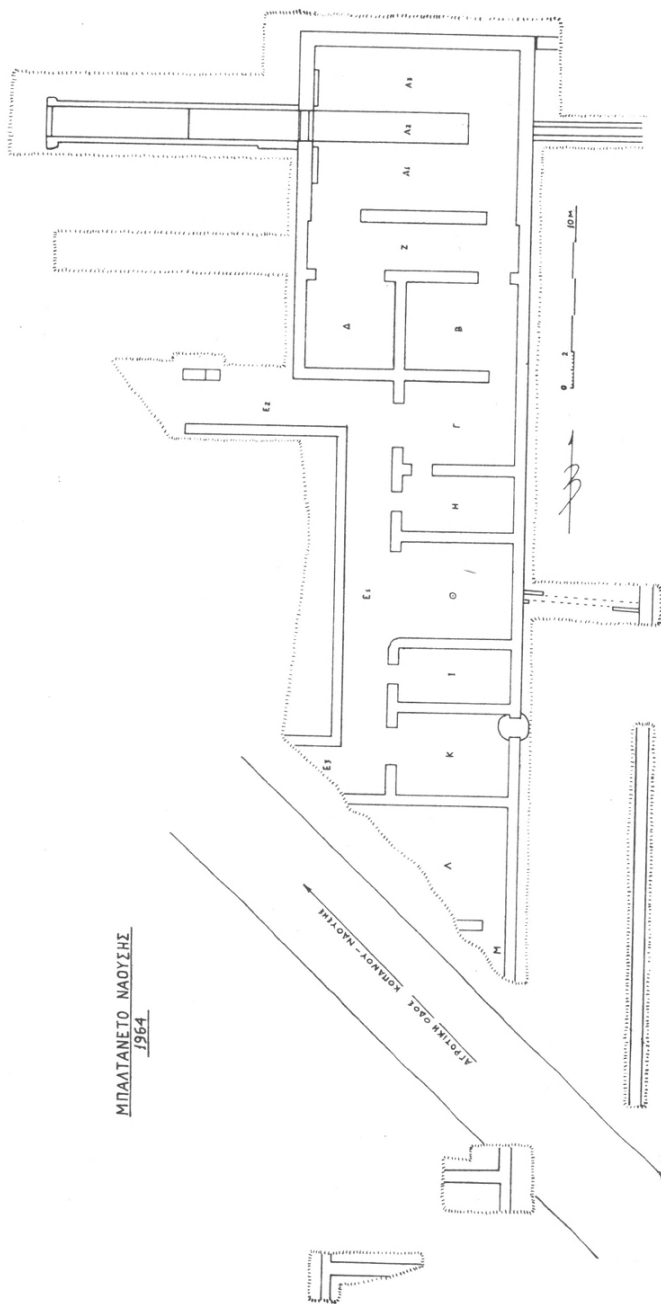
⁴ ΠΑΕ 1963, σχέδ. εἰκ. 7 καὶ πίν. 44α, Ἔργον 1964, εἰκ. 12, πρβ. Ἔργον 1963, εἰκ. 53 (=BCH ἔ. ἀ. εἰκ. 4) καὶ ΠΑΕ 1963, πίν. 53β.

⁵ ΑΔ ἔ. ἀ. πίν. 253, πρβ. πίν. 256β (=Ἔργον 1963, εἰκ. 51=ΠΑΕ 1963, πίν. 43β=BCH ἔ. ἀ. εἰκ. 2).

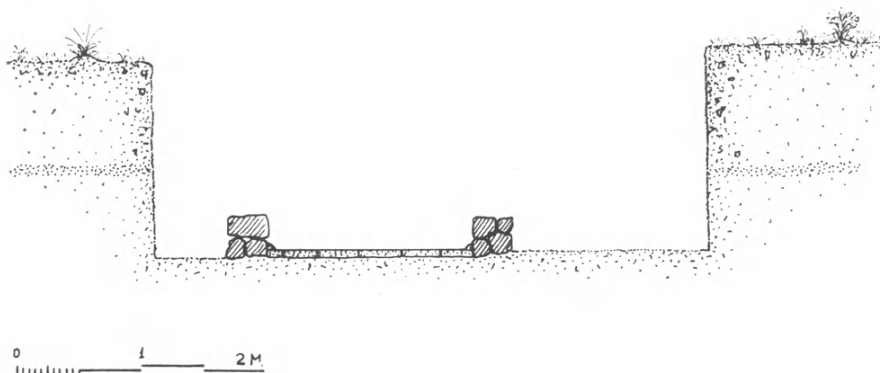
⁶ ΠΑΕ 1963, σχέδ. εἰκ. 8.

⁷ ΠΑΕ 1963, πίν. 50β καὶ 51β.

⁸ Ἔργον 1963, εἰκ. 52 (=BCH ἔ. ἀ. εἰκ. 3).

Ἡ αὐλάξ. Ἐν τῇ προσπάθειά καθορισμοῦ τῶν περάτων τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη ἐξ ὁλοκλήρου ἡ αὐλάξ εἰσορῆς ὕδατος πρὸς Δυσμὰς τῆς δεξαμενῆς. Τὸ φυσικὸν στρῶμα ἐκ τῶν ἱζημάτων¹ κατεστράφη καὶ διεπιστώθη πέρας τῆς πλακοστρώτου αὐλακος εἰς ἀπόστασιν 13.65 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου Α₁₋₃. Τὸ μήκος τοῦτο τῆς αὐλακος κατανέμεται δι' ἀναβαθμοῦ ὕψους 0.27 μ. εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἀνατολικὸν ἔχει μήκος 6.03 μ. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον ἡ αὐλάξ περατοῦται εἰς ἀναβαθμὸν ὕψους 0.18 μ. σφζόμενον μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν πρὸς Βορρᾶν, ἐνῶ τοῦ νοτίου ἡμίσεος σφζονται μόνον τὰ θεμέλια. Οἱ ἀναβαθμοὶ προφανῶς ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀνακοπὴν τῆς ὀρμητικότητος τοῦ ὕδατος. Τὰ πρὸς Δυσμὰς πέρατα τῶν ἐκατέρωθεν τῆς αὐλακος τοιγίων ἦσαν ἐνισχυμένα διὰ

Εἰκ. 2. Ἐγκαρσία τομὴ αὐλακος.

μεγάλων πωρίνων τεμαχίων, ἀλλ' εὐρέθησαν τετραραγμένα ἐκ τῆς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου ἐπενεργείας τῶν ὑδάτων.

Ἡ κοίτη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς αὐλακος ἦτο ἐστρωμένη μὲ μαρμαρίνας ὀρθογωνίους, ἀνισομεγέθεις πλάκας, διατηρουμένας κατὰ χώραν ἐν μέρει (παρένθ. πίν. Α'), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν². Ὁ ἐνδιάμεσος ἀναβαθμὸς εἶναι κατεσκευασμένος διὰ δύο πωρίνων γωνιολίθων, ὁ ἀκραῖος δυτικὸς ἀποτελεῖ τοιχάριον διὰ μικροτέρων ἀσβεστολίθων ποικίλων. Τὰ ἐκατέρωθεν τοιχάρια εἶναι ὁμοιομόρφως κατεσκευασμένα διὰ μικρῶν πωρολίθων (εἰκ. 2) καὶ ἔχουν πάχος 0.30 μ. καθ' ὅλον τὸ μήκος των, πλὴν τμήματος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοιχαρίου, τὸ ὁποῖον ἔχει πά-

¹ Ἔργον 1963, εἰκ. 54 (=BCH ἔ.ἀ. εἰκ. 5=ΠΑΕ 1963, πίν. 47β).

² ΠΑΕ 1963 ἔ.ἀ.

χος 0.50 μ. Ὅμοιος, φαίνεται, ἦτο ἐνισχυμένον τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ αὐτοῦ τοιχαρίου, τὸ ὁποῖον σφύζει πάχος 0.90 μ. ἔναντι 0.50 μ. τοῦ βορείου τοιχαρίου, διότι τὸ ὕδωρ ἤρχετο λοξῶς ἀπὸ Βορειοδυσμῶν. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐδῶ διεταράχθησαν, ὥς ἐλέχθη, ὑπὸ τῶν ὑδάτων, ὥστε δὲν εἶναι νῦν δυνατὴ ἀκριβὴς καὶ ἀσφαλὴς ἀποκατάστασις. Εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῶν ὑδάτων ὀφείλεται καὶ ἡ παντελὴς ἀδυναμία στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων κατὰ τὸ ἄκρον τῆς αὐλακος. Ἀλλωστε ἐλάχιστα ὄστρακα εὐρέθησαν κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο, ἅπαντα ὅλως ἀσήμαντα καὶ μὲ ἐπιφάνειαν «φαγωμένην ἀπὸ τὸ νερό». Ἀντιθέτως διεκρίνοντο σαφῶς τρία στρώματα εἰς τὴν ἐπιχωσιν μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου καὶ τῆς λοξῶς ἐκτραπέυσης κοίτης τοῦ ρεύματος (εἰκ. 2)¹. Τὸ ἀνώτερον, ὕψους 0.80 μ., διακρίνεται τοῦ κατωτέρου ὑπὸ ζώνης ὕψους ἕως 0.10 μ., ἡ ὁποία εἶναι τεφρὴ ἐκ τῆς φυσικῆς μᾶλλον ἀπανθρακώσεως βλαστήσεως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κτηρίου. Ὅπωςδήποτε οὔτε εἰς τὸ ἀνώτερον οὔτε εἰς τὸ κατώτερον στρώμα ἢ τὴν ἐνδιάμεσον ζώνην εὐρέθησαν σημαντικὰ εὐρήματα ἢ χαρακτηριστικὰ ὠρισμένης ἐποχῆς ὄστρακα.

Ἀνατολικὸν πέρασ τοῦ κτηρίου. Κατὰ τὸ 1963 ἐβεβαιώθη τὸ βόρειον πέρασ τοῦ κτηρίου². Ἐπίσης ἀνεσκάφη τότε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἀπὸ τοῦ χώρου Α₁₋₃ μέχρι τοῦ δωματίου Η χωρὶς νὰ εὐρεθῇ εἴσοδος ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης. Ἐν τούτοις δὲν ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖ πράγματι τὸ ἀνατολικὸν πέρασ τοῦ κτηρίου. Ὅπωςδήποτε κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ἀπεκαλύφθη μέρος τοίχου ἐν ἐπαφῇ, ἀλλὰ μὴ συνδεομένου ὀργανικῶς πρὸς τὸ κτήριο. Ἐπίσης δὲν εἶχεν ἀνασκαφῇ πλήρως ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ χώρου Α₁₋₃ ὁχετός. Οὕτω παρέμενεν ἀβέβαιον τὸ πρὸς Ἀνατολὰς πέρασ τοῦ κτηρίου.

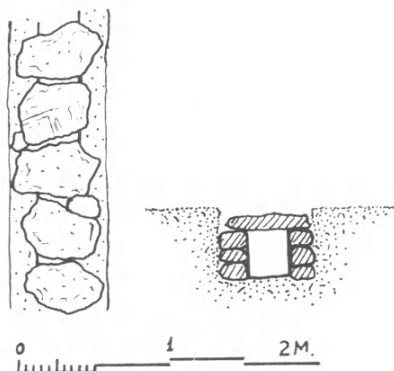
Κατὰ τὸ 1964 ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου μέχρι περίπου τοῦ περιφράγματος κατὰ μῆκος τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κοπανοῦ εἰς Νάουσαν, μὲ μόνα εὐρήματα στρώμα κεράμων μεταξὺ τεμαχίων πωρολίδων κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν διαμερισμάτων Θ - Κ καὶ θραύσματα λεπτῆς μαρμαρίνης πλακός. Παρὰλλήλως ὁλοκληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου Θ καὶ ἀνεσκάφησαν τὰ ἐν συνεχείᾳ δωμάτια Ι καὶ Κ.

Χῶρος Θ. Ὁ χῶρος Θ εἶναι εὐρύτερος (5.25 μ.) τῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ κατ' ἀντιστοιχίαν σχεδιασθέντων Η καὶ Γ ἀφ' ἑνός, Ι καὶ Κ ἀφ' ἑτέ-

¹ Πρβ. εἰκόνα εἰς Ἔργον, BCH καὶ ΠΑΕ, ἀνωτ. σ. 26, σημ. 1.

² Ἔργον 1963, σ. 45, ΠΑΕ 1963 ἔ. ἀ. πίν. 45α καὶ 46β.

ρου. Πρὸς τὴν στοὰν τοῦ περιστυλίου φέρει ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας εὐρύτερον τῶν ἀνοιγμάτων τῶν ἐκατέρωθεν δωματίων ἥτοι 4.10 μ. Τὸ δάπεδον δὲν εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ. Σκαφή κατὰ τὸν ἄξονα περίπου τοῦ δωματίου, ὑπὸ τὸ χωμάτινον δάπεδον, ἀπεκάλυψεν ὀχετὸν κτιστὸν, κεκαλυμμένον δι' ἀκανονίστων πωρίνων πλακῶν (εἰκ. 3, πρβ. καὶ παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 11α). Ὁ ὀχετὸς ἔχει κλίσιν καὶ κατεύθυνσιν ἀπὸ τῆς περιστύλου

Εἰκ. 3. Πλάκες ἐπικαλύψεως καὶ τομὴ ὀχετοῦ.

αὐλῆς πρὸς Ἀνατολάς, ἔξω τοῦ κτηρίου, πρὸς ἀποχέτευσιν ὀμβρίων καὶ ἄλλων ὑδάτων τῆς αὐλῆς. Τὸν ὀχετὸν τοῦτον ἀπεκαλύψαμεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς του, κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους τοῦ ποδίου τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας τοῦ περιστυλίου, μέχρις ἔξω τοῦ κτηρίου, ὅπου εὐρέθη κατεστραμμένος κατὰ τὸ πλεῖστον (εἰκ. 1).

Ὁ ὀχετὸς εἶναι κατεσκευασμένος διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ οἱ τοῖχοι ὑλικοῦ, τὰ ἐκατέρωθεν δὲ τοιχάρια, πάχους 0.18 μ., ὥς καὶ ὁ πυθμὴν εἶναι ἐπενδεδυμένα διὰ ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Αἱ οὕτω ὀριζόμεναι ἐσωτερικαὶ δια-

στάσεις τοῦ ὀχετοῦ εἶναι περίπου ἴσαι, ἥτοι ἐμετρήθησαν : πλ. 0.28 μ., ὕψος 0.30 μ. Κατὰ τὴν ἀφετηρίαν ἥτοι κατὰ τὸ διάτρητον πόδιον τῆς κιονοστοιχίας ἐτέθη πηλοσωλήν. Ὁ ὀχετὸς διερχόμενος διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ χώρου Θ καταλήγει, μετὰ διαδρομὴν 6.30 μ., ἔξω τοῦ κτηρίου, εἰς τοιχάριον, πάχους 0.70 μ., περὶ οὗ ἴδὲ κατωτέρω.

Ὁ χώρος Θ χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς κεντρικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιστύλιον καὶ πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν δωμάτια θέσεως καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου ἀνοιγματος πρὸς τὴν στοὰν τοῦ περιστυλίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει κατώφλιον οὔτε ξύλινον ὥς τὰ πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ δωμάτια οὔτε κτιστὸν ὥς τὰ δωμάτια Ι - Κ. Εἰς ταῦτα προστίθεται ἡ ἔλλειψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ὁ ὀχετός, πάντα δὲ συνηγοροῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ χώρος Θ ἀποτελεῖ διάδρομον μετὰ εἰσόδου ἀπ' Ἀνατολῶν, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν διετηρήθησαν σαφῆ ἴχνη.

Δ ω μ á τ ι ο ν Ι (πίν. 11β καὶ 12α). Τοῦ δωματίου Ι, πλάτους 2.95 μ., διατηροῦνται οἱ τοῖχοι καλύτερον παντὸς ἄλλου, εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ διατήρησις τοῦ στρώματος τῶν κεράμων τῆς στέγης, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς ἄλλους χώρους διελύθη ἐκ διαφόρων αἰτίων κατὰ καιροὺς (καλλιέργειαι,

ρέοντα ὕδατα κλπ.). Τὸ δωμάτιον Ι ἔχει πρόσβασιν ἐκ τῆς στοᾶς. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι 1.05 μ., κάτω δὲ σφύζεται χτιστὸν κατώφλιον ὡς ὅλα τὰ πρὸς Νότον τοῦ χώρου Θ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ξύλινα κατώφλια τῶν χώρων πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ.

Ἔτερον ἄνοιγμα (1.08 μ.), τοῦτο διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ χώρου Θ (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 12α, κάτω ἀριστερά), ἐκλείσθη εἰς ἀπροσδιόριστον χρόνον διὰ τοιχοποιίας ὁμοίας πρὸς τὴν ὅλην τοιχοδομίαν τοῦ κτηρίου.

Ὁ καλύτερον διατηρούμενος νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου σφύζει, κατὰ ἐλαφρῶς ἄνισα διαστήματα, τρεῖς θέσεις, ὅπου πιθανῶς ἦσαν τοποθετημέναι κάθετοι δοκοὶ «ξυλοδεσιᾶς» τῆς ὑπερθεν πλινθοδομῆς (πίν. 11β, ἀριστερά, πρβλ. πίν. 12α. β).

Ἐκ τοῦ στρώματος τῶν κεράμων προῆλθον τεμάχια, ἐξ ὧν συνεκροτήθη ὁλόκληρος, λακωνικοῦ τύπου, καλυπτὴρ μήκους 0.94 μ., πλάτους 0.18 μ., καὶ στρωτὴρ πλάτους 0.46 μ., μήκους δὲ πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ μήκος τοῦ καλυπτῆρος. Ἐπίσης τεμάχια πινακίων πηλίνων μὲ πρασίνην ἐφυάλωσιν.

Σημαντικὸν εἶρημα ἐγένετο κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, εἰς ἀπόστασιν 0.54 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ καὶ 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου, εἰς ὕψος δὲ ὀλίγων ἑκατοστῶν ὑπὲρ τὸ στρώμα τῶν κεράμων. Τοῦτο εἶναι πλήρες κιονόκρανον εἰς δύο τεμάχια, ὅμοιον πρὸς τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1963 (ἰδὲ κατωτ. σ. 30).

Εἰς τὸ στρώμα τῶν κεράμων εὑρέθησαν ἐπίσης περὶ τοὺς 10 σιδηροῖ ἥλοι τετραγώνου τομῆς, μήκους περίπου 0.09 - 0.125 μ., ὅμοιοι τῶν ὁποίων εὑρέθησαν διάσπαρτοι καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Ἐπίσης χαλκοῦν νόμισμα ἀποδοθὲν ὑπὸ τῆς κ.᾽Αδ. Οἰκονομίδου εἰς τὸν Κωνστάντιον Β' (337 - 361 μ.Χ.)¹. Τὸ δάπεδον ἦτο ὅμοιον πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν Θ καὶ Κ.

Δωμάτιον Κ (πίν. 12α, δεξιὰ). Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς στοᾶς τὸ δωμάτιον Κ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ δωμάτιον Γ' τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Διαφέρει μόνον διότι ἔχει μίαν μόνην εἴσοδον, δὲν ἔχει μωσαϊκὸν δάπεδον, κατὰ δὲ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ ὑπάρχει ἀπλοῦν σκάμμα πιθοειδὲς ὡς χώρος πρὸς ἀποθήκευσιν, βάθους 1.30 μ., μεγίστης διαμέτρου 1.70 μ. Ὁ τοῖχος, διακοπτόμενος κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐκατέρωθεν ἔχει ἀνὰ ἓνα μεγάλον παρόλιν μὲ λοξῶς λελαξευμένην τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ σκάμμα πλευρὰν καὶ μὲ ἐλαχίστην ἀπόστασιν τῶν δύο λίθων 1.10 μ.

¹ Πρβ. ΑΔ 20 (1965), Χρονικά.

Ἔνεκα τῆς ἐλαχίστης ἐπιχώσεως (πίν. 12α) οὐδὲν σημαντικὸν εὔρημα ὑπῆρξε πλὴν νομίσματος χαλκοῦ καὶ τούτου ἀστρωματίστου. Ἀπεδόθη ὑπὸ τῆς κ. Ἀδ. Οἰκονομίδου εἰς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους τῆς Θεσσαλονίκης¹.

Τὸ περιστύλιον². Τὰ διαμερίσματα Γ, Η, Θ, Ι, καὶ Κ συγκοινωνοῦν πρὸς Δυσμὰς μετὰ κεντρικῆς περιστύλου αὐλῆς διὰ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ περιστυλίου, πλάτους 2.50 μ. περίπου (εἰκ. 1, Ε₁₋₃). Κατὰ τὸ 1964 ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ πόδιον τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας, τὸ πόδιον τῆς βορείου μέχρι πέρατος εἰς ἀπόστασιν 8.88 μ. περίπου ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας καὶ μικρὸν μέρος τοῦ ποδίου τῆς νοτίας πλευρᾶς. Εἰς τὸν οὕτω ἀποκαλυφθέντα στυλοβάτην ἀνεγνωρίσθησαν ἀσφαλῶς αἱ θέσεις κίωνων ὡς ἑξῆς (παρένθ. πίν. Α').

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὑπῆρχον ἀσφαλῶς ἑξὶ κίονες, τῶν ὁποίων αἱ θέσεις εἶναι σαφεῖς ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (παρένθ. πίν. Α'). Τὸ μεταξόνιον διάστημα εἶναι περίπου 3.40 μ. Ὁ βόρειος στυλοβάτης σφῆζει ἐπίσης σαφῶς τὰς θέσεις τριῶν ἀραιότερων κίωνων. Ἡ νοτία πλευρὰ δὲν ἀνεσκάφη ἀρκούντως πρὸς διαπίστωσιν ἄλλων κίωνων πλὴν τοῦ γωνιακοῦ.

Κίονες ἀκέραιοι δὲν εὑρέθησαν, ἀλλὰ μόνον τεμάχια ἐκ πολυχρώμου μαρμάρου ἀνήκοντα εἰς ἀρραβδώτους κίονας ὡς ἑξῆς :

1. Θραῦσμα, μεγ. σφζ. μήκους 0.18 μ., εὑρέθη εἰς τὸ στρῶμα καταστροφῆς τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ δωμάτιον Κ.

2. Ἔτερον, εὑρεθὲν ὡς καὶ τὸ προηγούμενον, σφῆζει μέρος τῆς κυλινδρικῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ μέρος τῆς κάτω ὀριζοντίου ἐπιφανείας. Κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν δύο ἐπιφανειῶν ὑπάρχει ταινία ἐξέχουσα ἐλαφρῶς, πλάτους 0.035 μ. Μέγ. σφζ. μήκος 0.19 μ.

Ἐκ τῶν κιονοκράνων εὑρέθησαν, ἐκτὸς τοῦ ἐν τῷ χώρῳ Θ εὑρεθέντος κατὰ τὸ 1963 τεμαχίου³, καὶ τὰ ἑξῆς :

1. Πλήρες κιονόκρανον εἰς δύο τεμάχια (πίν. 13) εὑρέθη, ὡς ἀνεγράφη ἀνωτέρω, ἐν τῷ δωματίῳ Ι. Εἶναι γενικῶς ὅμοιον, ἀλλὰ καὶ εἰς λεπτομερείας διάφορον τοῦ εὑρεθέντος κατὰ τὸ 1963. Τὸν κάλαθον διακοσμοῦν ἐπιπεδόγλυφα φύλλα ὑδροχαροῦς φυτοῦ, ἐπ' αὐτῶν δὲ ἀνὰ ἓν φύλλον ἀκάνθου καθ' ἑκάστην γωνίαν. Τὴν ὀρατὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ἄβακος διακοσμεῖ ἀνάγλυφον θέμα διάφορον καθ' ἑκάστην γωνίαν : διπλοὺς πέλεκυς καὶ ρόδακες εἰς τρεῖς παραλλαγάς. Ὑπὸ τὸν κάλαθον διαμορφοῦται

¹ Πρβ. ΑΔ ἔ. ἀ.

² Πρβ. ΠΑΕ 1963 ἔ. ἀ. πίν. 50β καὶ 51β.

³ ΠΑΕ αὐτόθι.

τροχίλος φέρων ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἰωνικοῦ κυματίου. Ὑψος : 0.35 μ., μήκος πλευρᾶς ἄβακος 0.445 μ., κάτω διάμ. 0.22 μ.

2. Τεμάχιον ἐτέρου κιονοκράνου ὁμοίου εὐρέθη κατὰ τὴν βορείαν στοάν, εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. δυτικῶς τῆς γωνίας καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τῆς στοᾶς. Εἶναι ἑλλιπὲς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ καλάθου καὶ ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸν ἄβακα. Διατηροῦνται καλῶς τὰ δύο κοσμήματα τῆς κάτω ὀψews τοῦ ἄβακος, ἥτοι ρόδακες εἰς δύο παραλλαγάς.

Ἐνῶ τὰ ἀνασκαφέντα μέρη τοῦ περιστυλίου καὶ τὰ εὐρεθέντα τεμάχια κιόνων καὶ κιονοκράνων παρέχουν στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ περιστυλίου κατὰ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα καὶ μέχρι τῶν κιονοκράνων, παραμένουν ἀσαφῆ τὰ πράγματα διὰ τὴν περαιτέρω συμπλήρωσιν τῆς ἀναπαραστάσεως. Διὰ τὴν καθ' ὕψος ἀναπαράστασιν ἐλλείπουν τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα. Ὡς πρὸς τὸ σχέδιον κατόψεως τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ περιστύλιον δὲν ἦτο τετράγωνον, πιθανώτατα δὲ δὲν ἦτο ἐπίσης πλήρες ὀρθογώνιον. Προσπάθεια διαπιστώσεως βορειοδυτικῆς γωνίας διὰ δοκιμαστικῆς τομῆς 2×2 μ. ὑπῆρξεν ἀρνητικὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εὐρέθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος εἰς μικρὸν βάθος.

Ἀσαφῆ εἶναι τὰ πράγματα καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς βορείας στοᾶς. Ὁ τοῖχος τῆς στοᾶς διακόπτεται κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ χώρου Δ. Εἰς ἀπόστασιν 4.00 μ. ἀπὸ ταύτης εὐρέθη τοῖχος μήκους 1.92 μ., πάχους 0.50 - 0.55 μ. καὶ ὕψους μέχρι 0.50 μ. κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἡμισυ.

Ἀβέβαιος ἐπίσης εἶναι ὁ προσορισμὸς ἡμίσεος πηλοσωλῆνος κυλινδρικοῦ εὐρεθέντος κατὰ τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ μετακιονίου (παρένθ. πίν. Α'). Βαίνει λοξῶς ἐπὶ τοῦ ποδίου μὲ κλίσιν ἀπὸ ἔξω (ἀπὸ Βορειοδυσμῶν) πρὸς τὴν αὐλήν (πρὸς Νοτιοανατολάς).

Χώροι Λ - Μ. Οἱ χώροι Λ - Μ κατεστράφησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κοπανοῦ εἰς Νάουσαν (εἰκ. 1). Τοῦ μεσοτοίχου διατηρεῖται τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον ἀφῆνον ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας τῶν δύο δωματίων. Ἄλλη εἴσοδος δὲν παρατηρεῖται εἰς τὰ σφζόμενα μέρη. Ὁ χώρος Λ διατηρούμενος κατὰ μέγα μέρος σφῆζει λείψανα κατασκευῶν, αἱ ὁποῖαι πιθανῶς ἀνήκουν εἰς λουτρῶνα. Ἄλλ' ἔνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀνάγκης λεπτομερεστέρας ἐρεῦνης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Κονιάματα. Κονιάματα τῶν τοίχων λευκά, ἐρυθρὰ καὶ πολύχρωμα διετηρήθησαν κατὰ χώραν εἰς διάφορα σημεῖα ἢ εὐρέθησαν εἰς τεμάχια διάσπαρτα ἢ εἰς στρῶμα ἀδιατάρακτον ὥς κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν

γωνίαν τοῦ δωματίου K (πίν. 12β). Ἀκριβέστερον κατὰ μέρη παρατηρήθησαν τὰ ἑξῆς :

Οὐδαμοῦ ἐβεβαιώθη κατὰ χώραν κονίαμα ἐξωτερικοῦ τοίχου. Ἀντιθέτως εἶναι βέβαιοι, ὅτι πάντες οἱ τοῖχοι ἐσωτερικῶς ἔφερον κονίαμα¹, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὴν σημαντικωτέραν ἔνδειξιν τοῦ βάθους, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο τὸ χωμάτινον δάπεδον τῶν διαμερισμάτων Θ - K καὶ τῆς στοᾶς. Λευκὸν κονίαμα τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ χώρου Θ διακρίνεται κατὰ χώραν ἐν εἰκ. 3, ἀριστερά. Λευκὸν κονίαμα διατηρεῖται ἐπίσης κατὰ τὰ χαμηλότερα μέρη τῶν τοίχων τοῦ δωματίου I (πίν. 11β, δεξιὰ). Στρώμα ἀδιατάρακτον ἐκ τεμαχίων λευκῶν κονιαμάτων ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου K, μέχρις ἀποστάσεως 1 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου καὶ 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ. Ἡ ὀπισθεν ἐπιφάνεια τεμαχίων τινῶν σφῆζει σαφῆ ἔχνη ἀποτυπωμάτων καλᾶμων χρησιμοποιοθέντων προφανῶς εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων ἢ τῆς ὁροφῆς.

Κονίαμα λευκὸν ἐβεβαιώθη ἐπίσης εἰς τὸν τοῖχον τῆς στοᾶς καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ ποδίου τοῦ περιστυλίου, ὥστε καὶ ἐκ τούτου βεβαιοῦται ὅτι τὸ τοιχίον ὑψοῦτο ὡς πόδιον, ἐνῶ τὸ ἔδαφος καὶ τῆς αὐλῆς καὶ τῆς στοᾶς εὐρίσκετο χαμηλότερον τοῦ στυλοβάτου.

Ἐκτὸς τῶν κατὰ χώραν ἢ εἰς ἀδιατάρακτα στρώματα εὐρεθέντων κονιαμάτων, πάντων σχεδὸν λευκῶν, ἀκριβέστερον ὑπολεῦκων, εὐρέθησαν διάσπαρτα τεμάχια, εἰς μικρότερον ἀριθμόν, ἐγχρώμων κονιαμάτων, μάλιστα κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ εἰς τὸν χώρον Λ, ὅπου τεμάχια ξουθρῶν κονιαμάτων συνελέγησαν εἰς τὴν μικροῦ βάθους τεταραγμένην ἐπίχωσιν. Σημαντικώτερα εἶναι τεμάχια διχρώμων κονιαμάτων, μάλιστα ἐν εὐρεθῆν εἰς τὸ ἀδιατάρακτον στρώμα τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς στοᾶς, σῶζον μέρος τεφρομελαίνης καὶ μέρος ἰώδους ἐπιφανείας διαχωριζομένων δι' εὐθείας γραμμῆς.

Μετὰ τῶν κονιαμάτων πρέπει νὰ καταχωρισθοῦν καὶ θραύσματα μαρμαρίνων πλακῶν, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν διάσπαρτα εἰς τὴν ἐπίχωσιν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, διότι πιθανώτατα δὲν ἀνήκουν εἰς δάπεδα, τῶν ὁποίων θὰ διετηροῦντο λείψανα, ἀλλὰ εἰς ἐπενδύσεις κατασκευῶν τῆς ἀνωδομῆς, ἂν ὅχι τοίχων. Τοιαῦτα μαρμάρινα τεμάχια εὐρέθησαν συγκεκριμένως κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὡς καὶ ζευθεῖς ταινιωταὶ εἰς τεμάχια διαφόρου μήκους καὶ λοιπῶν μεγίστων διαστάσεων ὡς ἑξῆς : α) 0.07×0.022 μ., β) 0.08×0.022 μ., γ) 0.065×0.025 μ., δ) 0.08×0.014 μ.

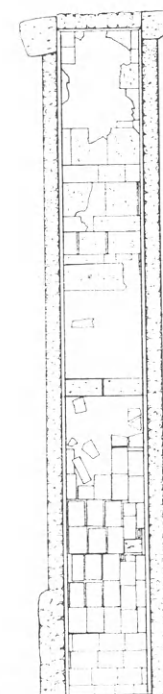
¹ Ποβ. ΠΑΕ ἔ. ἀ.

ΠΑΕ 1964

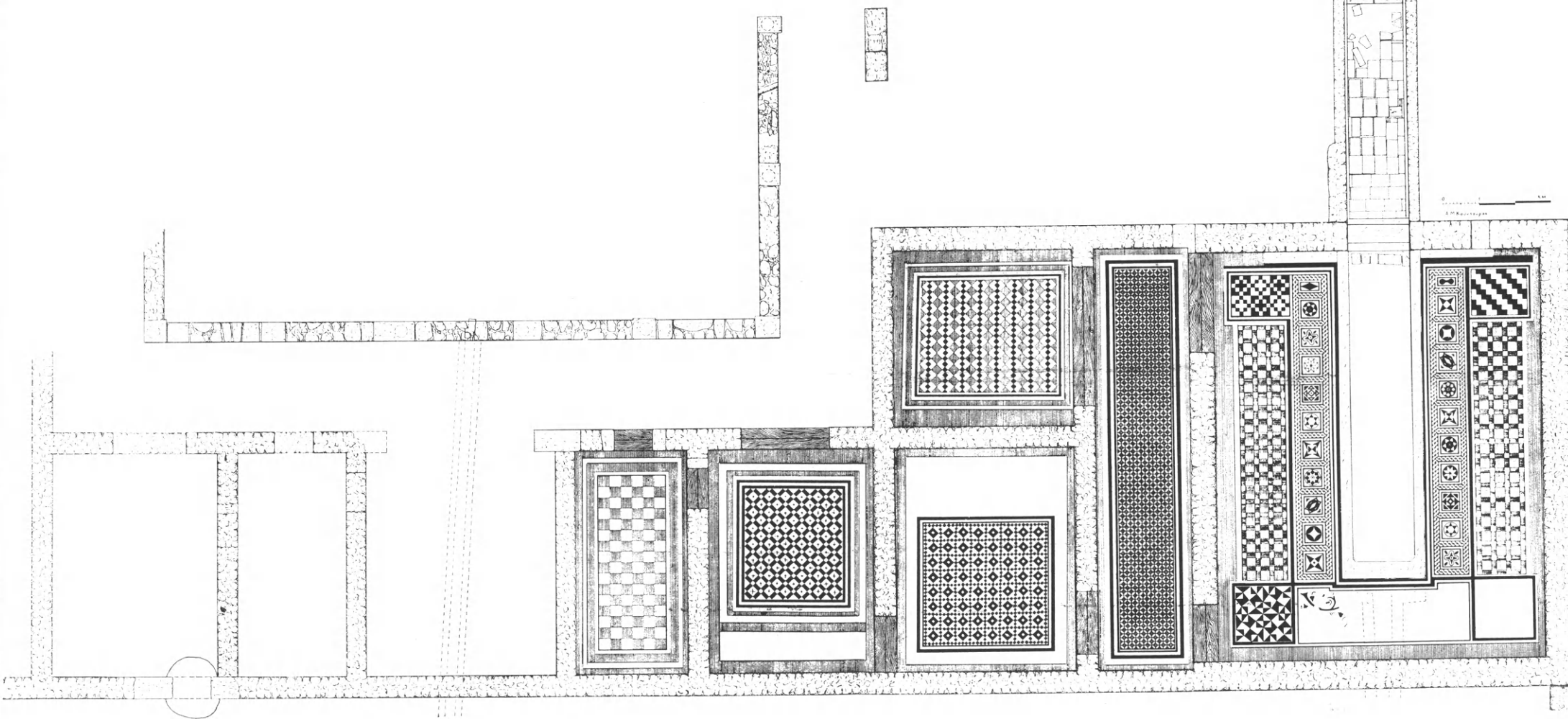
ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Α'.

ΜΠΑΛΤΑΝΕΤΟ ΝΑΟΥΣΗΣ 1964

- ΤΗΦΙΔΕΣ ΛΕΥΚΑΙ ΚΑΙ ΜΕΛΑΙΝΑΙ ΕΚ ΛΙΘΟΥ
- ΤΗΦΙΔΕΣ ΕΚ ΛΙΘΟΥ ΦΑΙΟΠΡΑΣΙΝΟΥ
- ΤΗΦΙΔΕΣ ΚΕΡΑΜΟΥ
- ΣΥΛΙΝΑ ΚΑΤΩΦΛΙΑ
- ΤΟΙΧΟΙ ΚΑΙ ΚΤΙΣΤΑ ΚΑΤΩΦΛΙΑ

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Περιοχή πέραν τῆς ὁδοῦ. Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς πιθανότητος ὅτι τὸ κτήριον συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ἀγροτικὴν ὁδὸν Κοπανοῦ - Ναούσης, διὰ δύο δοκιμαστικῶν τάφρων ἠρευνήθη ἡ περιοχή ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ (εἰκ. 1). Πράγματι ὑπὸ ἐπίχωσιν πλέον τοῦ 1 μ. ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ, μάλιστα ἀποτελούντων προέκτασιν τοίχων τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου, ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ἀνήκουν εἰς αὐτό. Ἀκριβέστερον εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη τμήμα τοίχου μετὰ ἐτέρου καθέτου πρὸς αὐτόν. Ἐπίσης εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ ποδίου τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας τοῦ περιστυλίου ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμήμα τοίχου μετὰ ἐτέρου βαίνοντος καθέτως. Ἡ κατασκευὴ τῶν τοίχων εἶναι καλυτέρα ἐξ ὅλων τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὸ 1964, τὰ δὲ δάπεδα, καθ' ὃ μέτρον ἀπεκαλύφθησαν, εἶναι ἐστρωμένα δι' ἁπλοῦ μωσαϊκοῦ. Ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς περὶ τὴν δεξαμενὴν τοίχους παρουσιάζει καὶ τὸ πάχος τῶν τοίχων, περὶ τὰ 0.70 μ¹.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ κυρίου τομέως τῆς ἀνασκαφῆς, αἱ ἐνδείξεις περὶ κινητῶν εὐρημάτων, ὑπὸ τὴν μεγαλύτεραν ἐπίχωσιν τῶν δύο τομῶν νοτίως τῆς ὁδοῦ, ὑπῆρξαν ἐνθαρρυντικά. Διότι καὶ ὅστρακα περισσότερα, ἀπὸ ἀγγεῖα κοινὰ ἄβαφα ἢ μετὰ πολυχρώμου ἐφναλώσεως, εὐρέθησαν, καὶ μολύβδινον κωνοειδὲς ἀντικείμενον, διαστ. 0.025 × 0.025 μ., καὶ ψηφίδες μωσαϊκοῦ δαπέδου (tesserae) κλπ.

Ἀνατολικῶς τοῦ κτηρίου. Κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ διὰ τοῦ χώρου Θ διερχομένου ὀχετοῦ, ἔξω τοῦ κτηρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.30 μ. ἀπ' αὐτοῦ, εὐρέθη χαμηλὸς τοίχος, πάχους 0.70 μ. Τὸ ὕψος ἦτο ἀνέκαθεν μικρόν, διότι ὁ τοίχος διατηρεῖ καλῶς τὴν ἄνω ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν κεκονιαμένην. Τοῦτον ἀπεκαλύψαμεν ἀπὸ τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ περίπου μέχρι τοῦ δωματίου I, χωρὶς νὰ συναντήσωμεν τοῖχον κάθετον πρὸς αὐτόν οὔτε πρὸς Ἀνατολὰς οὔτε πρὸς Δυσμὰς. Ἐπίσης οὐδὲν ἄνοιγμα τοῦ τοίχου εὐρέθη κατὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα μέρη. Ἀπομένει ὥς σκοπὸς μελλοντικῆς ἀνασκαφῆς ἡ διερεύνησις τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ τυχὸν σχέσις τοῦ τοίχου τούτου πρὸς τὸ ἀνασκαπτόμενον κτήριο ἢ πρὸς ἕτερον ἀνατολικῶς αὐτοῦ.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΤΟΜΗ
Εἰς ὀπώρανα Γ. ΑΣΛΑΝΙΤΟΥ

Κατόπιν πληροφοριῶν περὶ ὑπάρξεως τοίχου ἐκ παρολίδων εἰς τὸν γειτονικὸν ὀπωρῶνα τοῦ Γεωργίου Ἀσλανίτου (εἶδομεν καὶ παρίνας πλίνθους μεγάλας, ἀνηκούσας,

¹ Πεβ. ΠΑΕ 1963 ἔ. ἀ.

ἴσως εἰς ἑλληνιστικὸν κτίσμα) ἐγένετο τομὴ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ὀπω-
ρῶνος κειμένου βορείως τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος
ὁμοίας τοιχοδομίας πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου, ἀλλ' ἡ
συνέχισις ἀφέθη διὰ μελλοντικὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον.

ΦΩΤΙΟΣ ΠΕΤΣΑΣ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΑΜΦΙΠΟΛΙΝ

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1964 αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογράφοντος, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν ἐμπείρων καὶ ἱκανῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων Ἀρ. Γανίτου, Π. Φλωριᾶ καὶ Π. Τζιτζιφάκου. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται διενεργηθεῖσαι ἀπὸ 11 ἕως 22 Ὀκτωβρίου ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ φυσικῶς ὀχυροῦ λόφου 133, κειμένου βορείως τῆς Ἀμφιπόλεως, εἶχον τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα :

1. Εἵκοσιν ἕξ δοκιμαστικαὶ τάφροι, διαφόρων διαστάσεων, ἠνοίχθησαν ἐντὸς ἀγρῶν, εὗρισκομένων εἰς τὸν χώρον τῆς Ἀμφιπόλεως, ἔνθα κατὰ τὴν καλλιέργειαν εἶχον ἀνευρεθῇ τυχαίως ἀρχαιότητες ἢ ὑπῆρχον πιθανότητες ἀνευρέσεως κτηρίων. Πολλοὶ ἐκ τῶν τάφρων τούτων ἀπεκάλυψαν τοίχους οἰκοδομῶν Ρωμαϊκῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρόνων (πίν. 14α). Εἰς τὴν τοιχοδομίαν των, ἥτις δὲν εἶναι ἐπιμελής, ἐχρησιμοποιήθησαν λογάδες λίθοι, πλίνθοι πωρολίθου καὶ ὅπται πλίνθοι, συνδεδεμένοι δι' ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ διενεργηθεῖσα δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Γεωργίου Λεπτοκαρύδη, ἔνθ' ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἀνοιξιν μέγα ἀκέφαλον ἀγαλμα πεπλοφόρου, ἀπεκάλυψε κτήριον Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀνασκαφὴν ἐπὶ μήκους 21 μέτρων (πίν. 15β). Ἐτέρα οἰκοδομὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐν μέρει πλινθόκτιστος, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Φιλίππου Κοχλιαρίδη. Τὸ δάπεδον αὐτῆς καλύπτεται ὑπὸ κοινοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μικρῶν τμημάτων λευκοῦ μαρμάρου (πίν. 15α).

Ἄλλαι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀπεκάλυψαν εὐτελεῖ τοῖχον οἰκοδομῆς καὶ παρ' αὐτὸν πῆλινον ἀγωγόν, ἕξ ὕδραγωγείου (πίν. 14β), ἀρράβδωτον κίονα (πίν. 16α) καὶ παρ' αὐτὸν τοῖχον κτηρίου, τμήμα ἰσχυροῦ τοίχου, εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργοὶ λίθοι, μαρμαρόπλινθοι ἀρχαιότερου κτηρίου καὶ ἰωνικὴ βᾶσις μετὰ τοῦ κάτω τμήματος σφονδύλου ἐκ πωρολίθου (πίν. 16β). Ἐν τέλει ἡ διενεργηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ δυτικώτερον σημεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Χρήστου Γαρούφα καὶ ἔγγυς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν περιβόλου τοῦ τείχους, ἀπεκάλυψε κτήριον τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, διατηρούμενον ὅμως εἰς κακὴν κατάστασιν λόγῳ τῆς πολὺ μικρᾶς ἐπιχώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς του κατὰ τὴν μηχανικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ (πίν. 16γ). Πρόκειται πιθανῶς περὶ μεγάλης οἰκίας, ἀποκαλυφθείσης ἐπὶ μήκους 13 περίπου μέτρων. Εἰς τὰ

χρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν θραυσμάτων μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τμημάτων ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων, ζωηροῦ ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου χρώματος, ἅτινα περισυνελέγησαν, ἀνευρέθη καὶ ἀετωματώδης ἐπίστεψις μεγάλης στήλης, δυστυχῶς ἀποκεκρουμένη (πίν. 17α). Ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων ταύτης διεσώθη μόνον τὸ δεξιόν, φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐλίκων καὶ ἀνθεμίων, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας.

Ἄλλ' ὅμως τὸ πλέον ἀξιόλογον κτήριο ἦτο ναὸς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὴν θέσιν «Μπεξεστένι» καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἰωσήφ Εὐθυμιάδῃ, ἀνατολικῶς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν ἔτει 1961 κιονοστοιχίας¹. Ἐκπληξιν προκαλεῖ τὸ γεγονός, ὅτι τέσσαρες παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ εἶχον οἰκοδομηθῇ εἰς τόσον μικρὰν ἀπόστασιν ἢ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τῆς βασιλικῆς Δ μικρὸν μόνον μέρος ἀπεκαλύφθη, ἥτοι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐξωτερικῶς (πίν. 17β) καὶ μέρος μόνον τῆς βορείας καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς (πίν. 18α). Διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ τρικλίτου βασιλικῆς πλάτους 19.85 μ. καὶ διαμέτρου κόγχης 6.75 μ. Ἡ νοτία πλευρὰ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 14.38 μ., ἡ δὲ βορεία ἐπὶ μήκους 11.20 μ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς ἔχουν πάχος 0.80 - 0.85 μ., ὁ τοῖχος τῆς κόγχης 1 μέτρον καὶ ὁ στυλοβάτης 0.73 μ. Διεπιστώθη διὰ δοκιμαστικῆς τάφρου γενομένης εἰς τὸ κεντρικὸν κλῖτος, ὅτι ἡ βασιλικὴ εἶχε πλακόστρωτον δάπεδον.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην ἀνευρέθησαν τμήματα θωρακίων μὲ ἀπλῆν διακόσμησιν σταυρῶν (πίν. 18γ) καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἥτοι τμήματα κιόνων καὶ κιονοκράνων μὲ διακόσμησιν φύλλων μαλακῆς ἀκάνθης καὶ σταυροῦ εἰς τὸ μέσον (πίν. 18β). Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ψηφίδες καὶ τμήματα ἐκ τῆς καταστραφείσης μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ ἔτους τούτου περισυνελέγησαν ἐντὸς τῶν τάφρων πολλὰ θραύσματα ἢ μεγάλα τμήματα μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ρυθμοῦ «δυτικῶν προπόδων», ἀγγεῖα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μὲ ἐρυθρὸν γάνωμα, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων, ἀγνῦδες, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, θασιακῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐργαστηρίων, τμήματα εἰδωλίων, λύχνοι καὶ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν διάφορα τμήματα γλυπτῶν. Τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐξ αὐτῶν εἶναι κορμὸς ἀγάλματος ἐνδεδυμένης γυναικὸς — ὕψ. 0.89 μ. — ἐπιμελοῦς ἐργασίας ἐλληνιστικῶν χρόνων (πίν. 19α), κεφαλὴ ἀγαλ-

¹ Βλ. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 72.

ματίου γυναικός, χεῖρ ἀγαλματίου κρατοῦσα κύλινδρον, κάτω δεξιὸς ποὺς ἀγάλματος μετὰ σανδαλίου καὶ κορμὸς ἀγαλματίου γυμνῆς Ἀφροδίτης ἐκ συμπλέγματος μετὰ Πανός (;) (πίν. 19β), ὡς εἰκάζω ἐκ τῆς διασωθείσης εἰς τὰ νῶτα χειρὸς ἄλλης μορφῆς.

2. Περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα κατ' εὐθείαν γραμμὴν βορείως τῆς Κοινό-τητος Ἀμφιπόλεως, ἐγγύτατα τῆς ἀνατολικῆς ὁχθῆς τοῦ Στρυμόνος ὑψοῦ-ται ὁ φύσει ὄχυρὸς λόφος 133 (πίν. 20α.β), ὅστις δεσπόζει τῆς θέσεως. Τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἔρευναν τούτου προῦκάλεσε φιλικὴ ἀνακοίνω-σις τοῦ κ. E. VANDERPOOL, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸν λόφον μετὰ τοῦ καθη-γητοῦ κ. W. K. PRITCHETT τὸ ἔτος 1960 καὶ μετὰ μελῶν τῆς Ἀμερικα-νικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν τὸ ἔτος 1962. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του ταύτας ὁ κ. VANDERPOOL περισυνέλεξε λίαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀγγείων, ὀψίμου νεολιθικῆς καὶ πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, ἅτινα μετὰ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ καταλόγου καὶ τῶν παρατηρήσεών του εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸ Μου-σεῖον Καβάλας¹.

Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου εἶναι ὁμαλὸν ὑψίπεδον, χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων (πίν. 21α). Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τούτου καὶ εἰς διάφορα σημεῖα ἀπέχοντα ἀλλήλων ἠνοίχθησαν δώδεκα δοκιμαστικαὶ τάφροι διαστάσεων 6×2 μέτρων (πίν. 21β καὶ 22β). Ἡ ἔρευνα ἐπροχώρει μέχρι τοῦ αὐτο-φυοῦς βράχου, ὅστις ἐνεφανίζετο εἰς βάθος ἀπὸ 0.30 μ. μέχρι 2 μέτρων.

Ἐντὸς τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη πλῆθος ὀστράκων ἀγγείων τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς ὑπογεωμετρικῆς περιόδου, ὡς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἅτινα συχνάκις ἦσαν ἀναμειγμένα μὲ ὄστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων. Ἡ κεραμικὴ τῶν περιόδων αὐτῶν περι-λαμβάνει τὰ ἐξῆς εἶδη :

α) Ὀστρακα ἀγγείων μὲ γραμμικὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν ὁμοκέν-τρων κύκλων καὶ παραλλήλων γραμμῶν (πίν. 22α), ἀνήκοντα εἰς δύο διά-φορα ἐργαστήρια :

Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἑνὸς ἐργαστηρίου ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καλύ-πτεται μὲ ἐπίχρισμα (engobe) ὑποκιτρίνου ἢ ροδίνου χρώματος, διὰ δὲ τὴν διακόσμησιν χρησιμοποιεῖται ξυθρὸν ἢ καστανὸν χρῶμα. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἑτέρου ἐργαστηρίου χρησιμοποιεῖται μέλαν χρῶμα, τὸ ὅποῖον τίθεται

¹ Εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὸν κ. E. VANDERPOOL διὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν παρατηρήσεών του καὶ τὴν ἀποστολὴν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας τῆς μικρᾶς συλλογῆς ὀστράκων. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. VANDERPOOL καὶ ὁ κατάλογος τῶν εὐρημάτων ἐπιφανείας τοῦ λόφου 133 ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. W. K. PRITCHETT, *Studies in Ancient Greek Topography*, σ. 46 - 48.

ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου. Τὸ αὐτὸ μέλαν χρῶμα καλύπτει καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ τοῦ δευτέρου ἐργαστηρίου θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 7ου καὶ τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα. Ἀγγεῖα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Θάσον, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου¹ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως² καὶ τοῦ ἄντρου τῶν Νυμφῶν παρὰ τὴν Κοινότητα Ν. Περάμου (Καβάλας)³.

β) Ὅστρακα κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων διαφόρων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων (πίν. 23α).

γ) Ὅστρακα μελανομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων (πίν. 23β) καὶ

δ) Ὅστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀκαθορίστου, πιθανῶς τοπικοῦ, ἐργαστηρίου μὲ διακόσμησιν ταινιῶν, δακτυλίων ἢ καμπύλων γραμμῶν ἐρυθροῦ ἢ καστανοῦ χρώματος (πίν. 23γ).

Μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων ὑπάρχουν μόνον 2-3 ἀνήκοντα εἰς ἐρυθρόμορφα ἀττικά ἀγγεῖα.

Ἡ κεραμικὴ τῶν προϊστορικῶν χρόνων περιλαμβάνει τὰς κάτωθι κατηγορίας :

α) Ὅστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἐπιφάνειαν μέλαιναν ἢ χρώματος πηλοῦ, περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον λείαν, ἀνευ οἵασδήποτε διακοσμῆσεως.

β) Ὅστρακα ἀγγείων μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν (πίν. 24α. β) καὶ

γ) Ὅστρακα ἀγγείων μὲ γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ βάθους τοῦ ἀγγείου (πίν. 24γ καὶ 25α).

Πρὸς τούτοις ἀνευρέθη ἓν μόνον ὄστρακον ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔχει διακόσμησιν διὰ γραφίτου, καὶ ἓν ὄστρακον, φέρον γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ καστανοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ὑποκιτρίνης ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου (πίν. 25β), ὁμοιάζον μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. Α. 1184, προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ντικελί-Τάς. Τὰ δείγματα αὐτὰ τῆς κεραμικῆς τοῦ λόφου 133 εἶναι ὅμοια μὲ τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ντικελί-Τάς, ἀνήκουν δὲ προφανῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια⁴.

¹ Βλ. Études Thasiennes VII, L. GHALI - KAHIL, La Céramique Grecque, πίν. XX καὶ XXI, ἀριθ. 10 - 29.

² Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἐν Νεαπόλει, ΑΕ 1938, σ. 108, εἰκ. 2. Ὅστρακα καὶ μεγάλα τμήματα ὁμοίων ἀγγείων ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τοῦ Ἱεροῦ.

³ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Ἀνασκαφὴ ἐν Καβάλα καὶ τοῖς πέριξ, ΠΑΕ 1938, σ. 89, εἰκ. 9.

⁴ Περὶ τῶν ὀστράκων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ντικελί-Τάς βλέπε Τὸ Ἔργον 1961, σ. 90, εἰκ. 87 καὶ 88.

Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν εἰς λίθινος πέλεκυς (πίν. 27α), πῆλινα σφονδύλια, ἀγνῦθες, δύο σμῖλαι, ὄστρακα τῆς θαλάσσης καὶ ὁδοὺς ἀγριοχοίρου. Θεμέλια οἰκημάτων ἢ δάπεδα δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐκ τοῦ βάθους μιᾶς τάφρου περισυνελέγησαν μικρὰ τμήματα ὠμοπλίνθων μὲ σαφῇ ἴχνη καύσεως καὶ ἀνδράκων ἐπ' αὐτῶν, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἐστίαν.

Συναρπαστικὴ εἶναι ἡ διατυπωθεῖσα μὲ ἐπιφυλάξεις ὑπόθεσις τοῦ κ. VANDERPOOL, ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἔκειτο πιθανῶς ἡ Θρακικὴ πόλις Ἑννέα Ὀδοί¹, ἣτις προϋπήρχε τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀμφιπόλεως². Ἴσως ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπόθεσιν.

3. Ἐρευναὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως.

α) Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ ὑπ' ἀριθ. 133 λόφου εἰς τὴν θέσιν «Καστάς», ὑπάρχει λοφίσκος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνευρεθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν τάφος ἐκ παρολίθου, κάτωθεν δὲ τοῦ τάφου τούτου εἶχεν ἀποκαλυφθῇ καὶ δεύτερος τάφος παιδίου. Τὸ κανονικὸν σχῆμα τοῦ λοφίσκου καὶ τὸ πλῆθος τῶν λατυπῶν μαρμάρου, αἵτινες εἶχον ἀνευρεθῇ τότε εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως, χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθῇ μέχρι σήμερον τάφος ἐκ μαρμάρου, ἦσαν τὰ κίνητρα διὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ μικρὰ ἔρευνα, ἣτις ἐγένετο εἰς δύο σημεῖα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λοφίσκου. Διὰ τῆς ἐρεῦνης διεπιστώθη, ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἶναι ἀμώδης, ἐντὸς αὐτῆς δὲ ἀνευρέθησαν τμήματα κεράμων. Πρόκειται ἄρα περὶ μεγάλου τεχνητοῦ τύμβου, ὅστις πιθανῶς καλύπτει μέγα ταφικὸν οἰκοδόμημα. Διὰ τῆς μελλοντικῆς ἐρεῦνης τοῦ τύμβου θὰ ἐλεγχθῇ ἡ ὀρθότης τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

β) Ἐντὸς τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως, ὀπισθεν τῆς οἰκίας τοῦ Γεωργίου Παπαδοπούλου κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου, εἶχε διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρξὶς ὀρθογωνίου σκάμματος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργηθεῖσα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τὴν ὑπαρξιν δρόμου καὶ μικρᾶς κλίμακος, λαξευτῆς ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀγούσης εἰς καμαροσκεπῇ ὑπόγειον νεκρικὸν θάλαμον. Διεπιστώθη οὕτως, ὅτι πρόκειται περὶ λαξευτοῦ τάφου ἐκ τῶν λεγομένων «μακεδονικῶν». Ὁ νεκρικὸς θάλαμος ἦτο πλήρης χωμάτων. Ταφὴ δὲν διεπιστώθη, οὐδ' ἀνευρέθησαν ὀστᾶ. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου καὶ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου περισυνελέγησαν τμήματα λύχων καὶ τέσσαρες ἀκέραιοι λύχνοι ἑλληνιστικῶν χρόνων (πίν. 26α), τμήματα καὶ τέσσαρες κεφαλὰι πηλίνων εἰδωλίων (πίν. 26β), ὀκτὼ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμῶν ἀμφορέων, μέγα πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἢ χονδροειδῶν ἀγγείων,

¹ W. K. PRITCHETT, *Studies in Ancient Greek Topography*, Part I, σ. 46.

² ΗΡΟΔΟΤΟΣ VII 114. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ I 100. 3 καὶ IV 102. 3.

ὡς καὶ μεγάλα τμήματα ἀγγείων ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἀγνύς, τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ τμήμα μαρμαρίνης τραπέξης ἐλέγχου σταθμῶν χωρητικότητος (πίν. 27β).

γ) Τὴν προτελευταίαν ἡμέραν τῶν ἀνασκαφῶν κάτοικος τῆς Ἀμφιπόλεως ὑπέδειξεν ἐντὸς κοινοχρήστου ἐκτάσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἑλληνιστικῆς νεκροπόλεως σκάμμα ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὡς εἴσοδος τάφου λαξευτοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἐνταῦθα ἔρευνα ἀπεκάλυψεν 6 βαθμίδας λαξευτῆς κλίμακος.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς κλίμακος ἀνευρέθησαν μελαμβαφῆς πυξίς, ὕψους 0.12 μ., φέρουσα ἐπὶ τοῦ καλύμματος διακόσμησιν ρυθμοῦ «δυτικῶν προπόδων» (διπλοῦς βλαστὸς μὲ φύλλα κισσοῦ, γλῶσσαι, δακτύλιοι, διὰ λευκοῦ, ἐρυθροῦ καὶ ὑποκιτρίνου χρώματος), ἀγγεῖον, ὕψους 0.115 μ., σχήματος γαμικοῦ λέβητος μὲ διακόσμησιν ρυθμοῦ «δυτικῶν προπόδων» καὶ μελαμβαφῆς λύχνος, μήκους 0.095 μ. (πίν. 27γ). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κλίμαξ ἀνήκει εἰς δρόμον «μακεδονικοῦ τάφου». Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χωμάτων, ἡ δὲ ἔρευνα τούτου θὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ Γ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

Κατά τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Γ Ἀμφιπόλεως συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις αὐτῆς, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1962 μερικὴν ἔρευναν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην ἐπερατώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νοτίου καὶ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, τμήμα τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνασκαφῇ κατὰ τὸ ἔτος 1962, ἔχον τὸ δάπεδον κεκαλυμμένον, δίκην τάπητος, διὰ πολυχρώμων ψηφιδωτῶν περιβαλλομένων ὑπὸ πέντε ὁμολόγων πλαισίων (πίν. 28 καὶ 29α).

Ἦδη ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρον τὸ μέσον κλίτος (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 30), τὸ ὁποῖον καλύπτεται ἐπίσης δι' ἐγχρώμων ψηφιδωτῶν μετὰ συνθέτου κοσμήματος φέροντος εἰς τὸ κέντρον τετράγωνον ἔμβλημα περιβάλλον μέγαν κύκλον εἰς σχῆμα περιδινουμένου τροχοῦ (πυροστρόβιλος). Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τετραγώνου εἰκονίζονται τέσσαρες κύνταροι ἢ ἀμφορεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξέρχονται κληματίδες μὲ βότρους περιβάλλουσαι τὸν κύκλον (πίν. 29β καὶ 31α).

Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο σώζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν καθ' ὅλον τὸ μέσον κλίτος πλὴν τοῦ τμήματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουν οἱ τοῖχοι τῆς μεταγενεστέρας μικρᾶς ἐκκλησίας, ἥτις καταλαμβάνει τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 30α).

Εἰς τὸ κέντρον τῆς νεωτέρας ἐκκλησίας ἀπεκαλύφθη κατὰ χώραν ἡ βάσις τοῦ ἀρχικοῦ τέμπλου, πλησίον δὲ ταύτης ἀνευρέθη μεγάλη τετραγωνικὴ παραστάς, ἐν εἵδει πεσσοῦ, πλευρᾶς 0.27 μ., μετὰ κορινθιακοῦ ἐπικράνου ἐκ φύλλων ἀκάνθης (πίν. 32ε). Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν δύο πλευρῶν τῆς φέρει ἡ παραστάς γλυφὰς καὶ εἰδικὰς ἐγκοπὰς, ἐντὸς τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι προσηρμόζοντο μεταλλικοὶ σταυροί, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων δύο φέρει τὰς χαρακτηριστικὰς γλυφὰς τῶν πεσσῶν τοῦ τέμπλου. Ἡ ἐν λόγῳ παραστάς (πεσσὸς) πιθανῶς νὰ προήρχετο ἀπὸ δικιόνιον πρόστασιν τοῦ τέμπλου πρὸ τῆς Ὡραίας Πύλης, ἥτις θὰ ἐκαλύπτετο μὲ θόλον ἐν εἵδει κιβωρίου. Ἀνευρέθη ὡσαύτως ὠραῖον ἀνάγλυφον θωράκιον τοῦ ἄμβωνος, διαστάσεων 0.685×0.323 μ., μὲ ὀρθογώνιον πλαίσιον χωρισμένον εἰς τρία τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἄνω φέρει ἡμικύκλιον μὲ στρεπτὰς ἀκτινωτὰς ραβδώσεις, τὸ μέσον ρόμβον μετὰ γλυπτοῦ κοσμήματος καὶ τὸ κάτω δύο συμπλεκόμενα δελφίνια (πίν. 32δ).

Τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ θωρακίου ἀπολήγει εἰς πεσσίσκον, ὅστις φέρει

ἄνωθεν σφαῖραν (μῆλον)· ὥς ἐκ τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ θωράκιον τοῦτο θ' ἀνῆκεν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ἄμβωνος.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀνευρέθησαν καὶ τμήματα τοῦ θριγκοῦ πολυγωνικοῦ ἄμβωνος, ὅσους ἔφερε κάτωθεν τὰς χαρακτηριστικὰς κογχωτὰς κοιλότητας (πίν. 32β), οἷας συναντῶμεν εἰς πολλοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ἄμβωνας τῆς Β. Ἑλλάδος¹. Εὐρέθη ἐπίσης καὶ τμήμα κιονίσκου, ὥς καὶ κομψὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον μετὰ καμπύλον τὸν ἄβακα, τὸ ὁποῖον προσαρμόζεται ἀκριβῶς εἰς τὴν γωνίαν τοῦ εὐρεθέντος τμήματος τοῦ ἄμβωνος (πίν. 32α). Συνεπῶς ὁ ἄμβων ἐστηρίζετο κάτωθεν ἐπὶ μικρῶν κιονίσκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἠνοίγοντο αἱ κόγχαι. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν πέντε ἰωνικὰ κιονόκρανα, πολλὰ τεμάχια μαρμαρίνων θωρακίων καὶ πλῆθος μαρμαρίνων ζεύξεων, τέλος δὲ καὶ μεγάλη μαρμαρίνη παραστάς ἢ ἐπιστύλιον (πίν. 32γ), σωζομένου μήκους 1.91 μ., μετ' ἀκανθωτοῦ ἐλικοειδοῦς ἀνθεμίου, ρωμαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων.

Κατὰ τὴν τελικὴν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς εὐρέθησαν κατὰ χώραν εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον στυλοβάτην ἀνὰ πέντε μαρμαρίναι ἰωνικαὶ βάσεις διαμ. 0.66 μ. (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 30α καὶ 31β). Ὁ στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς ἔφερεν ἐν συνόλῳ ἀρχικῶς ἑξέ κίονας, ἀλλ' ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη πρὸς Ἀνατολὰς βάσις τοῦ βορείου καὶ ἡ ἕκτη τοῦ νοτίου στυλοβάτου ἐλλείπουν.

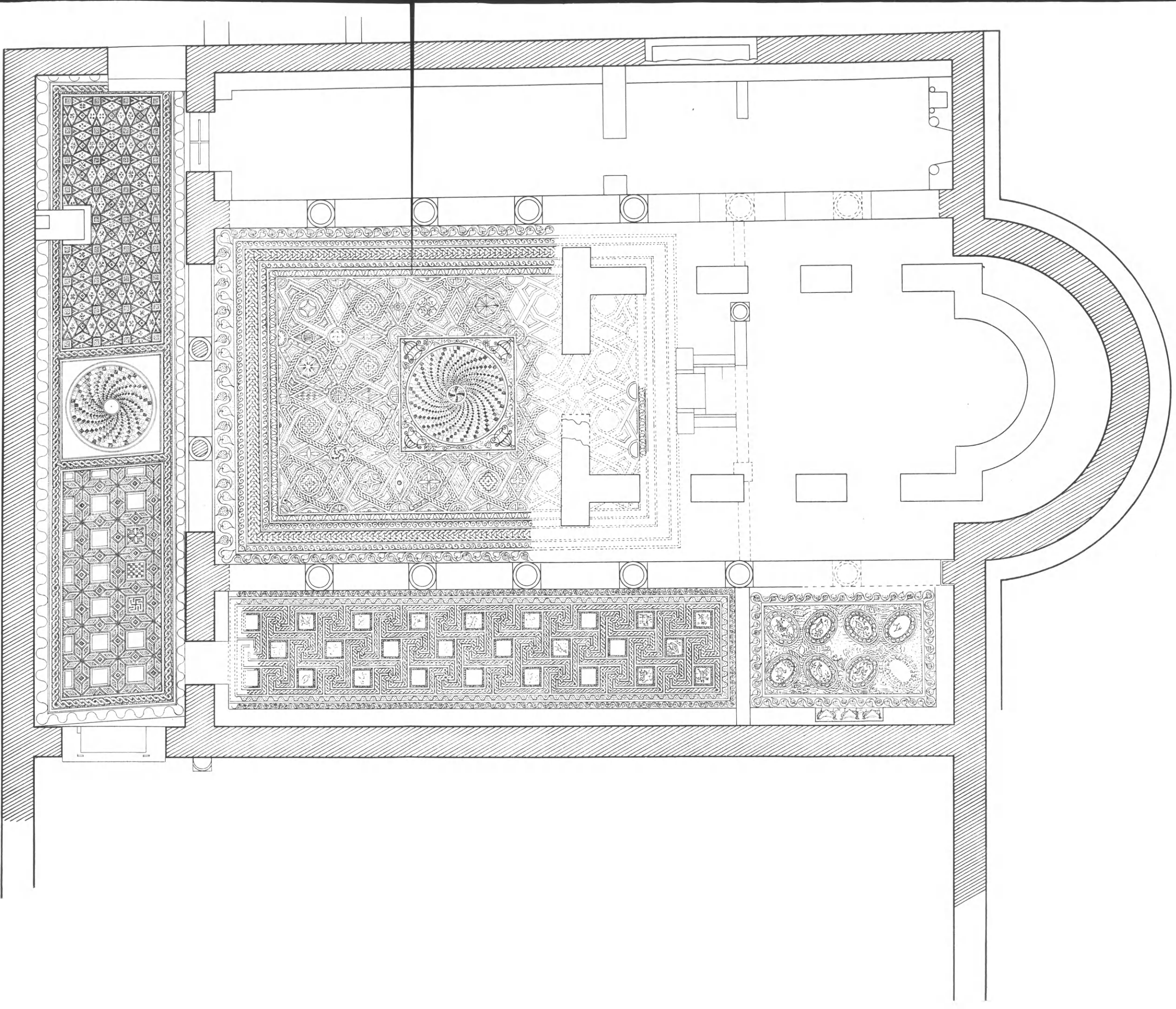
Τὸ δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους ἦτο κεκαλυμμένον μετὰ πολύχρωμα ψηφιδωτά, ἅτινα ὅμως εἰς πλεῖστα σημεῖα εὐρέθησαν κατεστραμμένα. Ἀντιθέτως τὸ νότιον κλιῖτος εὐρέθη κεκαλυμμένον δι' ὠραίων ποικιλοχρῶμων ψηφιδωτῶν παραστάσεων πτηνῶν, ζώων καὶ κοσμημάτων παρεμβαλλομένων εἰς τὰ κενὰ ἀλυσσοειδοῦς μαιάνδρου (πίν. 33), διατηρουμένων δὲ εἰς καλὴν κατάστασιν.

Εἰς ἀπόστασιν 13.34 μ. ἀπὸ τοῦ θυραίου δυτικοῦ τοίχου τὸ νότιον κλιῖτος χωρίζεται εἰς δύο δι' ἐγκαρσίου τοίχου πάχους 0.37 μ. (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 34β).

Τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους, διαστάσεων 13.34 × 3.50 μ., περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίου ἐκ τριῶν ὁμολόγων ταινιῶν καὶ διαιρεῖται εἰς 24 τετράγωνα (διάχωρα), ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι διατεταγμένα κατὰ πολὺ ὠραῖον τρόπον ζῶα καὶ πτηνά. Ἀρχόμενοι ἀπὸ Δυσμῶν βλέπομεν παρὰ τὴν θύραν τοῦ νοτίου κλίτους εἰς μὲν τὸ κέντρον πρόβατον ἐντὸς τετραγώνου (πίν. 34α), ἐν συνεχείᾳ δὲ δύο τετράγωνα σταυροειδῶς διατεταγμένα. Ἐκ τούτων τὸ μὲν δεξιὸν περικλείει πέρδικα, τὸ δὲ ἀριστερὸν φασιανὸν μετὰ ἀνεμιζομένην ἐρυθρὰν ταινίαν περὶ τὸν λαιμόν (πίν. 35α). Ἀλλὰ πάλιν τε-

¹ Φθιωτίδων Θεσσαλονίκης, Φιλίππων κλπ.

0 1 2 3 4 5 10 m.

Κύριος της βασιλικής Γ' Αμφιπόλεως.

Ε. ΣΤΙΚΑΔ

τράγωνα κοσμοῦνται μὲ ἵπποπόταμον, πάνθηρα (πίν. 35β), ἔλαφον (πίν. 36α), κύνα (πίν. 36β), ἀγριόχοιρον (πίν. 37α), πέρδικα, φασιανόν, ταῦρον (πίν. 37β) αἶγαγρον, ἵππον, ὑδροβίον πτηνόν, πτηνὸν ραμφίζον τὸν ἀριστερὸν πόδα του, ἴσως ἀλέκτορα (πίν. 38α) καὶ τέλος κύνα (πίν. 38β) καὶ ἔλαφον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς ὀρθογώνιον διαμέρισμα (διαστ. 4.62×3.50 μ.) εὐρέθῃ ἐστρωμένον μὲ θαυμάσια ψηφιδωτά. Τὸ ὅλον περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίου μὲ ἐλικοειδῶς διατεταγμένα φύλλα κισσοῦ (πίν. 39α) ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος χῶρος τοῦ ὀρθογωνίου καταλαμβάνεται ἀπὸ ὀκτὼ ἐλλείψεις διατεταγμένας κατὰ τρόπον ἐλεύθερον καὶ ἀρκετὰ ἁρμονικόν.

Αἱ ἐλλείψεις αὗται περιβάλλουν ὑδροβία πτηνά (νήσσας κλπ.) βαίνοντα ἐν μέσῳ ὑδροβίων φυτῶν, ἐνῶ τὰ πέριξ τῶν ἐλλείψεων κενὰ πληροῦνται διὰ διαφόρων κοσμημάτων καὶ λχθῶν (πίν. 39β, 40 καὶ 41α).

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς ὀρθογωνίου τούτου διαμερίσματος ὑπάρχει στενομήκης ὀρθογωνίος ἐσοχή, διαστάσεων 0.36×1.68 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας εἰκονίζονται κατὰ θαυμάσιον τρόπον ἑξ ἀντιμέτωπα παγώνια, ἀποτελοῦντα ἐν ἁρμονικὸν σύνολον. Ἐκ τῶν τριῶν ζευγῶν παγωνίων τὰ μὲν δύο ἀκραῖα φέρουν μακρὰς οὐράς, τὸ δὲ μεσαῖον κολοβάς. Τὰ παγώνια στρέφουν κατὰ χαρίεντα τρόπον τὰς κεφαλὰς των πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα κρατήσουν μεταξὺ αὐτῶν διὰ τοῦ ράμφους των αἰωρούμενον ἀνθοπλόκαμον (γκιρλάνδαν) (πίν. 39α).

Εἰς ἀπόστασιν 200 μ. πρὸς Νότον τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθη, κατόπιν δοκιμαστικῆς σκαφῆς, καὶ ἕτερον κτήριο, τὸ ὁποῖον φέρει ψηφιδωτὰ δάπεδα. Τοῦ κτηρίου τούτου ἀπεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε δύο διαμερίσματα, ὧν τὸ ἓν, ὀρθογωνίου σχήματος (πλάτους 2.38 μ. καὶ ἀνασκαφέντος μέχρι τοῦδε μήκους 6.70 μ.), φέρει πλάσιον ἐκ διπλῶν τετραγωνιδίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιβάλλει ἑγχρωμον σταυρόν. Ἐν συνεχείᾳ ὑπάρχει δεῦτερον πλάσιον ἐκ διπλοῦ μαιάνδρου, μεθ' ὃ ἀκολουθεῖ τὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον, καλυπτόμενον ὑπὸ τετραγώνων καὶ ἑξαγώνων σχημάτων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.53 μ. ἀπὸ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὴ παράστασις, ἐντὸς πλαισίου διαστ. 0.82×0.71 μ., ἡ ὁποία ἀπεικονίζει ταῦρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθηται γυμνὴ γυναικεία μορφή (πίν. 41β). Ἡ παράστασις αὕτη εἰκονίζει βεβαίως τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ Διὸς μεταμορφωθέντος εἰς ταῦρον.

Μέχρι τοῦδε ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως πέντε παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί, μετὰ δὲ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τούτων θὰ συνταχθῇ λεπτομερὲς τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς περιοχῆς, ἣτις ἀποδεικνύεται οὕτω σπουδαῖον παλαιοχριστιανικὸν κέντρον τῆς Βορείου Ἑλλάδος.

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟΝ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ νεκυομαντεῖον τοῦ Ἀχέροντος κατέστη δυνατὴ ἐφέτος μετὰ τὴν ὑποστύλωσιν τοῦ ὑπεράνω χριστιανικοῦ ναΐδου δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως, συμφώνως δὲ πρὸς μελέτην τῆς Δ/νσεως Ἀναστηλώσεως¹.

Ὡς ἤδη ἔχει σημειωθῇ, ὁ ναὸς οὗτος, καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, διατηρῶν τοιχογραφίας τοῦ 18^{ου} αἰ., κατελάμβανε τὸ βάθος τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ Ἁδου, ἤτοι τὸ βορειότερον τμήμα τῆς κεντρικῆς αἰθούσης ΙΚΑΜ καὶ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τούτου δῶμα. Κατὰ τὰς ἐργασίας ὑποθεμελιώσεως τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ναΐδου διὰ δοκοῦ ἔξ ὠπλισμένου σκυροδέματος διεπιστώθη ὅτι μερικοὶ ἐκ πῶρον θεμέλιοι λίθοι προέρχονται ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου ἀνοίγματος τοῦ ἐκ παλαιοῦ λίθων δαπέδου τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, τοῦ σημειουμένου διὰ μελανοῦ χρώματος εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 1, δι' οὗ καθίσταται σήμερον προσιτὴ ἡ ὑπόγειος κρύπτη, τὸ δῶμ' Ἀΐδεω, περικλειστος καὶ ἀπρόσιτος ἄλλοτε. Βεβαιοῦται, ὡς ἐκ τούτου, ὅτι ἡ παραβίασις τῆς ὑπογείου αἰθούσης δὲν ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπὸ στρατιωτῶν Ἰταλῶν κατὰ τὸ ἔτος 1917, ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς Κοινότητος Μεσοποταμίου², ἀλλὰ κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τῶν μοναχῶν, κατὰ τὴν ἀνέγερσιν δηλαδὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Τί μετὰ τὰς δύο τοῦλάχιστον παραβιάσεις ταύτας τῆς ὑπογείου κρύπτης παρέμεινεν ἐντὸς αὐτῆς, θὰ δείξῃ ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία πρέπει ἀναγκαίως νὰ συνδυσθῇ μὲ τὴν σύγχρονον ἀνέλκυσιν καὶ ἐπανατοποθέτησιν τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι εἰσέδυσαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὑπογείου αἰθούσης.

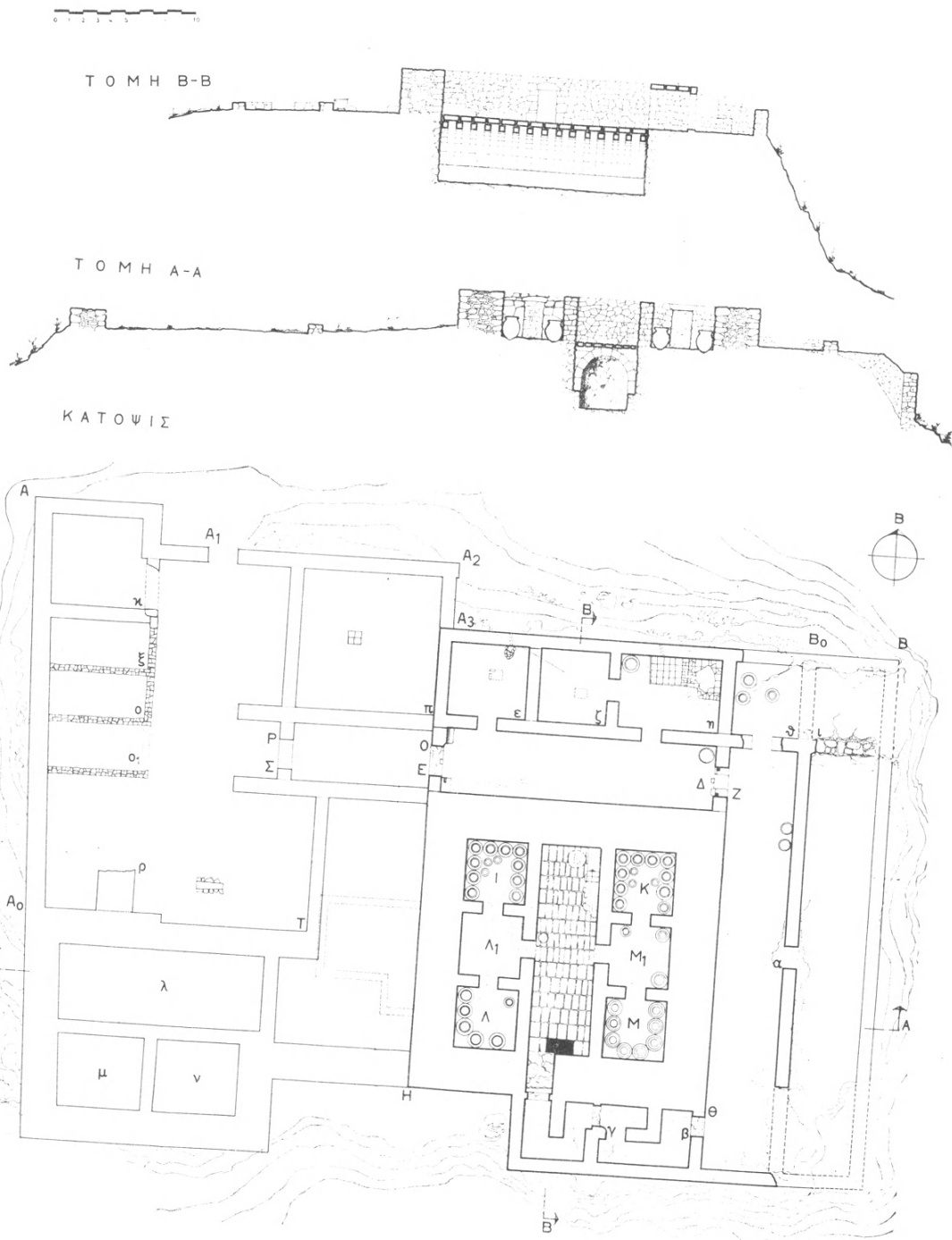
Διὰ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπομένως λήξασα πρακτικῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκυομαντείου, διότι καὶ τῶν λοιπῶν χώρων μ, ν, λ καὶ π ἡ ὀριστικὴ διερεύνησις παρακωλύεται ἐπίσης ἔξ αἰτίας τῶν ὀγκολίθων.

Εἰς τὴν προκαταρκτικὴν ἔκθεσιν³ περιεγράφησαν μετὰ σχετικῆς λεπτομερείας τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ τὰ σημαντικώτερα εὐρή-

¹ Τὸ Ἔργον 1963, σ. 63 - 64, εἰκ. 63 καὶ ΑΔ 1964, Χρονικά.

² Τὸ Ἔργον 1958.

³ Τὸ Ἔργον 1964, σ. 51 - 64.

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ νεκρομαντεῖου τῆς 'Εφύρας.

ματα, ὅσα κυρίως σχετίζονται πρὸς τὴν νεκρομαντεῖαν· ὡς ἐκ τούτου παρέλκει ἡ ἐπανάληψις. Ἰδιαίτερας μνείας ἔτυχον οἱ περιεργοὶ χαλκοὶ τροχοὶ καὶ τὰ ὀδοντωτὰ ἐπίσχεστρα (καστάνιες), ἀνήκοντα εἰς ἐργατοκύλινδρους. Εὐρέθησαν συνολικῶς δέκα τέσσαρες τοιοῦτοι χυτοὶ τροχοί, διαφόρου μεγέθους, ἀποτελοῦντες ἐπὶ ζεύγη, ὡς καὶ τέσσαρα ἐπίσχεστρα (καστάνιες, πίν. 42)¹.

Οἱ τέσσαρες μεγαλύτεροι, διαμ. ἐξωτερικῆς 0.21 μ., ἐσωτερικῆς 0.139 μ., ἐκ τῆς αὐτῆς μίτρας κατασκευασθέντες (πίν. 42 κάτω σειρά), ἀποτελοῦν δύο ζεύγη. Ὁ εἷς τούτων μάλιστα διατηρεῖ καὶ τμήμα σιδηρᾶς ράβδου, τῆς σκυτάλης, διὰ τῆς ὁποίας ἐτίθετο εἰς περιστροφικὴν κίνησιν ὁ ἐργατοκύλινδρος². Ἄλλοι τέσσαρες ἀνήκουν εἰς ἄλλα δύο ἰσομεγέθη ζεύγη, ἀλλ' ἐλαφρῶς παραλλάσσοντα μὲ διάμετρον ἐξωτερικὴν 0.103 μ. καὶ ἐσωτερικὴν 0.06 μ. (πίν. 42 ἄνω καὶ μέσον δεξιὰ)³, οἱ λοιποὶ, ἐπίσης κατὰ ζεύγη, εἶναι ἔτι μικρότεροι. Ἡ μᾶζα σιδηρῶν τροχῶν, ἀποτελοῦσα ἄλλοτε εἶδος μηχανῆς, εὐρίσκεται ἐπὶ τόπου (πίν. 43α) καὶ χρήζει ἐρμηνείας. Ἐργατοκύλινδροι καὶ σιδηρὰ μᾶζα ἀπετέλουν πιθανῶς ἐνιαῖον σύστημα μηχανῆς, τῆς ὁποίας ἡ λειτουργία δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὰ τελούμενα εἰς τὸ βάθος τῆς σκοτεινῆς αἰθούσης ΙΚΛΜ, ἔνθα ἐπεφαίνοντο τὰ εἶδωλα τῶν νεκρῶν⁴.

Ἡ ὑπόθεσις, ὅτι οἱ ἐργατοκύλινδροι μὲ τοὺς χαλκοὺς τροχοὺς ἐχρησιμοποιήθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἐργοτάξιον πρὸς ἀνέλκυσιν τῶν λίθων κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἱεροῦ, δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, πολλὰ ἐργαλεῖα λιθουργικὰ καὶ ξυλουργικὰ ἰδίᾳ εὐρέθησαν εἰς τὰ παρακείμενα δώματα Ι καὶ Κ. Ἐπίσης καὶ ἐντὸς ἄλλων χώρων τοῦ ἱεροῦ διεπιστώθη ἀποθήκευσις ἐργαλείων γεωργικῆς καὶ οἰκοδομικῆς χρήσεως. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ τροχοὶ εὐρέθησαν εἰς τὸ βάθος τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, ἔνθα ἐπεφαίνοντο τὰ φάσματα τῶν νεκρῶν⁵, ἐκεῖ δὲ πλησίον ἀπεκαλύφθησαν προσέτι ὁ μέγας λέβης, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν καταγωγὴν τῶν φασμάτων, πλησίον δὲ τούτων ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ μᾶζα τῶν σιδηρῶν τροχῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν βασίμως νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι πάντα ταῦτα κατέπεσον ἀπὸ τοῦ ἄνω ὀρόφου, προκύπτει ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ περὶ μηχανῆς συνδεομένης μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν εἰδῶλων.

Διεπιστώθη δηλαδή ὅτι ἡ μᾶζα τῶν σιδηρῶν εὐρίσκετο εἰς ὕψος 0.50 - 0.70 μ. ὑπεράνω τοῦ πωρίνου δαπέδου καὶ ἐντὸς στρώματος ἐκ διαλελυμέ-

¹ Ἔργον 1964, σ. 61 ἐξ., εἰκ. 67 - 69.

² Αὐτ. σ. 63, εἰκ. 69.

³ Αὐτ. σ. 61, εἰκ. 67.

⁴ Αὐτ. σ. 62.

⁵ Μερικοὶ τροχοὶ εἶχον εὐρεθῇ παλαιότερον εἰς τὰ παρακείμενα δωμάτια Μ καὶ Μ₁, αὐτ. σ. 61.

νων ὠμῶν πλίνθων καὶ ὠχροῦ συνδετικοῦ πηλοῦ, προερχομένων ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ ἱεροῦ (πίν. 43α). Ἡ αὕτη στρωματογραφικὴ εἰκὼν προέκυψεν ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐκατέρωθεν δωματίων· διότι καὶ ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ποικίλα εὐρήματα, κείμενα πολὺ ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου, εἰς ὕψος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ μέσον περίπου τῶν πείθων τῶν δωματίων I καὶ K. Τὸ ἐνδεχόμενον, ὅτι αἱ ἐπιχώσεις αὗται, πάχους 0.70 μ. περίπου, εἶχον σχηματισθῇ κατὰ τὸν χρόνον τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ, πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι πλεῖστα τῶν ἐν χρήσει ἀντικειμένων, ἰδίως ἀγγείων (δῶμα M₁) καὶ ἀπηνθρακωμένοι καρποί, εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐπιχώσεις αὗται προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῆς καταπεσούσης ἀνωδομίας. Οὕτω ἐντὸς τοῦ ἀντιστοίχου στρώματος τοῦ δώματος K εὐρέθησαν ὑψηλότερον μὲν κυρτοὶ κέραμοι τῆς στέγης, χαμηλότερον δὲ ἡμίοπτοι πλίνθοι, ἀλείμματα κονιάματος μὲ τύπους καλάμων, ἀποτελοῦντα τὴν δόρωσιν τῆς στέγης, καὶ ὠχρὸς πηλός, χρησιμοποιοηθεὶς ὡς συνδετικὴ ὕλη.

Εἰς τὸ δῶμα I τὸ ἀνώτατον στρώμα τῶν ἐπιχώσεων, πάχους 1.70 μ., ἀπετελεῖτο ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ καὶ ἐξ ὀπτημένων ὀπτοπλίνθων, χαμηλότερον διεκρίνετο στρώσις, κάπως ἀνώμαλος, πάχους 0.20 μ., ἐκ διαλελυμένων ὠχρῶν πλίνθων ὠμῶν, καὶ ὑπ' αὐτὴν στρώμα πάχους 1.00 μ., ἐξ ὠχροῦ καὶ ἐρυθροποῦ πηλοῦ, διαλελυμένων πλίνθων καὶ κεράμων στέγης, περιέχον καρποὺς ἀπηνθρακωμένους καὶ ἄφθονα ἴχνη ἀσβέστου ἐκ τῶν ἀσβεστοποιηθέντων ἐκ τῆς πυρᾶς τοίχων. Καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ στρώματος αὐτοῦ ὑπῆρχον πλεῖστα κινητὰ εὐρήματα ἰδίως σιδηρᾶ ἐργαλεῖα.

Ἡ ἀνωτέρω στρωματογραφία δίδει τὴν ἀκόλουθον εἰκόνα τῆς καταστροφῆς. Μὲ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις (168/7 π. X.) κατέρρευσαν πρῶται ἡ ὀροφή καὶ ἡ στέγη, ἡκολούθησε δὲ ἡ βαθμιαία διάλυσις τῆς ὑπεράνω τοῦ λιθολογήματος ἀνωδομίας, ἡ ὁποία ὑψηλότερον συνέκειτο ἐξ ὠμῶν καὶ ἡμιόπτων πλίνθων, χαμηλότερον δὲ ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ἐνδεχομένως ὠμαὶ πλίνθοι εἶχον χρησιμοποιοηθῇ καὶ πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τοίχων, ἰδίως τῶν ἐχόντων μέγα πάχος (3.30 μ.). Ἡ παρουσία ἀφθόνων ἐργαλείων κυρίως ἐντὸς τοῦ τελευταίου τούτων στρώματος καὶ ἐνίοτε εἰς ὕψος μέχρι 1 μέτρου περίπου μαρτυρεῖ περὶ ὑπάρξεως ἄνω ὀρόφου. Ἡ ἐκδοχή, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνηρητημένα εἰς τοὺς τοίχους ἢ τοποθετημένα ἐπὶ τῶν πείθων ἢ ἐπὶ σανίδων εἶναι ἐλάχιστα πιθανή, διότι οὔτε αἱ μηχαναὶ οὔτε τὰ ἐργαλεῖα ἀναρτῶνται ἢ δύνανται νὰ στηριχθοῦν ἐπὶ τῶν πείθων ἢ ξυλίνων ἐδράνων.

Εἰς τὸν ὄροφον τοῦτον, ἐπικοινωνοῦντα διὰ τῆς κλίμακος τῆς ἰσογείου αἰθούσης ΙΚΛΜ, ἦτο ἐγκατεστημένη ἡ μηχανὴ καταγωγῆς τῶν φασμάτων, ὁπόθεν μὲ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ κατέπεσεν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τρεῖς δὲ

ἢ τέσσαρες τροχοὶ ἐργατοκυλίνδρων διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ παρακείμενα δώματα Μ καὶ Μ₁.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συγκολλήσεως δύο ἐκ τῶν ὀκτὼ πίθων τοῦ δώματος Μ, τοῦ πρώτου καὶ τρίτου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἠρευνήθη μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου τὸ ἔδαφος εἰς ὅσῃν ἔκτασιν ἐπέτρεπον οἱ πέριξ πίθοι. Τὸ δάπεδον, ὅπως καὶ τῶν δωματίων Κ καὶ Ι, ἀπετελεῖτο ἐκ δύο στρώσεων, πάχους συνολικοῦ 0.35 - 0.40 μ., τῆς κατωτέρας ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ, πάχους 0.15 - 0.20 μ., χρησιμοποιοθέντος ἐπίσης καὶ ὡς συνδετικῆς ὕλης διὰ τὴν ἀνωδομίαν, καὶ τῆς ἀνωτέρας ἐξ ἐρυθρᾶς κοπανιστῆς γῆς (κοκκινοχώματος), ἣτις περιεῖχεν ἐνίοτε καὶ προϊστορικὰ ὄστρακα τῆς χειροποιήτου κεραμικῆς μὲ τὴν ἀνάγλυφον ἐκ δισκαρίων καὶ ἀλυσσοειδῶν κόσμησιν (κατηγορία ΙΙ). Τὰ εὐρήματα ταῦτα δὲν ἔχουν βεβαίως σχέσιν πρὸς τὸ ἱερόν, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τῆς θέσεως, ἐξ ἧς εἶχε ληφθῇ τὸ κοκκινόχωμα.

Ὁ κάτωθι τῆς στρώσεως ταύτης φυσικὸς βράχος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλατομήθησαν καὶ οἱ λίθοι τοῦ ἱεροῦ, ἦτο ἀνώμαλος. Τὰς κοιλότητας ἐπλήρωνε λατύπη ἐκ τῆς λιθουργίας. Φαίνεται βέβαιον, ὅτι ἡ ἀπεργασία, ἥτοι ἡ τελικὴ λάξευσις τῶν πολυγωνικῶν τοίχων, διεξήγετο ἐπὶ τοῦ τόπου, διὰ δὲ τῆς λατύπης ἐπληροῦντο αἱ κοιλότητες τοῦ βράχου.

Ὅτι οἱ λατομηθέντες λίθοι προέρχονται ἐκ τῆς ἱσοπεδώσεως τῆς κορυφῆς τοῦ βραχώδους λόφου ἀποδεικνύουν ἡ ὁμοιότης τοῦ ὕλικου καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἐνίοτε τοῦ φυσικοῦ βράχου ὡς πρώτου δόμου τῆς λιθίνης κρηπίδος, τοῦ λιθολογήματος. Εἰς μερικοὺς μάλιστα λίθους τῆς τοιχοδομίας τοῦ λαβυρίνθου διακρίνονται σαφῶς αἱ αὐλακες λατομίας, ἀνοιγεῖσαι διὰ λατομικοῦ ἐργαλείου (ποντίλι), δείγματα τῶν ὁποίων εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς (πίν. 43β).

Κατὰ τὴν συγκόλλησιν τῶν δύο πίθων τοῦ Μ διεπιστώθη ὅτι οὗτοι εἶχον ἔκτοτε διαρραγῇ καὶ εἶχον στερεωθῇ τὰ σημεῖα διαρρήξεως διὰ μολυβδίνων συνδέσμων ἐντὸς κυκλικῶν ὀπῶν· οἱ πίθοι οὗτοι ἐπομένως δὲν περιεῖχον ὕγρα. Μὲ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ ὁ μολύβδος τῶν συνδέσμων ἀνελύθη καὶ κατέρρευσεν εἰς τὸν πυθμένα τῶν πίθων καὶ εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ ἐπὶ τοῦ ἔδαφους πλακοῦς μολύβδου ἀνῆρχετο εἰς 10 χιλιόγραμμα περίπου. Ὁ εἰς τῶν πίθων εὐρέθη κενὸς περιεχομένου, ὁ δὲ ἕτερος περιεῖχε κόκκους σίτου ἀπανθρακωθέντας, ὀλίγα ὄστρακα μὲ μελανὸν γάνωμα, τεμάχιον λύχνου¹ καὶ τὸν ἀμφορέα (πίν. 44). Ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ἐγκεχαραγμένα μετὰ τὴν ὀπτησιν τρία γράμματα, ΛΥΣ, ἵσως τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, διὰ τὸν ὁποῖον προωρίζετο ἡ προσφορά τοῦ ἁγγείου. Δύο ἕτερα ἁγγεῖα μὲ

¹ Προβλ. ὁμοίους λύχνους, Τὸ Ἔργον 196', εἰκ. 125, ΠΑΕ 1961, πίν. 70, σ. 113.

τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ΛΥΣ, προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ δώματος Μ (πίν. 46α)¹.

Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ διερεῦνσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν λοιπῶν πέντε πύλων τοῦ Μ, διὰ τὰ μὴ διαλυθῶν ἐξ ὁλοκλήρου. Πάντως καὶ τοῦ Κ μερικοὶ πύλοι τοῦλάχιστον περιεῖχον καρπούς, διότι ἐντὸς αὐτῶν ὑπῆρχον ἄφθονοι μικρόσπερμοι κύαμοι «αἰγύπτιοι», τῆς γνωστῆς ποικιλίας *vicia faba equina*, τῶν ὁποίων ἡ σχέσις πρὸς τὰ τελούμενα κατὰ τὸ στάδιον τῆς προετοιμασίας διὰ τὴν νεκρομαντείαν ἔχει δηλωθῇ εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν². Οἱ περὶ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Κ πύλοι, ἃν καὶ δὲν ἠρευνήθησαν εἰσέτι, φαίνεται ὅτι περιεῖχον ὑγρὰς προσφορὰς, διότι ὀπισθεν αὐτῶν εὐρέθησαν ἀποθηκευμένα πλεῖστα ἄγγεῖα, κυρίως οἰνοχοαί, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον εἶχεν ἐκκενωθῇ προφανῶς ἐντὸς τῶν πύλων. Μία ἑκατοντὰς περίπου τοιούτων ἄγγείων συνεκολλήθη προσφάτως (πίν. 45). Ἐκ τῆς εἰκόνης γίνεται ἀντιληπτόν, ὅτι αἱ οἰνοχοαὶ αὗται, πανομοιότυποι τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν, παραλλάσσουσαι ἐνίστε μόνον ὥς πρὸς τὸ μέγεθος, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ κατεσκευασμέναι, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ αἱ ὦμαι πλίνθοι καὶ ὁ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν τοιχοδομίαν συνδετικὸς πηλός, ἐξηλθον ἐκ τῶν αὐτῶν χειρῶν καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐκ τινος τοπικοῦ ἐργαστηρίου ἄγγείων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ πλεῖστα ἄγγεῖα τοῦ ἱεροῦ, δείγματα τῶν ὁποίων ἀπεικονίζονται ἐνταῦθα, ἥτοι ὕδρια (πίν. 46β), κρατῆρες (πίν. 46γ.δ), κοσμούμεναι εἰς τὸ ὕψος τῶν ὦμων μὲ ταινίας καὶ κυματοειδεῖς γραμμάς, ἐνίστε ὅμως καὶ μὲ πλουσιωτέραν κόσμησιν κισσοῦ, λεκάναι, ἐνίστε μετὰ προχοῆς, καὶ ἄλλα.

Παραλλήλως πρὸς τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ δώματος Ι εὐρέθησαν δέκα μεγάλοι πύλοι, ἕτεροι δὲ τρεῖς μικρότεροι περὶ τὸ μέσον (σχέδιον εἰκ. 1). Πλὴν τῶν ἐξ πύλων τῆς βορείου καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν λοιπῶν δὲν ἐξηκριβώθη ἐπίσης τὸ περιεχόμενον. Ἐντὸς τοῦ πρώτου εὐρέθησαν μία δακρυδόχος καὶ μεγάλαι σιδηραὶ ἐφηλίδες *παλίνλυτοι* (μὲ παξιμάδι), χρησιμεύουσαι διὰ τὴν προσήλωσιν τῶν σιδηρῶν ἐλασμάτων τῶν πολυαριθμῶν πυλῶν τοῦ ἱεροῦ (πίν. 47α), πρὸ τοῦ πύλου δὲ εἶχον ἐναποτεθῇ 49 ἄγνυθες. Ὁ δεύτερος πύλος περιεῖχεν ἀπηνθρακωμένους κυάμους καὶ ἕτερον εἶδος καρποῦ, μὴ ἐξακριβωθέντος εἰσέτι, ὁ τρίτος ὀλίγας πλάκας γυψολιθικάς καὶ δακρυδόχους, ὁ τέταρτος πάλιν κυάμους, ὁ ἕκτος κιτρινωπὸν χῶμα διαφόρου ὕψους,

¹ Τὰ ἄγγεῖα ταῦτα εἶναι οἱ δύο ἀμφορεῖς (πίν. 44 καὶ 46α) καὶ κρατῆρ. Ἐὰν ὦντως εἶναι προσφοραὶ εἰς τὸν αὐτὸν νεκρόν, τότε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι περιεῖχον τὰ καθιερωμένα τρία εἶδη προσφορῶν, τὸ μέλικρατον, τὸν οἶνον καὶ τὰ ἄλφιστα. Πρβλ. ΟΜ. Ὀδύσσ. λ 26-28 καὶ ΠΑΕ 1960, σ. 122-3.

² ΠΑΕ 1960, σ. 117 ἐξ., πίν. 90α καὶ 1961, σ. 115-116.

ἐκ τῆς προσμείξεως μὲ ὑγρὰν οὐσίαν, ὃ δὲ πέμπτος, περιέχων ἴσως ὑγρόν, εὐρέθῃ κενός. Σωρὸς ἀπηνθρακωμένων κυάμων ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Εἰς τὴν πρώτην ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς ἐμνημονεύσαμεν μερικά τῶν σπουδαιοτέρων ἀφιερωμάτων ἢ γενικῶς σχετιζομένων πρὸς τὴν λατρείαν. Ἀνὴρ ὑπολείπονται ὅμως εἰς ἐνδιαφέρον τὰ διάφορα ἐκ σιδήρου ἐργαλεῖα, μερικά τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ἀμέσως κατωτέρω: ἑπτὰ κλεῖδες, διαφόρων μεγεθῶν, ἐν σιδηροῦν κλεῖθρον, εἰς γιγγλυμός, εἴκοσι περίπου δρέπανα μὲ δύο ὁπὰς πρὸς ἀνάρτησιν (πίν. 47β)¹, ἕξ κάμακες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πέντε ἀπολήγοντες εἰς αἰχμὴν βέλους, ὃ δὲ ἕτερος εἰς ἀκτινωτὴν ἀρπάγην μὲ καμπύλα σκέλη (πίν. 47γ), εἴκοσι ὀκτὼ αἰχμαὶ δοράτων², πέντε βέλη μὲ δύο γλωχίνας, μὲ αἰχμὴ δόρατος (πίν. 47γ), μάχαιραι μικραὶ καὶ μεγάλαι³ ἐλάσματα ποδῶν τριποδικῶν ἀγγείων, χαλινοί, ἀναβατήρες καὶ εἰς ζυγός (πίν. 48α). Ὁ ζυγὸς οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δύο δίσκων ἐξηρημένων ἐκ τεσσάρων ἀλύσεων ἕκαστος, αἱ ὁποῖαι πάλιν ἐφέροντο ἐπὶ ράβδου ὀριζοντίως. Μετὰ τῶν ἀλύσεων τούτων εὐρέθησαν καὶ δύο σιδηροὶ κρίκοι, πιθανῶς σταθμά, ὅμοιοι πρὸς τοὺς χαλκοὺς κρίκους τοῦ πίνακος 50β.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ τεκτονικὰ καὶ λιθουργικὰ ἐργαλεῖα, τὰ σιδήρια, τὰ ὁποῖα εἶχον πιθανῶς χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν, ἔκτοτε δέ, ὥς σχετιζόμενα μὲ τὸ ἱερόν τοῦ Ἄδου, εἶχον διαφυλαχθῇ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τούτου⁴. Εἶναι δὲ ταῦτα:

Τέσσαρα ξέστρα μὲ αἰχμὴν εὐθείαν ἢ ὀλίγον καμπύλην, ὁμοίαν μὲ τὴν σημερινὴν σπάτουλαν⁵ πρὸς ξέσιν καὶ λείανσιν τῶν ξύλων, ἀπολήγοντα κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον εἰς καυλὸν αἰχμηρὸν ἢ κοῖλον πρὸς στερέωσιν τῆς ξυλίνης λαβῆς (πίν. 48β).

Τρεῖς κοπεῖς μὲ τομὴν ὀξεῖαν πρὸς διάνοξιν ἐπὶ τῶν λίθων αὐλάκων λατομίας καὶ χονδρικήν ἐπεξεργασίαν τῶν λίθων (ξεχόνδρισμα), ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὸ σημερινὸν βελόνι (πίν. 48β κάτω) καὶ κοπίδι· δύο ἄλλοι κοπεῖς,

¹ Πρβλ. τὰ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος καὶ ἐκ Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας, ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕ 1932, σ. 76, εἰκ. 43, 6.

² Αὐτ. σ. 77, εἰκ. 45, 7.

³ Αὐτ. εἰκ. 43, 2-4. Πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1960, σ. 119-120.

⁴ Περὶ τῶν ξυλουργικῶν καὶ λιθουργικῶν τούτων ἐργαλείων ἰδὲ γενικῶς ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τευχ. Α', σ. 38 ἐξ. καὶ τευχ. Β', σ. 116 ἐξ. Ἡ διαφύλαξις τῶν ἐργαλείων τούτων ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ συνδέεται ἴσως μὲ τὴν γενικῶς κρατοῦσαν ἀρχαίαν καὶ σύγχρονον ἀντίληψιν πολλῶν λαῶν, ὅτι τὰ ἐλθόντα εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν νεκρὸν ἀντικείμενα εἶναι μiasμένα, Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ, Λαογρ. Σύμμ. Β' 1921, σ. 272 ἐξ. (καθ' ὑπόδειξιν τοῦ καθηγ. Δ. Λουκάτου).

⁵ Πρβλ. ἐκ Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 127, εἰκ. 87, 9.

μὲ κόψιν δξεῖαν καὶ κοίλῃν (πίν. 50γ), ὡς τοῦ σημερινοῦ σκαρπέλλου· ὁ αὐλὸς εἶναι κοῖλος πρὸς ἔνθεσιν τῆς ξυλίνης λαβῆς¹.

Τρεῖς ἀξίναι ὅμοιαι περίπου πρὸς σκέπαρνα πρὸς ξέσιν ἢ λείανσιν τῶν ξύλων, μὲ μίαν τομὴν εἰς τὸ πεπλατυσμένον καὶ καμπύλον σκέλος. Τὸ ἔτερον ἄκρον, ἢ πτέρνα, εἶναι ὀρθογώνιον, ὡς τὸ τῆς σφύρας (σφυροπέλεκυς), ἢ ὅπῃ πρὸς τὸ μέρος τῆς πτέρνας διὰ τὸν στειλεόν (πίν. 48γ).

Πέντε ἀξίναι μὲ δύο τομάς (ἀμφίξοοι), καμπύλης κατατομῆς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐργασίας, καὶ ὅπῃν εἰς τὸ μέσον διὰ τὸν στειλεόν (πίν. 48δ).

Πέντε ἀμφίστομοι πελέκεις μὲ ὅπῃν εἰς τὸ μέσον διὰ τὸν στειλεόν, ὅμοιοι πρὸς τὰς σημερινὰς ἀξίνας. Αἱ τομαὶ παράλληλοι πρὸς τὸν στειλεόν (πίν. 49α καὶ 49β εἰς τὸ μέσον)².

Δύο ἀξινοπελέκεις μὲ ὅπῃν διὰ τὸν στειλεόν, ἔχοντες τὴν μὲν μίαν τομὴν παράλληλον, τὴν δὲ ἄλλην ἐπὶ τοῦ καμπύλου καὶ μακροτέρου σκέλους κάθειον πρὸς τὸν στειλεόν (πίν. 49β).

Δύο ἀμφίστομοι ἀξίναι, ὅμοιαι πρὸς διπλοῦς πελέκεις, πρὸς πελέκῃσιν τοῦ ξύλου, μὲ σκέλη κυρτὰ καὶ ἄκμās καθέτους πρὸς τὸν στειλεόν (πίν. 50α).

Δύο συνανήκοντα τεμάχια πρίονος ἐκ σιδηροῦ ἐλάσματος ὀδοντωτοῦ (ταρσοῦ) κατὰ τὴν ἑτέραν πλευράν, χειριζομένου, ἔνεκα τοῦ μεγέθους, ὑπὸ δύο χειριστῶν.

Συνελέγησαν προσέτι εἴκοσι περίπου χαλκοὶ κρίκοι, διαμέτρου 4 - 6,5 ἐκ. (πίν. 50β). Μερικοὶ τούτων φέρουν πέριξ τῆς ἑξωτερικῆς περιφερείας αὐλακα, πέντε δὲ εἶναι ἐνεπίγραφοι. Εἰς τρεῖς ἀναγιγνώσκεται τὸ ὄνομα κατὰ γενικὴν, ΛΥΚΩΤΑ, χαραχθὲν διὰ κρούσεως κοπέως³, εἰς τέταρτον τὰ γράμματα ΠΟΛΥΠ.Ρ., εἰς πέμπτον ὄνομα διὰ στίξεων δυσδιάγνωστον, εἰς ἕκτον δὲ τὸ γράμμα Α. Τὰ φέροντα τὸ ὄνομα Λυκώτας δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κοινοῦ τῶν 'Ηπειρωτῶν (234/3 - 168/7 π.Χ.), ἔνεκα τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων καὶ κυρίως τοῦ ἄλφα, μὲ τὴν ὀριζοντίαν κεραίαν τεθλασμένην, ὅπερ τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται εἰς τὰς σειρὰς 38 - 41 τῶν νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ⁴. Ἡ σημασία των δὲν εἶναι σαφής. Τὸ γεγο-

¹ Ἴσως τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχαίαν *γλαρίδα*, παρεμφερῆ πρὸς τὴν *ξοῖδα*, χρησιμοποιουμένην πρὸς κατεργασίαν τοῦ ξύλου καὶ τοῦ λίθου· ἢ ἀκριβῆς σημασία τῆς γλαρίδος δὲν εἶναι σαφής, ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. τευχ. Β', σ. 124 - 125.

² Πρβλ. ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 77, εἰκ. 43, 3.

³ Τὸ Ἔργον 1964, σ. 60, εἰκ. 65.

⁴ Ρ. FRANKÉ, Die antiken Münzen, 1961, σ. 143 καὶ 179. Τὸ ἴσοσκελές πῖ, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς ἕνα τῶν κρίκων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Πολυπ. ρ.* καίτοι καὶ τοῦτο ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ (234/3 - 168/7), ὀφείλεται ἴσως εἰς τὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχαράχθησαν διὰ κρούσεως τὰ γράμματα.

νὸς ὅμως, ὅτι δύο ἕτεροι ἐκ σιδήρου εὐρέθησαν προσδεδεμένοι εἰς τὰς ἀλύσεις τοῦ ζυγοῦ (πίν. 48α), καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἄποψιν, ὅτι πρόκεινται σταθμά. Τούτων τὸ βάρος ποικίλλει ἀπὸ 51,50 - 137 γραμμάρια· ἐπειδὴ ὅμως πολλὰ τούτων φαίνονται νὰ αὐξάνωνται κατὰ σταθερὰν μονάδα ἐξ 8 γραμμάρων περίπου ἢ καὶ τοῦ πολλαπλασίου ταύτης, ἡ ἄποψις περὶ σταθμῶν δὲν εἶναι ἀστήρικτος¹. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐπὶ τῶν τριῶν κρίκων ὄνομα κατὰ γενικὴν *ΛΥΚΩΤΑ*, δύναται νὰ εἶναι ὄνομα Θεσπρωτοῦ ἄρχοντος ἐπὶ τῶν σταθμῶν, τοῦ ἀγορανόμου². Λυκώτας Λύκου, στρατηγὸς Κασσωπαῖος, εἶναι γνωστὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐκ λιθίνης στήλης τοῦ καταγωγίου τῆς Κασσώπης, τὴν ὁποίαν ἀνέθεσαν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος εἰς τὴν Ἀφροδίτην τέσσαρες Κασσωπαῖοι στρατηγοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Λυκώτας Λύκου³. Λύκος δέ τις, ἀναφερόμενος εἰς ἀργυρᾷ νομίσματα τῶν Κασσωπαίων τῶν χρόνων 215 - 195 π. Χ. — καὶ ἀκριβέστερον περὶ τὸ 206 — εἶναι πιθανῶς ὁ πατὴρ τοῦ Λυκῶτα τῆς ἐνεπιγράφου στήλης⁴. Ἡ ὑπόθεσις ἐπομένως, ὅτι ὁ διατελέσας κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν στρατηγὸς Κασσωπαῖος Λυκώτας Λύκου ἴσως εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἀγορανόμον Λυκῶταν τῶν κρίκων τοῦ Νεκρομαντείου, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πιθανή. Ὅπωςδήποτε ὅμως τὸ ἐπὶ τῶν χαλκῶν κρίκων ὄνομα Λυκῶτας δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐπὶ τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν ἄρχοντα. Τέλος ἡ παρατηρουμένη εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν ἐνεπιγράφων ἰδίως κρίκων αὐλαξ δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς μέτρον ἀσφαλείας τοῦ ἡγγυημένου βάρους.

Καὶ τὰ ἑφετινὰ εὐρήματα φαίνονται νὰ ἐπιβεβαιοῦν τὰς παλαιότερας παρατηρήσεις, ὅτι ἡ διὰ πυρὸς καταστροφὴ τοῦ ἱεροῦ ἐπῆλθε κατὰ τὸ

¹ Κατωτέρω παρέχεται τὸ βάρος ἐκάστου κρίκου. Ὁ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμὸς δηλώνει τὸν ἀριθμὸν τῶν κρίκων τοῦ αὐτοῦ βάρους. Τὰ μὲ ἡμίμαυρα στοιχεῖα εἶναι τὰ ἐνεπιγραφα: 137 (1), 128 (1), 121 (2), 118,5 - 117,50 (3), 113 (1), 111,50 (1), 108 (2), 106 (1), 105 (1), 97 (1), 72 (1), 54 (1), 55 (1), 51,50 (1). Πρέπει ἐπίσης νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἀνισὸς ἀπώλεια βάρους, ὀφειλομένη εἰς διάφορον βαθμὸν φυσικῆς ὀξειδώσεως καὶ ἐπιδράσεως τοῦ πυρὸς. Παρατηρεῖται οὕτω ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω κρίκων οἱ ἔχοντες βάρος 137, 128 (ἀντὶ 129), 121, 117, 113, 105, 73 (ἀντὶ 72) καὶ 55 (ἀντὶ 57) διαφέρουν πρὸς ἀλλήλους κατὰ σταθερὰν μονάδα 8 γραμμάρων ἢ μέρους ἢ καὶ πολλαπλασίου ταύτης. Ἐπίσης ὁ κρίκος βάρους 55 γραμμ. πολλαπλασιαζόμενος $\times 2,5$ δίδει τὴν μονάδα 137. Τὸ ἥμισυ τοῦ 72 προστιθέμενον εἰς αὐτὸν δίδει τὸ βάρος ἄλλου κρίκου, 108 γραμμ. καὶ $51,5 \times 2,5 = 128$ κ.ο.κ.

² Πρέπει ὅμως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ νεκρομαντεῖον ἔκειτο εἰς τὴν Θεσπρωτίαν, παρὰ τὸν Ἀχέροντα, νοτίως τοῦ ὁποίου ἐξετείνετο ἡ Κασσωπαία.

³ ΠΑΕ 1952, σ. 357-58, εἰκ. 42 = SEG XV 383. Καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν ὁ FRANK, ἔ. ἀ. σ. 143, χρονολογεῖ περὶ τὸ 180 π. Χ., τὸ ἄλφα ἔχει τὴν ὀριζοντίαν κεραίαν τεθλασμένην.

⁴ P. FRANK, ἔ. ἀ. σ. 62 καὶ 77, σειρὰ 3.

α' ἡμῖς τοῦ 2ου π. Χ. αἰ. καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Ρωμαίους (168/7 π. Χ.), διότι, ὅσα ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὗρημάτων κατέστη δυνατόν νὰ χρονολογηθοῦν, φαίνονται ἀρχαιότερα.

Ἐξ ἄλλου, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τὰ πλεῖστα ἀγγεῖα, πλὴν ἐκείνων τῆς τεχνικῆς τοῦ ρυθμοῦ τῶν δυτικῶν κλιτύων (West-Slopes), ἐγγώρια τὴν προέλευσιν, δὲν ἀφίστανται μεταξύ των χρονολογικῶς. Ὁμοίαν ἐντύπωσιν παρέσχον καὶ οἱ λύχνοι τοῦ ἱεροῦ¹. Ἐπομένως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὸ ἱερὸν δὲν ἐλειτούργησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι συνέβαινον συχναὶ καθάρσεις εἰς τὸ ἱερὸν καὶ τὰ ἀρχαιότερα, ἰδίως τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ἀπεμακρύνοντο. Ὅτι τοιοῦτόν τι ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ὑποστηρίζουν τὰ εὗρεθέντα εἰδώλια τῆς θεᾶς, ἀναγόμενα εἰς τὸν 3ον καὶ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα².

Πάντως καὶ ἀρχαιότερα εὗρήματα, ἰδίως ὄστρακα ἀγγείων, ἀνερχόμενα μέχρι τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου π. Χ. αἰ., εὗρέθησαν καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφάς, παρὰ τὴν γενομένην εὐρυτάτην λατομίαν τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου πρὸς ἔδρασιν τοῦ μεγάλου ἐλληνιστικοῦ ἱεροῦ. Κατὰ τὴν παροῦσαν δὲ ἀνασκαφὴν εὗρέθη ἐντὸς τοῦ M₁ καὶ μελανόμορφον ὄστρακον ἀττικῆς κύλικος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος. Ταῦτα εἶναι ἀσφαλῶς λείψανα τῆς λειτουργίας τοῦ ἀρχαιοτέρου ἱεροῦ τοῦ Ἄδου, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα περιωρίζετο εἰς φυσικὸν σπήλαιον, θεωρούμενον ὡς εἴσοδος εἰς τὸν Κάτω Κόσμον, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν κατὰ τὸν 8ον π. Χ. αἰῶνα ὑποστηρίζει ἡ Νέκυια τῆς Ὀδυσσεΐας. Ἴσως τὸ σπήλαιον τοῦτο, λαξευθὲν καταλλήλως καὶ διευρυνθὲν, ἀπετέλεσε τὴν ὑπόγειον αἴθουσαν τοῦ ἐλληνιστικοῦ ἱεροῦ, τὸ ἐρμηνευθὲν ὡς τὸ *εὐρῶεν δῶμ'* Ἀΐδεω. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἡ διερεύνησις τῆς ὑπογείου κρύπτης ἀποκτᾷ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, παρὰ τὰς δύο τοῦλάχιστον παραβιάσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη αὕτη ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

¹ Τὸ Ἔργον 1961 σ. 124 - 5, εἰκ. 125.

² Εἰς τὸ Ἔργον 1964, σ. 54, ἀνεγράφη ἐξ ἀβλεψίας ὅτι τέσσαρες κεφαλαιὰ πηλίνων εἰδωλίων τῆς Περσεφόνης εἶναι τοῦ 4ου - 5ου π. Χ. αἰ., ἀντὶ τοῦ 4ου - 3ου π. Χ. αἰῶνος.

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟΝ ΒΑΛΑΝΕΙΟΝ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΛΑΙΑΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

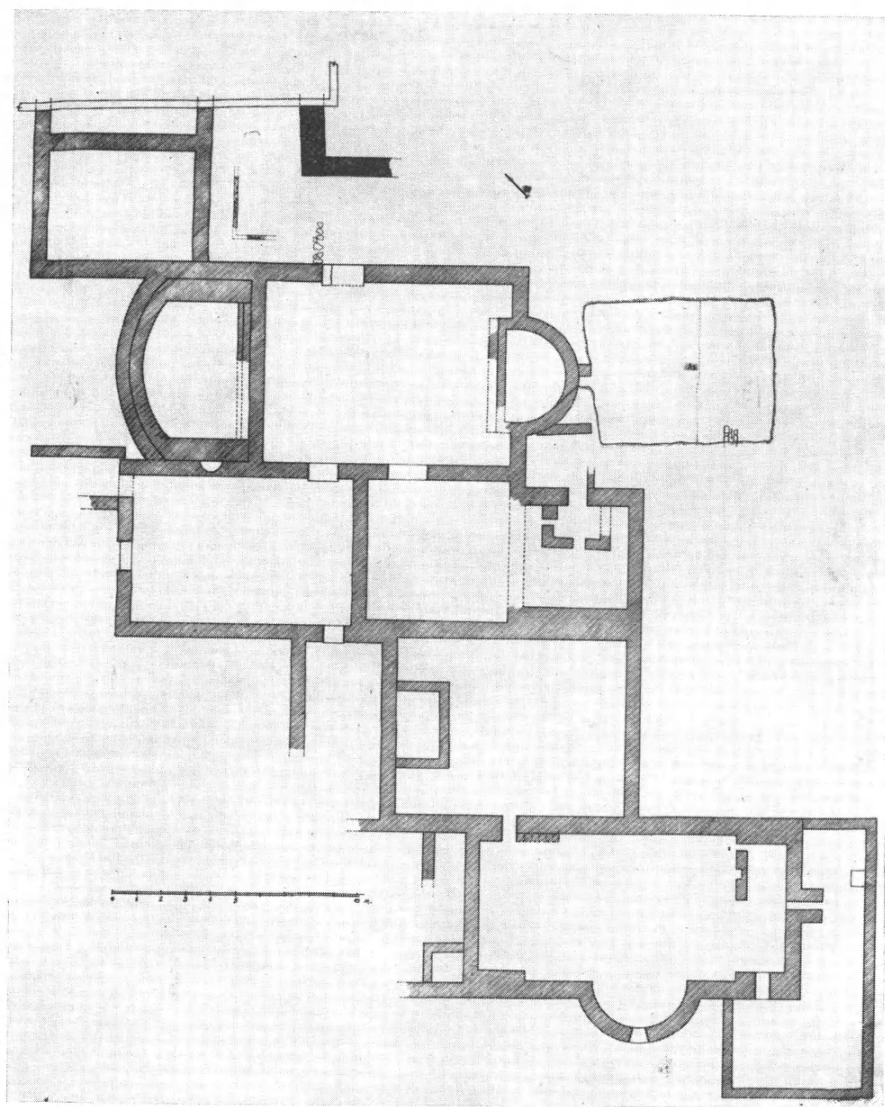
Ἀπὸ τῆς 4ης Σεπτεμβρίου μέχρι καὶ τῆς 17ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1964 διεξήχθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν παρὰ τὴν Παλαιόπολιν τῆς Κερκύρας χῶρον τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τὸ ὁποῖον ὁ προκατόχος μου κ. Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ εἶχεν ἀποκαλύψει μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1959 καὶ 1961.

Ἡ ἔρευνα διεξήχθη μὲ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Καλλιγᾶ καὶ τὴν βοήθειαν τῆς ἀρχαιολόγου Μ. Κάντα. Τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Σπ. Ζερβόν, ὁ ὁποῖος ἐξεπόνησεν ἐπίσης νέον σχεδιογράφημα τοῦ ὅλου χώρου, δημοσιευόμενον ἐνταῦθα.

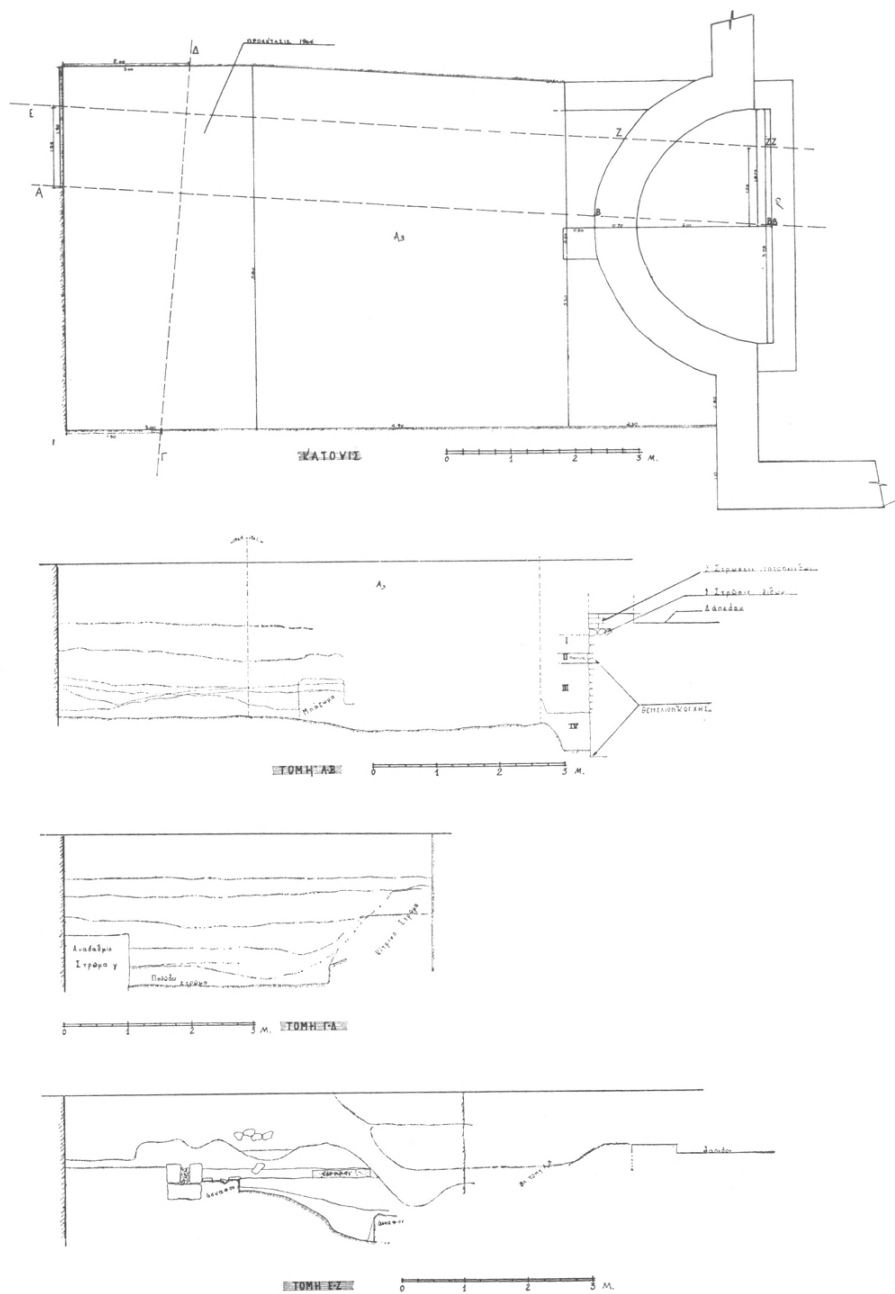
Δύο κυρίως ὑπῆρξαν οἱ ἀνασκαφέντες τομεῖς (εἰκ. 1) :

1. Ὁ πρῶτος εἶναι προέκτασις ἑνὸς δοκιμαστικοῦ ὀρθογωνίου χώρου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνασκάψει τὸ 1961 ὁ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀψίδος τοῦ θαλάμου Α2 (βλ. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 126, εἰκ. 127). Εἰς τὸ σχεδιογράφημα τοῦ Ἔργου ὁ χῶρος ἐκεῖνος ἐχαρκτηρίζετο διὰ δικτυωτοῦ καὶ ἐλάμβανεν ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ τὴν ἑνδείξιν Α3. Ὁ πέρυσιν ἀνασκαφεὶς χῶρος εἶναι ἀκριβῶς προέκτασίς του πρὸς Ἀνατολὰς, ἐπὶ μήκους 3 μ. καὶ πλάτους τοῦ αὐτοῦ, ἥτοι 5.80 μ. (εἰκ. 1), κύριοι δὲ σκοποὶ τῆς ἐρεῦνης ὑπῆρξαν ἡ μελέτη τῆς στρωματογραφίας πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς περιοχῆς, ὡς καὶ ἡ διακρίβωσις τῆς ὑποθέσεως τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ὅτι τὰ ὑστεροαρχαῖκά εἰδῶλια τῆς εἰκόνης 130 τοῦ Ἔργου 1961 προέρχονται ἐκ τινος γειτονικοῦ ἐργαστηρίου.

Εἰς τὸν νέον τοῦτον τομέα τὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα εἶχε συναντήσῃ ὁ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς συνεχόμενον τμήμα τοῦ Α3, δὲν συνεχίζοντο κανονικῶς, ἀλλ' ἦσαν ἀποκεκομμένα ἀπὸ μεγάλου καὶ βαθύου λάκκου, ὁ ὁποῖος ἔφθανεν εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τὰ πρὸς Βορρᾶν καὶ Ἀνατολὰς ὄριά του δὲν εὐρέθησαν, ὡς ἐκτεινόμενα ὑπὸ τὴν ἄσκαφον ἐπίχωσιν, τὸ δυτικὸν εἶχεν ἀποκοπῇ ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ, καὶ μόνον τὸ πρὸς Νότον ὄριον εὐρέθη, παρὰ τὸ ὁποῖον ἦσαν ἀδιατάρακτα τὰ παλαιότερα στρώματα (εἰκ. 2). Τὸ πότε διηνοίχθη ὁ λάκκος αὐτὸς καὶ διὰ ποῖον λόγον, ὑποθέτομεν ἀπὸ τὴν κεραμεικὴν, ἡ ὁποία εὐρέθη ἐντὸς τῶν χωμάτων. Ὅλίγα ἐξ αὐτῶν μαρτυροῦν τὸν 1ον αἰῶνα μ. Χ., πολλὰ εἶναι Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἢ καὶ παλαιότερα, ἀλλὰ τὰ περισσότερα εἶναι τοῦ 1ου

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἀπόψις τοῦ ἐν Κερκύρα ρωμαϊκοῦ βαλανείου.
Ἄνω δεξιὰ ὁ νεοανασκαφθεὶς χώρος ΑΒ.

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ νεοανασκαφέντος χώρου Α3
τοῦ ἐν Κερκύρα ρωμαϊκοῦ βαλανείου.

αἰῶνος π. Χ. πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι τελείως κεκαυμένα. Ὁ λάκκος λοιπὸν διηνοίχθη εἰς τὸν 1ον αἰῶνα μ. Χ. διὰ τὰ δεχθῆναι τὰ συντρίμματα τῆς σκευῆς οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν ἐκ πυρκαϊᾶς τὸν 1ον αἰῶνα π. Χ., κατὰ δὲ τὴν διάνοξιν του ἐκόπησαν στρώματα τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ Ἰσως καὶ παλαιότερων χρόνων. Ὅσον διὰ τὴν ἀψίδα τοῦ θαλάμου Α2 τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, ἐκ τῶν ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν εἰς στενὴν ἐπίχωσιν προσκεκολλημένην ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ὀψευς καὶ καταλειφθείσης ἀσκάφου ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ, αὕτη φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη περὶ τὸ 200 μ. Χ. (Τὰς ἐπὶ τῶν ὀστράκων παρατηρήσεις ὀφείλω εἰς τὸν Ἀγγλον ἀρχαιολόγον κ. J. HAYES.)

Εἰς τὰ ἀδιατάρακτα στρώματα τῆς νοτίας ζώνης τοῦ νέου σκάμματος (εἰκ. 2, τομὴ Ε-Ζ) εὗρέθη τμήμα τοίχου οἰκίας, πιθανώτατα τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος, μήκους περίπου 1.10 μ. καὶ ὕψους 0.50 0.055 μ., ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο δόμους ὀρθογωνίων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον λίθων ἐξ ἀβυστολίθου τύπου Σινιῶν Κερκύρας. Οἱ λίθοι τοῦ ἀνωτέρου δόμου ἀποτελοῦν τὰς δύο ὀψεις τοῦ τοίχου, ἔχουν δὲ εἰς τὸ ἐσωτερικόν των γέμισμα ἐκ λατύπης τοῦ αὐτοῦ ὕλικου. Ὁ κατώτερος δόμος ἔχει τοὺς λίθους «διατόνους» (μπατικούς) καὶ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς οἰκίας. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς καταστροφῆς, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας, ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια καλυπτῆρων καὶ στρωτῆρων, τῶν ὁποίων μερικὰ ἔφερον σφραγίσματα μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πρυτάνεων *Μενεστράτου*, *Νικομάχου*, *Αἰσχυνλίσκου* καὶ *Μνασίλα*. Ἡ κεραμικὴ, ἡ ὁποία εὗρέθη ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας, εἶναι τῆς μέσης ἐλληνιστικῆς περιόδου καὶ πιθανώτατα τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος, μαρτυρεῖ δὲ περὶ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐκτίσθῃ ἡ οἰκία. Ὅμοια εἶναι ἀγγεῖα τινα εὗρεθέντα εἰς τὸν παρακείμενον λάκκον, προερχόμενα, ὥς ἐλέχθη, ἀπὸ τοιαῦτα στρώματα διαταραχθέντα κατὰ τὴν διάνοξιν αὐτοῦ. Ὅσον διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς οἰκίας, αὕτη ἐπῆλθεν εἰς τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἀγγεῖα τῆς καλυπτούσης τὸ τοιχάριον ἐπιχώσεως καὶ εἶναι ὅμοια μὲ τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τοῦ παρακειμένου λάκκου.

Ἀπὸ τὰ περισσότερα ἀξιωμακόμενα εὗρήματα τῶν ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς ἀρχαίας οἰκίας ἐπιχώσεων ἦσαν τὰ ἑξῆς :

Τρία μολύβδινα ἐνεπίγραφα ἐλάσματα ὅμοια μὲ ἑκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀνεύρει τὸ 1961 ὁ κ. Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ (Τὸ Ἔργον 1961, σ. 129, εἰκ. 131) (ἀριθ. εὗρ. 1133 - 35).

Ἀριθ. εὗρ. 1493 (πίν. 51α) τοῦ 480 περίπου π. Χ.

Γναθίου παισὶ πέμ|πτας ἄφορον Νικ|ογένης [ὀφείλ]ει —

ΗΔΔΔ || || || || — ἐπάκο Θέδορος — Βρονον

Ἀριθ. εὐρ. 1494 (πίν. 52α) τοῦ 500 περίπου π. Χ.

Ἀλκισθέ[-----]ας Τεισάνδρου αμ[-----ε]τρεις — ἐπάκο
Ἀρισ[-----]

Ἀριθ. εὐρ. 1496 (πίν. 51β) τοῦ 480 περίπου π. Χ. Ἡ ὄψις β εἶναι
ὀλίγον παλαιότερα.

α)]νος ἄφορο[ς] ηεβδέμ[ας-----οφ]εἰλει — ΗΙ — ἐπάκο —
Fειδ[αῖος]?

β)]ε[-----]αβολαλ[-----]|ν ἐπάκο Ν|ικασίβι[ος]...

Τὰ ἐλάσματα αὐτὰ εἶναι ὁμολογίαι χρεῶν συνεστημένων ἐνώπιον
δύο μαρτύρων, οἱ ὅποιοι καλοῦνται ἐπάκο [δυϊκὸς ἀριθμὸς τοῦ ἐπάκοος
βλ. κ.ο.κ. IG IX 695]. Τὸ ὄνομα Βρον δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἰλλυ-
ρικόν (βλ. τὰ ὀνόματα Burnio καὶ Burnia, КРАНЕ, Lexikon altilly-
rischen Geographischen Namen, σ. 18 καὶ 25 καὶ Li - Burni?? αὐτόθι).
Εἰς τὴν πρώτην ἐπιγραφὴν τὸ χρέος εἶναι προφανῶς συνεστημένον πρὸς
τὰ ἀνήλικα τέκνα τοῦ ἀποθανόντος Γναθίου. Αἱ λέξεις ἄλορον καὶ ἄφορος
παρέχουν δυσκολίας, ὅπως ἐπίσης αἱ λέξεις πέμπτας, ἐβδέμας καὶ Fέκτας
τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο ἐπιγραφῶν τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον εὐρέθη ἐπίσης ἀξιοσημείωτον τμῆμα χεῖλους πηλίνου
περιρραντηρίου μὲ ἔντυπα ἀνθήμια, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος
(ἀριθ. εὐρ. 1942, πίν. 52γ καὶ 53β).

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν καταστροφῆς τῆς οἰκίας εὐρέθη ἀνάγλυφος ἀνθεμα-
τὸς καλυπτῆρ τῆς κλασσικῆς περιόδου (ἀριθ. εὐρ. 1486, πίν. 53α).

Ἀπὸ τὸν λάκκον προέρχονται : Ἐν χαλκοῦν ἔλασμα (ἀριθ. εὐρ. 1459)
τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος, περιέχον μόνον ὀνόματα :

]ιος — Ἀλεξία[

]αι κελ[—]ιεν

]Σατυρα Δωρ[

]νης Μενεκ[

μία πηλίνη κεφαλὴ ἀγαλματίου Ἀφροδίτης (;) τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος ἀκόμη
(ἀριθ. εὐρ. 1424, πίν. 53δ), πέντε κεφαλαὶ ἐλληνιστικοῦ τύπου Ἀφρο-
δίτης (ἀριθ. εὐρ. 1414 - 8, πίν. 54α), μία λαβὴ ἀμφορέως μὲ σφράγισμα
φέρον τὸ λατινικὸν ὄνομα HERACLIDA (ἀριθ. εὐρ. 1450, πίν. 54β), κ.ο.κ.

Παρὰ τὴν ἀψίδα τοῦ θαλάμου Α2 εὐρέθη τὸ πῆλινον γυναικεῖον προ-
σωπεῖον τοῦ πίν. 52β, τοῦ 500 περίπου π. Χ.

Εἰς τὰς ἐπιφανειακὰς ἐπιχώσεις εὐρέθησαν ἀκόμη τὰ ἐξῆς ἀξιωμακό-
νευτα ἀντικείμενα : Εἰς κλασσικὸς μαρμαρίνος ἀνθεματὸς καλυπτῆρ (;)

(ἀριθ. εὐρ. 1468, πίν. 55β), τμήμα ἐπιτυμβίου πλακὸς Ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Catv* [ρίCκε]

Χα [ἱρε]

(ἀριθ. εὐρ. 1465 πίν. 55α) καὶ πήλινος Ἑρωτιδεὺς κρατῶν ἀνοικτὸν πτυκτὸν κάτοπτρον, ἐνὸς γνωστοῦ ἐλληνιστικοῦ τύπου (ἀριθ. εὐρ. 1463, πίν. 53γ).

Ὅπωςδὴποτε δὲν ἐπροχωρήσαμεν περισσότερον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ εὗρεθέντα ὑστεροαρχαῖκα εἰδῶλια προέρχονται ἔκ τινος γειτονικοῦ ἐργαστηρίου. Συνεπῶς τὸ θέμα τοῦτο παραμένει ἀνοικτόν.

2. Ὁ δεύτερος ἀνασκαφεὶς τομεὺς εὐρίσκεται εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ βαλανείου, ὅπου ἀνεσκάψαμεν πρὸς Βορρᾶν τῶν παλαιότερων ἀποκαλυφθέντων, καὶ μέχρις ἐνὸς ἀστέγου οἰκίσκου, ὁ ὁποῖος προορίζεται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐλαιοτριβεῖον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑλαίας. Ἐδῶ ἀνευρέθησαν τρεῖς θάλαμοι : Πρὸς Δυσμὰς μὲν δύο ὀρθογώνια δωμάτια ἔχοντα ἄξονα ΒΔ. - ΝΑ. καὶ διαστάσεις τὸ μὲν ἐν 6.10 πλάτος $\times$ 4.70 μῆκος, τὸ δὲ ἕτερον τὸ αὐτὸ πλάτος, ἄγνωστον ὅμως μῆκος (τμήμα αὐτοῦ ἔχει καταστραφῇ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἐλαιοτριβεῖου), καὶ πρὸς Ἀνατολὰς μεγαλύτερος θάλαμος, σωζομένου πλάτους 6.50 μ., τοῦ ὁποῖου ὁ κατὰ πλάτος ἄξων ἀκολουθεῖ τὴν διάταξιν τῶν δύο ἄλλων χώρων ἥτοι ΒΔ. - ΝΑ. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶναι ἐπεστρωμένον δι' ἄπλου ψηφιδωτοῦ : Ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους μόνον ἐν ἐρυθρὸν ὀρθογώνιον. Αἱ λευκαὶ ψηφίδες του εἶναι μεγάλαι καὶ ἀκανόνιστοι, αἱ ἐρυθραὶ μικρότεραι. Ἡ στέγη τοῦ δωματίου τούτου ἦτο θολωτὴ ἐκ πλίνθων συνδεδεμένων μὲ ἀσβεστοκονίαμα, κατέπεσε δὲ συνεπείᾳ σεισμοῦ τινος, ὅπως ὑποθέτω. Τὸν *terminus post quem* διὰ τὴν πτῶσιν τῆς ὀροφῆς, πιθανώτατα δὲ καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου κτηρίου, παρέσχον δύο νομίσματα (ἀρ. εὐρ. νομισμάτων 196 καὶ 227) Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας (565 - 578 μ. Χ.), τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν εἰς τὰς ἐπιχώσεις καταστροφῆς, τὸ ἐν μάλιστα ἀκριβῶς εἰς τὸ στρῶμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ ψηφιδωτόν. Ἡ φθορά των δεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν ἐκυκλοφορήθησαν περισσότερον τῶν 20 ἐτῶν τὸ ἐν, καὶ τῶν 10 - 20 τὸ ἄλλο, τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο ἐκόπη τὸ 569/70 (εἰς Κωνσταντινούπολιν). Ἄρα ὁ χρόνος τῆς καταστροφῆς δὲν πρέπει νὰ τεθῇ πολὺ μετὰ τὸ 580 ἢ 590 μ. Χ. Μὲ τὰ νομίσματα ταῦτα συμφωνοῦν ἀπολύτως καὶ τὰ συνευρεθέντα ὀστρακα, πολλὰ τῶν ὁποίων προέρχονται ἀπὸ κοινὰ ἀγγεῖα μὲ πικνὰς, βαθεῖας, ὀριζοντίους αὐλακώσεις.

8. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΔΥΜΑΙΩΝ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΛΕΙΨΑΝΑ. ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν οὐχὶ μακρὰν τῆς Κυρίας Πύλης τοῦ Τείχους Δυμαίων (πίν. 56α) τομέα ἔνθα εἶχε πέρυσιν ἀποκαλυφθῇ ἐν μέρει μυκηναϊκὴ οἰκία Α ὑποκάτω ἱστορικῶν χρόνων οἰκίας Β ἐκ δύο συνεχόμενων μὲ ἰδιαιτέραν εἴσοδον δωματίων, τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τῶν ὁποίων ἔχει κατὰ μέγα μέρος κτισθῇ ἐπὶ τοῦ πλάτους τοῦ τείχους τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Πρὸς Δυσμὰς αὐτῶν ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν καλυπτουσῶν ἐπιχώσεων τὰ λείψανα δύο ἐπιμήκους ὀρθογωνίου σχήματος οἰκημάτων Γ καὶ Δ (πίν. 56β). Οἱ τοῖχοι αὐτῶν εἶναι λιθόκτιστοι καὶ ἦσαν ἐμφανεῖς πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πάχος τῶν θεμελίων εἶναι 0.65 - 0.90 μ. Διατηροῦνται εἰς ὕψος μέχρι 0.50 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου, ἔχουν δὲ θεμελιωθῇ κατὰ τὸ πρὸς Δυσμὰς τμήμα τῶν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐν μέρει καὶ τὸ δάπεδον αὐτῶν.

Ἡ πρὸς νότον οἰκία Γ εἶναι μεγαλυτέρα (μήκ. 17.20, πλ. 5.70 μ.) (πίν. 57α). Οἱ τοῖχοι τῶν μακρῶν αὐτῆς πλευρῶν βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὴν ἔσω γραμμὴν τοῦ τείχους τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἀπέχει 11.30 μ. κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν καὶ 12.50 μ. κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς οἰκίας. Τμήμα 8 μ. κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου τῆς βορειοανατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ παρ' αὐτὴν μεσοτοίχου ἔχουν ἀφανισθῇ ὁλοσχερῶς, ὥστε δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ θέσις τῶν θυρῶν. Πιθανὸν ὅμως τὰ δύο δωμάτια δὲν ἐπεκρινώονιν μεταξὺ τῶν. Ἡ ἐστία τοῦ βορείου δωματίου εὐρίσκεται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, τοῦ δὲ νοτίου εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν, ἔνθα τὸ δάπεδον εἶναι ἐπαλλημιμένον δι' ὑπερύθρου πηλοῦ. Τὰ ἀμμοχώματα τῶν ἐπιχώσεων ἦσαν ὑπομέλανα καὶ ἐνεῖχον μικροῦ μεγέθους ἀργολίθους, εὐρέθησαν δ' ἐντὸς αὐτῶν ἐνετικὰ νομίσματα, μολυβδίδι δικτύου καὶ ὀλίγα ὄστρακα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων ὑποκιτρίνου πηλοῦ κοσμουμένων δι' ἐπαλλήλων πυκνῶν λεπτῶν αὐλακώσεων διὰ κτενὸς ἐντυπωθειῶν. Ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου δωματίου προέρχεται τὸ κάτω ἥμισυ πηλίνου εἰδωλίου Πανός (ὕψ. 0.065 μ.), ἡ λατρεία τοῦ ὁποίου ἐγένετο γνωστὴ ἐνταῦθα ἐκ τοῦ εἰς τὸν βωμὸν τοῦ προπύλου τῆς Κυρίας Πύλης εὐρεθέντος πέρυσιν πηλίνου εἰδωλίου Πανός αὐλητοῦ φέροντος προσωπεῖον (ΑΔ Χρονικά 1963, πίν. 155β. ΠΑΕ 1963,

Ἀνασκαφή τοῦ Τείχους Δυμαίων). Τὸ οἶκημα Γ ἐχρησιμοποιήθη, ἐὰν δὲν ἐκτίσθη, κατὰ τὴν δευτέραν Ἑνετοκρατίαν τῶν Πατρῶν.

Διὰ στενοῦ διαδρόμου 0.60 μ. χωρίζεται ἡ πρὸς Βορρᾶν αὐτῆς μικροτέρα οἰκία Δ (μῆκ. 9 μ., πλ. 4.40 - 4.55 μ., πάχ. τοίχων 0.85 - 0.90 μ., πίν. 57β). Ὁ τοίχος τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς αὐτῆς βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἔσω γραμμὴν τοῦ τείχους τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπέχει 11 μ. Ὁ τοίχος τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς, ὅστις εἶχε θεμελιωθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βραχέως ἐδάφους εἰς τ' ἀνάντη ἔχει ἐξαφανισθῇ ὁλοσχερῶς. Εἰς ἀπόστασιν 3.70 μ. ἀπὸ τῆς ἔσω γραμμῆς τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διατηροῦνται ἀμφίβολα ἴχνη ἐνδιαμέσου τοίχου. Τὸ ἐπικλινὲς δάπεδον φέρει ἐπάλειψιν διὰ πηλοῦ. Ἀνοιγμα θύρας δὲν σώζεται ἐπὶ τῶν τοίχων. Ὁ θάλαμος ἦτο πλήρης μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους ἀσβεστολίθων, εὐρέθησαν δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἡ λεκάνη χαλκοῦ ἀναρτητοῦ λύχνου ἑλλιποῦς τὸ στέλεχος ἀναρτήσεως (ῥψ. 0.019 μ., μῆκ. 0.108 μ.), ἐνετικά νομίσματα καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων ὑποκιτρίνου πηλοῦ μετὰ πυκνῶν ἐπαλλήλων αὐλακώσεων, παρόμοια δ' ὄστρακα εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸν μεταξὺ τῶν οἰκημάτων Γ καὶ Δ στενὸν διάδρομον. Ἐξ αὐτῶν χρονολογεῖται τὸ οἶκημα Δ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς δευτέρας Ἑνετοκρατίας.

Εἰς τὸν αὐτὸν τομέα ἀνεσκάφη μετὰ τῶν οἰκημάτων Γ καὶ Δ καὶ τοῦ τείχους τῆς μακρᾶς πλευρᾶς χώρος μήκους 11 καὶ πλάτους 6 μ. περίπου. Εἰς μικρὰν δ' ἀπόστασιν πρὸς Βορρᾶν τῆς ἀνασκαφῆς πέρουσιν οἰκίας Β ἐκ δύο δωματίων, ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλο μικρὸν δωμάτιον Ε ἐκτισμένον ἐπίσης ἐπὶ τοῦ πλάτους τοῦ τείχους, ἐπεκτεινόμενον δ' ἐν μέρει καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Τείχους. Τὸ δωμάτιον Ε κατεφκειτο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Εἰς τὸν λοιπὸν χώρον ἡ σκαφή ἔφθασεν εἰς βάθος 1.30 μ., κατὰ μῆκος δὲ τῆς ἔσω παρειᾶς τοῦ τείχους πρὸς Βορρᾶν τοῦ δωματίου Ε εἰς τάφρον πλάτους 2.50-4 μ. καὶ μήκους 4 μ. ἡ σκαφή ἐπροχώρησεν εἰς βάθος 2 μ. περίπου. Αἱ ἐπιχώσεις ἀποτελοῦνται ἐξ ἀμμοχωμάτων καὶ δὲν διακρίνονται λείψανα ὁδοῦ. Πλησίον τοῦ τείχους ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀπεκαλύφθη στρώσις ἐκ μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους ἀσβεστολίθων ἀτάκτως ἐρριμμένων (πίν. 58α). Κάτωθεν δὲ τοῦ διασσωζομένου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βορειοανατολικοῦ δωματίου τοῦ οἰκήματος Γ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ παρ' αὐτὸ οἰκήματος Δ ἀνεφάνησαν εἰς βάθος 0.90 - 1.10 μ. λιθόκτιστοι τοῖχοι προϊστορικῶν οἰκημάτων βαίνοντες παραλλήλως πρὸς τὸ μακρὸν τεῖχος.

Τὰ στρώματα δὲν ἦσαν ἀμιγῆ. Τὸ ἀνώτατον στρώμα ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μέχρι βάθους 0.45 μ. οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα ὄστρακα περιεῖχε μέχρι βάθους 0.20 - 0.25 μ., ὀλίγα δὲ μεσαιωνικὰ ὑποκιτρίνου πηλοῦ καὶ ρωμαϊκά, περισσότερα μελαμβαφῇ, ἐλάχιστα χονδροειδῇ ἀρχαϊκά, ἐν γεω-

μετρικὸν καὶ ὀλίγα ὑστεροελλαδικὰ ἀπὸ 0.25 - 0.45 μ. Εἰς τὸ ἐπόμενον στρώμα ἀπὸ 0.45 - 1.30 μ. ὑπῆρχον ἀφθονία ΥΕ ὀστράκων μὴ προσαρμοζομένων μεταξὺ των καὶ ὀλίγα χειροποιήτων ἀγγείων χονδροειδῶν ἐστιλβωμένων μέχρι βάθους 0.90 - 1 μ., ἐνῶ ἀπὸ 1 - 1.30 μ. ἀνευρίσκονται ὀλιγότερα ὀστρακα ΥΕ κατὰ πλειονότητα ἀγγείων, ὀλίγα δὲ χειροποιήτων. Εὐρέθησαν ἐπίσης τεμάχια ἀλοιφῆς ἐκ πηλοῦ ἡχυρωμένου ἐκ τῆς ἐστίας προερχόμενα ἢ διασώζοντα τοὺς τύπους λεπτῶν κλάδων ἢ καλάμων καὶ προερχόμενα ἐκ τῆς στέγης τῶν ἐστεγασμένων διὰ κλάδων οἰκίσκων ἢ τῶν τοίχων αὐτῶν.

Εἰς τὴν κατὰ μῆκος τῆς ἔσω παρειᾶς τοῦ μακροῦ τείχους τάφρον ὑπῆρχον τέσσαρες βόθροι. Παρὰ τὸ δωμάτιον Ε εἰς βάθος 1.70 - 2 μ. ἀνευρέθησαν ἐντὸς βόθρου ὀστρακα μεγαλοπρεπῶν ἐρυθρομόρφων κρατήρων καὶ ἀμφορέως, ὀστρακὸν παρὰ τὸν λαιμὸν μελαμβροῦς οἰνοχόης ἢ πρόχου διασῶζον τὸ γράμμα τ ἐξ ἀκιδιογραφήματος (πίν. 58β) καὶ τὰ περισσότερα τεμάχια βυζαντινοῦ ἀμφορέως (πίν. 67α).

Περαιτέρω παρὰ τὴν Μέσην Πύλιν ἀπεμακρύνθησαν αἱ καλύπτουσαι τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μακροῦ τείχους ἐπιχώσεις εἰς μῆκος 15 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτίου τοιχώματος τῆς Πύλης, ἀπεκαλύφθησαν δὲ κατὰ τὸν καθαρισμόν δωμάτια ἐκτισμένα ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ πλάτους τοῦ τείχους καὶ αἱ ἐπάλλξεις διατηρούμεναι εἰς ὕψος 0.65 μ. (πίν. 59). Τὸν κατώτατον δόμον αὐτῶν ἀποτελοῦν ὀγκόλιθοι αὐτῶν τούτων τῶν ἐπάλλξεων τοῦ κυκλωπέιου τείχους, ἐπ' αὐτῶν δ' εἶναι τοποθετημένοι μετρίου μεγέθους ἀσβεστόλιθοι. Πλὴν τῶν χειροποιήτων καὶ ὑστεροελλαδικῶν εὐρέθησαν εἰς τὰς ἐπιχώσεις γεωμετρικόν, ρωμαϊκὰ καὶ μετὰ ὑαλιδῶν χρωμάτων βυζαντινὰ ὀστρακα.

Κ Ε Ρ Α Μ Ι Κ Η

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε πολλὰ κιβώτια ὀστράκων, ὀλίγα ὅμως ἀγγεῖα συνεκροτήθησαν ἐξ αὐτῶν.

Ἀστρωμάτιστα, ἀλλὰ πολυπληθῆ εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τὰ νεολιθικὰ ὀστρακα ἐπιβεβαιοῦντα τὴν ὑπαρξίν νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ. Τὰ ὀστρακα τῶν μονοχρῶμων εἶναι περισσότερα. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι μεμιγμένος μετὰ ποσότητος ἄμμου καὶ ψηγμάτων μαρμαρυγίου, καλῶς ὥπτημένος. Τὰ τοιχώματα εἶναι μᾶλλον παχέα καὶ ἡ ἐπιφάνεια τεχνητῶς ἐστιλβωμένη.

Ὀστρακὸν εὐμεγέθους ᾧ του ἡμισφαιρικοῦ ἄνευ βάσεως σκύφου παραλλάσσει ἐντόνως κατὰ τὸν χρωματισμὸν τῆς ἐπιφανείας (rainbow ἢ variegated ware, πίν. 60α. β).

Ὀστρακα δύο πίθων κοσμοῦνται δι' ἀπλῆς τὸ ἐν καὶ διπλῆς τὸ ἄλλο πλαστικῆς ταινίας φερούσης στοῖχον τύπων δακτύλων. Εἰς ὀστρακὸν πίθου

ἐκ πηλοῦ ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος τοξοειδὲς πλαστικὸν ὠτίον ἄτρητον διακοσμητικὸν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν μεγίστην διάμετρον στεφάνης τοῦ ἀγγείου, ἔνθα ἡ κοιλία θλάται καὶ βαίνει στενουμένη πρὸς τὸν πυθμένα.

Στενολαΐμον ἡμισφαιρικοῦ σκύφου ὁ πηλὸς εἶναι ὑποκίτρινος καὶ τὰ τοιχώματα λεπτά. Κοσμεῖται ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ διὰ δύο ὁμάδων ἐκ τεσσάρων λεπτῶν τεθλασμένων γραμμῶν ἀνοικτοῦ ἰώδους χρώματος, αἱ ὁποῖαι τέμνονται, ὥστε αἱ κορυφαὶ τῶν γωνιῶν νὰ κεῖνται ἀπέναντι ἀλλήλων καὶ νὰ σχηματίζονται ρομβοειδῇ σχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόσμητα. Διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος περιγράφεται τὸ χεῖλος καὶ ἡ βάσις τοῦ λαιμοῦ (πίν. 60γ). Διὰ παρομοίας ἀλύσεως συνεχομένων ρόμβων κοσμεῖται καὶ νεολιθικὸς ἡμισφαιρικός σκύφος ἐκ Χαιρωνείας ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΑΕ 1908, 66 εἰκ. 1, καὶ μεσοελλαδικὴ ραμφόστομος πρόχους ἐκ Κίρρας J. JANNORAY et H. VAN EFFENTERRE, Kírrha, πίν. XLII ἀρ. 27. Εἰς τὸν σκύφον ἐκ τοῦ Τείχους τὰ πέρατα τῶν ἀντιστοιχῶν τεθλασμένων γραμμῶν δὲν ἐνοῦνται κατὰ τὴν τομὴν των, ἀλλὰ προεκτεινόμεναι σχηματίζουν δικτυωτά.

Διάσπαρτα ἦσαν καὶ τὰ ὄστρακα τῶν πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων. Τῶν μονοχρώμων εὐρέθησαν ὄστρακον βαθείας φιάλης μετὰ πρὸς τὰ ἔσω ἀποκλινόντων χειλέων ὑπερύθρου πηλοῦ ἐνέχοντος λεπτὰ λιθάρια ἄμμου καὶ ψήγματα μαρμαρυγίου, ὄστρακον παρὰ τὸ χεῖλος ραμφοστόμου πρόχους ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος πηλοῦ, ὄστρακον ὑψηλοῦ κολουροκωνικοῦ σχήματος (χοανομόρφου) ποδὸς ἀγγείου καστανοτέφρου πηλοῦ μετὰ ὕδαρους τεφροῦ ἐπιχρίσματος ὡς τοῦ τύπου KUNZE, Orchomenos III, εἰκ. 35.

Εἰς ὄστρακα δύο πίθων πηλοῦ καστανοῦ ἢ ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος τὰ χεῖλη εὐρύνονται πρὸς τὰ ἔξω καὶ εἶναι ἄνω πλατέα καὶ ἐπίπεδα. Ὀλίγον κάτωθεν τῶν χειλέων κοσμοῦνται διὰ πλαστικῆς ταινίας φερούσης ἐντομὰς ἐγχαραχθείσας δι' ἐργαλείου. Εἰς τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν ἡ ταινία διαμορφοῦται εἰς ἐπίμηκες ὄγκωμα (πίν. 61α).

Τῶν γραπτῶν ὄστράκων ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους ἢ ὑπέρυθρος ἐνέχων λεπτὴν ἄμμον καὶ ψήγματα μαρμαρυγίου καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη. Ἀνήκουν εἰς εὐμεγέθη μετὰ ὑψηλοῦ λαιμοῦ ἀγγεῖα. Φέρουν δι' ἄμανροῦ μελανοῦ χρώματος γραμμικὴν διακόσμησιν ἐκ διπλῶν ὀριζοντίων τεθλασμένων ἢ ἐξ ἐπαλλήλων γραμμῶν, ἀπὸ τῆς κατωτέρας τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἀτάκτως γραμμίδια (πίν. 61β).

Ἀστρωμάτιστα ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης καὶ ὀλίγα ὄστρακα μεσοελλαδικῶν ἀγγείων.

Ἐκ τῶν μονοχρώμων, ἐν ἀνήκει εἰς χειροποίητον κύπελλον, ἐπὶ ὑψηλοῦ πιθανῶς ποδός, μετὰ δύο μικρῶν ταινιοσχῆμων πλατειῶν λαβῶν κάτωθεν τοῦ χείλους· τὰ χεῖλη ἀποκλίνουν πρὸς τὰ ἔξω ἀπολήγοντα εἰς ὄξυ

και σχηματίζουν στεφάνην. 'Ο πηλός είναι ξυθρός ἐνέχων ποσότητα λεπτῶν λευκῶν λιθαρῶν (πίν. 60δ).

'Εκ τῶν μινυείων ἀνοικτοῦ τεφροῦ χρώματος ὄστρακον χειροποιήτου ἄβαθοῦς μὲ γωνιώδεις περίγραμμα κύλικος μετὰ δύο λαβῶν, ὑψουμένων ἄνωθεν τῶν χειλέων, τὰ ὅποια ἀποκλίνουν πρὸς τὰ ἔξω, ὡς καὶ ὄστρακον χειροποιήτου εὐρυστόμου ἀγγείου, τοῦ ὁποίου τὰ χεῖλη κυρτοῦνται πρὸς τὰ ἔξω καὶ σχηματίζουν στεφάνην.

'Εκ τῶν ἀμαυροχρῶμων ἀνευρέθη ὄστρακον ὀριζοντίου λαβῆς πίθου καθέτως τετρημένης καὶ κοσμουμένης διὰ γραμμῶν χρώματος ἀμαυροῦ μελανοῦ, ὡς καὶ ὄστρακον ἀμέσως κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ στενολαίμου χειροποιήτου ἀγγείου ὑπερύθρου πηλοῦ φέροντος δι' ἀμαυροῦ ξυθροῦ χρώματος διακόσμησιν ἐκ καθέτων, ὡς τριγλύφων, καὶ ἐξ ἐπαλλήλων γραμμῶν, ἀπὸ τῆς κατωτέρας τῶν ὁποίων εἶναι ἀνηρητημένη σειρά ἐφαπτομένων ὁμοκέντρων διπλῶν ἡμικυκλίων. Κάτωθεν τῆς περιθεούσης τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ γραμμῆς κοσμεῖται δι' ἀλύσεως ἐφαπτομένων κρίκων (πίν. 62α).

'Η πλειονότης ὅμως τῶν ἀνακαλυφθέντων μέχρι βάθους 1.80 μ. ὀστράκων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀγγείων χρονολογοῦνται εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς — τῶν δύο πρώτων περιόδων τῆς ΥΕ ἐποχῆς ἔλλείπουν πρὸς τὸ παρὸν δείγματα. 'Ανήκουν δ' εἰς ἀγγεῖα συμποσίου ἤτοι ἀρυτήρας, κρατήρας, σκύφους, ὑψίποδας κύλικας, κύπελλα, οἶνοχόας, πρόχους καὶ ὀλιγαριθμούς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, ὧν τινες εὐμεγέθεις.

Εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ΥΕ II ἐποχῆς θὰ ἠδύναντο νὰ ταχθοῦν κατὰ τὸ ἥμισυ σωζόμενον ὑψηλὸν ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον κοσμούμενον διὰ βραχῶδους ἐδάφους (rock - pattern), εἰς δὲ τὰς δύο πρώτας φάσεις τῆς ΥΕ III τελευταίας περιόδου τῆς ΥΕ ἐποχῆς: Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς· σκύφος φέρων κόσμησιν ἐξ ἀντιθετικῶν ὁμάδων τριπλῶν παραλλήλων κυματοειδῶν λευκῶν γραμμῶν (πίν. 61γ)· κρατὴρ μὲ διπλὴν ἐπάλληλον σειρὰν συνεχοῦς σπείρας λευκῆς (πίν. 61γ)· κρατὴρ κοσμούμενος διὰ συνεχοῦς μετ' ὀφθαλμοῦ εἰς τὸ κέντρον σπείρας, τὰ μεταξὺ τῶν κύκλων τῆς ὁποίας κενὰ ποικίλλονται διὰ στιγμῶν (πίν. 62β)· σκύφοι κοσμούμενοι διὰ συνεχοῦς σπείρας μετ' ὀφθαλμοῦ εἰς τὸ κέντρον ΥΕ IIIB FURUMARK, The Mycenaean Pottery, mot. 46, 57 (πίν. 62γ)· ὑψίπους κύλιξ κοσμουμένη διὰ σειρῶν ἐφαπτομένων ἡμικυκλίων εἰς τριγωνικὴν φολιδοειδῆ διάταξιν ΥΕ IIIB-Γ: 1 FURUMARK, mot. 42, 21 (πίν. 62β).

Εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ΥΕ III ἐποχῆς ἀνάγονται ἀφθονία ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη ἡ ἀνασυγκρότησις ἀγγείων τινῶν διὰ τοῦ δοκιμωτάτου συγκολλητοῦ τοῦ Μουσείου Πατρῶν Κων. Παυλάτου.

"Οστρακον σκύφου κοσμουμένου διὰ συνεχοῦς σπείρας ἐστερημένης τῶν κεντρικῶν ἐλίκων ΥΕ IIIG: 1 FURUMARK, mot. 46, 58 (πίν. 62γ).

Τετράωτος ἀμφορεύς (ἀρ. Εὐρ. Π 770), συμπεπιεσμένου σφαιρικοῦ σχήματος μετὰ χαμηλοῦ ποδός· παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ κοσμεῖται διὰ μεμονωμένων ἡμικυκλίων, ἔσωθεν τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἀκτινοειδῶς γραμμίδια ὡς ὀδόντες κτενός (ἡμικυκλικὴ κτεῖς), ὕψ. 0.36 μ. (πίν. 63α). Τετράωτος μεθ' ὀριζοντίων λαβῶν ἀμφορεύς σωζόμενος κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα, φέρων δὲ διακόσμησιν ἐξ ὁμοκέντρων τόξων διατεταγμένων φολιδοειδῶς ΥΕ ΙΙΙΓ:1 FURUMARK, mot. 44, 10.

Μέγας κρατὴρ σωζόμενος κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα· ἡ μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνη χωρίζεται διὰ καθέτων γραμμῶν εἰς μετόπας κοσμουμένας διὰ συστημάτων καθέτων κυματοειδῶν γραμμῶν καὶ χιαστί τεμνομένων γραμμῶν ἐναλλάξ (πίν. 64α). Παρομοίαν διακόσμησιν φέρει κρατὴρ ἐκ Λακκίδρας Κεφαλληνίας, ΑΕ 1932, πίν. 5, 12.

Ὅστρακον κρατῆρος φέροντος διακόσμησιν ἐξ ἀντιθετικῶν σπειρῶν ἐκατέρωθεν μετόπης ἐκ συστήματος ὀριζοντίων κυματοειδῶν γραμμῶν ἐντὸς τριγλύφων ἐκ τετραπλῶν καθέτων παραλλήλων γραμμῶν (πίν. 64β).

Οἶνοχόη (ἀρ. Εὐρ. Π 771) σφαιρικοῦ κωνικοῦ σχήματος ὠχροπρασίνου πηλοῦ ἀποκεκρουμένη τὴν λαβὴν μετὰ τμήματος τοῦ λαιμοῦ· κοσμεῖται δι' ἀραιῶν ἐπαλλήλων γραμμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κάτωθι τοῦ λαιμοῦ γραμμὴ συνάπτεται ἀντικρὺ τῆς λαβῆς μετὰ τῆς περιθεούσης τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ γραμμῆς, ὥστε νὰ κρέματα ἑλευθέρως ἀπὸ τοῦ σημείου ἐπαφῆς τὸ ἄκρον αὐτῆς, ὕψ. 0.217 μ. (πίν. 63β). Ἄλλα ἀγγεῖα κοσμοῦνται δι' ἀλύσεως ἀλλεπαλλήλων ρόμβων (πίν. 62β καὶ 65α).

Τῆς τάξεως τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Σιτοβολῶνος εὐρέθῃ πληθώρα ὀστράκων.

Ἐκ τῶν μονοχρῶμων ὀστρακα ὑψιπόδων κυλίκων καὶ ὕδρια (ἀρ. Εὐρ. Π 772) σφαιρικοῦ κωνικοῦ σχήματος ἐπηλειμμένη δι' ὠχροτέφρου ὕδαροῦς ἐπιχρίσματος, φέρουσα ἴχνη ἐκ πυρκαϊᾶς, ὕψ. 0.385 μ. (πίν. 63γ).

Σκύφος καλυπτόμενος ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς διὰ καστανερύθρου γανώματος.

Ὑψίπους κύλιξ κωνικοῦ σχήματος ἐπηλειμμένη διὰ καστανερύθρου γανώματος ἐξαίρεσει ζώνης μεταξὺ τῶν λαβῶν ἐχούσης τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ (πίν. 63δ).

Ἄλλα ἀγγεῖα κοσμοῦνται δι' ὀριζοντίου κυματοειδοῦς γραμμῆς (πίν. 65α).

Τῆς κατηγορίας τῶν ἀγγείων τοῦ συμπύκνου ρυθμοῦ (Close Style) ὀστρακα κρατῆρος καὶ ὕδριας φέροντα ἴχνη πυρκαϊᾶς καὶ εὐρεθέντα ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας Β φέρουν διακόσμησιν ἐξ ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων καὶ τόξων, τῶν ὁποίων τὸ ἐξώτερον εἶναι κροσσωτόν (Fringed Style, πίν. 65β).

Θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν ὑπομυκηναϊκὴν περίοδον ὀστρακον εὐμεγέθους ἀγγείου διαιρουμένου διὰ πλαστικῶν σχοινίων εἰς ζῶνας καὶ

μετόπας κοσμουμένας δι' ἄλληπαλλήλων τετραγώνων ἢ ὀρθογωνίων καὶ δικτυωτοῦ (πίν. 64γ), ὡς καὶ ψευδόστομος ἀμφορίσκος κοσμούμενος διὰ κλαδοσχήμων (πίν. 64δ).

Εἰς τὸ ὑστεροελλαδικὸν στρῶμα ἀνευρέθη χειροποίητος μαγειρικὴ χύτρα ἐπηλειμμένη διὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὕψ. 0.155 μ. (πίν. 66α) καὶ ὄστρακον πίθου φέροντος ἐγγάρακτον διακόσμησιν ἐκ διαλελυμένης ἐντὸς ζεύγους παραλλήλων τεθλασμένης γραμμῆς, τῆς ὁποίας αἱ γωνίαι ἢ τὰ τρίγωνα πληροῦνται διὰ παραλλήλων γραμμιδίων (πίν. 66 β).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν μελαμβαφῶν κλασικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων ὀστράκων, ὧν τινὰ φέρουν ἐμπύεστα ἀνθήμια, ὡς καὶ ὄστρακα ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν ἀγγείων.

Τινὰ τῶν βυζαντινῶν χρονολογοῦνται εἰς τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν.

Εὐρύστομος πρόχους (ἀρ. Εὐρ. Π 774), μετ' εὐρείας ἐπιπέδου βάσεως καὶ δύο ταινιοσχήμων γωνιωδῶν λαβῶν πλησίον ἀλλήλων τοποθετημένων ὕψ. 0.188 μ. (πίν. 66γ). Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρὸς καὶ τὰ τοιχώματα λεπτά. Ἐξωτερικῶς φέρει ἐπάλειψιν δι' ἀμαυροῦ μελανοῦ χρώματος, ἐσωτερικῶς δὲ καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν καλύπτεται δι' ὑαλώδους καστανοῦ ἐπιχρίσματος, διὰ τοῦ ὁποίου περιγράφεται καὶ τὸ χεῖλος. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ὀλίγον ἄνω τῆς προσφύσεως τῶν λαβῶν φέρει λεπτὴν πλαστικὴν ταινίαν. Ὑπεράνω δ' αὐτῆς κοσμεῖται διὰ μνηοειδῶν καὶ τριγωνικῶν ποικιλμάτων ἐγχαράχθεντων δι' ἐργαλείου (ξύλαριου). Ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγγείων brown glazed wares τοῦ 11ου αἰ. μ. Χ. Corinth XI, MORGAN, The Byzantine Pottery, 37 κέ.

Εἰς τὸν 12ον καὶ 13ον αἰ. χρονολογοῦνται ὄστρακα τῆς τάξεως τῶν ἀγγείων proto - majolica (πίν. 67β) MORGAN, ἔ. ἀ. 105 κέ. ὡς καὶ ὄστρακα ἀγγείων φερόντων γραμμικὴν διακόσμησιν δι' ἀμαυροῦ μελανοῦ καὶ κατὰ τόπους ἐρυθροῦ χρώματος. Τῆς κατηγορίας αὐτῆς διεσώθησαν τὰ περισσότερα τεμάχια ἀμφορέως κοσμουμένου διὰ κτενοσχήμων, ὁμορρόπων γωνιῶν καὶ σπειροειδῶν (πίν. 67α).

ΑΝΑΜΕΙΚΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ.

Χαλκοῦν μαχαίριον μονόστομον μετὰ συναφοῦς λαβῆς (ὀλικὸν μήκος 0.231 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0.188 μ., πίν. 68α). Ἡ λεπίς διακοσμεῖται ἀμφοτέρωθεν διὰ ζεύγους ἀναγλύφων γραμμῶν παραλλήλων πρὸς τὴν ράχιν (0.0037 μ. παχέϊαν). Τὴν λαβὴν, ἣτις φέρει εἰς τὴν κορυφὴν γωνιώδη ἐγκοπὴν, περιβάλλει ἐκατέρωθεν περιχεῖλωμα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ὀστεῖνου ἢ ἐλεφαντίνου στελέχους, οὗτινος λείψανα διασώζονται, διὰ δὲ τὴν ἐφήλωσιν αὐτοῦ φέρει τρεῖς ἀμφικεφάλους ἥλους διασώζομένους. Συμφώνως πρὸς τὸ μήκος αὐτῶν τὸ πάχος τοῦ στελέχους

τῆς λαβῆς ἦτο 0.0145 μ. εἰς τὸ ἄκρον καὶ 0.0135 μ. παρὰ τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος.

Χαλκοῦν μηνοειδὲς μαχαίριον ἀποκεκρουμένον τὴν αἰχμήν (ὀλικοῦ μήκους 0.134 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0.097 μ.). Ἡ κόψις τῆς λεπίδος ἐλαφρῶς κοίλῃ ἐκ τῆς χρήσεως. Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ εὐφθάρτου στελέχους φέρει ἐπὶ τῆς λαβῆς μίαν ὀπὴν ἀνοιγεῖσαν ἐν ψυχρῷ (πίν. 68β).

Σιδηροῦν μονόστομον μαχαίριδιον μετὰ συναφοῦς λαβῆς ἄρτιον (μήκ. 0.116 μ.) καὶ λεπίς ἄλλου σιδηροῦ μονοστόμου μαχαίριου. Ἀσπιδίσκη χαλκῇ. Μολυβδὺς δικτύου.

Κωνικά, κολουροκωνικά, ἀμφικωνικά καὶ ἡμισφαιρικά σφονδύλια πῆλινα καὶ ἐκ στεαίτιτου, τριπτῆρες πῆλινοι καὶ εἰς μικρὸς λίθινος (μήκ. 0.044 μ.), πῆλινα δισκάρια ἄτρητα καὶ τετρημένα, ἐν ἑξ ἀμμολίθου τετρημένων, τὸ ὀπίσθιον τμῆμα πηλίνου εἰδωλίου βοός, ἄγκυρα πηλινὴ κολοβή.

Δύο πῆλινα πώματα ψευδοστόμων ἀμφορέων, ὧν τὸ ἐν ἄρτιον καὶ τὸ ἄλλο ἀποκεκρουμένον τὴν εἰσαγομένην πρὸς ἔμφραξιν τοῦ στομίου τοῦ ἀγγείου ἀπόφυσιν (βύσμα), ἡ ὁποία εἶναι τετρημένη διὰ τὴν πρόσδεσιν τοῦ πώματος ἐπὶ τοῦ ἀγγείου (πίν. 68γ).

Ἀποθραύσματα πηλίνων κεραμίδων στέγης ὧν ἡ μία φέρει ἐμπίστον σφραγίδα μὲ τὰ τρία πρῶτα γράμματα τῆς λέξεως ΔΥΜ(ΑΙ)Ν) ἐν συμπλέγματι ὑψίλον ἐγγεγραμμένου ἐντὸς δέλτα τοῦ 5ου ἢ τοῦ 4ου αἰ. (πίν. 69α), ἕτερον ἀπόθραυσμα διασώζει ἐν συμπλέγματι τὰ αὐτὰ γράμματα κεχαρσμένα διὰ δακτύλου τῆς χειρός.

Παρὰ τὴν Πτέρυγα Ἐκπαιδεύσεως Νεοσυλλέκτων τὴν γνωστὴν ὡς Ἀμερικάνικα πρὸς Ἀνατολὰς τῶν οἰκιῶν τῆς οἰκογενείας Καραμπελιᾶ σώζονται τὰ ἐρείπια Κάστρου, τετραγώνου (διαστάσεων 40×50 μ. περίπου) ἀσβεστοκτίστου μικροῦ φρουρίου, πιθανῶς, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρέθη παρὰ τοῦ Ἀνδρ. Καραμπελιᾶ ἀπόθραυσμα ἀποκεκρουμένης πανταχόθεν ἐπιτυμβίου στήλης (ῥψ. 0.077 μ., πλ. 0.073 μ., πάχ. 0.029 μ.) διασώζον τὰ τρία τελευταῖα γράμματα ὀνόματος, —] ΠΩΝ [— τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. (ῥψ. γραμμ. 0.014 μ., πίν. 69β).

Νομίσματα εὐρέθησαν χαλκοῦν τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, ἀπότμημα χαλκοῦ νομίσματος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ ἐνετικά, ὧν τινὰ τοῦ δόγη Ἀντο(ν)ιο Venerio (1382 - 1400), ὡς καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου τοῦ Ε΄ συμφώνως πρὸς γνωμάτευσιν τῆς κ. Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου ἔμπρ. κεφαλὴ Διὸς πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπ ἔφιππος ἱππεὺς πρὸς τὰ δεξιὰ GAEBLER, XXXIV, 21.

9. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

Ἡ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου συνεχιζομένη ἀνασκαφή τῶν Μυκηνῶν ἐφέτος διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 27ης Μαΐου μέχρι τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1964. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος ἡ Κ^α Ρ. Παπαντωνίου, αἱ Δίδες Νίκη Σκουφοπούλου, Μαρία Κουτρομπάκη, Ναυσικᾶ Μπουκίδου, Ἀργυρῶ Τατάκη, οἱ ἀρχιτέκτονες Κωστῆς Δασκαλάκης καὶ Λουκιανὸς Παγώνης καὶ ὁ τακτικὸς φωτογράφος τῶν ἀνασκαφῶν Νικ. Τομπάξης. Εἰς τοὺς συνεργάτας τούτους, ὡς καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἐργάτας, ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν συμβολὴν των εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου¹. Καὶ ἐφέτος εἰργάσθημεν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως.

Α. ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ.

1. Εἰς τὸν λόφον Παναγίτσας - Ἀτρέως ἐσκάψαν δύο τάφροι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ τάφος Β ἔφερεν εἰς φῶς ἀξιόλογα θεμέλια κτηρίων, τὰ ὅποια δικαιολογοῦν τὴν περαιτέρω ἀνασκαφὴν τῆς περιοχῆς εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον.

2. Εἰς τὴν θέσιν Γκορτσούλια, περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα ΒΑ. τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐκατέρωθεν τῆς νοτίας χαράδρας τοῦ Προφήτου Ἡλίου, ἤρηνυσamen 4 θαλαμωτοὺς τάφους ἀνήκοντας εἰς μικρὸν μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον. Οἱ τάφοι εἶναι τοῦ συνήθους τύπου, ἀνήκουν εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους καὶ ἦσαν σχετικῶς πτωχοί. Ἀγγεῖα (πίν. 71α), εἰδῶλια, χάνδραι ἐξ ὑελομάξης καὶ ἐκ λίθων, δίσκος χαλκοῦς, διαμέτρου 0.118 μ., προφανῶς δίσκος κατόπτρου, ἀποτελοῦν τὰ εὐρεθέντα κτερίσματα. Ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 4 τάφος στερεῖται θαλάμου· ἡ λατόμησίς του ἐγκατελείφθη διὰ τὴν σκληρότητα τοῦ βράχου. Εἰς τὰ τοιχώματα τῶν δρόμων τῶν τάφων 2 καὶ 3 εὐρέθησαν κόγχαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ταφὴν παιδίων (πίν. 70).

Β. ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ.

1. Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῆς βορείας καὶ τῆς βορειοδυτικῆς κλιτύς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ δρομίσκου, τὸν ὅποιον ἀκολουθοῦν οἱ ἐπισκέπται διὰ νὰ

---

¹ Θερμὰς εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὡς καὶ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διὰ τὴν εἰς ἐμὲ ἀνάθεσιν τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηνῶν.

μεταβοῦν εἰς τὴν βορείαν πύλην, μέχρι τοῦ μεγάλου ἑλληνιστικοῦ διαδρόμου τῆς δυτικῆς κλιτύος. Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὰ ὑψηλότερα τμήματα τῆς περιοχῆς εἶχε μικρὸν βάθος καὶ ἐν πολλοῖς εὗρέθη τεταραγμένη, διότι ὁ χῶρος εἶχεν ἀνασκαφῇ καὶ ἐκ νέου πληρωθῇ προηγουμένως. Διασώζονται διάφοροι τοῖχοι ἑλληνιστικῶν χρόνων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸ τῆς ἰδικῆς μας ἀνασκαφῆς, οἱ ὅποιοι, δυστυχῶς, δὲν παρέχουν σαφῇ ἔστω καὶ γενικευμένην εἰκόνα τῆς μορφῆς τῶν κτηρίων, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκουν. Εἰς πολλὰ πλησίον τῶν τοίχων τμήματα καὶ κάτωθεν τῶν ἑλληνιστικῶν δαπέδων εὗρέθησαν κατάλοιπα μικρὰ μυκηναϊκῶν δαπέδων καὶ ὄστρακα χρήσιμα μόνον διὰ τὴν συναγωγὴν τοῦ συμπεράσματος ὅτι ὁλόκληρος ἡ βορειοδυτικὴ κλιτὺς ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὑστεροελλαδικῶν κτισμάτων, τὰ λείψανα τῶν ὁποίων προφανῶς κατεστράφησαν, ὅτε ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς 3ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Πρὸς τοῦτοις, εἰς ὅλην τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν καὶ εἰς θύλακας τῶν βράχων εὗρέθη ἐπίχωσις περιέχουσα μεσοελλαδικὰ ὄστρακα — μιννακὰ καὶ μετ' ἄμαυροχρώμου διακοσμῆσεως.

Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς εὗρέθη ἡ ἀπὸ πολλοῦ ἀναζητουμένη συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ δρόμου, τοῦ φέροντος ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὴν βορείαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου¹. Τὸν δρόμον αὐτὸν τώρα δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῆς περιοχῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀρχίζει ὁ πρὸς τὴν βορείαν πύλην κατευθυνόμενος σημερινὸς δρομίσκος.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἡ ἐπίχωσις εἶχε μεγαλύτερον βάθος, μολονότι δὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς περιοχῆς εἶχε σκαφῇ καὶ πληρωθῇ προγενεστέρως, ἐν τούτοις εὗρέθησαν ἄθικτα πολλὰ μικρὰ τμήματα. Ἡ προσεκτικὴ ἀνασκαφὴ τῶν τμημάτων τούτων ἀπέδειξεν ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς δρόμος AB - 1, ὁ ἀνασκαφείς τὸ 1963², καταλήγει εἰς πλατεῖαν λιθόστρωτον σχηματισθεῖσαν τεχνητῶς διὰ γεμίματος ἐκ λίθων, διήκοντος μέχρι τοῦ βράχου. Εἰς τὴν πλατεῖαν αὐτὴν κατέληγον διάφοροι δρομίσκοι, οἱ ὅποιοι ἔφερον ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα τμήματα τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὸ κτήριο Μ καὶ τὸ συγκρότημα τῶν δωματίων καὶ διαδρόμων τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους. Ἐπιμελῶς κατεσκευασμένος ὑπόνομος, τοῦ ὁποίου τὸ βάθος εἰς διάφορα σημεία ἀνῆρχετο μέχρις 1.80 μ., ἐξυπηρετεῖ

¹ Ὅρα ΠΑΕ 1959, σ. 145 καὶ 1961, σ. 155 κ.έ.

² Ὅρα ΠΑΕ 1963. Διὰ τοὺς δρομίσκους AB - 1 καὶ ΓΔ - 1 ὡς καὶ διὰ τὴν περιοχὴν τοῦ κτηρίου Μ.

τὴν πλατεῖαν καὶ τοὺς δρομίσκους τῆς. Ὁ ὑπόνομος εὐρέθῃ πλήρης χωμάτων καὶ ὁστράκων ἀνηκόντων ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον. Ἡ ἔρευνα τοῦ ὑπονόμου τούτου ὥς καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὴν περιοχὴν Φ τοῦ κτηρίου Μ ἀπέδειξε τὴν φροντίδα, τὴν ὁποίαν κατέβαλλον οἱ μυκηναῖοι διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων ὥς καὶ τὴν ὄντως θαυμαστήν των ἐμπειρίαν περὶ τὰ ὑδραυλικά. Ἡ ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου ἀνοδος εἰς τὴν πλατεῖαν ἤρχιζεν ἀπὸ πολὺ χαμηλὸν ἐπίπεδον. Διὰ τοῦτο εἶχε κτισθῇ κλιμακοστάσιον, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν οἱ τοῖχοι εἰς ἀρκετὸν ὕψος (πίν. 71β). Κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ κλιμακοστασίου διήρχετο ὁ ὑπόνομος τῆς πλατείας.

Ἀμέσως πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ τοῦ κλιμακοστασίου εὐρέθῃ ἡ μεγάλη εἴσοδος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κτηρίου Μ. Τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου ταύτης, μία τῶν παραστάδων τῆς, καὶ τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου τοῦ φέροντος εἰς τὴν αὐλὴν διεσώθησαν καλῶς. Καὶ ὑπὸ τὸν διάδρομον τοῦτον εὐρέθῃ ὑπόνομος, ὁ ὁποῖος ἐξυπηρετεῖ τὴν δυτικὴν αὐλὴν τοῦ κτηρίου Μ. Ἡ δυτικὴ αὐτὴ περιοχὴ εἶχε πλήρως σκαφῇ καὶ εἶχε πληρωθῇ ἐκ νέου. Ἐν τούτοις ὅμως τὰ ὀλίγα τμήματα, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν τὸ πρῶτον ἐφέτος, ἐπιτρέπουν πλήρη κατανόησιν τῶν κατόψεων τῶν κτισμάτων τῶν σχετιζομένων μὲ τὸ κτήριον Μ.

Κατόπιν τῆς ἐνισχύσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ παρὰ τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος διαδρόμου Γ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Ε. Στίκα, κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τοῦ διαδρόμου τούτου καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου του εἰς ὅλον του τὸ μῆκος, ἀνερχόμενον εἰς 23.80 μ. (πίν. 73). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ διαδρόμου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ὑπολείμματα κλίμακος, βαινούσης τμηματικῶς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τείχους καὶ καταληγούσης προφανῶς εἰς δωμάτιον ἐντὸς τοῦ πλάτους τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον, δυστυχῶς, δὲν διεσώθη. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου εὐρέθῃ πλῆθος ὁστράκων, ἀρκετὰ τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου, μετὰ τὸν ἄλλον, εὐρέθησαν δύο τεμάχια ἐλεφαντοστοῦ, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶχον ἀρχικῶς ἐπιτεθῇ ὡς κοσμήματα εἰς ἄλλα ἐκ διαφόρου ὕλης ἀντικείμενα (πίν. 72β, ἄνω καὶ κάτω δεξιὸν ἄκρον).

Μέγα πλῆθος ὁστράκων εὐρέθῃ εἰς ὀλόκληρον τὸν τομέα ὥς καὶ τμήματα πολλῶν εἰδωλίων (πίν. 72α). Ἐν τούτων εἶναι μοναδικὸν εἰδώλιον ἀνδρός, ὁ ὁποῖος φέρει τὰς χεῖρας εἰς τὸ μέτωπον. Τὰ λοιπὰ εἶναι τῶν γνωστῶν μυκηναϊκῶν τύπων. Ἐτερον, δυστυχῶς ἀτελῶς διατηρούμενον, παριστᾷ ἱππέα, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μόνον τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν εἰς τὰς πλευ-

ράς τοῦ ἵππου¹. Πρέπει νά σημειωθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι εἰς ὅλα τὰ τμήματα τοῦ τομέως μὲ ὄστρακα τοῦ τέλους τῆς ΥΕ ΙΙΒ εὐρέθησαν καὶ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΓ περιόδου. Βεβαίως τὰ περισσότερα τῶν ὀστράκων αὐτῶν εὐρέθησαν εἰς στρώματα τετραγμένα, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτά, ὡς καὶ ἄλλα προερχόμενα ἀπὸ ἀδιατάρακτον ἐπίχωσιν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ βορειοδυτικὴ κλιτὺς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως κατείχετο ὑπὸ κτισμάτων εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΓ χρόνους. Πρὸς τοῦτοις τὰ ΥΕ ΙΙΓ ὄστρακα, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου Γ, ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ διάδρομος ἐκεῖνος ἦτο ἀκόμη ἐν χρήσει εἰς τὸ ἀ΄ ἡμῖσις τῆς 12ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Πρέπει ἐπίσης νά σημειωθῇ ὅτι ὅπουδῆποτε διεσώθη ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ πετρώματος τοῦ λόφου ἢ εἰς θύλακας βράχων, αὕτη περιεῖχε ὄστρακα ΜΕ χρόνων, ἀποδεικνύοντα τὴν εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ λόφου ἔκτασιν τοῦ ΜΕ συνοικισμοῦ. Παρὰ τὴν ταφὴν τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν τὸ 1963 ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δρομίσκου ΑΒ-1, ἐφέτος εὐρέθησαν δύο ἀκόμη ἀκτέριστοι ταφαὶ μεσοελλαδικῶν χρόνων.

Μικρὸν τμήμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς εὐρέθη ἐντετοιχισμένον εἰς ἓνα τῶν ἐλληνιστικῶν τοίχων παρὰ τὸ κλιμακοστάσιον. Ἔχει μῆκος 0.23 μ., πλάτος 0.19 μ. καὶ πάχος 0.21 μ. (πίν. 72γ). Ὁ λίθος εἶναι χονδρόκοκκος, ὑπόφαιος πῶρος καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του βαθέως χαραγμένα γράμματα ἔχουν ὕψος ποικίλλον μεταξὺ 0.03 καὶ 0.035 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει γραφῇ βουστροφηδὸν καὶ τὸ διασωθὲν τμήμά της περιλαμβάνει μέρος τριῶν στίχων :

Ο Κ Θ Ν Χ Ι	; τ] ο κ ο ν χ ρ [...
Ι Σ Θ Ρ Χ Ι Σ Υ Ε	] ε υ σ ι χ ρ ο σ { $\frac{\Theta}{\cdot}$ [...
Β Θ Δ Ε + Θ Σ	] ρ ο β ε λ ο ς [...

Μολονότι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἑλλιπής, ἐν τούτοις ὁμως παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον, διότι ἐλάχισται ἀρχαῖκαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Μυκηνῶν εἶναι γνωσταί. Τὰ σχήματα τῶν γραμμάτων ὑποδεικνύουν τοὺς χρόνους περίπου 550-525 π. Χ. διὰ τὴν ἐπιγραφὴν.

2. Το με εὺς τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἡ θέσις τῆς μεγάλης τάφρου τοῦ SCHLIEMANN, ἡ ὁποία κατέληγεν εἰς τὸν Κύκλον Α, ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστή. Τὸ πρὸς Νότον τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου τῆς

¹ Διὰ τὴν σπάνιν τοῦ τύπου τούτου τοῦ εἰδωλίου ὡς καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τὸ συναφὲς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ἵππων εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ὄρα Μ. S. F. HOOD, BSA 48, 1953, σ. 84-93.

πύλης τῶν λεόντων τμήμα τῆς παρουσίαζεν ὄψιν ρήγματος μεταξὺ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων 9 καὶ 26 (πίν. 74α)¹. Τὸ ρήγμα τοῦτο ἡρευνήθη μετὰ λεπτολόγου προσοχῆς. Ἡ νέα ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων χαλαρῶς ἰδρυμένος τοίχος 26 εἶναι συνέχεια τοῦ τοίχου 27, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὴν ἀνατολικὴν παρεῖαν τῆς μεγάλης πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐπικλινοῦς ἀνόδου, τοῦ γνωστοῦ δηλαδὴ Ramp· ὅτι κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον του δὲν τερματίζεται ἀποτόμως καὶ ἀνωμάλως, ὥς ἐφαίνετο πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ ἐκεῖ ὁ τοίχος στρέφεται πρὸς Ἀνατολὰς διὰ νὰ καταλήξῃ, 2,50 μ. πέραν τῆς καμπῆς, εἰς τὸν βράχον (πίν. 74β). Ὅπισθεν τοῦ τοίχου τούτου εὐρέθη γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν, διήκον μέχρι τῶν πρὸς Ἀνατολὰς ἀποτόμως ὑψουμένων βράχων. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων τμήμα τοῦ τοίχου 26 ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα προστατευτικὸν τοῦ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὴν ἐπικλινῇ ἄνοδον δρόμου. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων δόμου εἶχε κτισθῇ τοίχος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποῖου ἐγένετο χρῆσις τῆς χαρακτηριστικῆς μυκηναϊκῆς ξυλοδεσιᾶς. Ὁ τοίχος οὗτος πυρακτωθεὶς, προφανῶς κατὰ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως εἰς τοὺς YE IIIΓ χρόνους, κατέπεσε πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν βράχων καὶ παρέμεινεν ὡς κάλυμμα τῆς ἀπὸ τοῦ τοίχου 26 καὶ τῶν βράχων περιοχῆς. Ἐπὶ τοῦ καταπεσόντος τοίχου τούτου ἐθεμελιώθη ὁ ἀναλημματικὸς ἐκ πωρολίθων τοίχος τῆς ὑπερκειμένης γνωστῆς δεξαμενῆς, ἡ ὁποία οὕτω ἀποδεικνύεται κτίσμα μεταμυκηναϊκόν.

Μεταξὺ τῶν τοίχων 9 καὶ 26 ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἄνοιγμα 2 περίπου μέτρων, κάτωθεν δὲ τοῦ ἀνοίγματος τούτου διήρχετο ὁ γνωστὸς διαγώνιος ὑπόνομος «β» τῆς ἐσωτερικῆς περιοχῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχὴ εὐρέθη εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, τοῦ ἀποκλείοντος πρὸς Ἀνατολὰς τὸ ἄνοιγμα. Μολονότι ἡ περιοχὴ τοῦ ἀνοίγματος εἶχε κατασκαφῇ ὑπὸ τοῦ SCHLIEHMANN, ἐν τούτοις ὅμως κατέστη δυνατὴ ἡ ἀναγνώρισις εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦτο μιᾶς ἀνόδου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον, χρονολογουμένης εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς YE IIIB περιόδου. Τῆς ἀνόδου ταύτης ἀπεκαλύφθη τὸ πλατύσκαλον καὶ μέρος τοῦ ἐπικλινοῦς της δαπέδου, ὡς καὶ ὁ ἀνατολικὸς πλευρικός της τοίχος (πίν. 75). Εἰς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ ἄνοδος ἦτο ἀκόμη ἐν χρήσει καὶ τότε ἐδημιουργήθη νέον λιθόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἐξετείνεται μέχρι τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς δεξαμενῆς.

¹ Εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν τοίχων τῆς ἀκροπόλεως χρησιμοποιοῦ τοὺς ἀριθμούς, τοὺς ὁποίους ὁ ἀείμνηστος A. J. B. WACE εἰσηγήθη εἰς τὰς δημοσιεύσεις του, διὰ νὰ ἀποφύγῃ προφανεῖς δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπακολουθήσουν τὴν χρῆσιν νέου συστήματος.

Ἡ μεταξὺ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ δαπέδου ἐπὶ χῶσις ἐσχηματίσθη ἀπὸ καταπεσόντα κατὰλοιπα καταστραφέντων μυκηναϊκῶν κτισμάτων καὶ περιεῖχε χῶμα, στάκτην, πυρακτωθέντας λίθους, τεμάχια πορολίθων, τεμάχια κονιαμάτων καὶ ἐπιχρισμάτων ἐκ πηλοῦ τοίχων καὶ στεγῶν.

Ὁ διαγώνιος ὑπόνομος «β» κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἐξυψηρετήσῃ τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ ἦτο σύγχρονος πρὸς αὐτήν. Ἡ πρὸς τὸ ἄνδρον ἀνάβασις εἶναι ἁπλῶς μεταγενεστέρα τοῦ ὄχτεο καὶ τῆς πύλης, διότι ἐπικείται τοῦ ὄχτεο καὶ κατεσκευάσθη ἀφ' οὗ ἐκτίσθη ὁ τοίχος 9, ὁ ὁποῖος εἶναι μεταγενέστερος τῆς πύλης διὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὐχὶ μακρὰν τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ β' ἡμίσεος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου ἐδημιουργήθη ἄνοδος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως. Ὑπῆρχε δηλαδὴ εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους μία δευτέρα ἄνοδος διάφορος τῆς τοῦ μεγάλου Ramp, ἡ ὁποία ἠκολούθει τὴν γραμμὴν τῆς ἀρχαιοτάτης πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου ἀνόδου, τῆς χρησιμοποιηθείσης ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστεροελλαδικῶν ΙΙΙ χρόνων.

Τάφρος σκαφεῖσα κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου 26 (πίν. 74β) ἀπεκάλυψε στενὴν λωρίδα ἀσκάπτου ἐπιχώσεως μέσου πλάτους 0.35 μ'. κάτωθεν τῆς ρίζης τοῦ τοίχου ἐκείνου. Ἡ στρωματογραφικὴ μελέτη τῆς λωρίδος ταύτης ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τοίχος ἐκτίσθη πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ ὅτι ἐπικείται τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐπικλινούσας ἀνόδου, τμήμα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τὸ 1959 ὑπὸ τὸ γέμισμα τοῦ μεγάλου Ramp². Μέρος τοῦ δαπέδου τῆς ἐπικλινούσας αὐτῆς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον ἀνόδου, ὡς καὶ τὸ ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων ὑπόστρωμα αὐτῆς διασώζεται καλῶς εἰς μῆκος 3 περίπου μέτρων (πίν. 74β). Ἡ ἐπὶ χῶσις κάτωθεν τοῦ δαπέδου μέχρι βάθους 0.40 μ. περιέχει ὄστρακα ΥΕ ΙΙΒ χρόνων καὶ ὀλίγα μεσοελλαδικά, καταλήγει δὲ εἰς ζώνην γῆς πάχους 0.03-0.05 μ. μελανοῦ μαλακοῦ χρώματος ὀφειλομένου εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν φυτικῶν οὐσιῶν. Ὑπὸ τὴν ζώνην αὐτὴν εὗρέθη σκληρὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύεται ὡς ΜΕ ἀπὸ τὰ ὄστρακα μὲ ἀμαυρὰν διακόσμησιν, τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ δαπέδου τούτου μέχρι τοῦ βράχου ἡ ἐπὶ χῶσις, μέσου βάθους 0.25-0.45 μ., περιεῖχε μόνον μινυακὰ καὶ μετ' ἀμαυροχρώμου δια-

¹ Ἡ ὅλη περιοχὴ τοῦ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς συγχρόνου κλίμακος τῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως δρόμου εἶχε σκαφῇ μέχρι τοῦ βράχου ὑπὸ τοῦ SCHLIEMANN προφανῶς.

² ΠΑΕ 1959, σ. 142.

κοσμήσεως ὄστρακα. Ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ εἰς τὴν ὀφρὺν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη σειρά ὀγκολίθων, ἀποτελούντων προφανῶς τὸ διασωθὲν τμήμα ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος θὰ συνεκράτει τὸν ΜΕ δρόμον, ὃ ὁποῖος ἔφερε πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου. Ὁ πρῶτος αὐτὸς πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου δρόμος παρέκαμπε τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ Κύκλου Α, διήρχετο κάτωθεν τῆς διασωθείσης ΥΕ IIIB - τέλος ἐπικλινούς ἀνόδου (τοῦ Ramp) καὶ κατηγύνητο πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου διὰ τῆς βορείας κλιτύος¹.

Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ χώματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν περιοχὴν τῆς δεξαμενῆς ὅχι μόνον ἐκαλυτέρευσε τὴν ὄψιν τοῦ τμήματος τούτου τῆς εἰσόδου τῆς ἀκροπόλεως (πρβλ. πίν. 74α.β), ἀλλ' ἀπέδειξεν ὅτι ἡ δεξαμενὴ κατεσκευάσθη εἰς τὴν 3ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα· διότι ἀπέδωσε πληθὺς ὀστράκων καὶ κεραμίδων ἐλληνιστικῶν χρόνων ὡς καὶ δύο νομίσματα τῶν μέσων τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Τὸ χρονολογικὸν τοῦτο συμπέρασμα ἐπεβεβαιώθη καὶ ἀπὸ τὴν μερικὴν σκαφὴν τοῦ γεμίματος, τοῦ πληροῦντος τὸν μεταξὺ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς δεξαμενῆς καὶ τοῦ ἐκ παρολίθων ἀναλημματικοῦ τοῦ τοίχου χώρου. Τὰ εἰς τὸ γέμισμα εὐρεθέντα ὄστρακα ἀνάγονται ἄνευ ἔξαιρέσεως εἰς ἐλληνιστικούς χρόνους.

3. Το μεὺς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1963 ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὑποτεθεὶς ὡς κυκλώπειος ἀναλημματικὸς τοίχος, ὃ ὁποῖος ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, ἦτο ἀπλὴ καὶ ἀνώματος σειρά ὀγκολίθων καταπεσόντων ἀπὸ τοῦ τείχους. Οἱ ὀγκολίθοι ἐκεῖνοι ἐκιντο ἐπὶ ἐπιχώσεως χώματος βάθους περίπου 1.85 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς ἔφερεν εἰς φῶς μικρὸν ἰσόγειον δωμάτιον, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν κατὰ χώραν, ἀλλὰ τεθραυσμένοι, ἐν ὧν ἑξ πύθοι (πίν. 76α) τὸ δωμάτιον αὐτὸ ἀνῆκεν εἰς κτήριο, τὸ ὁποῖον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλῶ κτήριο Α, μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ὁποίου διεσώθη κάτωθεν τῆς ἐπιχώσεως τῶν ὀγκολίθων. Τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ κατεστράφη ὅταν ἡ περὶ τὸ ἰσόγειον δωμάτιον περιοχὴ τῆς ἐπεκτάσεως ἐσκάφη μέχρι τοῦ βράχου. Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τῶν πύθων εὐρέθησαν 9 ἄλλα ἄγγεῖα (πίν. 77), ἐν δοχεῖον ἐκ μολύβδου, μιὰ λιθίνη τριποδικὴ φιάλη μὲ προχοήν, εἷς σφραγιδόλιθος ἐκ κορνουαλίου φέρων γλυπτὴν παράστασιν ταύρων, τμήμα κυκλικοῦ ἑξ ἐλέφαντος κοσμήματος (πίν. 72β, κάτω ἀριστερὸν ἄκρον), τὸ ὁποῖον ἴσως ἐκόσμει κάλυμμα κυλινδρικῆς πυξίδος, τρία μικρὰ ἑξ

¹ Πλήρη περιγραφὴν τῶν διαπέδων καὶ δρόμων τῶν ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τὸ λιθόστρωτον τῆς ἐπικλινούς ἀνόδου (τοῦ Ramp) παρέχω εἰς τὴν μελέτην μου περὶ τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυλῶν τῶν Μυκηναίων τὴν δημοσιευθεῖσαν ἤδη εἰς τὴν ΑΕ 1962, κεφάλαιον ΣΤ'.

έλεφαντοστοῦ κοσμήματα εἰς σχῆμα κιθάρας καὶ ἄλλα πῆλινα καὶ λίθινα μικροαντικείμενα. Πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἰσογείου δωματίου ἦτο ἕτερον, μερικῶς μόνον διασωθέν, εἰς τὸ ὁποῖον εὗρέθη τὸ ἥμισυ πηλίνου λουτήρος (ἄσαμίνθου) εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν. Κατὰ μῆκος τῆς τομῆς τοῦ λουτήρος εὗρέθη ἡ πλευρὰ τάφρου, τὴν ὁποίαν εἶχε σκάψει ὁ SCHLIEMANN τὸ 1874. Φαίνεται ὅτι τότε κατεστράφη τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ μοναδικοῦ διὰ τὰς Μυκήνας λουτήρος τούτου.

Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βορείου τμήματος τῆς ἐπεκτάσεως ἐφαίνοντο καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 ὑπολείμματα τοίχων καὶ ἐλλειψοειδῆς δεξαμενὴ. Τὰ ὑπολείμματα ταῦτα εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὑπετίθεντο δ' ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδον. Ἡ ἐκ νέου ἀνασκαφὴ τοῦ τμήματος τούτου ἔφερεν εἰς φῶς ἐν πλήρει μυκηναϊκὸν κτήριο, τὸ κτήριο Β, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τοίχους, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποκαλύψει ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ (πίν. 76β). Τὰ μυκηναϊκὰ ἐκ κονιάματος δάπεδα δύο τῶν δωματίων τοῦ διατηροῦνται καλῶς καὶ ἐπ' αὐτῶν εὗρέθησαν ἀγγεῖα μυκηναϊκὰ χρονολογοῦντα αὐτά. Ἐπίσης λωρὶς χώματος, πλάτους 2 περίπου μέτρων, εἶχε παραμείνει ἄσκαπτος. Προφανῶς εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς ΤΣΟΥΝΤΑ ὡς δίοδος πρὸς τὸ τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ὁποίου καὶ ἔξω τοῦ ὁποίου ἐρρίπτετο τὸ ἀνασκαπτόμενον χῶμα. Ὑπὸ τὴν λωρίδα αὐτὴν εὗρέθη τὸ μυκηναϊκὸν δάπεδον τοῦ δωματίου 4 τοῦ κτηρίου Β καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς ἀγγείων χαρὰ κτηριστικῶν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ΥΕ IIIB καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ IIIG περιόδου. Εἰς τὸν πίνακα 78α φαίνεται καλῶς ψευδόστομος ἀμφορεὺς εἰς τὴν πλευράν του καὶ πρὸ αὐτοῦ λεκάνη πηλίνη, ἐνῶ παρὰ τὸ συγκρότημα φαίνεται ψευδόστομος ἀμφορεὺς, τὸν ὁποῖον ἐδρυμμάτισε καταπεσὸν μολύβδινον σκεῦος. Ὁ ψευδόστομος αὐτὸς ἀμφορεὺς διεσώθη πλήρως (πίν. 78β). Εἰς τὴν αὐτὴν εἰκόνα παρέχω καὶ μικρότερον ψευδόστομον ἀμφορέα, ὁ ὁποῖος εὗρέθη εἰς τὸ δάπεδον τοῦ αὐτοῦ δωματίου 4.

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ κτηρίου Β σώζεται εἰς ὁλόκληρον τὸ μῆκος του. Κατὰ τὸ δυτικόν του ἄκρον καταλήγει εἰς καλῶς διατηρηθεῖσαν παραστάδα. Κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη μέρος τῆς ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν ἐπέκτασιν καθόδου (πίν. 79α). Φαίνεται ὅτι πρὸ τῆς παραστάδος ἡ καθόδος αὐτὴ ἐχωρίζετο εἰς δύο τμήματα· τὸ βόρειον τμήμα, παρακάμπτον τὴν παραστάδα ἔφερε πρὸς τὸν πρόδομον τοῦ κτηρίου Β καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν, ἐν ᾧ τὸ νότιον τμήμα συνέχιζε τὴν κατ' εὐθεΐαν φορὰν τῆς καθόδου καὶ βαῖνον κατὰ μῆκος τοῦ

νοτίου τοίχου ἔφερεν εἰς τὴν μικρὰν αὐλὴν τῆς ἐπεκτάσεως, εἰς τὸ κτήριον Α καὶ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν σύριγγα. Ὁ δρομίσκος, τὸν ὁποῖον ἠκολούθουν οἱ ἐπισκέπται οἱ κατερχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου διὰ νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν, ἐκάλυπτε τὴν καθόδον αὐτὴν. Τὸν δρομίσκον τοῦτον παρεμερίσαμεν πρὸς Νότον, πρὸς τὸ πρὸ πολλοῦ καὶ μέχρι τοῦ βράχου σκαφὲν τμήμα τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἠρευνήσαμεν τὴν ὑπ' αὐτὸν ἄσκαπτον ἐπίχωσιν. Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τμήματος τῆς καθόδου τοῦ βαίνοντος κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου Β·

Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος διεσώζοντο δύο δάπεδα: ἓν ἀρχαιότερον ἐπεστρωμένον μὲ πλαίσια καὶ ὄστρακα ἰδίᾳ πίθων καὶ δεύτερον νεώτερον λιθόστρωτον (πίν. 79β). Ἡ μεταξὺ τῶν δύο δαπέδων ἐπίχωσις, μέσου βάθους 0.40 μ., εὐρέθη πλήρης ὀστράκων· τὸ λιθόστρωτον δάπεδον ἐκαλύπτετο ἀπὸ παχὺ στρώμα τέφρας καὶ ἄνωθεν τοῦ στρώματος αὐτοῦ εὐρέθη ἀφθονία ὀστράκων, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον. Τὸ παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τμήμα τῆς καθόδου εἶχε πλάτος 1.50 μ., διότι ὁ πρὸς Νότον πλευρικός της τοῖχος εὐρέθη εἰς ἀποστάσιν 1.50 μ. ἀπὸ τὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου Β, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτιζε τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς καθόδου. Ἐκτὸς τῶν ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν δύο δαπέδων τῆς καθόδου, εὐρέθη καὶ τεμάχιον πλακὸς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ — μήκους 0.115 μ., πλάτους 0.045 μ. καὶ πάχους 0.015 μ. — ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου καλύπτεται ὑπὸ θαυμαστῆς, γλυπτῆς διακοσμήσεως ὀκτω-σχήμων ἀσπίδων (πίν. 80α). Προφανῶς τὸ τμήμα τοῦτο ἀπετέλει μέρος κοσμήματος, τὸ ὁποῖον ἴσως εἶχε τὸ σχῆμα μεγάλης ὀκτω-σχήμου ἀσπίδος.

Εἰς τὸ βόρειον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως καὶ περὶ τὰ 4.50 μ. βορείως τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, ὑπάρχει σῦριγξ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἐδεχόμεθα ὡς ὑπόνομον. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς πρὸ τοῦ στομίου τῆς σύριγγος περιοχῆς ἔφερεν εἰς φῶς κατηφορικὴν κατάβασιν, τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας εἶχεν ἐπιτεθῆ εἰς γέμισμα λίθων ἀργῶν (πίν. 80β) καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ σῦριγξ αὐτὴ δὲν εἶναι ὑπόνομος ἀλλὰ μικρὰ ἔξοδος (μία Sally Port πραγματικὴ) στρατηγικώτατα κατασκευασθεῖσα. Ἡ εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως σῦριγξ, ἡ γνωστὴ ὡς Sally Port, ἀφ' ἑτέρου ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀπλὴ δίοδος πρὸς ἄνδρον, τὸ ὁποῖον ἔξετείνεται κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς ἐκείνης τῆς ἐπεκτάσεως. Καὶ τὰ ὀλίγα ὑπολείμματα τοῦ ἀνδρῶν τούτου ἔφερεν εἰς φῶς ἡ ἔφετινὴ ἀνασκαφὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως κατέστησε δυνατὴν τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν της πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ ἐπεβεβαίωσε τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ

καὶ ὁ ὅποῖος ἀποδεικνύεται ὅτι ἦτο ἡ ἐξασφάλις τῆς ὑδρεύσεως τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει μυκηναίων ἐν καιρῷ πολιορκίας ἢ καὶ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν¹.

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν τοῦ 1964.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

---

¹ Πλήρη περιγραφὴν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεῦνης τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως παρέχω εἰς τὸ κεφάλαιον Η τῆς μελέτης μου τῆς δημοσιευθείσης ἤδη εἰς τὴν ΑΕ 1962.

10. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΠΥΛΩΙ

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1964 ἀνὰ τὴν περιοχὴν τῆς Πύλου διήρκεσαν ἀπὸ Ἰουλίου μέχρι Σεπτεμβρίου καὶ διεξήχθησαν εἰς τρία διάφορα σημεῖα : Βολιμίδια, Βλαχόπουλον καὶ Περιστεριάν¹.

1. ΒΟΛΙΜΙΔΙΑ. Ἡ ἐκτεταμένη καὶ σπουδαία νεκρόπολις εἰς τὰ Βολιμίδια, παρὰ τὸ Β. ἄκρον τῆς Χώρας Τριφυλίας, εἶναι ἤδη λίαν γνωστὴ ἐκ προηγουμένων ἐκθέσεων. Εἴτε διότι μέγας Μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς ἔκειτο πλησίον, εἴτε διότι πάντες οἱ περίοικοι ἐξέλεξαν τὴν αὐτὴν θέσιν διὰ τὸ πλεονέκτημα τοῦ μαλακοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνθεκτικοῦ πετρώματος, τὸ ἀποτελέσμα εἶναι, ὅτι μία τῶν μεγίστων, ἴσως ἡ μεγίστη Μυκηναϊκὴ νεκρόπολις, εἶναι ἡ τῶν Βολιμιδίων. Αἱ ἐφετεῖναι ἀνασκαφαὶ προσέθεσαν καὶ νέους θαλαμωτοὺς τάφους εἰς τὰς δύο περίπου δωδεκάδας τῶν ἤδη ἀνασκαφέντων. Ἀρκετοὶ ἀκόμη τάφοι περιμένουν τὴν ἔρευναν. Τινὲς μοὶ εἶναι ἤδη γνωστοί, ἀλλὰ πολὺ περισσότεροι θὰ ὑπάρχουν ἀκόμη ἀφανεῖς ἐντὸς τῶν ἄγρων καὶ τῆς χέρσου.

Κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἀνεσκάφησαν τρεῖς περαιτέρω θαλαμωτοὶ τάφοι καὶ ἐπεσημάνθη ἡ θέσις ἑνὸς μὲν ἔτι ἀσφαλῶς (ἀνεσκάφη ἤδη τμήμα τοῦ δρόμου), τριῶν δὲ ἄλλων τὸ σχῆμα παραμένει εἰσέτι προβλημα-

---

¹ Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἔσχομεν τὴν εὐτυχίαν τῆς συμπαράστασως τοῦ διαπρεποῦς ἀνθρωπολόγου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλους τῆς Ἀκαδημίας τῆς Βιέννης κ. Emil Breitingner. Οὗτος, ἐλθὼν ἐκ Βιέννης ὁμοῦ μετὰ τοῦ βοηθοῦ του κ. Egon Reuer καὶ τῆς κόρης του δεσπ. Almut Breitingner, παρέμειναν εἰς Χώραν ἐπὶ ἓνα περίπου μῆνα πρὸς μελέτην τοῦ πλουσίου ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικου, ὅπερ συνεσωρεύθη κατὰ τὰς πολυτελεῖς ἀνασκαφὰς τῆς Πύλου. Πρόκειται νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ νέου, διότι τὸν διαθέσιμον χρόνον τοῦ παρόντος ἔτους διέθεσε πρὸς αὐτοπρόσωπον ἐξαγωγήν τῶν κρανίων καὶ σκελετῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων τάφων τῆς ἐφετείνης περιόδου. Εἰργάσθη ὁμοῦ μετὰ τῶν βοηθῶν του ὑπὸ σκληρὰς καὶ ἀνθυγιεινὰς συνθήκας. αἱ δὲ εὐχαριστίαι ἡμῶν ἀποτείνονται καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τούτους. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Περιστεριάς ἔσχομεν τὴν πολύτιμον συμπαράστασιν τοῦ καθ. κ. Ἀλ. Καμπίτογλου (Πανεπιστήμιον τοῦ Sydney ἐν Αὐστραλίᾳ). Ἐβοήθησαν ὡσαύτως ἡμᾶς οἱ πτυχιούχοι κκ. Κ. Γαλῆς, Γ. Κορρές, δ. Κ. Ζωγράφου καὶ δ. Ἐλ. Κοτσαλίδου κατὰ διαστήματα, ὡσαύτως δὲ οἱ φοιτηταὶ κ. Φ. Αἰτίσας καὶ δ. Β. Δαραδήμου. Πρὸς πάντας ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας.

τικόν. Εἷς τέλος, ὁ καὶ σπουδαιότατος πάντων, ἀνοίγει νέον κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεκροπόλεως: Εἶναι συνδυασμὸς σπηλαίου καὶ λάκκου, κατ' οὐσίαν ὅμως ἀνήκει εἰς τοὺς λακκοειδεῖς τάφους (Schachtgräber, Shaft-graves), ἀνήκει εἰς καθαρῶς Μεσοελλαδικὴν περίοδον καὶ εὐρέθῃ ἄθικτος. Πλὴν τοῦ πρώτου τῶν τάφων, ἀριθμουμένου ὡς «Βορηᾶ 7», πάντες οἱ ἄλλοι κεῖνται παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Χώρας εἰς Κεφαλόβρυσον (πίν. 83α) καὶ ἐν μέρει, δυστυχῶς, ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ καὶ ἐπομένως εἶναι δυσπρόσιτοι. Ὁνομάσθησαν ὁμὰς Κεφαλοβρύσου καὶ ἔλαβον τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 4. Πλὴν τοῦ ΜΕ λακκοειδοῦς (ἔχοντος τὴν ἀρίθμωσιν Κεφαλοβρύσου 1) καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἐφέτος ἀνασκαφέντες τάφοι παρουσίασαν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον, διότι ὁ μὲν Κεφαλοβρύσου 2 ἀπέδωκε σημαντικὰ ἔχνη καὶ μεταγενεστέρως χρησιμοποίησεως καὶ λατρείας τῶν Μυκηναϊκῶν νεκρῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν, οἱ δὲ Κεφαλοβρύσου 3 καὶ Βορηᾶ 7 εὐρέθησαν ἄθικτοι. Ὁ εἷς εἰσέτι βέβαιος τάφος, οὗ μόνος ὁ δρόμος ἀνεσκάφη, ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν Κεφαλοβρύσου 4. Εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα ἀνήκει καὶ τάφος γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀπὸ ἐτῶν, ὅστις εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Οἱ τάφοι 1 καὶ 2 παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδροσωλήνων τοῦ ὑδραγωγείου Χώρας, ὁ δὲ Βορηᾶ 7 κατὰ τὴν τοποθέτησιν ἡλεκτροφόρου στύλου.

Ὁ τάφος οὗτος, ἐξ οὗ ἀρχίζομεν τὴν περιγραφὴν ἡμῶν, εὐρίσκεται ὀλίγα μέτρα πρὸς Ν. τοῦ μικροῦ ὑποκαύστου, τὸ ὅποιον πρὸ πολλοῦ ἔχει ἀνασκαφῇ (ΠΑΕ 1954, 306 ἐξ.). Ὁ δρόμος του (πίν. 81α) ἀποκαλυφθεὶς σχεδὸν ὁλόκληρος, ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 5.75 μ. ἀπὸ τῆς θύρας. Ἐχει διεύθυνσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., πλάτος εἰς τὸ ἔξω μέρος 1.29, εἰς τὸ ἔσω μέρος 1.75 μ. καὶ κατωφερὲς δάπεδον. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου εἶναι ἐντελῶς κάθετα. Εἰς τὸ βάθος τοῦ δρόμου ἀνοίγεται ἡ κάθετος ὀρθογωνία (2.75 × 1.79) πρόσοψις τοῦ τάφου, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἡ ὀρθογωνία ὡσαύτως θύρα ἔχει ὕψος 1.45 καὶ πλάτος κάτω μὲν 1 μ., ἄνω δὲ 0.89 μ.

Τὸν δρόμον φράσσει ἐν μέρει ἡ ΝΑ. γωνία (πίν. 81α) τετραγώνου σχεδὸν κτίσματος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2.74 × 2.44 καὶ ὕψους 1 μ., τὸ ὅποιον εἶναι ἐσκαλισμένον εἰς τὸν βράχον καὶ ἔχει τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ λεπτοῦ τοίχου ἐκ λίθων, πηλίνων πλακῶν καὶ ἀσβέστου ἀναμείξ (πίν. 81γ). Τὸ δάπεδον σύγκειται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, φέρει δ' εἰς τὸ μέσον κοιλότητα βάθους 0.35 καὶ διαμέτρου 0.41 μ. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν διατηροῦνται τρεῖς βαθμίδες πλάτους 0.44 καὶ εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ δαπέδου ὀρθογωνία ἐκβάθυνσις 0.53 × 0.56, βάθους δὲ μόνον 10 ἐκατοστῶν, τοῦ πυθμένος συγκειμένου ἐξ ὀρθογωνίων μικρῶν πλακῶν, αἵτινες ἴσως ἀποτελοῦν παλαιότερον δάπεδον. Τὸ κονίωμα γενικῶς μοῦ φαίνεται ὑδραυλικὸν καὶ δὲν εὐρίσκω καλυτέραν ἐρμηνεῖαν πλὴν τῆς ὕδατοδεξα-

μενῆς. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτίσματος ἦτο πλήρες τεμαχίων μεγάλων κεράμων καὶ ὀλίγων θραυσμάτων δύο τοῦλάχιστον πίθων γιγαντιαίων διαστάσεων. Εὐρέθη καὶ δισκοειδὲς τεμάχιον πήλινον, ἀσφαλῶς πῶμα τοῦ ἐτέρου τῶν πίθων. Ἡ παρουσία τοῦ ὑποκαύστου 15 μ. Βορειότερον ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω ἐρμηνείαν τοῦ κτίσματος.

Ἡ θύρα τοῦ τάφου εὐρέθη ἄθικτος καὶ τετειχισμένη ἕως ἄνω (πίν. 81β), μία δὲ μόνωτος κύλιξ εὐρέθη (τεθραυσμένη εἰς τεμάχια) κολλημένη ἐπὶ τῆς τειχίσεως εἰς ὕψος 0.25 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ἐξωτερικῶς ἡ τείχισις ἦτο ἀμελεστέρα εἰς τὸ κάτω καὶ ἐπιμελεστέρα εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ, ἐνῶ ἐσωτερικῶς συνέβαινε τὸ ἀντίθετον. Ἐπομένως ἀνήκει αὕτη εἰς τινὰ τῶν μεταγενεστέρων χρησιμοποήσεων, ὅποτε ἠνοίχθη ὁ τάφος, ἡ δὲ τείχισις συνετελέσθη ἐκ νέου χωρὶς νὰ ἔχη ἀφαιρεθῇ ὁλόκληρος ἡ ἐπίχωσις τοῦ δρόμου. Διὰ τοῦτο ἤρχισαν τειχίζοντες τὸν τάφον ἔσωθεν μὲν μέχρις ὕψους 60 ἐκ., τὸν δ' ὑπόλοιπον ἔξωθεν. Μερικοὶ λίθοι τοῦ κατωτάτου δαπέδου ἦσαν στερεῶς προσκεκολλημένοι ἐπὶ τοῦ πώρου τοῦ κατωφλίου καὶ προφανῶς ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχικὴν τείχισιν. Τὸ πάχος τῆς τειχίσεως ὑπὸ τὸ ἀνώφλιον ἦτο 58-60 ἐκ., ἐνῶ τῆς κατωτέρας τειχίσεως ἦτο 80-90 ἑκατοστά. Ἡ τείχισις ἐσχημάτιζε κοινὸν πρόσωπον μετὰ τῶν παραστάδων καὶ τῆς λοιπῆς προσόψεως τοῦ τάφου. (Εἰς ἄλλους τάφους εὐρίσκεται μερικὰ ἑκατοστά ἔσω τῆς προσόψεως.)

Μόλις ἀφηρέθησαν λίθοι τινὲς τῆς ἀνωτάτης τειχίσεως καὶ φῶς εἰσῆλθε μετὰ 3.250 περίπου ἔτη ἐκ νέου εἰς τὸν τάφον, ἡδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὸν εὐμεγέθη, κυκλικὸν θάλαμον τοῦ τάφου τελείως κενὸν πάσης ἐπιχώσεως. Ἀφαιρεθέντος ὁλοκλήρου τοῦ τοίχου ἡ πρώτη ἡμῶν φροντίς ἦτο νὰ φωτογραφήσωμεν, ἄθικτον εἰσέτι, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. (Μίαν ἀποψιν δεικνύει ὁ πίν. 81δ.) Ὀλίγον δεξιώτερον τοῦ κέντρου τοῦ κυκλικοῦ δαπέδου ἐφαίνοντο μικρὸς σωρὸς καὶ βῶλοι χωμάτων (ὄρατοι ἐπὶ τοῦ πίν. 81δ) καὶ παρ' αὐτοὺς τρία μικρὰ τεμάχια Ρωμαϊκῶν κεράμων. Ἀναβλέψαντες εὗρομεν τὴν λύσιν: Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, συνεπεῖα ἔργου τινὸς (ὅπερ βραδύτερον ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μικρὰ δεξαμενὴ ὁμοία πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν ἤδη, ἀλλὰ μικρῶν διαστάσεων) διετρήθη ἡ στέγη τοῦ τάφου εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Τὴν σχηματισθεῖσαν ὁπὴν ἐκάλυψαν ἀμέσως διὰ τετραγώνου πηλίνης πλακὸς καὶ ἀσβέστου (πίν. 81ε). Οὕτε κατῆλθον εἰς τὸν τάφον, οὔτε ἄλλως ἔθιξάν τι.

Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ δάπεδον ἦτο ἐπίπεδον πλὴν τῆς περιφερείας, ἐνθα ἦτο ἐλαφρῶς ὑψωμένον συνεπεῖα καθιζήσεως ἀλάτων. Ἐναντὶ τῆς εἰσόδου φυσικὴ ὁπὴ εἰς τὸ πέτρωμα εἶναι ὀρατή. Ἡ κορυφὴ τῆς θόλου φέρει καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐκ προηγουμένως ἀνασκαφέντων τάφων γνωστὴν μαστοειδῆ ἔσοχὴν. Αὕτη καὶ τὸ πέριξ αὐτῆς πέτρωμα εἶναι λειότατα ἐκ τῆς τριβῆς,

ὥστε οἱ μικροὶ χάλικες, οὓς ἐμπεριέχει ὁ πῶρος, φαίνονται ὡς ψηφιδωτόν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐλάχιστα μόνον τεμάχια σεσαθρωμένων ὀστέων ὑπῆρχον καὶ διεκρίνοντο τὰ ἄνω μέρη 16 ἐν ὄλῳ ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων ἀγγείων. Ἐντὸς στρώματος μαλακῆς κόνεως καὶ χώματος πάχους 10 ἐκ. περίπου ἦσαν βυθισμένα τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῶν ἀγγείων, ἅτινα ἦσαν: Δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐν τεμαχίοις. Ποὺς κύλικος καὶ κυκλικὸς λαιμὸς ἀγγείου. Λαιμὸς καὶ μέρος τῆς κοιλίας μεγάλης πρόχου (ὕψος σωζόμενον 0.25). Τεμάχιον κύλικος ἢ κυπέλλου μετὰ τῆς λαβῆς. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα ἦσαν σχεδὸν ἢ πλήρως ἀκέραια: Μικρὰ πρόχους, ἀμφίχουν προχοῖδιον δίδωτον, θήλαστρον, τρίωτος ἀμφορίσκος, ἕτερον θήλαστρον, ἀσκός, μικρὰ πρόχους, εὐρύστομον προχοῖδιον, δειροκύπελλον καὶ κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον εὐρεθὲν ἀνάστροφον. Ὅταν ἀνεσηκώθη, ἐντὸς τοῦ χώματος ἔκειτο κωνικὸν σφονδύλιον στεατίτου. Τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων ἀπέδωκε μικρὰς τινὰς ψήφους καὶ ἐξαργήματα περιδεραίων ἐξ ὑαλομάζης, στεατίτου καὶ ἡμιπολυτίμου ὕλικού.

Οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωκεν ὁ τάφος οὗτος, οὐδὲ κόγχας παρουσίασεν. Ἡ διάμετρος τῆς θόλου εἶναι 5.25 μ., ἐπομένως ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τοὺς μείζονας καὶ φαίνεται ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ ὑπῆρξε περιορισμένη. Περιέργον καὶ ἐνδιαφέρον συγχρόνως εἶναι τὸ (καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν εἰς τοὺς τάφους Βολιμιδίων) γεγονός, ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἠνοίχθη καὶ ἐκλείσθη διὰ τελευταίαν φορὰν, οὐχὶ διὰ νὰ γίνη ταφὴ ἐντὸς αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τελευταῖος εὐτρεπισμὸς καὶ ἴσως θυσία ἢ χοαί, ὧν πάντως δὲν παρατηρήσαμεν ἵχνος. Ἐπιλογὴν τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου τούτου δίδομεν εἰς τοὺς πίνακας 87 καὶ 88 α β. Χρονολογικῶς ἄρχονται ταῦτα ἀπὸ τοῦ 1425 π. Χ. περίπου (πίν. 87 α-γ καὶ 88 β καὶ τὰ νεώτατα ἐξ αὐτῶν δὲν κατέρχονται κάτω τοῦ 1250. (Περίοδοι III A 1 μέχρι III B κατὰ FURUMARK.)

Ὁ ἕτερος ἄθικτος εὐρεθεὶς τάφος εὐρίσκεται (ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ ὑπόλοιπος ὁμάς) μετὰξὺ 150 καὶ 200 μ. ἀνατολικώτερον, κατὰ τὸ δεξιὸν πλευρὸν τῆς λεωφόρου πρὸς Κεφαλόβρυσον. Ἐλαβε τὸν ἀριθμὸν «Κ ε φ. 3» καὶ ὁ δρόμος του, ὡς εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον, ἐσκάφη εἰς μικρὸν μόνον μέρος πρὸ τῆς εἰσόδου μόλις ὑπὲρ τὸ 1 μ. Ἡ θύρα εὐρέθη ἐντελῶς τειχεισμένη (πίν. 85 α). Τὸ ἄνω ἡμισὺ τῆς τειχίσεως ἦτο πάχους 40-45 ἐκ. τὸ δὲ κάτω ἡμισὺ 70-75 ἐκ. Ὀλίγον κάτω τοῦ ὕψους τούτου ὑπῆρχεν ἐπίχωσις εἰς τὴν θόλον, ὑπὲρ τὴν ὁποίαν ἐκρέμαντο κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀνοίγματος ἐντὸς τῆς κενῆς θόλου τὰ ἀπειράριθμα ριζίδια τῶν πέριξ εὐκαλύπτων ὡς κόμαι γυναικῶν. Ἐφαίνοντο ὡσαύτως δύο κρανία εἰς τὸ Β. μέρος τῆς θόλου καὶ περὶ τὸ μέσον αὐτῆς τὸ στόμιον μικροῦ ἀγγείου. Τοῦτο ἦτο μόνωτος πρῶιμος λεβητοκύαθος (πίν. 94 δ), ὅστις, ὡς κατόπιν

ἀπεδείχθη, ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν νεαρᾶς νεκρᾶς ταφείσης ἐντὸς λάκκου. (Ύψος τοῦ ἀγγείου 0.09 μ.)

Ὅταν ἀφηρέθη ἡ ἐπίχωσις, ἣτις ἦτο καθαρὸν ὑπόλευκον Μυκηναϊκὸν χῶμα, ἀπεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ θόλου ἐλαφρῶς ἐλλειψοειδοῦς. (Διάμ. ἀπὸ κατωφλίου μέχρι τοῦ βάθους 3.45-3.50, ἡ δὲ κάθετος πρὸς ταύτην 4.25-4.30 μ.) Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἔφθανε τὰ 30-35 ἐκ. πρὸ τῆς θύρας, εἰς δὲ τὴν λοιπὴν θόλον εἶχε πάχος 15 μέχρις 20 ἐκ. Τὸ δάπεδον περιεῖχεν ἓνα λάκκον ὀλίγον ἀριστερὰ τοῦ κέντρου, ὅστις περιεῖχεν ὑπτίαν, μὲ τὴν κεφαλὴν ὀλίγον ἀνεπηγευμένην, τὴν μνημονευθεῖσαν νεκράν, καὶ δύο μικροτέρους καὶ ἀβαθεστέρους, οἵτινες εὐρέθησαν κενοί. Πέριξ τοῦ δαπέδου ὁ τάφος ἔδειξεν 8 κόγχας, τινὲς τῶν ὁποίων ἐντὸς ἢ πρὸ αὐτῶν ἐδείκνυν ἤδη λείψανα κρανίων καὶ μακρῶν ὀστέων. Ἀνεσκάφησαν μετὰ μεγάλης δυσκολίας, διότι ἡ ἐπίχωσις τῶν εἶχε μεταβληθῇ ἐκ νέου εἰς πωρίον, παρουσίασαν δ' ὀλίγα σχετικῶς εὐρήματα: Αἱ περισσότεραι κόγχαι ἦσαν κεναὶ ἢ εἶχον μόνον μερικὰ ὀστᾶ καὶ κρανία. Εἰς εὐρήματα πλουσιωτέρα πασῶν ὑπῆρξεν ἡ κόγχη 1, παρασχοῦσα ἐν δίστομον καὶ ἐν μονόστομον μαχαίριον (μῆκ. 0.155 καὶ 0.17, πίν. 94γ κάτω καὶ ἄνω). Τὸ μονόστομον φέρει πεπλατυσμένας διὰ σφιγρηλατήσεως τὰς δύο ἀκμὰς τῆς συμφυοῦς, μεταλλίνης λαβῆς, ὥστε ὁ λεπτὸς χαλκοῦς φλοιός, νὰ περιβάλλῃ ἐν μέρει τὰς ἄλλοτε ξυλίνας δύο πλάκας τῆς λαβῆς. Ἀγγεῖα παρέσχεν ἡ κόγχη μικρὸν ἀμφοροειδὲς μὲ ἀτροφικὰ ὄτα, μικρὰν πρόχουν μετὰ λοξοτμήτου στομίου (πίν. 94β) καὶ τρεῖς κύαθους, πάντα ἐξ ἀπλοῦ πηλοῦ, τέλος δὲ δύο ἀτρακτοειδεῖς ἀκόνας μετ' ὀπῶν πρὸς ἀνάρτησιν καὶ δύο δονακοτρίπτας ἐξ ἐρυθροποῦ ψαμμίτου. Ἐτέρα κόγχη ἀπέδωκε δίωτον λεβητοειδὲς ἀγγεῖον (ὑψ. 0.10, πίν. 94α). Ἡ κόγχη 8, πλὴν ἐνὸς κρανίου καὶ τινων ὀστέων, ἀπέδωκε δύο βέλη μετὰ γναμπῶν ὄγκων, ἐν ὀφίτου πρασίνου καὶ ἐν ὀψιανοῦ. Τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων ἀπέδωκε μόνον ἀπολείψισμα πυρίτου. Τοιαῦτα ἀπολείψισμα, ὡς γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων τάφων, ἀπετίθεντο μετὰ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων, ἵνα ὁ νεκρὸς δύναται νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἴδιος τὰς αἰχμὰς τῶν βελῶν του. (Ὅρα καὶ κατωτέρω, τάφος Κεφ. 1.) Κατὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἀποπετρωμένων κρανίων καὶ μακρῶν ὀστέων ἐκ τῶν κογχῶν εὐρέθη ἐν εἰσέτι μονόστομον μαχαίριον ὑπὸ τοῦ κ. Breitinger (πίν. 94γ, μέσον). Ἀμφότερα διετήρησαν ὀλίγα ἴχνη τοῦ ξύλου τῶν λαβῶν. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου εὐρέθη μικρὸν γραπτὸν τρίωτον ἀμφορείδιον (ὑψ. 0.08, πίν. 94ε) καὶ ἕτερον δίωτον ἐξ ἀπλοῦ πηλοῦ. Εὐρέθησαν ὡσαύτως τρεῖς μικροὶ κύαθοι ἀπλοῦ πηλοῦ ἐντὸς τῆς κόγχης 1.

Ἡ χρονολογία τοῦ τάφου τούτου εἶναι πρωιμωτέρα τῆς τοῦ προηγουμένου, διότι καὶ ὁ λεβητοκύαθος (πίν. 94δ) καὶ τὰ ἐκ τῶν κογχῶν ἀγγεῖα (πίν. 94α.β) εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος (Μυκ. I - II κατὰ FURUMARK).

Ἐκ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (περὶ τὸ 1400 ἢ ὀλίγον πρὶν) προέρχεται τὸ ἀμφορείδιον (πίν. 94ε) (Μυκ. ΙΙΙ Α), κατὰ τι δὲ μόνον ὑστερώτερα (ΙΙΙ Α 2 ὄψιμα) εἶναι καὶ τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα.

Ὁ «Κε φ. Τ. 4», ὡς ἐλέχθη, δὲν ἀνεσκάφη ἐφέτος, διότι εἶναι πεπληρωμένος ἕως ἄνω καὶ εὐρίσκεται παρὰ τὰ θεμέλια ἰδιωτικῆς οἰκίας. Ὁ ἰδιοκτήτης, κ. Σ. Κωνσταντακόπουλος, προθυμότητα παρέσχεν εὐκολίαν νὰ ἀνασκαφῇ ὁ δρόμος καὶ ἐφάνη καὶ ἄλλως χρήσιμος καὶ πρόθυμος, χρηστὸς πολίτης. Τοῦ δρόμου ἀνεσκάφησαν 5 μ. μήκους, ἔχει δὲ τὰ τοιχώματα κάθεται, πλάτος 1.35 εἰς τὸ ἐξώτατον σημεῖον, ὅπου ἐφθάσαμεν, καὶ 1.75 εἰς τὸ βάθος, ἔνθα κάθεται καὶ ἰσοπλατῆς διατηρεῖται ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου. Τὸ δάπεδον εὐρίσκεται εἰς βάθος 2.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, ἡ δὲ θύρα διατηρεῖ μόνον τὴν κατωτάτην σειρὰν τῶν λίθων τῆς τειχίσεως εἰς ὕψος 0.30 μ. Ἐχει ὕψος 1.29, πλάτος δὲ κάτω 0.92 καὶ ἄνω 0.87 μ. Λεῖψανον κρανίου, ὀλίγων ὀστέων, κύλιξ ἐλλιπῆς καὶ τινα ὄστρακα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ δρόμου.

Ὁ «Κε φ. Τ. 2», κεῖται πυκνῶς παρὰ τοὺς δύο περιγραφέντας. Ὁ δρόμος, βλέπων ἀκριβῶς πρὸς Β., κεῖται ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ τμήμα μόνον ἀνεσκάφη, ἐπὶ θυσίᾳ μικροῦ μέρους τῆς ὁδοῦ, διότι φέρει κόγχην εἰς τὴν δεξιὰν παρειάν του. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα ἦσαν τεταραγμένα. Ἡ πλάξ, ἣτις ἔφρασε τὴν κόγχην τοῦ δρόμου, εὐρέθη ἐν ἐλαφρᾷ μετατοπίσει, ἡ δὲ θύρα τοῦ κυρίως τάφου ἐστερεῖτο τειχίσεως εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος, οὕσα πλήρης τῆς μελανῆς γῆς καὶ τεμαχίων κεράμων, ἅτινα εἶναι τυπικὰ δείγματα τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οἱ λίθοι τῆς πάλαι τειχίσεως ἔκειντο πρὸ τῆς θύρας ἐν ἀταξίᾳ (πίν. 84α).

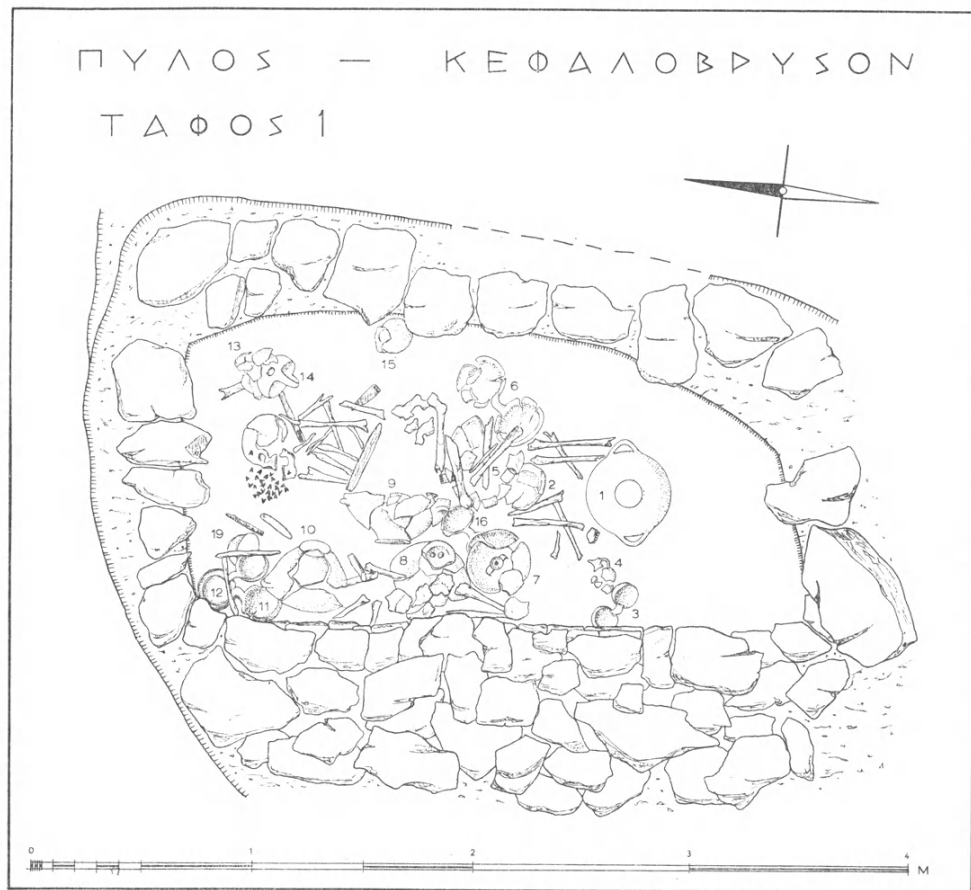
Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου ἦτο κενὸν κατὰ τὰ ἀνώτατα 75 ἑκατοστά. Μελανὴ ἐπίχσις ἐκάλυπτε τὸ ὑπόλοιπον τμήμα, ἧς τὸ ἀνώτατον στρῶμα ἔγεμε κεράμων. Ἐντὸς ὀλίγου (εἰς βάθος 20 ἐκ.) ἀνεφάνησαν κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμήμα τῆς θόλου ὀστᾶ ζώων μεγάλων (μόσχου ἢ βοός), λίθοι τινὲς καὶ τὸ ἥμισυ περίπου σκεύους κυκλικοῦ μὲ χαμηλὸν χεῖλος 7-8 ἑκατοστῶν ὕψους. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὸ ἔκειντο τὰ μνημονευθέντα ὀστᾶ, ὀλίγον δὲ βαθύτερον (πρὸς τὸν μυχὸν δηλ. τῆς θόλου) εὐρέθησαν ἕτερα ὀστᾶ καὶ λείψανον τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου παρομοίου «ταψίου», ὡς οἱ ἐργάται ὀρθῶς τὸ ἀπεκάλουν. Πάντα ταῦτα φαίνονται καλῶς ἐπὶ τοῦ πίν 84δ, διότι συνέκειντο ἕξ ἀθλίως ὀπτημένου ἢ ὅλως ἀόπτου πηλοῦ καὶ δὲν ἐπέζησαν πρὸς καθαρισμόν. Τεμάχιον ἐκ χείλους πίθου εὐρέθη ὡσαύτως. Περὶ τὸ ἥμισυ μέτρον βαθύτερον, σχεδὸν εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν δάπεδον τῆς θόλου, εὐρέθη πλησίον τοῦ πίθου πινάκιον ἀνάστροφον εἰς τὴν θέσιν του, ἂν καὶ τεθυασμένον εἰς τεμάχια (πίν. 91ε). Εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὰ «ταψία» βάθος, ἀλλὰ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, ἦτοι εἰς τὸ Δυτικὸν μέρος τῆς θόλου, εὐρέθη κρα-

νίον μικροῦ βοός (πίν. 84β). Εἶναι σαφές, ὅτι πρόκειται περὶ θυσίας, καὶ μάλιστα μεγαλοπρεποῦς, ἣν Ἕλληνες «ἀπόγονοι» προσέφερον πρὸς τιμὴν τῶν Μυκηναϊκῶν προγόνων. Τὸ βουθυτεῖν ἔπρεπε νὰ συνοδεύη καὶ ἐκλεκτὸς οἶνος. Πράγματι, ἐκ τῶν ἀνὰ τὴν ἐπίχωσιν συλλεγέντων ὀστράκων ἀπηρτίσθη ὀλόκληρος αἰχμηρὸς ἀμφορεὺς (πίν. 92β). Ἐπὶ τοῦ ὤμου φέρει ἐξίτηλον ἐπιγραφὴν διὰ μελάνης γραφεῖσαν μετὰ τὴν ὀπτησιν (πίν. 92β). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις θὰ ἀπαιτήσωσι χρόνον. (ἴσως ὀλγ ἤτοι 133 Σελευκ. χρονολ., ἄρα 179 π. Χ. ?).

Ὁ τάφος, ὡς εἶναι ἐπόμενον, παρουσίασε ταραχὴν εἰς τὰς ταφὰς καὶ τὰ κτερίσματα. Ἄμα τῇ εἰσόδῳ κατέκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο ἐκτεταμένοι σκελετοὶ ἐν σχήματι Λ μὲ τὰς κεφαλὰς συγκλινούσας μήκους 1.61 ὁ ἀριστερός, 1.56 ὁ δεξιός, ἀλλ' ἄνευ κτερισμάτων καὶ ἐπομένως ἀδήλου ἐποχῆς. Ὑπὸ τὸν δεξιὸν (δυτικὸν) νεκρὸν ὑπάρχει λάκκος ἢ δύο λακκοειδεῖς κοιλότητες, ἐνθα, ἂν καὶ ἄνευ σκελετοῦ, εὐρέθησαν μόνον ΥΕ I - II ἀγγεῖα (πίν. 91δ καὶ 93β). Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ ἐν κύπελλον «Κεφτί» (πίν. 93α) εὐρεθὲν ἐντὸς τῆς πρώτης δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ κόγχης. Ὁ τάφος φαίνεται νὰ περιέχῃ ὀκτὼ κόγχας κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς θόλου. Ἡ δευτέρα ἐξ ἀριστερῶν τῷ εἰσερχομένῳ ἐφράσσετο εἰσέτι ὑπὸ πλακὸς (πίν. 84γ) καὶ ἡ παρ' αὐτὴν δι' ὠμῆς πλίνθου, ἥς μία γωνία (20×29 ἐκ.) εὐρέθη. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ κόγχαι ἦσαν κεναί. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ περιέχουσι πολλὰ ὀστᾶ καὶ ἀφέθησαν, ὅπως καθαρισθῶσι παρὰ τοῦ καθηγ. κ. Breitingen. Τὸ ὑπόλοιπον δάπεδον τῆς θόλου περιεῖχεν ἀρκετὰ κρανία καὶ ἀγγεῖα (πίν. 84δ) ἢ ὁμάδας ἀγγείων (θήλαστρα, ἀλάβαστρα, πρόχους, ψευδοστ. ἀμφορεῖς) ἐν ἀταξίᾳ. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ὧν δείγματα παρέχουσιν οἱ πίνακες 91γ καὶ 93γ-ζ), ἀνάγονται ἀπὸ τῆς ΙΙΑ πρώιμου ἐποχῆς μέχρι τῆς ΙΙΒ, ἀλλ' οὐδὲν εἶναι μεταγενέστερον. Αἱ διαστάσεις τῆς θόλου εἶναι: Διάμ. ἀπὸ θύρας μέχρι μυχοῦ 3.70 μ. Ἡ κάθετος πρὸς ταύτην (Α - Δ) μ. 10. Τὸ ὕψος μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς θόλου (μὴ σφζούσης ἐνταῦθα μαστοειδῇ κοιλότητι) εἶναι ± 1.85 τῆς θύρας αἱ παραστάδες εἶναι ἐφθαρμέναι. Παρὰ τὸ ἀνώφλιον τὸ πλάτος αὐτῆς ἦτο 1.10, τὸ δὲ ὕψος ἀσφαλῶς μὲν 1.70, ἴσως δὲ καὶ μεγαλύτερον κατὰ τι. Ἡ θόλος διατηρεῖται πλήρως, ἀλλ' ἔχει φθορὰν εἰς τὸ ἄνω μέρος λόγῳ ἀποπτώσεως στιβάδος τοῦ πετρώματος.

Ἡ κόγχη τοῦ δρόμου, ἀρκοῦντως εὐρύχωρος ἵνα ταφῇ νεκρὸς ἐντὸς αὐτῆς ἐκτάδην, παρουσίασε σημαντικὸν ἐνδιαφέρον: Ἐφερε δύο εἰδῶν ἐπίχωσιν μελανὴν ἄνω (= Ἑλληνικὴν) καὶ λευκωπὴν κάτω (= Μυκηναϊκὴν). Ἐντὸς τῆς μελανῆς ἐπιχώσεως εἶχε ταφῇ νεκρὸς, οὗ ὁ σκελετὸς ἦτο εὐδιάκριτος. Παρὰ τὸν σκελετὸν εὐρέθησαν εἰς τὸ ἄνω μέρος (κεφαλὴ πρὸς Β.) δῖωτος βίκος καὶ μελαμβραφὲς κύπελλον, μεταξὺ δὲ τῶν σκελῶν τοῦ νεκροῦ

ἄωτος μελαμβαφῆς λύχνος (πίν. 91ζ). Τὸ κύπελλον κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀνακαλύψεως ἔφερεν εἰσέτι περὶ τὸ χεῖλος στεφάνην κισσοειδῇ διὰ κιτρινωποῦ χρώματος. Ἡ ἀπρόσεκτος πλύσις τοῦ ἀγγείου, παρὰ τὴν σύστασίν μου,

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ τάφου 1 τοῦ Κεφαλοβρύσου.

ἐξηφάνισε τὸ χρῶμα. Ὁ νεκρὸς κατὰ ταῦτα ἐτάφη ἐκεῖ περὶ τὸ 300 π. Χ. ἢ κατὰ τι βραδύτερον.

Μόλις 20 ἐκ. βαθύτερον ἀνεφάνη ἕτερος σκελετός, Μυκηναϊκὸς τὴν φορὰν ταύτην. Ἐπρόκειτο περὶ παιδίον, ἀλλ' ὃ ἐκτεταμένος σκελετός διετρεῖτο εὐδιακρίτως. Παρ' αὐτόν, τεταραγμένον πῶς λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης Ἑλληνιστικῆς ταφῆς, εὗρέθησαν τέσσαρα κτερίσματα (πίν. 92α) ἧτοι : εἰδώλιον - Φ, προχοϊδίον, ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ μικρὸν μόνωτον κύ-

πελλον μετὰ προχοῆς. Ὁ ρυθμὸς τῶν ἀγγείων ὡς καὶ τὰ σχήματα τῆς προχοΐσκης καὶ τοῦ κυάθου εἶναι πρῶιμα (III A, διακόσμησις ἀγκωνογράμμων ἢ ὁμορρόπων γωνιῶν πρῶιμου σχήματος). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ παρουσία τοῦ εἰδωλίου (Θεὰ τροφὸς - Μήτηρ;) πλησίον τοῦ μικροῦ παιδός.

Ὁ τάφος «Κ ε φ. 1» (εἰκ. 1 καὶ πίν. 83β) ἀφέθη νὰ περιγραφῇ τελευταῖος. Εἶναι ὁ σπουδαιότατος πάντων. Ἡ τάφος τοῦ ὕδραγωγείου εἶχε καταστρέψει ἓνα σκελετὸν κείμενον ὀλίγον ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους καὶ εἶχε δεῖξει μικρὸν σημεῖον λαξύνσεως τοῦ βράχου. Πέραν τοῦ σημείου τούτου πρὸς Β. ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἔδειξε τὴν ἀρχὴν λαξύνσεως ἀκανονίστου σπηλαίου, κειμένου ὑπὸ τὸ κατὰστροφωμα τῆς ὁδοῦ, ἐπομένως μὴ δυναμένου νὰ ἀνασκαφῇ. Ἀχρηστεύσαντες καὶ πάλιν μικρὸν τμήμα τῆς ὁδοῦ, ἐδοκιμάσαμεν νὰ σκάψωμεν τοῦλάχιστον τὸ πρόσθιον τμήμα τοῦ σπηλαίου, διότι παρουσίαζεν ἀσυνήθη φαινόμενα. Μετὰ πολλῶν ἡμερῶν προσπαθείας λόγῳ τῆς ἀφαντάστου σκληρότητος τοῦ χώματος, ἐξηκριβώθησαν τὰ ἑξῆς :

Τὸ Ν. τμήμα, τὸ βλαβὲν ὑπὸ τοῦ ὕδραγωγείου, ἦτο μικρὸς λάκκος σκαφείς ἐντὸς τοῦ πετρώματος, ὅστις περιεῖχε συνεσταλμένον σκελετόν. Μικρὸν κυκλικὸν ὄρυγμα ἐκτὸς τοῦ λάκκου πρὸς Ν. ἦτο ἴσως βόθρος θυσιῶν (πίν. 83γ). Ὁ λάκκος προφανῶς ἐκαλύπτετο ὑπὸ δοκῶν καὶ λίθων πλακωτῶν, ὧν τινες εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ (πίν. 83γ). Συναπτόμενος πρὸς Β. ἀνεκαλύφθη ὁ κύριος μέγας λάκκος (πίν. 83δ), ἔχων μῆκος (ἀπὸ Β. πρὸς Ν.) 3.60 καὶ πλάτος 1.25. Ὁ λάκκος διεμορφώθη κτισθέντος ἐντὸς τοῦ σπηλαιώδους ὀρύγματος στερεοῦ τοίχου (πάχος 0.88), ὅστις ἀπετέλει τὴν Δυτ. πλευρὰν τοῦ λάκκου καὶ ἐχώριζε τοῦτον τοῦ ὑπολοίπου ὀρύγματος. (Ὅρα τὸν πίν. 83δ καὶ τὸ σχέδιον εἰκ. 1, ὅπερ ἐφιλοπόνησεν ὁ κ. Σπ. Ἰακωβίδης.)

Εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς σκαφῆς παρατηρήθησαν ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ λάκκου πλακωτοὶ λίθοι κλίνοντες ἐμφανῶς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τούτου, ἐντὸς ὀλίγου δ' ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι ὅμοιοι λίθοι δεικνύοντες τὴν ἐμφανῆ κοίλην μορφήν καταπεσοῦσης στέγης (πίν. 83δ). Τοῦτο ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην ὑπόνοιαν περὶ ταφικοῦ λάκκου (Shaftgrave, Schachtgrab) κεκαλυμμένου ὑπὸ ξύλων καὶ πλακῶν. Προχωροῦσης τῆς σκαφῆς ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων, αἵτινα κατὰ τὰ ἄλλα ἦσαν καθαρὰ, δύο ὄστρακα, ἀμφότερα τῆς ἀμανροχρώμου ΜΕ κατηγορίας (πίν. 89α). Ὅταν ἐπροχωρήσαμεν βαθύτερον (πλέον τοῦ 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ), ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα σημεῖα, ὅτι πράγματι περὶ ταφικοῦ λάκκου ἐπρόκειτο, καὶ δὴ ἀθίκτου.

Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λάκκου ἀνεφάνησαν «τεῖερα» μετὰ τοξοει-

δοῦς λαβῆς καὶ κάνθαρος, ὅστις ἔφερε καὶ λείψανα χρώματος¹ (πίν. 82 καὶ 89β. γ). Εἰς τὴν ἔναντι ΒΔ. γωνίαν τοῦ λάκκου ἔκειντο δύο διπλᾶ κύπελλα (πίν. 82) βραδύτερον δ' ἀνεφάνη καὶ τρίτον ἄγγειον καὶ χαλκοῦν μονόστομον μαχαίριον (πίν. 90β). Μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν ὁ τάφος παρουσίασε τὴν εἰκόνα ἣν δεικνύει ἡ ἐν πίν. 82 φωτογραφία : Ὁ νεκρὸς ἔκειτο συνεσταλμένος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ. Προγενέστεροι νεκροί, δύο ἢ καὶ τρεῖς, εἶχον παραμερισθῆ, ἵνα ταφῇ οὗτος. Τεμάχια κρανίων καὶ ἄλλων ὀστέων ἔκειντο κυρίως κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ λάκκου ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄγγειων. Οἱ πόδες δ' ἐνὸς προγενεστέρου νεκροῦ φαίνονται ὑπὸ τὸν ὀκλάζοντα ἐπὶ τῆς φωτογραφίας. Πέριξ τοῦ νεκροῦ ἔκειντο ἄνω τῶν 20 ἄγγείων. (Τινὰ ἄγγεῖα περιεῖχον ἕτερα μικρότερα, ὡς ὁ σκύφος τοῦ πίν. 89ζ, ὅστις περιεῖχε μικρότερον σκύφον καὶ μόνωτον κύαθον.) Δύο κρατῆρες (πίν. 89δ καὶ ε), μέγας σκύφος μετὰ τεσσάρων συμφυῶν διατρήτων κοτυλίσκων (πίν. 90α), σκύφος μετὰ τοξοειδοῦς λαβῆς ἐσωτερικῶς (πίν. 90ε) ἐξελέγησαν ὡς τὰ ἀσυνηθέστερα πρὸς ἀπεικόνισιν ἐνταῦθα. Ἡμίσεια δωδεκάς διπλῶν κυπέλλων ἔκειτο ἐντὸς τοῦ τάφου. Τινὰ σύγκεινται ἐκ μελανοῦ πηλοῦ (πίν. 90γ), ἄλλα ἦσαν ἐκ κιτρίνου Μινυείου ἢ ἐρυθροποῦ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔφερον ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (ζώνας). Ἐπειδὴ μᾶς ἦτο ἤδη γνωστόν, ὅτι τὸ χρῶμα ἀποπίπτει ὁμοῦ μετὰ τοῦ μαλακοῦ, κονιορτώδους πηλοῦ, ἐφωτογραφήθη ἐν τοιοῦτον κύπελλον πρὸ τῆς ἀποπερατώσεώς του (πίν. 90δ).

Τὰ πλὴν τῶν πηλίνων ἄγγειων εὐρεθέντα ἕτερα ἀντικείμενα εἶναι τὰ ἑξῆς : Τέσσαρα σφονδύλια, ὧν τρία πῆλινα (ἐν ἀμφικωνικὸν καὶ δύο κωνικά) καὶ ἓν ἐκ στεατίτου, κωνικόν. Τέσσαρα χαλκᾶ μαχαίρια, ὧν δύο λεπτὰ, ἄνευ ράχεως, ἀμφίστομα καὶ δύο μονόστομα, φέροντα τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅτι πλησίον τῆς αἰχμῆς ὑπάρχει ἐλαφρὰ προεξοχή ἐπὶ τῆς ράχεως

¹ Τὸ χρῶμα τοῦτο σχεδὸν ἐξηφανίσθη προτοῦ ἐξαχθῆ τὸ ἄγγειον, διότι ἡ σκληρότης τοῦ χρώματος (ὅπερ εἶχε μεταβληθῆ εἰς πορρίον) ἐπέβαλεν ἐργασίαν συνεχῇ καὶ σκληράν, ἥτις, ἀφότου ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ἄγγειον (1 Αὐγ.) μέχρι τοῦ τελικοῦ καθαρισμοῦ τοῦ τάφου, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ πίν. 82, διήρκεσε 13 ἡμέρας. Ἐχω τὴν σαφῆ ἀνάμνησιν, ὅτι ἡ διακόσμησις τοῦ κανθάρου (ἀμαυρόχρωμος φυσικὰ) συνίστατο ἐκ γωνιωδῶν γραμμῶν, ὡς αἱ τοῦ ὀστράκου τοῦ πίν. 89α. Λείψανα ζωνῶν ἢ ταινιῶν ὑπὸ τὰ χεῖλη ἐξωτερικῶς ἔδειξαν καὶ τινα ἐκ τῶν διπλῶν κυπέλλων. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ὀπτησις τῶν ἄγγειων εἶναι ἀτελεστάτη, πᾶσα διακόσμησις ἐξηφανίσθη, διότι οὐδ' εἰς πλῆσιν ἀντεῖχον τὰ ἄγγεῖα. Ἡ συγκόλλησις τῶν ἐπετεύχθη μόνον ἀφοῦ τὰ ὀστρακα ἐπεκαλύφθησαν διὰ στερεωτικοῦ βερνικίου. Τὸ βερνίκιον τοῦτο ἔδιδε καὶ πρόσκαιρόν τινα ἐμφάνισιν εἰς τυχὸν προὔπαρχον χρῶμα. Αἱ κάθετοι γραμμαῖ, αἱ ὁποῖαι νῦν φαίνονται ἐπὶ τοῦ κανθάρου, ὀφείλονται εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ζ. Κανάκη κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου. Πρόκειται περὶ ἐμπείρου καὶ ἡσκημένου τεχνίτου, ἀλλὰ τὴν συμπλήρωσίν του δὲν δύναμαι νὰ ἐγγυηθῶ.

δίκην στοχάστρου (πίν. 91α.β). Πρὸ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ (δύο δὲ ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κρανίου) ἔκλειντο 41 αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυρίτου (μία εἰσέτι εὐρέθῃ κατόπιν). Ἐπειδὴ αἱ πλεῖσται εἶχον τὴν αἰχμὴν πρὸς τὰ ἄνω, ἐπρόκειτο ἴσως περὶ δέσμης βελῶν εἴτε ἐλευθέρως τεθέντων πρὸ τοῦ νεκροῦ εἴτε ἐντὸς φαρέτρας (πίν. 88δ). Ὀλίγον περαιτέρω ἔκειτο στενόμακρος μικρὰ ἀκόνη μετὰ ὀπῆς πρὸς ἀνάρτησιν (πίν. 82). Παρὰ τὰ βέλη καὶ γενικῶς περὶ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν δεκάδες ἀπολεπισμάτων ἐκ πυρίτου (πίν. 88γ) ὁμοῦ δὲ μετ' αὐτῶν καὶ μικρὸν ὀρθογώνιον πλακίδιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου (ἔχει ἀπεικονισθῇ ὁμοῦ μετὰ τῶν βελῶν ἐπὶ τοῦ πίν. 88δ). Προφανῶς τοῦτο ἦτο τὸ ἐργαλεῖον, δι' οὗ κατεσκευάζοντο διὰ πίεσεως καὶ ἀπολεπίσεως αἱ αἰχμαὶ τῶν βελῶν. Ὁ νεκρὸς ἐλάμβανε μαζί του καὶ τὸ πρῶτον ὕλικὸν πρὸς κατασκευὴν περαιτέρω βελῶν. Ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε εὑρομεν ἀπολεπίσματα πυρίτου ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Πύλου. Πλὴν μικροῦ πλακιδίου ἐκ χαυλίου, φέροντος καὶ δύο ὀπὰς, οὐδὲν ἕτερον περιεῖχεν ὁ τάφος.

Εὐρύτερα σχόλια περὶ τῶν εὐρημάτων τοῦ λάκκου τούτου δὲν εἶναι δυνατὰ ἐνταῦθα. Θὰ σημειώσωμεν μόνον τὰ ἑξῆς: Τὰ περίεργα σκυφοειδῆ σκευή τὰ φέροντα ἐσωτερικῶς τοξοειδῇ λαβὴν (πίν. 90ε, ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ ὁπὴ εἰς τὸ ἄνω μέρος) δὲν εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι ὡσαύτως ἐν χρήσει εἰς τὴν Αἴγυπτον (ἴσως τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν πηγὴν), τὴν Συρίαν καὶ φθάνουν μέχρι καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἦσαν σκευὴ τῆς ὑφαντικῆς καὶ δι' αὐτῶν τὰ χωριστὰ νήματα — μίτος — δύο ἀγαθίδων (κουβαριῶν) ἐνήθοντο εἰς ἓν — δίμιτον — νῆμα παχύτερον καὶ στερεώτερον. Προτείνω ὅθεν τὴν ὀνομασίαν διμιτεὺς διὰ τὸ σκεῦος τοῦτο. Πιθανῶς ὁμοίας χρήσεως ἦτο καὶ τὸ σκεῦος τοῦ πίν. 90α πρὸς ἐξυπηρέτησιν δύο γυναικῶν ὁμοῦ ἢ πρὸς νῆσιν τετραμίτου νηματος. Ἡ συνεῦρεσις καὶ σφονδυλίων τῆς ἀτράκτου (ἐν ἔκειτο παρὰ τὸν διμητέα πίν. 90ε) καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀγγείων τούτων.

Τὰ διπλᾶ κύπελλα πιθανῶς δίδουν τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ὀμηρικῆς τυποποιημένης ἐκφράσεως (stock expression) «δέπας ἀμφικύπελλον».

Πολλὰς ἐρμηνείας ἀπεπειράθησαν ἀρχαῖοι καὶ νέοι ἐρμηνευταί, ἀλλ' εἶναι σαφές, ὅτι οὐδ' ὁ Ὀμηρὸς ἐγνώριζε πλέον τί σημαίνει ἡ ἔκφρασις, ἣν χρησιμοποιοῖ κατὰ παράδοσιν ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ἀπλοῦν ποτήριον, δέπας ἢ ἄλεισον. Εἰς τί ἔχρησίμευε τὸ διπλοῦν δέπας δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ ἐνταῦθα. Ἰσως πρόκειται περὶ θρησκευτικῆς ἰδέας. Δύο ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀμφικυπέλλων συγκοινωνοῦσι διὰ τῆς ὑπὸ τὴν λαβὴν γεφύρας, οὔσης διατρήτου. Τὰ ἄλλα ἔχουσιν αὐτοτελῆ κύπελλα. Τὸ ἀγγεῖον δὲν εἶναι ἄγνωστον, ἀλλ' εἶναι σπανιώτατον. Ἐν εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Μαύρου Σπή-

λιου τῆς Κνωσοῦ¹. Δὲν ἀποκλείεται ἡ ξενικὴ καταγωγὴ, διότι ὑπάρχουσιν ἀνάλογα σκεύη ἐκ τῆς νεωτέρας Νεολιθικῆς περιόδου τῆς Οὐκρανίας καὶ προφανῶς καὶ ἄλλων περιοχῶν.

Σπανιώτατα εἶναι καὶ τὰ μονόστομα μαχαίρια, τὰ φέροντα τὴν κερατοειδῆ προεξοχήν. Ἡ SANDARS καταλέγει πέντε ἐν συνόλῳ ἀνάλογα παραδείγματα (ἀνὰ ἓν ἐκ Δωδώνης, Λευκάδος, Ἑλατείας καὶ δύο ἐξ Ἰθακῆς) ὁ δὲ DESBOROUGH εὗρίσκει χαρακτηριστικὴν τὴν περιοχὴν τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῶν. Πράγματι (πλὴν τοῦ ἐξ Ἑλατείας) πάντα ἀνήκουν εἰς τὴν Δυτικὴν περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος (συμπεριλαμβανομένων νῦν καὶ τῶν δύο νέων παραδειγμάτων τῆς Χώρας - Πύλου). Ἀνάλογα εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς Peschiera καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἑξωθεν καταγωγὴ τῶν ἐν λόγῳ εὐρημάτων τῆς Δυτικοελληνικῆς περιοχῆς. Ἐξ ἴσου δυνατὸν εἶναι καὶ τὸ ἀντίστροφον².

Ὡς εἶναι ἐπόμενον, δοκιμαὶ ἐγένοντο εἰς τὰ περίξ τοῦ λακκοειδοῦς τάφου, ἃν καὶ ἐξαιρετικῶς δύσκολοι, διότι δεξιὰ, εἶναι ἡ ὁδὸς καὶ ἀριστερὰ θαλερὸς ἀμπελών. Εὐτυχῶς μᾶς διηνκόλυνεν ἡ καλωσύνη τοῦ ἰδιοκτήτου κ. Κωνσταντακοπούλου, ὅστις οὐδὲ πληρωμὴν ἐδέχθη διὰ τὰ ὀλίγα ἀχρηστευθέντα κλήματα. Αἱ προοπτικαὶ εἶναι εὐχάριστοι, διότι ἐφάνησαν ἵχνη καὶ τοίχων καὶ σπηλαιωδῶν ὀρυγμάτων, ἅτινα θὰ ἐρευνηθῶσι βραδύτερον. Κατὰ τὰς δοκιμὰς ταύτας ἀνευρέθη καὶ μικρὸν δίωτον κύπελλον (πίν. 90ς), ὅπερ πιθανῶς εἶναι τὸ χρονικῶς ἔσχατον Μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον τῶν Βολιμιδίων. Ἐκεῖτο ἐκτὸς σπηλαιώδους ὀρύγματος μετὰ τοίχου ὀλίγα μέτρα πρὸς Β. τοῦ λάκκου Κεφ. 1 ἐντὸς τεταραγμένων, σχεδὸν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων, ἔνθα ὁμως ἐφαίνοντο καὶ τινα ὀστᾶ καὶ προφανῶς πρόκειται περὶ ταφῆς.

Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πυλίας, περὶ τὰ 20 χλμ. ΝΑ. τῆς Χώρας. Ἐκεῖ ἀνεκαλύφθη μικρὸς θολωτὸς τάφος ὑπὸ Εὐσταθίου Ἀ. Γιάνναρη, φορτώνοντος τὰς εὐθύνas εἰς τὸν ὄνον του, οὗ ὁ ποὺς «ἐβυθίσθη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους αἰφνιδίως». Ἡ θέσις καλεῖται Δρακόρραχη, διότι «ὑπῆρχεν ὀπή» ἐνὸς δράκοντος. Εἰσήρχετο εἰς αὐτὴν λευκὸς κριὸς καὶ ἐξήρχετο μέλας εἰς τὸν Κουφιέρον, ὅστις εἶναι σπήλαιον παρὰ τὸ ἱστορικὸν Μανιάκι, περὶ τὰ 7-8 χλμ. κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐκεῖθεν πρὸς Βορρᾶν. Ἐκ τινων λειψάνων ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Γιάνναρη φαίνεται

¹ BSA 1926-27, 282, 3 καὶ εἰκ. 35 (τάφος XIX).

² Περὶ τοῦ τύπου τούτου μαχαίριων ὄρα SANDARS, Proceedings of the Prehist. Society 1955 (New Ser. Vol. XXI) 184 καὶ 196. DESBOROUGH, The Last Mycenaean and Their Successors, 1964, 60.

πιθανόν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δευτέρου θολωτοῦ τάφου, ἡ δὲ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκεῖ. Ὁ ἰδιοκτήτης, προφανῶς σκοπίμως, ἠρεύννησε τὸ παρακείμενον ἐλαφρὸν ἔξαρμα, ὅπερ προέδιδε τὸν παρόντα τάφον. Οὗτος ἦτο ἄδικτος, ἀλλ' ὁ Γιάνναρης κατέστρεψε τὴν κορυφὴν του, εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς θόλου καὶ ἀνεμόχλευσε τὴν ὑπάρχουσαν ὀλίγην ἐπίχωση. Περισυνέλεξεν ὀλίγα ἀγγεῖα, ὅσα εὗρισκοντο ἀκέραια ἐντὸς τῆς θόλου, ἅτινα ἠκρωτηρίασε δυστυχῶς, χωρὶς νὰ καταστήσῃ δυνατὴ ὑπ' ἡμῶν ἡ ἀνεύρεσις τῶν τεμαχίων. Κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ ἡ θραύσις ἐπῆλθεν ὑπὸ τῶν περιέργων βραδύτερον, ὅτε ἐπέδειξε τὰ ἀγγεῖα εἰς τὸ χωρίον. Εὗρεν ὡσαύτως καὶ δύο μικρὰ χαλκᾶ μαχαίρια. Ταῦτα πάντα κατέληξαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου. Ὁ ἔφορος κ. Ν. Γιαλούρης πάνυ εὐγενῶς προέτεινεν εἰς ἐμέ, ὅπως συμπληρώσω τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου, ἐφ' ᾧ καὶ εὐχαριστῶ τοῦτον θερμῶς.

Ὁ τάφος εἶναι εἰς τῶν μικροτέρων ὑπαρχόντων καὶ ἡ τοιχοδομία του σχεδὸν πρωτόγονος. Εἶχε βραχὺν δρόμον πρὸς τὸ Β. μέρος (ἐνθα ἡ κλιτύς). Ἠρχίσαμεν τὸν καθαρισμὸν ἄνωθεν, ὁπόθεν εἶχεν εἰσέλθει καὶ ὁ συλητής. Σωρὸς χώματος καὶ λίθων ἔκειτο εἰς τὸ κέντρον, ἐκεῖ δ' εὗρομεν ὀλίγα θραύσματα ἀγγείων καὶ τὴν κτένα τοῦ Γιάνναρη. Ἀπομακρυνθέντος τοῦ φορυτοῦ τούτου ἀπέμειναν 25 - 30 ἐκ. ἐπιχώσεως, μεθ' ὃ συναντᾶται ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ δαπέδου τῆς θόλου. Ταύτης ἡ διάμετρος ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὸν μυχὸν εἶναι 3.10, ἡ δὲ κάθετος πρὸς αὐτὴν 2.92. Ὑπολογίζω, ὅτι τὸ ὕψος τῆς θόλου θὰ ἦτο τὸ πολὺ 2.80 μ.

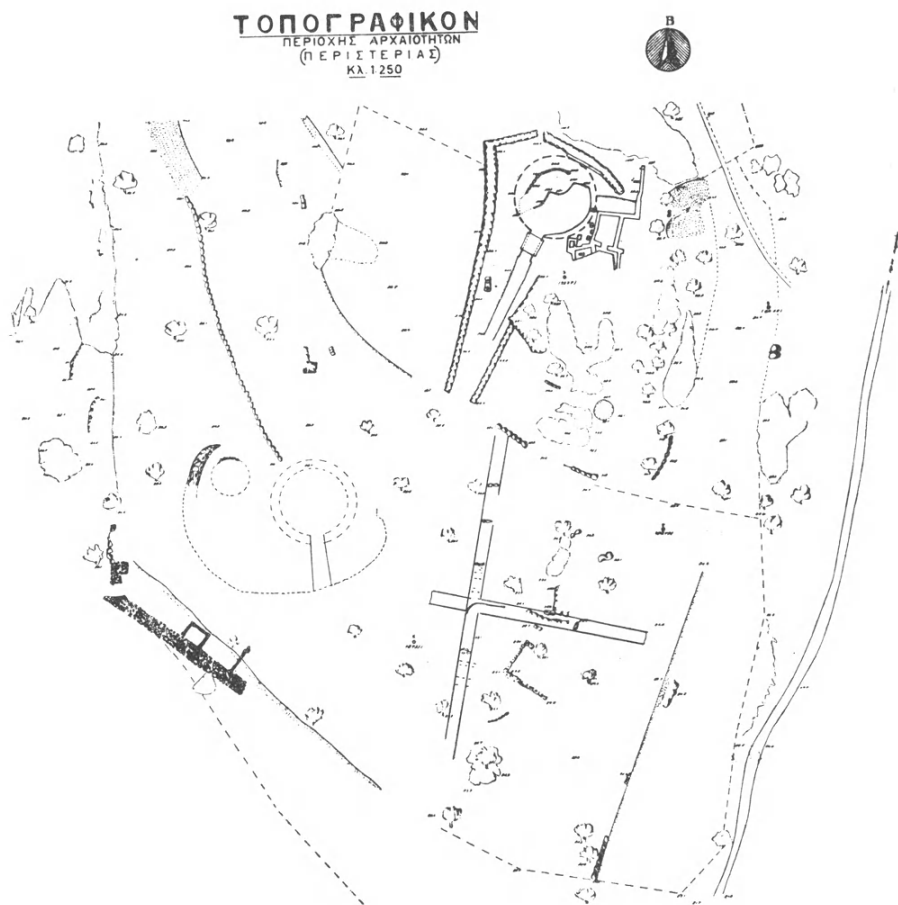
Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀσυνήθως ἀκανόνιστος. Αἱ κατώταται καὶ ἀνώταται στρώσεις σύγκεινται ἐκ πλακωτῶν λίθων, ἀλλ' εἰς τὸ μέσον (εἰς ὕψος 80-90 ἐκ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου) ὑπάρχει περιέργως ζώνη μεγάλων, ἀκατεργάστων λίθων, οἵτινες προσηρμόσθησαν λίαν ἀδεξιῶς πρὸς τὴν καμπύλην τῆς θολώσεως. Ἀπὸ τοῦ ὑπερθύρου καὶ ἄνω ἡ θόλωσις εἶναι λίαν ἀπότομος.

Αἱ παραστάδες τῆς θύρας δεικνύουν τὴν αὐτὴν μεικτὴν κατασκευὴν (πίν. 85δ). Μία μόνη πλάξ ἐπικάθηται ὡς ὑπερθύρον, λεπτὴ 12-15 ἐκ., μήκους 1 μ. εἰς τὴν πρόσοψιν, μόνον 0.72 μ. εἰς τὸ ἔσω μέρος (εἰκ. ἐν πίν. 85δ), ἥτις δεικνύει τὴν θύραν ἐκ τοῦ ἔσωτερικοῦ τῆς θόλου). Τὸ βάθος ὁλοκλήρου τοῦ στομίου εἶναι 1 μ., τὸ δ' ἔσωτερικὸν πλάτος τῆς θύρας εἶναι 0.83 μ. κάτω, 0.50 ἄνω, τὸ δ' ὕψος ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν παραστάδων μέχρι τοῦ ἀνωφλίου 1.20 μ. Φέρει ὅμως ἔσωτερικῶς ἡ θύρα λεβητοειδῆ κοιλότητα εἰς τὸ δάπεδον, προσθέτουςαν ἕτερα 30 ἐκ. εἰς τὸ ὕψος τῆς θύρας, ἐκεῖθεν δ' ἤρχιζε καὶ ἡ τεῖχισις τῆς θύρας. (Πάντα ταῦτα καλῶς ὁρατὰ ἐπὶ τοῦ πίν. 85δ.) Τὸ πλάτος τῆς θύρας εὐρύνεται πρὸς τὰ κάτω δίκην ριπιδίου, ὡς συχνάκις συμβαίνει εἰς Μεσομυκηναϊκοὺς τάφους.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ συλητοῦ, οὖσαν ἀξιόπιστον, εἰς τὸν μυχὸν

τῆς θόλου ἔκειτο ὄρθιος ὁ κρατὴρ ἐπὶ τοῦ ὑποκρατηρίου του (πίν. 95γ). (Πράγματι, τὴν ἀποκόλλησιν ἔκαμεν ὁ συγκολλητὴς τοῦ μουσείου Πύλου.) Παραπλεύρως ἐφαίνετο «κανάτα» (ἡ πρόχους πίν. 95β). Τὰ ἄλλα ἀγγεῖα

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς Περιστεριάς.

(ὀλίγα) τὰ ὁποῖα εὔρεν, ἔκειντο «15-20 ἑκατοστὰ βαθύτερον». Πάντως δέ, βεβαιοῖ, ἐφαίνετο τοῦ ἐνδὸς τὸ στόμιον.

Ἡ ἡμετέρα συστηματικὴ σκαφὴ τῆς θόλου ἀπεκάλυψεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις οὐδαμοῦ ὑπερέβαινε τὰ 30 ἑκατοστὰ. Ἐλάχιστα λείψανα δοτῶν καὶ τὰ ἐξῆς εὐρήματα ἐσημειώθησαν εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς ἐπιχώσεως ταύτης, πάντα δὲ εἰς τὸ δεξιὸν (Δυτ.) ἥμισυ τῆς θόλου: Φιάλη ἐκ λευκωποῦ

πηλοῦ μετὰ δύο λαβῶν «διχαλωτοῦ καρφίου» (Wish - Bone). Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἀγγεῖον (δὲν ἡτοιμάσθη ἐγκαίρως διὰ τὴν παροῦσαν ἐκθεσιν) ἔχει ἀπιστεύτως λεπτὰ τοιχώματα, σχεδὸν εἶναι σωστὸν ὑμενόστρακον (Egg Shell Ware) κατὰ μίμησιν μεταλλίνου προτύπου. Παρ' αὐτὴν ἔκειντο δύο μόνωτοι κύλικες μετὰ ποδός. Ὀλίγον Ἀνατολικώτερον ἔκειτο ψευδόστομος ἀμφορεὺς. Νοτιώτερον ἀνάστροφον ἀλάβαστρον καὶ παρ' αὐτὸ μονόστομον χαλκοῦν μαχαίριον μὲ δύο ἥλους, μήκους 0.187 μ. Ἐτι Νοτιώτερον ἔκειτο κυανορυτὸν (πίν. 96α), μικρὸν μόνωτον φιαλίδιον κολοβὸν καὶ τὸ πῶμα τῆς πυξίδος (πίν. 96α), ἣν εἶχεν εὖρει ὁ Γιάνναρης (ἐντὸς αὐτῆς ὑπάρχει συμφυὲς ἀλάβαστρον).

Τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀγγεῖα τοῦ τάφου (δὲν εἶναι εἰσέτι πάντα ἔτοιμα) φαίνονται ἐπὶ τῶν πιν. 95 καὶ 96α. Εἶναι πάντα ΥΕ III (τῶν περιόδων Μυκ. IIIA - IIIB τοῦ FURUMARK). Ὁ τάφος ἐπομένως κατεσκευάσθη περὶ τὸ 1400. Χαραριστικὸς εἶναι ὁ πρῶμος σύμπυκνος ρυθμὸς (Close Style) τῆς πυξίδος τοῦ πίν. 96α καὶ τὸ ἐκπλήσσον γεγονός, ὅτι ὁ κρατὴρ τοῦ πίν. 95δ φέρει σκοπίμως φωτοσκιάσιν τῆς κυματοειδοῦς γραμμῆς δι' ἀραιότερου καὶ πυκνοτέρου χρώματος, ὥστε νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀναγλύφου.

3. ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ. Ἐφέτος ἠρευνήθη τελειωτικῶς ὁ μέγας τύμβος «Κουκιρίκος» (Ἔργον 1960, 152), ὅστις κείμενος εἰς ἀπόστασιν 500 μ. πρὸς Δ. τῆς Περιστεριᾶς καὶ χωριζόμενος ἀπ' αὐτῆς διὰ βαθείας χαράδρας, ἦτο λίαν περιόπτος. Ἦτο γνωστὸν ἐκ προηγουμένων δοκιμῶν, ὅτι εἷς τοῦλάχιστον μέγας ταφικὸς πίθος, ὀριζοντίως κείμενος ἐκρύνετο ὑπὸ τὸν τύμβον. Ἡνοίχθησαν δύο μεγάλοι τάφροι, διχοτομήσασαι τὸν πελώριον τύμβον μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἐπὶ πλέον ἠνοίχθη καὶ περιφερειακὴ τάφρος, κυρίως εἰς τὸ Α. καὶ Β. μέρος τοῦ τύμβου. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ὁ τύμβος ἦτο πελωρίων διαστάσεων. Σήμερον ἀκόμη ἂν καὶ ἡ κορυφὴ του εἶχεν ἰσοπεδωθῇ πρὸς δημιουργίαν ἀλωνίου, ἔχει ὕψος 3-4 μέτρων. Τὸ ὕψος τοῦτο ὅμως εἶναι ἐν μέρει φυσικόν. Ἡ διάμετρος εἶναι μεταξὺ 16 καὶ 20 μέτρων. Ἡ περιφερικὴ τάφρος ἔδειξεν, ὅτι εἰς τὸ Α. καὶ τὸ Β. μέρος ἡ βάσις τοῦ τύμβου περιελαμβάνετο ἐντὸς στερεοῦ, ἀλλ' ἀμελῶς ἐκτισμένου ξηροτοίχου, πάχους ἀπὸ 1 μέχρις 1.30 μ., ὕψους δὲ μόνον εἰς 2-3 σειρὰς τῶν ἀκαταλήλων λίθων (μεγάλων χαλίκων ποταμίων, τῶν Ἑλληνιστὶ λεγομένων ὀλοιτρούχων). Εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ λίθοι ἐκομίσθησαν ἐκ τοῦ Κυπαρισσήεντος, ὅστις ῥέει εἰς τὴν βάσιν ἀμφοτέρων τῶν λόφων, τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ τῆς Περιστεριᾶς (πίν. 86α). Ὁ περίβολος ἀνευρέθη δια-

τηρούμενος εἰς τρία σημεῖα ὧν τὸ μεγαλύτερον (πίν. 85β, κάτω) ἔχει μήκος 4.70 μ.

Ὁ ἐκ προηγουμένων δοκιμῶν γνωστὸς πίθος ἔκειτο παρὰ τὴν ΒΔ. περιφέρειαν τοῦ τύμβου. Τὰ τεμάχια τοῦ ἦσαν ἐσκορπισμένα ὑπὸ τῶν ποιμένων. Παρέμενεν ὅμως κατὰ χώραν τὸ κατώτερον ἥμισυ τοῦ πίθου, ὅστις ἦτο κεκλιμένος μὲ τὸ στόμιον πρὸς Β. Ὑπὸ τὸν λαιμὸν ὑπάρχει τὸ σύνηδες σχοῖνινον κόσμημα. Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ ἀγγεῖον εἶναι χονδροειδές, ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ. Τὸ διατηρούμενον τεμάχιον εἶχε μήκος 1.42 καὶ μέγιστον πλ. 1.00 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ (πίν. 85γ) διετηροῦντο τὰ μακρὰ ὅστ' αὐτῶν ποδῶν καὶ εἰς βραχίων συνεσταλμένου νεκροῦ μὲ ἵχνη κρανίου πρὸς τὸ μέρος τοῦ πυθμένος. Εἰς ἀκρόμῃ πίθος φαίνεται ὅτι εὗρίσκετο εἰς τὴν Ἀνατ. περιφέρειαν τοῦ τύμβου, ὃν ὅμως ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν εἶχον καταστρέψει οἱ χωρικοί, οἵτινες δυστυχῶς κατὰ δόσεις λέγουν τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἐπιστοποίησαν καὶ τεμάχια ἐντὸς τοῦ παρακειμένου ἀγροῦ.

Τὸ κέντρον τοῦ τύμβου οὐδὲν ἔδειξεν, ἂν καὶ ἐφθάσαμεν εἰς βάθος 3 μ. ἐντὸς τοῦ παρθένου χώματος. Ἐξηκριβώθησαν μόνον τὰ ἐξῆς : Εἰς βάθος 85 - 90 ἐκ. ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος ὑπάρχει στρώμα καύσεως πάχους 2 - 3 ἐκ., τὸ ὁποῖον διήκει δι' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ τύμβου. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο, μάλιστα κατὰ τι βαθύτερον, ἔκειτο καὶ ὁ ταφικὸς πίθος. Ἐπομένως αὕτη ἦτο ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἔνθα ἔθαψαν, ἐδυσίασαν καὶ ἔκαυσαν πυράν, εἶτα ἐτυμβοχόησαν. Ἐντὸς τοῦ κακαυμένου τούτου στρώματος εὐρέθησαν τεμάχια μεγάλου φαιοῦ Μινυεῖου ἀγγείου, ἴσως κρατῆρος. Συγκροτεῖται τὸ πλεῖστον τοῦ χείλους, ὑπάρχει δὲ καὶ μέρος τῶν πλατειῶν λαβῶν (τὰ τεμάχια ἀσυγκόλλητα καὶ ἀμελέτητα εἰσέτι). Ἐκ τοῦ εὐρήματος τούτου χρονολογεῖται καὶ ὁ τύμβος, ὃν ἡ ἐντὸς τῶν πίθων ταφὴ χαρακτηρίζει ἤδη ὡς πρῶμον ΜΕ.

Ἐπὶ τοῦ ὠραίου λόφου Περιστεριᾶς (πίν. 86α), ἀπαλλοτριωθέντος ἤδη, ἡ πρώτη ἡμῶν φροντίς ἦτο νὰ ἐξακριβώσωμεν, ποῦ δυνάμεθα νὰ ἀπορρίπτωμεν τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἦνοῖζαμεν διὰ τοῦτο ἀρκετάς τάφρους εἰς ἡμετέρους καὶ ξένους πέριξ ἀγρούς, ἔνθα οἱ ἰδιοκτῆται εὐχαρίστως δέχονται τὴν ἀπόρριψιν χωμάτων. Οὕτω συνέβη νὰ ἀνακαλύψωμεν τὸ Νότιον τεῖχος τῆς Περιστεριᾶς, οὗ τὴν ὑπαρξιν εἶχομεν ὑποθέσει ἤδη, (Ἔργον 1962, 110), ἐντὸς ἀγροῦ τῆς Γαρυφαλλιάς Δημοπούλου. Λίθοι τινὲς κυκλωπεῖου φύσεως ἔχουσι διασωθῇ εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς ἀκροπόλεως Περιστεριᾶς εἰς μήκος 7.40 μ. Τούτων συνέχειαν ἀποτελεῖ τὸ εὐρεθὲν τεῖχος. Τὸ διατηρούμενον τμήμα σώζεται εἰς μήκος 30 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α. ἔχει πλάτος 2.80 μ. διατηρεῖ ἀνοιγμα πύλης πλάτους 2 μ. περίπου. Ὅπισθεν τοῦ τεύχους ἀνεφάνησαν τοῖχοι καὶ ἀνεσκάφη πλήρως ἐν μικρὸν δωμάτιον 2.90×2.50 μ. ἄνευ εἰσόδου. (Ὅρα τὸ σχέδιον εἰκ. 2.) Ἡ σκαφὴ

εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχήν, ὥστε δὲν δύναται νὰ ὑποστηρίξη τις ὅτι πρόκειται περὶ «κοίλου τείχους» (Casemate Wall) ὡς συμβαίνει συχνότατα εἰς τὰς ὀχυρώσεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Συρίας. Μόνον εἰς μικρὸν ὕψος (30 - 50 ἐκ.) διατηρεῖται τὸ τεῖχος καὶ σύγκειται ἐκ μικρῶν λίθων. Παρὰ τὴν πύλην ἀνεκαλύφθη μικρὸν χαλκοῦν μαχαίριον καλλωπισμοῦ ἀρίστης διατηρήσεως (πίν. 96δ, μήκος 12 ἐκ.).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη εἰς τὴν ὁλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τοῦ θολωτοῦ τάφου 2, ἐφόσον ὁ Τ. 1 εἶναι λίαν ἐτοιμόρροπος καὶ ἐπικίνδυνος. Ὁ Τ. 2 ἀνεσκάφη ἤδη πλήρως καὶ πρόχειρα ἔργα στερεώσεως διὰ ξύλων ἐγένοντο εἰς τὴν θύραν. Ἐσωτερικῶς κατεσκευάσθη διὰ λίθων καὶ τοιμέντου μία μικρὰ ἀντηρὶς παρὰ τὸν «βωμόν», ὅστις καὶ οὗτος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀρχαία ἀντηρὶς (πίν. 86β, ἀριστερὰ φαίνεται καὶ ἡ παλαιὰ καὶ μέρος τῆς νέας ἀντηρίδος). Ἐπειδὴ τὸ πρόσθιον τμήμα τῆς θόλου εἶχεν ἐκβαθυνθῇ πρὸς ἐξοδὸν τῶν ὑδάτων, αἵτινα συνέλεγεν ὁ τάφος, εἶδος μικροῦ θρανίου κατεσκευάσθη ἐκατέρωθεν τῆς θύρας, ἵνα προφυλάξη τὰ θεμέλια (πίν. 86β). Ὑψος τοῦ θρανίου 0.30. Πλάτος 0.25 μ.

Νῦν ἡ ἱστορία τοῦ τάφου καθίσταται σαφής : Ἡ ἐκβάθυνσις αὕτη τοῦ δαπέδου τῆς θόλου ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰς τὸν δρόμον, πρὸ τῆς θύρας, ἀπόρριψιν τῆς λεπτῆς, μελανῆς ταφικῆς ἐπιχώσεως τοῦ δαπέδου. Ἐντεῦθεν ἡ ἀφθονία τῶν εὐρημάτων χρυσοῦ, ἠλέκτρου καὶ ἄλλου ὕλικου, ἡ εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ δρόμου, ἀκριβῶς εἰς τὸ ὕψος τῶν καλυπτῆρων πλακῶν τοῦ ὀχετοῦ καὶ ἐντὸς μελανοῦ στρώματος ὀλίγων ἑκατοστῶν πάχους (*Ἔργον 1962, 114 ἐξ.).

Ἡ διάμετρος τῆς θόλου (Β. - Ν. καὶ Α. - Δ.) εἶναι 10.60. Τὸ μέγιστον σωζόμενον ὕψος (ἐναντι τῆς θύρας, εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου) εἶναι 3.50 μ. Σχεδὸν παντοῦ ὁμως διατηρεῖται ἰσοῦψῆς ἡ θόλος. Τοῦ στομίου τὸ μήκος εἶναι 5.15 μ. Πλάτος ἔσω 2.05 (κάτω, ἄνω ὁμως λόγῳ καὶ παραμορφώσεως τῶν παραστάδων εἶναι 1.60). Τὸ ἔξωτ. πλάτος εἶναι 2.35 κάτω, 2.10 ἄνω.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὁστράκων (συμπληρωθέντων διὰ τῶν κατὰ τὸ 1962 συλλεγέντων) ἀπηρτίσθη σχεδὸν πλήρως ἀμφορεὺς τρίωτος ὠραίου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Δεύτερος συνεκροτήθη ἀρκούντως, ὑπάρχουν δὲ καὶ τμήματα ἄλλων ἀγγείων, δι' ὧν δίδεται ἡ χρονολογία τοῦ τάφου περὶ τὸ 1500. Ἡ μακροχρόνιος χρῆσις ἐπέφερε τὴν πλήρη σύλησιν τοῦ τάφου ἐκ μέρους τῶν Μυκηναίων. Ὅ,τι περιεσώθη δεικνύει ἀπλῶς τὸν ἀρχικὸν πλοῦτον τῶν κτερισμάτων, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης προέχουσι τεμάχια ἀργυρῶν ἀγγείων (ἀφθονα) καὶ πολλὰ χιλιόγραμμα θραυσμάτων ἐκ χαλκῶν ἀγγείων. (Ἐφέτος εὐρέθη πυθμὴν μεγάλης πρόχου ἢ ἀμφορέως κατὰ χώραν.) Ἰδιαιτέρως σπουδαῖα ἦσαν ἀγγεῖον ἢ ἀγγεῖα μὲ ἐνθετον διακόσμησιν χρυσοῦν κρίνων, ἀργυρῶν θεμάτων (δελφίνων;) καὶ νιέλλο (πίν. 96β). Ἥλοι

(τινὲς ὀγκώδεις) ἐπενδεδυμένοι τὰς κεφαλὰς διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου προέρχονται ἐκ ξιφῶν ἢ σκευῶν (πίν. 98ε). Τὰ παντοῖα χρυσᾶ φύλλα εὐρέθησαν ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ. Ἐν (ρόδαξ) εὐρίσκεται ἀκόμη προσκεκολλημένον ἐπὶ τῆς πετροποιηθείσης ἰλύος (πίν. 98α). Ἐξετάσαμεν ἐν πρὸς ἐν μετὰ προσοχῆς τὰ ἀπειράριθμα φυλλάρια. Εἴτε εἶναι ἄμορφα (σήμερον τοῦλάχιστον) εἴτε προέρχονται ἐκ μεγάλων ροδάκων (πίν. 98β). Τὸ φύλλον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ἐξαιρετικῶς λεπτόν.

Συνήθως ἐκ παχυτέρου φύλλου σύγκεινται πολυάριθμα δισκάρια (πίν. 98γ) ἢ ὀρθογώνια πλακίδια (πίν. 98δ) καὶ στενόμακροι ταινία. Φυλλάρια καὶ δισκάρια φέρουν ἀνὰ μίαν μόνην ὀπὴν, εὐρέθησαν δὲ καὶ ὀλίγοι μικρότατοι χρυσοὶ ἥλοι. Συνήθως λέγομεν, ὅτι τὰ χρυσᾶ φύλλα ἐκόσμουν φορέματα. Ἄγνωστος ὅμως εἶναι εἰσέτι ἡ χρῆσις των. Εὐρέθησαν ὡσαύτως περαιτέρω παραδείγματα χρυσῶν μελισσῶν (μία ὀπὴ εἰς τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνάρτησιν) καὶ χρυσῶν θυσάνων. Εἷς ἦτο ἀπολύτως ἄθικτος καὶ ἐπιτρέπει νὰ σπουδάσῃ τις ἐν ἀνέσει τὸν τρόπον καὶ τὸ σχῆμα τῆς κατασκευῆς του. Ὁ πίναξ 97 παρουσιάζει νῦν τὸ σύνολον τῶν εὐρημάτων τούτων. Μέγας ἀριθμὸς ψήφων μικρῶν ἠλέκτρον συνελέγη. Διὰ τῶν καλύτερον διατηρουμένων ἐξ αὐτῶν ἀπηρτίσθη τὸ περιδέριον τοῦ πίν. 96γ.

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

Ἐν Μεσσήνῃ συνέχισεν ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1964 διὰ τοῦ ὑπογραφομένου τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ συγκροτήματος τῆς τετραστώφου αὐλῆς.

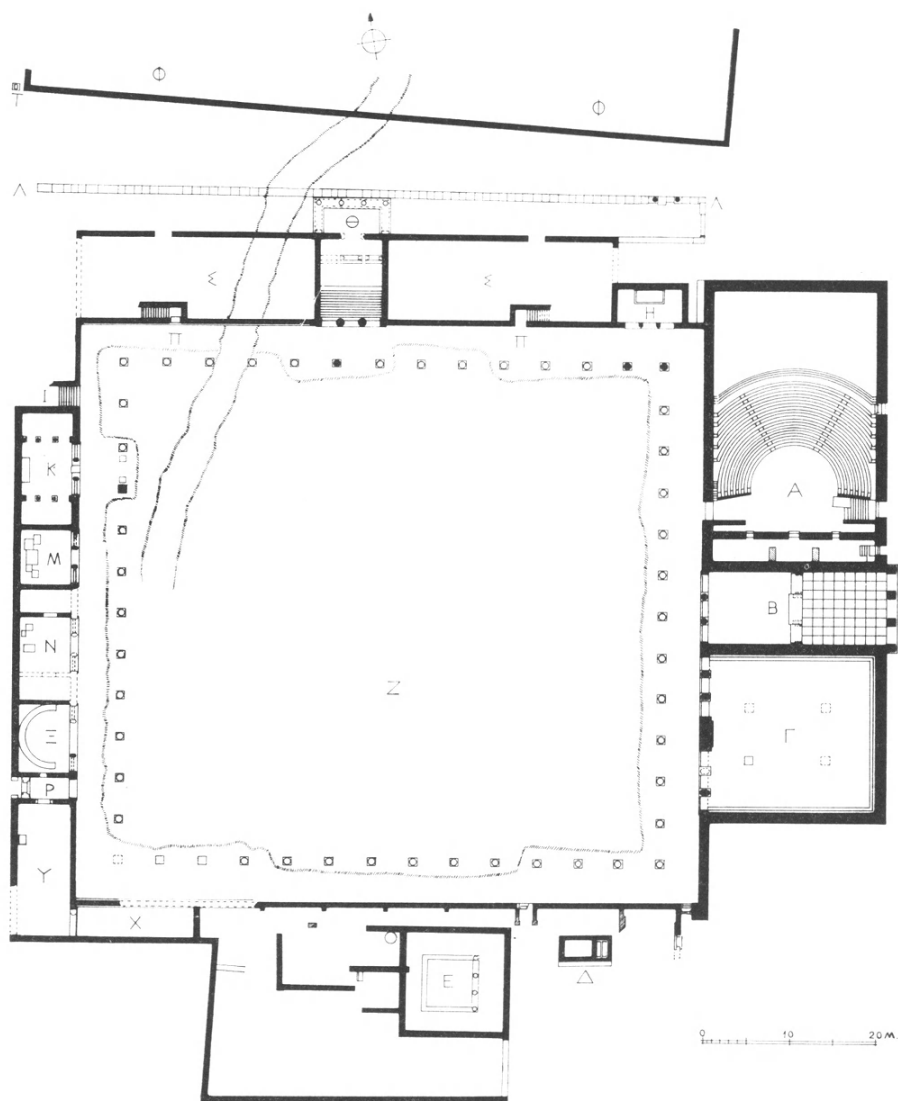
Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐνετοπίσθη ἐφέτος εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς «Ἀγορᾶς» (εἰκ. 1, Υ, Χ), ἐπελήφθη δὲ καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τμήματος τῶν χωμάτων τῆς αὐλῆς κειμένου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν διαμερισμάτων Μ, Ν, Ξ καὶ Ρ (εἰκ. 1).

Ἀμφότεραι αἱ ἐργασίαι αὗται διηκολύνθησαν α) διὰ τῆς ἀγορᾶς γηπέδου ἐκτάσεως τριῶν καὶ ἡμίσεος περίπου στρεμμάτων ἀνήκοντος εἰς τὸν Παν. Ἱ. Γεωργακόπουλον εὐρισκομένου δὲ οὐ μόνον ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς «Ἀγορᾶς» ἀλλὰ—ὅπερ καὶ σπουδαιότερον—εἰς στάθμην κατὰ 3 ἕως 4 μέτρα χαμηλοτέραν τοῦ ἐπιπέδου τῆς «Ἀγορᾶς» καὶ ἐπομένως λίαν καταλλήλου πρὸς ἀπόρριψιν τῶν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς χωμάτων, ἀφ' οὗ μάλιστα, ὡς ἐξηκριβώθη διὰ τομῶν, τὸ ἀγορασθὲν γήπεδον δὲν περιεῖχεν ἀρχαῖα κτίσματα καὶ β) διὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐπὶ τόπου μεταφορᾶς σιδηροτροχιῶν μήκους 120 μέτρων τύπου Decauville μετὰ βαγονίου (πίν. 100 καὶ 101α), συναρμολογηθεισῶν καταλλήλως ὑπὸ τοῦ συνεργασθέντος εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας Χαριλάου Σφακιανάκη.

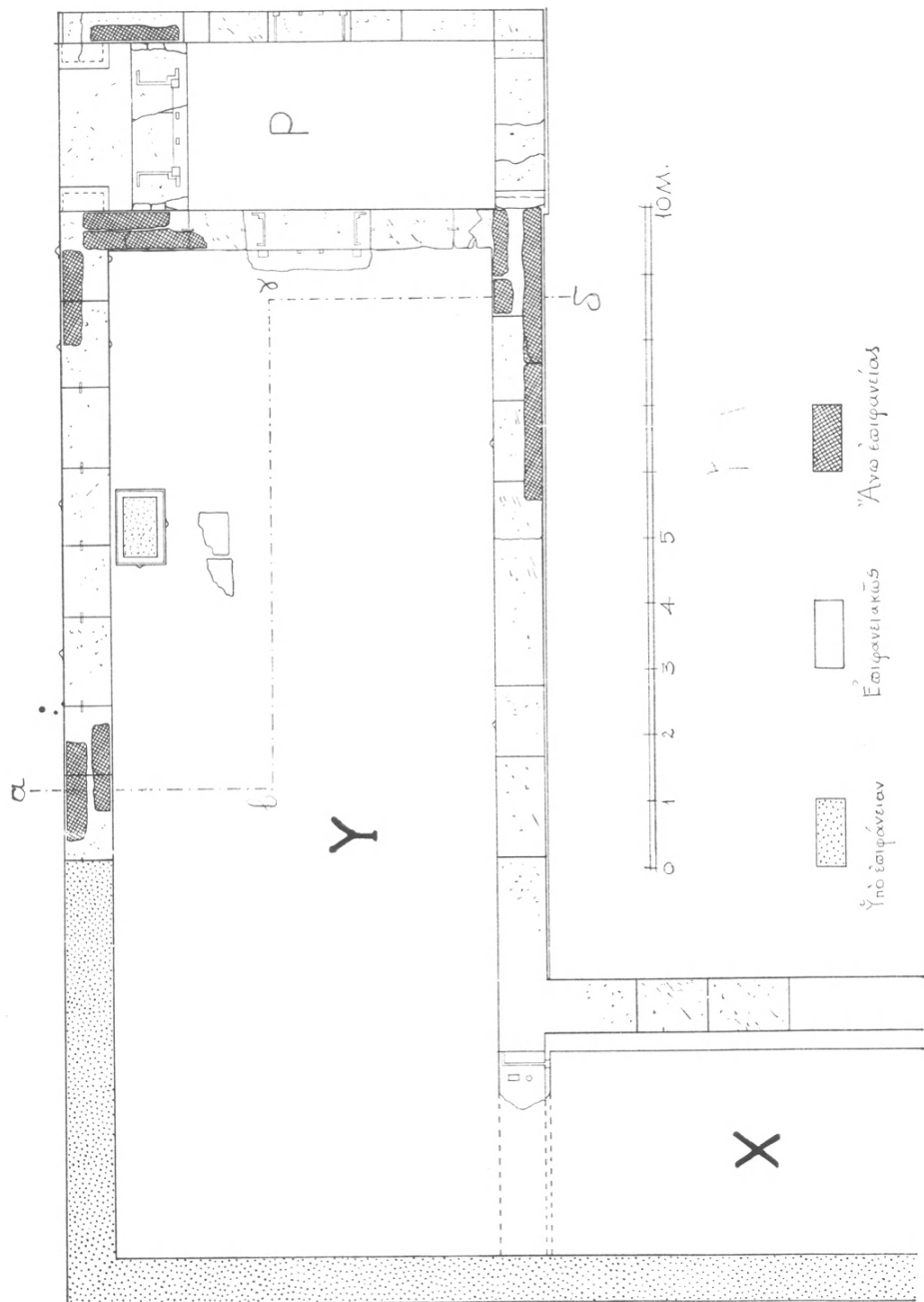
Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πέρυσιν ἀτελῶς ἀποκαλυφθείσης δυτικῆς στενομήκους εἰσόδου τῆς «Ἀγορᾶς» (εἰκ. 1, Ρ καὶ πίν. 101β), τῆς ὁποίας ἀπεκάλυψε τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν, δι' ὧν αὕτη ἐπεκoinώνει πρὸς τε τὸ ἔξωτερικόν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 99) καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν στοὰν τῆς «Ἀγορᾶς» καὶ πρὸς τὰ ἐκατέρωθεν διαμερίσματα Ξ καὶ Υ. Ἐπροχώρησε μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μεγάλου, τελευταίου διαμερίσματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς «Ἀγορᾶς», τοῦ Υ (εἰκ. 1).

Τὸ διαμέρισμα τοῦτο (εἰκ. 2) εἶχε πλάτος μὲν ὅσον καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς «Ἀγορᾶς» (5.80 μ.), μῆκος ὅμως μέγα (15.20 μ. ἐσωτερικῶς), ἐπεὶδὴ ἐφθανεν, ἄνευ χωρίσματός τινος, μέχρι τοῦ νοτίου ἔξωτερικοῦ τοίχου τῆς «Ἀγορᾶς» (εἰκ. 1 καὶ 2).

Οἱ μακροὶ τοῖχοι τοῦ διαμερίσματος Υ ἦσαν κλειστοί, ἔξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἤτοι πρὸς τὴν στοάν, συνέχισον δὲ τὴν γραμμὴν τῶν ἀντιστοιχῶν τοίχων τῶν ἄλλων διαμερισμάτων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς «Ἀγορᾶς» (εἰκ. 1).

Εἰκ. 1. Γενικὴ κάτοψις τοῦ τετραστύου συγκροτήματος τῆς «Ἀγορᾶς» τῆς Μεσσήνης μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964.

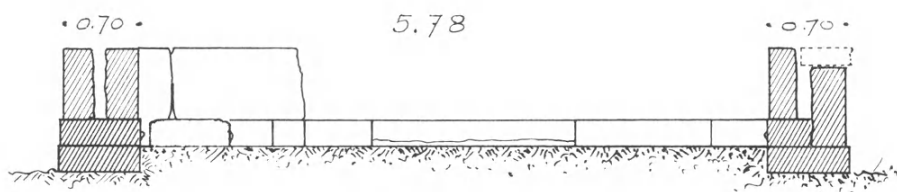

Εἰκ. 2. Κάτοπις τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἄκρου νοτίου διαμερίσματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς »Ἀγορᾶς« τῆς Μεσσίνης.

Ἀπετελοῦντο δ' οἱ τοῖχοι οὗτοι ἐξ εὐθυνητῆρας (ὑψ. 0.24 μ.) τοιχοβάτου (ὑψ. 0.235) καὶ ὀρθοστατῶν μετὰ τῆς σχετικῆς στέψεως (εἰκ. 3). Ἄλλ' ἐν ᾧ οἱ τοιχοβάται τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου ἦσαν διάτονοι, ἦτοι κατελάμβανον ὁλόκληρον τὸ πάχος τοῦ τοίχου 0.70 μ., οἱ τοῦ ἀνατολικοῦ εἶχον πλάτος μόνον 0.40 μ., ἐπειδὴ πρὸ αὐτῶν ἐξωτερικῶς ἐτοποθετεῖτο ὁ ἕτερος τῶν ὀρθοστατῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 3 καὶ πίν. 102α) εἰς στάθμην κατὰ 0.17 μ. χαμηλοτέραν, καὶ τοῦτο προφανῶς ἵνα τοποθετηθῇ ἐκεῖ ἡ στέψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (εἰκ. 3).

Ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τοὺς τοίχους λίθων οἱ μὲν τῆς εὐθυνητῆρας τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἶχον τὴν ἐξωτερικὴν παρειάν των ἁδρῶς εἰργασμένην

Εἰκ. 3. Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ἄκρου νοτίου διαμερίσματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς «Ἀγορᾶς».

(πίν. 102β) ἐν ᾧ οἱ τοῦ ἀνατολικοῦ λείαν. Οἱ λίθοι τοῦ τοιχοβάτου ἔφερον τεκτονικοὺς ἀγκῶνας (πίν. 102β καὶ 103), συνεδέοντο δὲ πρὸς ἀλλήλους διὰ συνδέσμων σχήματος πεῖ (εἰκ. 2), μήκους 0.15 μ. Τέλος οἱ ὀρθοστάται—δύο κατὰ τὸ πάχος τοῦ τοίχου — εἶχον ὕψος οἱ μὲν τοῦ δυτικοῦ τοίχου 0.65 μ. (ἦτοι δύο ποδῶν) οἱ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ 0.72 μ. ὁ ἐξωτερικὸς καὶ 0.65 μ. ὁ ἐσωτερικὸς. Ἐκ τῶν στέψεων οὐδὲν τεμάχιον εὐρέθη.

Τὸ διαμερίσμα Υ ἐπεκρινώκει πρὸς μὲν τὴν δυτικὴν εἴσοδον Ρ διὰ θύρας, ἥς ἐσώθη τὸ κατώφλιον (εἰκ. 2), δι' ἄλλης δὲ πάλιν θύρας, τῆς ὁποίας εὐρέθη τὸ ἥμισυ τοῦ κατωφλίου (εἰκ. 1), πρὸς στενόμηκες διαμερίσμα Χ (εἰκ. 1) ἀνῆκον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς «Ἀγορᾶς». Ἀμφότερα τὰ διαμερίσματα ταῦτα (Υ καὶ Χ) εἶχον ὡς νότιον τέρμα των ἰσχυρὸν ἰσόδομον τοῖχον (πίν. 104 καὶ 105) ὁλικοῦ μήκους 23 μ. χρησιμεύοντα καὶ ὡς ἀνάλημμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς τετραστώφου αὐλῆς, διατηρουμένον δὲ σήμερον μέχρις ὑψους 3 περίπου μέτρων (πίν. 105β).

Ἀξία ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἡ εὔρεσις δύο μεγάλου μήκους (2.35 καὶ 2 μ.) ἐξωτερικῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ἀνατολικοῦ μακροῦ τοίχου τοῦ διαμερίσματος Υ, ἦτοι τοῦ βλέποντος πρὸς τὴν στοάν. Οἱ ὀρθοστάται οὗτοι εὐρέθησαν κατακεκλιμένοι παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος, ἀναστηλωθέντες δὲ εἰς τὰς οἰκείας των θέσεις (πίν. 106α) παρουσίασαν κατὰ τὸ

μέσον τῆς ἐξωτερικῆς των παρειάς κατακόρυφον ἐγκοπὴν, πλάτους 0.04 μ. καὶ βάθους 0.005 μ., ἐπέχουσαν θέσιν ἄρμου, διαιροῦντος τὸ μῆκός των εἰς δύο ὀρθίους ἄβακας, ἐν ᾧ ἄλλως οἱ ὀρθοστάται οὗτοι θὰ ἐνεφανίζοντο μὲ ὀρθογώνιον κατακεκλιμένον σχῆμα. Τοιοῦτοι δι' αἰσθητικούς λόγους δημιουργούμενοι ψευδοαρμοὶ δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα. Τοὺς συναντῶμεν, ἤδη κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, εἰς τοὺς παρωλίδους τοῦ πύργου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης¹ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος Υ καὶ παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ εὐρέθη ἡ βάσις λιθίνου βάθρου, σχήματος ὀρθογωνίου (εἰκ. 2 καὶ πίν. 106β), διαστάσεων $0.73 \times 1.14 \times 0.235$ μ., φέρουσα κατὰ μὲν τὰς κατακορύφους παρειάς αὐτῆς τεκτονικούς ἀγκῶνας, κατὰ δὲ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν πλαδαρὸν κοιλόκυρτον κυμάτιον. Πρὸ τῆς βάσεως ταύτης εὐρέθη καὶ τμῆμα τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου (εἰκ. 2).

Κινητὰ εὐρήματα ἐγένοντο ἐντὸς μὲν τοῦ διαμερίσματος Υ 1) πηλίνης πυραμιδόσχημος ἄγνυς μετ' ὀπῆς ἀναρτήσεως, ὕψους 0.11 μ., 2) πήλινος ἀνθεμωτὸς ἡγεμὼν καλυπτῆρ, 3) τεμάχιον λιθίνης σίμης μετ' ἀναγλύπτων ἀνθεμίων τοῦ συνήθους τύπου (πρβλ. ΠΑΕ 1962, πίν. 120γ-ε) καὶ 4) τεμάχια πηλίνων, λακωνικοῦ τύπου, κεράμων.

Ἐκ τῆς πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπιχώσεως προῆλθον :

1) Τεμάχιον λιθίνης ἐπιγραφῆς (πίν. 108β) τεθραυσμένης δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ (σωζ. μήκους 0.22, ὕψους 0.096 καὶ μ. σ. πάχους 0.15 μ.), περιεχοῦσης τὴν ἀρχὴν ψηφίσματος. Ἡ ἄνω τῆς ἐπιφάνεια εἶναι εἰργασμένη διὰ τοῦ βελονίου ἢ δὲ κάτω εἶναι λεία. Τὰ γράμματα φέρουσιν ἀκρέμονας, ἔχουσι δὲ ὕψος 0.016 ἕως 0.02 μ.

Τὸ κείμενόν της ἔχει ὡς ἑξῆς :

Α Ι . . ΕΔΟΞΕ — —
— — — ΑΠΙΣΤΑΣΑ — —
— — — ΙΣ ΗΡΑΚΛΕ — —

2) Τεμάχιον μαρμαρίνου γυναικείου ἀγάλματος, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ, παρουσιάζον πτυχᾶς ἀποπτύγματος (πίν. 107α). Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.29, πᾶχ. 0.10 μ.

3) Τὸ ἄκρον ποδὸς μετὰ κρηπίδος (πίν. 107β) ἐξ ἄλλου, μεγαλυτέρων διαστάσεων ἀγάλματος. Σωζ. ὕψ. 0.20, πλάτος 0.17 μ.

4) Λίθινος καλυπτῆρ κέραμος Κορινθιακοῦ τύπου τεθραυσμένος (σωζ. μήκος 0.27, πλάτος 0.192, ὕψος μέχρι τῆς κορυφῆς 0.10 μ.).

5) Τμῆμα λιθίνης, πιθανῶς περικεφαλαίας ὀπλίτου (πίν. 107γ), δια-

¹ R. BOHN, Die Propyläen, σ. 29.

σῶζον ἐπὶ τῆς ἄνω ἀκμῆς ὅπας προσηλώσεως μεταλλικῶν ἴσως λοφίων (πίν. 107γ).

Προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τῶν ἐργατῶν μοι παρουσίασε τὴν κατωτέρω εἰκονιζομένην ἀνδρικήν γενειοφόρον μαρμαρίνην κεφαλὴν (πίν. 108γ), ἣν διατείνεται ὅτι εὔρε παρὰ τὸ ἄνωθεν τῆς «Ἀγορᾶς» χωρίον Μαυρομάτι.

Ἡ κεφαλὴ, πιθανῶς ἀθλητοῦ, εἶναι προφανῶς εἰκονιστικὴ μὲ τύπον κάπως ἡράκλειον, ἀνήκει δι' ἀσφαλῶς εἰς τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, ὡς δηλοῖ πλήν ἄλλων καὶ ἡ διὰ κύκλου δήλωσις τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν, χρῆσις τῆς ὁποίας ἐγένετο ἀπὸ τῶν Ἀδριανείων χρόνων καὶ ἐντεῦθεν. Τὸ ὅλον ὕψος αὐτῆς εἶναι 0.17 μ.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τελευταίου διαμερίσματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἡ ἀνασκαφὴ ἐτράπη πρὸς τὴν ἐξερευνῆσιν καὶ τοῦ ἀπομένοντος πρὸς ὀλοκλήρωσιν τοῦ σχεδίου τῆς τετραστούς αὐλῆς τμήματος τῆς νοτίας πλευρᾶς παρὰ τὴν ΝΔ. αὐτῆς γωνίαν. Τὸ τμήμα ὅμως τοῦτο δυστυχῶς, λόγῳ τῆς κατωφερείας εἰς ἣν εὕρισκετο καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ διερχομένου δρόμου, εἶχε κατὰ τὸ πλεῖστον παρασυρθῆ καὶ ἀπογυμνωθῆ, παραμεινάντων μόνον ὀλίγων λίθων τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς στοᾶς (εἰκ. 2) (εὐθυνηγρίας καὶ τοιχοβάτου) καὶ τινος διαμέσου χωρίσματος τοῦ διαμερίσματος Χ. Καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ δὲ κιονοστοιχίας εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, τοποθετημέναι εἰς τὰς κανονικὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις των, μόνον τινὲς τῶν πωρίων βάσεων τοῦ θεμελίου (εἰκ. 1), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήθησαν προχειρῶς τεμάχια τινα ἄρραβδῶτων κορμῶν κίωνων, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνης τοῦ πίνακος 109α.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξερευνήσεως τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου συγκροτήματος ἐθεώρησα καλὸν νὰ προβῶ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐντὸς τοῦ ὑποτιθεμένου πρυτανείου εὕρισκομένου κυκλικοῦ ὀρύγματος (φρέατος;) (πίν. 109β) [ΠΑΕ 1958, σ. 183]. Ἡ ἐκχωμάτωσις ὅμως τούτου φθάσασα μέχρι βάθους 2.50 μ. οὐδὲν ἀπέδωκεν εὕρημα, πλήν τινων θραυσμάτων ἀβαφῶν ἀγγείων.

Ἡ διεξαχθεῖσα κατὰ τὸ 1964 ἀνασκαφικὴ ἐργασία εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Σπάρτης, ἀκολουθοῦσα τὰς οὐχὶ ἰδιαίτερος ἐπιτυχεῖς προσπάθειάς τῶν προηγουμένων ἐτῶν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον, ἔδωκεν ἀπροσδοκῆτως ἐξαιρετικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Τοῦτο διότι ἐκτὸς τῶν κινητῶν εὕρημάτων μᾶς δίδει διὰ πρώτην φορὰν στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐπιτρέπουν τὴν διείσδυσιν εἰς ἀγνώστους σχετικῶς ἐποχὰς τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θέτει ἀρχαιολογικὰ προβλήματα ἀπρόβλεπτα μέχρι σήμερον, διὰ τὸν ὡ-
ρον αὐτόν.

Ἐννοεῖται ὅτι οὐσιαστικῶς ἡ ἐργασία μόλις ἤρχισε, καὶ ἡ ἔρευνα εὐρί-
σκεται εἰς τὰ πρῶτα στάδιά της, ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ προσεκτικὴ συνέχισις τῆς μελέτης καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιφυλακτικότης ὡς πρὸς τὴν ἐξαγω-
γὴν τῶν συμπερασμάτων, διότι τὰ εὕρηματα δίδουν τὴν ἀφετηρίαν διὰ πλη-
θος ὑποθέσεων, ἀλλὰ οὐχὶ ἀκόμη τὸ σταθερὸν ἔδαφος διὰ τὴν ὀριστικὴν ἀντιμετώπισιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀνακυπτόντων προβλημάτων.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐπι-
μελητρίας τῆς Ε' Περιφερείας Αἰκατερίνης Δημακοπούλου καὶ εἶχεν ὡς
πρωταρχικὸν σκοπὸν τὴν μελέτην τοῦ χώρου τοῦ λεγομένου κυκλοτεροῦς
οἰκοδομήματος, τοῦ εὑρισκομένου ἀνατολικῶς τοῦ κυρίου λόφου τῆς σπαρ-
τιατικῆς ἀκροπόλεως, τῆς κορυφῆς δηλαδὴ ὅπου ἔχουν εὑρεθῇ τὰ λεί-
ψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλκιοῖκου¹. Ἡ θέσις αὕτη εὐρίσκεται εἰς
τὸ μέσον περίπου τοῦ ὅλου συγκροτήματος τῶν λόφων τῆς ἀκροπόλεως
τῆς Σπάρτης καὶ εἶχεν ἀπὸ παλαιότερων χρόνων ἐπισύρει τὴν προσοχὴν
τῶν εἰδικῶν κυρίως, διότι εἰς τὸν ὡρον αὐτόν, ἦτο ὁρατὸν τμῆμα κυκλο-
τεροῦς οἰκοδομήματος μεγάλων διαστάσεων καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ, τὸ
ὅποιον ὑπέσχετο πολλά, τόσον διὰ τὴν σπαρτιατικὴν τοπογραφίαν ὅσον καὶ
διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν². Μάλιστα περὶ τὸ κυκλοτερές τοῦτο οἰκοδόμημα

¹ Πρὸβλ. τὸ λεπτομερές σχέδιον τοῦ χώρου τῆς Ἀρχαίας Σπάρτης τὸ δημο-
σιευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, BSA 12, 1905-6, ὁ ὡρος τοῦ
ἡμικυκλιοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου καὶ τοῦ βορείως αὐτοῦ νέου μεγάλου οἰκο-
δομήματος εἶναι εἰς τὸ τετράγωνον L 13.

² LEAKE, *Travels in the Morea*, σ. 70. FRAZER, *Pausanias Description
of Greece*, III, σ. 326-7.

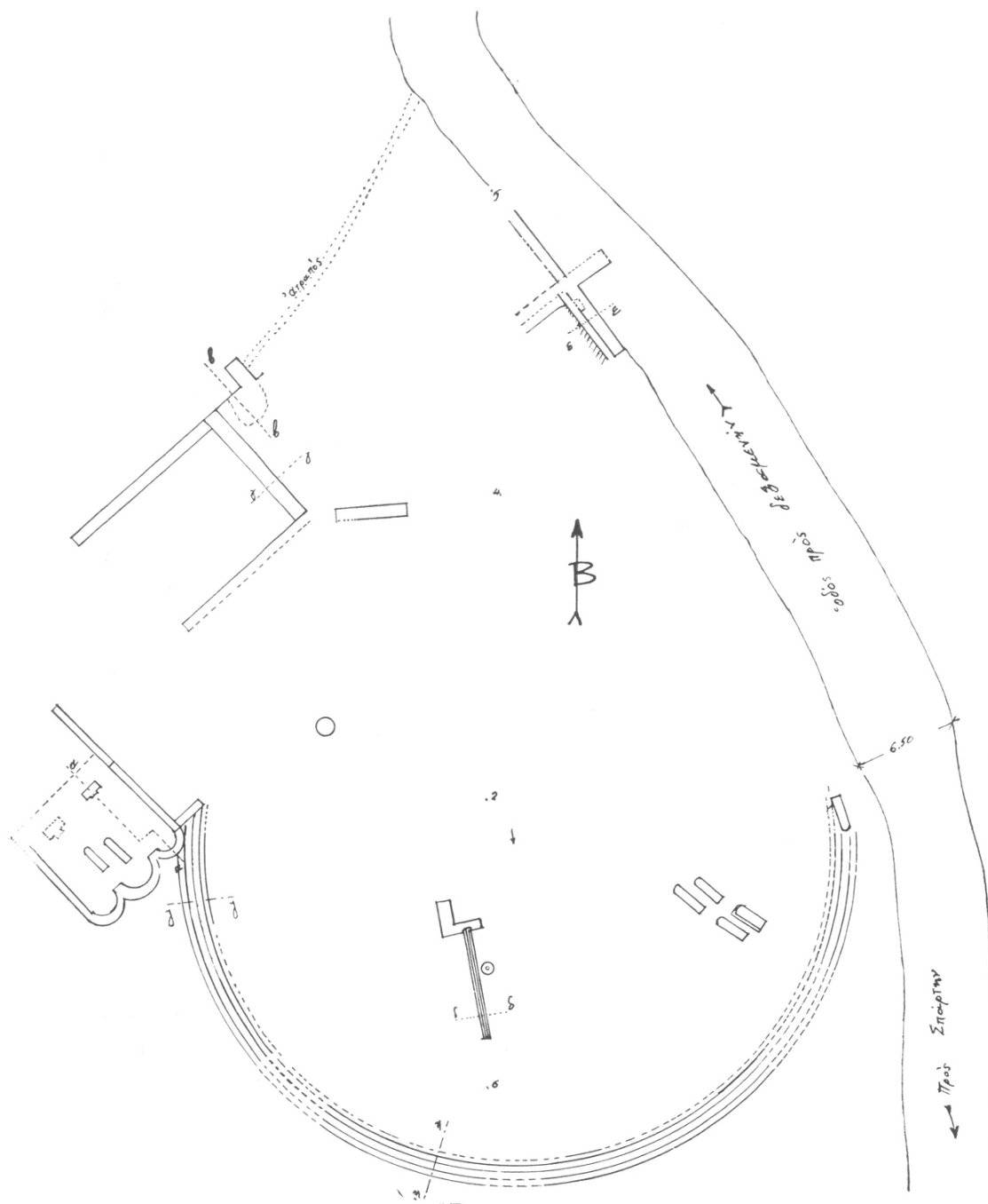
καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἶχον ἀναληφθῇ καὶ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ WALDSTEIN καὶ τοῦ MEADER¹ ἀτελεῖς ὥς εἶναι καταφανές σήμερον, αἱ παλαιαὶ δὲ αὐταὶ ἀνασκαφαὶ παρέσυραν καὶ πολλοὺς ἄλλους μελετητὰς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη οὐδὲν πλέον εἶχε νὰ δώσῃ², ἐνῶ οὐσιαστικῶς δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα τοῦ τί ἀκριβῶς ἦτο τὸ κυκλοτερές οἰκοδόμημα. Δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ ἐπίσης καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, οἱ ὅποιοι κατέληγον εἰς τὸ ὅτι τὸ κυκλοτερές οἰκοδόμημα ἦτο τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πausanίου (III 12. 9) : *Πρὸς δὲ τῇ σκιადι οἰκοδόμημά ἐστι περιφερές, ἐν δὲ αὐτῷ Διὸς καὶ Ἀφροδίτης ἀγάλματα ἐπίκλῃσιν Ὀλυμπίων* τοῦτο δὲ *Ἐπιμενίδης κατασκευάσαι λέγουσιν* διότι ἂν ἦτο τὸ οἰκοδόμημα τὸ συνδεόμενον μὲ τὸν Ἐπιμενίδην ἢ καὶ τὴν ἐποχὴν του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνῆκη τοῦλάχιστον εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα, θὰ ἔπρεπε πλησίον αὐτοῦ νὰ εὕρισκεται καὶ ἡ Σκιάς, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ διαπιστωθῇ ἀσφαλῶς ἂν τὸ οἰκοδόμημα ἦτο πράγματι περιφερές μὲ τοῖχον καθ' ὅλην τὴν περίμετρόν του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον εἶχε μείνει ἀσαφές ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν WALDSTEIN - MEADER καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ μας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐργασιῶν μας εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι, ὅτι ἀσφαλῶς οὐδέποτε ὁ τοῖχος ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὴν περίμετρον τοῦ χώρου, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπῆρχε συνέχεια τοῦ σωζομένου τοῖχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἡμικύκλιον. Αἱ τομαὶ βορειότερον καὶ ἐπὶ διαφόρων θέσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ διέρχεται συνεχιζόμενος ὁ τοῖχος ἐὰν ἦτο πράγματι περιφερές, ἔδειξαν, ὅτι ἀποκλείεται ἡ πιθανότης ὑπάρξεως τοιούτου τοῖχου καταστραφέντος ἀργότερον, ὥς θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ. Δεδομένου δὲ ὅτι πρὸς τὴν θέσιν αὐτὴν ἔχομεν πώρινον βράχον, ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ λαξευθῇ ἔστω καὶ προχείρως διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν θεμελίων, φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἐκτίσθη ὁ τοῖχος πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν καὶ ἐπομένως τὸ οἰκοδόμημα ἔχει χαρακτηρὰ μόνον ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος (σχέδ. εἰκ. 1).

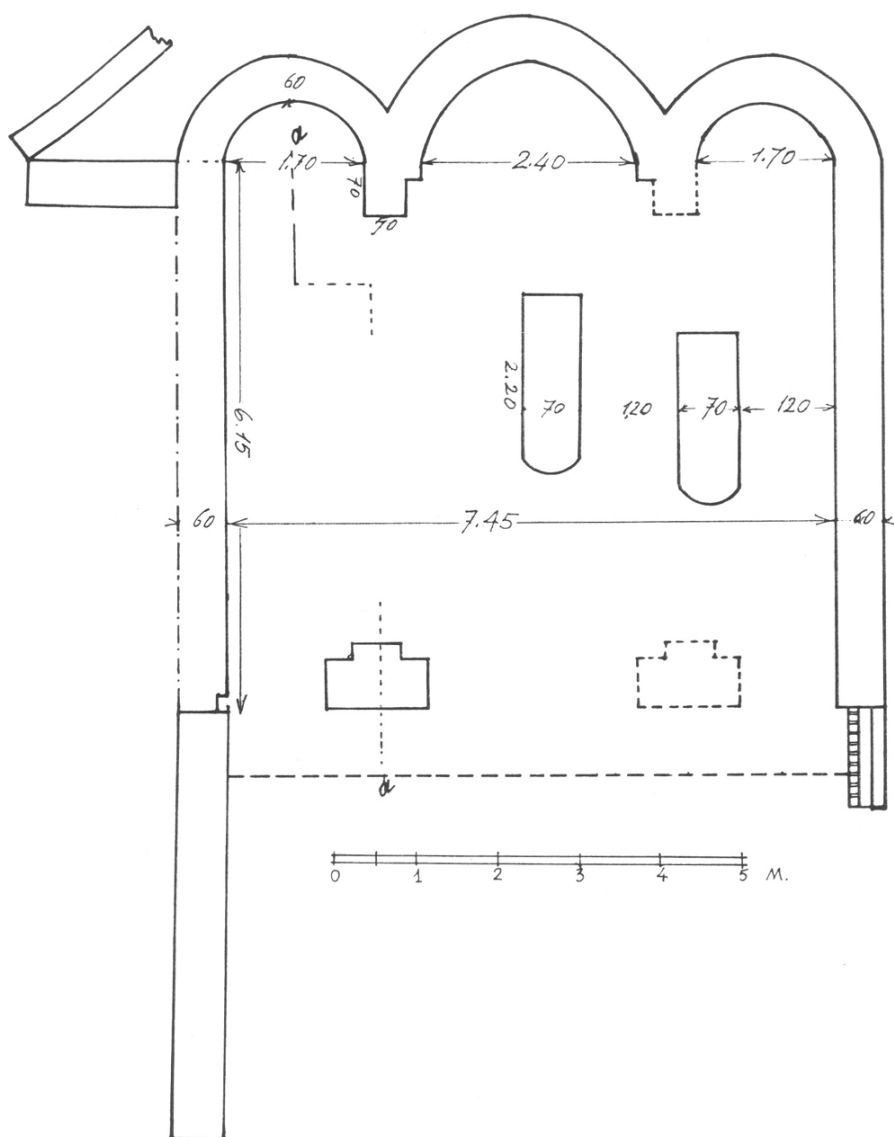
Τὸ δεῦτερον σημεῖον τὸ ὁποῖον ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μελετηθῇ ἦτο τὸ σημεῖον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κυκλοτεροῦς κτίσματος, τὸ ὁποῖον εἶχε δημιουργήσει εἰς τοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀπετέλει ἀρχὴν ἐνὸς δευτέρου κυκλοτεροῦς κτηρίου, ἴσως καταστραφέντος ἀπὸ μεταγενέστερα κτίσματα. Παρουσιάζει πράγματι τὴν γέννησιν ἐνὸς κύκλου περιμέτρου ἀναλόγου πρὸς τὸ ἕτερον ἡμικυκλικὸν ἀνάλημμα

¹ WALDSTEIN - MEADER, AJA 8, 1893, σ. 410 - 428 καὶ 9, 1894, σ. 546· πρβλ. καὶ CROSBY, AJA 8, 1893, σ. 341 - 2.

² Πρβλ. DICKINS, BSA 12, 1905 - 6, σ. 431.

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἄποψις τοῦ μελετωμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου Σπάρτης.

Εἰκ. 2. Κάτοπις τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

τοῦ ὁποίου ἡ περίμετρος εἶναι 44 περίπου μέτρα (πίν. 110α). Ἀλλὰ ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος, ὅτι παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ ποίους λόγους ἐγένετο ἡ προέκτασις αὕτη ἢ καλύτερον ἡ ἔναρξις δευτέρου περιφεροῦς οἰκοδομήματος ἢ ἀναλήμματος, αὕτη οὐδέποτε ἐπροχώρησε πέραν τοῦ σωζομένου μικροῦ τμήματος. Ἀνασκαφὴ γενομένη εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ τοίχου τούτου διὰ τὴν πιθανότητα ἀνευρέσεως στοιχείων ὑπὸ τὰ νεώτερα οἰκοδομήματα, ἀποδεικνύοντων τὴν ὕπαρξιν παλαιότερων θεμελίων ἀνηκόντων εἰς τοῦτον, δὲν ἔδωσε θετικὰ ἀποτελέ-

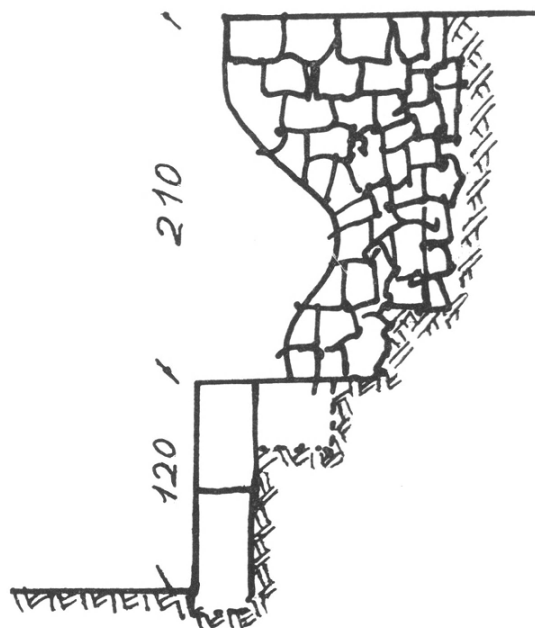

Τομὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

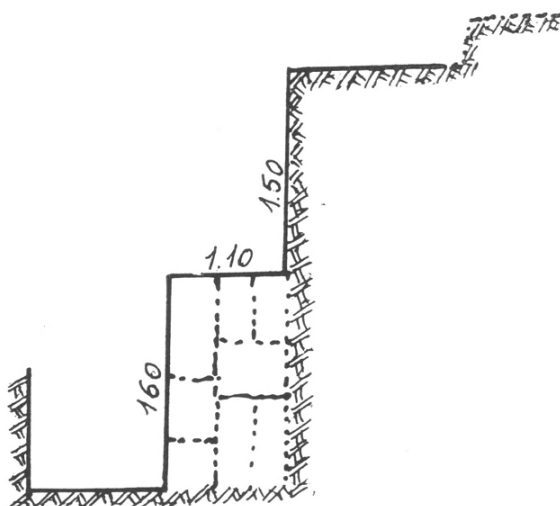
σματα. Πάντως εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἀνεσκάφη πλήρως ὁ βυζαντινὸς ναῖσκος (εἰκ. 2), τὸν ὁποῖον ἐν μέρει εἶχον ἀνασκάψει παλαιότερον οἱ Ἀμερικανοὶ ἐρευνῆται, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὸ δάπεδον τάφοι πιθανώτατα χριστιανικοὶ ἀνήκοντες εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ναοῦ. Ὁ βυζαντινὸς ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι περιορισμένων διαστάσεων, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μήκους 5.90 μ., ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σωζομένου καλύτερον βορείου τοίχου, ἔφερε τοιχογραφίας καὶ εἰς τὸ δάπεδον ἴσως ψηφιδωτά, ὡς ἀποδεικνύουν σπαράγματα ψηφιδωτοῦ πλησίον τῆς πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ τὴν βορείαν ἀψίδα θέσεως. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸ δάπεδον εὗρέθη βυζαντινὸν ἐπίκρανον καὶ εἰς τὴν ἀπόληξιν τοῦ νοτίου τοίχου ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἐνῶ ἄλλα ἀρχαῖα τεμάχια εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τοὺς τοίχους. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ πρὸ τοῦ τοίχου εἰς τὸν πρόναον ἢ τὴν αὐλὴν τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον διὰ ὀρθίων μεγάλων ἐρυθρῶν τούβλων (πίν. 110β) καί, ὅσον κατέστη δυνατόν νὰ μελετηθῇ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ἐλαιοδένδρων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς εἶχε καὶ περίβολον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἔχει χρησιμοποιηθῇ ἀρχαιοτέρων περιόδων ὕλικόν.

Βορείοτερον ἀκόμη τοῦ βυζαντινοῦ τούτου ναοῦ ἀνευρέθησαν τμήματα οἰκοδομήματος τῶν Ἑλληνικῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπροχώρησεν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ χώρος παρουσιάζει ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ἐνδιαφέρον καὶ πέρα τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα τίθενται διὰ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀναλημματικῆς κατασκευῆς. Ὁ τοίχος τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν 5ον ἢ τὸν 4ον αἰῶνα π. Χ., εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λίθων ἄνευ συνδετικοῦ κονιάματος καὶ ἔχει ὑπο-

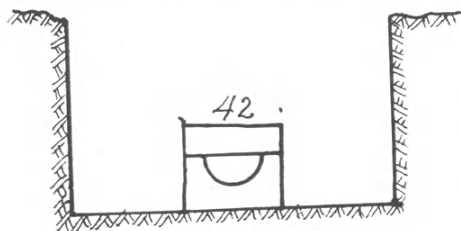
Τομή β - β.

Τομή γ - γ.

στῇ ἐπισκευᾷ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (πίν. 114α). Πλησίον αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 0.80 μ. ἀνευρέθη τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐπιτυμβίου λακωνικοῦ ἀναγλύφου τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων τοῦ Μουσείου Σπάρτης τύπου, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς τὸν 4ον καὶ τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα¹.

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῆς ἀνασκαφῆς, τὸν ἡμικυκλικὸν ἀναλημματικὸν περίβολον, ἡ ἐργασία ἔδειξεν ὅτι αἱ βασικαὶ παρατηρήσεις τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του, ἦσαν ὀρθαί. Ὁ τοῖχος (111α) ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν βαθμίδων φερομένων ἐπὶ θεμελίων ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ἐπὶ τῆς ἄνω δὲ

Τομὴ δ - δ.

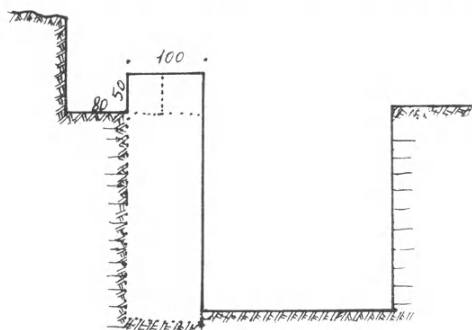
βαθμίδος, ἡ ὁποία ἔχει ταπεινὴν ὑποδοχὴν, ἔχουν τοποθετηθῇ μεγάλοι καλῶς ἐργασμένοι λίθοι ὀρθοί. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὑπάρχει δεύτερος τοῖχος ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, στηρίζονται τὰ χώματα καὶ συλλαμβάνουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς

ἐκ τούτων προερχομένης ὠθήσεως. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἐπιμελὴς ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ δυσκόλως δύναται νὰ κατέλθῃ χαμηλότερον τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ παλαιὰ ἀνασκαφή ἀπεδείχθη ἀτελής ὡς πρὸς τὸν χώρον τὸν περιλαμβανόμενον εἰς τὸν ἡμικυκλικὸν τοῦτον περίβολον, ὡς καὶ πρὸς τὴν βορείως αὐτοῦ περιοχὴν. Διότι ἐνῶ οὐδαμοῦ ἀνευρέθησαν ἔστω καὶ ἴχνη ἐργασμένων πωρολίθων ἐπὶ τοῦ κυκλοτεροῦς, οἱ ὁποῖοι πωρόλιθοι κατὰ τοὺς παλαιούς ἀνασκαφεῖς (AJA 8, 1893, σ. 419) ἐσχημάτιζον εἶδος ἀμφιθεατρικοῦ πλαισίου περὶ τὸ κέντρον τοῦ χώρου, ὅπως δὲν εὗρέθησαν καὶ τμήματα κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐκφρασθῇ ἡ ὑπόθεσις κιονοστοιχίας (ἐ. ἀ. σ. 421), ἀνευρέθησαν νέα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀπίθανον τὰ σημειούμενα ὡς ἀνευρεθέντα τὸ 1893 ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια νὰ ἔχουν διαρπαγῇ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν εἰς διαφόρους νεωτέρας οἰκοδομάς, ἀλλὰ παραμένει περιεργὸν πῶς ἀφοῦ ἀνεσκαφῇ ὁ χώρος δὲν ἐσημειώθησαν οὔτε ἀναφέρονται μία συστάς τάφων εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κυκλοτεροῦς καὶ τὸ ἐτι σπουδαιότερον μία ἐσχάρα μετὰ βόθρου θυσιῶν πρὸς τὸ νότιον μέρος.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀνασκαφή δὲν ἐτελείωσε, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπεκταθῇ σχεδὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ περιλαμβανομένου ἐντὸς τοῦ περιβόλου χώρου καὶ νὰ μελετηθοῦν κυρίως

¹ TOD - WACE, Sparta Museum Catalogue, σ. 179, ἀριθμ. 454 A καὶ B. X. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἀρχ. Σπάρτη, σ. 79, πίν. 14.

τὰ ἴχνη, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως ὑπάρχουν εἰς τὸν μαλακὸν πωρόλιθον, ἐκτὸς τῶν τάφων, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἢ καὶ τὴν πρῶτον Χριστιανικὴν περίοδον, ὁ βόθρος εἶναι χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ χώρου. Ὁλόκληρος ὁ χώρος ὁ περιβαλλόμενος εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα παρουσιάζει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἄφθονα τεμάχια μελαμβαφῶν κεράμων ἐκ τῶν συνήθων εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα. Τὸ πάχος τοῦ χώματος, τὸ ὅποιον ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ πωρίνου βράχου εἶναι διάφορον κυμαινόμενον ἀπὸ 0.15 εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν μέχρι πλέον τῶν 2.00 μέτρων εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἔχει μεταφερθῇ ἐξ ἄλλης θέσεως κατὰ τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ ἀναλήμματος. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ χώ-

Τομή ε - ε.

ρου καὶ ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ ἰδεατοῦ κέντρου, τὸ ὅποιον θὰ ἐσχημάτιζε τὸ ἀνάλημμα ἂν ἦτο περιφερές, εἰς βάθος 0.20 μ. εὐρέθῃ ἡ ἀρχὴ μικροῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου διασώζεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία. Τοῦτο δὲν γνωρίζομεν τί ἀκριβῶς διαστάσεις θὰ εἶχεν ἀρχικῶς καὶ ποῖον σχῆμα. Ἀπὸ τὴν νοτίαν πλευρὰν του ἀρχίζει ἄγωγος ἀποτελούμενος ἀπὸ μεγάλους λίθους οἱ ὅποιοι ἔχουν λαξευθῇ εἰς τὸ μέσον καὶ καλύπτονται ἀπὸ ἐπίσης μεγάλους πλακοειδεῖς λίθους. Ὁ ἄγωγος ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ πωρίνου βράχου, ἔχει ὕψος 0.30, πλάτος ἐξωτερικὸν 0.57 καὶ μήκος 7.35 μ., ἡ κατεύθυνσίς του εἶναι νοτιοανατολική, τὸ στόμιόν του δὲ δὲν ἐξέρχεται τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ τμημάτων ἐσχάρας θυσιῶν μετὰ βόθρου ἀπορροῆς τῶν αἱμάτων τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἄλλων καταλοιπῶν λατρευτικῶν τελετῶν, συνδεομένων περισσότερον μὲ χθονίας θεότητας. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι ἄπλοῦς καὶ ἀρχικῶς δὲν ἔφερε συνδετικὰς ὕλας, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔχει ἴσως ἐπισκευασθῇ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν μικρῶν κεράμων εἰς τοὺς ἄρμους ἐπαφῆς τῶν πλακῶν μὲ τοὺς λίθους τοὺς φέροντας τὴν ὑποδοχὴν. Τὸ τελευταῖον τμήμα, ἢ ἡ ἐκβολὴ τοῦ ἀγωγοῦ (πίν. 111β) δεικνύει

τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ κατέλθῃ χαμηλότερον τοῦ 5ου ἢ τοῦ 4ου αἰῶνος, εἶναι δηλαδὴ σύγχρονος μὲ τὸ ἀνάλημμα. Ἡ ἐσχάρα μετὰ τοῦ βόθρου κάμνει πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι βορειότερον καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ κέντρου τοῦ συνόλου θὰ ἦτο μέγας βωμός, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκουν οἱ πυρόλιθοι καὶ τὰ τμήματα κίωνων, τὰ ὁποῖα εἶχον σημειώσει οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς.

Καὶ ἴσως εἰς μίαν τῶν θέσεων τοῦ κτιστοῦ αὐτοῦ βωμοῦ θὰ εἶχε τὴν θέσιν του καὶ ὁ σπόνδυλος κίονος ἢ ἡ στρογγύλη βάσις (πίν. 112α), διαμέτρου 1.10, ὕψους 0.50 μ., ἡ φέρουσα καὶ ὁπὴν εἰς τὸ μέσον, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς τοποθετοῦν εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου καὶ τώρα μετακινήθησα, ἄγνωστον πότε, εὐρίσκεται δυτικώτερον.

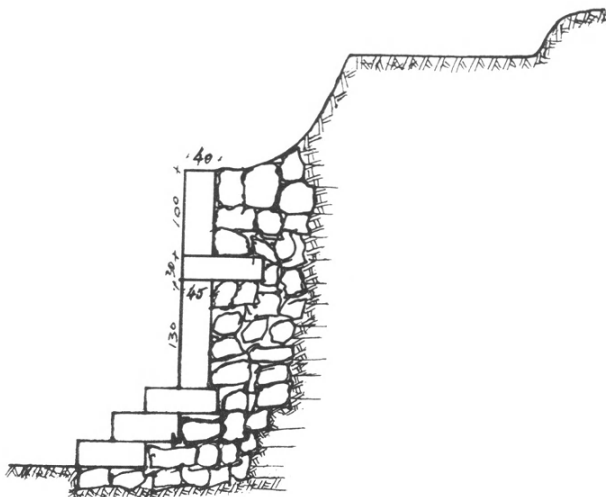
Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι τολμηρὸν πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς νὰ προχωρήσῃ κανεὶς εἰς τὴν ἀπόπειραν ταυτίσεως τοῦ μνημείου, τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ κάποιου ἐκ τῶν χθονίων ἱερῶν τῆς Σπάρτης ὡς τὰ Πανσ. (III 11. 9): *τούτου δὲ οὐ πόρρω Γῆς ἱερὸν καὶ Διὸς ἔστιν ἀγοραίου* καὶ Πανσ. (III 12. 8): *ἔστι δὲ ἐπονομαζόμενον Γάσηπτον, ἱερὸν Γῆς*. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν χθονίων ἴσως ὑπαιθρίων ἱερῶν μᾶς ὀδηγεῖ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὸ κυκλικὸν σχῆμα τοῦ χώρου, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἀνάλημμα δὲν ἐπεξετάθῃ δι' ἀγνώστους λόγους εἰς ὅλην τὴν περιμέτρον τούτου. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ CROSBY¹, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χώρος αὐτὸς μὲ τὸ ἀνάλημμα εἶχε κατασκευασθῇ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς θέσις διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀγάλματος τοῦ Δήμου τῆς Σπάρτης τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Πανσ. (III 11. 10): *ἀνάκειται δὲ καὶ Δήμον τῶν σπαρτιατῶν ἀνδριὰς μεγέθει μέγας*, δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγάλματος καὶ διότι διὰ τῆς ἐσχάρας καὶ τοῦ βόθρου ἀποδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ χθονίων λατρείων.

Οἱ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὐρεθέντες τάφοι εἶναι πιθανώτατα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ τὸ ὕλικόν τῆς κατασκευῆς των εἶναι λίθοι ἐκ τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος (πίν. 112β). Ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους εἶχε πλέον ἐγκαταλειφθῇ καὶ σχεδὸν καταστραφῇ τὸ ἱερόν.

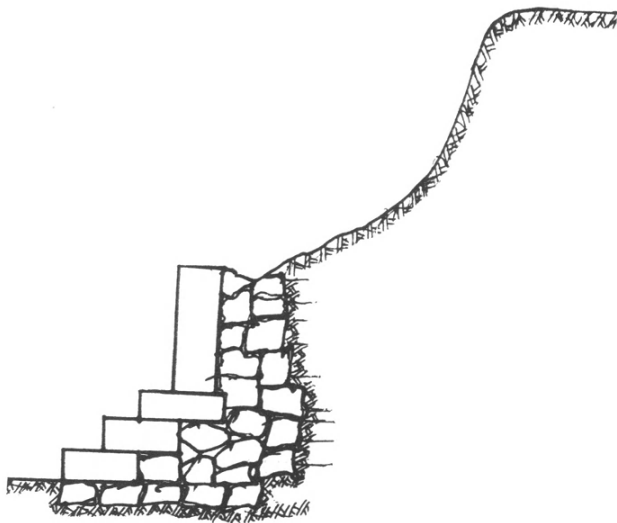
Ἀλλὰ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον στοιχεῖον τῆς ἀνασκαφικῆς αὐτῆς περιόδου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, καὶ μάλιστα ἐγγύτατα τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἔφθανε τὸ ἀνάλημμα ἂν ἦτο πλήρως περιφερέες, ἦτο ἡ ἀνεύρεσις μεγάλου οἰκοδομήματος ἀγνώστων εἰσέτι διαστάσεων, ἀλλὰ ὑπερβαίνοντος τὰ 20 μέτρα κατὰ τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ ἡ ἐντὸς αὐτοῦ παρουσία καὶ σημαντικῶν κινητῶν εὐρημάτων.

¹ N. E. CROSBY, AJA 8, 1893, σ. 431-2 καὶ 9, 1894, σ. 212.

Ἰσως εἶναι σκόπιμον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι εἶχον χρησιμοποιηθῇ κατὰ μέρος καὶ ὡς θεμέλια διὰ τὴν κατα-

Τομή ζ - ζ.

Τομή η - η.

σκευὴν μεγάλου βυζαντινοῦ κτηρίου, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχουν εὔρει οἱ παλαιοὶ ἀνασκαφεῖς. Τοῦτο διότι σημειώνουν τὴν ὑπαρξιν τοῦ βαίνοντος ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου, βυζαντινοῦ τοίχου (AJA 8, 1893, σ. 441, πίν. 17, σημεία R καὶ

R τοῦ σχεδίου) καὶ παρατηροῦν (ἔ. ἄ. σ. 412) «εἰς τὸ σημεῖον R - R εὐρέθησαν πολλοὶ μεταγενέστεροι τοῖχοι κτισμένοι μὲ ἀκανονίστους λίθους διαφόρων μεγεθῶν κεράμους καὶ τεμάχια μαρμάρων μὲ χρησιμοποίησιν ἀσβέστου». Ἄν τὸν τοῖχον αὐτὸν τὸν εἶχον ἀνασκάψει ἔστω καὶ μέχρι βάθους 0.30 μ. θὰ διεπίστωνον ὅτι φέρεται ἐπὶ παλαιότερου τοίχου καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ ἀνεκάλυπτον τὸ οἰκοδόμημα.

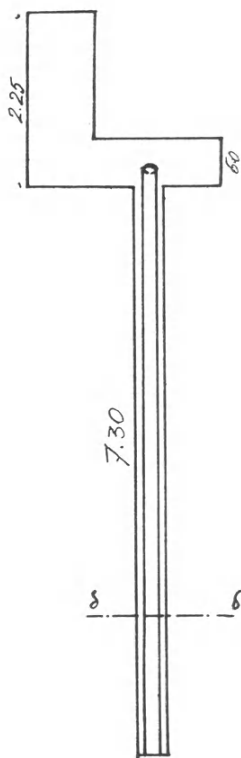
Ἡ ἀφετηρία τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν προῆλθεν ἀπὸ τὴν παρουσίαν σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τῆς βαίνουσης ἀπὸ τῆς συγχρόνου πόλεως εἰς τὴν ἀκρόπολιν, μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πωρολίθων, μὲ κατεύθυνσιν ἐν σχέσει μὲ τὸ κυκλοτερὲς βορείαν, ὁρατῶν καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς μερικὰ σημεῖα ἦσαν ὁρατὰ καὶ τεμάχια κεράμων καὶ λείψανα τοίχου μεταγενεστέρων περιόδων, οἱ πωρόλιθοι ὡς ὑλικὸν χαρακτηριστικὸν Ἑλληνικῶν χρόνων ἀπετέλεσαν τὴν βασικὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν μελέτην τοῦ χώρου. Τοῦτο ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀνάγκην νὰ διακριβωθῇ ἡ στρωματογραφικὴ κατάστασις εἰς τὴν βορείαν τοῦ κυκλοτεροῦς ἀναλήμματος περιοχῆν, ὡς καὶ ἡ κατάστασις τοῦ πωρῖνου βράχου καὶ ἡ ἔκτασίς του, συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν λήψιν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Μὲ βάσιν τοὺς λίθους τοῦ δρόμου αἱ ἐργασίαι ἐπεδίωξαν νὰ καθαρίσουν τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου τὴν ἔχουσαν μέτωπον τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία, ὡς ἀπεδείχθη ἀργότερον, ἦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ διεξήγετο διὰ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, διότι δὲν εἶχε διακοπῇ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς, διεπιστώθη ὅτι ἀπὸ τῶν λίθων αὐτῶν ἤρχιζεν ἀρχαῖος τοῖχος καὶ ὅτι τὰ εἰς μερικὰ σημεῖα διακρινόμενα μεταγενέστερα λείψανα ἦσαν τοῦ βυζαντινοῦ κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκάθητο ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἶχεν εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν καταστραφῇ πλήρως. Ταυτοχρόνως πρὸς τὸ νότιον μέρος καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ τέρμα τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη ἡ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ βορειοδυτικὴ γωνία μὲ δυτικῶς αὐτῆς λείψανα τοίχων τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἀνατολικῶς συνεχιζόμενον τὸν ἀρχαῖον τοῖχον. Διὰ νὰ μελετηθῇ ὁ τοῖχος καὶ ἀφοῦ πρὸς τὴν νοτιάν πλευρὰν ἐξωτερικῶς εὐρέθη εἰς μικρὸν βάθος εἶδος δαπέδου μὲ ἐπ' αὐτοῦ σημεῖα καύσεως, ἡ ἐργασία περιορίσθη εἰς τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ οἰκοδομήματος μὲ ἀφετηρίαν τὴν γωνίαν. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ μία ἀνασκαφὴ εἰς βάθος τοῦ τοίχου, ἡ ἐργασία ἔμεινε περιορισμένη εἰς ἀπόστασιν ἑξέμετρων βορείως καὶ ἑξ ἀνατολικῶς τῆς ἀρχικῆς γωνίας μὲ πλάτος τῆς τομῆς μόνον 0.60 μ. μὲ βασικὸν σκοπὸν νὰ εὐρεθῇ μέχρι ποίου βάθους ἔφθαναν οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος καὶ νὰ διαπιστωθῇ γενικῶς εἰς ποίαν ἐποχὴν ἀνῆκε τοῦτο. Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἡ ὁποία ἦτο καὶ τὸ

δάπεδον τοῦ συγχρόνου δρόμου πρὸς τὸν κύριον λόφον τῆς ἀκροπόλεως, δηλαδή τὸν λόφον τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου, ἄφθονα ἦσαν τὰ δείγματα τῶν λειψάνων τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν ἔλειπαν καὶ τὰ ὀστρακα τῶν Ρωμαϊκῶν περιόδων, ἀσφαλὲς στοιχεῖον διαταραχῆς τοῦ χώρου. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο αὐτονόητον, ἀφοῦ τὰ βυζαντινὰ ἐρείπια ἦσαν εἰς πολλὰ σημεῖα, ὥς δυτικῶς τῆς γωνίας, ὁρατά, καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχουν μεταβάλλει τὴν στρωματογραφικὴν διάταξιν τῆς θέσεως.

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς κατευθυνομένου τοίχου οὐσιαστικῶς ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ βάθος τῶν 0.80 μ. ἀπὸ τῆς κατωφερείας τοῦ λόφου καὶ εἰς μόνον 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου, διότι εὐρέθη δάπεδον ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων πλακῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἵχνη πυρᾶς πάχους 0.80 - 0.10 μ. Δὲν ἐθωρορήθη σκόπιμος ἡ καταστροφὴ τοῦ δαπέδου εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἐργασίας καὶ προτοῦ μελετηθῇ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὸ οἰκοδόμημα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία ἐστράφη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ καὶ πάντοτε παραλλήλως πρὸς τοὺς δύο τοίχους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸς τὰς δύο πλευρὰς μέχρι τοῦ βάθους τοῦ 1.10 μ. μία χαρακτηριστικὴ ἀνάμειξις ἐσημειώθη μὲ ὀστρακα βυζαντινά, ρωμαϊκὰ καὶ ὀλίγα μελαμβαφῇ, τῶν Κλασσικῶν χρόνων. Παρὰ τὸν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντα τοῖχον εἰς τὸ βάθος τῶν 1.30 μ. ἀνευρέθη τμῆμα μαρμαρίνης κεφαλῆς διασῶζον μέρος τῆς κόμης μὲ ἵχνη ξυρθηροῦ χρώματος εἰς τοὺς βοστρύχους. Ἐν τῷ μεταξὺ, εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ 1.00 μέτρου πάλιν ἀνατολικῶς ἀρχίζει τοῖχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ὁποίου ἐξηγεῖται εὐκόλως ἡ ἀνάμειξις τῶν ὀστράκων.

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τούτου καὶ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν χαμάτων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων του μετεφέρθησαν ὀστρακα τῶν χαμηλοτέρων ἐπιπέδων εἰς τὰ ὑψηλότερα καὶ ἔτσι εὐρέθησαν τὰ κλασσικὰ καὶ τὰ ρωμαϊκὰ μετὰ τῶν βυζαντινῶν. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις, ἀνατολικὴν καὶ βορείαν, ἔδωκε καὶ μετὰ τὸ βάθος

Κάτοψις θυσιαστηρίου.

τῶν 1.30 μ. ὅστρακα κυρίως τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ὡς καὶ ὀλίγα καλῶν ἐποχῶν χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Εἰς τὸ βάθος ὅμως τῶν 1.70 μ. ἐφάνη στρῶμα ἀρκετὰ σαφὲς γῆς κεκαμμένης μὲ ἀφθονον τέφραν καὶ λείψανα ἀπανθρακώσεων. Ὅπως παρουσιάζεται, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὡς νὰ ἐκὰν μία σειρὰ ξύλων ἢ καλύτερον ἐν ξύλινον πάτωμα, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον κατεῖχε τὸ οἰκοδόμημα.

Μετὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τοῦ βάθους τῶν 2.00 καὶ πλέον μέτρων, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν σαφὲς ὅτι ἔχομεν τὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος, τὸ οἰκοδόμημα ὡς πρὸς τὴν δυτικῶς αὐτοῦ εὐρισκομένην ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο ὑπόγειον.

Ὁ τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι εἰς τὸ ἐσωτερικόν του καὶ πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις μὲ ἐπιμέλειαν κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λίθων καὶ μὲ προσπάθειαν προσαρμογῆς εἰς πολυγωνικὴν τοιχοδομίαν ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Εἰς δύο μόνον σημεῖα εἰς τὸ βάθος 2.60 μ. ἐφάνησαν λείψανα κονιάματος ἀσφαλῶς ἐκ νεωτέρας ἴσως τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπισκευῆς

Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ ἐκ κονιαμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἀνατολικώτερον εἰς ὅσον τοῦ οἰκοδομήματος ἀγνώστου προορισμοῦ, πλάτους 2.00 μέτρων, εἰς τὸν ὁποῖον ὅχι μόνον διεσώζετο τὸ κονίαμα ἀλλὰ καὶ ἔφερε γραμμάς, πλαίσια ἀνάλογα μὲ τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς τοιχογραφήσεις οἰκῶν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὸ βάθος τῶν 2.50 μ. ἔχομεν τεμάχιον στήλης ἐξ ἐρυθροῦ μαρμάρου (τοῦ γνωστοῦ λακωνικοῦ rosso antico) προφανῶς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ περὶ τὸ βάθος τῶν 2.80 - 3.00 μ. ὅστρακα ρωμαϊκά, μερικὰ ἀσαφῆ καὶ ἐν σαφῶς γεωμετρικόν. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἔρχεται εἰς τὸ φῶς καὶ σωρὸς ὀλόκληρος ἀγγείων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ μετ' αὐτῶν χάλκινον ρωμαϊκὸν νόμισμα. Ἀλλ' ἡ ἐκπληξὶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀνεφάνη μετὰ τὸ βάθος τοῦτο, ὅπου διεπιστώθη ἓνα παχὺ στρῶμα καύσεως, τὸ ὁποῖον εἰς μερικὰ σημεῖα ἐκυμαίνεται μετὰ τῶν 0.25 καὶ 0.40 μ., ἦτο δηλαδὴ πολὺ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε τέφρα, μαυρισμένη γῆ καὶ μεγάλα τεμάχια ἀνθράκων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ἐντελῶς ἀπανθρακωθῆ, γενονδὸς τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς πυρᾶς καὶ πρὸ τῆς πλήρους καύσεως τῶν ὑλικῶν ἡ καταστροφὴ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ πτώσις πιθανώτατα τοίχων καὶ χωμάτων δὲν ἐπέτρεψε τὴν πλήρη καύσιν. Μετὰ τὸ στρῶμα αὐτὸ τῆς καύσεως ἡ καλύτερον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς πρὸς Δυσμὰς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ 3.80 μ. καὶ βάθος τοῦ ἀρχαίου τοίχου μόνον ἄνευ τῶν μεταγενεστέρων προσκτισμάτων 3.10 μ., ἡ σκαπάνη προσέκρουσεν εἰς ἀντικείμενον μεταλλικὸν καὶ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ἐφάνη ἡ πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένη χεὶρ ἀγάλματος χαλκοῦ (πίν. 113). Εὐτυχῶς ἡ σκαπάνη μόλις εἶχεν ἐγγίσει ἓνα

τῶν δακτύλων τοῦ ἀγάλματος καὶ ἐπομένως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι μόνον ἡ τύχη ἡμπόδισε ζημίαν τοῦ ἀγάλματος κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἀνασκαφῆς, ὅτε οὐδείς ἠδύνατο νὰ ὑποπτευθῇ τὴν παρουσίαν του.

Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφὴ διακοπεῖσα ἐπὶ μικρὸν διάστημα διὰ τὴν ὑπὸ εἰδικοῦ ἐξαγωγὴν τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος πρὸς ἀποφυγὴν ζημιῶν κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν, συνεκεντρώθη περὶ τῆς θέσεως τούτου. Τοῦτο ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντος τοίχου καὶ 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ εἰς κανονικὴν ὑπτίαν θέσιν (πίν. 115α). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ἀνευρέθη ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἐδραζόμενος ἐπὶ πλακὸς λιθίνης ἀποτελούσης τὸ δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεκάθητο καὶ τὸ ἄγαλμα. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἀγάλματος ἐπέβαλε τὴν διεύρυνσιν τοῦ χώρου καὶ διὰ τοῦτο ἡ τομὴ, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχικῶς πλάτος 0.60 μ., ἐπεκτείνεται εἰς πλάτος 2.00, μῆκος 2.80 μέτρων, διότι πρὸς Ἀνατολὰς εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ὑπάρχει ὁ τοῖχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ κατεδαφισθῇ. Εἰς τὸν χώρον αὐτὸν ἔχομεν τὴν αὐτὴν στρωματογραφικὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς τομάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰς ὅλα τὰ βάθη ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια κεράμων φερόντων σφραγίδας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ τοῦ χρόνου σχεδὸν ἀπαλειφθῇ ἐκτὸς δύο. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν φέρουσιν τέσσαρας στίχους ἀναγινωσκομένους κατὰ γνωστὸν τύπον ἀντιστρόφως¹ ἔχομεν τὰς λέξεις ΕΡΓΩΝΑ — — — / — — ΚΙΔΩΝΕΥ / ΤΥΧΙΔΑΔΑ / ΜΟΣΙΑΝ, δηλαδὴ ἀναγραφὴν τοῦ κατασκευαστοῦ Εὐτυχίδα. Ἡ ἐποχὴ τῆς εἶναι ὁ 2^{ος} π. Χ. αἰὼν, ἐνῶ διὰ τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν σῴζεται μόνον τὸ ἥμισυ τῆς σφραγίδος μὲ τὸν τύπον ΔΗΜ — — — (?) / ΛΑΚΕ — — — (?), εἶναι δύσκολος ἡ χρονολόγησις. Τοῦτο διότι τοῦλάχιστον εἰς τὰς σφραγίδας τῶν κεράμων δὲν ἔχομεν μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν τὸν τύπον ΔΗΜ, ὅπου οἱ κέραμοι τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων ἀναφέρονται πάντοτε μὲ τὴν λέξιν Δαμόσιοι ἢ Δαμόσιος, ἐκτὸς ἂν διὰ τοῦ ΔΗΜ ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως ΔΗΜΟΥ καὶ διὰ τοῦ ΛΑΚΕ αὐτὴν τῆς λέξεως Λακεδαιμονίων. Τὰ γράμματα τῆς σφραγίδος αὐτῆς ἀρραῖα χωρὶς ἀκρέμονας θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνήκουν εἰς πρωιμωτέραν τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος περίοδον, ἂν καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει λόγος συναγωγῆς ἐσπευσμένων συμπερασμάτων.

Ἀσφαλῶς τὸ σημεῖον αὐτὸ κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς θὰ διευκρινηθῇ, ἀλλὰ ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦδε, διότι ἐνισχύει τὴν διδομένην καὶ

¹ BSA 12, 1905 - 6, σ. 344 ἔ. 13, 1906 - 1907, σ. 22 ἔ., εἰκ. 3, στοιχεῖα D καὶ E· πρβλ. καὶ IG 1, V, ἀριθμ. 878 - 9.

ἐκ τῆς τοιχοδομίας χρονολόγησιν τοῦ οἰκοδομήματος περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, δίδει ἐν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίου τοιούτου καί, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν δευτέραν ἀναγινωσκομένην σφραγίδα, καὶ μίαν εἴδησιν περὶ ἐπισκευῶν κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα.

Ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος, δηλαδὴ τῆς γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκτὸς τῶν συνήθων ὁσπράκων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔδωκε καὶ δύο νομίσματα, τὸ ἐν τῶν ὁποίων καλῶς σχετικῶς σωζόμενον εἶναι τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ καί, ἐὰν συσχετισθῇ καὶ μὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῆς θέσεως, ἐπιτρέπει μίαν πρώτην χρονολόγησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ οἰκοδομήματος περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ 3ου ἢ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος.

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του εὐρέθῃ καλυπτόμενον ἀπὸ πυκνὸν στρώμα κεκαμμένων ὕλικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ μεγάλα τεμάχια ἀνθρώπων. Ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χαλκοῦ μετὰ τὸν πρόχειρον καθαρισμὸν εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθῃ, εἶναι ὁρατὰ τὰ ἴχνη τοῦ μαυρίσματος ἐκ τῶν ἀνθρώπων κυρίως εἰς τὴν δεξιάν πλευράν καὶ τὸ ἱμάτιον (πίν. 116). Ἡ ἐργασία διὰ τὴν ἐξαγωγήν ἐκ τῆς θέσεώς του ἔδειξεν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦτο ἐκτεταμένον ἐπὶ τοῦ ἐκ πλακῶν δαπέδου καὶ δὲν ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο κατακρημνισμένον ἢ καὶ ἀπὸ τυχαίαν καταστροφήν πεσμένον, ἀλλὰ μὲ σχετικὴν προσοχὴν καὶ ἄγνωστον ἀκόμη διὰ ποῖον λόγον τοποθετημένον.

Ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ ἄγαλμα δὲν ἦτο πεσμένον ἀπὸ καταστροφὴν ἢ ἄλλην αἰτίαν, τὴν ὁποίαν ἀπεκόμιζε κανεὶς ἐκ τῆς ἀπολύτως ὀριζοντίου θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθῃ τοῦτο, ἐνισχύθῃ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἐξαγωγήν διεπιστώθῃ, ὅτι ἦτο τοποθετημένον σχεδὸν ἐπὶ στρώματος κατεσκευασμένου ἐκ κεράμων, οἱ ὁποῖοι τὸ ἔφερον 0.10 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου. Εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς παραδοχῆς τῆς σκοπίμου τοποθετήσεως ἢ ἀποκρύψεως μᾶς φέρει καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ κατάστασις τοῦ ἀγάλματος. Διότι τοῦτο φέρει ἀναμφιβόλως κτυπήματα ἴσως διὰ σφύρας εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ρινὸς ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ ἡ κεφαλὴ αἱ χεῖρες καὶ ὁ χιτὼν εἶναι ἐνθετα, ἔχουν δηλαδὴ καμινευθῇ μεμονωμένως, εἶναι φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι μία ἀπόρριψις τυχαία ἢ πολὺ περισσότερον μία κατακρήμνις θὰ εἶχε διαλύσει τὸ ἄγαλμα εἰς τεμάχια. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν φέρει ἀκόμη καὶ ἡ ἀπουσία τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἡ ὁποία δὲν ἀνευρέθῃ προσκεκολλημένη εἰς τὸ σῶμα. Ἰσως δὲν θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ὅτι διὰ κάποιον λόγον, τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν, τὸ ἄγαλμα κατεβιάσθῃ ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἐκακοποιήθῃ, ἴσως καὶ ἀπερρίφθῃ κάπου, ἀλλὰ ἀργότερον περισυνελέγῃ καί, ἐπειδὴ, ἔνεκα τῶν ζημιῶν του ἢ καὶ δι'

ἄλλους λόγους δὲν ἡδύνατο νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν πρώτην του θέσιν, ἀπεκρῦβη εἰς τὴν γωνίαν κάποιου δημοσίου οἰκοδομήματος, ὅπου τὸ συνήντησεν ἡ τελικὴ καταστροφή, ἡ ὁποία κατέστρεψε καὶ τὸ οἰκοδόμημα. Τοῦτο διὰ τὴν ταραχώδη καὶ πλήρη μεταβολῶν καὶ ἐσωτερικῶν συγκρούσεων σπαρτιατικὴν ἱστορίαν κατὰ τοὺς τελευταίους π. Χ. καὶ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας εἶναι αὐτονόητον. Ἀλλωστε καὶ τὸ ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον εἶναι γυναικεῖον ἐνδεδυμένον μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ἐπιτρέπει ἐκ τῆς κεφαλῆς του παρὰ τὰς ζημίας τοῦ προσώπου νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἔχει προσωπογραφικὰ χαρακτηριστικά (πίν. 117).

Μάλιστα δὲν εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῇ ὅτι κατὰ τὴν κόμμωσιν τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Σεβήρων, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἰουλίας Δόμνας μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἰουλίας Μαμαίας (πίν. 118). Τὸ πρόσωπον, παρὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ἔχει, ἐπιτρέπει ἴσως καὶ τὴν ταύτισιν μὲ τὴν Ἰουλίαν Μαμαίαν (Julia Mamaea) τὴν μητέρα καὶ συνναυτοκράτειραν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου τὴν δολοφονηθεῖσαν, ὅπως καὶ ὁ υἱὸς τῆς, τὸ 235 μ. Χ., ταύτις ἡ ὁποία χρονολογεῖ καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος μεταξὺ τοῦ 222, χρόνου τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τοῦ 235 χρόνου τῆς δολοφονίας τῆς. Ἴσως μάλιστα καὶ ἡ διὰ κτυπημάτων σφύρας καταστροφὴ τοῦ προσώπου συνδέεται καὶ μὲ τὴν δολοφονίαν καὶ γενικῶς μὲ τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας τῆς. Θὰ ἡδύνατο νὰ προστεθῇ ἐπίσης, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ εἰς τὸ οἰκοδόμημα, ἴσως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ εὗρεθῇ εἰς τὸν χώρον καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ υἱοῦ τῆς ἂν ὅχι τίποτε περισσότερον.

Μὲ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἀγάλματος τὸ κύριον πρόβλημα τῆς ἀνασκαφῆς μετετέθη εἰς τὴν ἀνάγκην διακριβώσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ οἰκοδομήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχήματός του.

Ἡ ἐργασία ἐσυνεχίσθη καὶ πρὸς τὰς δύο πλευρὰς παραλλήλως πρὸς τοὺς τοίχους μὲ τομὰς πλατύς ὅσον καὶ τὸ ἀρχικόν, δηλαδὴ 0.60 μ. τόσον κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ βαίνοντος πρὸς Βορρᾶν δυτικοῦ τοίχου ὅσον καὶ τοῦ βαίνοντος πρὸς Ἀνατολὰς νοτίου. Εἰς τὸν πρῶτον διεπιστώθη ὅτι αἱ ὀπαί, αἱ ὁποῖαι εἶχον σημειωθῇ εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς βάθος 1.55 μ. ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ οἰκοδομήματος, ἐσυνεχίζοντο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ καθαρισθέντος μέχρι τοῦ βάθους αὐτοῦ τοίχου, δηλαδὴ πλέον τῶν 6 μέτρων καὶ ἀσφαλῶς συνεχίζονται καὶ πέραν τούτου εἰς ὅλον τὸν τοῖχον τὸν βαίνοντα ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Εἶναι εἰς σχεδὸν κανονικὰς ἀποστάσεις κυμαινόμενας ἀπὸ 0.44 ἕως 0.55 μ. καὶ δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι σκοπὸς τῆς κατασκευῆς των ἦτο νὰ δεχθοῦν τὰ ξύλα εἰδους πατώματος (πίν. 114β). Βέβαια εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα τοῦ ἂν

ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν, δηλαδὴ ἂν εἶναι σύγχρονοι μὲ τὸν πολυγωνικῆς μιμήσεως τοῖχον τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος, ἢ μήπως ἔχουν μεταγενεστέρως κατασκευασθῇ, τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα, ὅτε ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ κέραμοι τοῦ ἐργῶνου Εὐτυχίδα, ἢ καὶ κατὰ τοὺς ὀψίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε θὰ ἐγένοντο καὶ τὰ κονιάματα. Εἰς τὸ ἐρώτημα ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ὑπάρχει ἀσφαλὴς ἀπάντησις καὶ πιθανώτατα ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας μόνον θὰ τὴν δώσῃ. Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἡ συνέχισις κατὰ βάθος τῆς ἀνασκαφῆς ἔδωκεν ἀνάλογα μὲ τὸν περὶ τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα χῶρον στρωματογραφικὰ ἀποτελέσματα.

Εἰς τὸ βάθος τῶν 0.45 μ. ἀνευρέθη τμημα κίονος μετὰ ραβδώσεων εἰς τὸ ἓνα μέρος (πίν. 115β), ὅπως καὶ βυζαντινὰ ὄστρακα κυρίως πινακίων, μετὰ τὸ 1.60 μ. μία λεπτὴ σειρὰ τέφρας καὶ ἀνθράκων καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 2.80 ἕως 3.00 μέτρων συμπαγὴς τέφρα μετὰ πλήθους ἀνθράκων καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἄφθονα τεμάχια κεράμων στέγης μᾶλλον Ρωμαϊκῶν χρόνων ὥς καὶ ἀριθμὸς τεμαχίων λύχνων ἐπίσης τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.30 ἕως 5.00 ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε περὶ τὸ βάθος τῶν 3.80 ἕως 4.00 μ. δηλαδὴ κάτω τῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη τὸ ἄγαλμα ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων εἰδωλίων μᾶλλον Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνευρέθησαν καὶ πολλὰ τεμάχια πηλίνων προσωπείων ἀναλόγων μὲ τὰ προσωπεῖα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ μεταξὺ τῶν ἑτεροκλήτων τούτων πηλίνων ἀνευρέθη καὶ νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον, ὥς καὶ μικρὸς χαλκοῦς ταῦρος, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν χειλέων τῶν χαλκῶν ἀρχαϊκῶν ἀγγείων.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ χωρὶς νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλον τὸ βάθος τοῦ χώρου καὶ χωρὶς νὰ μελετήσῃ τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος, διότι ἡ ἐποχὴ δὲν ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τὴν συνέχισιν εἰς βάθος τῆς ἐρεῦνης. Ἄλλ' οὕτε τὸ μῆκος τοῦ δυτικοῦ δηλαδὴ ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν βαίνοντος αὐτοῦ τοίχου ἐπετεύχθη νὰ διαπιστωθῇ. Διότι μέχρι τῆς ἀποστάσεως τῶν 21 μέτρων ἀπὸ τῆς γωνίας ἐσυνεχίζετο καὶ κατὰ τὸ μῆκος τοῦτο μόνον τομὴ βάθους 0.80 μ. εἶχεν ἀνασκαφῇ, καὶ τοῦτο εἰς τὸ ἐξωτερικόν του, ὅπου ἡ ἐργασία ἦτο μᾶλλον εὐκολος. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διεπιστώθη μία ἄλλη ἰδιορρυθμία τῆς κατασκευῆς τούτου εἰς τὸ βάθος τῶν τριῶν πρώτων ἀνασκαφέντων δόμων του. Οἱ λίθοι δὲν καταλαμβάνουν ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἐξ ἑνὸς μέτρου τοίχου ἀλλὰ μόνον μέρος του κατὰ τρόπον ὥστε οὗτος νὰ ἔχῃ δύο παρειὰς ἢ πρόσωπα. Μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ λίθου μεσολαβεῖ κενόν, τὸ ὁποῖον εἶναι γεμισμένον μὲ μικροτέρους λίθους καὶ χώματα καὶ ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος ἡ τοιχοδομία μιμεῖται

πολυγωνικὸν τοῖχον, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀποτελεῖται εἰς τὸν ὑψηλότερον δόμον, ὃ ὁποῖος θὰ ἦτο καὶ ὁρατός, ἀπὸ ἐναλλάξ μεγάλους λίθους μὲ περιταίναν κατὰ τὸ μῆκός των καὶ διαστάσεις ἀπὸ 1.70 ἕως 1.10 μῆκος, 0.65 ὕψος καὶ 0.28 ἕως 0.30 μ. πλάτους, καὶ μικρότερους στενοὺς τοῦ αὐτοῦ μὲ τοὺς μεγάλους ὕψους καὶ πάχους 1.00 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ πάχος τοῦ τοίχου καὶ περιταίναν κατὰ τὸ ὕψος των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὄχι μόνον πλουτίζεται ἐξωτερικῶς ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πίν. 115β) ἀλλὰ καὶ ἐνισχύεται ἡ στερεότης του, διότι οἱ στενοὶ αὐτοὶ λίθοι καλύπτοντες ὅλον τὸ πλάτος του γίνονται λειτουργικὸν στοιχεῖον τῆς κατασκευῆς.

Ἀλλὰ οὔτε καὶ πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντος τοίχου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπέτυχε νὰ προσδιορίσῃ τὸ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος, διότι καὶ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν μέχρι τῆς ἀποστάσεως τῶν 20 μέτρων δὲν ἀνευρέθη ἡ γωνία.

Πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν διεπιστώθη ὅτι τὰ βυζαντινὰ λείψανα εἶναι πολυπληθέστερα καὶ τοῦτο εἶναι αὐτονόητον, διότι τοῖχος βυζαντινοῦ οἰκοδομήματος εὐρίσκεται καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἐρευνηθὲν μῆκος τοῦ ἀρχαίου τοίχου.

Ἐδῶ, ἐκτὸς τῶν βυζαντινῶν τοίχων καὶ τῶν κινητῶν εὐρημάτων τὰ ὁποῖα εἶναι δευτερευούσης σημασίας, εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀνευρέθη ὑπὸ τὸν βυζαντινὸν τοῖχος βαίνων ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν δηλαδὴ παράλληλος τοῦ δυτικοῦ καλῶν χρόνων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. ἀπὸ τούτου καὶ ἄλλος τοῦ αὐτοῦ ὕψους καὶ ἐντελῶς ὁμοίας κατασκευῆς. Εἶναι δύσκολον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ λεχθῇ εἰς ποίαν σχέσιν μὲ τὸ κύριον οἰκοδόμημα οἱ δύο αὐτοὶ παράλληλοι τοῦ δυτικοῦ τοῖχοι εὐρίσκονται καὶ εἰς τί ἐχρησίμευεν ὁ μεταξὺ αὐτῶν χώρος τῶν 1.85 μ. Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου, ὃ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνων τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνευρέθη εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν κονίαμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ εἴχῃ τοιχογραφίας.

Ὡς προελέχθη, ἡ ἀνασκαφὴ μόλις ἤρχισε καὶ δὲν ἔδωσε διὰ πολλὰ προβλήματα οὐδεμίαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀνεύρεσις ἐνὸς οἰκοδομήματος ἀγνώστου προορισμοῦ καὶ διαστάσεων, μήκους πλάτους ὑπὲρ τὰ 20 μέτρα, εἰς μίαν περιοχὴν ὡς ἡ ἀκρόπολις τῆς Σπάρτης δὲν εἶναι κάτι σύνηδες. Διότι, ἐκτὸς τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνοδεύεται, θέτει καὶ τὸ θέμα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἰδίου τοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκεται, τῆς ἐποχῆς τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν του, ὅπως καὶ τὸ ἐρώτημα ἂν εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Πανσανίας. Ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τῆς σπαρτιατικῆς ἀγορᾶς τίθεται ἐμμέσως διὰ τῶν νέων στοιχείων, διότι τὸ οἰκοδόμημα δὲν φαίνεται νὰ δύναται νὰ

συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ἱερὰ τῆς ἀκροπόλεως, ἐνῶ, ὅσον τώρα εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῇ, εὐκολώτερον θὰ εὑρίσκε θέσιν μεταξὺ ἄλλου εἴδους δημοσίων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ εἶχον τὴν θέσιν των εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀγορᾶς. Σήμερον πάντως εἶναι σαφές ὅτι ἐπείγει μία ἐπέκτασις καὶ μία ἐντατικοποίησις τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ γενικῶς εἰς τοὺς λόφους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης. Διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς μόνον θὰ καταστῇ δυνατόν ὄχι μόνον νὰ δοθοῦν ἀπαντήσεις εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς σπαρτιατικῆς τοπογραφίας καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ νὰ δημιουργηθοῦν καὶ νέαι οὐσιαστικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν κατανόησίν των.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

13. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΤΗΓΑΝΙ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

Νοτίως τοῦ Πύργου Διροῦ, ἀπέναντι τῆς μικρᾶς παραλίου κόμης Μέζαπος, ἐκτείνεται ἡ χερσόνησος Τηγάνι¹, στενή, μακρά, χαμηλή καὶ βραχῶδης, κατάσπαρτος ἐκ λίθων (πίν. 119α). Τὸ πρὸς τὸ πέλαγος ἄκρον τῆς, ὑψηλότερον καὶ ἀπόκρημνον, διαμορφοῦται εἰς φυσικὸν φρούριον, τοῦ ὁποίου τὰ βατὰ μέρη ἔχουν ὄχρωθῇ ἐκ παλαιοῦ² (πίν. 119β καὶ 120α).

Ἡ μόνη εἴσοδος τοῦ ὄχρου εὐρίσκεται κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν, παρὰ τὸν κρημνόν, καὶ ἔχει ἐν μέρει λαξευθῇ εἰς τὸν βράχον. Ἐπὶ τινος τῶν βαθμίδων τῆς οἱ ἐλάχιστοι περίοικοι δεικνύουν λακκίσκον ὁμοιάζοντα πρὸς τύπον ὀπλῆς ἵππου καὶ διηγοῦνται ὅτι ἐσχηματίσθη ἀπὸ «τὸ πέταλο τοῦ ἀλόγου τῆς βασιλοπούλας» ὅταν ἐκείνη, κινδυνεύουσα νὰ συλληφθῇ ὑπὸ ἐχθρῶν πολιορκούντων τὸ κάστρον, ἐρρίφθη ἐκεῖθεν ἔφιππος εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπνίγη. Τὴν εἴσοδον τοῦ φρουρίου προστατεύει ἐξ ἀριστερῶν γωνιώδους πύργος (πίν. 120β), οὗ ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, ἡ ἐστραμμένη πρὸς τὴν θάλασσαν, φαίνεται ὡς ὀκοδομημένη ἄνευ ἀσβεστοκονιάματος³.

¹ Καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΕΤΡΙΑΗΣ τὴν ὀνομασίαν ἔλαβεν ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος αὐτῆς πρὸς τὸ ὁμώνυμον μαγειρικὸν σκεῦος (Α. ΠΕΤΡΙΑΗΣ, Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Μάνης, Πανδώρα 22, 1872, σ. 155).

² Σύντομον περιγραφὴν τοῦ φρουρίου βλ. παρὰ HELEN WATERHOUSE - R. HOPE SIMPSON, Prehistoric Laconia: Part II, BSA 56, 1961, σ. 122 - 123, οἵτινες θεωροῦν ὡς πιθανὴν τὴν γνώμην ὅτι τοῦτο εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Ὀμηρικῆς Μέσσης καὶ ὅτι τμήματά του ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν.

³ Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν γωνίαν τμήμα τῆς νοτίας (πίν. 121α). Μᾶλλον πρέπει νὰ ἀποδόσῃ τις τὸ φαινόμενον εἰς διαφορὰν τῆς ἀρχικῆς οἰκοδομῆς ἢ εἰς διάβρωσιν τοῦ ἀσβεστοκονιάματος, ἐπενεχθεῖσαν ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῆς θαλάσσης. Ἡ τοιχοποιία συνίσταται ἐκ λίθων ἀκατεργάστων μετρίου μεγέθους. Τὰ μεταξὺ των μεγάλα κενὰ πληροῦν πολλοί, μικρότεροι λίθοι. Τὸ πᾶχος τῆς πλευρᾶς εἶναι 1.64 μ. Καθὼς φαίνεται μόνον εἰς ἐλάχιστα μέρη ἀρμολόγημα (ἐξ ἐπισκευῆς;), ὁ τοίχος ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπενθυμίζει κτίσματα καὶ ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων, οἷον τὸ καταφύγιον (Réduit) εἰς τὸ κάστρον τοῦ Μυστρᾶ (G. MILLET, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 7³). Ἐν τούτοις εἰς τὸν Μυστρᾶν οἱ λίθοι εἶναι μικρότεροι, τὰ μεταξὺ των κενὰ ἐλάσσονα, τὰ ἀποφράσσοντα αὐτὰ λιθάκια ὀλίγα καὶ ἡ ὅλη κατασκευὴ εὐτελεστέρα. Πάντως ἡ

(πίν. 121β), ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἡ βλέπουσα κατὰ τὴν ξηράν, ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον πλατὺ ἄρμολόγημα, καλύπτον ἐν μέρει τοὺς λίθους¹ (πίν. 121α). Ἐντὸς τοῦ πύργου σώζονται λείψανα ἡμικυλινδρικῆς στέγης. Οἱ HELEN WATERHAUSE - R. HOPE SIMPSON οἱ παρέχοντες σχεδιογράφημα τοῦ φρουρίου, σημειοῦν καὶ ἄλλους δύο γωνιώδεις πύργους, ἕνα περὶ τὸ μέσον τῆς Ν. πλευρᾶς του καὶ ἄλλον κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν². Ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ τελευταίου κτίσματος φέρει ἄρμολόγημα ἠὺλακωμένον διὰ πιέσεως τοῦ μυστηρίου (πίν. 122α), οἷον περίπου ἔχουν καὶ κτήρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μυστρᾶ³. Πάντως οἱ μνημονευθέντες ἀνωτέρω Ἕλληνο-ἀρχαιολόγοι θεωροῦν τὸ φρούριον ὡς τὸ κάστρον τῆς Μαΐνης τὸ οἰκοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου II Βιλλεαρδουίνου⁴ τῷ 1250. Εἰς τὸν χώρον τοῦ κάστρου ὑπάρχει πλῆθος

τοιχοδομίας τοῦ πύργου εἶναι διαφορετικὴ ἐκείνης, ἣν ἔχουν τὰ παλαιὰ βυζαντινὰ τεῖχη. Δείγματα τοιχοποιίας ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Θεοδοσιανῶν, τοῦ 740, 10ου αἰ., 9ου, τοῦ 1150, Παλαιολογείων, τοῦ 1435, καὶ Τουρκικῶν) βλ. παρὰ B. MEYER - PLATH - A. M. SCHNEIDER, *Die Landmauer von Konstantinopel*, Zweiter Teil, Berlin 1943, πίν. 19 - 21. Πρὸς οὐδὲν τούτων ὁμοιάζουν τὰ τῆς Μάνης.

¹ Τὸ πάχος τῆς πλευρᾶς εἶναι 2.45 - 2.75 μ. (Μήπως ἄρᾳ γε ὀφείλεται εἰς τοῦτο ἡ διαφορὰ τῆς τοιχοποιίας;) Κατὰ τὸν CH. DIENL, *L' Afrique byzantine, Histoire de la domination byzantine en Afrique (533 - 709)* τόμ. 1, N. York (ἡ ἀρχικὴ ἔκδοσις ἐν Παρισίοις 1896) οἱ πύργοι τῶν ὀχυρῶν τῆς Ἀφρικῆς εἶναι συνήθως «carrées tout simplement... Par une anomalie assez singulière, mais presque constante, l'épaisseur de leurs murailles est moindre que celle des courtines: elle varie entre 1^m, 25, 1^m, 70 ou 1^m, 80; presque jamais elle ne dépasse 2 mètres» (σ. 154). Τὰ παλαιοβυζαντινὰ ὀχυρὰ τῆς Ἀφρικῆς ἔχουν οἰκοδομηθῆ διὰ λίθων κατ' ἀμελὲς ἰσόδομον σύστημα (αὐτόθι εἰκ. 6, 13, πίν. II, III, εἰκ. 16, 18 - 22 κλπ.).

² Ἐ. ἀ. πίν. 6. Κατὰ τοὺς Ἕλληνο-ἀρχαιολόγους εἰς τὴν βάσιν τοῦ μεσαίου πύργου (tower B on Plate 20c) there are some large blocks of roughly squared stone which may be ancient (αὐτόθι σ. 122).

³ Π. χ. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ἐκεῖ ὅμως πάλιν καὶ οἱ λίθοι εἶναι μικρότεροι καὶ αἱ ἀντακώσεις ἐντονοὶ καὶ πολλοί. Εἰς τὴν Μάνην εἶναι καὶ ὀλίγα καὶ πολὺ διακριτικά. Βλ. ἀκόμη τὸν παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ φρουρίου τοῦ Βιλλεαρδουίνου ἐν Μυστρᾷ πύργον (τύμπανον τυφλοῦ τόξου) καὶ τὸν παρὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν πύργον (G. MILLET, Ἐ. ἀ. πίν. 7³ καὶ 8³).

⁴ Ἐ. ἀ. σ. 122 σημ. 55.

⁵ Ἐπὶ τοῦ θέματος ὅμως ὑπάρχει διαφωνία. Εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως (ἔκδ. Π. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΥ, Athen 1940, στίχ. 3004 κξξ.) λέγεται ὅτι ὁ πρίγκιπας: «... ἐπέρασε τὸν Πασσαβᾶν κ' ἐδιάβη εἰς τὴν Μαΐνην / ἐκεῖ ἦρξεν σπήλαιον φοβερόν εἰς ἀκριοτήρι ἀπάνω. / Διατὶ τοῦ ἄρξεν πολλά, ἐποίησεν ἕνα κάστρον / καὶ Μαΐνην τὸ ὀνόμασε, οὕτως τὸ λέγουν πάλιν». Κατὰ τὸν ΚΑΛΟΝΑΡΟΝ ὁ Βιλλεαρδουίνος ἐκτίσας τὸ κάστρον του ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Θυρίδες (Κάβο Γκρόσσο) εἰς θέσιν Ἄνω Πούλα, ὑπὲρ τὸ χωρίον Κηπούλα, τὴν ἀρχαίαν Ἰππόλαν, ὅπου σὺν

δεξαμενῶν ὀμβρίου ὕδατος¹, ἔξω δ' αὐτοῦ πρὸς Νότον, διακρίνεται μεταξύ σωρείας λίθων συνεχῆς τοῖχος, οἷονεὶ προτείχισμα² (πίν. 122β). Ὁ ἀνελθὼν εἰς τὸ ὄχυρόν καὶ προβάς ὀλίγον πρὸς Δυσμὰς ἀντίκρουσεν ἔπαρμα λίθων ἱκανῆς ἐκτάσεως (πίν. 123α), οὗ προεξεῖχον λοξός, σταυροφόρος ἀρράβδωτος κίων (πίν. 123β) καὶ τοῖχοι τῆδε κἀκεῖσε.

ζονται «ἐρείπια μεσαιωνικῶν κτιρίων καὶ ὀχυρωμάτων» (Π. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 126 σημ. εἰς στ. 3004 κέ.). Ἐπιλέγει ὁμως ἐρμηνεύων τὸ «σπήλαιον φοβερόν» ὡς ἀπότομον βράχον ὅτι δὲν ἀποκλείεται ὁ Βιλλεαρδουῖνος «νὰ ἐπεσευέασε καὶ τὸ παλαιότερον κάστρον τοῦ Τηγανίου, ὅπου τὰ φραγκικὰ ἔχνη εἶναι καταφανή». Προσφάτως ὁ Α. ΚΡΙΕΖΗΣ, *On the Castles of Zarnáta and Kelefà* (BZ 56, 1963, σ. 313-316), εἰσάγει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὡς φρούριον τῆς Μεγάλης Μαΐνης, ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουῖνου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ κάστρον τῆς Κελεφᾶ.

Καὶ ὁ Α. ΠΕΤΡΙΔΗΣ (Πανδώρα 22, 1872, σ. 154) δέχεται ὅτι τὸ κάστρο τοῦ Βιλλεαρδουῖνου, λεγόμενον σήμερον Κάστρον τῆς Ὠρηᾶς, εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Cavo - Grosso, ἐνῶ τὸ Βυζαντινὸν Κάστρον τῆς Μαΐνης εἶναι τὸ σωζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι (αὐτόθι σ. 155), ἴσως κτισθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ (αὐτόθι σ. 154) καὶ ἐπὶ Πορφυρογεννίτου διατηρούμενον ἀκμαῖον.

Καθὼς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *Περὶ τῶν Μελιγκῶν τοῦ Ταυγέτου ἐξ ἀφορμῆς ἀνεκδότου βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Λακωνίας ἐν Πραγματείαις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 15, 1951, ἀρ. 3, σ. 31 μεταξύ τῶν μεσαιωνικῶν κάστρον τῆς Μάνης, ἅτινα διελύθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ II Παλαιολόγου, ἦτο καὶ τὸ τῆς Μαΐνης.

Τὰ φαινόμενα ἢ τοὐλάχιστον τὰ μέχρι τοῦδε ἔξετασθέντα τμήματα τοῦ φρουρίου δὲν στηρίζουν ὑπόθεσιν ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πρὸς ἣν ἄλλωστε ἀντιτίθεται καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ (*Περὶ κτισμάτων*, ἐκδ. Λειψίας 1964, IV, 2, 27 κέξ., σ. 112): *Ταῦτα διαπεπραγμένους Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς, ἐπεὶ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις ἀπάσας ἀτειχίστους ἐμάνθανεν εἶναι, λογισάμενος ὅτι δὴ οἱ πολὺς τετρίψεται χρόνος, εἰ κατὰ μιᾶς ἐπιμελοῖτο, τὸν ἰσθμὸν ὅλον ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐτειχίστο, ἐπεὶ αὐτοῦ καταπεπτόκει τὰ πολλὰ ἤδη φρουρία τε ταύτῃ ἐδείματο καὶ φυλακῆρια κατεστήσατο. τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ ἄβαστα τοῖς πολέμοις ἅπαντα πεποίηκεν εἶναι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ χωρία . . .*

Ἐναπομένει ὁμως εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν νὰ διακριθῶσιν ἂν τμήματα τοῦ εἰς Τηγάνι κάστρον ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Πορφυρογεννίτου καὶ ἐὰν ἐπομένως δύναται τοῦτο μετ' ἀσφαλείας νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κάστρον τῆς Μαΐνης.

¹ Δεξαμενὰς κατεσκεύασε καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐντὸς ὑπ' αὐτοῦ οἰκοδομηθέντων ἢ ἐπισκευασθέντων φρουρίων (ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ *Περὶ κτισμάτων*, ἐκδ. Λειψίας 1964, II, 9, 10, σ. 74 καὶ II, 10, 14, σ. 78).

² Τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, τὸ πρὸς Α., τὸ ἔχον κατὰ τοὺς WATERHOUSE - SIMPSON σχῆμα τμήματος κύκλου θεωρεῖται ὑπὸ τούτων ὡς μεταγενέστερον (frankish?), ἐνῶ τὸ πρὸς Δ. εὐθύγραμμον, τὸ διακρινόμενον ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 6 διὰ τοῦ γράμματος p «this is definitely ancient».

Τεμάχια κίωνων καὶ ἐπικράνον παραστάδος (;), φέρον κατὰ τὴν λοξότητον πλευρὰν ἀνάγλυπτον, πρόστυπον ζῶων¹ καὶ ἔξωρον κομβίον ἐξέπληττε μᾶλλον τὸν ἐπισκέπτῃν καὶ παρεκίνει εἰς περαιτέρω ἔρευναν². Ἡδύνατο τῶρα χειραγωγούμενος ὑπὸ μόλις διακρινομένων τμημάτων ἡμικυκλικοῦ τοίχου κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τοῦ ἐπάρματος νὰ διαγνώσῃ τὴν παρουσίαν μεγάλης ἡμικυκλικῆς ἀψίδος ναοῦ καὶ εἶχε λόγους ἐπαρκεῖς διὰ νὰ συνελίσσῃ ἐν καιρῷ τὴν ἔρευναν διὰ τῆς σκαπάνης.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοῦ χώρου οἱ μεγάλοι λίθοι τῆς ἐπιφανείας καὶ ἤλθον εἰς φῶς πλείονα τμήματα τῶν ἑξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ μνημείου. Οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ μετρηθοῦν αἱ διαστάσεις του : τὸ πλάτος ἔσωθεν ὑπερβαίνει τὰ 14 μ. καὶ τὸ ἑξωτερικὸν μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς ἀνέρχεται εἰς 23 περίπου μέτρα.

Ὁ ναὸς διηρεῖτο εἰς τρία κλίτη, πρὸ τῶν ὁποίων ἐξετείνετο νάρθηξ, οὗ οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἔχουν μῆκος περίπου 3.25 μ. Τὸ πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους εἰς τὸ δυτικόν του ἄκρον εἶναι 7.46 μ. τοῦ δὲ βορείου 3 μ. Οἱ τοῖχοι, ὧν τὸ πάχος κυμαίνεται ἀπὸ 0.62 μ. (Β. πλευρὰ) μέχρι 0.70 μ. (δυτική), εἶναι ὀκκοδομημένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ὀλίγων πώρων³ μὲ πλατὺ μύστρισμα, καλύπτον πάλιν ἐν μέρει τοὺς λίθους (πίν. 124α). Ἐκ τῶν ἁρμῶν δὲν ἑλλείπουν τεμάχια πλινθίων πλακῶν. Ὅμοιαν τοιχοποιίαν ἐμφανίζουν καὶ μεγάλα τεμάχια τοίχων — ἐνὸς αἱ διαστάσεις εἶναι 2×2 μ. — ἅτινα κρημνισθέντα εὐρέθησαν κατακείμενα ἔξω τοῦ ναοῦ, παρὰ τὰ θεμέλια τῆς Ν. πλευρᾶς του.

Αἱ δυσκολίαι τῆς καθ' ἡμέραν διὰ θαλάσσης μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ Μεζάπου εἰς τὸ Τηγάδι περιώρισαν τὴν σκαφικὴν ἔρευναν κυρίως εἰς τὸ Α. τμήμα τῆς ἐκκλησίας. Ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἀψίδες ἑξωτερικῶς τρίπλευ-

¹ Τὸ ἀνάγλυφον δὲν φαίνεται παλαιοχριστιανικόν, ὥς δὲ παρατηρεῖ ὁ Α. GRABAR (L' iconoclasme byzantin, Paris 1957, σ. 179) : «quant aux ornements zoomorphes sur les iconostases et ailleurs dans les églises, le premier exemple daté qu'on en ait enregistré se trouve à Skripou (Béotie), et ne date que de 874».

² Τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς ἔρευναν παρέσχεν ὁ φίλος κ. ΔΙΚΑΙΟΣ ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, καθ' ὃν τεμάχια θωρακίων, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος, ἀποκείμενα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐν τῷ χωρίῳ Σταυρί, προήρχοντο ἐκ τοῦ Κάστρου.

³ Ἴσως ὅσων ἦσαν ἄχρηστοι διὰ τὴν ἑξωτερικὴν ἐπένδυσιν τῶν ἀψίδων, περὶ ἧς βλ. ἐν συνεχείᾳ.

ροί¹, ἐπενδεδυμένοι διὰ μεγάλων λαξευτῶν πωρολίθων², καὶ ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικαί (πίν. 124β). Ἡ χορδὴ τῆς μέσης ἀψίδος³ ἔχει μῆκος 6.35 μ., ἐνῶ τοῦ τρίτου αὐτῆς ὑπολείπεται ἡ χορδὴ ἑκατέρας τῶν πλαγίων.

Ἀμφοτέρωθεν τοῦ πρεσβυτερίου μορφοῦται αὐτοτελὲς διαμέρισμα (παρένθ. πίν. Α'), οἰοεὶ παστοφόριον⁴, ἀπολήγον πρὸς Α. μὲν εἰς ἀψίδα, ἀπὸ Δ. δ' ἐπικοινωνοῦν διὰ θύρας μετὰ τοῦ πλαγίου κλίτους, ἀφ' οὗ χωρίζεται διὰ τοίχου. Εἰς ἑκάτερον τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ ἱεροῦ σχηματίζεται κόγχη⁵, ἐξ ὧν ἡ Β. ἀσφαλῶς διετρυνᾶτο διὰ θύρας, ἀφ' ἧς εἰσῆρχετο τις εἰς τὸ βόρειον διαμέρισμα⁶. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀψίδος τοῦ «παστοφορίου» μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν δεικνύει ὁ πίν. 125α. Τὸ δάπεδόν του ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν (πίν. 125β). Ἀντὶ μιᾶς τούτων εἶχε χρησιμποιηθῇ εἰς δευτέραν χρῆσιν ἀνάστροφον τεμάχιον μαρμαρίνου γλυπτοῦ⁷. Ἐπομένως ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἡ πλακόστρωση ἢ τοὐλάχιστον ἐπισκευὴ τῆς ἐγένετο χρόνον ἱκανὸν μετὰ τὴν λάξευσιν τοῦ γλυπτοῦ. Πάντως μεταγενεστέραν ἐπισκευὴν μὴνῶν τοῖχοι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ κατὰ μῆκος

¹ Τρίπλευροι εἶναι ἐξωτερικῶς ἡ ἀψὶς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλικῆς (6ου αἰ.) τῶν Στουδίου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τόμος Α', Ἀθῆναι 1952, πίν. 166, 16) ἀλλὰ καὶ αἱ τρεῖς ἀψίδες τῆς ἐν Σπάρτῃ βυζαντινῆς (10ου αἰ.) βασιλικῆς, τῆς ἰδρυθείσης πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ ὁσίου Νίκωνος (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀνασκαφαὶ ἐν τῇ παλαιᾷ Σπάρτῃ, ΠΑΕ 1939, σ. 107 - 118, παρένθετος πίναξ).

² Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπένδυσις ἐξετείνεται καὶ εἰς τὰς ἑκατέρωθεν τῶν ἀψίδων στενάς λωρίδας τοῦ Α. τοίχου. Ἐνὸς πωρολίθου αἱ διαστάσεις εἶναι 0.56×0.36 μ.

³ Ἡ ἀκτὶς αὐτῆς εἶναι 3.65 μ. καὶ τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς περὶ τὸ μέσον τῆς μεσαίας πλευρᾶς τῆς 0.70, ἐνῶ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν 1.38 μ.

⁴ Ὅμοια διαμερίσματα σχηματίζονται ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω βασιλικὴν τοῦ ὁσίου Νίκωνος ἐν Σπάρτῃ. Ταῦτα, ἔχοντα τὴν μορφήν προσηρηθέντων παρεκκλησίων, ἀποκαλεῖ ὁ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ (ἔ.ἀ. σ. 108, 110) Διακονικὸν καὶ Προθύεσιν, δεχόμενος ὅτι διατηροῦν στοιχεῖα τῶν παστοφορίων τῶν παλαιῶν βασιλικῶν.

⁵ Κόγχαι ὑπάρχουν κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν βασιλικὴν τῆς Σπάρτης (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ.ἀ. παρένθετος πίναξ). Ἀμφοτέραι διατρυνῶνται ἐκεῖ διὰ θύρας, δι' ἧς ἐπικοινωνεῖ τὸ ἱερόν οὐχὶ μετὰ τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ ἀλλὰ, μετὰ τῶν πρὸ αὐτῶν διαμερισμάτων. Τὰς κόγχας, αἵτινες ἀπαντοῦν καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος, τοῦ Δαφνίου κ.ἀ., θεωρεῖ ὁ ΣΩΤΗΡΙΟΥ (ἔ.ἀ. σ. 110) ὡς μέρη τελείως διαμεμορφωμένου βήματος βυζαντινοῦ ναοῦ.

⁶ Εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τῆς ἐν Συρίᾳ Μπακίρας ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας μὲ τὸ ἱερόν μόνον τὸ Β. παστοφόριον (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος... βασιλική, τόμ. Α' σ. 225, εἰκ. 181).

⁷ Βλ. αὐτὸ κατωτέρω ὑπὸ τὸν ἀριθ. ζ'.

τῶν πλευρῶν του ὁ — Β, ἔχει πάχος 0.70 μ. — ἐφαπτόμενοι αὐτῶν καὶ ἀποκρύπτοντες ἐν μέρει τὸν γραπτὸν τῶν διάκοσμον, συγκείμενον ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς ἐκ διαχώρων μιμουμένων ὀρθομαρμάρωσιν (πίν. 126α), ὧν αἱ διαχωριστικαὶ ταινίαι εἶναι σιτόχροι. Ἐν τῶν διαχώρων ἔχει χρῶμα καφὲ μὲ πλατείας λευκὰς φλέβας. Τὸ δάπεδον τοῦ Ν. «παστοφορίου» ἦτο τεταραγμένον ἐκ ταφῶν. Παρὰ τὸν πλάγιον ἐξωτερικόν του τοῖχον ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τάφος διαστάσεων $1.95 \times 0.55 \times 0.43$ μ., τοῦ ὁποίου ἡ Α., ἡ Β. πλευρὰ καὶ ὁ πυθμὴν ἔχουν ἐπιστρωθῇ δι' ἀβεστοκονιάματος. Ὁ τάφος περιεῖχε δύο νεκρούς. Τὰ ὀστέα τοῦ ἐνὸς ἦσαν συγκεντρωμένα κατὰ τὸ Δ. ἄκρον.

Καὶ τὸ δάπεδον τοῦ πρεσβυτερίου ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν, ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σχιστολιθικῶν, διαφόρων διαστάσεων, χρώματος βαθέος τεφροῦ, ἐξ ὧν σώζονται ἐλάχισται (πίν. 127). Ἀξιοσημείωτον ὅτι αὗται δὲν ἐπεξετείνοντο καὶ ὑπὸ τοὺς νεωτέρους πλευρικοὺς τοίχους.

Ἐν τῇ ἐπιχώσει παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἱεροῦ εὐρέθησαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν, τμήματα φωτοστεφάνου ἁγίου καὶ βαθυκυάνου ἀέρος μὲ τὴν συλλαβὴν ΛΙ, πιθανῶς λείψανον τῆς λ. Βασίλειος. Τὰ σπαράγματα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ναὸς τοῦλάχιστον ἐν μέρει ἔφερε τοιχογραφίας.

Πρὸς Α. τῆς ἀψίδος τοῦ Β. «παστοφορίου» εἶχε προσκολληθῇ εἰς τὸν ναὸν νεώτερον κτίσμα, ἐνῶ παρ' αὐτὴν διαγράφεται ἄλλη ἀψίς, εἰς ἣν ἀπέληγε τὸ ἀνατολικώτερον τῶν ἐρειπίων, ἅτινα εἶναι συνημμένα πρὸς τὸ μνημεῖον ἀπὸ Β.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὅσα ἔφερεν εἰς φῶς ἡ σκαπάνη, μνημονεύω ἐν συνεχείᾳ ὀλίγα, ἐπιφυλασσόμενος νὰ καταλέξω τὰ εὐρεθέντα μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν. Πάντως ὁ χώρος τῆς ἐκκλησίας ἦτο τεταραγμένος ὑπὸ τῶν περιόικων, οἵτινες μετὰξὺ τῆς σωρείας τῶν λίθων του ἀνεζήτουν γλυπτὰ διὰ νὰ κοσμήσουν νεωτέρους ναοὺς, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω ἐναργέστερον.

Εὐρεθέντα :

α) Τεμάχιον (πίν. 126β) ἀποκεκρουμένου βάθρου κίονος¹ ἐκ τεφροῦ μαρμάρου, διαστάσεων $0.16 \times 0.42 \times 0.45$ μ., διασῶζον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπολείμματα συμφυοῦς βάσεως κίονος καὶ ζωννύμενον περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ ὑπὸ κοίλου κυματίου γωνιώδους τομῆς. Δύο ἀκέραια βάθρα σώζονται ἐν τῷ νεωτέρῳ ναῷ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ χωρίου Μέζαπος, τεθει-

¹ Κατὰ τὴν γ' ἀρίθμησην τῶν εὐρημάτων ἔλαβε τὸν ἀριθ. 106. Ἐκτὸς αὐτοῦ εὐρέθη καὶ ἄλλο, μικρόν αὐτό, τεμάχιον βάθρου, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 29 (διαστάσ. $0.145 \times 0.135 \times 0.045$ μ.).

μένα τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ συνιστῶντα τὸν πόδα τῆς ἁγίας Τραπέξης του¹. Δὲν γεννᾶται, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ Τηγάνι. Τὸ ἐν τούτων ὕψους 0.45 παρέχει ὁ πίν. 131β. Ἡ συμφυῆς βάσις τοῦ κίονος, ὡς εἰς ἀρχαῖον βάθρον ἐκ Παλμύρας², ἔχει διάμετρον μείζονα τοῦ πλάτους τοῦ τετραπλεύρου κορμοῦ τοῦ βάθρου, τοῦ γυμνοῦ κυματίων καὶ σπειρῶν. Ἐν τούτοις παρὰ τὸ ἀρχαιότροπον ὕφος του τὸ κομψὸν ἀρχιτεκτονικὸν μέλος παρουσιάζει ἱκανὴν ἀπλούστευσιν. Ἄλλα ἐκ τῶν κυματίων του ἀπολέσαντα τὴν ἐλαστικότητα αὐτῶν ἐγίναν λοξότμητα καὶ ἄλλα προσέλαβον μορφὴν ἐπιτεθειμένων βαθμιδωτῶν πλίνθων, ὅπως συμβαίνει εἰς παλαιοχριστιανικὰ βάθρα καὶ βάσεις³. Ἡ ταινία ἔπειτα τῆς συμφυοῦς βάσεως εἶναι πολὺ πλατεῖα ἐν σχέσει πρὸς τὴν σπεῖραν, θεωρεῖται δ' ὅτι τὸ πλάτος τῶν ταινιῶν γίνεται ὑπερβολικὸν ἰδίᾳ κατὰ τὸν 6ον μ. Χ. αἰῶνα⁴. Τὸ βάθρον εἰς τὸ μέσον τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν του φέρει καθ' ὅλον τὸ ὕψος του ἐγκοπὴν πλάτους 0.10 μ. καὶ βάθους 0.05 μ. προφανῶς διὰ πᾶκτωσιν θωρακίου. Τὸ ἄλλο βάθρον ἔχει ἐγκοπὰς εἰς ἑκατέραν τῶν πλαγίων πλευρῶν. Θὰ ἐβάσταξεν ἐπομένως μέσον κίονα. Αἱ ἐγκοπαὶ μαρτυροῦν ὅτι θωράκια θὰ ἀπέφρασσον μετακίονια τῆς εἰς Τηγάνι βασιλικῆς. Τρίτον ὅμοιον βάθρον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ποδὸς τῆς ἁγίας Τραπέξης τοῦ εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Σταυρὶ νέου ὡσαύτως ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Τὸν ὑπόλοιπον

¹ Βλ. ἐκθεσίῳ μου εἰς Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, κατὰ τὸ 1964, εἰκ. 138.

² Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τ. Β' εἰκ. 212. Ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς (αὐτόθι σ. 266) βάθρα χρησιμοποιοῦνται εἰς προΐμους ἰδίᾳ βασιλικάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦτο ζωηροτέρα ἢ ρωμαϊκὴ ἐπίδρασις. Ἡ χρῆσις αὐτῶν ἀτονεῖ κατὰ τὸν 5ον μ. Χ. αἰ. ἢ τὸ πολὺ ταῦτα ἔχουν μορφὴν ἀπλῶν κύβων. Ἐμφανίζονται ὅμως πάλιν κατὰ τὸν 6ον καὶ τὸν 7ον αἰ. Ὁ διάκοσμος τῶν βάθρων τῆς Μάνης δὲν ἀπέχει πολὺ κατὰ τὸ ὕφος (ὄχι τὴν ἐκτέλεσιν) τοῦ διακόσμου, ὃν ἔχουν βάσεις παραστάδων τῆς Ἀγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 299). Τὰ βάθρα τῶν πορφυρῶν κίωνων τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς βασιλευούσης εἶναι συνθετώτερα (ΕΥΓ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Ἐκφράσις τῆς Ἀγίας Σοφίας, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1908, σχ. 212, πῖναξ ΕΑ'). Βάθρα διαφόρου ἢ τὰ ἡμέτερα ὕφους, ἔχοντα κορμὸν ὀγκώδη, ἐβάσταζον καὶ κίονας τῆς βασιλικῆς τοῦ ὁσίου Νίκωνος (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ. ἀ. εἰκ. 34).

³ Βλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 266, εἰκ. 216, σ. 272. Εἰς τὸ ἀπονεκρουμένον μάλιστα τεμάχιον βάθρου, τὸ εὑρεθὲν κατὰ χώραν (πίν. 126β), ἔχομεν ἀντὶ σπεῖρας καὶ ταινίας (βάθρα Μεζάπου, Σταυρὶ) δύο ταινίας, χωριζομένας δι' αὐλακώσεως γωνιώδους τομῆς.

⁴ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 271. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὰ ἐκ Μάνης βάθρα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ἀναγόμενα εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν.

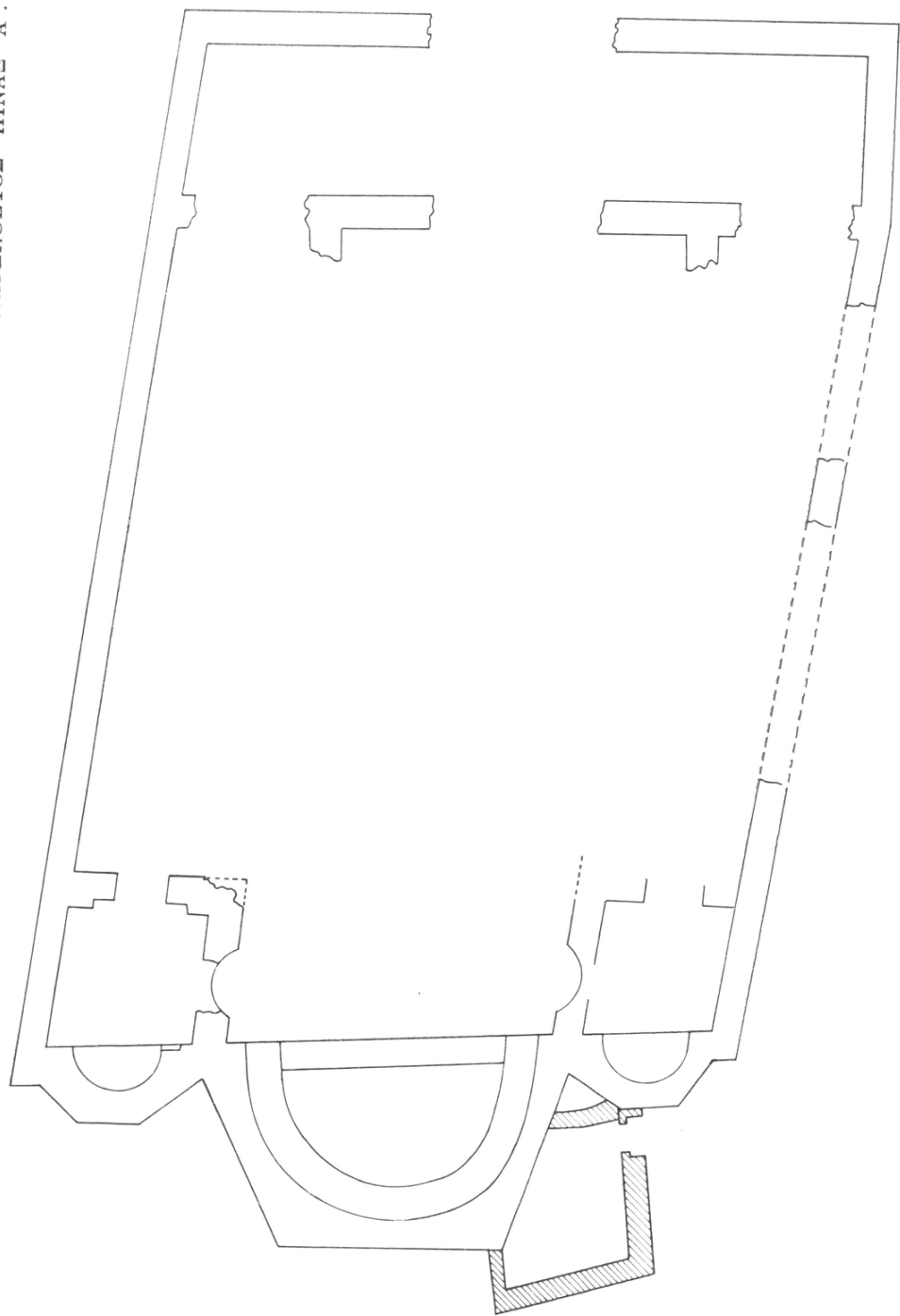
πόδα συνιστᾷ δίζωνον¹ κιονόκρανον (πίν. 128α) με ἄβακα, συνόλου ὕψους 0.44 μ. Εἶναι πιθανόν ὅτι καὶ τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ Τηγάνι.

β) Τεμάχιον ἐπιθήματος ἐκ τεφροῦ μαρμάρου, διαστάσεων $0.35 \times 0.24 \times 0.14$ μ. Ἀριστερὰ ἡμίφυλλον καλαμοειδοῦς καὶ εἰς τὸ μέσον ὑπολείμματα σταυροῦ² ἐντὸς κύκλου ἐκ τρισχιδοῦς ταινίας³ (πίν. 128β).

¹ Τὴν κάτω ζώνην κοσμοῦν τέσσαρα ἀκανθόφυλλα, ἓν εἰς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς με πλατὺ ἔξεργον, σχηματικόν, ταινιόμορφον νεῦρον. Αἱ γλωσσίδες τῶν ἀκανθοφύλλων συναντῶνται μεταξύ των καὶ μορφώνουν κενὰ γεωμετρικὰ σχήματα, τραπέζια καὶ ρόμβους. Ἀξιοσημείωτος ἡ πρὸς τὰ ἄνω κυματοειδής, διακοσμητικὴ, σχηματικὴ ἀπόληξις τῶν ἐξεχόντων ἄκρων τῶν φύλλων, ἣτις ὅμως στερεῖται κορυφότητος. Τὴν ἄνω ζώνην ἀποτελοῦν καλαμοειδῆ ἐναλλασσόμενα με λογχοειδῆ φύλλα. Τὰ πρῶτα ἀπολήγοντα εἰς ὀξείαν γωνίαν, διασχίζονται κατὰ τὸ μέσον αὐτῶν ἐναλλάξ ὑπὸ ἐξεχόντος νεύρου ἢ αὔλακος. Τὸ ὅλον κιονόκρανον, ἔχον σχεδὸν κυλινδρικήν μορφήν, στερεῖται χάριτος. Παρεμφεροῦς τύπου εἶναι κιονόκρανον ἐκ Κορίνθου (R. KAUTZSCH, Kapitellstudien, Leipzig 1936, πίν. 44, εἰκ. 738), δύο ἐπίκρανα παραστάδων ἀποκείμενα εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 246) καὶ χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 4^{ου} ἢ τοῦ 5^{ου} αἰ. καὶ παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα τοῦ τε Ἀγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Μουσείου Μυστρᾶ (G. MILLET, Monuments byzantins de Mistra, πίν. 46). Τὰ ἀκανθόφυλλα τῆς κάτω ζώνης εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ γλυπτὰ εἶναι πολλὰ καὶ εἰς μὲν τὸ ἐκ Κορίνθου κιονόκρανον, τὰς παραστάδας καὶ τινα τῶν κιονοκράνων τοῦ Μυστρᾶ αἱ ἄκανθαι ἔχουν ὕψος ἰκανῶς βραχύτερον τῶν καλαμοειδῶν, ἐνῶ εἰς ἄλλα κιονόκρανα τοῦ Μυστρᾶ αἱ δύο ζῶναι εἶναι περίπου ἰσοῦσαι. Ἐπὶ πλέον τὰ καλαμοειδῆ ἔχουν ἀποδοθῇ φυσικότερον καὶ ἀπηλλαγμένα τὸ πλεῖστον τῆς δορυφορίας τῶν λογχοειδῶν, ἀπλοῦνται ἀνέτως καὶ ἀνακαμπτόμενα ἐντόνως ὑπὸ τὸν τετράγωνον ἄβακα προσδίδουν χάριν εἰς τὸ κιονόκρανον. Τέσσαρα μόνον ἀκανθόφυλλα, ἀλλ' ἕκαστον ὑπὸ τὰς γωνίας τοῦ ἄβακος, περιβάλλουν τὸν κάλαθον εἰς μονόζωνα κιονόκρανα ἐκ νέας Ἀγχιάλου (R. KAUTZSCH, ἔ. ἀ. πίν. 17 εἰκ. 240) καὶ Σάλωνος (αὐτόθι πίν. 4 εἰκ. 30, 31 κλπ.). Ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνωτέρω καὶ μάλιστα ἡ σχηματοποιήσις τῶν καλαμοειδῶν τοῦ κιονοκράνου τῆς Μάνης καὶ ἡ ἀνόργανος σύνδεσις τῶν δύο ζωνῶν του ἴσως πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέλος γενόμενον εἰς τοὺς περὶ τὸ 600 μ. Χ. χρόνους.

² Σταυρὸς ἐντὸς κύκλου ἐκ τρισχιδοῦς ταινίας κοσμεῖ παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον ἐκ Δελφῶν (EJNAR DYGGVE, Les traditions culturelles de Delphes et l'eglise chrétienne, Cahiers archéologiques III, 1948, πίναξ II, ἄνω δεξιὰ). Ὁμοίως χαραγὰς πρὸς ἐκεῖνας, ἃς ἔχει ὁ σταυρὸς τοῦ ἐπιθήματος τῆς Μάνης βλ. εἰς σταυροὺς ἐπιθήματος ἐκ τῆς βασιλικῆς Σικυῶνος (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος βασιλική, II, εἰκ. 273) καὶ θωρακίων τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου, χρονολογουμένης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰ. (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 7, 1951, εἰκ. 23, 24 καὶ σ. 61).

³ Κύκλος ἐκ τρισχιδοῦς ταινίας συναντᾷ τις εἰς θωράκια τῆς βασιλικῆς τῆς Βραυρῶνος (Ε. ΣΤΙΚΑΣ, Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν Βραυρῶνα ΠΑΕ 1951, σ. 64 εἰκ. 16) καὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τῆς ἐπο-

0 1 2 5 10

Κάτοπις ἀνασκαφέντος τμήματος ναού.

γ) Δύο μικρὰ τεμάχια θωρακίου¹ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν βλ. εἰς τὸν πίν. 129α. Ἐξεργοὶ δισχιδεῖς συμπλεκόμεναι ταινίαι διαγράφουν σταυροειδῆ διάχωρα πληρούμενα ὑπὸ βαθύτερον λελαξευμένων φυλλομόρφων σταυρῶν, ὧν αἱ κεραῖαι συνίστανται ἐκ μικρῶν ἀκανθοφύλλων μὲ τρεῖς ἑκαστον δξυλήκτους γλωσσίδας. Περὶ τὸ κέντρον τοῦ σταυροῦ τέσσαρες βαθεῖς κυκλικοὶ λακκίσκοι. Τὰ μεταξὺ τῶν σταυρομόρφων διαχώρων κενὰ πληροῦνται πάλιν ὑπὸ ὁμοίων ἀκανθοφύλλων, διατεταγμένων ὁμως χιαστί.

Δύο ὅμοια μεγαλύτερα τεμάχια θωρακίων² εὔρον ἀποκείμενα ἔξω τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ χωρίον Σταυρί (πίν. 129β). Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ ταῦτα προέρχονται ἀπὸ τὴν εἰς Τηγάνι βασιλικήν. Ἡ ἐκτέλεσις των δὲν εἶναι ἀρτία. Τὰ σχήματα δὲν εἶναι ἀψόγως κανονικά. Τρίτον ὅμοιον μικρὸν τεμάχιον ἔχει ἐντετειχισθῇ ὑπὲρ τὸ ἀνακουφιστικὸν τόξον τῆς νοτίας θύρας νεωτέρου ναοῦ ἐντὸς τοῦ χωρίου Κοῦνος³.

Τὰ θωράκια τῆς Μάνης ὑπενθυμίζουν θωράκια τῆς Βασιλικῆς Α τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν⁴ (πίν. 130β). Καὶ εἰς αὐτὰ δισχιδεῖς ἀνακομβούμεναι ταινίαι διαγράφουν διάχωρα πληρούμενα καὶ ὑπὸ σταυρῶν μὲ ἀκανθομόρ-

χῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (SEM. FYICE, Les fragments de la décoration plastique de l'église des Saints - Apôtres, Cahiers archéologiques VIII, 1956, σ. 66, εἰκ. 26. Εἰς τὴν αὐτόθι εἰκόνα 4 ἡ ταινία εἶναι τετρασχιδῆς). Τρισχιδεῖς ταινίαι εἶναι συνήθεις κατὰ τὸν 8ον αἰ. καὶ τὸν 9ον (W. F. VOLBACH, Mittelalterliche Bildwerke aus Italien und Byzanz, Leipzig 1930, σ. 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16. Τοῦ ἡμετέρου γλυπτοῦ ὁμως τὸ ὅλον ὕψος καὶ ἡ τεχνικὴ φαίνονται διάφορα. Ὁ γλύπτης ἐδῶ οὐδόπως φοβεῖται τὸ κενόν, ὡς οἱ τοῦ 8ου καὶ τοῦ 9ου αἰ. τεχνῖται.

¹ Διαστάσεων (τὸ ὑπ' ἀριθ. 16) $0.21 \times 0.17 \times 0.05$ καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 116 διαστάσ. $0.21 \times 0.14 \times 0.55$ μ.

² Τὸ ἐν (πίν. 129β) ἔχει διαστάσεις $0.555 \times 0.32 \times 0.06$ μ. καὶ τὸ ἄλλο $0.555 \times 0.265 \times 0.068$ μ.

³ Περὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς αὐτῆς προελεύσεως — ἐν οἷς καὶ μεγάλα θωράκια ἄμβωνος — τῶν ἐντετειχισμένων ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ θὰ γραφοῦν ἄλλοτε τὰ δέοντα.

⁴ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἐν AE 1929, σ. 78, εἰκ. 93, σ. 79 εἰκόνες 95, 96 καὶ ἰδίᾳ σ. 80 εἰκ. 97. Ὁ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἀποκαλεῖ αὐτὰ διάτρητα καὶ τὰ χρονολογεῖ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. Ἐὰν ἡ χρονολόγησις εἶναι ἀκριβής — καὶ νομίζω ὅτι δικαιολογοῦνται ἀμφιβολίαι — τὰ τῆς Μάνης πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τοῦλάχιστον κατὰ αἰῶνα νεώτερα. Οἱ σταυροὶ τῶν τελευταίων εἶναι ραδινώτεροι καὶ τὰ ἀκανθοφύλλα των σχηματικώτερα καὶ τῶν κοσμοῦντων βάθρον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὅποιον πιστεύεται ὅτι ἔγινε περὶ τὸ 500 (D. T. RICE, Art byzantin, Paris - Bruxelles 1959, πίν. 35).

πους κεραίας. Τὰ θωράκια τῶν Θηβῶν δὲν εἶναι διάτρητα. Ἡ τεχνική των ὅμως εἶναι ἐγγὺς τῆς τεχνικῆς τῶν διατρήτων. Αἱ δισχιδεῖς ταινίαι ἔχουν ἀποδοθῇ κατὰ παραλλάσσοντα τρόπον. Αἱ ἐπ' αὐτῶν διαμορφούμεναι αὐλακες ἔχουν πλευρὰς ἐντονώτερον λοξοτμήτους¹.

Καὶ οἱ σταυροὶ διαφέρουν. Εἰς τὴν Μάνην εἶναι ραδινώτεροι καὶ τὸ κέντρον ἐκάστου ἀποτελεῖ κοῖλος ρόμβος, ἐνῶ εἰς τὰς Θήβας ὁ ρόμβος εἶναι ἕξεργος².

Κατὰ τὸ ὕψος οἱ ἀκανθόμορφοι σταυροὶ τῆς Μάνης ὁμοιάζουν περισσότερο πρὸς τοὺς κοσμοῦντας διάτρητον θωράκιον τῆς Ραβέννας³ (6ου αἰ.), οὔτινες μάλιστα εἶναι καὶ λεπτοφύεστεροι, ἔχουν δ' οἱ ἀκραῖοι καὶ διάτρητον ρομβόσχημον κέντρον. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὁμοιάζουν καὶ αἱ δισχιδεῖς ταινίαι τῶν διαχώρων.

Κοῖλον φαίνεται τὸ κέντρον τοῦ σταυροῦ εἰς πλάκα περιφράγματος τοῦ βορείου κεντρικοῦ ὑπερώου τῆς Ἀγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως⁴. Αὐτόθι, ὡς εἰς τὴν Ραβένναν⁵, συναντῶμεν καὶ τὰς ἡμικυκλικὰς αὐλακας, αἵτινες διαμορφοῦν ἀνὰ δύο τὰς πλαγίας γλωσσίδας τῶν γειτονικῶν ἀκανθόμορφων κεραίων τοῦ σταυροῦ.

Τὸ ὕψος τῶν θωρακίων καὶ ἡ τεχνική των μὲ τὰς βαθεῖας λαξεύσεις ὑποδεικνύουν ὅτι ταῦτα πρέπει νὰ θεωρηθῶν παλαιοχριστιανικά.

¹ Διάφοροι πάλιν καὶ μᾶλλον πρόστυποι εἶναι δισχιδεῖς ταινίαι ἐπὶ θωρακίου, ὅπερ ὑπολαμβάνεται ἔργον τοῦ 9ου - 10ου αἰ. (Α. GRABAR, *Sculptures byzantines de Constantinople*, Paris 1963, πίν. XLIV, 3). Ἀντιθέτως πλησιάζουν περισσότερο πρὸς τὰς ἡμετέρας δισχιδεῖς ταινίαι ἐπὶ κιονίσκου τοῦ 6ου αἰ. (αὐτόθι πίν. XXXI, 4 καὶ σ. 76).

² Ἀλλαχοῦ τὸν ρόμβον ἀντικαθιστᾷ τμήμα σφαιριδίου ὡς εἰς κιονίσκον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (Α. GRABAR, ἔ. ἀ. πίν. XXXI, 3). Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θέμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὰς ἀκανθόμορφους κεραίας οὐδέποτε ἔπαυσε χρησιμοποιούμενον εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ὁ Ταξιάρχης τῆς Λοκρίδος, ΕΕΒΣ 6, 1929, πίν. 13 καὶ σ. 366-7). Τὸ θέμα ἀπαντᾷ συνθετώτερον εἰς γύψινον βυζαντινὸν φεγγίτην τοῦ Ὁσίου Λουκά Φωκίδος (Ὁ αὐτός, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1958, Ἀθῆναι 1959, πίν. 188) καὶ ἀργότερον μᾶλλον πρόστυπον εἰς γλυπτὸν τοῦ Ταξιάρχου Λοκρίδος, ὅστις χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 13-14ου αἰ. (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, ΕΕΒΣ 6, σ. 361 εἰκ. 13 καὶ σ. 368).

³ Α. COLASANTI, *L'arte bizantina in Italia*, Milano 1923, πίν. 68, κάτω ἀριστερὰ τμήμα φράγματος ἐκ τοῦ Duomo. Εἰς τὸ αὐτόθι ἄνω δεξιὰ διάτρητον ὡσαύτως θωράκιον τὰ ἀκανθόφυλλα εἶναι διατεταγμένα χιαστί.

⁴ Ε. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Ἐκφράσεις τῆς Ἀγίας Σοφίας, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1908 σ. 343, σχ. 509.

⁵ Βλ. ἰδίᾳ τὸ θωράκιον τοῦ πίν. 68 (Α. COLASANTI, ἔ. ἀ.), ἐν ᾧ τὰ ἀκανθόφυλλα εἶναι διατεταγμένα χιαστί.

δ) Τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός (πίν. 130α), διαστάσεων $0.355 \times 0.31 \times 0.05$ μ., φέρον ἀνάγλυπτα ἀριστερὰ συμπλεκόμενους κύκλους ἐκ πλατείας ταινίας ἐν συνεχείᾳ δὲ τριπλοῦν κυμάτιον καὶ τμήμα δίσκου. Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θέμα τοῦ πλοχοῦ¹ ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὸν 8ον καὶ τὸν 9ον αἰῶνα². Κατὰ τὴν τεχνικὴν αἱ συμπλεκόμεναι ταινίαι ὑπενθυμίζουν ταινίας ἀνακομβουμένας ἐπὶ πλακὸς ἐκ Σάρδεων, ἥτις θεωρεῖται ἔργον τοῦ 9ου-10ου αἰῶνος³.

ε) Ἀπότμημα μαρμαρίνου κιονίσκου τέμπλου ἐκ τετραδύμων συμπλεκόμενων ράβδων⁴ (πίν. 131γ), διαστάσεων $0.38 \times 0.11 \times 0.11$ μ. Κιονίσκους ἔχοντας μορφὴν τετραδύμων συμπλεκόμενων ράβδων συναντᾷ τις εἰς κανόνας χειρογράφων ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος⁵. Κατὰ τὸν καθηγητὴν ΟΡΛΑΝΔΟΝ ἡ χρῆσις κιονίσκων τέμπλου ἐχόντων ὁμοίαν μορφὴν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἐπιδίδει κατὰ τοὺς ἀμέσως ἐπομένους⁶.

ζ) Τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός, διαστάσεων $0.40 \times 0.27 \times 0.07$ μ., (πίν. 131α) ἀποτελούσης τμήμα τυμπάνου τόξου⁷. Εἰς τὴν ἀντυγα ἀστράγαλος μὲ ὅπας διὰ τυμπάνου, πλαισιούμενος ὑπὸ πλατείας ἐξέργου ταινίας, ἥτις μιμεῖται ψαθωτὸν πλέγμα. Τὸ ἔδαφος τοῦ τυμπάνου κατὰ μίμησιν προφανῶς μαρμαροθετήματος πληροῦ ἐλαφρὸν ἀνάγλυφον: σταυροειδῶς διατε-

¹ Ἀπαντῶν π. χ. εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐρμιόνης (ΠΑΕ 1955, πίν. 88β, 89α), τῆς βασιλικῆς εἰς Μαστιχάρη Κῶ (αὐτόθι πίν. 108β).

² Κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα, 9ον καὶ 10ον αἰῶνα. Α. COLASANTI, ἔ. ἀ. πίν. 77 (κάτω), 78 (ἄνω ἀριστερά), 79, 80. S. BETTINI, *La scultura bizantina*, II, Firenze, σ. 18 (κάτω ἀριστερά). J. HUBERT, *Note sur la date des dalles de marbre sculpté de Limans (Basses - Alpes)*, Cahiers archéologiques XIV, 1964, εἰκ. 2, 12, 17. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 2, 1936, σ. 165, εἰκ. 10. W. F. VOLBACH, ἔ. ἀ. σ. 12, 13, 18, 19. Βλ. καὶ ἐπιστύλια τοῦ Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν ὑπ' ἀρ. 997-998 (ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, πίν. 8β) καὶ 1093.

³ Α. GRABAR, *Sculptures byzantines*, πίν. XLIV² καὶ σ. 134.

⁴ Εὐρέθῃ καὶ δεύτερον ὅμοιον ἐκ τεφροῦ μαρμάρου διαστάσεων $0.185 \times 0.13 \times 0.125$ μ.

⁵ Β. ΛΑΖΑΡΕΦ, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς* (ρωσ.) τόμ. II, Μόσχα 1948, πίν. 144, 145.

⁶ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 2, 1936, σ. 22.

⁷ Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ φίλου ἀρχιτέκτονος κ. ΧΑΡ. ΜΠΟΥΡΑ, τὸν ὅποιον εὐχαριστῶ, τὸ ἄνοιγμα τοῦ τόξου πρέπει νὰ εἶχε χορδὴν 1.04 μ. Πρὶν ἢ προβῇ τις εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ μέλους, ἐξ οὗ προέρχεται τὸ τεμάχιον, τὸ χρησιμοποιοῦν εἰς δευτέραν χρῆσιν ὥς πλάξ διαπέδου τοῦ Β. «παστοφορίου», συνετώτερον εἶναι ν' ἀναμῆναι τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς.

ταγμένοι ἐλλείψεις καὶ εἰς τὰ μεταξύ των κενὰ ρόμβοι. Εἰς τὸ μέσον ἔξεργος τρισχιδὴς ἀναδιπλουμένη ταινία σχηματίζει σταυρόν¹.

Τὸ ψαθωτὸν πλέγμα τοῦ πλαισίου ἀπαντᾷ καὶ εἰς γλυπτὸν τῆς Συλλογῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος². Ἀλλ' ἐκεῖ αἱ χαραγαὶ τῆς τρισχιδοῦς ταινίας εἶναι βαθύτεραι καὶ τὰ τμήματα ἐκάστης ταινίας ἰσοπλατῇ. Παρ' ἡμῖν τὸ ὅλον πλέγμα εἶναι πλαδαρόν, αἱ χαραγαὶ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ τὸ μέσον τῆς τρισχιδοῦς ταινίας πλατύτερον τῶν ἐκατέρωθεν τμημάτων, ὅπως μᾶλλον εἶναι πλατύτερον καὶ εἰς σταυρόν ἐπὶ θωρακίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μαγκούτη³. Ἡ διαφορὰ ὁμως τοῦ πλάτους τῶν τμημάτων τῆς ταινίας εἶναι, νομίζω, κάτι τὸ ἀδιάφορον⁴. Τὸ κόσμημα τοῦ βάθους ὑπάρχει ὁμοιον εἰς μαρμαροθέτημα δαπέδου τοῦ καθολικοῦ (12ου - 13ου αἰ.) τῆς Μονῆς τοῦ Σαγματᾶ⁵ δαπέδου καὶ εἰκονοστασίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μυστρᾶ⁶,

¹ Τὸ θέμα τοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαμορφουμένου σταυροῦ ὑπάρχει ἀτεχνότερον καὶ εἰς μεταγενέστερον (15ου αἰ.) ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου Μυστρᾶ (G. MILLET, *Monuments byzantins de Mistra*, πίν. 51¹¹).

² Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν γλυπτῶν τῆς Συλλογῆς, τὸν ὁποῖον κατήρτισεν ἡ ἐπιμελήτρια βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων δις ΛΕΛΑ ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ, φέρει τὸν ἀριθ. 28. Τὴν εὐχαριστῶ διὰ τὴν καλωσύνην της νὰ μοι ἐπιδείξῃ τὰς φωτογραφίας τῶν καταγραφέντων ἀντικειμένων. Περισσότερον πρὸς τὸ ἡμέτερον ὁμοιάζει τὸ πλέγμα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 145 πεσσίσκου τῆς Συλλογῆς. Καὶ οἱ λακκίσκοι τοῦ γλυπτοῦ τῆς Μάνης, οἱ εἰς τὰς γωνίας τῶν ταινιῶν τοῦ πλέγματος, εἶναι συνήθεις εἰς τὰ γλυπτὰ τῆς Συλλογῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.

³ ΚΩΝ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Μαγκούτη, ΕΕΒΣ 8, 1931, σ. 247 εἰκ. 4. Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ φαίνεται ἀποκλίνειν εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ θωρακίου ἀπὸ τοῦ 11ου αἰ. (αὐτόθι σ. 254). Τὸ θέμα εὗρισκει τις ὡσαύτως εἰς γλυπτὰ (11ου αἰ.) τοῦ Ταξιάρχου Μελίδας Ἀνδρου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 8, 1955-56, σ. 42 εἰκ. 29 καὶ σ. 57 εἰκ. 36), ἀλλὰ καὶ τῆς παρὰ τὴν Ἁρταν Μονῆς τῶν Βλαχερνῶν (Ὁ αὐτός, ABME 2, 1936, σ. 20, εἰκ. 13, σ. 27 εἰκ. 22) καὶ μάλιστα εἰς σαρκοφάγον (αὐτόθι σ. 33, εἰκ. 28), ἥτις θεωρεῖται ὡς ἀνήκουσα εἰς ἐπιφανῆς μέλος τῆς οἰκογενείας τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου (13ου αἰ.).

⁴ Οὕτω πλατύτερον εἶναι τὸ μέσον τμήμα εἰς θωράκια τοῦ 8ου αἰ. ἐξ Aquileia (Α. COLASANTI, ἔ. ἀ. πίν. 78), ἐνῶ τὰ μέρη εἶναι ἰσοπλατῇ εἰς γλυπτὰ τοῦ 9ου αἰ. ἐξ ἁγίου Κλήμεντος Ρώμης καὶ τοῦ ἁγίου Ἀπολλιναρίου in Classe τῆς Ραβέννας (αὐτόθι πίν. 79, 27).

⁵ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 7, 1951, σ. 99 πίν. 23.

⁶ G. MILLET, *Monuments byzantins de Mistra*, πίν. 42¹, 43², ⁴ καὶ 44⁴⁻¹⁰. Ὁ Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Μυστρᾶς, δευτέρη ἐκδοσις, Ἀθῆναι 1956, σ. 45, θεωρεῖ αὐτὰ, «τυπικὰ γὰρ τὸν 13^ο καὶ 14^ο αἰῶνα». Παρεμφερὲς κόσμημα ὑπάρχει καὶ εἰς μαρμαροθέτημα δαπέδου τοῦ καθολικοῦ τῆς ἐν Κιθαιρώνι Μονῆς τοῦ ὁσίου Μελε-

συνθετώτερον δὲ ἐπὶ τοῦ κοσμήτου τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Σαμαρίνας¹.

Τὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐκτύπου δι' αὐλακώσεως διαμορφούμενον σταυρὸν (πίν. 131α) συναντᾷ τις εἰς θωράκιον ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου² καὶ εἰς τεμάχια θωρακίων ἐκ Διονύσου Ἀττικῆς ἐκτεθειμένα σήμερον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (ὑπὸ τοὺς ἀριθ. 1106 καὶ 1106α) καὶ χρονολογούμενα ὑπὸ τοῦ ἐκδότος ἀπὸ τοῦ 10-11ου αἰ.³ Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τὸ γλυπτὸν τῆς Μάνης πρέπει νὰ θεωρηθῇ μεταγενέστερον.

η) Τεμάχιον μαρμαρίνου κιονίσκου τέμπλου (πίν. 132α) εἰς δύο τμήματα, διαστάσεων $0.37 \times 0.115 \times 0.115$ μ. (ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 111 καὶ 111α).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐπιπεδόγλυφον κόσμημα. Ὁ κιονίσκος ἔχει αὐλακα προσαρμογῆς θωρακίου πλάτους 0.035 καὶ βάθους 0.01 μ. εἰς ἑκατέραν τῶν πλευρῶν. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας λακκίσκος πλήρης μολύβδου πακτώσεως.

Παραπλήσιον ἐπιπεδόγλυφον κόσμημα πολὺ τεχνικώτερον φέρει γλυπτὸν ἐντετειχισμένον εἰς νεώτερον ναῖσκον τοῦ παρὰ τὸ Ἀλιβέρι χωρίου Ὁσίου Λουκάς⁴. Τὸ ἡμέτερον εἶναι εἰργασμένον λίαν ἔξ ἐπιπολῆς. Βλ. ἀκόμη καὶ ὡσαύτως τεχνικώτερον γλυπτὸν ἐκ Κορίνθου⁵.

θ) Τεμάχιον λοξοτμήτου γείσου⁶, διαστάσεων $0.45 \times 0.12 \times 0.148$ μ. (ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 112). Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν αὐλαξ πακτώ-

τίου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 5, 1939-40, σ. 68, εἰκ. 19 καὶ 20). Ἐκεῖ ὅμως αἱ ἐλλείψεις εἶναι διατεταγμέναι χιαστί.

¹ Παρὰ τὴν δεσποτικὴν εἰκόνα - τοιχογραφίαν τῆς Θεοτόκου, κατὰ φωτογραφίαν, ἣν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν. Εἰς τὰς ἄντυγας τῶν τόξων καὶ τῶν δύο μαρμαρίνων εἰκονοστασιῶν τῶν εἰς τὰ μέτωπα τῶν πεσσῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Σαμαρίνας, ἔχομεν ὡσαύτως ἀστραγάλους, ὁμοίους πρὸς τοὺς κοσμοῦντας τὸ γλυπτὸν τῆς Μάνης.

Εἰς τὰ μαρμάρινα εἰκονοστάσια τοῦ τε Ἀγίου Δημητρίου Μυστρᾶ καὶ τῆς Σαμαρίνας, ἅτινα νομίζω τῆς αὐτῆς ἐποχῆς (τὰ τῆς Σαμαρίνας εἶναι τεχνικώτερα καὶ μᾶλλον περίτεχνα), τὰ παρὰ τὴν ἄντυγα τοῦ τόξου πλαίσια εἶναι στενότερα, διάτρητα καὶ περισσότερον ἔξεργα.

² Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 5, 1939-40, σ. 100 εἰκ. 47.

³ Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ ἐν ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, πίν. 8α.

⁴ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 7, 1951, σ. 137, εἰκ. 5 (δεξιὰ).

⁵ R. SCRANTON, Corinth, XVI, πίν. 23, ἀριθ. 26 καὶ σ. 107. Τὸ ἐκ Κορίνθου γλυπτὸν συσχετίζεται πρὸς τὸ τῆς Ἀπιδιᾶς Λακωνίας (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 1, 1935, σ. 130 εἰκ. 5). Τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀπιδιᾶς εἶναι ἀρκούντως ἀτεχνότερα.

⁶ Εὐρέθη ἔξω τοῦ Ν. παστοφορίου παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ Ν. κλίτους.

σεως τομῆς τραπεζίου, πλάτους παρὰ τὸ χεῖλός της 0.045 μ.¹. Εἰς τὴν μίαν τῶν λοξοτομήτων πλευρῶν ἐπιγραφή (πίν. 132β) :

(Δ)ΞΙΝΩΝ ΑΜΠΛΑΚΗΜΑΤΩ(Ν)

Τὰ γράμματα εἶναι ὑψηλὰ καὶ λεπτά, οἷα ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα².

ι) Ὅμοια εἶναι τὰ γράμματα, ἀμελεστέρα ὅμως ἢ χάροξίς των, εἰς ἐπιγραφὴν ἐπὶ ἄλλου λοξοτομήτου γείσου διαστάσεων 0.13 × 0.07 × 0.75 μ. (πίν. 132γ).

+ ὉC ΑΠΟΛΑΨ(CAC;)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Τὸ μικρὸν πάχος τῶν τοίχων τοῦ ἐν μέρει ἀνασκαφέντος μνημείου μαρτυρεῖ ὅτι τὸ κτίσμα, τοῦλάχιστον κατὰ μέγιστον μέρος, ἦτο ξυλόστεγον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀψίδων του μόνος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησίν του. Ὅπως εἶναι γνωστόν, τὸ παλαιότερον χρονολογημένον παράδειγμα ναοῦ μὲ τρεῖς ἀψίδας ἀποτελεῖ ἡ βασιλικὴ τοῦ Καλὰτ Σεμάν (476/490). Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα αὕτη ἡ διαμόρφωσις ἐξηπλώθη εἰς Παλαιστίνην, Μ. Ἀσίαν, Ἑλλάδα³,

¹ Αὐλακα, πλήρη πηλοῦ, φέρει καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης στενῆς πλευρᾶς.

² Βλ. π. χ. τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀγίας Μονῆς Ἀργολίδος 1147/49 (Α. STRUCK, Vier byzantinische Kirchen der Argolis Plataniti, Chonika, Merbaka und Areia, AM 34, 1909, σ. 229 εἰκ. 9).

Πρβλ. ἰδίᾳ τὰ γράμματα Α, Τ, C, Π, Ν, Μ, Λ (παρ' ᾧ ἡ μικρὰ λοξὴ κεραία ἢ συνδέουσα ὡς ἐν τῷ Α τὰ δύο σκέλη). Βλ. ἀκόμη ἐπιγραφὰς τῆς Κεφαλοῦ (Ο. DEMUS, The Mosaics of Norman Sicily, London 1949, πίν. 4ΑΒ, 5), τοῦ Ἀνακτορικοῦ παρεκκλησίου τοῦ Παλέρμου (αὐτόθι πίν. 11β, 18), τῆς Μαρτοράνα (αὐτόθι πίν. 50β, 52α, 54β, 55), τῆς Μονρεάλε (αὐτόθι πίν. 61), τῶν Ἀγίων Ἀναγύρων τῆς Καστορίας (ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ, Καστορία, I, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 4α, 7β, 9), τοῦ Ἀγίου Νικολάου Κασνίτζης (αὐτόθι πίν. 43, 45α, 54α, 55β, 56β, 62β), ἀργυροῦ ἐπιχρύσου καλύμματος λειψανοθήκης τοῦ 12ου αἰ. μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Λίθου (D. T. RICE, Art byzantin, Paris - Bruxelles 1959, πίν. 167).

Ἰδιόρρυθμος παρ' ἡμῖν εἶναι ἡ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 28 ἐπιγραφῇ λοξὴ κεραία τοῦ Α ἢ κατευθυνομένη ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ σκέλους πρὸς τὰ ἄνω, μέχρις ὅτου συναντήσῃ τὸ ἀριστερόν. Συνήθως συμβαίνει τὸ ἀντίθετον.

³ Τρεῖς ἀψίδας εἶχεν ἡ ἐν Γόρτυνι βορείως τοῦ Πυθίου βασιλικὴ (Ν. ΠΛΑΤΩΝ, Αἱ ξυλόστεγοι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Κρήτης, Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1955, σ. 416), ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀρνίθας Ρόδου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ABME 6, 1948, σ. 32), περὶ ἧς ὁ καθηγ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ παρατηρεῖ ὅτι διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀψίδων της «δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος» (αὐτόθι) καὶ ἡ καταστραφεῖσα βασιλικὴ τῆς Ὑπάτης (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, AE 1929, σ. 186, πίν. 19)⁴

Βαλκάνια¹. Τρεῖς ἀψίδας καὶ μάλιστα ἐξωτερικῶς ἡμιεξαγώνους ἔχουν ἡ βασιλικὴ τῆς βουλγαρικῆς Aboba Pliska, δι' ἣν ὁ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ σημειώνει ὅτι δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος², ἀλλ' ὥς ἤδη ἐσημειώθη, καὶ ἡ ἐν Σπάρτῃ βασιλική, ἡ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ δόσιου Νίκωνος περὶ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνος. Ἰκανὰ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς γλυπτῶν τοῦ εἰς Τηγάνι ναοῦ ἀνάγονται εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους καὶ πολλὰ εἰς τὴν κυρίως βυζαντινὴν ἐποχὴν. Δύναται λοιπὸν τὸ μνημεῖον ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, εἶναι μεταγενέστερον, πλουτισθὲν δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος, ὑπάρχοντος ἐκεῖ πλησίον, ἡ ἀποτελεῖ νεωτέραν διασκευὴν ἀρχαίας ἐκκλησίας αὐτόθι ἰδρυμένης; Νομίζω ὅτι θὰ εἶναι τις εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ἀπάντησιν μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀνασκαφῆς. Ὅπως δὲποτε ὁ ἐν μέρει ἐλθὼν εἰς φῶς ναός, τὸ πιθανώτερον ρυθμοῦ βασιλικῆς καὶ ἀσφαλῶς ἐν λειτουργίᾳ κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, ἔχει διαστάσεις πολὺ μεγαλυτέρας τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μάνης. Εἶναι κατὰ ταῦτα πιθανόν, ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀρχικῶς ἰδρῦθη, ὅτι ἀπετέλει τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς Μαΐνης, τῆς μνημονευομένης ἀπὸ τῶν χρόνων Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ (886-912)³, ἧς ὡς ἔδραν ὁ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ ἐθεώρει τὸ δμώνυμον φρούριον⁴.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

χωρὶς ὅμως νὰ «εἶναι βέβαιον ἂν πᾶσαι . . . αἱ λεπτομέρειαι» τοῦ σχεδίου τῆς «ἀνήκουσιν εἰς μίαν ἐποχὴν» (αὐτόθι). Τρεῖς ἀψίδες ὡσαύτως διαμορφοῦνται εἰς τὴν βασιλικὴν Γ' τῆς Νικοπόλεως (βλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ καὶ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἐν ΠΑΕ 1937, σ. 83 εἰκ. 9 καὶ σ. 81) καὶ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ βασιλικὰς τῆς Συβρίτου (Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, Κρητ. Χρον. 13, 1959, σ. 7-38, καὶ εἰκ. 1) καὶ τῆς Βερᾶν Ἐπισκοπῆς (ὁ αὐτὸς ἐν ΠΑΕ 1959, σ. 230-239 καὶ εἰκ. 1), ἃς ὁ ἀνασκάψας χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 674 μέχρι τοῦ 824/8 τὴν πρῶτην (Κρητ. Χρον. 13, σ. 35) καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 10ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος τὴν δευτέραν (ΠΑΕ 1959, σ. 239).

¹ KLAUS WESSEL, Reallexikon zur byzantinischen Kunst, 1963, ἄρθρ. *apsis* τοῦ CH. DELVOYE, σ. 252.

² Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1942, σ. 508. Κάτωψιν τοῦ μνημείου βλ. παρὰ Β. FİLOW, Die altbulgarische Kunst, Bern 1919, σ. 8, εἰκ. 5).

³ Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Ἡ παλαιότερα μνεῖα τῆς Μαΐνης καὶ τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῆς, Θεολογία 22, 1951, σ. 655.

⁴ Περιοδ. «Πανδώρα» 22, 1872, σ. 153.

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχισθεῖσα ἐν Ἀρχαίᾳ Ἡλιδι ἀνασκαφή, ἐγένετο ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου καὶ τὴν συνεργασίαν τῆς Δίδος Βερόνικας Λεόν, ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ὡς καὶ τοῦ κ. Ἡλίας Ἀνδρέου καὶ τῆς Δίδος Μιράντας Χατζιώτη, διπλωματούχων ἀρχαιολόγων. Ἐπίσης εἰς ταύτην ἔλαβε μέρος ὁ καθηγητὴς Ἀρχαιολογίας κ. Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου.

Κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἀπεκαλύφθη μέγα τμήμα τῆς Νοτίου Στοᾶς καὶ συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κοίλου τοῦ Θεάτρου μετὰ τῆς ὀρχήστρας αὐτοῦ.

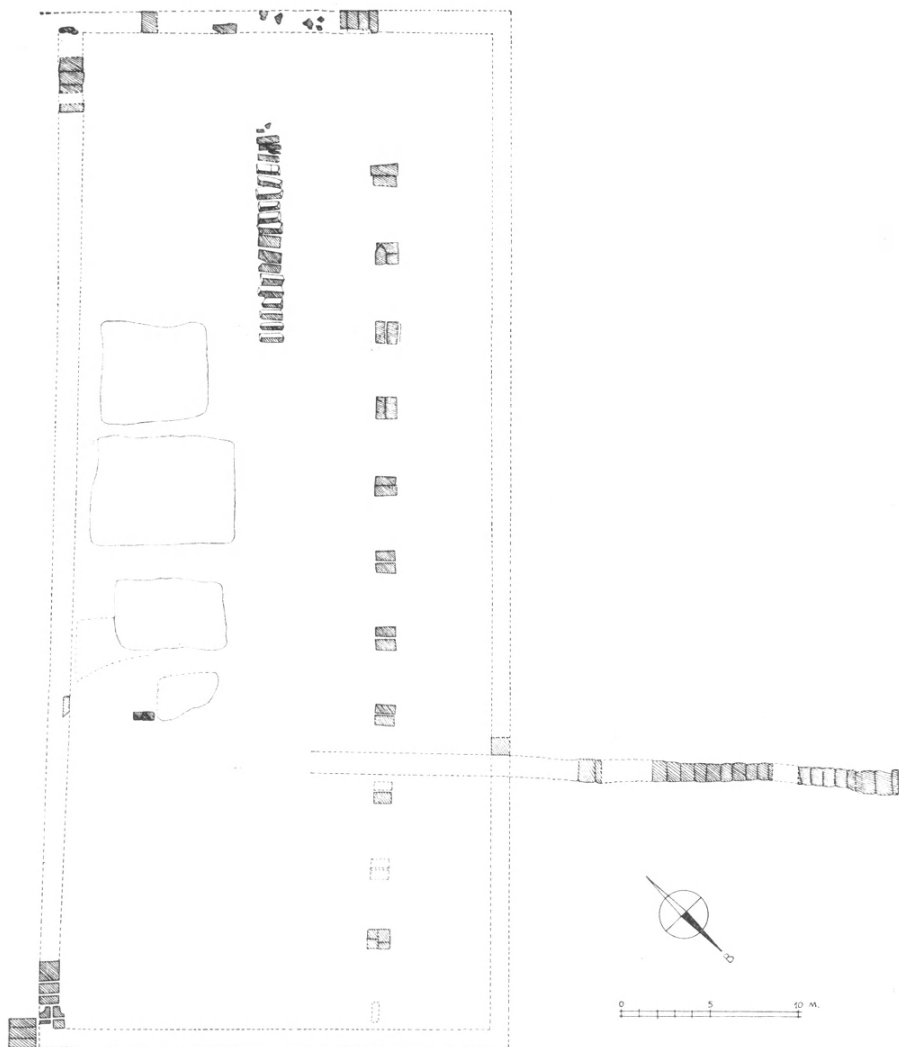
1. Ν ο τ ί α Σ τ ο ά. Ἐκτὸς τῆς ἐπαναποκαλύψεως τῶν ὑπὸ τῆς παλαιᾶς Αὐστριακῆς ἀνασκαφῆς ἐρευνηθέντων τμημάτων τῆς Στοᾶς, ἀνεσκάφη περαιτέρω μέγα μέρος ταύτης καὶ δὴ τὸ κατὰ μῆκος τῶν πεσσῶν τμήμα, ὡς καὶ τὸ τμήμα τὸ περιλαμβάνον τὴν σειρὰν τῶν κατακειμένων λίθων τοῦ θεμελίου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τῆς Στοᾶς (πίν. 133). Ἐξ ἄλλου διὰ διανοίξεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ τάφρων, κατέστη δυνατός διὰ πρώτην φοράν ὁ προσδιορισμὸς τῶν διαστάσεων αὐτῆς (εἰκ. 1).

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν μεγάλου τμήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Στοᾶς, ἀπεκαλύφθησαν ὀκτὼ τάφοι, Ὑστερορρωμαϊκῆς πιθανώτατα ἐποχῆς, οὐδὲν κτέρισμα περιέχοντες (πίν. 133β). Ἐκ τούτων ὁ εἷς ἦτο κεραμοσκεπής, οἱ δὲ ἕτεροι ἑπτὰ κιβωτιόσχημοι, ἐπενδεδυμένοι τὰ τοιχώματα διὰ λίθων καὶ κεράμων καὶ κεκαλυμμένοι, οἱ δύο μὲν διὰ μεγάλων ἀνισομεγέθων ὀρθογωνίων πλακῶν, οἱ δὲ ἕτεροι ἕξ δι' ἀργῶν πλακῶν.

Οἱ τάφοι οὗτοι, ὁμοῦ μετὰ τῶν αὐτόθι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1960 (Ἔργον 1960, σ. 133) ἀποκαλυφθέντων ἐτέρων, ἐπίσης Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, προϋποθέτουν βεβαίως ὅτι ἡ Στοά εἶχεν ἤδη καταστραφῇ καὶ ἐγκαταλειφθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ἐντὸς τῆς Στοᾶς καὶ ἱκανῶς ὑψηλότερον τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου, ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ ὑπὸ τοῦ Ο. WALTER ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτόν (εἰκ. 1). Τοῦτο, διατηρούμενον ἐν μέρει μόνον εἰς καλὴν κατάστασιν (σῶς. διαστ. 22.50 × 8 μ.), σύγκειται ἐκ πολυαρίθμων γεωμετρικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον πολυχρῶμων κοσμημάτων. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὴν Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν (πίν. 134 καὶ 135). Ἀξίον μνηεῖας εἶναι ὅτι τὸ

ψηφιδωτὸν τοῦτο περιορίζεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Στοᾶς, μὲ τὴν διακόσμησιν διατεταγμένην ἐκ Δ. πρὸς Α. Φαίνεται ὅθεν ὅτι τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς Νοτίας Στοᾶς.

χώρου τῆς Στοᾶς μετεσκευάσθη κατὰ τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους εἰς βασιλικήν, τῆς ὁποίας τὸ ὑπερυψωμένον δάπεδον διεκοσμήθη διὰ τοῦ ἀνωτέρω ψηφιδωτοῦ. Συνεκεντρώθησαν πολυάριθμα ὄστρακα, χρονολογού-

μενα ἀπὸ τῆς Γεωματρικῆς μέχρι καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν πλεονάζουν τὰ ὄστρακα πρῶιμου Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι τὰ ἐξῆς εὐρήματα: Πολυάριθμα χαλκᾶ νομίσματα Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὀλίγα τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, τμῆμα πηλίνης λεοντοκεφαλῆς ὑδρορρόης, λύχνοι καὶ θησαυρὸς ἀργυρῶν νομισμάτων Αὐστρίας τῆς ἐποχῆς τῆς Μαρίας Θηρεσίας.

2. Θέατρον. Ἀπεκαλύφθη τὸ ὀπισθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατολικῆς παρόδου τμῆμα τοῦ κοίλου, εἰς πλάτος ἀντίστοιχον ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (ὀπισθεν τῆς δυτικῆς παρόδου) (πίν. 136α).

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ κοίλου, ἀνευρέθησαν τμήματα τῶν λιθίνων βαθμίδων (:), ὥς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸ ἀντίστοιχον δυτικὸν τμῆμα, διατεταγμένα ἐπὶ τοῦ πρᾶνου αὐτοῦ εἰς κανονικὰς μεταξὺ των ἀποστάσεις καὶ σχηματίζοντα ἐπάλληλα τόξα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ τόξον τοῦ κοίλου (πίν. 136). Τέλος διὰ διανοίξεως τομῆς εἰς τὸ μέσον τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθησαν τρία ἀλλεπάλληλα στρώματα ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἰσαριθμούς φάσεις διαμορφώσεως τῶν πρᾶνῶν αὐτοῦ. Ἐν τῶν στρωμάτων σύγκειται ἐκ ποταμίων χαλίκων καὶ πηλοῦ. Ἐπίσης ἀπεμακρύνθη τὸ ὑπολειπόμενον τμῆμα τῆς βαθείας ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὴν ὀρχήστραν, ἀποκαλυφθέντος ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ χώρου αὐτῆς.

Διὰ γενομένων πέντε τάφρων εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ πρᾶνου τοῦ κοίλου εἰς τὴν ὀρχήστραν εὐρέθη ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ Θεάτρου, ἄνευ ὁμῶς τῆς ἐξ ὀρθῶν πλακῶν ἐπενδύσεως τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ. Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὅτε κατεσκευάσθη πρὸ τοῦ προσκηνίου ὁ ἐκ κεράμων καὶ λίθων ἀγωγός, ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν (Ἔργον 1962, 144 κ.ἐ. εἰκ. 171, 173, 177), ἡ ἐπιφάνεια τῆς ὀρχήστρας ὑπερυψώθη κατὰ 0.70 μ. περίπου ἄνωθεν τοῦ πυθμένος τοῦ ἀρχικοῦ ἀγωγοῦ. Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ εἰρημένου ἀρχαιοτέρου ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας, σχηματίζοντος ἡμικύκλιον, ἐπετράπη ὁ προσδιορισμὸς τοῦ κέντρου τόσον τῆς ὀρχήστρας, ὅσον καὶ τοῦ τόξου τοῦ κοίλου. Τὸ κέντρον τοῦτο εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἄξονος τοῦ διερχομένου ἐκ τοῦ μέσου τοῦ μήκους τῆς σκηνῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ προσκηνίου. Κατόπιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης δύναται πλέον νὰ προσδιορισθῇ τόσον ἡ κλίσις τοῦ κοίλου, ὅσον καὶ ἡ ἐξωτερικὴ περίμετρος αὐτοῦ.

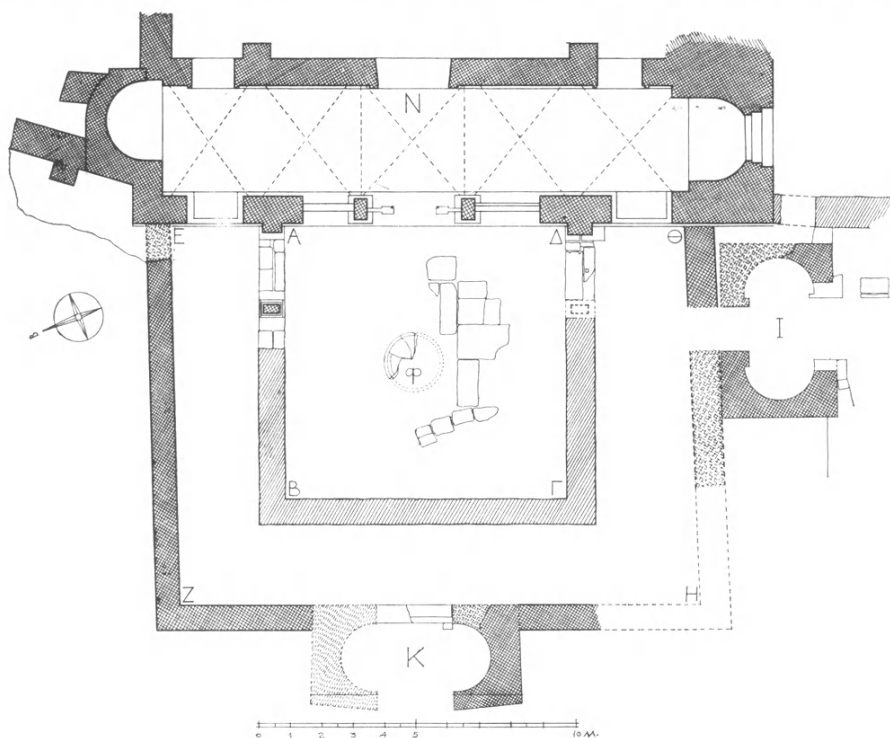
Ἀξίον μνείας εἶναι, ὅτι ἐσωτερικῶς τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατολικῆς παρόδου δὲν εὐρέθησαν ἕτερα παλαιότερα ἀναλήμματα, ὥς εἶχον εὐρεθῆ εἰς τὸ ἀντίστοιχον δυτικὸν τμῆμα. Δοθέντος ὅθεν, ὅτι ἄνευ ἀμφιβολίας τὸ ἀνάλημμα τοῦτο τῆς ἀνατολικῆς παρόδου μετὰ τοῦ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἀνα-

λήμματος τοῦ κοίλου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀνάλημμα τῆς δυτικῆς παρόδου (βλ. Ἔργον 1963, 116-117), ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ Θεάτρου ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τμήματος, διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ παλαιότερου ἀναλήμματος, τόσον τῆς παρόδου, ὅσον καὶ τοῦ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἀναλήμματος τοῦ κοίλου καὶ μόνον ὅταν ταῦτα κατωλίσθησαν ἀποδειχθέντα ἀσθενῆ καὶ κατεσκευάσθη τὸ δεύτερον ἀνάλημμα, ἐπροχώρησεν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος. Ἐνεκα τούτου τὸ ἀνατολικὸν ἀνάλημμα εἶναι τελειότερον καὶ τεχνικώτερον ὅκοδομημένον ἐκ τῆς κτηθείσης ἐμπειρίας κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναλήμματος τοῦ δυτικοῦ τμήματος. Τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Θεάτρου συγκεντρωθέντα εὐρήματα ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ὅστρακα Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πρὸς τούτοις εὐρέθη μέγας ἀριθμὸς χαλκῶν νομισμάτων ὡς καὶ χαλκαῖ ψῆφοι, γνωστὰ ὡς «tesserae» - εἰσιτήρια.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ὁδηγηθέντες ἐκ πληροφοριῶν, προέβημεν εἰς μικρὰν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ κήπου τῆς ἐν Γαλουπίῳ οἰκίας τοῦ Βασιλείου Κουραχάνη ἔνθα εὐρέθη ὁμὰς ἐξ ὀκτὼ τάφων Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς κεραμοσκεπεῖς οἱ δὲ λοιποὶ πέντε κιβωτιόσχημοι, ἐπενδεδυμένοι κατὰ τὰ τοιχώματα αὐτῶν δι' ὀπτῶν πλίνθων καὶ καλυπτόμενοι διὰ καλῶς πελεκημένων πλακῶν ἀνομοίου μεγέθους (πίν. 137). Οἱ δύο τῶν κιβωτιοσχημῶν τάφων, ἦσαν μικρῶν διαστάσεων, ἀνήκοντες εἰς παῖδας. Οἱ τάφοι δὲν περιεῖχον κτερίσματα, πλὴν ἐνὸς περιέχοντος ρωμαϊκὸν λύχνον.

15. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΟΛΙΑΝΗΣ

Ἐν Πάρῳ συνέχισεν ἡ Ἑταιρεία ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανείου ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς εὐρεθέντος παλαιοχριστιανικοῦ αἰθρίου. Τούτου πέρυσιν εἶχον ἔλθει εἰς φῶς τμήματα

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιοχριστιανικοῦ αἰθρίου.

α) τῶν ἐσωτερικῶν στυλοβατῶν, οἵτινες ἀνεχώρουν καθέτως πρὸς τὴν πρόσοψιν ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ τριβήλου ἀντηρίδων (εἰκ. 1, Α, Δ), β) τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου (εἰκ. 1, Ε) καὶ γ) ὁλόκληρος ἡ ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐν εἴδει ἀμφικόγχου προπύλου, εἴσοδος εἰς τὸ αἶθριον (εἰκ. 1, Ι).

Ἐπεκταθείσης ἐφέτος τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Δυσμὰς ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐδάφη κατασκευῆς ὁλοκλήρου τοῦ αἰθρίου ἥτοι α) ἡ συνέχεια τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου (ΕΖ) διατηρουμένου εἰς ὕψος ἐνὸς περίπου μέτρου, β) ἡ συνέχεια τοῦ θεμελίου τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου στυλοβάτου (ΑΒ) καὶ (ΔΓ), γ) ὁλόκληρον τὸ θεμέλιον τοῦ στυλοβάτου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (ΒΓ) καὶ τέλος δ) τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου (ΖΗ) μετὰ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους αὐτοῦ προσκεκολλημένου προπύλου (Κ), ἔχοντος τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀμφίκογχον σχέδιον πρὸς τὸ πέρυσιν ἀποκαλυφθὲν πρό- πυλον τῆς νοτίας εἰσόδου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τούτου διεσώθη μόνον τὸ νότιον ἥμισυ (πίν. 138) καὶ ἐκ τῶν κατωφλίων τῆς διπλῆς θύρας του μόνον τὸ τῆς ἐσωτερικῆς (εἰκ. 1 καὶ πίν. 138α) διασῶζον καὶ τὰς χάριν τῶν στρο- γίγγων τῶν θυροφύλλων του δύο κυκλικὰς ὁπὰς κατὰ τὰ ἄκρα του (πίν. 138α).

Ἐχομεν οὕτω πλέον βεβαίαν τὴν ὅλην μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις τοῦ αἰθρίου (ἐξωτερικῶς 11.75×16.65) τῆς πρώτης περιόδου, ὅπερ φαίνεται κατηργήθη, ὅταν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ ναὸς τῆς Καταπολιανῆς διεμορφώθη εἰς τρουλλαῖον.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐλὴ τοῦ αἰθρίου ἦτο ἐστρωμένη διὰ μαρμαρίνων πλα- κῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς κεῖνται ἀκόμη κατὰ χώραν (εἰκ. 1), ἐν ᾧ ἄλλαι, φέρουσαι κάτωθεν σπουδαῖα ἀρχαῖα ἀνάγλυφα (Ἔργον 1962, εἰκ. 221, 222) καὶ τεθεῖσαι ἀντιστρόφως εὐθὺς πρὸ τοῦ τριβήλου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτό, μετεκομίσθησαν εἰς τὸ μουσεῖον Πάρου.

Ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ αἰθρίου γενομένων κινητῶν εὕρημά- των τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι συναρμολογηθέντα τεμάχια μαρμαρίνης φιάλης (διαμέτρου 1.80 μ. καὶ βάθους 0.38 μ.) (πίν. 139β) λείας ἐσωτερικῶς ἀλλ' ἐχούσης τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν εἰργασμένην διὰ τοῦ βελονίου (πίν. 139α). Ἡ φιάλη αὕτη δὲν εὗρέθη κατὰ χώραν, ἀλλὰ τεθραυσμένη εἰς τεμάχια ἐντὸς τῆς αὐλῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦτο, ὥς συνήθως, ἰδρυμένη εἰς τὸ κέν-τρον τῆς αὐλῆς τοῦ αἰθρίου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Ζάκρον συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964, τετάρτην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἀπὸ τῆς 17ης Αὐγούστου μέχρι τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, τόσον πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου ὅσον καὶ διὰ τὴν ἔρευναν σημαντικῆς μινωικῆς ἀγροικίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον, εἰς ἀμφοτέρω τὰ σημεῖα μὲ λίαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ἐκτὸς τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διατεθέντος σημαντικοῦ ποσοῦ, διετεῖται ποσὸν 3.000 δολλαρίων ὑπὸ τοῦ ζεύγους τῶν Ἀμερικανῶν φιλοτέχνων Leon καὶ Harriet Pomerance, κατ' ἐξακολουθήσιν λίαν προφρόνως χορηγούντων. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχον καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀναστασία Πλάτωνος καὶ Ἑλένη Ζαγανιάρη (εἰς τὸ ἀνάκτορον) καὶ Ἰωάννης καὶ Ἐφη Σακελλαράκη (κυρίως εἰς τὴν ἀγροικίαν Ἀνω Ζάκρου). Ὡς ἀρχιτέκτων εἰργάσθη ὁ Ἀμερικανὸς Joseph Shaw, ἐκπονήσας τόσον τὰ γενικὰ σχέδια εἰς κλίμακα 1 : 100 καὶ 1 : 50 ὅσον καὶ λεπτομερειακὰ δι' ὠρισμένας περιοχάς. Τὸ προσωρινὸν σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς Ἐπάνω Ζάκρου ἐφιλοτέχνησεν ἡ ἀρχαιολόγος Ἐφη Σακελλαράκη. Τὸ κύριον φωτογραφικὸν ἔργον ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν φωτογράφων Γ. Ξυλούρη, Ἰν. Ἰωαννίδου, Ἑλ. Μπατζιώτη καὶ Ἀναστ. Πλάτωνος (ἐγγράμμους). Ἐπίλεκτον συνεργεῖον εἰδικῶν τεχνιτῶν, ἐπιστατῶν καὶ ἀρχιεργατῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον διατεθὲν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Στυλ. Ἀλεξίου, συνέβαλεν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁ προταθεὶς σκοπὸς ὑπῆρξε κυρίως ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψις τοῦ μινωικοῦ Ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον νῦν ἀποδεικνύεται λίαν ἐκτεταμένον καὶ ὀργανωμένον, ὥς τὰ λοιπὰ μεγάλα μινωικὰ ἀνάκτορα, περὶ εὐρείαν ὀρθογώνιον Κεντρικὴν αὐλήν, μὲ τὰ διαμερίσματά του κατανεμημένα εἰς δύο κυρίας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικήν, καὶ δύο δευτερευούσας, τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν, πτέρυγας· ἐπίσης ἡ ἔρευνα τῆς κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἐπάνω εἰς Κάτω Ζάκρον ἀποκαλυφθείσης παρὰ τὴν Ἐπάνω Ζάκρον μινωικῆς ἀγροικίας, ἥτις ἀτυχῶς ὑπέστη ἰσχυρὰς καταστροφὰς διὰ τῶν ἐκσκαφῶν. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἐξερευνήσις τομῶν τῆς μινωικῆς πόλεως, ἥτις περιβάλλει τὸ Ἀνάκτορον, ὥς ἐπίσης ἐλάχιστοι ἐξερευνήθησαν νέοι σπηλαιώδεις τάφοι εἰς τὴν Φάραγγα τῶν Νεκρῶν. Παραλ-

λήλως ὁμως μὲ τὴν κυρίαν ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν ἐγένετο στερέωσις τῶν ἤδη ἀποκαλυφθέντων τμημάτων τοῦ Ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ ὑφίσταται οὐσιαστικὰς ζημίας ἐκ τῶν ὄμβρων τοῦ χειμῶνος. Εὐτυχῶς οὐδεμία διατάραξις τοῦ χώρου ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, παρὰ τὸν ὑφιστάμενον ἐνδεχόμενον κίνδυνον ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τόσων θησαυρῶν κατὰ τὰ προηγηθέντα ἔτη. Ἡ διαδικασία τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ χώρου ἤρχισε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους μετὰ προηγουμένην κτηματογράφειν. Πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐργασίας παρεδόθησαν ἀρχαιότητες μικρᾶς ἀξίας, προερχόμεναι ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Κάτω Ζάκρου, ὑπὸ τῶν κατεχόντων αὐτὰς ἰδιωτῶν. Διὰ τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ἔργου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου ἐδέησε νὰ ἐκριζωθῇ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐλαιοδένδρων καὶ τινων καρποφόρων δένδρων ἢ θάμνων (μάλιστα βανανεῶν).

Γενικαὶ φωτογραφίαι τοῦ ὅρου καὶ τῆς κοιλάδος τῆς Κάτω Ζάκρου, ληφθεῖσαι ἐκ διαφόρων σημείων, βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ σχηματίσῃ τις ἰδέαν τοῦ φυσικοῦ πλαισίου ἐνθα ἀνεπτύχθη ὁ μινωικὸς λιμὴν (πίν. 140 καὶ 141α).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς λίαν συνοπτικῶς ὑπῆρξαν τὰ ἀκόλουθα :

ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ
(παρένθ. πίν. Α).

Πρὸς περαιτέρω διασάφησιν τοῦ ἤδη ἀνεσκαμμένου τμήματος τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἐγένοντο ὠρισμένοι συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι. Εἰς τὰς ἀποθήκας I - IV (πρότερον H, Θ, I καὶ K) διεσαφήθησαν αἱ θύραι, τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν αἱ βάσεις τῶν παραστάδων καὶ τὰ κατώφλια, ὥς ἐπίσης τὰ παράθυρα, τὰ βλέποντα εἰς τὴν δυτικὴν αὐλήν· τὰ τελευταῖα εἶναι ἱκανῶς εὐρέα — εἰς τὰς ἀποθήκας I - II καταλαμβάνουν ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ δωματίου — καὶ διασώζουσιν τὴν κάτω πλάκα αὐτῶν· εἰς τὴν ἀποθήκην III διασώζεται εἰς τὴν δεξιὰν παραστάδα ἡ ἀναθύρωσις τοποθετήσεως τοῦ ἀνωφλίου, ἀποδεικνυμένου οὕτω τοῦ ὕψους τοῦ παραθύρου. Τὸ ἄνοιγμα τοίχου εἰς τὴν Ν. γωνίαν τῆς ἀποθήκης IV προῆλθεν ἐκ κατακρημνίσεως καὶ ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖθεν κατάβασις πρὸς τὰς ἀποθήκας. Τῆς πενταβάθμου κλιμακίδος τῆς ἀποθήκης II, ἣτις ἀπετέλει τὴν κυρίαν πρόσβασιν, διηκριβώθη ὁλόκληρον τὸ πλάτος. Κατὰ τὰς ἐργασίας διακριβώσεως ταύτης ἀνεκαλύφθησαν δύο εἰσέτι δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη, ἐπιμήκης λίθινος τριπτῆρ, τεμάχια εὐμεγέθους ἀγγείου καί, ἀμέσως ἔξω τῆς ἀποθήκης IV, λαβὴ μὲ ράχιν καὶ διακόσμησιν φυλλιδίων.

Εἰς τὸ εὐρύχωρον δωμάτιον IX (Δ) μὲ τὰ συναρμοστὰ πήλινα πλακίδια εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου, παρετηρήθη ὅτι ζημίαι προκληθεῖσαι ἐκ πτώσεως τῆς ὀροφῆς εἰς προγενεστέραν τῆς τελικῆς καταστροφῆς περίοδον, διαπιστούμεναι ἐκ βαθυσμάτων τοῦ δαπέδου, ἐπληρωθῶθησαν διὰ προσθήκης

ἀσβεστοκονιάματος (πίν. 141β)· ἐπίσης παρατηρήθησαν μετασκευαὶ τοίχων τόσον εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο ὅσον καὶ εἰς ἄλλους χώρους, ὅπως τὴν ἀποθήκην, ὅπου ὁ ΝΔ. τοῖχος ἐδιπλασιάσθη εἰς πᾶχος καὶ ἔκλεισεν ἡ θύρα πρὸς τὴν ἀποθήκην Ι. Τὸ στενεπείμηνες διαμέρισμα X(N, N^I, N^{II}) ἀπεδείχθη τελικῶς ὅτι ἦτο κλωβὸς κλίμακος μὲ εἴσοδον ἀπὸ τὸ δωμάτιον XI, κατέναντι τοῦ διαδρόμου XIV· διεσώθησαν αἱ δύο πρῶται ἐπίχριστοι τῆς κατὰ τὸ λοιπὸν τμῆμα προφανῶς ξυλίνης κλίμακος· εἰς τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἔκλειε τὴν θύραν ἀνευρέθησαν δύο εἰσέτι πῆλιναι φρουτοδόχαι μὲ σταυρωτὰ διαχωρίσματα. Τὸ πρὸς τὸ δωμάτιον IX ἀνοιγόμενον τμῆμα τῆς sottoscala εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀποθήκη. Εἰς τὸ δωμάτιον XVI(M) ἀπεδείχθη ἡ ὑπαρξίς διαχωρίσματος ἐκ πλίνθων, ἴσως διὰ τὸν σχηματισμὸν θέσεως διὰ τὰ σκευοφυλάκια, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λίαν σημαντικὴν ποσότητα σκευῶν μικροῦ μεγέθους. Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὡς καὶ εἰς τὰ γειτονικά, ἐκαθαρίσθησαν τὰ διασωζόμενα τμήματα τοῦ ἐκ χαλικοσβέστου δαπέδου.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου XI (E), παρὰ τὸν ΒΑ. τούτου τοῖχον καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ἡρευνήθη θεμέλιον τοίχου, διασωζόμενον εἰς ὕψος 1.20 μ. καὶ προφανῶς ἀποτελοῦν λείψανον παλαιότερου κτηρίου, ἀναγομένου, ὡς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων ἐξάγεται, εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον (MM Ib - MM II)· ἄλλος κάθετος πρὸς τοῦτον τοῖχος μὲ ἀνοιγμα θύρας παρηκολουθήθη ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ αὐτοῦ δωματίου, ὅσον ἦτο δυνατόν. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μελανογάνωτος μὲ κοσμήματα διὰ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος· ἄλλα ὀστρακα ἔχουν στολιδωτὴν πλατεῖαν διακόσμησιν ἢ καταλειβάδας. Στενὰ ὑψηλὰ ἄωτα κύπελλα τοῦ τύπου τῶν tumblers, πρόχοι μὲ δακτύλιον εἰς τὸν λαϊμόν, λοπάδια κλπ., τῶν ὁποίων εὐρέθησαν μόνον τεμάχια, εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικά. Μετ' αὐτῶν περισυνελέγησαν καὶ τεμάχια φαγεντιανῆς, μικρὰ τεμάχια στιλπνῶν ἐπιχρισμάτων ἐρυθροῦ χρώματος, ἴσως ἐκ τραπεζῶν προσφορῶν, θαλάσσια ὄστρεα καὶ ὀδόντες μεγάλων ζώων. Ὑψηλότερον τὰ ὀστρακα ἐφαίνοντο νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν MM IIIβ περίοδον.

Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Θησαυροφυλακίου τοῦ ἱεροῦ XXV (Φ) διηκριβώθη ἡ μορφή καὶ ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἐξ ἐπιχρίστων πλίνθων θηκῶν, συνολικῶς ὀκτώ, ἀλλὰ μὲ τὴν πρώτην κατὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον θήκην μικρότεραν, ὥστε νὰ παρέχεται ἐλευθέρᾳ προσπέλασις πρὸς τὸν κεντρικὸν χώρον (πίν. 142α). Ὑπὸ τὸ δάπεδον ἀνιχνεύθησαν λείψανα παλαιότερων θηκῶν, ἀνηκόντων, ὡς ἐξ ὀστράκων συνάγεται, εἰς τὴν MM IIIβ - YM Ia περίοδον.

Εἰς τὸ δωμάτιον XXII (Τ), κατὰ τὴν Δ. γωνίαν, ἡ διὰ πλακῶν ἐγκατάστασις ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀποχωρητήριον μὲ πλαγίαν στήριξιν τοῦ καθίσματος, λοξὴν πλάκα πρὸς τὸν ὀχετόν, βᾶθυσμα πρὸ τοῦ καθίσματος διὰ τοὺς πόδας

καὶ ὀχετὸν μὲ βόθρον, καλυπτόμενον διὰ πλακῶν ἔξω τοῦ δωματίου. Πλησίον τοῦ βόθρου πήλινος ἀγωγὸς σχήματος ἀνεστραμμένου Π, καταλήγων εἰς δισκοειδῆ διαπλάτυνσιν, ἐξέβαλλε παραλλήλως πρὸς αὐτόν. Ὑπὸ τὸ ἐξ ὀστρακασβέστου δάπεδον τοῦ δωματίου μὲ τοὺς ἀποθέτας ἀνεφάνη ἄλλο δάπεδον ἐκ στερεᾶς ὀστρακασβέστου.

Τὸ τμήμα, ἴσως βιοτεχνικοῦ χαρακτήρος, τὸ προστεθὲν εἰς τὴν πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλὴν ἀρχικὴν πρόσοψιν, ΒΔ. τῶν δωματίων XVI καὶ XXII, ἡρευνήθη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν, διασαφηθέντων πληρέστερον καὶ τῶν ἤδη ἀνασκαφέντων διαμερισμάτων (πίν. 142β καὶ 143α). Εἶναι περίπου τετραγωνικόν, διαστάσεων 7.50×7.50 μ., μὲ προθάλαμον μικροτέρου πλάτους μὲ προσπέλασιν ἐκ ΝΔ. μέσῳ θύρας μὲ παραστάδας καὶ κατώφλιον, ἔχον πλάκα πρὸ αὐτοῦ· ἡ θύρα πρὸς τὸ δωμάτιον XVI (Ξ) ἀνευρέθη τετοιχισμένη. Μία πρόχους, μία λεκάνη καὶ τμήμα ἄλλου μεγάλου ἀγγείου ἀνευρέθησαν παρὰ μέγαν κυβόλιθον πωρολίθου, καταπεσόντα πιθανῶς ἐκ τῆς κατακρημνισθείσης ΒΔ. προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου. Ἄλλως ἀφθονον ὕλικὸν λίθων πελεκητῶν ἐκ τῆς προσόψεως ταύτης ἀνευρέθη διεσκορπισμένον καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δωματίου XVII. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου χώρου ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνευρεθεῖσα ἐπίχριστος κλιμακίς, καμπτομένη κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ πιθανῶς συνεχιζομένη διὰ ξυλίνου σκέλους κλίμακος, ἔφερε πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον. Ἐκ τοῦ ὀρόφου κατέπεσον καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ προσαρτήματος τεμάχια παχέα τοῦ ἐξ ὀστρακασβέστου δαπέδου καὶ ἀφθονα ἐπιχρίσματα, πλίνθοι καὶ τεμάχια κεκαυμένων ξύλων. Εἰς τὸν ὑπὸ τὴν κλίμακα σχηματιζόμενον στενεπιμήκη χώρον XVIII (Ππ) ἦτο τὸ ἀποχωρητήριον, πολὺ ἀνάλογον τοῦ ἄλλου εἰς τὸ δωμάτιον XXII. Τοῦτο νῦν ἡρευνήθη πληρέστερον. Πλίνθινα διαφράγματα τὸ καθίστων ἀθέατον ἀπὸ τοῦ κυρίου χώρου· δὲν φαίνεται νὰ εἶχε κάθισμα, ὃν τοῦ συνήθους εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ μέχρι σήμερον σχήματος. Εἰς ἐπίχριστον χαμηλὸν πόδιον ἐμορφουτο τὸ ἄνοιγμα τοῦ ἀποχωρητηρίου περιοριζόμενον κάτω ὑπὸ ἐπικλινούσας πλακός, φερούσης πρὸς τὸν ὀχετὸν καὶ τὸν βόθρον, ὅστις ἀπεκαλύφθη, ἀμέσως ἔξω τοῦ ΒΑ. τοίχου, ὑπὸ μορφὴν λιθοπεριβλήτου φρεατίου (πίν. 143β). Παρὰ τοῦτον ἐξέβαλλε παραλλήλως κατευθυνόμενος πήλινος ἀγωγὸς εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π ἐκ συναρμοστῶν τεμαχίων. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος παρηκολουθήθη εἰς τὴν κατ' εὐθεΐαν γραμμὴν πορείαν του ὑπὸ τὸ δάπεδον τῶν δωματίων XVIII, XVII καὶ XXI· εἰς ὠρισμένα σημεῖα μετασχηματίζεται εἰς στενὸν ἀγωγὸν μορφούμενον διὰ πλακιδίων, εἰς δὲ τὸ δωμάτιον XVII χρησιμοποιεῖ ὡς πλευρικὸν ἔρεισμα παλαιότερον τοῖχον, κείμενον ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἀναγόμενον, ὡς ἐκ τῶν ὀστράκων ἐξάγεται, εἰς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Ἐντὸς τοῦ

ἀνοίγματος τοῦ ἀποχωρητηρίου, εἰς τὸν ὀχετὸν τούτου καὶ τὸν συναπτόμενον βόθρον ἀνευρέθη μεγάλη ποσότης ἀώτων κωνικῶν κυπέλλων, ὁστᾶ ζῶων καὶ τινὰ τεμάχια κισήρεως.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ χώρου τοῦ βιοτεχνικοῦ τούτου τομέως ἀπετελέσθη ἐκ παχέων στρωμάτων διαλελυμένων πλίνθων, τὰ ὅποια ἐκ τοῦ πυρὸς ἀπέκτισαν πυρρὸν χρῶμα, ἔνθα συνανάμεικτα ἀνευρέθησαν παχέα τεμάχια τοῦ ἐκ χαλिकासβέστου δαπέδου τοῦ ἄνω ὁρόφου· πρὸς τὸ δάπεδον ἐξετείνεται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν μέλαν πυρίκαυστον στρῶμα μικροῦ σχετικῶς πύχους (0.10 - 0.20 μ.). Τὸ κεντρικὸν πολύθυρον (XIX) (ΞΞ) ἀνεφάνη νῦν εἰς τὸ σύνολόν του, μὲ τρεῖς θύρας κατὰ τὴν ΝΑ. καὶ τέσσαρας κατὰ τὴν ΝΔ. πλευράν, αἵτινες συνέδεον μὲ μικρὸν διαμέρισμα, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁποίου ἐσχηματίζετο ἡ ἐγκατάστασις μὲ τὴν σειρὰν τῶν λεκανιδίων (XX). Ταῦτα διηρηνήθησαν ἐπιμελέστερον καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἀρχικῶς ὁ μεταξὺ τῶν δύο σειρῶν τούτων χώρος ἦτο μεγαλυτέρα ὀρθογώνιος λεκανίσκη, πληρωθεῖσα ἀκολούθως δι' ὀστρακασβέστου (πίν. 144α). Ἄλλως καὶ τὰ ὀρθογώνια λεκανίδια, συνολικῶς ἑννέα, εἶχον πολλὰ ἐπάλληλα ἐπιχρίσματα. Οὐδεμία ὁμως σύνδεσις πρὸς τὸν ὑπ' αὐτὰ διερχόμενον ἀγωγὸν ἀπεδείχθη, ὥς ἐπίσης οὐδεμία ἐπικοινωνία πρὸς ἄλληλα. Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐγκατάστασις νὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ χρωστικὴν τινὰ βιοτεχνίαν. Εἰς τὸν χώρον XX ἀνευρέθησαν πῆλινά τινὰ σκεύη, λεκανίς, κυλινδρικὸν σκεῦος μὲ δύο τοξοειδεῖς λαβὰς καὶ ἄλλο λεπτὸν ἄγγειον, περισυλλεγὲν εἰς τεμάχια. Μία λιθίνη στάθμη καὶ τμήμα πλαστικοῦ ἄγγείου εἰς μορφήν κεφαλῆς αἰγάγου περιουνελέγη εἰς τὸν λοιπὸν χώρον.

Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ βιοτεχνικοῦ τούτου τομέως εἶχεν οἰκοδομηθῆ διὰ πολὺν μεγάλων πελεκητῶν λίθων, κατὰ τὴν ΒΔ. ὁμως πλευράν οἱ ἀνῶτεροι δόμοι εἶχον ἀποκλίνει τῆς θέσεώς των ἰσχυρῶς, τινὲς δὲ τῶν ἐκ πώρου πελεκητῶν λίθων εἶχον καταπέσει εἰς τὸν ἔξω χώρον, ἀποτελέσαντες πραγματικὰ φράγματα. Τινὲς τῶν λίθων τούτων ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ἀφοῦ οἱ δόμοι ἐπηνωρθώθησαν εἰς τὴν κατακόρυφον. Ἀφθονοὶ κυβόλιθοι τῆς ΒΔ. προσόψεως ἐξ ἄλλου εἶχον καταπέσει καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, πρὸς τὴν δυτικὴν αὐλήν, ἥτις ἐσχηματίζετο, ὥς φαίνεται, κατὰ διαδοχικὰ ἐπίπεδα, ἀκολουθοῦσα τὴν πρὸς τὰ ΒΑ. ἀνερχομένην κλιτύν. Πολὺ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἀρχικῶς ἡ αὐλὴ ἦτο ἀπλῶς ἐπικλινῆς καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῆς πλακόστρωτος. Τοῦ πλακοστρώτου τούτου διεσώθησαν διάφορα τμήματα, τῶν ὁποίων τινὰ διήρχοντο ὑπὸ τοὺς κατόπιν ἀνεγερθέντας ἀντερειαματικούς τοίχους, οἵτινες κατεσκευάσθησαν ἵνα συγκρατήσουν τὰ ἀναχώματα τῶν διαδοχικῶν ἐπιπέδων τῆς αὐλῆς. Πρὸς ἀποχέτευσιν ἴσως τῶν ὑδάτων τῆς ὀροφῆς τοῦ κτηρίου ἐσχηματίσθη ἐγκαρσίως πρὸς τὴν πρόσοψιν ἀμέσως ἔξω τοῦ παραθύρου τῆς ἀποθήκης III ἀποχευτικὸς ἀγωγὸς

μὲ πυθμένα τὸ ἀρχικὸν πλακόστρωτον καὶ κεφαλὴν-φρεάτιον, σχηματισθὲν διὰ δύο μεγάλων μονολιθικῶν πλακῶν ἐκ ψαμμολιθικοῦ πετρώματος, τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἀνευρέθη ὀρθίως εἰς τὴν θέσιν του, ἐνῶ ὁ ἄλλος κατέκειτο ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἐντὸς τοῦ ἀναχώματος ἐκαλύφθησαν τὰ λείψανα μιᾶς οἰκίας (πίν. 144β), προφανῶς ἀνηκούσης εἰς τὴν πρώτην νεοανακτορικὴν φάσιν (MM II - YM Ia), ὥς ἀπέδειξεν ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ. Τὸ οἶκημα τοῦτο δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξερευνηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλ' ἀνεσκάφησαν δύο μικρὰ διαμερίσματα, εἰς τὸ ἐν τῶν ὁποίων ἀνεφάνη βαθύτερον κείμενος ὁχετὸς ἀποτελούμενος ἐκ διπλῆς σειρᾶς λίθων. Τὰ ἀνευρεθέντα κινητὰ εὐρήματα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἄνω ὁχετοῦ καὶ τοῦ οἰκήματος ἦσαν ποικίλα, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποσπασματικά: τεμάχια λιθίνων ἀγγείων, λεπίδες καὶ μικροὶ πυρῆνες ὀψιανοῦ, κύπελλα καὶ κύαθοι μὲ διακόσμησιν ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους, πύραυνα, ἀγγεῖα μὲ στολιδωτὴν γραπτὴν διακόσμησιν ἄλλα μὲ κυματιστὸν χεῖλος καὶ ὀριζοντίας στολιδώσεις, καδοειδὲς σκεῦος μὲ καμπυλούμενα τοιχώματα καὶ τοξοειδεῖς ὀριζοντίας λαβάς, πωμάτιον ἐλλειψοειδὲς μὲ βαθύσματα, βάσις πίθου μὲ διακόσμησιν ἐμπιέστου σχοινίου, λύχνος μὲ κυρτούμενον πρὸς τὰ ἔσω χεῖλος, ὑφαντικὰ πῆλινα βάρη κυρίως τοῦ παραλληλεπιδέου ἢ κυβικοῦ σχήματος, τμήματα τριποδικῶν χυτρῶν, λοπάδια μὲ πλατὺ περιχέλωμα καὶ πλατεῖαν γραπτὴν στολιδωσιν ἐσωτερικῶς, μεγάλα κυλινδρικά ἢ σφαιρικά σκεύη, διακόσμητα ὄστρακα μὲ στίλβον ὠχροκίτρινον βάθος, καλύμματα δισκοειδῆ ἀγγείων, χεῖλος ἀγγείου περικεκομμένον εἰς γλώσσας, τμήματα σκεύους μὲ πλαστικὰς καθέτους ταινίας, τεμάχια ραμφοστόμων πρόχων κ. ἄ., ὡς ἐπίσης ἱκανὸς ἀριθμὸς ὀστῶν ζώων, θαλασσίων ὀστρέων, τμῆμα θαλασσίου ναυτίλου ἀργοναύτου, ὀλίγα τεμάχια κισήρεως κλπ. Ἀνάλογος κεραμεικὴ ἐξήχθη ἐκ τῆς βαθυτέρας ἐπιχώσεως τῆς πλευριζούσης τὴν πρόσοψιν καὶ ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ κτηρίου, μάλιστα κατὰ τὴν προέχουσαν γωνίαν. Οὕτω ἐπιβεβαιοῦται ἡ χρονολογία τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὸ τέλος τῆς MM IIIβ περιόδου καὶ ἡ ἀναμόρφωσις κατὰ κλιμακωτὰ ἐπίπεδα τῆς Δ. αὐλῆς κατὰ τὸ τέλος τῆς YM Ia φάσεως. Τὰ διαδοχικὰ ἐπίπεδα ἦσαν τρία εἰς τὸ σύνολον, τῶν δύο ἄλλων ἀντρεισματικῶν, ὅχι ἀκριβῶς παραλλήλων, ἐκκινούντων ἐκ τῆς προσόψεως κατὰ τὴν Β. γωνίαν τῆς ἀποθήκης I (K) καὶ ἔξω τοῦ παραθύρου τῆς ἀποθήκης II (I). Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δευτέρου ἀνδῆρου εἷς μέγας παραλληλεπίπεδος λίθος ἐκ πωρολίθου μὲ προέχουσαν γωνίαν καὶ μικροὺς τορμίσκους (ἴσως ἐκ παραθύρου) φέρει χαρακτὸν τὸ σημεῖον I.

Εἰς βαθύτερα στρώματα τόσον τῆς MM III οἰκίας ὅσον καὶ τῆς πρὸ τοῦ πρώτου ἀντρεισματικοῦ τοίχου περιοχῆς, ὅπου ἀνεφάνη πολὺ παχὺς τοῖχος βαίνων ἐγκαρσίως, τὰ ὄστρακα ἦσαν σαφῶς παλαιοανακτορικά, συχνὰ

μὲ διακόσμησιν διὰ λευκοῦ καὶ βαθέως ἐρυθροῦ ἐπὶ μέλανος ἢ μὲ καστανομέλανας καταλειβάδας ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους· στενὰ καὶ ὑψηλὰ ἄωτα ποτήρια τοῦ τύπου τῶν tumblers περισυνελέγησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν ταύτην· ἐκ τῆς ἰδίας, φαίνεται, προέρχονται τὰ τεμάχια ἑνὸς ὀλμοειδοῦς σκεύους ἐκ πρᾶσινου λίθου μὲ ἐπιμήκη κυλινδρικήν ἀπόφυσιν ὡς λαβὴν καὶ διακόσμησιν χαρακτὴν γραμμικήν.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐξετάθη περαιτέρω εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ἐπισήμων αἰθουσῶν (πίν. 145), τῶν ὁποίων τμήματα εἶχον κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀποκαλυφθῆ, ὡς ὁ περιστυλος φωταγωγὸς Ε καὶ τμήμα τοῦ παρ' αὐτὸν δαπέδου μὲ τὰ κεκονιαμένα πλαίσια (Ζζ). Ἐκ τοῦ χώρου τούτου εἶχον προέλθει τὰ δύο σημαντικώτερα ἀντικείμενα τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ ἀνάγλυφον ρυτὸν τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς καὶ τὸ ρυτὸν εἰς μορφήν κεφαλῆς νεαροῦ ταύρου. Ἡ αἶθουσα XVIII ἀπεδείχθη λίαν εὐρύχωρος καὶ προφανῶς προωρίζετο δι' ἐπισήμους ὑποδοχὰς. Ἰνα στηριχθῇ ὁ ἄνω ὄροφος ἐχρειάσθησαν ὑποστυλώματα ὑπὸ μορφήν κιόνων, πεσσῶν ἢ παραστάδων πολυθύρου· οὕτω ὁ ἐσωτερικὸς χώρος ὑποδιηρέθη, χωρὶς ὅμως νὰ χάσῃ τὴν ἐνότητά του, εἰς τέσσαρα τμήματα, τὸ τοῦ φωταγωγοῦ, τοῦ εἰς δύο κλίτη μεριζομένου διαστύλου καὶ τοῦ διὰ πολυθύρου εἰς δύο ἀνοικτὰς αἰθούσας διαχωριζομένου ΝΔ. τμήματος. Ἡ εἰς μέρη αὕτη διάκρισις ἐπέτρεπε τὴν κατὰ βούλησιν ἐνοποιήσιν ἢ διαχωρισμὸν τοῦ χώρου τῆς αἰθούσης· μία πολὺ μεγάλη δοκὸς ὀροφῆς ἐβασίζετο, φαίνεται, ἐπὶ κεντρικοῦ πεσσοῦ, ἑνὸς μεγάλου κίονος καὶ δύο ἀκραίων πεσσῶν· ἄλλαι μικρότεραι δοκοὶ ὀροφῆς ἔβαινον ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ περιστύλου καὶ τῶν ἄλλων δύο μικροτέρων κιόνων, διαχωρίζοντων εἰς κλίτη τὸ ἀνατολικὸν τμήμα εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν μὲ τὸν μεγάλον κίονα. Τὰ μὲ κεκονιαμένους ἄρμους διάχωρα τοῦ δαπέδου ὑπεγράμμιζον τὸν εἰς τμήματα διαχωρισμὸν καὶ προσέθετον σημαντικῶς εἰς τὸν διάκοσμον τοῦ συνόλου, μὲ τὸν δι' ἐρυθροῦ μάλιστα χρώματος τονισμὸν τῶν ἄρμων. Εἰς τὰ δύο ΒΑ. τμήματα οἱ ἄρμοι ἔβαινον μαιανδροειδῶς καὶ κατ' ἀντιζυγίαν, εἰς τὰ ἄλλα δύο ἐπλαισιούν διαχώρα ἀνὰ τέσσαρα ἢ ἀνὰ ἑξ. Ἀτυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῇ ποία ἦτο ἡ ὕλη ἢ πληροῦσα τὰ διάχωρα καὶ ἀποτελοῦσα τὸ δάπεδον. Τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν ἑξ ὀστρακασβέστου, ἐπικεχρισμένου πηλοῦ ἢ ξύλου. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς πολλὰ σημεῖα ἀνευρέθη χυτὸς μόλυβδος εἶχεν ἀρχικῶς ὑποτεθῇ ὅτι φύλλα μολύβδου εἶχον καλύψει ἐν στερεὸν πύλημα. Ἀλλ' ὁ μόλυβδος ἀνευρέθη εἰς ὠρισμένα μόνον σημεῖα, καὶ εἰς ταῦτα ἐκάλυπτε καὶ τοὺς ἄρμους. Μία ἄλλη ὑπόθεσις, ἣτις ὅμως δέον νὰ ἐπικυρωθῇ δι' ἀναλύσεως τοῦ χύματος τοῦ πληροῦντος τὰ διάχωρα, εἶναι ὅτι τὸ δάπεδον ἀπετελέσθη ἐκ μείγματος ἐκ κηροῦ καὶ ρητίνης, ἀποβάντος σκληροῦ διὰ προσμείξεως καὶ

ἄλλης ὕλης, ὥς σήμερον γίνεται προκειμένου περὶ τῆς συνθετικῆς ὕλης *carpauba*. Ἡ ἐπίσημος αὕτη αἵθουσα ἐπεκοινώνει διὰ τριθύρου, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν αἱ βάσεις τῶν παραστάδων μὲ διπλᾶς ὀδοντώσεις διὰ τὴν ἀκριβῆ συναρμογὴν τῶν θυρῶν, μὲ ἄλλην ἐπίσημον αἵθουσαν, τὴν XXIX, πρὸς τὰ ΝΔ. Αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολυθύρου ἐβασίσθησαν ἐπὶ μικρῶν σχετικῶς πλακῶν, ὅχι πολὺ ἐντέχνως κατεσκευασμένων. Τὰ δύο διαμερίσματα τοῦ πολυθύρου τούτου ἐπλαιοῦντο δι' ἀναθυρώσεως ἐκ κονιάματος, ἀναλόγου τῆς τῶν ἄρμων τῶν διαχώρων. Οἱ τοῖχοι διέσωζον ἐν μέρει τὰ κονιάματά των, ἰσχυρῶς ὅμως κατεστραμμένα, οὕτως ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' αὐτῶν διακόσμησις. Εὐρεῖα θύρα μὲ μονόλιθον κατώφλιον, ἔχον πρὸ αὐτοῦ βαθμίδα, ἔδιδεν ἔξοδον πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν. Εἶχε ξυλίνας παραστάδας, τῶν ὁποίων ἡ ΒΑ. ἐστερεοῦτο ἐν μέσῳ προεχουσῶν ὀδοντώσεων. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ΒΑ. τοίχου, ἀπὸ τοῦ φωταγωγοῦ μέχρι τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχεν ἐμφανὲς λίθινος ἄγωγος μὲ λεπτὸν αὐλάκιον, κατ' ὀρθὴν γωνίαν δις καμπτόμενος, ἵνα παρακάμψῃ τὸς ἀκραίᾳς πρὸς τὸν φωταγωγὸν καὶ τὴν θύραν παραστάδας. Ἡ τελευταία διεκοσμεῖτο, φαίνεται, δι' ἀναγλύφου περιθυρώματος ἐκ θεοῦσης σπείρας, τῆς ὁποίας ὅμως διεσώθη ἐν μόνον τμῆμα.

Τὸ πυρρὸν στρῶμα ἐκ διαλελυμένων πλίνθων τῶν διαχωρισμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπεξετείνεται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς αἰθούσης, ὑπ' αὐτὸ δέ, καλύπτον ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ἔδαφος, ἦτο τὸ μέλαν κεκαυμένον στρῶμα, σχετικῶς μικροῦ πάχους· περὶ τοὺς κίονας καὶ τὰς παραστάδας ἡ ἀπανθράκωσις τοῦ ξύλου ἀφῆκεν ἔντονα ἴχνη. Ἡ αἵθουσα, φαίνεται, ἦτο ὑπὸ ἐπισκευήν, ὥς θὰ ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν καὶ νῦν καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος κείμενα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἢ ἀποτεθειμένα εἰς τὴν παρὰ τὸν ἰσχυρὸν πεσσὸν μὲ τὰς πολυπλαπλᾶς ἀναθυρώσεις γωνιακὴν δίοδον. Παρὰ τοὺς κεντρικοὺς κίονας περισυνελέγησαν τρεῖς μεγάλοι πρίονες, τῶν ὁποίων ὁ εἷς εἶναι ὁ μεγαλύτερος μέχρι σήμερον γνωστὸς εἰς ὀλόκληρον τὸν κρητομυκηναϊκὸν κύκλον, μήκους 1.70 καὶ πλάτους 0.21 μ., μὲ ὅπας προσηλώσεως τῶν λαβῶν κατὰ τὰ δύο ἄκρα, ὁ δεύτερος συναγωνίζεται τοῦτον εἰς μῆκος, ἐνῶ ὁ τρίτος ἀνευρέθη δεδιπλωμένος (πίν. 146α), εἰς διάφορα δὲ ἄλλα σημεῖα συνελέγησαν καὶ ἄλλα χαλκᾶ ἐργαλεῖα, ὥς σμίλαι, μαχαίριον, ἄγκιστρον· ἐπίσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνευρέθη χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου. Ἐκ πολυτίμου ὕλης ἀντικείμενα δὲν ἀνευρέθησαν, πλὴν τινων ἐνθεμάτων ἐκ χρυστάλλου εἰς σχῆμα ἀνθεμίων, ὁμοίων πρὸς τὰ ἥδη περισυλλεγένητα, ἐλεφαντίνου πλακιδίου μὲ διακόσμησιν κισσοειδοῦς ἡμισπείρου, ρομβοειδῶν ἢ ὀρθογωνίων ἐνθεμάτων ἐκ μελανθέντος ἐλεφαντοστοῦ, τεμαχίου ἐκ τεφρομέλανος λίθου μὲ ἀνάγλυφον φύλλωμα κλαδίου. Περισυνελέγησαν ἐπίσης σφράγισμα ἡμι-

κατεστραμμένον καὶ λεπίδια ὀψιανοῦ. Σημαντικὸν εὗρημα εἶναι εὐρεῖα κύαθος μόνωτος, κομψή καὶ λεπτή ἐκ διαφώτου μαρμάρου, τῆς ὁποίας μικρὰ τμήματα εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

Ὀλίγα ἦσαν τὰ κεραμικὰ εἶδη, ὥς πυριατήριον, λοπάδια, μέγας τετράωτος ἀμφορεὺς μὲ διακόσμησιν σπειρῶν καὶ διπλῶν πελέκεων διηνηθισμένων διὰ σειρῶν λεπτῶν λευκῶν κοκκίδων, ἰσχυρῶς ἐκ τοῦ πυρὸς διαστρεβλωθεῖς, ἄλλος τετράωτος ἀμφορεὺς, τοῦ ὁποίου ἡ διακόσμησις συνέκειτο ἐκ πλέγματος σπειρῶν μὲ κοκκίδας, κύαθος μὲ ταινιωτὴν διακόσμησιν καὶ λεπτότατα ὄστρακα ἐξ ὠκελύφου ἀγγείου, ἀτυχῶς λίαν ἑλλιπούς.

Ἡ πρὸς τὸ μέγαρον διὰ τοῦ τριθύρου συναπτομένη αἵθουσα XXIX ἀπεδείχθη ἐξ ἴσου σημαντικὴ διὰ τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων καὶ τοῦ δαπέδου καὶ διὰ τὰ ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρεθέντα σκεύη, τὰ ὅποια ἔφερον εἰς τὸ νὰ ὀνομασθῇ αὕτη «Αἵθουσα τῶν Συμποσίων» (πίν. 146β). Τὸ δάπεδον ἐπλαισιοῦτο δι' ἀναθυρώσεως κονιάματος ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ἀνάλογα κονιάματα ἐπλήρουν τοὺς ἄρμους τῶν εἰς δύο σειρὰς ἀνὰ τέσσαρας κεντρικῶν διαχώρων καὶ ἐνταῦθα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῇ ἡ ὕλη ἐξ ἧς κατεσκευάσθη τὸ δάπεδον, ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ δαπέδου τοῦ Μεγάρου.

Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν τοίχων καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς, ἀκόμη καὶ παρὰ τὸ τρίθυρον, ἀνευρέθησαν, προφανῶς καταπεσόντα ἐξ ὕψους, τμήματα εὐρέος διαζώματος ἐξ ἀβεστοκονιάματος μὲ μεγάλας ἀναγλύφους συνεχομένας σπείρας λευκάς, ἐχούσας ἐρυθρὸν ὀφθαλμόν, φέροντα ῥόδακα εἰς τὸ κέντρον, ἐπὶ πεδίου κυανοῦ γαλανοῦ (πίν. 147α). Τὸ πλάτος τοῦ διαζώματος εἶναι 0.56 μ. καὶ ἐγκοπαὶ ὀρθογώνιοι εἰς τὸ τμήμα τὸ κατὰ τὸν ΒΔ. τοῖχον καὶ μεγάλαι ἡμικυκλικαὶ εἰς τεμάχια τοῦ τμήματος κατὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον ἀποτελοῦν σαφῇ ἔνδειξιν ὅτι τὸ διάζωμα εὐρίσκετο ἀρχικῶς ἀμέσως ὑπὸ τὴν ὀροφὴν, ἔνθα διεσταυροῦντο αἱ μεγάλαι ἡμικυκλικαὶ τομῆς δοκοὶ μὲ τὰς ὀρθογωνίους δοκίδας· τὰ τεμάχια εἶχον πέσει ἄλλα μὲ τὸ κύριον πρόσωπον πρὸς τὰ ἄνω, ἄλλα ἦσαν ἀνεστραμμένα. Ἐν ἱκανοῦ μήκους τμήμα τοῦ διαζώματος κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν ἔλλειπε καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπετέθη ὅτι θὰ ἔπρεπε πρὸς τὰ ἔξω, συμπαρασυρθὲν μετὰ τοῦ πρὸς τὰ ἐκεῖ κατακρημνισθέντος τοίχου. Τοῦτο ἀκολούθως ἐπεβεβαιώθη, ἀνευρεθεισῶν τεμαχίων μὲ ὁκτὼ διαδοχικὰς σπείρας κατὰ μῆκος τῆς πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν προσόψεως (πίν. 147β). Τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ διαζώματος θὰ ἦτο 26 περίπου μέτρα καὶ τούτου διεσώθη, ἂν ὅχι πάντοτε εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν, τὸ μεγαλύτερον μέρος· οὕτω ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ ἐπιμηκέστερον τοιχογραφικὸν διάζωμα τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου. Πρὸς τὴν Α. γωνίαν καὶ εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀκραίας θύρας τοῦ τριθύρου καὶ πρὸ αὐτοῦ ἀνευρέθησαν δέκα ἀμφορεῖς οἶνου μὲ ἀπλὴν διακόσμησιν καὶ μετ' αὐτῶν

εἷς εὐμεγέθης ψευδόστομος ἀμφορέυς (πίν. 148a)· προφανῶς εἶχον τοποθετηθῇ εἰς τὸ κούφωμα τῆς θύρας, ἥτις παρέμενε κλειστή, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν εἰς αὐτὸ τὸ δωμάτιον· τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐπεβεβαίωσεν ἡ ἀνεύρεσις ὁκτῶ μικρῶν οἰνοχοϊσκῶν κατὰ τὸν ΝΔ. τοῖχον (πίν. 148β), ἵσως ἀποτεθειμένων ἐκεῖ εἰς ἐρμάριον, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τὰ συμπόσια ἐντὸς τῆς αἰθούσης, τοῦ οἴνου μεταγγιζομένου ἐκ τῶν μεγάλων ἀμφορέων. Ἡ εἰς δύο σειρὰς διάταξις τῶν διαχώρων τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δύο ἐπιμήκεις τράπεζαι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον τοποθετηθῇ παραλλήλως κατὰ τὸν μεγαλύτερον ἄξονα αὐτῆς. Ἡ αἴθουσα, λαμπρῶς διακεκοσμημένη καὶ καλῶς φωτισμένη διὰ παραθύρων πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν, θὰ ἦτο πράγματι πολὺ κατάλληλος διὰ συμπόσια. Μετὰ τῶν ἀμφορέων καὶ τῶν οἰνοχοϊσκῶν ἦσαν συνανάμεικτα τεμάχια τοῦ διαζώματος τῶν σπειρῶν, ἐνιαχοῦ καλύπτοντα τὰ ἄγγεῖα, τὰ ὅποια εἶχον πέσει ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Πλὴν τῶν ἀμφορέων καὶ οἰνοχοϊσκῶν καὶ ἄλλα μικρὰ σκεύη καὶ ἀντικείμενα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς αἰθούσης: εὐμέγεθες κυλινδρικὸν ἄγγεῖον, δισκοειδὲς πῶμα μὲ μικρὸν ἑξάρμα εἰς τὸ κέντρον, ἄλλο κάλυμμα μὲ τοξοειδεῖς λαβάς, λεπίδες ὀψιανοῦ, μαχαίριον μὲ τρεῖς ἥλους εἰς τὴν πτέρναν ὁμοίωμα θαλασσίου κοχλίου κ. ἄ.

Ἀμέσως ἔξω τοῦ ΝΔ. τοίχου τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων καὶ πέραν ἐνὸς τοίχου περιβόλου, λοξῶς πὺς συναντῶντος τοῦτον, εἶχε σχηματισθῇ ἀποθέτης ἀπορριμμάτων ἱκανῆς ἐκτάσεως καὶ ὕψους. Ἐκεῖ ἀνευρέθησαν ἀπερριμμένα ἄφθονα θρυμματισμένα ἄγγεῖα, ὁστᾶ ζῶων, ὅστρεα θαλάσσης κλπ. Ὁ χώρος, φαίνεται, ἐπεκοινώνει ἀρχικῶς μετὰ τῆς αἰθούσης δι' εὐρέος ἀνοίγματος, ὅπερ ἀκολούθως ἐκλείσθη δι' ὀγκωδῶν λίθων, προεξεχόντων πρὸς τὰ ἔξω. Τὰ ἀπερριμμένα σκεύη ἦσαν κυρίως μαγειρικά, ὡς χύτραι, ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, καδοειδῆ ἄγγεῖα καὶ στάμνοι, τμήματα πίθων, ἄγγεῖον μὲ ἡθμὸν εἰς τὸν λαιμόν· ὕφαντικὰ δισκοειδῆ ἢ παραλληλεπίπεδα βάρη, λίθινοι τριπτῆρες, πυρῆνες ὀψιανοῦ καὶ στεατίτου, ἄφθονα ὁστᾶ ζῶων καὶ ὀδόντες βοοειδῶν, θαλάσσια ὅστρεα καὶ ἱκανὰ τεμάχια κισήρεως ἀπέκειντο εἰς τὸν σωρὸν. Μεταξὺ τῶν ὀγκωδῶν λίθων τῶν καταπεσόντων εἰς τὸν χώρον τοῦτον εἷς ἔφερε βαθὺ χάραγμα δύο κυκλικῶν συνδεομένων δίκην διοπτρῶν δι' εὐθείας γραμμῆς. Καμπύλα κονιάματα μὲ ἀναθύρωσιν καὶ χρωματιστὰς ταινίας (κυανὴν, ἐρυθρὰν ἐπὶ λευκοῦ βάθους) ἵσως προέρχονται ἐκ τραπέζης προσφορῶν.

Βορείως τῆς μεγάλης αἰθούσης XXVIII ἐσχηματίζετο εἶδος τετραγωνικοῦ προθαλάμου (XXX), μέσῳ τοῦ ὁποίου ἡδύνατό τις νὰ φθάσῃ εἰς τὸν τετραγωνικὸν θάλαμον IX (Δ) καὶ διὰ τούτου εἰς τὰ συστήματα τῶν ἀποθηκῶν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς δι' εὐρείας θύρας, ἐχούσης

ἰσχυρὸν μονόλιθον κατώφλιον, μήκους 2.10 μ. καὶ πλάτους 0.72 μ. Γωνιακὸς τοῖχος ἐκ συναρμοστῶν πελεκητῶν πωρολίθων ἐσχημάτιζεν ἐντὸς τοῦ τετραγωνικοῦ χώρου μικρὸν γωνιακὸν διάδρομον. Ἐπὶ τῶν δόμων τοῦ τοίχου τούτου εἶχε χαραχθῆ ἑπανελημμένως τὸ σημεῖον τοῦ διπλοῦ πελέκewς (πίν. 149α)· εὐκρινῶς διέκρινέ τις τὰς θέσεις τῶν ὀριζοντίων ξυλοδοκῶν καὶ τὰς θέσεις τῶν ξυλίνων κατωφλίων καὶ παραστάδων εἰς τὰς διαβάσεις πρὸς τὸν διαδρομίσκον καὶ τὸ δωμάτιον ΙΧ. Μία μετασκευὴ τοῦ χώρου ἀνεγνωρίζετο εἰς τὴν στρώσιν νέου δαπέδου ἐκ χαλिकासβέστου, καλύψαντος παρόμοιον παλαιότερον δάπεδον καὶ βάσιν κίονος κατὰ τὸ μέσον, ἐπίσης εἰς τὴν ἔμφραξιν τῆς πρὸς τὸν διάδρομον ΧΙΙ (Γγ) θύρας (ὡς ὑπετέθη κατ' ἀρχήν, πρὸς τοποθέτησιν ξυλίνου κλιμακοστασίου). Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ἱκανὰ ἄωτα κωνικά κύπελλα, τεμάχια μικρῶν ἄλλων ἀγγείων, τμήματα μαγειρικῶν χυτρῶν κ. ἄ. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐκ πελεκητῶν λίθων τοίχου καὶ ὁλόκληροι σχεδὸν οἱ τοῖχοι ΒΑ. καὶ ΝΔ., πλην τῆς κρηπίδος αὐτῶν, ἦσαν ἐκ πλίνθων, ἐνιαχοῦ δὲ διεκρίνοντο σαφῶς τὰ στρώματα τούτων παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν φθοράν.

Ἡ κυρία ὁμως προσπέλασις πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ δωμάτια καὶ τὰ βόρεια διαμερίσματα ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς ἐγένετο διὰ τοῦ μακροῦ διαδρόμου ΧΧΙ μέσῳ εὐρείας θύρας, ἐχούσης ἐπίσης μονόλιθον κατώφλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διασώζεται ἡ ὀπῇ ἐνθα ἐστερεοῦτο ὁ κάθετος σύρτης. Καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ διαδρόμου περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια τοιχογραφημένων ἐπιχρισμάτων, ἐν συνεχείᾳ τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος περισυλλεγέντων, προφανῶς καταπεσόντων ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἡ περισυλλογὴ των, λόγῳ τοῦ θρυμματισμοῦ ἐκ τῆς πτώσεως, ὑπῆρξε λίαν δυσχερὴς, κατέστη ὁμως ἐφικτὴ χάρις εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἐκτελεσάντων ταύτην τεχνιτῶν. Ὁ διάκοσμος σύγκειται ἐκ μεγάλων, συνδεομένων εἰς συστήματα, πολυφύλλων ροδάκων, ἀποδοθέντων διὰ τεσσάρων χρωμάτων. Τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ χώρου τούτου ἦσαν μᾶλλον πτωχά, χεῖλος λιθίνου σκεύους, κύπελλα, χεῖλος πίθου, τμῆμα πηλίνης πλακός, εὐμεγέθους πυρὴν ὀψιανοῦ. Ὅσα μικρῶν ζώων ἦσαν διεσπαρμένα μάλιστα εἰς τὸ ΝΑ. τμῆμα τοῦ διαδρόμου.

Ἐκ τοῦ διαδρόμου ΧΧΙ εἰσήρχετό τις διὰ θύρας μὴ διασωζούσης τὸ κατώφλιον εἰς λίαν εὐρύχωρον διαμερίσμα, τοῦ ὁποίου τὸ ΒΔ. τμῆμα ἀπετέλουν ὡς κεχωρισμένα δωμάτια κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκληφθέντες χώροι Ηη, Θθ, Κκ καὶ Λλ ἐξ αἰτίας ψευδοτοίχων, οἵτινες ἐσχηματίσθησαν διὰ εἰς σειρὰν καταπεσόντων λίθων. Ποῦ ἔφερεν ἡ κατὰ τὸν ΒΔ. τοῖχον τρίβαθμος κλιμακίς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῇ. Νομίζω ὁμως ὅτι ἐβεβαιώθη ὅτι τὸ μέγα ὑπόστυλον δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ἡ ὀροφὴ ἐστηρίχθη δι' ἐξ μεγάλων δοκῶν, βαινουσῶν ἐπὶ ἀκανονίστων πλακῶν, εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς μαγειρεῖον, ἴσως μάλιστα καὶ ὡς τραπεζαρία τοῦ ἀνακτό-

ρου. Τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν πολυαρίθμων ὁστῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ζώων, τὰ ὅποια ἀνεκαλύφθησαν κατὰ μεγάλας ὁμάδας εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ διαμερίσματος, ἐξ ἐνὸς μικροῦ περιφράγματος ἐκ πωρολίθων ἀνακαλυφθέντος παρὰ τὴν ΝΑ. θύραν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τεμάχια μαγειρικῶν σκευῶν καὶ ὁστὰ μικρῶν κυρίως ζώων τετραπόδων καὶ πτηνῶν, ἐξ ὑψηλοῦ θρανίου καταλαμβάνοντος τὸ ΝΑ. ἥμισυ τοῦ ΝΑ. τοίχου καὶ τὸ ὅποῖον ἴσως ἦτο κρηπὶς σκευοφυλακίου, τέλος ἐκ τῆς κατὰ τὴν Α. γωνίαν ἐκ πλακῶν σχηματισθείσης ἐστίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθη τοποθετημένη ἐπὶ τῆς τέφρας πυρᾶς μεγάλη τριποδικὴ χύτρα. Δύο μεγάλοι δοκοὶ τῆς στέγης θὰ ἔβαινον παραλλήλως ἐπὶ τῶν δύο σειρῶν ὑποστυλωμάτων, ἃν κρίνῃ τις ἀπὸ παρατοίχιον παραστάδα κατὰ τὸν ΒΑ. τοίχον· ἐπὶ τῶν μεγάλων τούτων δοκῶν θὰ ἐστηρίζοντο αἱ καλύπτουσαι τὰ τρία κλίτη τῆς αἰθούσης δοκίδες. Ὁ ΒΑ. τοίχος διασώζεται εἰς μέγα ὕψος, τοῦλάχιστον τριῶν μέτρων, καὶ τοῦτο διότι εἶναι ταυτοχρόνως ἀντερείσματικός τῶν ἀνωτέρων ἀνδῆρων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεκτείνεται, ὡς φαίνεται, τὸ ἀνάκτορον. Κατὰ τὴν ΝΑ. πλευράν, παρὰ τὸ περίφραγμα ἐκ πωρολίθων, ἀνεκαλύφθη ἡ θύρα ἐπικοινωνίας πρὸς ἄλλα δωμάτια τοῦ βορειανατολικοῦ τομέως, μὲ βαθμίδα ἀνόδου πρὸς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ὁ ἐν συνεχείᾳ ὅμως τοίχος δὲν κατέστη σαφής, λόγῳ τῆς διαλύσεως τῶν ἀποτελούντων κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦτον πλίνθων.

Ἐντὸς τοῦ μαγειρείου ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλα κοινὰ σκευὴ κοινῆς χρήσεως, ὡς· χύτραι, στάμνοι, κωνικά κύπελλα καὶ κύαθοι, τμήμα πηλίνου διμύξου λίθου κ. ἄ., ὡς ἐπίσης μικρὰ τινα ἀντικείμενα, λεπίδες ὀψιανοῦ, ἀμφίκυρτα δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη καὶ ἄφθονα ὁστὰ ζώων, μεταξὺ τῶν ὁποίων σιαγόνες μεγάλων βοοειδῶν. Κατὰ τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ δωματίου ἀνευρέθησαν τρία εὐμεγέθη τεμάχια χυτῆς ὕλης προσομοιάζουσας μὲ μεταλλικὴν, μὲ συνανάμεικτον πωρώδη σποδὸν καὶ θεῖον. Παρόμοια τεμάχια ἀνευρέθησαν εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ βιοτεχνικοῦ τομέως XXI καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀποθηκῶν καὶ τοῦ κλωβοῦ τοῦ κλιμακοστασίου. Ἡ ὕλη αὕτη φαίνεται ἡφαιστειακὴ καὶ σχετίζεται μὲ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῆς μινωικῆς πόλεως, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Παρὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ ἐπίμηκες ἐπίχριστον θρανίον, ἀποτελεσθὲν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐκ πλίνθων, πρὸς τὴν θύραν, ἀνευρέθη εἰς ἐπικλινῇ θέσιν ἡ ἐκ μεγάλων πλίνθων παραστάς. Τὸ δάπεδον πρὸ τοῦ θρανίου ἦτο ἐν μέρει ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν, ἐνῶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀπετελεῖτο ἐξ ὁστρακασβέστου. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα ἐπεπόλαζε παλαιότερος τοίχος οἰκοδομήματος, ἀνήκοντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν τελευταίαν προανακτορικὴν φάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ ὑπὸ τὸ δάπεδον κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐξαχθέντα ΠΜ III ἀγγεῖα. Πυρίκαυστον μελανὸν

στρώμα ἐκάλυπτε τὸ δάπεδον, ἰδιαίτερος παχὺ εἰς τὰ σημεῖα στηρίζεως τῶν ξυλίνων ὑποστυλωμάτων.

Διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ δωματίου XXXII ὠλοκληρώθη ἡ ἔρευνα τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου, περιλαμβανοῦσης τὸ ἱερὸν καὶ τὰ βοηθητικά αὐτοῦ διαμερίσματα, δωμάτια κατοικίας, τὴν ἐπίσημον αἴθουσαν ὑποδοχῶν ἢ μέγαρον, τὴν αἴθουσαν συμποσίων, συστήματα ἀποθηκῶν, ἐργαστήριον, μαγειρεῖον καὶ πρόσθετον τομέα βιοτεχνικῆς χρήσεως. Διὰ δύο κλιμάκων ὁ ἰσόγειος ὄροφος ἐπεκοινώνει μετὰ τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἡ πτέρυξ ἔβλεπε πρὸς τὰ ΒΔ. εἰς αὐλὴν διαμορφωθείσαν εἰς διαδοχικὰ ἐπίπεδα καὶ πιθανῶς ἐπεκτεινομένην καὶ πρὸς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ κτηρίου, εἶχε δὲ ὡραίαν πρόσοψιν, συνηρμωσμένην ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων, πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν, ἣτις νῦν ἤρχισεν ἀποκαλυπτομένη καθ' ὁλόκληρον αὐτῆς τὴν ἑκτασιν.

Ἡ Κεντρικὴ αὐλὴ δὲν ἦτο τόσο μεγάλη ὅσον αἱ ἀνάλογοι τὸ σχῆμα αὐλαὶ τῶν ἄλλων μινωικῶν ἀνακτόρων. Αἱ διαστάσεις τῆς φαίνεται ὅτι εἶναι 30×12 μ. μετὸν κύριον ἄξονα προσανατολισμένον ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ Ἐκ τῆς Δ. γωνίας αὐτῆς ὑπῆρχε προσπέλασις μετὰ τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων καὶ ἐνὸς νοτίου τομέως, ἔχοντος ἐπίσης λαμπρὰν πρόσοψιν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, μέσῳ διόδου πρὸς τὰ ΒΔ., περιοριζομένης ὑπὸ τοῦ λοξοῦ πῶς τοίχου περιβόλου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος. Κατὰ τὴν διόδον ταύτην οἱ ἐκ πῶρου δόμοι τοῦ ΝΔ. τοίχου τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων κατέπεσον εἰς σειρὰν, ἀποτελοῦντες ἰσχυρὰν ἔνδειξιν τῆς ὀθητικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ὥραν τῆς καταστροφῆς (πίν. 149β). Βαθύτερον σειραὶ πλακῶν ἀποτελοῦν, φαίνεται, καλυπτηρίους πλάκας ὀχετοῦ. Περαιτέρω κατὰ τὸν ΒΔ. τοῖχον τοῦ νοτίου τομέως ἡμιτοίχιον δημιουργεῖ εἶδος εισόδου καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο κατέπεσεν ἄφθονον ὑλικὸν πελεκητῶν λίθων ἐκ τῶν προσόψεων, ὡς καὶ ἄφθονα τεμάχια παχέος δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐκ χαλिकासβέστου. Πλὴν τῶν πολυαρίθμων ὀστράκων τῶν περισυλλεγέντων εἰς τὴν διόδον ταύτην, συνελέγη τμῆμα τριποδικοῦ λιθίνου ἰγδίου. Ἐξ ὅλων τῶν περὶ τὴν αὐλὴν προσόψεων κατέπεσεν ἄφθονον ὑλικὸν κυβολίθων πελεκητῶν καὶ ἄλλων μεγάλων καὶ μικροτέρων λίθων, σχηματισθεῖσης οὕτω μιᾶς ζώνης φραγμάτων (πίν. 150α). Πολλοὶ τῶν λίθων τούτων, μάλιστα κατὰ μῆκος τῆς ΒΑ. προσόψεως καὶ πρὸ τῶν κατωφλίων τῶν θυρῶν πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, ἔφερον τὰ ἴχνη ἰσχυροῦ πυρὸς καὶ ὀγκόλιθοί τινες εἶχον τελείως ἀσβεστοποιηθῆ. Εἷς τινα σημεῖα εἶχε σχηματισθῇ παχὺ στρώμα πυρροῦ χρώματος ἐκ τῆς διαλύσεως πλίνθων κεκαυμένων, ὑπὸ τοῦτο δὲ σχεδὸν καθ' ὁλόκληρον τὴν ἑκτασιν ὑπῆρχε τὸ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς προελθὼν μέλαν στρώμα.

Ἀπνηθρακωμένα ξύλα ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα, τινὰ διατη-

ρούμενα εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ὁ ὥραϊος ἐκ πελεκητῶν λίθων πρὸς τὴν αὐλὴν τοῖχος τοῦ «μαγειρείου» εἶχεν ὑποστῇ τὴν διαβρωτικὴν ἐνέργειαν τοῦ πυρὸς ἰσχυρότερον, λόγῳ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ καθέτων δοκῶν, διεσώζετο ὅμως εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἡ αὐλὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐκκενωθῇ εἰσέτι ἐξ ὀλοκλήρου, ἀλλ' εἰς πολλὰ σημεῖα, μάλιστα κατὰ τὴν ΒΔ. ζώνην, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ ἐκ συμπιλητοῦ ἀσβεστοπηλοχώματος δαπέδου. Ἀμέσως ἔξω τοῦ τετραγωνικοῦ προθαλάμου XXX καὶ εἰς ἀποστασιν τριῶν περίπου μέτρων ἀνεκαλύφθη χαμηλὸν τετραγωνικὸν περίφραγμα ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων, τὸ ὁποῖον ἐξελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς ἐπιστόμιον φρέατος (πίν. 150β)· τὸ ἀδιατάρακτον ὅμως στρώμα ἐντὸς αὐτοῦ ἦτο σχεδὸν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς λοιπῆς αὐλῆς. Ἴσως ἦτο περίβλημα δενδρυλλίου (τοῦ ἱεροῦ δένδρου;).

Τὰ ἐκ τῆς αὐλῆς εὐρήματα ἦσαν πολὺ ὀλίγα, σποραδικὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλλιπῆ· μεταξὺ ἄλλων δευτερευόντων ἀγγείων σημειοῦται μικροσκοπικὸς ἀμοφορίσκος, πήλινον μῆλον κενὸν ἔσω, πήλινον τετραγωνικὸν ραβδίον καὶ τεμάχιον λιθίνης λοπάδος.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐκ ξεστῶν λίθων καὶ καθέτων ξυλίνων δοκῶν τοίχων τῆς Β γωνίας τῆς αὐλῆς ἀνεκαλύφθη μικρὰ στοὰ, ἀποτελοῦσα εἶδος ἀνοικτοῦ προδόμου, παρέχοντος εἴσοδον πρὸς τὰ διαμερίσματα τοῦ μαγειρείου, ἀλλὰ προφανῶς καὶ πρὸς τὰ ἐσώτερα πρὸς τὰ ΒΑ. διαμερίσματα, παραλλήλως ὅμως χρησιμοποιοῦμένου καὶ ὡς ἀναπαυτηρίου, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ παράσχω προστασίαν ἐναντι τῶν καυστικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου κατὰ τὸ θέρος καὶ τῶν ὄμβρων κατὰ τὸν χειμῶνα (πίν. 151α). Εἰσήρχετό τις εἰς τὴν στοὰν ταύτην διὰ δύο βαθμίδων σχεδὸν κατὰ τὸ μέσον τῆς προσόψεως· ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου λιθόστρωτος διὰ καλντιριμίου ἐκ μεγάλων σχετικῶς λίθων, ἐπὶ εἰδικοῦ ὅμως στυλοβάτου ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων ἔβαινον δύο βάσεις κίωνων, προφανῶς στηριζόντων ἄνω ἑστεγασμένον ἐξώστην (βεράνταν). Ἡ στοὰ ἐπεξετείνετο καὶ πέραν ἐνὸς τετραγωνικοῦ πεσσοῦ, ἀποτελοῦντος, ὡς ἀκολούθως ἀπεδείχθη, τὸ ἀκραῖον στήριγμα τῆς μνημειώδους προσόψεως τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἀμέσως ἀριστερὰ πρὸς τὸν εἰσερχόμενον ἠνοίγετο ἡ θύρα τοῦ μαγειρείου, μὲ παραστάδας ἐχούσας ὀδοντώσεις διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ξυλίνου πλαισίου τῆς θύρας. Ἡ ἄλλη θύρα πρὸς τὰ ΒΑ. διαμερίσματα εὗρίσκετο εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς στοᾶς. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων ἦσαν ἀνίσου διαμέτρου (0.45 καὶ 0.52 μ. ἀντιστοίχως), ἔχουσαι ὕψος 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου. Ἡ ἰσχυρὰ πυρκαϊὰ τὰς διέσπασεν, ἀλλὰ τὰ τεμάχια ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των. Τὸ μελανὸν ἐκ τοῦ πυρὸς στρώμα ἀνεφάνη καλύπτον καὶ ἐνταῦθα τὸ πλακόστρωτον καὶ ἐντὸς τούτου, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον, εὗρέθησαν δύο μεγάλα συναρμοζόμενα τμήματα τοῦ ἐκ στεατίτου μὲ φύλλα χρυσοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἀναγλύφου

κυματιστοῦ δακτυλίου ἐκ τοῦ περιφήμου ρυτοῦ τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς. Παραμένει δυσερμηνευτον τὸ γεγονός τῆς διασπάσεως τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀντικειμένου καὶ τοῦ διασκορπισμοῦ τῶν τεμαχίων του εἰς τέσσαρα διαφορετικὰ μέρη, ἀπέχοντα ἱκανῶς ἀπ' ἀλλήλων (ἐργαστήριον, μέγαρον, ἀποθήκην III, ΒΑ. στοάν). Ἰσως τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἐκτίναξιν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν τελικὴν καταστροφὴν. Κατὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον τῆς στοᾶς εἶχε τοποθετηθῇ, κτισθὲν διὰ πελεκητῶν πωρολίθων, θρανίον μήκους 2.80 μ. μὲ ἐρεισίωτον ἐκ μεγάλων πλακῶν πωρολίθου· ἐγκοπὴ πλαισιοῦσα τὰς πλάκας διαστρώσεως τοῦ θρανίου ἐχρησίμευσε πιθανῶς διὰ τὴν τοποθέτησιν τορνευτῶν δοκῶν ξύλου (151β). Ὁ τοῖχος ὑπεράνω τοῦ θρανίου συνεχίζετο διὰ πλίνθων, κατὰ διαστήματα δὲ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον κάθετοι ξυλοδεσφαί· ἂν ὁ τοῖχος ἦτο πέραν τοῦ θρανίου ἐνιαῖος ἢ ἂν ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ἄνοιγμα δὲν ἐβεβαιώθη. Παρὰ τὸν τετραγωνικὸν πεσσὸν εἶχε καταπέσει τμήμα παραστάδος μὲ ὀδοντώσεις, διὰ τὸ ξύλινον πλαίσιον θύρας, μέρος τοῦ ὁποίου ἀπηνθρακωμένον διεκρίνετο καταπλακωθὲν ὑπὸ ταύτην. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν στοὰν εἶναι ἄξια μνείας ἀθυρματικὴ προχοῖσκη, φρουτοδόχη, πρόχους οἰνοχόη καὶ λεπίς ὀψιανοῦ.

Ἡ ἐξερεύνησις τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἣτις κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις ἦτο περισσότερον ἐκτεταμένη τῆς δυτικῆς καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναμφιβόλως ὑπῆρχεν ἡ κυρία προσπέλασις πρὸς τὸ Ἀνάκτορον ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς θαλάσσης, μόλις ἤρchiσε καὶ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προχωρήσῃ εἰς πλάτος, τῆς ἐργασίας διακοπείσης λόγφ ἐξαντλήσεως τῶν διαθέσιμων μέσων. Ἐπίσης ὀλίγον ἐπροχώρησεν ἡ ἐρευνα τοῦ νοτίου τομέως, τοῦ ὁποίου παρηκολουθήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ περιμετρικοὶ τοῖχοι, ἐρευνηθέντος ἐξ ὁλοκλήρου μόνον μικροῦ μέρους ἐνὸς δωματίου καὶ τοῦ κατὰ τὴν Ν. γωνίαν κτιστοῦ φρέατος.

Εἰς τὰ δωμάτια τοῦ νοτίου τομέως, τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν πρόσοψις, ὡς ἐλέχθη, ἦτο ἐκ συναρμοστῶν δόμων πωρολίθου, ἀτυχῶς μὴ διασωζομένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰμὴ κατὰ τὴν κρηπίδα, παρείχετο εἴσοδος διὰ δύο θυρῶν, μιᾶς κατὰ τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ταύτης μὲ μέγα μονόλιθον κατώφλιον ἐκ μέλανος τιτανολίθου, μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 0.70 μ. καὶ ἄλλης μικροτέρας, ἐπίσης μὲ μονόλιθον κατώφλιον, κατὰ τὴν ΒΔ. πλευράν. Τὰ δωμάτια, φαίνεται, ἦσαν 5 ἢ 6, ἐκ τῶν ὁποίων ἐμφανῆ ἐγένοντο μόνον τὰ κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν XLII, XLIII καὶ LXIV καὶ ἡ ΝΔ. τούτων γωνιακὴ διάβασις XLV, σχηματιζομένη μεταξὺ ἄλλου συγκροτήματος ἰσχυρῶς ἐκ τῆς καλλιεργείας διαταραχθέντος. Πρὸς ἀνασκαφὴν τοῦ τμήματος τούτου ἐδέησε νὰ μετατοπισθῇ πελώριος λιθοσωρός, ἐπεκτεινόμενος πρὸς τὰ ΒΔ. καὶ καλύπτων περαιτέρω ὁλόκληρον τὴν πρόσοψιν

τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος καὶ τὴν παράπλευρον ζώνην τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς. Μία πολὺ μεγάλη συκὴ ἐξεργιζώθη ἐκ τοῦ χώρου τοῦ δωματίου XLIII. Ἡ πρὸς τὰ ΝΑ. βλέπουσα πρόσοψις τοῦ νοτίου τομέως σχηματίζει ἀλλεπαλλήλους γωνίας, ὥς τοῦτο εἶναι σύνηθες εἰς τὰς προσόψεις μινωικῶν κτηρίων. Ἡ προέχουσα Ν. γωνία τοῦ δωματίου XLIII διατηρεῖται εἰς ὕψος τριῶν δόμων, ἐσωτερικῶς ὅμως τὰ δάπεδα εὐρίσκονται ὑψηλότερον. Ὡς ἐκ τούτου οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων τοῦ τομέως, λόγῳ τῆς πρὸς τὰ ΝΑ. πτώσεως τοῦ ἐπιπέδου καλλιεργείας, δὲν διατηροῦνται εἰς μέγα ὕψος. Εἰς μικρότερον βάθος ἀνευρέθησαν τὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος καὶ ἐμφανίζεται τὸ ἐνδεχόμενον, ἔτι περαιτέρω πρὸς τὰ ΝΑ., ἡ καλλιέργεια νὰ ἔφθασε μέχρι αὐτῶν τῶν δαπέδων. Ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ προωθήθη μέχρι τῶν δαπέδων εἰς τὸν νότιον τομέα, ἀπεδείχθη ὅτι ταῦτα ἀπετελοῦντο ἐκ στερεοῦ στρώματος ὁστρακασβέστου.

Εἰς τὸ δωμάτιον XLII ἀνεσκάφη τὸ ΝΑ. τμήμα μέχρι τοῦ διαχωρισματικοῦ τοίχου πρὸς τὸ δωμάτιον XLIII· εἰς σειρὰν παρὰ τὸν ΝΑ. τοῖχον ἔκειντο εὐμεγέθη σκευὴ κοινῆς, ὥς φαίνεται, χρήσεως, κατὰ τὸ πλεῖστον εὐρύστομα καθοειδῇ μὲ καμπυλουμένους ἢ γωνιουμένους ὤμους, χεῖλη ἐκκλίνοντα πρὸς τὰ ἔξω καὶ λαβὰς τοξοειδεῖς ὀριζοντίας πρὸς τὰ ἄνω κεκλιμένας (πίν. 152). Ἐκ τῶν ἐπὶ δύο ἦσαν ἀναστρόφως τοποθετημένα καὶ ἐν εὐρὺ λοπαδοειδὲς περιείχετο ἐντὸς ἐνὸς τούτων. Δύο ἄλλα ἄγγεια ἀνεφάνησαν παρὰ τὴν παραστάδα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ὁμοῦ μετὰ χαλκοῦ μεγάλου τρίποδος μὲ δύο ὀριζοντίας λαβὰς καὶ μιὰν ἄλλην μικροτέραν (πίν. 153α). Καίτοι ὀλίγον συντεθλιμμένος ὁ λέβης διετηρεῖτο εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Τὸ μέλαν κεκαυμένον σῶμα ἠπλοῦτο καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ δαπέδου. Τὸ δωμάτιον XLIII φαίνεται πολὺ μεγαλύτερον καὶ τὸ δάπεδόν του ἀνεφάνη μόνον κατὰ τὸ ΝΑ. κρᾶσπεδον. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τούτου προέρχονται δύο λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ ποταμίων χαλίκων εἰς μορφήν σφηνῶν, προχοειδὲς πῆλινον ἄγγειον μὲ ἡθμὸν καὶ χαλκοῦν ἀτόπτρον διαμ. 0.13 ὅχι πολὺ καλῆς διατηρήσεως. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΑ. τετραγωνικοῦ δωματίου XLIV περισυνελέγησαν τεμάχια μικροῦ πίθου, τμήμα πυριατηρίου καὶ τὸ ἥμισυ λίθου τετρημένου, ἵσως χρησιμοποιηθέντος διὰ τὴν στήριξιν καὶ τὴν περιστροφὴν ἄξονος θύρας. Τέλος εἰς τὴν γωνιακὴν διάβασιν XLV ἐν μέσῳ πολλῶν καταπεσόντων πελεκητῶν λίθων περισυνελέγησαν μέρος πηλίνης φρουτοδόχης, τμήμα λοπαδίου μὲ ἐγχάρακτον καὶ ἀνάγλυφον διακόσμησιν κυκλίσκων καὶ δύο τεμάχια λιθίνων ἄγγειων.

Κατὰ τὴν Ν. γωνίαν τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς ἠνοίγετο θύρα μὲ κατώφλιον συνηρμοσμένον ἐκ πλακῶν, ἣτις ἔφερε πρὸς κλίμακα ἄριστα διατηρουμένην ἐξ ἐξ βαθμίδων πλάτους 1.20 μ. μᾶλλον ὑψηλῶν ἐκ πώρου λίθου· ἀπεδείχθη

τελικῶς ὅτι διὰ ταύτης ἦτο προσιτὸν ἐγκτισμένον ἐντὸς δωματίου στρογγύλον λιθοπερίβλητον φρέαρ, τὸ ὁποῖον παρεῖχεν ἄφθονον πόσιμον ὕδωρ (πίν. 153β). Τὸ ὕδωρ ἀναβλύζει καὶ σήμερον ἐκ τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρέατος, καὶ ἡ στάθμη μέχρι τῆς ὁποίας φθάνει τοῦτο εὐρίσκεται ὑψηλότερον ἢ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου, δι' ὃ δύο ἢ τρεῖς βαθμίδες παραμένουν νῦν κεκαλυμμένοι, ἐνῶ τὸν χειμῶνα ἡ στάθμη ὑψοῦται ἀκόμη περισσότερον. Ἡ ἀντλησις ἐγένετο ἴσως διὰ ξυλίνου μαγγάνου, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν αἱ πλευρिकाὶ ἐδράσεις καὶ μεγάλα ξύλα μὲ τόρμους καλῶς διατηρηθέντα ἐντὸς τοῦ ὕδατος, τῶν ἀντλούντων τοῦτο ἰσταμένων ἐπὶ τοῦ κάτω πλακοστρώτου ἰσοπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ἡ κλῖμαξ, ἣτις πλευρικῶς ἐστηρίζετο εἰς εἶδος διατοιχίσματος-θωρακίου. Καθ' ὅσον γνωρίζω εἶναι τὸ μόνον φρέαρ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου, τὸ ὁποῖον ἐντάσσεται ἀρχιτεκτονικῶς ἐντὸς οἰκοδομήματος, ὃν προσιτὸν διὰ κλίμακος. Τὸ φρέαρ κατὰ τὴν καταστροφὴν κατεχώσθη ὑπὸ τῶν μεγάλων πελεκητῶν κυβολίδων τῶν περιβαλλόντων τοίχων τοῦ τετραγωνικοῦ δωματίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἐγκεκλεισμένον. Θὰ ἦδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «τυκτὴ κρήνη», ὡς παρ' Ὀμήρῳ, καὶ νὰ παραλληλισθῇ μὲ τὴν ἐστεγασμένην πηγὴν — ὅχι ὅμως φρέαρ — τοῦ ὁδικοῦ ξενῶνος (Caravan Serai) τῆς Κνωσοῦ. Ὅτι ἄνω τοῦ φρέατος ὑπῆρχε διαμέρισμα ἀνωτέρου ὁρόφου ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ καταπεσόντα παχέα τεμάχια δαπέδου ἐκ χαλिकासβέστου. Ἡ διάμετρος τοῦ λιθι-πενδύτου φρέατος κατὰ τὸ στόμιόν του ἦτο 1.40 μ., ἀλλ' ἐμειοῦτο πρὸς τὰ κάτω μέχρι 0.90 μ. Τὸ βάθος του ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀντλήσεως ἦτο ὅχι μεγαλύτερον τῶν 2 μ. καὶ ὁ πυθμὴν ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλων θαλασσίων χαλίκων καὶ ἀργῶν χαλαρῶς συνηρμοσμένων λίθων ἵνα μέσῳ τούτων ἀναβλύζῃ τὸ ὕδωρ τῆς τροφοδοτούσης τοῦτο φλεβός. Ἴνα μὴ ὑπερεκχειλίζῃ τὸ φρέαρ κατὰ τὰς ἐποχὰς τῶν μεγάλων ὄμβρων εἶχε τοποθετηθῇ, διαπερῶν τόσον τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τούτου ὅσον καὶ τὸν τοῖχον τοῦ δωματίου εἰς ὕψος τοῦλάχιστον 1 μ. ἀπὸ τοῦ κυρίως στομίου, ἐπιμήκης λίθος μὲ αὐλάκα ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος (ξεχειλίστρα)· ὁ ὀπισθεν τοῦ φρέατος χώρος τοῦ δωματίου ἦτο προσιτός, φαίνεται, μόνον ὑπεράνω τοῦ θωρακίου, μὴ ὑπαρχούσης ἄλλης προσβάσεως ἐξ ἀνοίγματος τοῦ ΝΔ. τοίχου, ὡς ἀρχικῶς ὑπετέθη λόγῳ τῆς ἀφαιρέσεως λίθων κατὰ τὴν γωνίαν (πίν. 154α).

Δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ διακριβωθῇ, ἂν τὰ ἐντὸς τοῦ φρέατος ἀνευρέθηνα προέρχονται ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου ἢ εἶχον ἀποτεθῇ ἐντὸς τοῦ φρέατος, ἂν τοῦτο ἐτέθη ἐκτὸς χρήσεως κατὰ τὴν περίοδον τῆς καταστροφῆς· τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ ὑλικὸν τοῦτο κατὰ ἓν μέρος προῆλθεν ἐκ τῆς καταστροφῆς καὶ διαλύσεως τοῦ ἐκ ξύλου συστήματος ἀντλήσεως, κατ' ἄλλο ἐκ τῆς ἐντὸς τοῦ φρέατος πτώσεως κατὰ τὰς διαδοχικὰς ἀντλήσεις σκευῶν, ὡς ἐπίσης ἐκ τῶν προσφορῶν, αἵτινες πιθανὸν ἐγένοντο ἐγγιζούσης τῆς κατα-

στροφῆς, τέλος δὲ ἐκ τῆς σκευῆς τοῦ ὑπεράνω τοῦ φρέατος δωματίου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐχρησιμοποιήθη καὶ τοῦτο διὰ τὴν λατρείαν. Ἰκανὸς ἀριθμὸς μεγάλων καὶ μικρῶν ξύλων, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἐπεξεργασίαν καὶ τορμίσκους ἐπ' αὐτῶν, προέρχονται ἐκ τοῦ μαγγάνου, τινὰ μεγάλα σκευὴ τοῦ πυθμένος ἴσως εἶχον χρησιμεύσει εἰς ἀντλησιν, ἄλλα ὅμως καὶ μάλιστα τὰ πολυαριθμότατα κύπελλα καὶ κύαθοι, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε περιεῖχον ἀπηνθρακωμένην ὕλην, εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν ἐξόχως διατηρουμένης ἐλαίας, εἰσέτι μὲ τὸ σάρκωμά των (πίν. 154β), θὰ ἔδει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς γενόμεναι προσφοραὶ πρὸς κατευνασμὸν τῆς ὑποχθονίου θεότητος· ἴσως ἐντὸς τῶν κυπέλλων ἀρχικῶς περιείχοντο τὰ τεμάχια τῆς κισήρεως, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἐντὸς τοῦ φρέατος, ἀφοῦ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς παρατηρήθη εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῶν διπλῶν πελέκεων ἀνευρεθέντα ἀποθέτην τοῦ μινωικοῦ μεγάρου Νίρου.

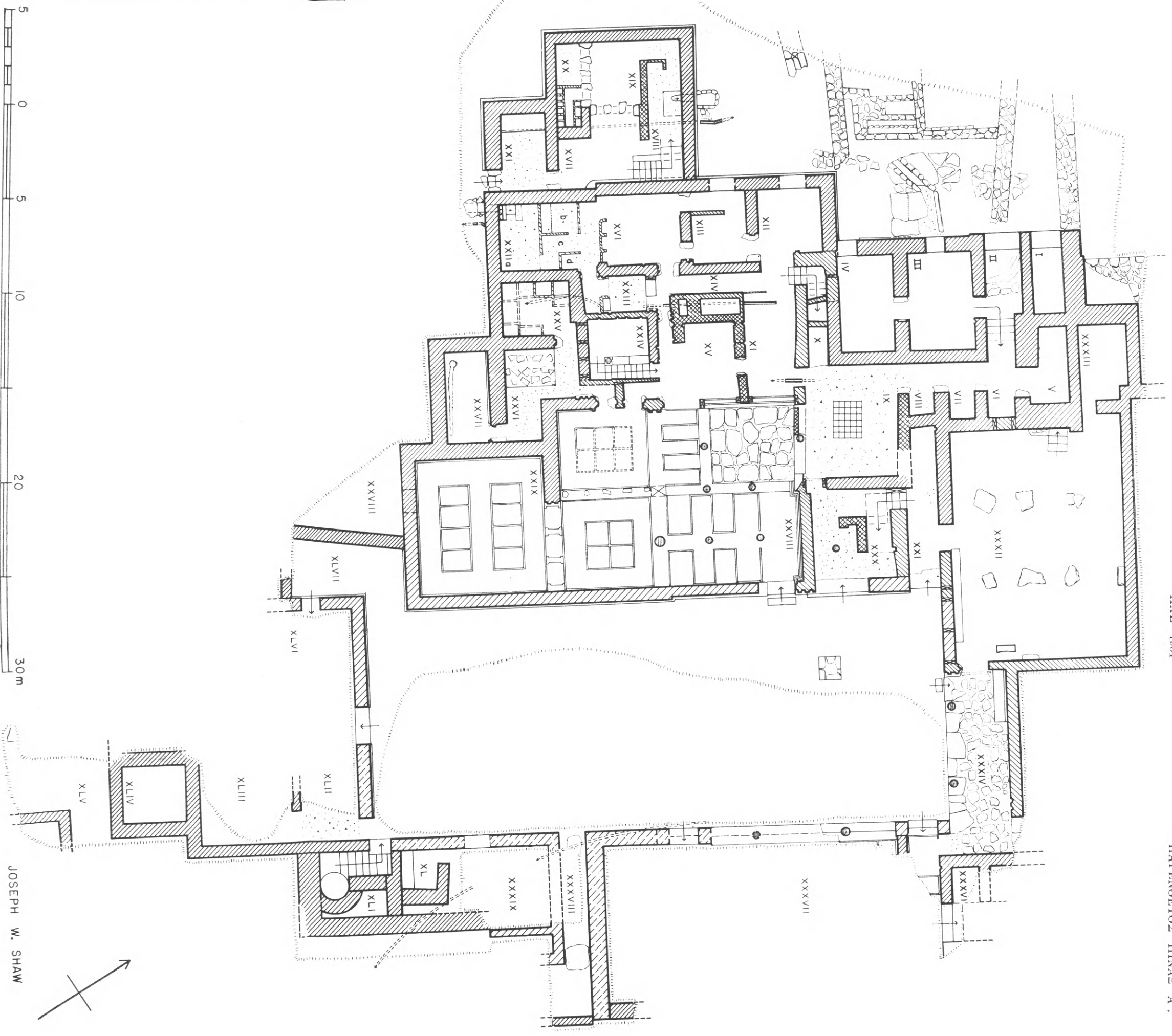
Τινὰ ὅσα ζῶων δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχωνται ἐπίσης ἐκ προσφορῶν καὶ θυσιῶν. Ὡρισμένα ὅμως σκευή, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐλίχωσιν τοῦ φρέατος καὶ τοῦ κλωβοῦ τῆς κλίμακος, προέρχονται πολὺ πιθανὸν ἐκ τοῦ δωματίου τοῦ ἄνω ὀρόφου· μεταξὺ τούτων εἶναι τεμάχια καὶ ἐπιχρίσματα τριποδικῆς τραπέζης προσφορῶν τοῦ γνωστοῦ γραπτῶ τύπου. Μικρὸν πῆλινον ζώδιον θὰ ἦτο ἐπίσης ἀναθηματικόν. Ἄν οἱ κλαδίσκοι θάμνων, οἵτινες ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ φρέατος, προέρχωνται ἐξ ἀναθέσεως, εἶναι δύσκολον νὰ διακριβωθῇ. Πλὴν τῶν κυπέλλων καὶ κύαθων περισυνελέγησαν τμήματα χυτρῶν, στάμνων καὶ πρόχων, ὡς καὶ τεμάχια πιθίσκου.

Τὸ ἀμέσως πρὸς τὰ ΒΑ. τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος μόλις ἤρχισεν ἀνασκαπτόμενον. Ἐπιφανειακὸς ὀχετός, ἀποτελεσθεὶς ἐκ πλακοειδῶν λίθων τόσον κατὰ τὰ πλευρικὰ τοιχώματά του ὅσον καὶ κατὰ τὸν πυθμένα καὶ τὰ καλύμματα του, σχετικῶς μικρᾶς διατομῆς, διήλθε λοξῶς διὰ μέσου τοῦ χώρου XXXIX καὶ XL εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, ὅχι ἐπακριβῶς καθοριζομένους εἰσέτι, καὶ ἐπέφερεν αἰσθητὴν καταστροφὴν εἰς τοὺς τοίχους καὶ σχετικὴν διαταραχὴν εἰς τὸν χώρον. Ἡ πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν πρόσοψις τοῦ τομέως τούτου ἀνευρέθη κατεστραμμένη ἄνω τῶν θεμελίων καὶ τῶν δαπέδων. Ὁ πρὸς τὰ ΝΑ. ἐξωτερικὸς τοῖχος εἶναι ἰσχυρός, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰσέτι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, ἂν εἶναι ἐξωτερικός. Ἀπὸ ἐνὸς ὅμως σημείου καὶ πέραν ἡ ἔξω ἐπιφάνειά του καλύπτεται ὑπὸ πελεκητῶν λίθων, προεχόντων κατὰ μικρὰν γωνίαν. Ἰσως ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀρχεταὶ τὸ προέχον τμήμα, τὸ ὁποῖον συνδέεται μὲ τὸν κεντρικὸν διάδρομον εἰσόδου XXXVIII. Ὁ τελευταῖος ἔχει κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. μὲ προσπέλασιν ἐκ ΝΔ. Ἐν μέγα κατώφλιον ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου εἶχε τοποθετηθῇ κατὰ τὸ σημεῖον προσπελάσεως, ἄλλο δὲ μικρότερον κατὰ τὴν ἔξοδον

πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν. Αἱ πλάκες διαστρώσεως σώζονται εἰς ὠρισμένα μόνον σημεῖα, ἀλλ' οἱ τοῖχοι τοῦ διαδρόμου ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων πωρολίθου ἔπαθον εἰς πολλὰ σημεῖα ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως κυβολίθων κατὰ τὴν καλλιέργειαν, δοθέντος ὅτι αὕτη εἰς ὁλόκληρον τὸν ἀνατολικὸν τομέα προωθήθη μέχρι πολὺ χαμηλῆς στάθμης.

Ἡ πρόσοψις πρὸς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν ΒΑ. τοῦ διαδρόμου XXXVIII τοῦ τομέως τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος εἶχε διαρθρωθῆ με μεγαλοπρέπειαν, ὥς θὰ ἠδύνατο νὰ συναγάγῃ τις ἐκ τῶν ὑφισταμένων εἰσέτι λειψάνων, ἀτυχῶς ἰσχυρῶς διαταραχθέντων τόσον ἐκ τῆς καλλιέργειας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅσον καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ προχείρου ὀχετοῦ, τοῦ ὁποίου παρηκολουθήσαμεν τὴν συνέθειαν εἰς τὰ δωμάτια XXXIX καὶ XL. Τὸ διασωθὲν τμήμα εἶναι ἀρκετὸν ἵνα δείξῃ, ὅτι ἐκ τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς παρείχετο πρόσβασις εἰς εὐρύχωρον αἴθουσαν μεταξὺ συμμετρικῶς διατεταγμένων πεσσῶν καὶ κίωνων ἀνοιγμάτων διὰ δύο βαθμίδων, αἵτινες ἐξετείνοντο καθ' ὅλον τὸ μῆκος. Τὸ πρῶτον μεταξὺ πεσσῶν ἐκ ΒΑ. ἀνοιγμα ἦτο πλάτους 1.60 μ. Τὸ δεύτερον ἀνοιγμα ἦτο πολὺ εὐρύτερον καὶ εἶχε ἕνα ἢ δύο κίονας μεταξὺ πεσσῶν ἢ φωλεὰ τοῦ ἐνὸς κίονος ἔχει διατηρηθῆ μεταξὺ τῶν δύο βαθμίδων ἢ ὑπαρξίς καὶ δευτέρου κίονος καὶ ἡ ἀντίστοιχος διαμόρφωσις καὶ δευτέρας διόδου μεταξὺ πεσσῶν ἀποτελοῦν ἀπλὴν εἰκασίαν βασιθεύσαν εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ κρηπίς ἐξετείνεται πρὸς τὰ ΝΔ., κατὰ διαστήματα διαμορφουμένη με μεγαλυτέρας τετραγωνικὰς κρηπίδας στηρίξεως πεσσῶν, ὥς ἐπίσης εἰς τὴν ἐκδοχὴν ὅτι μεγάλου μήκους καὶ ἱκανοῦ πλάτους αἴθουσα ἐξετείνεται ὅπισθεν τῆς μεγαλοπρεποῦς προσόψεως, ἴσως αἴθουσα θρόνον, ἂν θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθῇ ἀντιστοιχία ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀνάκτορα. Δὲν θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἡ ἐκδοχὴ διατάξεως με ἕνα κίονα κατὰ τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ ἀνοιγματος καὶ διαμορφώσεως ἐπιμηχεστέρας στοᾶς κατὰ τὸ νοτιώτερον τμήμα. Ὅτι πράγματι ὑπῆρχεν ἐπίσημος μεγάλη αἴθουσα κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἀπεδείχθη ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεῦνης, διότι ἀνεφάνησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου κατὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον καὶ κατὰ τὴν κρηπίδα με τὸν κίονα λείψανα τῶν κεκονιαμένων πλαισίων ἢ μᾶλλον ἐπιχρίστων ἄρμων, ἐντελῶς ἀντιστοιχῶν πρὸς ἐκεῖνα τοῦ Μεγάλου καὶ τῆς Αἰθούσης Συμποσίων τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν ἐκ τῆς προωθήσεως τῆς καλλιέργειας σχεδὸν μέχρι τῶν δαπέδων, ἐλπίζεται ὅτι ἡ περαιτέρω ἐρευνα θὰ διασαφήσῃ τὴν διάταξιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου διαμερίσματος. Ἀνερμήνευτον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐμφανίζεται τὸ γεγονὸς τῆς προεκτάσεως τοῦ δευτέρου πεσσοῦ ἐσωτερικῶς εἰς παραστάδα θύρας. Ἰσως ἡ διάταξις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ αἴθουσα συνεδέετο δι' εἰδικῆς διαβάσεως πρὸς τὸ ΝΑ. τμήμα τῆς ΒΑ. στοᾶς. Ἐν ἀνοιγμα κατὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον τῆς ἀποκαλυπτομένης

νέας αἰθούσης, φέρον ἴσως διὰ δύο βαθμίδων εἰς ὑψηλότερόν πως ἐπίπεδον, δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοιαν ὑπάρξεως κλιμακωτῆς προσβάσεως πρὸς τὰ ἀνώτερα πρὸς τὰ ΒΑ. κατὰ ἀνδρα διατεταγμένα διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου. Ἄλλ' εἰσέτι εἶναι πρόωρον νὰ ἀποκτηθῇ περισσότερον συγκεκριμένη ἰδέα περὶ μιᾶς τοιαύτης ἐπικοινωνίας. Ὀλίγα εὐρήματα ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τὸ μικρὸν ἀνασκαφὲν τμήμα τῆς ΒΑ. ζώνης. τῆς ἀποκαλυπτομένης αἰθούσης : τμήματα κυάθων καὶ πρόχων, ἀθυσματικὴ προχοῖσκη καὶ λεπτὸν μαχαίριδιον ὀψιανοῦ. Μία μικρὰ ἀνάγλυφος σπεῖρα ὅχι καλῶς διατηρουμένη προέρχεται ἴσως ἐκ περιθυρώματος, ὡς ἡ ἀντίστοιχος τοῦ Μεγάρου.

Ἐκ τῆς προόδου τῆς ἐρεῦνης προέκυψαν σαφέστεραι ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν αἰτίων τῆς καταστροφῆς τοῦ μινωικοῦ λιμένος τῆς Κάτω Ζάκρου. Αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ὕλικου τὸ ὅποῖον ἔπαιον ἐκ τῶν προσόψεων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἐκτοπίσεως τῶν πελεκητῶν λίθων ἀποτελοῦν σαφῆ ἐνδείξιν τῶν ἀσκηθεισῶν μεγάλων ὠθήσεων καὶ κλονισμῶν, οἵτινες εἶναι δυνατόν νὰ εἶχον αἷτια μόνον γεωλογικῆς φύσεως. Ἡ ἀνέυρεσις πολλῶν ἄλλων τεμαχίων χυτῆς ὕλης προφανῶς ἠφαιστειακῆς προελεύσεως διεσπαρμένων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνακτόρου, ἢ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐμφάνις κισήρεως καὶ μάλιστα εἰς ἄμεσον σχέσιν μὲ ἀποθέτας προσφορῶν ἐξευμενίσεως τῆς θεότητος, ὡς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐστεγασμένου φρέατος, ἀποτελοῦν σημαντικὰ τεκμήρια, ὅτι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΣΠ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ θεωρία περὶ γενικῆς καταστροφῆς τῶν μινωικῶν κέντρων ἐξ αἰτίας τῶν γεωλογικῶν φαινομένων, ἃτινα συνηκολούθησαν τρομακτικὴν ἔκρηξιν τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας, στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως. Τὸ παλιρροιακὸν κύμα εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Κρήτης θὰ ἔφθασε μὲ μικροτέραν βιαιότητα ἐκείνης, ἣτις συνεπέφερε τὸ ὀλοκληρωτικὸν σάρωμα τῶν ἀκτῶν τῶν βορείων παραλίων αὐτῆς· ἀλλὰ οἱ συνοδεύσαντες τὴν ἔκρηξιν σεισμοί, ἢ ἐρήμωσις ἢ προξενηθεῖσα ἀπὸ τὴν κάλυψιν τῶν πάντων δι' ἠφαιστειακῆς σποδοῦ, ἢ πτώσις δι' ἐκτινάξεως ὕλικου ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἠφαιστείου, αἱ πυρκαϊαί, αἵτινες συνηκολούθησαν, ἐρμηνεύουν ἀποχρώντως τὴν βιαιότητα καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς καταστροφῆς, ὡς καὶ τὸν πανικὸν τῶν κατοίκων, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ σωθοῦν διασπειρόμενοι ἀνὰ τὰ ὄρη ἢ ἀπομακρυνόμενοι διὰ τῶν σκαφῶν αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς ἡ κεραμεικὴ δαπέδου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐρευνηθέντος τμήματος τοῦ ἀνακτόρου σαφῶς μαρτυρεῖ ὅτι θὰ ἔδει νὰ ἐπῆλθεν ὅτε ἡ ΥΜ Ιβ κεραμεικὴ ἔφθανε πλέον εἰς τὸ προδρομικὸν στάδιον τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, δηλαδὴ κατὰ τὴν κρατοῦσαν χρονολογίαν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1450 π. Χ. χρόνους. Ἡ καταστροφή αὕτη

παρατηρεῖται εἰς πάντα σχεδὸν τὰ μινωικὰ κέντρα, τῶν ὁποίων πολὺ ὀλίγα ἔκτοτε ἐπανωκοδομήθησαν. Ἐκ τῶν ἀνακτόρων μόνον τὸ τῆς Κνωσοῦ ἐπανοικοδομεῖται καί, ὥς ἡ ἀποκρυπτογράφῃς τῶν πινακίδων τοῦ Γραμμικοῦ Β συστήματος ἀπέδειξεν, ἡ Κνωσὸς εἶναι πλέον ἢ ἔδρα ἀχαϊκῆς δυναστείας, ἥτις δεσπόζει τοῦ λοιποῦ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Κρήτης. Εἰς τὴν Κάτω Ζάκρον μερικὴ ἐπανεγκατάστασις γίνεται μόνον κατὰ τὴν ΥΜ IIIα περίοδον, ὅχι ὅμως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀνακτόρου, ἀλλὰ μόνον εἰς ὠρισμένους τομεῖς τῆς πόλεως.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ.

Αἱ ἐπελθοῦσαι κατὰ τὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος ζημιαί εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια κατέστησαν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου στερεώσεως τούτων, ἐφαρμοζομένων τῶν αὐτῶν μεθόδων, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μινωικοὺς χώρους ὑπὸ εἰδικῶν συνεργείων. Ἡ Διευθύνσις Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας διέθεσε τὰ ἀπαιτούμενα μέσα καὶ παρέσχε γενικὰς ὁδηγίας, αἵτινες ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ διευθύνοντος τὴν ἀνασκαφὴν. Πάντες οἱ τοῖχοι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἀνακτόρου ἐστερεώθησαν ἐσωτερικῶς διὰ σιμέντου, ὅπερ κατέστη ἀφανὲς δι' ἐπικαλύψεως ὑπὸ στρώματος κορρασανίου, ἔχοντος τὸ χρῶμα τοῦ πηλοχρώματος, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν συνεκτικὴν ὕλην δομῆς κατὰ τοὺς μινωικοὺς χρόνους. Αἱ παραστάδες μὲ τὰς ὀδοντώσεις των ἐστερεώθησαν, εἰς τὰ σημεῖα δὲ εἰς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐντὸς τῶν τοίχων ξυλοδοκοὶ ἐστερεώθησαν αἱ φωλαὶ εἰσδοχῆς μετὰ πλήρη καθαρισμὸν καί, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, ἀντικατεστάθη ἡ ἀπανθρακωθεῖσα ὕλη δι' ἄλλης ὕλης μιμουμένης τὴν δοκόν. Παραλλήλως ἐστερεώθησαν δι' ἀρμολογήσεως πάντα τὰ δάπεδα, τὰ κατώφλια, αἱ βαθμίδες τῶν κλιμάκων κλπ. Τὰ ἐκ πλίνθων διαχωρίσματα ἐπίσης συνεκρατήθησαν καί, ὅπου ἐπεβάλλετο, συνεπληρώθησαν δι' ὕλης μιμουμένης τὸ ἀρχαῖον ὕλικόν.

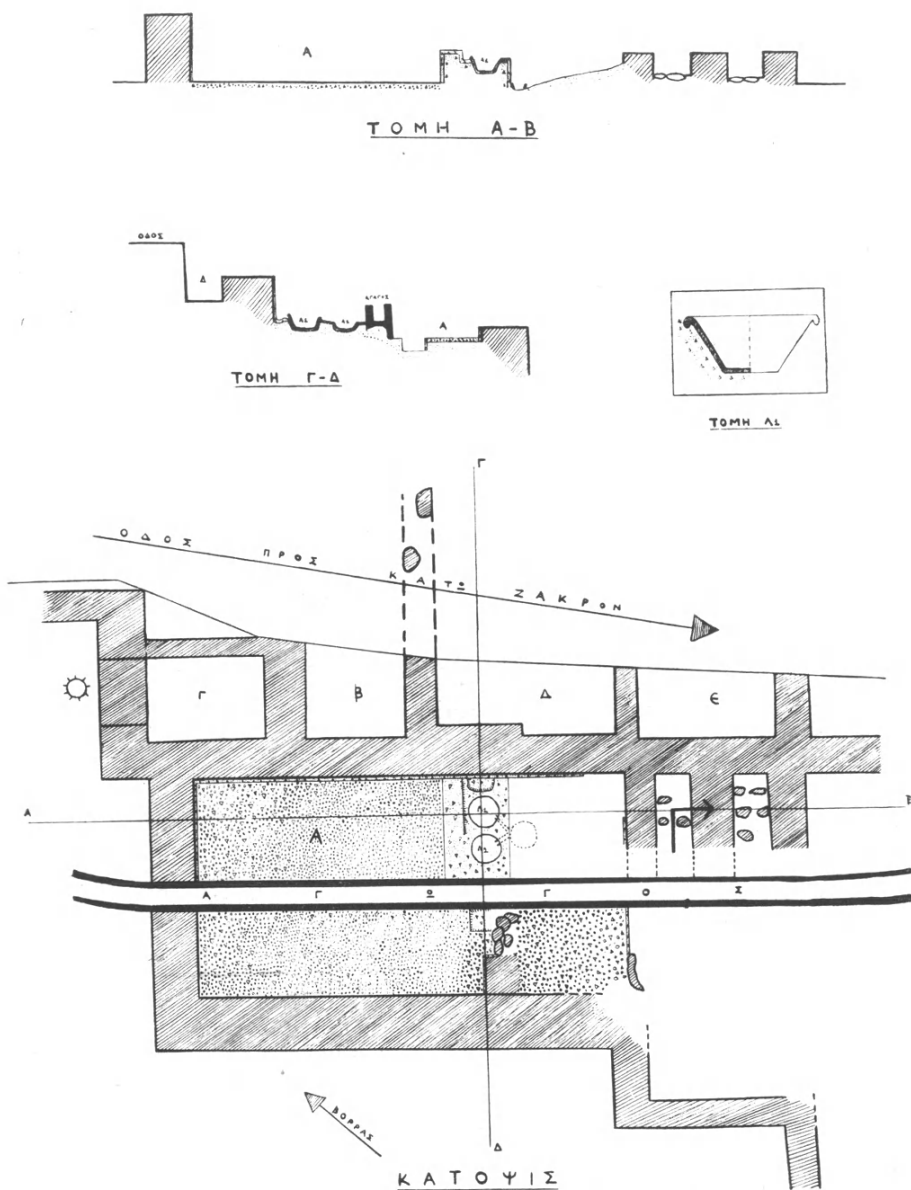
Ἰδιαίτερος συνεπληρώθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ διαχωρίσματα τοῦ δωματίου τῶν ἀποθετῶν τοῦ Ἱεροῦ (XVII) (πίν. 155α), τοῦ Θεσαυροφυλακίου (XXV) (πίν. 142α) καὶ τοῦ Ἀρχαιοφυλακίου μὲ τὰς κόγχας (XVI). Συνεκρατήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐπιχρίσματα εἰς τὰς δύο ἐπιχρίστους κλιμακίδας τῶν χώρων X καὶ XVIII καὶ τῶν θρανίων καὶ κογχῶν τοῦ Ἱεροῦ (XXIII) καὶ τοῦ μαγειρείου (XXXII). Σημαντικὴ ἐργασία ἐγένετο πρὸς στερέωσιν τῆς Καθαρτηρίου Δεξαμενῆς (XXIV) (πίν. 155β), τῆς ὁποίας ὅχι μόνον ἐστερεώθησαν αἱ βαθμίδες καὶ τὸ διάφραγμα, ἀλλὰ καὶ ὑπεστυλώθησαν δι' ὑποθεμελίωσεως οἱ τοῖχοι, οἵτινες εἶχον ἀρχίσει νὰ καθιζάνουν καὶ κατεβλήθη προσπάθεια νὰ καταστῇ ὁ χώρος ὕδατοστεγῆς. Εἰς τὸ γειτο-

νικὸν Ἑργαστήριον (XXVI) αἱ πλάκες ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ ΒΑ. τοίχου ἐπανήχθησαν εἰς τὴν θέσιν των. Ἐπίσης ἐστερεώθησαν αἱ δεξαμενίσκαι τοῦ βιοτεχνικοῦ τομέως (XX). Τὰ δύο δίδυμα παράθυρα τῶν αἰθουσῶν XI καὶ XV, τὰ βλέποντα πρὸς τὸν φωταγωγὸν τοῦ Μεγάρου, ἐστερεώθησαν κατὰ τὰς θέσεις εἰσδοχῆς τῶν κουφωμάτων καὶ τὰς παραστάδας των.

Εἰς τὰς ἐπισήμους αἰθούσας τοῦ Μεγάρου καὶ τῶν Συμποσίων (XXVIII καὶ XXIX) ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν, εἰς τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον καταστραφῇ, τὰ κεκονιαμένα πλαίσια (ἢ ἐπίχριστοι ἄρμοι) τῶν δαπέδων, οὕτω δὲ συνεπληρώθη ἡ συνολικὴ εἰκὼν τῶν διακεκοσμημένων δαπέδων. Ἐπίσης ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη τὸ μεταξὺ τῶν δύο αἰθουσῶν τρίθυρον. Ὅπου αἱ βάσεις τῶν κιόνων εἰς τὰς αἰθούσας ταύτας καὶ τὴν ΒΑ. στοὰν ἔπαθον ἐκ τοῦ πυρὸς, ἐγένετο στερέωσις καὶ συμπλήρωσις. Πελεκητοὶ λίθοι τῶν τοίχων ἐκτοπισθέντες τῆς θέσεώς των ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν κατακόρυφον, ἐτοποθετήθησαν δὲ καὶ ὀλίγοι ἐκ τῶν καταπεσόντων, ὅπου ἡ θέσις τούτων ἦτο βεβαία.

ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΑΝΩ ΖΑΚΡΟΥ
(εἰκ. 1).

Κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ τῆς συνδεούσης τὴν Ἐπάνω καὶ τὴν Κάτω Ζάκρον, κατὰ τὴν θέσιν «τοῦ Κούκου τὸ Κεφάλι», οἱ μηχανικοὶ ἐκσκαφεῖς προεκάλεσαν ὄχι μικρὰς ζημίας εἰς τοὺς τοίχους μεγάλου κτηρίου διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἡ ὁδὸς διῆλθεν. Ὀλίγον κατόπιν ὁ καλλιεργητῆς τοῦ ἀμέσως ὑποκειμένου κτήματος προεκάλεσεν ἄλλας καταστροφὰς ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἰσοπεδώσῃ τὸν ἀγρόν του, ἐκτοπίσας λίαν ὀγκώδεις λίθους. Τέλος ἡ αὕτη περιοχὴ ὑπέστη ζημίας κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀρδευτικοῦ ἀγωγοῦ, ὅστις διῆλθε διὰ μέσου τοῦ κτηρίου. Τὸ κτήριον δεσπόζει ἐπὶ κοιλάδος ὕδατοβριθοῦς εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΑ. τοῦ σημερινοῦ χωρίου· προφανῶς ὁ εἰς τὴν ἀγροικίαν ταύτην ἐγκατεστημένος τοπάρχης, ἐξαρτώμενος ἐκ τοῦ βασιλέως τοῦ ἐδρεύοντος εἰς τὸν λιμένα ἢ καὶ ἀπλῶς ἐντεταλμένος λειτουργὸς τούτου, ἤλεγχε τὴν εὐφορον κοιλάδα τῆς Ἐπάνω Ζάκρου. Ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐκτεταμένου καὶ ἐπιβλητικοῦ κτηρίου ἐφαίνετο σαφὲς καὶ πρὸ τῆς ἐρεῦνης, ἥτις ἐπεβάλλετο νὰ μὴ ἀναβληθῇ, ἵνα μὴ προξηνηθοῦν ἔτι μεγαλύτεραι ζημίαι. Ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἀγροικίας εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστοιχος τοῦ ἀνακτόρου, μὲ κύριον ἄξονα ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Πολὺ ἀνάλογος ἦτο καὶ ὁ τρόπος δομῆς του, ἀλλ' εἰς τὰς προσόψεις του εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὀγκωδέστεροι λίθοι τῶν τῶν προσόψεων τοῦ Ἀνακτόρου. Οἱ χρονοὶ τῆς ἀκμῆς ἐφαίνετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἦσαν οἱ αὐτοὶ τοῦ ἀνακτορικοῦ κέντρου.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς ἀγροικίας.

Ὁ τοῖχος τῆς ΝΔ. προσόψεως εἶχεν οἰκοδομηθῇ διὰ λίαν ὀγκωδῶν λίθων ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου· ἦτο παχὺς καὶ ἐσχημάτιζεν, ὥς φαίνεται, τὰς συνήθεις εἰς τὰς προσόψεις τῶν μινωικῶν κτηρίων γωνίας. Τούτου διετηρεῖτο καλῶς ἡ δυτικὴ γωνία, ἀλλὰ πολλοὶ ὀγκῶδεις λίθοι εἶχον ἐξαχθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου καὶ κατακυλισθῇ κατὰ τὴν κλιτύν, οὕτως ὥστε δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατόν νὰ διακριβωθῇ ἡ γραμμὴ τῆς προσόψεως καθ' ὅλον τὸ μῆκός της. Πιθανῶς αἱ προέχουσαι γωνίαι ἠκολούθουν τὴν ἐσωτερικὴν διάρθρωσιν τοῦ χώρου κατὰ τομεῖς καὶ διαδοχικὰ ἐπίπεδα, ἀφοῦ, ὥς φαίνεται, τὸ κτήριο εἶχε κατασκευασθῇ ἐπὶ τριῶν διαδοχικῶν ἀνδρήρων τοῦ λόφου· οὕτω ἡ προέχουσα γωνία τῆς ΒΔ. προσόψεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ δευτέρου ἀνδρήρου. Ἀμέσως μετὰ τὴν γωνίαν ταύτην ἠνοίγετο εἰς τὸν τοῖχον εἶδος στενῆς πυλίδος, διατηρούσης καὶ τὸ ὑπέρθυρόν της, τῆς ὁποίας ὁ προορισμὸς μόνον μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ δωματίου Γ κατεφάνη. Τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου κατελάμβανε μέγα δωμάτιον μὲ βιοτεχνικὴν ἐγκατάστασιν, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη ἐξαιρετικῶς σημαντικὴ (δωμάτιον Α) (πίν. 156α). Ἄλλ' οὔτε τὸ δωμάτιον τοῦτο οὔτε, πολὺ περισσότερον, τὰ πρὸς ΝΑ. ἐκτεινόμενα διαμερίσματα, ὥς ἐπίσης τὰ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου ἀνδρήρου (Γ, Β, Δ, Ε), κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφοῦν ἐξ ὁλοκλήρου. Τῶν τελευταίων μάλιστα ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνέφικτος, διότι ἐπεκτείνονται ὑπὸ τὸ κατὰστροφμα τῆς ὁδοῦ, καλυπτόμενα ὑπὸ μεγάλης ἐπιχώσεως. Δὲν εἶναι μάλιστα βέβαιον ἂν ὑπάρχῃ διαχώρισμα μεταξὺ τῶν χώρων Δ καὶ Ε καὶ χρειάζεται ἐπιμελεστέρα ἔρευνα διὰ τὴν διακρίβωσιν τῶν θυρῶν ἐπικοινωνίας. Πολὺ πιθανὸν μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι τὰ δύο πρὸς τὰ ΝΑ. τοῦ δωματίου Α στενεπιμήκη διαμερίσματα ἀπετέλουν κλωβὸν κλιμακοστασίου (πίν. 157), διὰ τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο προσιτὰ τὰ διαμερίσματα τοῦ ἄνω δρόφου, ὅστις καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων ἀσφαλῶς συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε.

Τὸ μέγα δωμάτιον Α εἶχε δάπεδον ἐκ χαλिकासβέστου καὶ οἱ τοῖχοί του ἦσαν ἐπιχρίστοι διὰ κονιάματος, διατηρουμένου ἐνιαχοῦ εἰς ἱκανοποιητικὸν ὕψος. Ὁ χῶρος διηρεῖτο εἰς δύο δι' ὑψηλῆς ἐπιχρίστου κρηπίδος, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐνσωματωθῇ τὸ σύστημα διπλοῦ ληνοῦ· μεταξὺ τῆς κρηπίδος ταύτης καὶ τοῦ ΝΔ. τοῖχου ἐσχηματίζετο δι' ἡμιτοιχίου μετὰ παραστάδος ἄνοιγμα θύρας. Ἡ βιοτεχνικὴ αὕτη ἐγκατάστασις τοῦ διπλοῦ ληνοῦ εἶναι μία τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερουσῶν ὁλοκλήρου τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κύκλου (πίν. 156β). Δύο βαθεὰ δοχεῖα ἐκθλίψεως τῶν σταφυλῶν σχήματος κολουροκωνικοῦ ἔχουν τὸ γλεῦκος διὰ τῶν συγκλινόντων κρουνῶν των εἰς κοινὸν δοχεῖον περισυλλογῆς, εὗρισκόμενον εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον καὶ τὸ ὁποῖον εἰσέτι δὲν ἀπεκαλύφθη ἐξ ὁλοκλήρου. Ἡ κρηπίς ἐσχημάτιζεν εἶδος χαμηλοῦ

πεζουλίον ἢ καθίσματος, διήκοντος καθ' ὅλον τὸ ΒΔ. κράσπεδόν της· ἴσως προσωρίζετο τοῦτο, ἵνα ἀναπαύωνται οἱ ἐκθλίβοντες, χωρὶς νὰ εἶναι ἡναγκασμένοι νὰ ἐξέλθουν τῶν ληνῶν. Τὸ πεζούλιον τοῦτο κατεστράφη κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ πλευρικῶς ἐπὶ τοῦ ΒΑ. τοίχου διακρίνονται σαφῶς τὰ ἴχνη του· ἐπίσης κατεστράφη κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ΝΔ. δοχεῖον τοῦ ληνοῦ. Παρὰ τὸ ἕτερον δοχεῖον ληνοῦ βάθυσμα ἐπὶ τῆς κρηπίδος ἐχρησίμευεν ἴσως διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν στήριξιν τοῦ βοηθητικοῦ σκεύους. Παρὰ τὴν παραστάδα τῆς θύρας ἄλλο βάθυσμα συνδέεται μὲ σύστημα ἀποχετεύσεως, τὸ ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ τὸν χώρον τοῦ ληνοῦ, ὅπερ ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διερευνηθῇ. Ὁ νεωτερικὸς ὑδραγωγὸς ἐπέφερε διατάραξιν εἰς τὴν ὅλην ἐγκατάστασιν καὶ ἀτυχῶς ἐδιχοτόμησε τὸ δωμάτιον· εὐτυχῶς διέρχεται ἄνω τῶν δαπέδων καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ καταστῇ δυνατόν βραδύτερον νὰ ἐκτοπισθῇ.

Ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου κατέπεσον ἐπιχρίσματα ἐντὸς τοῦ δωματίου Α καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδίως σχηματίσαντα δύο μεγάλας ὁμάδας κατὰ τὴν Β. γωνίαν καὶ ἀμέσως ΒΔ. τῆς κρηπίδος τοῦ ληνοῦ. Πλεῖστα τούτων εἶναι διακόσμητα καὶ ἐμφανίζουν συστήματα ταινιῶν κυανοῦ, ὠχροῦ ἐρυθροῦ καὶ μέλανος χρώματος· μεταξὺ ὅμως τῶν τεμαχίων ὑπάρχουν ὄχι ὀλίγα μὲ φυτικά θέματα, ὅχι πάντοτε εὐκρινῇ, ἀποδίδοντα καλαμοειδῆ φυτὰ, ἄλλα μὲ μυρτόσχημα φύλλα καὶ κρινοειδῆ ἄνθη μὲ ὠχροπράσινα στελέχη προβαλλόμενα ἐπὶ λευκοῦ βάθους, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἐρυθρὰ φύλλα ἐπὶ κυανοῦ βάθους. Περισυνελέγησαν μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν, χάρις καὶ εἰς τὴν δεξιοτεχνίαν τῶν ἐργασθέντων εἰς τὴν περισυλλογὴν τεχνιτῶν, πλεῖστα ὅσα τεμάχια καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀνασυγκροτηθοῦν διὰ τούτων τοιχογραφίαι ἱκανῆς ἐκτάσεως, ἀνάλογοι πρὸς τὰς γνωστὰς ἐξ Ἀγ. Τριάδος. Πολλὰ τῶν τεμαχίων τούτων εἶναι κεκαυμένα. Ἀφθονα ἴχνη πυρᾶς ἄλλως ἐμφανίζονται εἰς πολλὰ σημεία, μάλιστα ἀμέσως ἄνω τῶν δαπέδων. Μετὰ τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ εἰς στρῶμα ὑπερκείμενον τούτων ἀνευρέθησαν, καταπεσόντα καὶ ταῦτα ἐκ τοῦ ἄνω ὁρόφου, χονδρὰ τεμάχια δαπέδου ἐκ χαλिकासβέστου.

Πολὺ ὀλίγα σκευὴ ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ δωματίου Α: ἀμφορεὺς εὐμεγέθης, πολλὰ κωνικά κύπελλα ἢ μελανογάνωτοι κύαθοι, χονδρὰ κοινὰ σκεύη κ. ἄ. Ὑφαντικὸν δισκοειδὲς βάρος, τινὰ τεμάχια φαγεντιανῆς καὶ τεμάχια κισήρεως ἀξίζει ἐπίσης νὰ μνημονευθοῦν.

Ἐπιχρίσματα ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὰς ἐπιχώσεις τῶν ἀμέσως ὑπερκείμενων πρὸς ΒΑ. δωματίων Β καὶ Γ, τὰ ὁποῖα ἦσαν πλήρη μεγάλων καταπεσόντων κυβολίθων. Ἰδίως εἰς τὸ Γ τὰ τεμάχια τῶν ἐπιχρισμάτων ἦσαν πολυπληθέστερα καὶ τὸ κυανοῦν καὶ λευκὸν χρῶμα τοῦ βάθους ἐνηλλάσσετο συχνὰ μὲ ταινίας λευκοῦ, κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Εἰς τὴν ἐπιχώσιν

τοῦ γωνιακοῦ τούτου δωματίου Γ ἀνευρέθη πῆλινος κρουνὸς σωληνωτός, καμπύλος ἄνω καὶ ἐπίπεδος κάτω, καταλήγων εἰς κεφαλὴν ζῶν ἀδρῶς ἀποδιδομένην, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ βεβαιωθῇ ποῖον ζῶν ἀπεδίδετο. Τὸ ὀπισθεν τμήμα λείπει. Ἴσως προέρχεται ἀπὸ ἐγκατάστασιν ὑπάρχουσαν ἐντὸς τοῦ δωματίου καὶ σχετιζομένην μὲ τὴν μικρὰν πυλίδα τοῦ ΒΔ. τοίχου.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀμέσως γειτονικοῦ δωματίου Β ἀνευρέθησαν πολυάριθμα κωνικὰ ἄωτα κύπελλα, τμήμα κυλινδρικοῦ σκεύους, λαιμὸς ραμφοστόμου πρόχου μὲ ἀκιδωτὰς ἀποφύσεις ἀμφοτέρωθεν καὶ τεμάχιον ἀγγείου εἰς σχῆμα ἀλαβάστρου μὲ διακόσμησιν ταινιῶν καὶ κοκκίδων. Τοῦ ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΑ. χώρου Δ καὶ Ε ἀφηρέθη μόνον ἡ ἀνωτέρω ἐπίχωσις.

Κατὰ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς ὁδοῦ, ἔνθα κορυφοῦται τὸ ὕψωμα ἐν μέσῳ ἐλαιοδένδρων, διασώζεται τοίχος ἐκ μεγάλων λίθων στηριζόμενος εἰς τὸν βράχον, λιθανῶς ἀποτελῶν τὸ ΒΑ. πέρας τοῦ κτηρίου. Τὸ κτήριο ὅμως ἐκτείνεται ἔτι περισσώσερον πρὸς τὰ ΝΑ, ὅπου κατὰ τὰ κράσπεδα τῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κατάστρομα, διακρίνονται ἐπιπολάζουσαι κορυφαὶ τοίχων. Οὕτω τὸ κτήριο φαίνεται ἱκανῶς ἐκτεταμένον καὶ ἐλπίζεται ὅτι διαμερίσματα τούτου θὰ διατηροῦνται εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν ὁδόν.

ΤΑΦΙΚΑ ΣΠΗΛΑΙΑ ΤΗΣ
ΚΟΙΛΑΔΟΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ.

Μὲ τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἐργασίας εἰς τοὺς τομεῖς τῶν Ἀνακτόρων καὶ τῆς Ἀγροικίας δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ εἰς εὐρύτεραν κλίμακα ἡ ἐξερεύνησις τῶν ταφικῶν σπηλαίων κατὰ τὰς πλευρὰς τῆς λίαν ἐπιμήκους, πολυστρόφου καὶ δυσβάτου Φάραγγος τῶν Νεκρῶν μεταξὺ Ἀνω καὶ Κάτω Ζάκρου. Μόνον εἰς θέσιν Ἑλληνικὰ ἡρευνήθησαν δύο μικραὶ σπηλαιώδεις κοιλότητες, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶναι μᾶλλον στέγασμα βράχου (rock shelter)· τὸ ὕδωρ ἐκεῖ ἀπέπλυνε τὴν ἐπίχωσιν, παραοῦρον ὄστρακα, τεμάχια πίθων καὶ ὀστᾶ. Ἐκ τῶν κυπέλλων καὶ τεμαχίων σφαιρικῶν ἀγγείων μὲ μέλαν γάνωμα, ὡς ἐπίσης ἐκ τεμαχίων πίθων μὲ καταλειβάδας φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς παλαιοανακτορικοὺς μινωικοὺς χρόνους. Ἡ ἄλλη κοιλότης εἶναι μᾶλλον στενόχωρος, μήκους 2 καὶ πλάτους μόνον 1 μ., ἐφαίνετο ἀδιατάρακτος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀλλὰ τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ ἀγγεῖα ἦσαν συντετριμμένα καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Ἐκ τῶν τεμαχίων τῶν μικρῶν ἀγγείων, κυρίως κυπέλλων καὶ πρόχων, ἐνὸς κρατηροειδοῦς σκεύους, ὡς καὶ τεμαχίων ἐνὸς πίθου φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΑ περίοδον. Ἐξω τῆς σπηλαιώδους κοιλότητος περισυνελέγη τεμάχιον ἐκ τοῦ χείλους, τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ πυθμένος παιδικῆς λάρνακος.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Ζάκρον συνεχίσθη ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας περίπου καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἱκανοποιητικά. Τοῦ ἀνακτόρου ἀπηλευθερώθη ἤδη μέγα τμήμα περίπου 3.000 τ. μ. καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ συνολικὴ ἔκτασις αὐτοῦ θὰ ὑπερβῇ τὰ 7.000 τ. μ. Μεγάλης ἐκτάσεως εἶναι καὶ ἡ μινωικὴ ἀγροικία τῆς Ἐπάνω Ζάκρου καὶ ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δώσῃ, παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, τὸ συνολικὸν ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει ἡ ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν μὲ εἰκονιστικὰ θέματα τοῦ φυτικοῦ κόσμου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ μακροῦ, λαξευτοῦ δρόμου τοῦ ἀνακαλυφθέντος κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος τάφου Η τῆς ὑστερομινωικῆς νεκροπόλεως τοῦ λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ) (βλ. Ἔργον 1963, σ. 177 ἐξ., ΠΑΕ 1963, Ἔργον 1964 σ. 130 ἐξ. Ill. London News, 14-8-65), ἐκρίθη ἀναγκαία ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ λόγῳ τῆς ἀνακαλύψεως ἐντὸς τοῦ δρόμου καὶ εἰς ὕψος 1.90 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου (ὁμοῦ μεθ' ἐνὸς κρανίου) ἐνὸς ψευδοστόμου ἀμφορέως, ἐνὸς θυμιατηρίου καὶ δύο λιθίνων ἀγγείων, ἐπὶ δὲ τοῦ δαπέδου, παρὰ τὴν εἴσοδον, δύο χρυσῶν ταινιοειδῶν ἐλασμάτων μετὰ γλωσσοειδεῖς ἐγκοπὰς κατὰ τὰ χεῖλη καὶ τμημάτων ὁμοίων. Ἡ ἀνασκαφή λόγῳ τοῦ μεγίστου βάθους καὶ μήκους τοῦ δρόμου ὑπῆρξε μακρὰ καὶ ἐπίπονος, δὲν ἀπέδωσε δὲ νέα εὐρήματα ἐκτὸς ἀριθμοῦ τινος ψήφων ἐκ φαγεντιανῆς εἰς σχῆμα ρόδακος, ἐπιπέδων κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν καὶ μετὰ κεντρικὴν ὀπήν, αἱ ὁποῖαι ἀνευρέθησαν κατεσπαρμέναι εἰς ὕψος 6-6.70 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου. Αὗται εἶναι τελείως ὅμοιαι πρὸς τὰς εὐρεθείσας ἐντὸς τοῦ θαλάμου, ἡ δὲ εὗρεσις αὐτῶν ἔξω τοῦ τάφου εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξις τῆς διαταράξεως καὶ συλήσεως αὐτοῦ.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ὅμως ἡ ἐξακριβωσις τοῦ σχήματος τοῦ τάφου ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ (ΠΑΕ 1963, Ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ, εἰκ. 1) καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ δρόμος δὲν ἦτο ἀνοικτὸς ἄνωθεν, ἀλλ' εἶχεν ὀροφὴν λαξευτὴν εἰς τὸν βράχον καὶ ἐλαφρῶς θολωτὴν. Τοῦτο εἶχε παρατηρηθῇ καὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὁπότε ἐκαθαρίσθη μικρὸν τμήμα τοῦ δρόμου παρὰ τὴν εἴσοδον καὶ ἤλθεν εἰς φῶς μικρὸν τμήμα βράχου συμφυοῦς πρὸς τὸ τοίχωμα τοῦ δρόμου καμπτόμενον ἄνωθεν τοῦ δρόμου καὶ ἀποτελοῦν προφανῶς διατηρούμενον εἰσέτι τμήμα τῆς ὀροφῆς αὐτοῦ (βλ. Ἔργον 1963, σ. 179 εἰκ. 189). Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη τελείως ἐφέτος, ὁπότε ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ δρόμου ὁλόκληρον τόξον λαξευτοῦ βράχου ἀνοίγματος 0.90 μ. καλύπτον τὸν δρόμον ἄνωθεν (πίν. 158). Ἀσφαλῶς τοιαύτῃ λαξευτῇ ὀροφῇ ὑπῆρχε καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ἀποδεικνύουν δὲ τοῦτο αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις. Εἰς ὕψος 6.80 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου ἡ λεῖα ἐπιφάνεια τῶν μετὰ ἐξαιρετικὴν ἐπιμέλειαν λαξευθέντων τοιχωμάτων τοῦ βράχου διακόπτεται ἀποτόμως καὶ τὸ τοίχωμα καθίσταται ἀνώμαλον καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ ἀποτελουμένης οὕτω κανο-

νικῆς ζώνης φυσικοῦ βράχου πλάτους 1.55 μ., σχηματισθείσης διὰ τῆς ἀποσπάσεως καὶ πτώσεως τοῦ ἀρχικῶς συμφυοῦς τμήματος τοῦ βράχου, ὅπερ ἀπετέλει τὴν ὀροφὴν (βλ. καὶ Ἔργον 1964, σ. 130 εἰκ. 157). Παρατηρήθη ἐπίσης ὅτι ὁ δρόμος μέχρι μὲν τοῦ ὕψους 1.90 μ. (ἥτοι μέχρι τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν τὰ λίθινα καὶ πήλινα ἀγγεῖα καὶ τὸ κρανίον) εἶχε πληρωθῇ μὲ λεπτὸν χῶμα, ἀσφαλῶς μεταφερθὲν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ τάφος ἐχρησιμοποιεῖτο εἰσέτι¹. Ὑψηλότερον μέχρι τῆς λήξεως τοῦ τοιχώματος, εὐρίσκοντο ἄφθονα τεμάχια μαλακοῦ βράχου (κούσκουρα), προφανῶς πεσόντα ἐκ τῆς ὀροφῆς.

Δὲν εἶναι μοναδικὴ ἡ περίπτωσις τοιοῦτου δρόμου κλειστοῦ ἄνωθεν. Εἰς τῶν γνωστοτέρων τάφων τῆς ὑστερομινωικῆς νεκροπόλεως τῆς Κνωσοῦ εἰς θέσιν Ζαφὲρ Παπούρα, «ὁ τάφος τῆς τριποδικῆς ἐστίας», εἶχε κατὰ τὸν Α. ΕΥΑΝΣ δρόμον μορφῆς «tunnel», τοῦ ὁποῖου μάλιστα ἡ ὀροφή ὑπεστυλώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἔμπροσθεν τοῦ στομίου τοῦ τάφου, ἵνα μὴ καταρρεύσῃ (βλ. ΕΥΑΝΣ, *Prehist. Tombs of Knossos*, σ. 34-5, εἰκ. 32). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοιούτων δρόμων ἐν Κρήτῃ ὀφείλεται εἰς αἰγυπτιακὴν ἐπίδρασιν, δεδομένου ὅτι οἱ δρόμοι τῶν λαξευτῶν τάφων τοῦ Νέου Βασιλείου εἶναι ἐπίσης ὑπόγειοι, μὲ λαξευτὴν ὀροφὴν (Κ. ΛΑΝΓΕ-Μ. ΗΙΡΜΕΡ, *Aegypten*, σ. 74-5, πίν. 28-33).

Ὁ δρόμος ἦτο κατωφερὲς πρὸς τὸν τάφον καὶ εἶχε βάθος κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ σκαφέντος τμήματος αὐτοῦ 7.90 μ., κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν 8.98 μ. Δὲν ἀνεσκάφη δὲ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ ὁ δρόμος, ἀλλὰ μέχρι μήκους 9.30 μ. Ἦτο δὲ ἀσφαλῶς μακρότερος κατὰ τινὰ ἀκόμῃ μέτρα μέχρι τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, ἥτις θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, κατὰ τὴν κατωφερῆ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Καιράτου κλιτὸν τοῦ ὑψώματος. (Ἡ κατωφέρεια αὕτη ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περισσότερον ἐπικλινὴς ἢ σήμερον, ὅποτε διὰ τῶν ἰσοπεδώσεων χάριν τῆς καλλιεργείας ἐμειώθη κατὰ πολὺ ἢ κλίσις.)

Ὁ δρόμος ἔχει πλάτος 1.38 μ. πρὸ τοῦ στομίου τοῦ θαλάμου καὶ 0.95 μ. κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, τὰ δὲ τοιχώματα αὐτοῦ συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω ἀπέχοντα ἀλλήλων 0.90 μ. κατὰ τὸ (πρὸ τοῦ θαλάμου) ὑψηλότερον τμήμα των (πρβ. WACE, *ἔ. ἀ.* σ. 63, εἰκ. 68).

¹ Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὰς ἐκάστοτε ταφάς, μετὰ τὴν ἀρχικὴν, δὲν παρίστατο ἀνάγκη ἐκκενώσεως ὁλοκλήρου τοῦ δρόμου ἀπὸ τοῦ χώματος καὶ διαλύσεως ὁλοκλήρου τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου, ἀλλ' ὅτι οἱ κηδεύοντες εἰσῆγον τὸν νεκρὸν καὶ εἰσέρχοντο καὶ αὐτοὶ διὰ μέσου μικροῦ ἀνοίγματος τοῦ φράγματος γινομένου κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα αὐτοῦ πρβ. WACE, *Ch. Tombs*, σ. 133 καὶ FRÖDIN-PERSSON, *Asine*, σ. 358.

Τὸ φράγμα τοῦ στομίου τοῦ θαλάμου διετηρεῖτο μέχρι ὕψους 0.70 μ., πιθανῶς ὅμως ὑπῆρχεν ἀρχικῶς, διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, ἐξωτερικὸς ξηρολιθικὸς τοῖχος καλύπτων τὴν εἴσοδον καὶ ὁλόκληρον τὸ μέτωπον τοῦ βράχου ἄνωθεν αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ὡς εἰς τάφον τῶν Δένδρων (πρβ. Α. PERSSON, *New Tombs*, σ. 61 εἰκ. 68, εἰκ. 70). Ἐνδειξιν τοῦτου θεωρῶ τὸ ὅτι εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ εἰς θέσιν κειμένην ἄνωθεν τοῦ στομίου τοῦ τάφου εὗρέθη μέγας σωρὸς λίθων, πιθανῶς πεσόν ἢ καταρριφθεὶς ἐκ τοιοῦτου ὑψηλοῦ φράγματος. Τόσον ὁ κυρίως τάφος ὅσον καὶ ὁ δρόμος δεικνύουν μεγάλης ἀναλογίας πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Εἶναι δὲ τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐξετάσεως τῆς τοῦ τάφου κεραμεικῆς, ἥτις ἀνήκει εἰς τοὺς YM III A1 καὶ 2 χρόνους.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

18. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

Σκοποὶ τῆς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνασκαφῆς ἐτέθησαν Α) ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τῆς καθέτου ἐπὶ τῆς Ἑγνατίας παρ' ὁδοῦ τῆς ὀριζούσης ἀνατολικῶς τὸ ἀνασκαπτόμενον οἰκοδομικὸν συγκρότημα, Β) ἡ ἔρευνα τῶν ἀνατολικῶς τῆς ἀψίδος ὡς καὶ πρὸ τοῦ νάρθηκος τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ χώρων, Γ) ἡ λεπτομερὴς διερεύνησις καὶ μελέτη τοῦ πρὸ ἔτους πλήρως ἀποκαλυφθέντος λουτρῶνος καὶ Δ) ὁ καθορισμὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῆς δυτικῶς τῶν παρ' ὁδοῦ ἀρχομένης καὶ πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἀγορὰν ἐκτεινομένης στοᾶς.

Α. ΕΓΝΑΤΙΑ — ΠΑΡΟΔΟΣ. 1. Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἐβεβαίωσαν ὅτι αὕτη προχωρεῖ πρὸς Ἀνατολὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν πάντοτε μορφήν καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος. Εἰκάζω ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους τμῆμα τοῦλάχιστον τῆς ὁδοῦ ταύτης κατηργήθη. Διότι εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τοῦ τέρατος τῆς ἐξέδρας-στοᾶς (ΠΑΕ 1963, σ. 81 κ. ἑ.) μέρος τοῦ πλάτους αὐτῆς καταλαμβάνει νεωτερικὸν πρόχειρον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐρευνήθην οὐδὲν τὸ ἀξιόλογον ἀπέδωκε. Μετὰ τὸ κτίσμα τοῦτο ἡ Ἑγνατία συνεχίζεται κανονικῶς.

2. Ἀνατολικῶς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παρ' ὁδοῦ ἐκ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον πέρυσι διεκόπη. Αὕτη κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα ἔχει πλάτος 3.50 μ. συνυπολογιζομένης καὶ τῆς προσγείου ἀποχετευτικῆς αὐλάκος (ΠΑΕ 1963, σ. 86) κατὰ δὲ τὸ νότιον διαπλατυνομένη, ἔνεκα τοῦ πολὺ μικροτέρου πάχους τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τῆς προθέσεως, φθάνει εἰς πλάτος 5.50 μ., ἀπολήγουσα εἰς πύλην, τῆς ὁποίας ὁ οὐδὸς εὐρέθη κατὰ χώραν (πίν. 159β). Καθ' ὅλον τὸ ἐκ 48 μ. μῆκος τῆς παρόδου καὶ κατὰ τὸν ἄξονα αὐτῆς συνεχίζεται ὁ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προηγουμένου ἔτους διαπιστωθεὶς μέγας κτιστὸς ἀγωγός, καλυπτόμενος διὰ τῶν μαρμαρολίθων τοῦ καταστρώματος τῆς μικρᾶς ὁδοῦ καὶ ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Εἰς τὸν ὁχετὸν τοῦτον συνέρρεον τὰ ἐκ τῶν στεγῶν τῶν ἐκατέρωθεν τῆς παρόδου κτισμάτων ὄμβρια καὶ τὰ ἐκ τοῦ λουτρῶνος καὶ τῶν ἄλλων χώρων τοῦ συγκροτήματος ἀπορρέοντα

ὔδατα. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρχον δύο εἴδη ἀγωγῶν : 1) Ὁ διατρέχων τὴν βάσιν τῶν κτισμάτων συνίστατο ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος καὶ πλίνθων σχηματίζων μικραύλακα, τομῆς τετάρτου κύκλου (πίν. 159α), ἣτις παρελάμβανε τὰ ἐκ τῶν στεγῶν καταπίπτοντα ὕδατα ὁδηγοῦσα ταῦτα εἰς τὸ μέσον τῆς παρόδου ἔνθα ὁ κεντρικὸς ἀγωγός. Οὕτω παρεμποδίζετο ἡ διείσδυσις τῶν ὑδάτων εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῶν κτηρίων. 2) Ἡ ἑτέρα μορφὴ ἀγωγῶν ἦτο ἡ συνήθης, ἥτοι ἐντοιχιοὶ κτιστοί, πῆλιννοι ἢ μολύβδινοι σωλῆνες, μικρᾶς σχετικῶς διαμέτρου καὶ κυκλικῆς τομῆς, οἵτινες ὠδήγουν τὰ ἐκ τοῦ λουτροῦ καὶ τῶν ἄλλων χώρων ὕδατα ἢ ὕδαρῃ ἀπορρίμματα εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα πάροδος ὁρίζεται ἐκ Βορρᾶ ἀπὸ τὴν Ἐγνατίαν ὁδὸν ἐκ Δυσμῶν ἐκ τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὁκταγώνου καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν διαμερισμάτων τῶν περιβαλλόντων τὴν ὑπαίθριον αὐλὴν τοῦ λουτροῦ, τοῦ μέσου οἴκου αὐτοῦ, τοῦ χρισμαρίου τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τῆς πρὸ θέσεως. Ἐξ Ἀνατολῶν ὑπὸ ἑτέρου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος μὴ ἀνασκαφέντος εἰσέτι καὶ ἐκ Νότου ἐκ δύο ἰσχυρῶν παραστάδων καὶ τῆς εἰς τὸ μέσον αὐτῶν πύλης, πλάτους 2.10 μ. Ταύτης ὁ οὐδός, ὥς ἐλέχθη, εὐρέθη ἀκέραιος κατὰ χώραν διατηρῶν τὰς ἡμισφαιρικὰς κοιλότητας διὰ τοὺς κατακορύφους ἄξονας τῶν θυροφύλλων καὶ τοὺς τόρμους τῶν συρτῶν αὐτῶν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς παρόδου ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν κρημνισμάτων, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς κτισμάτων, πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη : δύο σύνθετα ἰωνικὰ κιονόκρανα ἀκέραια ἔχοντα ὑψηλὸν τὸ ἐπίθημα, τεμάχια κιόνων, ἀμφικιονίων, ἐπιθημάτων, ἀμφιγλύφου θωρακίου κ.ἄ. Πολλὰ ἐπίσης κέραμοι στρωτήρες καὶ καλυπτήρες. Προσέτι διεπιστώθησαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἥτοι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ διαμερίσματος τοῦ ἐπικοινωνοῦντος ἀμέσως μετὰ τοῦ μέσου οἴκου τοῦ λουτροῦ καὶ βορείως αὐτοῦ κειμένου, μικρὰ καὶ μεγάλα τεμάχια ὕαλου. Τὰ τεμάχια ταῦτα τῆς ὕαλου καὶ ἡ θέσις τῆς εὐρέσεως αὐτῶν ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν ὅτι εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου τούτου ἠνοίγετο κογχωτὸν δίλοβον παράθυρον (ΠΑΕ 1963, σ. 84). Ὡσαύτως ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν κρημνισμάτων ἀνευρίσκονται σπαράγματα ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν καὶ μεμονωμένα πολυχρωμοὶ ψηφίδες. Ἐνδεχομένως τὰ ὑπολείμματα ταῦτα τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμῆσεως νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ γειτνιάζοντος βαπτιστηρίου, ἔνθα ἀνευρέθησαν καὶ πολλὰ σπαράγματα ἐκ τῆς ἐντοιχίου ψηφώσεως καὶ πλῆθος ψηφίδων (ΠΑΕ 1962, 176, πίν. 171α).

Β. Ο ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΣ
ΤΗΣ ΚΟΓΧΗΣ ΧΩΡΟΣ.

Ἡ εἰς τὸ νότιον τέρμα τῆς παρόδου ἀνοιγομένη πύλη ὁδηγεῖ εἰς τὸν ὀπισθεν τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος καὶ γενικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ὀκταγώνου χώρον. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπῆται ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχήν, διότι ἡ καταστροφὴ τῶν κτισμάτων προχωρεῖ πολλάκις μέχρι τῆς ὑποθεμελιώσεως αὐτῶν. Οὐχ ἦττον ἡ ἐρεῦνα ἀπέδωκεν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα διαφανείσης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαρθρώσεως τοῦ χώρου, ἡ ὁποία παρουσιάζεται, μέχρι τοῦ νῦν τοῦλάχιστον, μοναδική.

Εἰς ἀπόστασιν 3.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ Ὀκταγώνου, ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοίχος πάχους 0.60 μ. ἐπιμελῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰργασμένος. Οὗτος, ἔχων ὁμοίαν διάρθρωσιν πρὸς τὸν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, βαίνει παραλλήλως πρὸς αὐτήν. Οὕτω ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φοράν, ἐξ ὧσων ἔχω ὑπ' ὄψει μου, ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη καὶ οἱ ἐκατέρωθεν αὐτῆς μεθ' ὅλων τῶν ἰδιομορφιῶν των τοῖχοι νὰ ἐγγράφονται τρόπον τινὰ εἰς ὁμοιον κατὰ τὴν διάταξιν καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῖχον (πίν. 160α).

Ὁ δημιουργούμενος μεταξὺ τῶν δύο παραλλήλως βαινόντων τοίχων χώρος, πλάτους, ὡς ἐσημειώθη, 3.90 μ. ἦτο ἀδιαίρετος καὶ ἐπεκρινόμει μετὰ τοῦ ναοῦ μὲν διὰ τῆς στενῆς πύλης τῆς ἀνοιγομένης κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς ΒΑ. ἐσωτερικῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου, μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου δὲ διὰ τῆς εἰς τὸ νότιον τέρμα τῆς παρόδου πύλης.

Ἐσημειώθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ναοῦ μοῦ εἶναι ἄλλοθεν ἄγνωστος. Διότι καὶ ἡ πρὸς τὸν ἡμέτερον ναόν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα, συγγενεύουσα βασιλικὴ τῆς Μιλήτου ἔχει ὅλον τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον μετὰ τῆς κόγχης ἐγγεγραμμένον ἐντὸς ἡμιελλείψεως (βλ. ΤΗ. WIEGAND, Abhandl. d. Preuss. Akademie der Wissenschaften, 1908, 28).

Αἱ πολλαὶ κεραμίδες, στρωτήρες καὶ καλυπτῆρες, αἱ διασωθεῖσαι μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων, μαρτυροῦν ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἐκαλύπτετο διὰ στέγης. Παραμένει πρὸς τὸ παρὸν πρόβλημα ὁ τρόπος στεγάσεως καὶ ἡ θέσις, ἐφ' ἣς αὕτη ἠδράζετο.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ χώρου ἐκ τῶν κρημνισμάτων εὐρέθησαν: 1) βάσις εἰς δύο τεμάχια ἐνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ἀμφικιονίων τοῦ πολυλόβου παραθύρου τῆς κόγχης (πίν. 160β), τὸ ὁποῖον κατέκειτο μετὰ τοῦ κιονοκρανίου παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τῆς κόγχης. Ἔτερα τρία ὅμοια ἀμφικιόνια εὐρέθησαν ἐντοιχισμένα εἰς τὸ μεταγενέστερον ναῦδριον, τὸ ἰδρυθὲν εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἀγίου Βήματος τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ (ΠΑΕ 1960, 80). Οὕτω βεβαιοῦται ὅτι ὁ κύλινδρος τῆς κόγχης διετρυνᾶτο ὑπὸ πενταλόβου παραθύρου. 2) Τὸ πλαίσιον τετραυσμένου δια-

τμήτου μαρμαρίνου θωρακίου καὶ πολλὰ τμήματα ἐκ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ ἀνθικού διακόσμου (πίν. 161). 3) Ἄλλα ἀρχιτεκτονικά μέλη : ὑπέρθυρα, ἀποκεκρουμένον ἀμφίγλυφον θωράκιον, τεμάχια κιονίσκων καὶ μαρμαρίνης φιάλης. 4) Πολλοὶ ἐντοίχιοι ψηφίδες.

Γ. Ο ΔΥΤΙΚΩΣ ΤΟΥ
ΝΑΡΘΗΚΟΣ ΧΩΡΟΣ.

Συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἔρευνα δυτικῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ νάρθηκος, ἐνθα διεπιστώθη τότε δάπεδον ἐκ τετραγώνων λευκῶν πλακῶν, τὸ ὁποῖον ὑπεθέσαμεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ αἶθριον τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας (ΠΑΕ 1963, σ. 87). Ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς πλάκες κατὰ χώραν, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνεια δὲν διατηρεῖ εἰμὴ ἵχνη κατεστραμμένου κεραμικοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς ὑπόστρωσις, καὶ θραύσματα μαρμαρίνων πλακῶν. Ἡ καταστροφὴ αὐτῇ τοῦ δαπέδου προῆλθεν ἐκ τῆς ἐντόνου μηχανικῆς καλλιιεργείας, τῆς ἐπιχώσεως εἰς τὸν τομέα τοῦτον τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου μὴ ὑπερβαίνουσας τὰ 0.20 - 0.30 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 2.75 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος διεπιστώθη, παραλλήλως πρὸς τὸν πρῶτον βαίνων, ἕτερος τοίχος πάρχους 0.55 μ., πέραν τοῦ ὁποῖου, εἰς ὅσιν ἔκτασιν ἠρευνήθη, δὲν ἀνευρέθη δάπεδον. Ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων ὅμως τῶν ἀρνητικῶν ἀποτυπωμάτων τεκμαίρεται ὅτι τοῦτο συνίστατο ἐκ τετραγώνων καὶ παραλληλογράμμων πλακῶν. Εὐρέθησαν προσέτι τεθραυσμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη καὶ ἐν χαλκοῦν νόμισμα.

Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν (δυτικὴν) παρεῖαν τοῦ παραλλήλου πρὸς τὸν τοῦ νάρθηκος τοίχον ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησεν εἰς βάθος διὰ νὰ διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ κλίμακος, ἥτις θὰ ἐξουδετέρωνε τὴν διαφορὰν τῆς στάθμης μεταξὺ τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ ὑποτυπώδους αἵθριου τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ καὶ τοῦ χαμηλοτέρου κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς ἀρχαιοτέρου δαπέδου. Καὶ κλίμαξ μὲν δὲν ἀνευρέθη. Ἀντ' αὐτῆς εἰς βάθος 1.20 μ. περίπου ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (πίν. 162α). Μεταξὺ τῶν χωμάτων ἡ ὑπὸ ταῦτα, ὡς δεύτερον στρώμα, κρημνίσματα ἐκ κτηρίων δὲν ὑπῆρχον. Ἀνευρέθησαν ὅμως πολλὰ καὶ καλὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη (πίν. 162β) : 1) Ἐπὶ τῆς πλακώσεως ἀκέραιον θωράκιον καὶ παρ' αὐτὸ δύο ἀκέραιοι ἐπίσης πεσίσκοι μετ' ἡμιωσειδοῦς συμφυοῦς ἀπολήξεως καὶ ὁμολόγων γλυφῶν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν των ὄψιν (πίν. 163α). Εἰς τὰς ἐγκοπὰς αὐτῶν διατηρεῖται εἰσέτι ὁ μόλυβδος διὰ τὴν σύνδεσιν μετὰ τῶν ἀνευρεθέντων θωρακίων, τῶν ὁποίων τὸ πάχος ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ πλάτος τῶν ἐγκοπῶν τῶν πεσίσκων. 2) Τεμάχια θωρακίων, τὰ ὁποῖα συναρμολογηθέντα ἀπέδωκαν ἕτερα δύο πλήρη θωράκια ὅμοια πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἀπαντα κοσμούμενα δι' ἀμφι-

κυματιοφόρων ταινιῶν φέρουν κατὰ τὸ κέντρον διπλοῦν σταυρὸν περιβαλλόμενον ὑπὸ κύκλου, ἐκ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐκφύονται κυματιστοὶ βλαστοὶ καταλήγοντες εἰς κισσόφυλλα, ἐφ' ὧν ἴστανται σταυροὶ (πίν. 162β). 3) Κορινθιακὰ κιονόκρανα, ἄλλα σχεδὸν ἀκέραια καὶ ἄλλα ἐν τεμαχίοις. 4) Τὸ ἥμισυ μαρμαρίνου τόξου φέροντος κατὰ τὴν ἄνω τριγωνικὴν γωνίαν σταυρόν (πίν. 163β). 5) Πολλοὶ ἥλοι καὶ ἐντοίχιοι ψηφίδες.

Καθ' ὅλον τὸ ἀποκαλυφθὲν πλακόστρωτον ἐκτάσεως 19×8 μ. ὑπῆρχον ἴχνη πυρὸς καὶ κατὰ διαστήματα ἀπηνθρακωμένα ξύλα.

Τίνα σκοπὸν ἐξυπηρέτει ὁ ἀνασκαπτόμενος χώρος, εἰς ποῖον κτίσμα ἀνήκει καὶ ἐὰν σχετίζεται πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον εἶναι ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἀπάντησιν θὰ δώσῃ ἡ περαιτέρω ἔρευνα.

Δ. ΛΟΥΤΡΩΝ.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ συνόλου τοῦ λουτρῶνος ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ ἐξετάσω λεπτομερέστερον τοὺς ἐπὶ μέρους ἐκείνους χώρους τοῦ βαλανείου, οἵτινες ἐπέβαλον ὡς ἐκ τῆς μορφῆς των καὶ τῶν μεταγενεστέρων κατασκευῶν ἢ ἄλλων ἀλλοιώσεων εἰδικωτέραν ἔρευναν. α) Παρατηρήθη πέρυσιν ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ μεγάλου ὑποκαύστου καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ αἵθριου τοῦ λουτρῶνος δωματίου, καλυπτόμενον δι' ἡμικατεργασμένων καὶ ἀτελῶς συνηρμολογημένων χονδρῶν μαρμάρων, ἦτο μεταγενέστερον. Μετὰ τὴν σχεδιάσιν καὶ φωτογράφησιν ἀφηρέθησαν οἱ μεγάλοι καὶ ἐπιμήκεις μαρμαρόλιθοι αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 0.55 μ. ἀπεκαλύφθη τὸ ἀρχικὸν συνιστάμενον ἐκ μεγάλων παραλληλογράμμων πλακῶν πάχους 0.03 μ. καὶ ἔχον κλίσιν ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Ἡ θέσις τοῦ ἐν λόγῳ δαπέδου εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην τῆς πρὸς Δυσμὰς αὐλῆς τοῦ λουτρῶνος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου, οἵτινες εἰς ἀρκετὸν ὕψος διατηροῦν εἰσέτι τὸ παχὺ κεραμικὸν κονίαμα, ἐκαλύπτοντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰσέτι εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῶν καθέτων τοίχων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦ ἄρμου συναντήσεως τῆς πλακώσεως καὶ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, κεραμικὸν κονίαμα πάχους 0.02 μ. σχηματίζον γωνίαν καὶ ἐπικαθήμενον ἐπὶ τε τῶν κατωτάτων σημείων τῶν πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τῶν περάτων τῆς πλακώσεως τοῦ δαπέδου, περιτρέχει καὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ δωματίου. Ἡ χρῆσις τοιούτων ταινιῶν ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος εἶναι πολὺ συχνὴ εἰς τοὺς πυθμένας κινστερνῶν, λουτήρων καὶ μικρῶν δεξαμενῶν βαλανείων. Ἐπίσης εἰς τὴν ΒΔ. ὡς καὶ εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου τούτου ἀπεκαλύφθησαν στρογγύλαι ὀπαὶ ἐξυψηρετοῦσαι τὸ σύστημα παροχῆς καὶ ἀποχετεύσεως ὕδατος. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ διαμέρισμα ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ ψυχροῦ ὕδατος.

Εἰς ὕψος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ κατὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου ἀπεκαλύφθη ἡμικυλινδρική κόγχη, φέρουσα εἰς μὲν τὴν βάσιν λευκὸν ἡμικυκλικὸν μάρμαρον εἰς δὲ τὰς κατακορύφους πλευρὰς ὀρθομαρμαρῶσιν ἐναλλασσομένων λευκῶν ἐκ Προκοννήσου καὶ πρασίνων ἐξ ἀτρακίου λίθου πλακῶν. Ἀργότερον, καὶ πιθανώτατα εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένοντο αἱ μετασκευαί, εἰς ἃς ἀνήκει καὶ τὸ ἀφαιρεθὲν νεώτερον πρόχειρον δάπεδον, ἡ κόγχη ἐκαλύφθη δι' ἀμελοῦς καὶ λίαν προχείρου τοιχοδομίας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ταύτης εὐρέθη μᾶζα ἐξ ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος, ἔχουσα μορφὴν ἡμικιονίσκου, δι' ἧς ἐφράχθη ἡ φωτιστικὴ θυρὶς τῆς ἐν λόγῳ κόγχης. Ἐπὶ τοῦ μαρμαροῦ τῆς ποδιᾶς καὶ κάτωθι τῆς προσθέτου μάζης εὐρέθη χαλκοῦν νόμισμα, καθορίζον τὴν χρονολόγησιν τῆς μετασκευῆς καὶ χρησιμεῖον ὡς terminus ante διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ λουτρῶνος (πίν. 164α). Ἐτέρα κόγχη ὀρθογώνιος, ἐπίσης πεφραγμένη μεταγενεστέρως, διεπιστώθη εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ αὐτοῦ βορείου τοίχου.

β) Ἐπίσης ἐβεβαιώθη ὅτι συχναὶ καὶ ἐπάλληλοι μετασκευαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν ἐστίαν καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἔνδοξου, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα, ὡς καὶ εἰς τὸ δυτικόν, ἀπολήγει εἰς πεταλόμορφον κόγχην.

γ) Οὐσιώδεις ὡσαύτως νεώτεραι κατασκευαὶ παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὸν ὑπαίθριον χῶρον τὸν περικλείοντα δυτικῶς τὴν πεταλόμορφον ἀψίδα τοῦ ἔνδοξου. Ἐνταῦθα, μετὰ ἐπισταμένην ἔρευναν τοῦ δαπέδου, ἦλθεν εἰς φῶς πολὺπλοκον ἀποχετευτικὸν σύστημα, ἐπικοινωνοῦν μεθ' ὅλων σχεδὸν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ βαλανείου. Ἐτερος εὐρὺς κτιστὸς ἀγωγός, τετραγώνου τομῆς, βαίνων παραλλήλως καὶ σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ χώρου τούτου φέρει πρὸς τὸν δυτικὸν κεντρικὸν ὑπόνομον. Ἡ ἔρευνα καὶ εἰς τὸν χῶρον τοῦτον εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχισθῇ.

Ε. ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΣΤΟΑ. Ἀμέσως μετὰ τὸν δυτικὸν κίονα τῶν προπυλαίων, τὸν παρ' αὐτὸν πεσσὸν καὶ κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη στυλοβάτης ἐκτεινόμενος πρὸς Δυσμᾶς. Ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πεσσοῦ εὐρέθη κατὰ χώραν βάσις κίονος· ἔτι δυτικώτερον καὶ ἀπέχουσα 3.50 μ. ἀπὸ τῆς πρώτης διεπιστώθη κατὰ χώραν ἑτέρα ὁμοία βάσις. Παρ' ἑκατέρῃ τῶν βάσεων παρέκειτο εἰς τεθραυσμένος εἰς δύο τεμάχια κίων καὶ ἐν ἀκέραιον ἰωνικὸν κιονόκρανον.

Ἐπὶ τῆς πρώτης βάσεως καὶ εἰς τὸ δεύτερον μετακίονιον εὐρέθησαν κατακείμενα, ἀκέραιον τὸ μὲν κολοβωμένον τὸ ἕτερον, δύο τόξα ἐκ διπλῆς σειρᾶς ὀπτοπλίνθων ἐκ τῶν γεφυρούντων τὰ μετακίονια (πίν. 164β). Ὑπὸ

ποίαν μορφήν συνεχίζεται ἡ τοξοστοιχία αὕτη πρὸς Δυσμὰς εἶναι τολμηρὸν ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὀρισθῇ. Διότι ἡ Ἑγνατία ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν στάθμην, εἰς ἣν εὐρίσκεται βαίνουσα παραλλήλως τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, παρουσιάζει κλίσιν αἰσθητήν.

Ὅπισθεν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς τοξοστοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπ' αὐτῆς, ὑπάρχει παράλληλος πρὸς αὐτὴν τοῖχος συνεχιζόμενος πρὸς Δυσμὰς. Εἰκάζω ὅτι πρόκειται περὶ τῆς δυτικῆς στοᾶς τῶν προπυλαίων τοῦ Ὀκταγώνου.

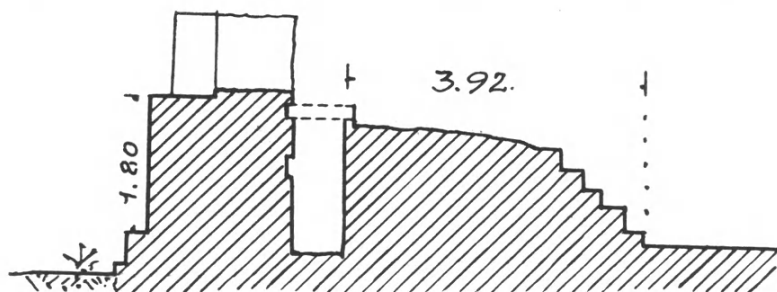
ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Β'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ 1964 αἱ κάτωθι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ. Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γ. Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Κα-

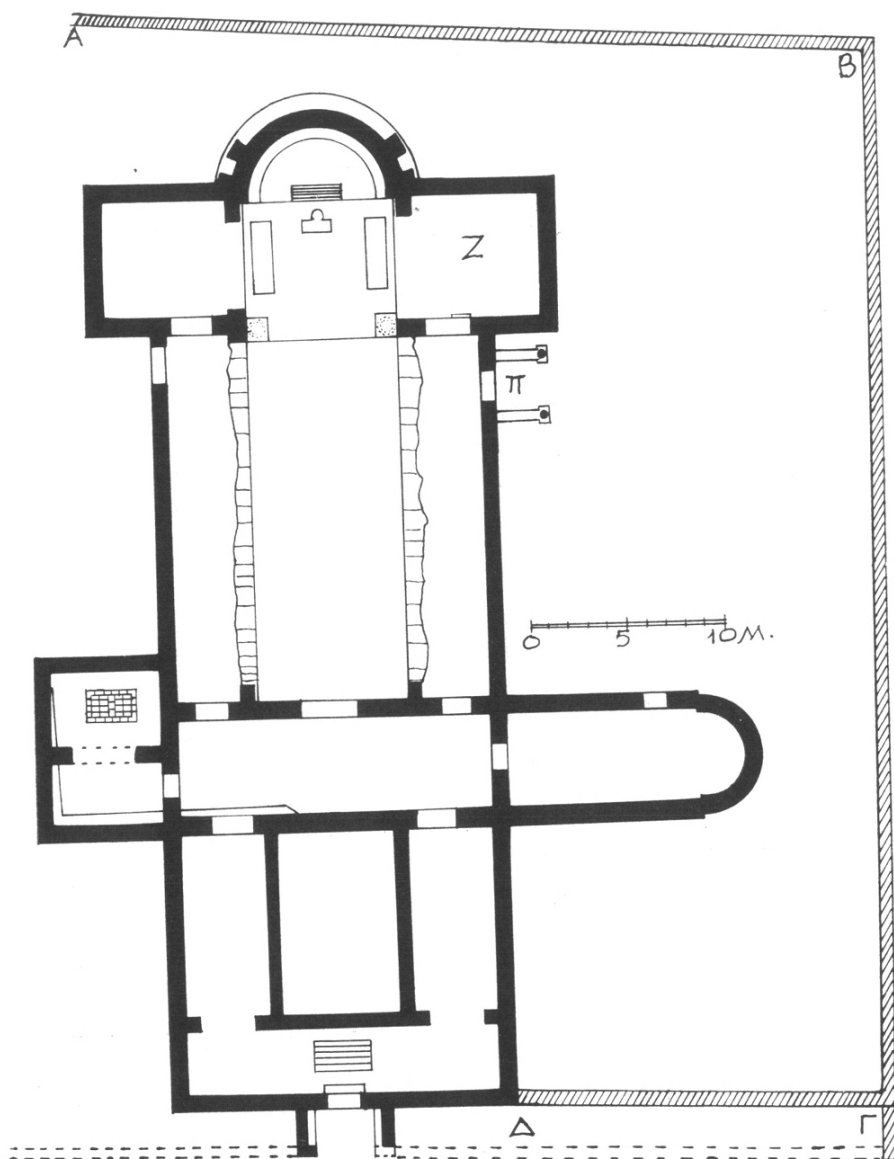
θηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου εἰργάσθησαν ἐν Νικοπόλει δύο τεχνικὰ συνεργεῖα: τὸ μὲν τῆς ἀναστηλώσεως μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν ἔμπειρον ἀρχιτεχνίτην τῆς Ἑταιρείας Χαρίλαον Σφακιανάκην, τὸ δὲ τῆς στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν πεπειραμένον ψηφωτὴν τῆς Διευθύν-

Εἰκ. 1. Τομή κατὰ μῆκος τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς Α (Δουμετίου).

σεως Ἀναστηλώσεως Δημήτριον Σκόρδον. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου συνεργείου ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι: ἀπεμακρύνθη ὁ ὀγκώδης σωρὸς τῶν ἐπιχώσεων, πετρῶν καὶ θάμνων, ὅστις ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὴν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πρὸς Νότον τῆς βασιλικῆς Α (Δουμετίου) ἑκτασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀτόπως εἶχον ριφθῇ, χάριν εὐκολίας, τὰ χώματα καὶ αἱ πέτραι τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν.

Διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐν λόγῳ ἐπιχώσεων ὄχι μόνον ἠλευθερώθη μέχρι τῆς εὐθυνητῆρας τῆς ἡ μεγάλης, ἡμικυκλικῆς ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς (πίν. 165α) ἀλλὰ καὶ ἀπεδείχθη ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς ἀντηρίδες δὲν ἔφθανον μέχρι τῆς εὐθυνητῆρας, ὡς ὑπετίθετο μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἤρχιζον εἰς ὕψος 1.80 μ. ἄνωθεν αὐτῆς (εἰκ. 1). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν ἤλθον ἐπίσης εἰς φῶς καὶ δύο πλευραὶ (Ἀνατολικὴ καὶ Νοτιά) ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου περιβόλου τῆς βασιλικῆς, πάχους 0.60 μ. (εἰκ. 2). Ἐκ τούτων ἡ μὲν ἀνατο-

Εἰκ. 2. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νικοπόλεως (Δουμετίου).

λική πλευρὰ ἀπέχει 7 μέτρα τῆς ἀντιστοίχου ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου παστοφορίου ἢ δὲ νοτία 15.75 μ. ἀπὸ τῆς ἀντιστοίχου νοτίας πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ παστοφορίου (εἰκ. 2).

Ἄλλο ἐνδιαφέρον εὔρημα ἐγένετο καθαριζομένης τῆς Νοτίας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς, πρὸ τῆς παρὰ τὸ νότιον παστοφόριον θύρας τοῦ νοτίου κλίτους — ἣτις ἔχει ἐσφαλμένως σχεδιασθῇ εἰς τὸ σχέδιον τῆς AE 1917, σ. 49 πολὺ πλησίον τοῦ παστοφορίου, ἐν ᾧ ἀπέχει αὐτοῦ κατὰ 1.30 μ. — Ἀπεκαλύφθη μαρμαρίνον δικιόνιον πρόπυλον ἀποτελούμενον ἐκ δύο πλαγίων τοιχίων μήκους 2.64 μ. καταληγόντων εἰς $\frac{3}{4}$ κιόνων (εἰκ. 2, Π). Τῶν τοίχων τούτων εὐρέθησαν κατὰ χώραν τὰ ἐδάφη κατασκευῆς καὶ αἱ συμφυεῖς πρὸς αὐτὰ βάσεις ἀμφοτέρων τῶν κιόνων (πίν. 165β), διὰ τὴν ἑτέραν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη μάρμαρον φέρον δυσδιάκριτον ρωμαϊκὴν ἐπιγραφὴν. Εὐρέθη ὡσαύτως ἐκεῖ ἐρριμμένος καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀρραβδῶτων κορμῶν τῶν κιόνων ὕψους 2.23 μ. Ἡ στέψις ὅμως τοῦ προπύλου δὲν εὐρέθη ἴσως θὰ ἦτο τοξωτὴ διὰ πλίνθων.

Κινητὰ εὐρήματα ἐγένοντο κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἀνατολικῆς τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ περιοχῆς τὰ ἑξῆς :

1) Τέσσαρα πέτρινα τεμάχια — συνολικοῦ μήκους 2.15 μ. — καμπύλου, λοξομήτου κοσμήτου, πάχους 0.16 μ., προερχόμενα ἐκ τοῦ περιτρέχοντος ἐσωτερικῶς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ τεταρτοσφαιρίου κοσμήτου.

2) Τεμάχια τῶν βάσεων, τῶν κορμῶν καὶ τῶν κιονοκράνων δύο διαχωριστικῶν κιονίσκων τοῦ μεγάλου — τριλόβου πιθανῶς — παραθύρου τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ.

3) Θραῦσμα «τεκτονικοῦ» κιονοκράνου φέροντος ἐντὸς κύκλου σταυρόν, εἰς τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται ἀνάγλυφα τὰ γράμματα Μ, Θ καὶ Ο ἢ Ὁ (πίν. 166α) συμπιλήματός τινος.

4) Κιονόκρανον κιονίσκου τῆς ἁγ. Τραπέζης, ὕψους 0.15 καὶ πλευρᾶς ἄβακος 0.11 μ.

5) Δύο ἐξ ὁποῦ πηλοῦ κυκλοτερεῖς σφραγίδες, διαμ. 0.045 καὶ πάχους 0.02 μ., φέρουσαι ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως αὐτῶν ἡ μὲν ἀνάγλυφον τὸ χρῆσμα, ἡ δὲ σταυρόν ἐν συνδυασμῷ πρὸς σφαιρίδια καὶ χιαστὰς γραμμὰς.

Εἰς τὴν αὐτὴν βασιλικὴν Α εἰργάσθη ἐπὶ μῆνας καὶ τὸ συνεργεῖον στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ψηφιδωτῶν, ὅπερ ἐνετόπισε τὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος καὶ τὸν νάρθηκα αὐτῆς. Τὰ ψηφιδωτὰ τῶν μερῶν τούτων, λόγῳ τῆς ἀναπτυχθείσης κατὰ τοὺς ἄρμούς των βλαστήσεως, εἶχον σχεδὸν τελείως διαλυθῇ καὶ ἐνιαχοῦ κυματωθῇ λόγῳ τοῦ σαθροῦ των ὑποστροφώματος.

Ἦδη πάντα ταῦτα, ἐπιμελῶς ἀποκολληθέντα καὶ καθαρισθέντα, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ ἐπιπέδων πλακῶν ἐκ σκυροκονιάματος, ἀποκατασταθείσης τελείως καὶ τῆς συνοχῆς καὶ τῆς ὀριζοντιότητος αὐτῶν.

Δείγματα τῶν ἀποκατασταθέντων ψηφιδωτῶν τοῦ νάρθηκος παρέχουν οἱ παρατιθέμενοι πίνακες 166β καὶ 167.

Ἔστερεώθη ὡσαύτως καὶ ἡ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ αἵθριου ἐπιγραφὴ (ΑΕ 1917, σ. 66), ἡ ἀνάγνωσις τῆς ὁποίας παρουσίασεν ἐλαφρὰς τινὰς δια-

ΔΟΜΗΤΙΟΣ ΜΕΝ ΟΠΡΩΗΝ ΤΟΝ ΣΕΒΑΣΜΙΟΝ ΚΑΤΕΣΚΕΥΑΣΕΝ ΟΙΚΟΝ
ΔΟΜΗΤΙΟΣ ΔΕ ΘΥΝ ΓΕΝ ΠΕΩΝ ΕΚΙΝΟΥ ΚΑΤΗΣ ΚΕΡΩΣΥΝΗΣ ΔΙΑΔΟΧΟΣ
ΔΥΝΑΜΙ ΧΡΤΗΝ ΠΑΣΑΝ ΕΚΑΛΙΕΡΓΗΣΕΝ ΤΡΙΣΤΩΝ
ΕΥΦΡΟΣΥΝΟΣ ΜΗΝΕΝ ΤΩ ΜΕΣΩΩΣ ΜΑΘΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΤΕΡΟΥ ΠΗΜΗ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΕΚΑΤΕΡΟΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΝ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

Εἰκ. 3. Πανομοίωτον τῆς στερεωθείσης ψηφιδωτῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νικοπόλεως.

φορὰς ἀπὸ τῆς δημοσιευθείσης. Πανομοίωτον τῆς στερεωθείσης ἐπιγραφῆς παρέχει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 3.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ συνεργεῖον ἐγένετο καὶ ἡ στερέωσις τῶν πρὸ τῆς βασιλείου πύλης ψηφιδωτῶν τοῦ νάρθηκος τῆς παρὰ τὴν κεραίαν τοῦ Ἀσυρμάτου βασιλικῆς Δ, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν τὸ 1961 διαλελυμένα (βλ. Ἔργον 1961, εἰκ. 107).

Ἄλλη σπουδαία ἐργασία συνετελέσθη ἐφέτος εἰς τὴν βασιλικὴν Β (Ἀλκίσονος). Ἐπερατώθη διὰ τοῦ ὑπὸ τὸν κ. Σφακιανὰ κην συνεργεῖον ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μαρμαρίνου περιθύρου τῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν μεγάλης βασιλείου πύλης (πίν. 168). Τοῦ περιθύρου τούτου εἶχε πέρυσιν ἀναστηλωθῇ ὁ νότιος σταθμὸς καὶ τμήμα τοῦ βορείου (Ἔργον 1963, εἰκ. 202). Ἐφέτος ἐπερατώθη ὁ βόρειος σταθμὸς ἐτέθη δὲ καὶ τὸ ὑπέρθυρον καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτὸ κοιλόκυρτος στέψις (πίν. 168). Ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ὑπερθύρου παρουσίασε μεγάλας δυσκολίας λόγω τοῦ εἰς πλείονα τεμάχια κατατεμαχισμοῦ του (πίν. 169). Ἵνα κατορθωθῇ ἡ ἀνατοποθέτησις τῶν τεμαχίων αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις παρέστη ἀνάγκη κρεμάσεως αὐτῶν τῇ βοηθείᾳ τραπεζομόρφων ὀπῶν ἀναρτήσεως (καμπάνες) ἀπὸ δοκοῦ ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, κατασκευασθείσης ὑπεράνω αὐτῶν (πίν. 170α), ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας. Χάριν δὲ μείζονος ἀσφαλείας ἀπὸ ἐνδεχομένων πλαγίων ροπῶν

παρέστη ἀνάγκη ἀνυψώσεως τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ περιθύρου πλαγίων τοίχων τοῦ νάρθηκος, ὡς ὁ πῖναξ 168 δεικνύει.

Διὰ τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τοῦ θυρώματος ὄχι μόνον ἐσώθησαν ἀπὸ περαιτέρω καταστροφῆς τὰ ἀπὸ ἐτῶν χαμαὶ κατακείμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ θυρώματος (πίν. 170β), ἀλλ' ἐγένετο αἰσθητὴ καὶ ἡ μεγάλη κλίμαξ, ὡς καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς πεντακλίτου βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσοнос.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν τὸ ὑπὸ τὸν κ. Δ. Σκόρδον συνεργεῖον τῶν ψηφιδωτῶν ἐπελήφθη καὶ τῆς στερεώσεως μεγάλου τμήματος τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσοнос, εὐρέθη δ' ὅτι ὡς ὑπόστρωμα τῶν ψηφιδωτῶν τούτων εἶχον τετὴ ἀνωμάλως, χάριν καλυτέρας προσφύσεως, ὄρθια τεμάχια πλίνθων, φυτευθέντα ἐντὸς ὕδραυλικοῦ κονιάματος, ὡς ὁ πῖναξ 171α δεικνύει.

Τελευταία ἐργασία τῆς Ἑταιρείας ἐν Νικοπόλει ἐγένετο διὰ τοῦ τεχνικοῦ συνεργείου, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἡλείου κ. Σωτ. Δάκαρη, ἡ συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις ἐδωλίων τινῶν τοῦ Ὡδείου (πίν. 171β), ὅπερ ἐσχάτως χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁργανισμοῦ Τουρισμοῦ διὰ παραστάσεις ἀρχαίων δραμάτων ὑπὸ περιοδεύοντων θιάσων.

Προσθέντομεν ἐν τέλει, ὅτι καθαριζομένου τοῦ παρὰ τὴν πρόσοψιν τῆς βασιλικῆς Α χώρου συνελέχθησαν : ἓν ἀργυροῦν νόμισμα Φιλίππου τοῦ πρεσβυτέρου καὶ 13 χαλκᾶ : Κωνσταντίνου II, Ἰουστίνου Α', Φωκᾶ, Ἰωάννου Α', Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, Μιχαὴλ Δεσπότη τοῦ Ἡλείου, ἐν φραγκικὸν καὶ ἐν ἐνετικόν.

ἈΡΤΑ. Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου συνετε-

λέσθησαν αἱ ἐργασίαι τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου τῆς ἀναστηλωθείσης βυζαντινῆς Τραπεζίης τῆς Μονῆς Παρηγορητίσσης δι' ὀρθογωνισμένων πλακῶν τοῦ λατομείου Πισιανῶν. Ἡ πλακόστρωσις ἐτέθη μετὰ λεπτομερῆ φωτογράφησιν καὶ καταμέτρησιν τοῦ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Τραπεζίης ἀνυρεθέντος ἐλληνιστικοῦ δωματίου, ὡς καὶ τῆς παραπλευρῶς αὐτοῦ στρογγύλης κοιλότητος, ἡ προσπέλασις τῆς ὁποίας ἐξησφαλίσθη διὰ καταπακτῆς ἀφεθείσης παρὰ τὴν δυτικὴν εἴσοδον τῆς Τραπεζίης.

Εἰς τὸν 58 χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Ἀρτης μεταβυζαντινὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Μεγαλόχαρης, τῆς ὁμωνύμου κοινότητος, ἐγένοντο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας Χ. Σφακιανᾶκη ἐργασίαι ἐξασφαλίσεως τῆς στεγανότητος τῶν στεγῶν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τετραγώνου του τρούλλου (πίν. 172). Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι καὶ εἰς τὸν παρὰ τὸ Βολγαρέλι βυζαντινὸν ναὸν τῆς Παναγίας Βελλᾶς. Τοῦ ναοῦ τούτου ἀποκατεστάθη ἡ παλαιότερον ἀνακτι-

σθεῖσα βόρειος πλευρά, ὑπεθεμελιώθη ἡ ΝΑ. γωνία του, ἣτις ἠπέλκει κατάρρευσιν, ἀποκατεστάθη τὸ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου τρίλοβον παραθύρον καὶ ἐνηργήθη γενικὴ ἀνακεράμωσις, ἐξασφαλισθείσης οὕτω τῆς στεγανότητος τῶν στεγῶν του.

ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΦΩΚΙΔΟΣ.

Εἰς τὴν Μ. Ὁσ. Λουκᾶ ἐτοποθετήθησαν τὰ ὑαλοστάσια τῶν ἑνδεκα παραθύρων καὶ τῶν τριῶν θυρῶν τοῦ τριβήλου τῆς ἀναστηλωθείσης Τραπεζῆς τῆς Μονῆς, ἣτις μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς Μουσεῖον. Τὰ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ σχέδια τῶν ὑαλοστασίων τούτων συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὑαλοστασίων διὰ ξύλου pitch - pine ἐγένετο ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ ἐργοστάσιον Γιαννακοπούλου - Μπελτράν.

Ἐκ παραλλήλου τὸ ὑπὸ τὸν πεπειραμένον ψηφωτὴν Δημ. Σκόρδον εἶδικὸν συνεργεῖον στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ καθολικοῦ ἐπελήφθη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα καὶ τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Χατζηδάκη, τῆς στερεώσεως τοῦ χρυσοῦ βάθους (fondo) τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Παναγίας Βρεφοκρατούσης (πίν. 173), τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ἀνατολικοῦ τόξου τοῦ βορείου σταυροθολίου τοῦ καθολικοῦ. Ἐξαχθέντος πρὸς στερεώσιν τμήματος τοῦ χρυσοῦ βάθους τῆς παραστάσεως ταύτης ἀπεκαλύφθη ἐσωτερικῶς πλινθοπερίβλητος τοιχοποιία μετ' ὀδοντωτῶν ταινιῶν καὶ κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων (πίν. 173), ὁμοίων πρὸς τὰ εὐρισκόμενα ἐπὶ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς ὁρατοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας. Κατόπιν ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου ὑπὸ τοῦ κ. Στίκα διεπιστώθη, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ πλινθοπερίβλητος τοιχοποιία ἀνῆκεν εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, ὅστις εἰσδύει ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ, τὸ δὲ ψηφιδωτὸν τῆς Βρεφοκρατούσης κατεσκευάσθη κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐπὶ μεταγενεστέρου τοίχου κτισθέντος διὰ πλίνθων πρὸς πλήρωσιν ἡμικυκλικοῦ τόξου ὑφισταμένου ἀρχικῶς κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ βαίνοντος καθέτως πρὸς τὸν ναὸν αὐτῆς (πίν. 173).

Περαιτέρω ἔρευνα γενομένη ὑπὸ τοῦ κ. Στίκα εἰς τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως τῶν δύο ναῶν ἀπεκάλυψε κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Παναγίας, ἐκείνου δηλαδὴ ὁ ὁποῖος εἰσδύει εἰς τὸ καθολικόν, σημαντικὴν τοιχογραφίαν κειμένην ὀπισθεν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως. Εἰκονίζει δ' ἡ τοιχογραφία αὕτη, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ὁποίαν φέρει, τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ (πίν. 174) καὶ δὴ τὴν σκηνὴν καθ' ἣν οὗτος, συμφώνως πρὸς τὴν Π. ΔΙΑΘΗΚΗΝ (Ἰησ. Ναυῆ Ε', 13 - 15), ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδεν ἄνθρωπον ἐστηκότα ἐναντίον αὐτοῦ καὶ . . . εἶπεν αὐτῷ ἡμέ-

τερος εἰ ἡ τῶν ὑπεναντίων ; Αὕτη ἀκριβῶς ἡ φράσις εἶναι γεγραμμένη ὑπεράνω τῆς χειρὸς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὴν ὁποίαν οὗτος τείνει προσαγορεύων ἔναντί του ἱστάμενον πρόσωπον. Τὸ πρόσωπον ὅμως τοῦτο δὲν σώζεται δυστυχῶς πλέον, ἀλλ', ὥς ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Ἰησοῦ σωζομένης ἐπιγραφῆς συνάγεται, ἦτο *Μιχαήλ ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου*. Τὸ κείμενον τῆς Π. Δ. (ἔ. ἀ.) δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ συνομιλητοῦ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἀλλὰ μόνον τὴν φράσιν : *ἐγὼ ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου νυνὶ παραγέγονα*, ἐν ᾧ εἰς τὴν ἐξεταζομένην ἐπιγραφὴν προστίθεται, πλὴν τοῦ ὀνόματος *Μιχαήλ*, καὶ ἡ φράσις *καὶ ἦλθον τοῦ ἐνισχύσε σε* (= ἐνισχύσαι σε).

Ἐξαιρέσει τῶν ἄκρων ποδῶν ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, περιβεβλημένου τὴν στρατιωτικὴν στολὴν καὶ φέροντος κάλυμμα κεφαλῆς μετὰ κουφικῶν διακοσμήσεων, διατηρεῖται ἄριστα, θὰ βοηθήσῃ δ' ἡ εὐρεσίς της, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς οἰκοδομικὰς καὶ φιλογολικὰς ἐνδείξεις, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ὅχι μόνον εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ καθολικοῦ ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι πιθανώτατα αὐτὸς οὗτος ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς Ἀγίας Βαρβάρας. Σχετικὴ εἰδικὴ μελέτη τοῦ κ. Στίκα θέλει δημοσιευθῇ προσεχῶς.

ΠΑΡΟΣ. Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι διὰ τοῦ ἐμπείρου ἐργοδηγοῦ κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτη :

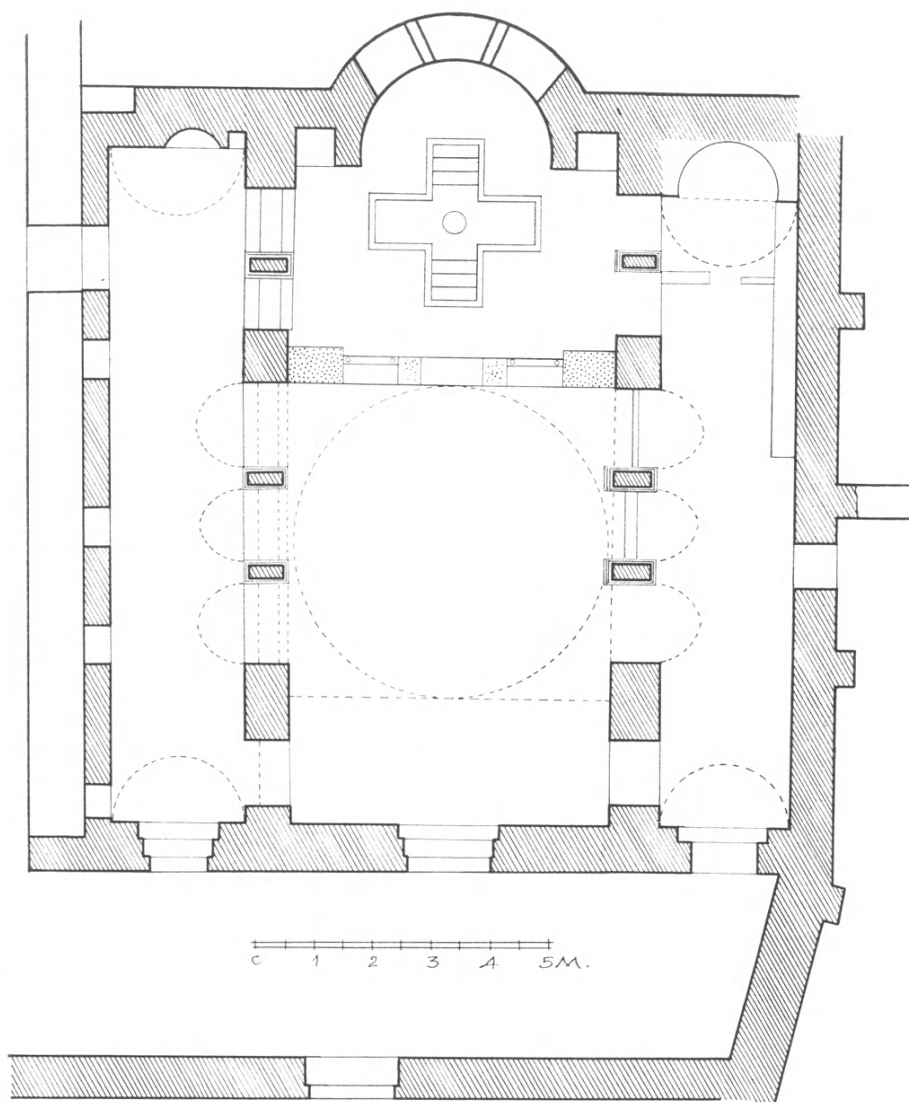
1) Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις τῶν τοίχων καὶ τῶν κυλινδρικῶν θόλων τοῦ βαπτιστηρίου (πίν. 175), ὥς καὶ τοῦ τρούλλου αὐτοῦ, διὰ κατασκευῆς δύο δακτυλίων ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος ἐμφυτευθέντων τοῦ μὲν κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου, τοῦ δὲ εὐθὺς ὑπὸ τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον.

2) Ἐπερατώθη ἡ ἐκ παρολίθων ἀνακατασκευὴ τοῦ πάλαι κρημνισθέντος κυλινδρικοῦ θόλου τοῦ νοτίου κλίτους (πίν. 176 καὶ 177α).

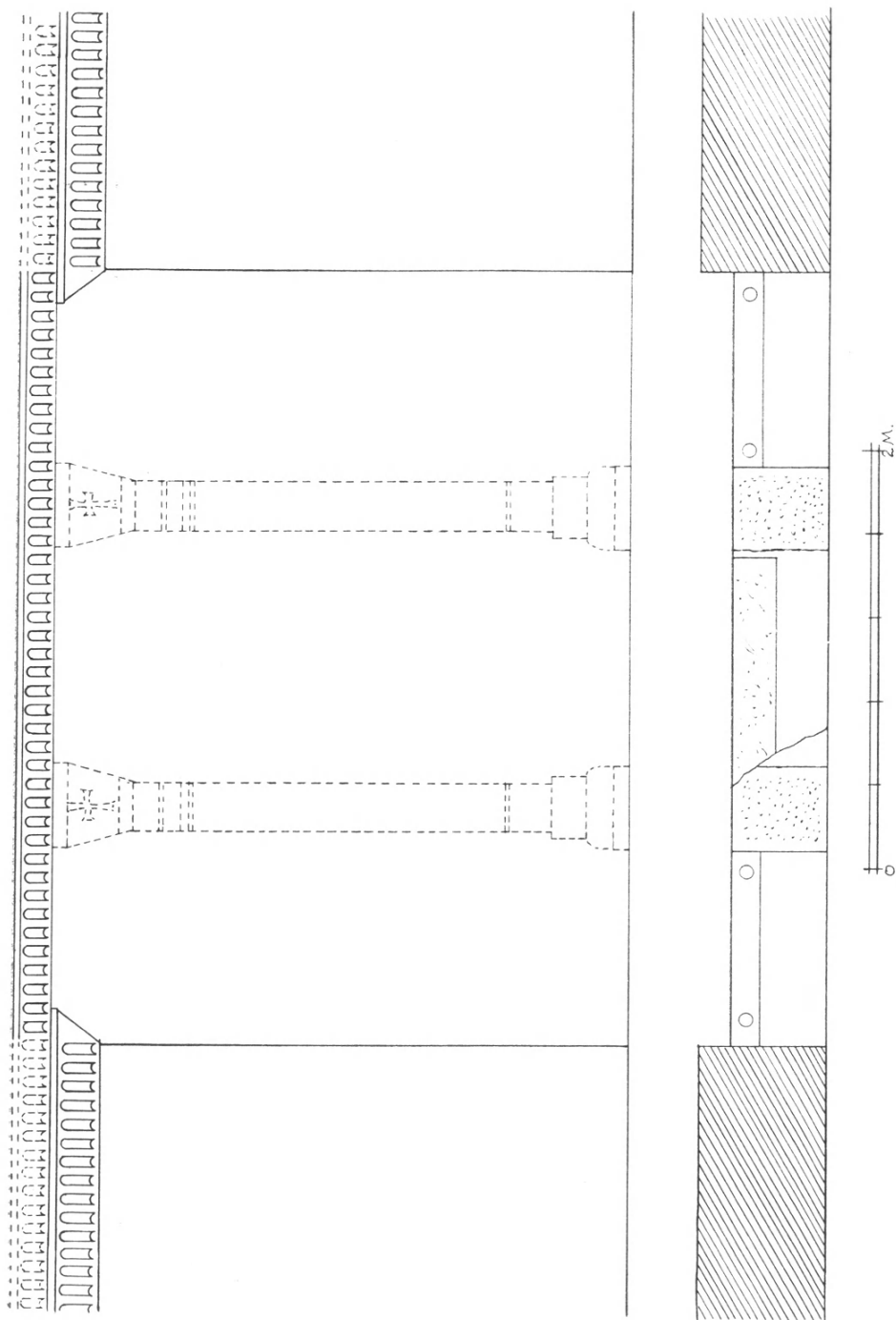
3) Ἐστερεώθησαν, ὅσον ἦτο δυνατόν, οἱ ἐσωτερικοὶ κτιστοὶ πεσσοὶ δι' ἐγχύσεως σιμεντοκονίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν των, τοῦ ὁποίου ἡ παλαιὰ συνδετικὴ ὕλη ἐστερεῖτο παντελῶς ἀσβέστου.

4) Κατηδαφίσθη ὁ χωρίζων τὸ κυρίως βαπτιστήριον ἀπὸ τοῦ πρὸς Ἀυσμαὺς προθαλάμου τοῦ τοίχου (πίν. 177β), ὅστις εἶχε κατασκευασθῇ πολὺ μεταγενεστέρως, ἵνα στηρίξῃ τὸν ἐκ τῶν σεισμῶν διαρραγέντα τρούλλον τοῦ εἰς ναὸν (βασιλικὴν μετὰ τρούλλου) μετατραπέντος βαπτιστηρίου.

Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀπέδειξεν (εἰκ. 4), ὅτι ἀρχικῶς οἱ δύο μνημονευθέντες χώροι ἐχωρίζοντο διὰ τριβήλου ἀποτελουμένου ἐκ δύο μαρμαρίνων ὀρθογωνίων πεσσῶν — ὧν εὐρέθησαν σαφῆ τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου των — καὶ ἐνὸς ἐπ' αὐτῶν ὀριζοντίου ἐπιστυλίου ἥτοι πλακοῦς

Εἰκ. 4. Κάτοπις τοῦ ἀναστηλωθέντος βαπτιστηρίου τῆς Καταπολιανῆς.

Εἰς 5. Κάτοπις καὶ ὄρθωσις (ἐν ἀναπαρασάσει) τοῦ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ μεταγενεστέρου διαχωριστικοῦ τοίχου ἀναμάντος στυλοβάτου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ τριβήλου.

λοξοτμήτου, πλάτους 0.60 μ., τῆς ὁποίας καὶ εὐρέθησαν πάντα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ μέγα αὐτῆς μῆκος (3.05) τεμάχια (εἰκ. 5).

Τὸ ἐπιστύλιον αὐτὸ ἐστηρίζετο δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ ἐπὶ δύο παραστάδων στεφομένων ὑπὸ λοξοτμήτων ἐπικράνων (εἰκ. 5). Κατὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τοῦ προθαλάμου τοῦ χώρισμα εἶχε τὴν μορφήν, ἣν δεικνύει τὸ παρατεθὲν σχέδιον τῆς ἀναπαραστάσεως αὐτοῦ (εἰκ. 5).

Τὰ δύο ἀκραῖα ἀνοίγματα τοῦ χωρίσματος ἐκλείοντο ἀργότερον διὰ θυρῶν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου σχετικὰ λαξεύματα καὶ αἱ διὰ τὰς στρόφιγγας τῶν θυροφύλλων κυκλικαὶ ὀπαί (εἰκ. 5). Τὸ μεσαῖον ἀνοίγμα θὰ ἐκλείετο ἴσως διὰ βήλου.

5) Ἄλλη σοβαρὰ ἀναστηλωτικὴ ἐργασία ἐγένετο ἐφέτος εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ σταυροῦ τοῦ κυρίως ναοῦ. Τοῦ σκέλους τούτου ἡ μὲν μέση κιονοστοιχία εἶχε πολὺ ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου πρὸς Νότον, ἡ δὲ ἐκ πωρολίθων κυλινδρική καμάρα, ἣτις ἐκάλυπτε τὸ ἐσωτερικόν της, καταπεσοῦσα κατὰ τοὺς μεγάλους σεισμοὺς τοῦ 16ου ἢ τοῦ 17ου αἰῶνος, εἶχεν ἀνακατασκευασθῇ διὰ κοινῶν πλακοειδῶν λίθων (ψαρόπετρες). Ἀφ' ἑτέρου οἱ ὑπεράνω τῶν κίωνων τοῦ ἰσογείου μικροὶ μαρμαρίνοι πεσσοὶ τοῦ γυναικωνίτου, πάλαι καταπεσόντες, εἶχον ἀντικατασταθῇ ὀλόκληροι μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ὀριζοντίου ἐπιστυλίου δι' ὁμοίων μελῶν ἀλλ' ἐκ ξύλου μετὰ κονιάματος (μπαγδατὶ) κατ' ἀπομίμησιν τῶν μαρμαρίνων.

Διὰ τῶν ἐφέτος ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν οἱ μὲν κίονες τοῦ ἰσογείου ἐπανήχθησαν εἰς τὴν κατακόρυφον, ἡ ἐσωτερικὴ κυλινδρική ἐκ πλακοειδῶν λίθων καμάρα ἀντικατεστάθη δι' ἄλλης ὁμοίας ἐκ πωρολίθων καὶ τέλος οἱ μαρμαρίνοι πεσσοὶ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοὺς ἐπιστύλιον — τῶν ὁποίων περιεσώθησαν τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν —, ἀναστηλώθησαν εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις.

6) Τελευταία τις ἐργασία ἀφεώρα εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἀναγούσης εἰς τὸν γυναικωνίτην κλίμακος. Ὅτι ἡ κλίμαξ αὕτη ἦτο ἀρχικῶς ἐξωτερικὴ δὲν ὑπῆρχεν ἀμφιβολία. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ ἐσώζοντο ἀκόμη ἐξέχοντες πολλοὶ ἐκ τῶν λίθων τοῦ τοίχου, ὅσους τὴν ἐστήριζεν, ὡς καὶ τμήματα τῆς ὑποδομῆς του.

Κατόπιν ἐνδελεχοῦς ἐπὶ 2 ἔτη μελέτης τοῦ ζητήματος, ἡ κλίμαξ κατεσκευάσθη τρικαμπῆς, μὲ τρεῖς δηλονότι στροφὰς καὶ δύο πλατύσκαλα (πίν. 178α): ἐν εἰς τὴν στάθμην τοῦ μεταγενεστέρου περιστυλίου τῆς αὐλῆς καὶ δεύτερον εἰς τὸ ὕψος τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο οἱ προεξέχοντες λίθοι. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου πλατυσκάλου ἡ κλίμαξ στρεφομένη πρὸς Ἀνατολὰς ἔφθανε μέχρι τῆς σωζομένης ἐξωτερικῆς θύρας τοῦ γυναικωνίτου. Ἐπειδὴ δὲ εὐθὺς κάτωθεν τῆς θύρας ταύτης εὐρέθη δίλοβον παράθυρον, ἀνοιγόμενον ὑπεράνω τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει πρὸς Νότον ὁ νάρθηξ (ξ. ἀ. σ. 140, εἰκ. 1),

κατεσκευάσθη ἡ κλίμαξ ἐπὶ τόξου, ὅπερ ἐπέτρεψε τὴν διὰ τοῦ εἰρημένου παραθύρου εἴσοδον τοῦ ἐξωτερικοῦ φωτός εἰς τὸν νάρθηκα (πίν. 178α).

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς τὸν γυναικωνίτην ἄνοδος ἐγίνετο καὶ γίνεται ἤδη διὰ κλίμακος ἀνερχομένης ἀπὸ τῆς πρὸς Νότον τοῦ ναοῦ ἀποκαλυφθείσης πλακοστρώτου αἰλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξήρχοντο διὰ θύρας, ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς νοτίας κόγχης τοῦ νάρθηκος, ἥς διατηρεῖται εἰσέτι τό τε κατώφλιον (παρουσιάζον ζωνηρὰ τὰ ἵχνη τριβῆς) καὶ τὸ περίθυρον. Ἀλλὰ καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ δύνатаί τις νὰ προσπελάσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς κλίμακος τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀνοίγματος κατασκευασθέντος κάτωθεν τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς κλίμακος (πίν. 178α).

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ αἰθρίου ἀνεστηλώθη ἐπὶ τῆς σωζομένης βάσεως ὁ πρῶτος ἀπ' Ἀνατολῶν πεσσὸς τῆς βορείου πεσσοστοιχίας τοῦ αἰθρίου (πίν. 178β), λεπτομέρειαν τοῦ ὁποίου παρέχει ὁ πίναξ 179.

ΓΕΡΑΚΙ.

Αἱ εἰς τὸ Γεράκι γινόμεναι ἐφέτος ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Καθ. κ. ᾽Αν. ᾽Ορλάνδου καὶ τοῦ Διευθυντοῦ ᾽Αναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἐφόρου Λακεδαίμονος κ. Χρ. Χρήστου, περιωρίσθησαν δὲ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. ᾽Αθανασίου (πίν. 180α). Ὁ τροῦλλος τοῦ μνημείου τούτου, καταπεσὼν ἄγνωστον πότε ἔνεκα σεισμοῦ, εἶχεν ἀνακατασκευασθῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, οὐχὶ ὅμως μὲ τὸ ἀρχικόν του σχέδιον ἀλλὰ μὲ σημαντικῶς διάφορον αὐτοῦ, ὥς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ πίνακος 180α. Ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικόν του σχέδιον ὑπεδήλουν ὁ ἐλτῇ αὐτῇ κωμοπόλει ἄριστα σωζόμενος βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἀγ. Σώζοντος, ὅστις, πλὴν ἄλλων, παρουσιάζει καὶ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πρὸς τὸν Ἀγ. ᾽Αθανάσιον σχέδιον ἡμικυκλικῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ. Ἀφ' οὗ λοιπὸν κατεμετρήθη, ἐσχεδιάσθη καὶ ἐφωτογραφήθη (πίν. 180α) ὁ ὑφιστάμενος τροῦλλος, ἐγένετο ἡ κατεδάφισις αὐτοῦ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδίας περιῖπου διαμέτρου τρούλλου τοῦ Ἀγ. Σώζοντος, καὶ συμφώνως πρὸς σχετικὸν σχέδιον ἀνακατασκευῆς, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Στίκα. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐργασίας ἐγένετο διὰ τοῦ ἐξαιρέτου εἰδικοῦ οἰκοδόμου ἀρχιτεχνίτου τῆς ἀναστηλώσεως κ. Κωνστ. Σαμιώτη (πίν. 180β).

Πλὴν τῆς ἄνω ἐργασίας ἐγένετο εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. ᾽Αθανασίου καὶ ἡ ἀπόξεις τῶν μεταγενεστέρων λευκῶν ἀμμοκονιαμάτων τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ (πίν. 181) ὥς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν πλινθοπεριβλήτων παραθύρων τῶν 3 ἀψίδων αὐτοῦ. Αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες δεικνύουν τὴν κατάστασιν τοῦ μνημείου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.

ΜΥΣΤΡΑΣ.

Εἰς τὸν Μυστράν ἐγένοντο ἐφέτος στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι διὰ τοῦ Ἐφόρου κ. Χρ. Χρήστου, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου. Ἡ σπουδαιότερα τούτων ἀφεώρα εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἐν ἀποσυνθῆσει εὐρισκομένων τοίχων τῶν ἀνακτόρων τῶν Καντακουζηνῶν (πίν. 182). Εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔφευρεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ τὸν νότιον τοῖχόν του μεγάλα ρήγματα ἀπειλοῦντα νὰ παρασύρουν ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα εἰς καταστροφὴν (πίν. 182β), ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ἐμπειροτάτου περὶ τὰ βυζαντινὰ ἀρχιτεχνίτου τῆς ἀναστηλώσεως Κωνστ. Σαμιώτη ἡ στερέωσις ὅλων τῶν κινδυνευόντων τμημάτων, ὥς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν παραθύρων τῆς νοτίας ὀψεως ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων σωζομένων ἀκεραίων τῆς αὐτῆς πλευρᾶς (πίν. 183). Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ὅπου αἱ ζημίαι ἦσαν ἐπίσης σοβαραὶ καὶ ἦτο ἀπαραίτητος ἡ στερέωσις διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, ὥς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν παραθύρων (πίν. 184α), ἵνα ἐπιτευχθῇ ἡ ἐνότης τῆς κυρίας αὐτῆς πλευρᾶς τῶν ἀνακτόρων (πίν. 183β).

Περιορισμέναι ἐργασίαι στερεώσεως ἐγένοντο ἐπίσης εἰς τμήμα τοῦ συνδέοντος τὰ ἀνάκτορα τῶν Καντακουζηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων κτίσματος, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν τοίχων του ἐκινδύνευον νὰ καταρρεύσουν.

Διὰ νὰ προληφθῇ ὁ κίνδυνος τῆς περαιτέρω καταστροφῆς τῶν ὀλίγων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐγένετο πλήρης κεράμωσις τοῦ ναοῦ. Πλήρης ἀνακεράμωσις ἐγένετο ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας. Εἰς τὴν μεταξὺ Ἀγ. Νικολάου καὶ Ἀγ. Σοφίας περιοχὴν ἐστερεώθησαν τμήματα κινδυνευόντων τοίχων ἰδιωτικῶν οἰκοδομημάτων ἐβελτιώθη δὲ καὶ ἡ ὁδὸς καθόδου πρὸς τὰ ἀνάκτορα.

Εἰς τὴν Μητρόπολιν ἀνεσύρθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν αἱ κέραμοι βελτιωθείσης τῆς κεραμώσεως εἰς τὸ δυτικὸν μέρος, ὅπου οἱ τοῖχοι ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐδέχοντο ὕγρασίαν. Εἰς τὴν Μητρόπολιν ἐπίσης συνεχίσθη ἡ ἐργασία καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ εἰδικοῦ συντηρητοῦ ζωγράφου κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ τοῦ συνεργείου του. Ἀνακεράμωσις ἀνελήφθη ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ναῖσκον τοῦ Ἀϊ Γιαννάκη, ὥς καὶ καθαρισμὸς τῆς κεραμώσεως εἰς τὸν ναὸν τῆς Περιβλέπτου, ὅπου κατόπιν τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένων ἐργασιῶν ἐπετεύχθη ἡ πλήρης στεγανοποίησις τῆς στέγης κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα, ἡ ἐκ τοῦ ὁποίου εἰσδύονσα ὕγρασία κατέστρεψε τὰς τοιχογραφίας.

Τέλος σιδηρὰ ὕλοστάσια ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν Μητρόπολιν, ἐβελτιώθησαν δὲ καὶ τμήματα διαφόρων δρόμων ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου

ΘΕΑΤΡΟΝ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ.

Αἱ συνεχισθεῖσαι καὶ κατὰ τὸ 1964 ἐργασίαι τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου Μεγαλοπόλεως ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα καὶ τοῦ Ἐφόρου κ. Χρυσ. Χρήστου εἶχον ὥς κύριον σκοπὸν τῶν νὰ ὁλοκληρώσουν τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου κατὰ τὰς δύο παρόδους καὶ νὰ προπαρασκευάσουν τοιουτοτρόπως τὰς μελλοντικὰς ἐργασίας στερεώσεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ γίνων. Ἐνῶ κατὰ τὰ παρελθόντα δύο ἔτη ὁ κύριος τομεὺς τῆς ἐργασίας ἦτο εἰς τὴν μεσημβρινὴν (ἀριστερὰν πλευράν) ἀπόδοον, ὅπου εὐρίσκεται καὶ ἡ σκηνοθήκη, καὶ ἐλάχιστα εἶχεν ἑκταθῇ εἰς τὴν βορείαν, κατὰ τὸ τρέχον ἔτος συνεκεντρώθη εἰς τὴν δευτέραν. Τὰς μεγαλύτερας δυσκολίας παρέσχεν ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων ἀπὸ ὅλον τὸ πλάτος τῆς παρόδου καὶ κατὰ τὸν τρόπον, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ αὕτη εἰς τὴν ἀρχικὴν της μορφήν. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ὅπου εὐρίσκοντο λίθοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταπέσει ἐκ τῆς παρόδου, ἀφέθησαν εἰς τὴν θέσιν των. Ἐπίσης δύο μεγάλα δένδρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο ἀκριβῶς παρὰ τὸν τοῖχον τῆς παρόδου ἄνω, καὶ διὰ τῶν ριζῶν των εἶχον ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦν ρήγματα εἰς αὐτόν, ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον νὰ κοποῦν προτοῦ προκαλέσουν περαιτέρω ζημίας. Μετὰ τὰς ἐργασίας καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ἡ ἀπόδοος παρουσιάζει τὴν ὄψιν τοῦ πίν. 185α. Ὅλη ἡ ἀπόδοος παρουσιάζεται ἐπιβλητικὴ διὰ τῶν σημειωθεῖσων καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος πέντε ἀντηρίδων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο εἶναι μικρότεραι τῶν τριῶν ἄλλων καὶ ἔχουν ἓν εἶδος βαθμιδωτῆς διατάξεως (πίν. 185β). Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τῶν καθέτως πρὸς τὴν ἀπόδοον βαινουσῶν ἀντηρίδων σχηματίζονται πέντε σχεδὸν ἰσομεγέθεις χώροι, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἀποδυτήρια ἢ διαμερίσματα τῶν ὑποκριτῶν, ἐκ τούτων δὲ ὁ πρῶτος ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας ἔχει καὶ τοῖχον παράλληλον πρὸς τὸν τῆς παρόδου καὶ ἐπομένως τὸν χαρακτῆρα δωματίου κλειστοῦ. Ἡ τοιχοδομία τόσον εἰς τὸν τοῖχον τῆς παρόδου ὅσον καὶ τῶν ἀντηρίδων εἶναι ἰσοδομικὴ καὶ ἐπιμελημένη καὶ κατὰ τρόπον ὥστε ἡ σειρὰ τῶν δόμων τῆς παρόδου νὰ φαίνεται ὅτι συνεχίζεται καὶ εἰς τὰς ἀντηρίδας (πίν. 186α). Εἰς μερικὰς περιπτώσεις οἱ λίθοι εἶναι εἰργασμένοι φέροντες περιτένειαν περιβάλλονσαν ὀλίγον ἔξωρον ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία πάντως διαφέρει εἰς τὰς δύο παρόδους (τῆς βορείας παρόδου πρβλ. πίν. 186β). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἴσως εἶναι σκόπιμον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ τοῖχος τῆς μεσημβρινῆς παρόδου εἶναι καλύτερον εἰργασμένος καὶ τμήματα τοῦ διαζώματος εἶναι καὶ διὰ λίθου ἄλλης ποιότητος λευκοτέρου καὶ στερεωτέρου τοῦ λίθου τῆς βορείας παρόδου. Μάλιστα εἰς τὴν μεσημβρινὴν ἀπόδοον οἱ περισσότεροι τῶν δόμων φέρουν κατὰ τοὺς ἀρμούς συνδέσεως ἐμφανῶς κόνιαμα ἐξαιρετικῆς ποιότητος (πίν. 187α),

ὅπου διακρίνεται ἄνω ἢ διαφορὰ τῶν λίθων καὶ τῆς ἐργασίας καὶ κάτω ἄρμοι μετὰ κονιάματος.

Ἡ ἀποχωμάτωσις εἰς τὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ὀρχήστραν χώρον ἔφθασε μέχρι τοῦ δαπέδου ταύτης καὶ ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθη σημαντικὸς ἀριθμὸς λιθίνων τεμαχίων προερχομένων τόσον ἐκ τῶν ἐδωλίων τοῦ θεάτρου, ὅσον καὶ ἐκ τῶν μελῶν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοσιλίου (πίν. 187β). Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου αὐτοῦ εὐρέθη ἐπίσης καὶ σωλὴνωσης τετραγώνου διατομῆς πηλίνῃ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὀρχήστραν καὶ ἐπομένως λοξῶς ὡς πρὸς τὸν τοῖχον τῆς παρόδου τοποθετημένη, ὡς καὶ τοῖχος ἀγνώστου προορισμοῦ ὀλίγον ἔμπροσθεν αὐτοῦ τῆς παρόδου, ὕψους μόλις 0.10 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καλῆς ἀσφαλῶς κλασσικῆς ἐποχῆς (πίν. 188α). Μίαν ἐξηγήσιν τῆς συσσωρεύσεως εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν λίθων ἀπὸ διαφόρους κατευθύνσεις ἔχομεν πιθανώτατα διὰ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνευρέσεως τοῦ μικροῦ ἀσβεστοποιητικοῦ κλιβάνου, τοῦτο δὲ ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ λίθοι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐκαλύπτοντο δι' ἐλαχίστου χώματος, ἐπομένως εἶχον συγκεντρωθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λειτουργίας του, ἴσως τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1964 ἔληξεν ἡ πρώτη φάσις τῶν πρὸς καθαρισμὸν τῶν παρόδων προσπαθειῶν καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τῆς στερεώσεως τῶν διασωζομένων καὶ κατεσπαρμένων δόμων τῶν παρόδων, μετὰ τὴν ὁποίαν θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ καὶ πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις συνέχισις τῶν ἐργασιῶν (πρβλ. καὶ πίν. 188β μίαν γενικὴν ἄποψιν τῆς βορείας παρόδου ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας τοῦ Θεάτρου).

ΛΕΥΚΑΔΙΑ ΝΑΟΥΣΗΣ. Κατὰ τὸ 1964 δὲν ἐγένοντο ἐργασίαι ἀνασκαφῆς μακεδονικῶν τάφων παρὰ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης, συνεχίσθησαν ὅμως διὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φωτίου Πέτσα αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων ἐν γένει, δαπάναις καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τῆς Ὑψηρείας Ἀρχαιοτήτων. Οὕτως ἐπερατώθη καὶ τὸ στέγαστρον τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων (πίν. 184β).

Ἐξετελέσθησαν ἐπίσης τὰ ἀπαραίτητα τελικὰ σχέδια πρὸς δημοσίευσιν τοῦ τάφου τούτου, ἐν οἷς καὶ ἐγγρωμον σχέδιον ὁλοκλήρου τῆς προσόψεως.

Ἐγένοντο ἐπίσης ἀντίγραφα εἰς φυσικὸν μέγεθος τῶν τεσσάρων μορφῶν ἥτοι τοῦ νεκροῦ, τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ ἀποπερατωθὲν Μουσεῖον Βεροίας.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ὁ ἐπὶ συμβάσει προσληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐμπειρότατος συντηρητὴς κινητῶν ἀρχαίων κ. Ζαχαρίας Κανάκης εἰργάσθη εἰς τὰς ἑξῆς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας καὶ ἀνασκαφὰς κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν οἰκείων ἐφόρων καὶ ἀνασκαφῶν.

Εἰς Θ ή β α ς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νεωστὶ ἀποκαλυφθέντων εὐρημάτων τοῦ Καδμείου καὶ τοῦ οἰκοπέδου Πανλογιάννη (χρυσῶν καὶ πολυτίμων λίθων, κοσμημάτων ἐλεφαντίνων καὶ ἐκ φαγεντιανῆς, πηλίνων πινακίδων, τοιχογραφιῶν κλπ.).

Εἰς Ἀ ρ γ ο σ τ ό λ ι ο ν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καταστραφέντων προϊστορικῶν ἀγγείων τῆς Κεφαλληνίας.

Εἰς Π ά τ ρ α ς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἐφόρου κ. Ζαφειροπούλου προερχομένων ἀγγείων.

Εἰς Ἰ ω ά ν ν ι ν α διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀγγείων καὶ μολυβδίνων ἐλασμάτων, συγκόλλησιν μεγάλων ἀγγείων καὶ ἀμφορέων καὶ δύο μεγάλων πύθων τοῦ νεκρομαντείου τῆς Ἐφύρας.

Εἰς Χ ώ ρ α ν Τριφυλίας διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν νεωστὶ εὐρεθέντων Μεσοελλαδικῶν ἀγγείων ὥς καὶ τῶν τῆς Κουκουνάρας.

Τέλος ἐκ νέου εἰς Θ ή β α ς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο μεγάλων ἐλεφαντίνων κιονίσκων (ἀποτελουμένων ἐξ ἑκατοντάδος τεμαχίων), τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Κεραμοπούλλου πολυτίμων εὐρημάτων καὶ τὴν συγκόλλησιν τῶν ἐσχάτως εὐρεθέντων ἐλεφαντίνων πλακιδίων.

Γ'. ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΚΛΠ. ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Συνεχίζουσα τὴν πρὸς τὸ κράτος ἐπικουρίαν τῆς ἐδαπάνησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1964 διὰ τελικοὺς λογαριασμοὺς ἀνεγέρσεως Μουσείου Τήνου καὶ κατασκευὴν μαρμαρίνης ἐπιγραφῆς δρχ. 4.222.

Δ'. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Διὰ ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων χάριν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνασκαφῶν διέθεσεν ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὰ κάτωθι ποσά :

- α) Δι' ἀγορὰν δύο ἀγρῶν εἰς Ἀμφίπολιν δρχ. 11.500.
- β) Δι' ἀγορὰν ἀγροῦ εἰς θέσιν Καστρί Ἡρακλείου Κρήτης δρχ. 10.022.50.
- γ) Δι' ἀγορὰν ἀγροῦ εἰς Κάτω Ζάκρον Κρήτης κλπ. δρχ. 24.000.
- δ) Δι' ἀγορὰν κτήματος καὶ ἀγροῦ εἰς Μεσσήνην κλπ. δρχ. 63.317.

Ε'. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δημοσιευτικὴ δρᾷσις τῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη δραστηρίως καὶ κατὰ τὸ 1964 ἐποπτεία τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, τοῦ Συμβούλου κ. Ν. Κοντολέοντος καὶ τῆς Δίδος Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου. Ἰδού δὲ εἰς τὴ συνίσταται ἡ δρᾷσις αὕτη :

α) Περαιοῦται ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ κυκλοφορηθῇ ὁ τόμος τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 1959 καὶ παρεδόθη πρὸς στοιχειοθεσίαν ὁ τόμος τοῦ ἔτους 1962.

β) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθησαν οἱ τόμοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῶν ἐτῶν 1959, 1960 καὶ 1961. Ὅσονούπω θὰ κυκλοφορηθῇ καὶ ὁ τόμος τοῦ ἔτους 1962. Εὐρίσκεται περὶ τὸ πέρας καὶ ὁ τόμος τοῦ ἔτους 1963, ἤρχισε δὲ ἤδη καὶ ἡ στοιχειοθεσία τοῦ τόμου τοῦ ἔτους 1964.

γ) Περαιοῦται ἡ ἐκτύπωσις (ἐπιμελεία τῆς Κ^{ας} Μαρίας Γαβρίλη) τοῦ Α' τόμου τοῦ «Χαριστηρίου εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον», εὐρίσκονται δὲ ὑπὸ ἐκτύπωσιν ὁ Β' καὶ Γ' τόμος.

δ) Ἐξετυπώθη ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ τοῦ ἐφόρου κ. Σωτηρίου Δάκαρη «Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν».

ε) Ἐγένετο φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τοῦ ἔργου τοῦ Τσουντα : «Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις τοῦ Διμηγίου καὶ Σέσκλου».

στ) Ἐξετυπώθη τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1964.

Κατὰ τὸ 1964 εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τόμοι ἐν ὅλῳ 1615, ἐξ ὧν 1240 δι' ἀγορᾶς, 182 δι' ἀνταλλαγῆς καὶ 193 ἐκ δωρεᾶς.

Ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς ἡ Ἑταιρεία εἰς τοὺς εἰς Ἑσπερίαν διὰ περαιτέρω σπουδὰς μεταβάντας ὑποτρόφους Ἑπιμελητὰς Ἀρχαιοτήτων : Βασ. Πετράκον, Αἰκ. Ρωμοπούλου καὶ Ἀγγελ. Ἀνδρειωμένου διὰ ποσοῦ 6.701.

Ἐνίσχυσεν ὡσαύτως ἡ Ἑταιρεία διὰ ποσοῦ δρχ. 160.000 τὴν ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν συγγενῶν Ἰδρυμάτων (Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἑπιστημονικῆς Ἑταιρείας, Λαογραφικῆς Ἑταιρείας, Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Θεολογικοῦ Κέντρου, Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν καὶ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν).

Δι' ἐπιστημονικὰς διαλέξεις καὶ ἀνακινώσεις ἐδαπάνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία δρχ. 2.784.

Δι' ἀποζημίωσιν τῶν Συνεργείων ταξινομήσεως τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας διετέθησαν δρχ. 18.750.

Δι' ἀποζημίωσιν ἐκτάκτων βοηθῶν εὐρετηριάσεως παλαιότερων τόμων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος διετέθησαν δρχ. 206.199.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου ἐπερατώθη διὰ τῶν Κυριῶν Ἀθηνᾶς Καλογεροπούλου καὶ Μαρίας Προῦνη καὶ τῇ ἐπιστημονικῇ καθοδηγήσει τοῦ Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας κ. Χρ. Καρούζου ἡ ἀποδελτίωσις τῶν ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι καὶ τοῦ 1890 τόμων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, ἐγένετο δ' ἐπίσης καὶ ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία τῶν δημοσιευθησομένων εἰς τὸ Εὐρετήριον λημμάτων μέχρι τοῦ ἔτους 1882.

ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1964

ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26ῃ Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑνακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ τετάρτου ἔτους, ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος Κυριακῇ καὶ ὥρα 9.30 ἀκριβῶς, συνήλθον ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν Ἑταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1964 ὑπ' αὐξ. ἀρ. 34 Δημ. Δημητρακάκης, 93 Κων. Κτιστόπουλος, 210 Ἰω. Τριανταφυλλόπουλος, 190 Γεώργ. Σπυριδάκης, 147 Στυλ. Παπαδόπουλος, 143 Μαρία Παντελίδου, 165 Κωνστ. Πέππα - Δελμούζου, 12 Ἀνδρ. Βαβρίτσας, 58 Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου, 44 Ν. Ζαφειρόπουλος, 134 Χρήστος Ντούμας, 183 Αἰκατ. Ρωμιοπούλου, Ἀντ. Θρεψιάδου, Χρυσ. Καρδαῖ, 169 Φ. Πέτσας, 176 Μιλτ. Πουρῆς, Κων. Ἀδαμίδης, 130 Γεώργ. Μυλωνᾶς, 80 Νικ. Κοντολέων, 30 Σωτ. Δάκαρης, 42 Φανή Δροσογιάννη - Κουτσοκώστα, 208 Ἰω. Τραυλός, 212 Νικ. Τωμαδάκης, 39 Εὐανθία Δονακίη, 17 Μαρία Βελουδίου, 98 Παῦλος Λαζαρίδης, 3 Κων. Ἀλεξανδρῆς, 136 Ἀδαμαν. Οἰκονομίδου, 221 Ἀθαν. Χατζηκακίδης, 27 Ἀρτ. Γιαννουλάτου, 174 Παν. Πουλίτσας, 137 Ἀναστ. Ὁρλάνδος, 196 Ἐβη Στασινοπούλου - Τουλούπα, 154 Κωνστ. Παπακωνσταντίνου, 52 Θωμᾶς Καζαμίας, 128 Νικόλ. Μπουφίδης, 66 Ἀπόστ. Καρανδρέας, 117 Δημ. Μιράσγετζης, 144 Ἀ. Παπαγιαννόπουλος - Παλαιός, 150 Γεώργ. Παπαθανασόπουλος, 11 Ἰω. Ἀντωνιάδης, 216 Ἰωάν. Φραγκιδάκης, 207 Χάρης Τούλ, 54 Ἰω. Καλιτσουνάκης, 48 Βασ. Θεοφανείδης, 21 Τιμ. Βουκίδης, 200 Εὐστ. Στίκας, 156 Ἰω. Παπασταύρου ἦτοι ἐν ὄλῳ 48 ἑταῖροι, ἵνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Ὁργανισμοῦ, ἐκλέξωσι τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ Ἐξελεγκτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπεῖαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1964, ἀκούσωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἑκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἑκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1963.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Παν. Πουλίτσας ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τῆς Συνεδρίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἑταίρους εἰς ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανεράς ψηφοφορίας. Ἐξελέγησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Νικόλαος Τωμαδάκης, Α' Γραμματεὺς ὁ κ. Ἰωάννης Τριανταφυλλόπουλος καὶ

Β' Γραμματεὺς ὁ κ. Γεώργιος Σπυριδάκης. Ὁ ἐκλεγείς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς ἠδχαρίστησε τοὺς ἐταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1963. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Ἰω. Τριανταφυλλόπουλος ἀνέγνωσε τὴν ἐκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας φέρουσαν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ. κ. Ἰωάν. Δημαρᾶ, Δ. Κ. Δημητρακάκη, Κ. Γ. Μαυρομάτη, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου καὶ Μιλτιάδου Πουρῆ.

Περαίνουσα τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προέτεινεν, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1963 ὡς ὁρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους 1963.

Μετὰ τὴν ἐγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ὁ κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1964.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν κ. κ. Φωτίου Πέτσα καὶ Χρήστου Ντούμα προσῆλθον, ἀναγινωσκομένου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου, καὶ ἐψηφίσαν ἐταῖροι 41, γενομένης δὲ διαλογῆς ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον Ἰωάν. Δημαρᾶς 40 ψήφους, Δ. Κ. Δημητρακάκης 40 ψήφους, Κ. Γ. Μαυρομάτης 41 ψήφους Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου 41 ψήφους, Μιλτ. Πουρῆς 41 ψήφους, Ἰω. Τριαντὸς 1 ψῆφον καὶ Κων. Δαβάρας 1 ψῆφον. Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1964 οἱ κ. κ. Ἰωάν. Δημαρᾶς, Δ. Κ. Δημητρακάκης, Κ. Γ. Μαυρομάτης, Κων. Παπακωνσταντίνου καὶ Μιλτ. Πουρῆς.

Εἶτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς ἐκάλεσε τὸν Γεν. Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1963.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην Ἐθνικὴν ἐργασίαν. Εἶτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 12.30'.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ
Ὁ Ἀντιπρόεδρος
ΝΙΚ. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς
ΙΩΑΝ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ὁ Β' Γραμματεὺς
ΓΕΩΡΓ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

Οἱ Ψηφολέκται

ΦΩΤΙΟΣ ΠΕΤΣΑΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1964

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κύριε Πρόεδρε,

Οί ύπογεγραμμένοι αποτελούντες την Έξελεγκτικήν Έπιτροπήαν τής Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1964, προσκληθέντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 281 τῆς 5ης Ἀπριλίου 1965 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1964, ἐκ τῶν ταμακῶν καὶ λογιστικῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα :

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι

Α'. Χρηματικόν.

Ταμείον.

α) Χ ρ έ ω σ ι ς :

1.	Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν 31 Δεκεμβρίου 1963	δραχ.	3.943,70
2.	» ἔσοδα Γ. Προϋπολογισμοῦ 1/1 - 31/12/1964	»	6.064.340,20
3.	» τὴν Ἑθνικὴν Τράπεζαν, προῖδὸν κληρωθεισῶν εἰς τὸ ἄρτιον ὁμολογιῶν	»	186.735.—
4.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἑθνικῇ Τραπεζῇ Α'	»	129.871.—
5.	» » » » » Β'	»	5.618.127.—
6.	» Ἑγγυήσεις	»	1.500.—
7.	» Σῶμα Ἑλλήνων Προσκόπων	»	29.139.—
8.	» ὑπεραστικὰς τηλεφωνικὰς συνδιαλέξεις καὶ κοινόχρηστα	»	689,70
9.	» διαφόρους λογ/σμοὺς - φόρος Ζ' κατηγορίας	»	7.991.—
10.	» ἀκύρωσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 651 Γραμματίου εἰσπράξεως	»	5.025.—
	<i>Σύνολον</i>	»	<u>12.047.361,60</u>

I KATHΓΟΡΙΑ

β) Ἔξοδα τακτικά

1. Εἰς ἔξοδα Διοικήσεως - Μισθοί, ἐπιδόματα, ἀποζημιώσεις	δραχ.	903.976,40
2. » ἔξοδα γραφείων, φωτισμός, θέρμανσις, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεγραφικά, τηλεφωνικά, στολαὶ κλητῆρων κ.τ.λ.	»	175.749,30
Δικαστικά καὶ συμβολαιογραφικά	»	17.618,50
3. » ἔξοδα κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας - συντηρήσεις τοῦ Μεγάρου, ἀμοιβαὶ συντηρητῶν, ἐπιπλώσεις, ἱματισμός, σκεύη, φόροι Δημοσίου καὶ Δημοτικοί, ἀσφάλιστρα κ.τ.λ.	»	424.176,50
4. » ἔξοδα βιβλιοθήκης - συντηρήσεις καὶ πλουτισμός	»	221.641,10
5. » ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας - Ἀνασκαφαί, ἀπαλλοτριώσεις, ἀναστηλώσεις, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευαὶ μουσείων, πλουτισμός βιβλιοθηκῶν μουσείων	»	2.072.182,10
6. » ἔξοδα ἐκτυπώσεως δημοσιευμάτων - ἔκδοσις Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων, ἀποζημιώσεις συγγραφέων κ.τ.λ.	»	861.790.—
7. » ἔξοδα οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων, ὑποτροφικῶν, εκπαιδευτικῶν ταξιδίων	»	174.145.—
8. » ἔξοδα ἀποζημιώσεων συνεργείου ταξινομήσεως τοῦ Ἀρχείου καὶ ἐκτάκτων βοηθῶν εὐρετηρίου Α.Ε., ἀπρόβλεπτα ἔξοδα κ.τ.λ.	»	278.600,60
Σύνολον	»	5.129.879,50

II KATHΓΟΡΙΑ

9. » ἀπόδοσιν κρατήσεων ὑπὲρ τρίτων ἐκ μισθωμάτων καὶ τῶν ἀποδοχῶν τῶν ὑπαλλήλων	»	142.186.—
Σύνολον ἐξόδων	»	5.272.065,50

β) Πίστις.

Δι' ὅσα κατέβαλε τὸ Ταμεῖον.

1. Εἰς ἔξοδα Γεν. Προϋπ/σμοῦ ἀπὸ 1/1 - 31/12/64 .	δραχ.	5.272.065,50
2. Δι' ἀγορὰν νέων μετοχῶν Ἑθνικῆς Τραπεζίης . . .	»	248.899.—
3. » » » » Τραπεζίης τῆς Ἑλλάδος . . .	»	498.680.—
4. » » » ὁμολογιῶν Δ.Ε.Η. καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως 5 1/2 % 1964	»	539.361.—
5. Εἰς καταθέσεις παρὰ τῇ Ἑθνικῇ Τραπεζῇ Α' . . .	»	1.116.979.—
6. » » » » » Β' . . .	»	4.284.433,30
7. Εἰς καταθ. παρὰ τῇ Ἑθν. Τραπ. λ/σμοὺς Κλ/των .	»	11.569.—
8. Εἰς διαφόρους λογ/σμοὺς - φόρος Ζ' κατηγορίας .	»	7.946.—
9. Εἰς προσωρινοὺς λογαριασμοὺς	»	10.000.—
10. Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου τοῦ Ταμεῖου τῆς 31/12/1964 .	»	28.714,40
Σύνολον	»	<u>12.018.647,20</u>

Β'. Ἀνάλυσις Ἑσόδων καὶ Ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ Χρ. 1964

I ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

α) Ἑσοδα

1. Ἀπὸ προσόδους ἀκινήτου περιουσίας - Μισθώματα	δραχ.	565.475.—
2. » προσόδους κινητῆς περιουσίας - Μερίσματα καὶ τοκομερίδια	»	962.777.—
3. » τόκους καταθέσεων	»	54.509.—
4. » ἀντίτιμον ἐκ πωλήσεως δημοσιευμάτων . . .	»	115.330.—
5. » εἰσφορὰς - συνδρομὰς	»	3.018.753,20
6. » διάφορα καὶ ἑκτακτὰ ἔσοδα	»	98.044.—
7. » ἔσοδα παρελθουσῶν χρήσεων	»	1.063.540.—
Σύνολον	»	<u>5.878.428,20</u>

II ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Κίνησις κεφαλαίων

1. Ἀπὸ παρακράτησιν χαρτοσήμου ἐκ μισθωμάτων .	»	5.310.—
2. » κρατήσεις ὑπὲρ τρίτων ἐκ τῶν ἀποδοχῶν τῶν ὑπαλλήλων	»	180.602.—
Σύνολον ἔσόδων	»	<u>6.064.340,20</u>

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν κονδυλίων ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς χρήσεως 1964 καὶ ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ἐντυπον ἀπολογισμὸν τοῦ σκέλους τῶν ἐσόδων, προκύπτει ὅτι αἱ ἐπὶ ἑλαττον διαφοραὶ δικαιολογοῦνται ὡς κάτωθι :

1) Τὰ ἐκ μισθωμάτων	δραχ.	46.500.—
α) λόγῳ καθυστερήσεως δύο ἐνοικίων τοῦ ἐν ἐσοχῇ ὁρόφου ὑπὸ τοῦ Σώματος Ἑλλήνων Προσκόπων δραχ. 30.000.— καὶ β) ὅτι τὸ ἐνοίκιον τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1964 τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων ὑπὸ τῶν ἐνοικιαστῶν Μανιατοπούλου, Βαγιωνῆ καὶ Σία ἐπληρώθη ἐντὸς τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1963 καὶ κατὰ συνέπειαν κατεχωρίσθη εἰς τὰ ἔσοδα τῆς χρήσεως 1963 δραχ. 16.500.—.		
2) Τὸ ἐκ τοκομεριδίων ὁμολογιῶν	»	15.880.—
λόγῳ κληρώσεως εἰς τὸ ἄρτιον ὁμολογιῶν Δανείου Δ.Ε.Η. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 1964.		
3) Τὸ ἐκ καθαρῶν κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων	»	1.000.000.—
διότι δὲν εἶχεν ἡ ὑπηρεσία τῶν Κρατικῶν Λαχείων ἀποπερατώσει τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Δ' τριμηνίας 1964.		
Σύνολον	»	<u>1.062.380.—</u>

Ἀποτελέσματα τῆς χρήσεως 1964

Ἔσοδα πραγματοποιηθέντα	δραχ.	6.064.340,20
Ἔξοδα πληρωθέντα	»	5.272.065,50
Περίσσευμα πραγματοποιηθὲν	»	<u>792.274,70</u>

Γ'. Γενικὸς Ἱσολογισμὸς**1. Ἐνεργητικὸν**

Τὸ Ἐνεργητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1964 ἀνήρχετο εἰς δραχ. 39.318.617,45 ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς κονδυλίων :

1.	Ἀπὸ ὑπόλ. μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ τὴν 31/12/64 .	δραχ.	28.714,40
2.	» ἀκίνητα κτήματα	»	4.614.433,70
3.	» Μέγαρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	19.159.669.—
4.	» ἐπιπλα καὶ σκευὴ	»	1.206.770,80
5.	» ὁμολογίας πρὸς φύλαξιν	»	5.257.084,30
6.	» μετοχὰς πρὸς φύλαξιν	»	6.552.215,05
7.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α'	»	1.435.653,40
8.	» » » » Β'	»	1.032.464,50
9.	» καταθέσ. παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπεζῇ κλ/των	»	31.583.—
10.	» διαφόρους λογ/σμοὺς - φόρος Ζ' κατηγορίας	»	29,30
Σύνολον ἐνεργητικοῦ			39.318.617,45

2. Παθητικὸν

Τὸ Παθητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1964 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχ. 39.318.617,45 ἀποτελούμενον ἐκ τῶν κάτωθι κονδυλίων :

1.	Κεφάλαιον	δραχ.	37.354.553,25
2.	Ἀντίτιμον ἐκ πωλήσεως οἰκοπέδων	»	1.170.289,50
3.	Περισσεύματα τῆς τρεχούσης χρήσεως	»	792.274,70
4.	Ἐγγυήσεις	»	1.500.—
Σύνολον παθητικοῦ			39.318.617,45

Δ'. Περιουσία τῆς Ἑταιρείας

Ἡ περιουσία τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1964 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν **39.318.617,45** δραχμῶν ἀποτελουμένη ἐκ τῶν αὐτῶν ὑπολοίπων τῶν ἐν τῷ ἐνεργητικῷ ἀναγραφομένων λογαριασμῶν.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπὴ προτείνει, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσιν καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν Ἀπολογισμὸν καὶ τὸν Ἱσολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1964 τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1964

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ

ΙΩΑΝ. ΔΗΜΑΡΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

ΚΩΝΣΤ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΜΙΑΤ. ΠΟΥΡΗΣ

**Πίναξ ἐμφαίνων τὰ χρεόγραφα τῆς Ἑταιρείας
κατὰ τὴν 31/12/1964**

α) Ὑπομολογία

1)	405	Ἑθν. Δαν. 1889 Παγίου	δραχ.	88.—
2)	75	» » 1890 Σιδηροδρ. Λαρίσης	»	20.—
3)	121	» » 1907 Ἀμύνης	»	8.—
4)	235	» » 1914 τῶν 500 ἑκατομ.	»	243.—
5)	1	» » 1893 Κεφαλαιοποιήσεως καὶ ἀ- πόδειξις φρ. 140	»	1.—
6)	30	» » Πατριωτικοῦ	»	1.—
7)	25	» » Προσφυγικοῦ	»	25,70
8)	155	» » Κτηματικῆς Τραπεζῆς 1930	»	205,60
9)	95	» » » 1927	»	126.—
10)	175	Λαχειοφ. Δαν. Ἐνοποιήσεως 2 1/2 % 1962	»	2.—
11)	6100	Δανείου Δ.Ε.Η. 7 1/2 % 1959	»	915.095.—
12)	9550	» Δ.Ε.Η. 7 % 1960	»	1.432.710.—
13)	8576	» Δ.Ε.Η. 7 % 1961	»	1.289.261.—
14)	300	Λαχειοφ. Δαν. Οἶκον. Ἀναπτύξ. 5 % 1960	»	156.330.—
15)	7950	» » » » 5 % 1960	»	1.212.968.—
16)	500	» » » » 5 1/2 % 1964	»	250.000.—
Σύνολον				<u>5.257.084,30</u>

β) Μετοχαὶ

1)	874	Μετοχαὶ Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος	δραχ.	681.671,50
2)	4988	» Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος	»	5.718.044,50
3)	390	» Ἑθνικῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς	»	118.966,35
4)	416	» Ἑλλην. Ἡλεκτρ. Σιδηροδρόμων	»	33.532,70
Σύνολον				<u>6.552.215,05</u>

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31/12/1964

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1964

Προϋπολογισμοῦ		Ε ἰ δ ο ς ἑ σ ό δ ω ν	Προϋπολο- γισθέντα	Εἰσπρα- χθέντα	Δ ι α φ ο ρ ᾶ	
Κεφ.	Ἀρθρ.				Ἐπὶ πλέον	Ἐπὶ ἔλαττον
A'	1α'-γ'	Μισθώματα	516.000.—	469.500.—	—	46.500.
	2	Παραχώρησις αἰθουσῶν.	80.000.—	95.975.—	15.975.—	—
B'	1	Μερίσματα μετοχῶν.	483.150.—	643.657.—	160.507.—	—
	2	Τοκομερίδια ὁμολογιῶν.	335.000.—	319.120.—	—	15.880.
	3	Τόκοι καταθέσεων παρ' Ἑθνικῇ Τρα- πέζῃ εἰς πρώτην ζήτησιν κλπ. .	60.000.—	54.509.—	—	5.491.
Γ'	1 - 3	Ἀντίτιμον πωλήσεων ἀντιτύπων Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου κλπ. δημοσιευ- μάτων	100.000.—	105.392.—	5.392.—	—
	4	Ἀντίτιμον Ὁδηγῶν ἀρχαίων τόπων καὶ Μουσείων τῆς Ἑλλάδος . . .	5.000.—	9.938.—	4.938.—	—
Δ'	1	Ὑποχρεωτικὴ ἐτησίᾳ εἰσφορὰ ἐταίρων καὶ τέλη ἐγγραφῆς	15.000.—	18.753.20	3.753.20	—
	2	Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθ. κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων. .	4.000.000.—	3.000.000.—	—	1.000.000
Ε'	1 - 4	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα. . .	42.200.—	98.044.—	55.844.—	—
Ζ'	1 - 4	Ὑπόλοιπα χρῆσ. 1963 μὴ εἰσπραχθέντα	2.550.000.—	1.063.540.—	—	1.486.460
		Σύνολον ἐσόδων	8.186.350.—	5.878.428.20	246.409.20	2.554.331
Z'	1	Ἐκ παρακρατήσεως χαρτοσήμου ἐκ μι- σθωμάτων	9.850.—	5.310.—	—	4.540
	2	Ἐκ παρακρατήσεως κρατήσεων ἐπὶ ἀποδοχῶν ἐν γένει	160.000.—	180.602.—	—	—
			—	—	20.602.—	—
		Γενικὸν σύνολον.	8.356.200.—	6.064.340.20	267.011.20	2.558.87

Ἀνάλυσις τοῦ Κεφαλαίου Γ', ἄρθρ. 1 - 3.

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων.

1)	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	»	8.005.—
	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	9.016.—
	Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	13.132.—
2)	Διάφορα Δημοσιεύματα	Δραχ.	75.239.—
3)	N. Κοντολέοντος. «Ὁδηγὸς Δίγλου» 1950	»	9.938.—
	Σύνολον	»	115.330.—

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1964

Ὁ Ταμίας
Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣὉ Λογιστὴς
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

ΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1964

Προϋπολογισμού		Εἶδος ἐξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωματικά πιστώσεις	Ἐγκριθέντα	Πραγματοποιηθέντα	Διαφορά ἐπὶ ἔλαττον
εφ.	Ἀρθρ.						
1α-ιβ'		Μισθοί, ἐπιδόματα προσωπικοῦ	964.179.—	—	964.179.—	836.438.50	127.740.50
2 - 6		Ἀποζημιώσεις ἐν γένει	235.601.—	—	235.601.—	67.537.90	168.063.10
7α - ζ'		Θέρμανσις, φωτισμός, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεφωνικά, στολαὶ κλητῶρων κλπ.	170.000.—	26.500.—	196.500.—	175.749.30	20.750.70
8α - β		Δικαστικά, δικηγορικά, συμβολαιογραφικά	30.000.—	—	30.000.—	17.618.50	12.381.50
1 - 11		Συντήρησις μεγάρων, ἀμοιβὴ συντηρητῶν ἐγκαταστάσεων, ἐπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστά εἰσπρακτορὸς κλπ.	447.000.—	203.500.—	650.500.—	424.176.50	226.323.50
1 - 3		Συντήρησις, πλουτισμός βιβλιοθήκης κλπ. ἔξοδα	420.100.—	—	420.100.—	221.641.10	198.458.90
1 - 5		Ἔξοδα ἀνασκαφῶν, ἀπαλλοτριώσεων, συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις ἀρχαίων μνημείων, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευὴ Μουσείων, ἔξοδα πλουτισμοῦ βιβλιοθηκῶν Μουσείων	3.216.000.—	—	3.216.000.—	2.072.182.10	1.143.817.90
1 - 5		Ἔξοδα ἐκδόσεως Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου, μελετῶν, διατριβῶν καὶ ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	1.172.000.—	—	1.172.000.—	861.790.—	310.210.—
1 - 6		Ἐνίσχυσις ἐπιστημον. περιοδικῶν, πρὸς σπουδὴν ἀρχαιολογίας, πρὸς ἐκδοσιν συγγραμμάτων, ὑποτροφίαι καὶ ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια	435.000.—	—	435.000.—	174.145.—	260.855.—
1 - 5		Ἀποζημιώσεις συνεργείου ταξινομήσεως ἀρχείου, ἐκτάκτων βοηθῶν δι' εἰδικὴν ἐπιστημ. ἐργασίαν, ἔκτακτα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔξοδα	417.320.—	40.000.—	457.000.—	278.600.60	178.349.40
1		Ἔξοδα μὴ τακτοποιηθέντα παρελθόντων οἰκ. ἐτῶν	50.000.—	—	50.000.—	—	50.000.—
1 - 2		Ἀποθεματικά	629.000.—	270.000.—	—	—	—
		Σύνολον ἐξόδων	8.186.200.—	—	7.826.880.—	5.129.789.50	2.697.000.50
1 - 2		Ἀπόδοσις κρατίσεων ἐξ ἀποδοχῶν καὶ μισθωμάτων	170.000.—	—	170.000.—	142.186.—	27.814.—
		Γενικὸν Σύνολον	8.356.200.—	270.000.—	7.996.880.—	5.272.065.50	2.724.814.50

Πιστώσεις		Σύγκρισις πραγματοποιηθέντων ἐσόδων καὶ ἐξόδων.
Ἐγκριθεῖσαι	Πραγματοποιηθεῖσαι	
ἀνασκαφαὶ	1.100.000.—	890.299.—
ἀπαλλοτριώσεις	250.000.—	109.839.50
ἀναστήλωσεις	1.300.000.—	1.047.937.60
ἔξοδα ἀνεγέρσεως Μουσείου Τήνου	10.000.—	4.222.—
πλουτισμός βιβλιοθηκῶν Μουσείων	20.000.—	19.884.—
ἐπιπλώσεις Μουσείου Πειραιῶς	36.000.—	—
	2.716.000.—	2.072.182.10

Α' Ἔσοδα . . Δραχ.	6.064.340.20
Β' Ἔσοδα . . »	5.272.065.50
Περίσσευμα πραγματοποιηθέν »	792.274.70

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΙΣ 1964

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1) ΑΕ 1959.	ἀντίτυπα	500
2) ΑΕ 1960.	»	500
3) ΑΕ 1961.	»	500
4) Σωτήριος Δάκαρης. «Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν».	»	500
5) Χρῆστος Τσουντας. «Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις τοῦ Διμη- νίου καὶ Σέσκλου» (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις).	»	1000
6) Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1964.	»	1000

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς				2) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπρα- χθέν ποσόν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπρα- χθέν ποσόν
1892	1	150	150	1867/68	1	12	12
1929	1	180	180	1868/69	1	12	12
1937 γ'	1	75	75	1869/70	1	12	12
» »	1	120	120	1874/75	1	100	100
1938	1	240	240	1885	1	100	100
1939/41	1	240	240	1888	1	100	100
1942/44	1	240	240	1891	1	50	50
1945/47	1	240	240	1894	1	100	100
1948/49	1	240	240	1895	1	100	100
1950/51	1	240	240	1897	2	100	200
1953-54 α'	1	280	280	1898	1	100	100
» » β'	2	240	480	1909	1	80	80
» » γ'	5	240	1200	1910	1	100	100
1955	6	240	1440	»	1	80	80
1956	1	240	240	1911	1	80	80
1957	4	240	960	1912	1	80	80
1958	5	240	1200	1913	1	80	80
1961	1	240	240	1914	1	80	80
				1915	1	80	80
Σύνολον	35		8.005	Εἰς μεταφ.	20		1.546

2) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας				3) Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωλη- θέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθέν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωλη- θέντες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθέν ποσὸν
Ἐκ μεταφ.	20		1.546	1954	2	25	50
1916/19	1	80	80	»	1	13	13
1920	2	50	100	»	1	15	15
»	2	80	160	»	2	20	40
1921	2	80	160	1957	1	25	25
1922/24	2	80	160	»	1	30	30
1925/26	2	80	160	»	5	40	200
1927	2	80	160	1958	1	38	38
1928	2	80	160	»	1	45	45
1929	2	80	160	»	4	60	240
1930	2	80	160	1959	2	40	80
1931	2	80	160	»	1	48	48
1932	2	80	160	»	5	64	320
1933	2	80	160	1960	2	120	240
1934	2	80	160	»	1	60	60
1935	2	80	160	»	1	72	72
1936	2	80	160	»	5	96	480
1937	2	80	160	1961	3	120	360
1938	2	80	160	»	2	60	120
1939	1	80	80	»	1	72	72
1940	2	80	160	»	14	96	1.344
1941/44	2	80	160	1962	5	100	500
1945/48	2	80	160	»	1	50	50
1949	2	80	160	»	4	60	240
1950	2	80	160	»	15	80	1.200
1951	2	80	160	1963	34	100	3.400
1952	1	250	250	»	1	50	50
»	2	200	400	»	2	60	120
1953	1	100	100	»	46	80	3.680
»	2	80	160				
1954	1	100	100	Σύνολον	164		13.132
»	2	80	160				
1955	2	150	300				
»	3	120	360				
1956	1	150	150				
»	5	120	600				
1957	1	150	150				
»	8	120	960				
Σύνολον	97		9 016				

ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1964

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωλη- θέντα σώ- ματα	Τιμὴ σώμα- τος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι	2	15.—	30.—
	» » » » »	3	9.—	27.—
2	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθή- ναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899 .	1	33.—	33.—
	» » » » »	1	43.—	43.—
3	Π. Καββαδία: Ἱστορία τῆς Α.Ε. 1837- 1900	1	15.—	15.—
4	Comptes rendus du Congrès interna- tional d'archéologie 1 ^{ère} session Athènes 1905	1	50.—	50.—
5	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	1	120.—	120.—
	» » » » »	1	72.—	72.—
	» » » » »	1	96.—	96.—
6	Π. Καββαδία καὶ Γ. Καβεράου: Ἀνα- σκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. 1906-1907 .	1	240.—	240.—
7	Χ. Τσούντα: Προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου	4	240.—	960.—
	» » » » »	28	180.—	5.040.—
8	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων. 1910	1	72.—	72.—
9	Κ. Κουρουνιώτη: Κατάλογος τοῦ Μου- σείου Λυκοσούρας 1911	2	18.—	36.—
10	Ἀ. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία Δελ- φῶν 1912-1917	10	9.—	90.—
	» » » » »	3	15.—	45.—
11	G. Oeconomus: De profusionum . .	1	18.—	18.—
	» » » » »	1	14.50	14.50
12	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου: Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928 . .	2	270.—	540.—
	» » » » »	1	360.—	360.—
13	Γ. Μυλωνᾶ: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλ- λάδι. 1928	9	75.—	675.—
	» » » » »	12	60.—	720.—
	» » » » »	19	45.—	855.—
	» » » » »	1	37.50	37.50
	» » » » »	1	38.—	38.—
14	Ἰω. Γενναδίου: Λόρδος Ἑλγιν. 1930 .	1	60.—	60.—
	Εἰς μεταφορὰν	109		10.287.—

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωλη- θέντα σώμα- τα	Τιμὴ σώμα- τος	Εἰσπραχθέν ποσὸν
15	Ἐκ μεταφορᾶς . . . . . Ἰ. Χατζιδάκι : Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου	109 3		10.287.— 54.—
	» » »	2	18.— 14.50	29.—
16	Γ. Σωτηρίου : Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931. » » »	1 2	240. — 150.—	240.— 300.—
17	Γ. Οἰκονόμου : Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθή- ναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837- 1937. 1938	1 1 1	40.— 32.— 24.—	40.— 32.— 24.—
18	Γ. Οἰκονόμου : Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς Α.Ε. » » »	1 1	10.— 8. —	10.— 8.—
19	Ν. Κοντολέοντος : Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκο- δόμημα χθονίας λατρείας. 1949 . . . » » »	2 4 2	50.— 30.— 25.—	100.— 120.— 50.—
20	Φ. Σταυροπούλλου : Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθη- νᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950 . .	1	30. —	30.—
21	Ἀ. Ξυγγοπούλου : Συλλογὴ Ἑλένης Στα- θάτου. 1950	1 1 2	112.— 84.— 70.—	112.— 84.— 140.—
22	Κων. Ρωμαίου : Κέραμοι τῆς Καλυδῶ- νος. 1951	3 1 1 5	200.— 160.— 120.— 100.—	600.— 160.— 120.— 500.—
23	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου : Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κεί- μενον καὶ λεύκωμα. 1952	1 4	250.— 200.—	250.— 800.—
24	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου : Ἡ ξυλόστεγος παλαιο- χριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμοι Α' καὶ Β' καὶ Εὐρετ. » » »	2 1 12 7 2 1 1	500.— 450.— 400.— 300.— 250.— 50.— 40.—	1.000.— 450.— 4.800.— 2.100.— 500.— 50.— 40.—
	Εἰς μεταφορὰν	176		23.030.—

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωλη- θέντα σώ- ματα	Τιμὴ σώμα- τος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	176		23.030.—
25	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου: Τὰ ὕλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τόμοι Α' καὶ Β'.	2	500.—	1.000.—
	» » »	4	400.—	1.600.—
	» » »	3	300.—	900.—
	» » »	2	280.—	560.—
	» » »	1	250.—	250.—
	» » »	1	240.—	240.—
	» » »	1	175.—	175.—
	» » »	1	150.—	150.—
26	N. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	2	80.—	160.—
27	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας. 1957	5	270.—	1.350.—
28	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. 1957	2	500.—	1.000.—
	» » » »	7	400.—	2.800.—
	» » » »	2	300.—	600.—
	» » » »	3	250.—	750.—
29	Ἰ. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοχαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐλληνικὴν πλαστικὴν. 1957	1	50.—	50.—
30	N. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυ- θμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	2	48.—	96.—
	» » » »	1	30.—	30.—
31	Ἰω. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. 1958 . .	1	60.—	60.—
	» » » »	2	48.—	96.—
	» » » »	5	36.—	180.—
32	B. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων 1958	1	50.—	50.—
	» » » »	1	40.—	40.—
33	X. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυ- ζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959. .	6	32.—	192.—
	» » » »	1	30.—	30.—
	» » » »	5	24.—	120.—
	» » » »	1	20.—	20.—
	Εἰς μεταφορὰν	239		35.529.—

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωλη- θέντα σώ- ματα	Τιμὴ σώμα- τος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς	239		35.259.—
34	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευμα- τικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	1	80.—	80.—
	» » » »	2	64.—	128.—
35	Δ. Λαζαρίδης: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδη- ρων. 1960.	3	75.—	225.—
	» » » »	1	60.—	60.—
36	Σέμνης Καρούζου: Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμ- βου τοῦ Ἀναγυροῦντος. 1963 . . .	6	550.—	3.300.—
	» » » »	12	440.—	5.280.—
	» » » »	1	330.—	330.—
	» » » »	1	275.—	275.—
37	Χρυσούλας Καρδαῖ: Ροδιακὴ ἀγγειο- γραφία. 1963	2	325.—	650.—
	» » » »	8	260.—	2.080.—
	» » » »	1	163.—	163.—
38	Ν. Δρανδάκης: Ὁ Ἑμμανουὴλ Τζάνε Μπου- νιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ. 1962	1	100.—	100.—
	» » » »	8	80.—	640.—
	» » » »	1	60.—	60.—
	» » » »	1	50.—	50.—
39	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	11	280.—	3.080.—
	» » » »	2	210.—	420.—
	» » » »	4	175.—	700.—
40	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου: Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτης. 1963	8	660.—	5.280.—
	» » » »	12	528.—	6.316.—
	» » » »	16	480.—	7.680.—
	» » » »	1	600.—	600.—
	» » » »	1	396.—	396.—
	» » » »	1	330.—	330.—
	» » » »	2	360.—	720.—
	» » » »	1	300.—	300.—
	Εἰς μεταφορὰν	349		74.502.—

Αὔξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωλη- θέντα σώ- ματα	Τιμὴ σώμα- τος	Εἰσπραχθέν ποσόν
	Ἐκ μεταφορᾶς	239		74.502.—
41	Σ. Δάκαρη: Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964	2	80.—	160.—
	» » »	1	60.—	60.—
42	Β. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία. 1901 . .	1	45.—	45.—
	» » »	2	36.—	72.—
	» » »	3	34.—	102.—
	» » »	1	28.—	28.—
	Σύνολον	249		75.239.—

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Πωλη- θέντα τεμά- χια	Τιμὴ	Εἰσπραχθέν ποσὸν
1	Κ. Kourouniotes: Eleusis 1936 . . .	1	56	56.—
2	Ν. Κοντολέων: Ὀδηγὸς τῆς Δήλου 1950	7	45	315.—
	» » » » » »	83	27	2.241.—
	» » » » » »	16	36	576.—
	» » » » » »	200	33.75	6.750.—
		307		9.938.—
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ				
1	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	Δρχ.		8.005.—
2	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας . . .	»		9.016.—
3	Τὸ Ἔργον » » » . . .	»		13.132.—
4	Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας . . .	»		
5	Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος . . .	»		9.938.—
	Σύνολον	»		40.091.—

Γ'. ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς		
Σειρά ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
1837 Ὀκτ.	1	1	Ἐκ μεταφορᾶς		36
1837 Νοεμ.	1	1	1909	4	1
1837 Δεκ. α'	1	1	1910	4	1
1837 Δεκ. β'	1	1	1916	4	1
1842 φυλ. 26	1	1	1917	4	1
1842 φυλ. 27	1	1	1918	4	1
1858	1	1	1919		1
1859	1	1	1920		1
1860	1	1	1921		1
1862	12	1	1922		1
1869	1	1	1923		1
1870	1	1	1924		1
1872	1	1	1925/26		1
1873	1	1	1927/28		1
1874	1	1	1929		1
1883	4	1	1930		1
1884	4	1	1931		1
1885	4	1	1931		1
1886	4	1	1933		1
1887	4	1	1952		1
1888	4	1	1953 - 54 Α'		1
1889	1	1	1953 - 54 Β'		1
1890	4	1	1953 - 54 Γ'		2
1891	1	1	1955		2
1892	4	1	1956		3
1893	4	1	1957		2
1894	4	1	1958		2
1895	4	1	1959		46
1896	4	1	1961		33
1897	4	1	Εὐρετήριο ΑΕ		1
1899	4	τεύχ. Β, Γ, Δ 1			
1901	4	1	Σύνολον . .		148
1905	4	1			
1906	4	1			
1907	4	1			
1908	4	1			
Εἰς μεταφορὰν		36			

Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας		Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας	
Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1847-48-49	1	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	44
1858/59	1	1911	1
1859/60	2	1912	1
1860/61	2	1913	1
1861/62	2	1914	1
1862/63	2	1915	1
1865/66	2	1916/19	1
1867/68	1	1920	3
1868/69	2	1921	3
1869/70	2	1922/24	3
1871/72	1	1925/26	3
1872/73	1	1927	3
1873/74	1	1928	3
1874/75	1	1929	3
1876	1	1930	2
1877	1	1931	2
1878	1	1932	2
1879	1	1933	2
1880	1	1934	1
1881	1	1935	2
1882	1	1936	2
1883	1	1937	3
1885	1	1938	3
1886	1	1939	2
1887	1	1940	2
1888	1	1941/44	2
1889	1	1945/48	2
1890	1	1949	2
1891	1	1950	2
1892	1	1951	2
1893	1	1952	1
1894	1	1953	2
1895	1	1954	2
1897	1	1955	1
1898	1	1956	1
1909	1	1957	4
1910	1		
Εἰς μεταφορὰν . . .	44	Σύνολον	115

Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας		Ἔργον Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας	
Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1954	5	Ἐκ μεταφορᾶς	37
1957	10	1960	11
1958	10	1961	13
1959	12	1962	13
Εἰς μεταφορὰν	37	1963	369
		Σύνολον . . .	443

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αὐτῶν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξα- χθέντες τόμοι
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι 1852.	1
2	» » 1855.	1
3	» Ἑλληνικαὶ 1860.	1
4	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	2
5	Γ. Παπαβασιλείου : Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων. 1910.	4
6	Κων. Κουρουνιώτη : Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσού- ρας. 1911	3
7	Γ. Π. Οἰκονόμου : Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915. .	1
8	Γ. Κ. Γαρδίκας : Μελετήματα ἀρχαιολογικὰ 1915 . . .	1
9	Ἄ. Κεραμοπούλλου : Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912 - 17.	2
10	G. P. Oeconomus : De profusionum receptaculis κλπ. 1921.	2
11	Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου : Ὁ ἀποτυμpanισμός. 1923 . .	2
12	Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου : Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος - Πα- γασῶν. 1928	6
13	Γ. Μυλωνᾶ : Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928. . .	6
14	Ἰω. Γ. Γενναδίου : Ὁ Λόρδος Ἑλγιν κλπ. 1930 . . .	2
15	Ἰωσ. Χατζιδάκη : Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931.	2
16	Γεωργ. Σωτηρίου : Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	11
17	Γ. Π. Οἰκονόμου : Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιο- λογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατον- ταετίαν 1837 - 1937. 1938	1
18	Γ. Π. Οἰκονόμου : Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑταιρείας. 1942	3
19	Ν. Κοντολέοντος : Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949	8
	Εἰς μεταφορὰν	59

Αὐξὼν Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξα- χθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς	59
20	Φ. Σταυροπούλου: Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950.	4
21	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950. .	1
22	Κ. Συριοπούλου: Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951.	2
23	Κ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951.	4
24	Μ. Μιτσοῦ: Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952	1
25	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952 . . .	5
26	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου: Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τόμ. Α' 1952 . .	11
	» » » Τόμ. Β' 1954 . .	11
	» » » Ἐδρετ. 1957 . .	17
27	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου: Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Τόμ. Α' 1955 . .	11
	» » » » » Τόμ. Β' 1959-60 .	11
28	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	6
29	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἑλευσίνος. 1957.	5
30	Ἀ. Ξυγγοπούλου: Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. 1957	12
31	Ἰ. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοχαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. 1957 . . .	3
32	Ν. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	3
33	Ἰ. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰ. 1958.	3
	Εἰς μεταφορὰν	169

Αὐξων Ἀριθ.	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξα- χθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς	169
34	Β. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατὰταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων αἰτικῶν σαρχοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 1958.	4
35	Χ. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. 1959	8
36	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	6
37	Δ. Λαζαρίδης: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960. . . .	5
38	Σέμνης Καρούζου: Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. 1963	12
39	Χρυσούλας Καρδαρά: Ροδιακὴ ἀγγειογραφία. 1963 . .	14
40	Ν. Δρανδάκης: Ὁ Ἑμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετίᾳ. 1962	4
41	Κ. Συριοπούλου: Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. 1964	156
42	Ἄν. Ὁρλάνδου: Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρετῆς. 1963 .	202
43	Σωτ. Δάκαρη: Γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. 1964.	168
44	Χρ. Τσουντα: Προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου (Ἀνατύπωσις). 1964	5
45	Β. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία. 1901	2
46	Κ. Κουρουνιotes: Eleusis. 1936	2
47	Ν. Κοντολέοντος: Ὁδηγὸς Δήλου. 1950	2
	Σύνολον	759

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1964)

Δωρεαί. Εὐχαρίστως ἀναγράφοντες κατωτέρω τὰ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶτε ὑπ' αὐτῶν τῶν συγγραφέων εἶτε ὑπ' ἄλλων φίλων αὐτῆς ἀποσταλέντα κατὰ τὸ ἔτος 1964 βιβλία, καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα πρὸς πάντας τοὺς φιλόφρονας δωρητὰς τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

[Εἰς τὸ τέλος τοῦ τίτλου ἐκάστου βιβλίου τίθεται ἐντὸς παρενθέσεως τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Ὅπου δὲν ὑπάρχει παρενθεσις, δωρητὴς εἶναι ὁ συγγραφεύς].

Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, τ. 2, 1936. 10, 1963. Παράρτημα τ. 4 - 5. Ἀθῆ-
ναι : 1937 - 1963 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).

Byzantine **Art** European Art. Athens : 1964 (Δ/σις Ἀρχαιοτ.).

L'art byzantin art européen. Athènes 1964 (Δ/σις Ἀρχαιοτ.).

Ἀθηνᾶ, τ. 62 - 66 καὶ Διατριβὴ 1. Ἐν Ἀθήναις : 1958 - 1963 (Ἐπιστημ.
Ἑταιρείας).

Τὰ Ἀθηναϊκά, σχ. 26. Ἀθῆναι : 1963 - 1964 (Σύλλογος Ἀθηναίων) 27 - 28.

Ἡ **βυζαντινὴ τέχνη**, τέχνη Εὐρωπαϊκὴ. Ἀθῆναι : 1964 (Δ/σις Ἀρχαιοτ.).

Βάος, Ζ. Α. : Ναοὶ καὶ ναῦδρια τῆς Μήλου. Ἀθῆναι : 1964 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).

Βασιλειάδης, Δ. : Τὸ μοναστήρι καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας στὴν Τήνο. Ἀνατ. :
«Ἡὼς» 1963.

» : Τὰ παρεκκλήσια τῆς Μ. Παναχράντου Ἀνδρου. Ἀνατ. : «Χα-
ριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον», τ. 2. Ἀθῆναι : 1964.

Βασιλειάδης - Κωνσταντινίδης, Δ. Η. : Ἡ ἐκκλησία τῆς «Παλατιανῆς» Χώρας
Ἀνδρου. Ἀνατ. : «Ε.Ε.Κ.Μ.», τ. 3. 1963.

Βέη, Μαίρη Ν. : Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως. Ἀνατ. :
«Παρνασσός», τ. Δ', 3. Ἀθῆναι : 1962.

» : Ὁ Νίκος Βέης. Ἀθῆναι : 1963.

» : Βιβλία ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ν. Βέη σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν Γεώρ-
γιον Βενδότην. Ἐν Ἀθήναις : 1963.

» : Περὶ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Νίκου Βέη. Ἀνατ. : «Ν. Ἑστία»,
τ. 36. Ἀθῆναι : 1962.

» : Ἐμμετρα Ἐπιγραμματικὰ ἐν ἔργοις Ρήγα Βελενστινλῆ τοῦ Θεετα-
λοῦ. Ἀνατ. : «Παρνασσός», τ. Δ', 1. Ἀθῆναι : 1962.

» : Δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Νίκου Καζαντζάκη πρὸς τὸν Νίκον Βέην.
Ἀνατ. : «Ν. Ἑστία». Ἀθῆναι : 1963.

- Βέη, Μαίρη Ν.** : Ἀνδρέα Κάλβου ἄγνωστος ἐπιστολή. Ἀνατ. : «Παρνασσός», τ. Γ' 3, Ἀθήναι : 1961.
- » : Τινὰ περὶ Χριστοφόρου Περγαίβου. Ἐν Ἀθήναις : 1964.
- Bennett, Emi** : Mycenaean Studies. Madison : 1964 (Johnson Found.).
- Βερδελῆς, Ν.** : The Land of Atrides. Athens : 1964.
- Bianchi Bandinelli, R. Peroni, R. Colonna, G.** : Arte etrusca e arte italica. Roma : 1963 (Doro Levi).
- Blegen, C. - Rauson, M.** : Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Νέστορος. Ἀθήναι : 1964 (Ὑψηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques.** vol. 18. Paris 1964 (Unesco).
- Χατζηδάκης, Μ.** : Ὁ ζωγράφος Θεοφάνης Στρελίτζας Τουπίκλην Μπαθᾶς. Ἀνατ. : «Ν. Ἑστία» 1963.
- Χρυσοβέργης, Ἀλ.** : Ἀθηναίων ἀλφαβητικά. Ἀθήνησιν : 1963.
- Premier Colloque International de Spéléologie en Grèce.** Athènes : 1963 (Ἑλλιν. Σπηλ. Ἑταιρ.).
- Condurachi, Em.** : L'archéologie roumaine au XXe siècle. Bucarest : 1963 (Ἀκαδ. Ἀθηνῶν).
- Corpus des Mosaïques de Grèce.** fasc. 1. Paris : 1939 (Ἀκαδ. Ἀθηνῶν).
- Δάκαρης Σ.** : Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Ἐν Ἀθήναις : 1964 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
- Ἀρχαιολογικὸν **Δελτίον**, τ. 17 (1961/62), Χρονικά, τ. 18. Ἀθήναι : 1963 - 1964 (Ὑψηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Δελτίον** τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Περ. 4, τ. 3, 1962/1963. Ἀθήναι : 1964 (Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρ.).
- Δελτίον** τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τ. 17, 1963/64. Ἐν Ἀθήναις : 1964 (Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ.).
- Δημητροκάλλης, Γ.** : Ὁ Ἅγιος Γεώργιος Γυμνοῦ Εὐβοίας. Ἀνατ. : «Τεχν. Χρονικά». Ἀθήναι : 1964.
- » : Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς Νάξου. Ἀνατ. «Ε.Ε.Κ.Μ.», 3, 1963. Ἀθήναι : 1963.
- » : Ὁ ἀρχαιοελληνικὸς πύργος τοῦ χειμάρρου στὴ Νάξο. Ἀνατ. : «Τεχν. Χρονικά». 1964.
- Desborough, V. R. d' A.** : The Last Mycenaeans and their Successors. Oxford : 1964 (Oxford Univ. Pr.).
- Διαμαντοπούλου, Ἀγ.** : Ἄννα Ἀποστολάκη. Ἀνατ. : «Δελτ. Λυκ. Ἑλλιν.» 1964.
- Δρανδάκης, Ν. Β.** : Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης. Ἐν Ἀθήναις : 1964.
- Ἀρχαιολογικὴ **Ἐφημερίς** 1959. Ἐν Ἀθήναις : 1964 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
- Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν**, τ. 3, 1963. Ἐν Ἀθήναις : 1963 (Ἑταιρ. Κυκλ. Μελ.).
- Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν**, τ. 32, 1963. Ἀθήναι : 1963 (Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν).
- Τὸ **Ἔργον** τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1963. Ἀθήναι : 1964.
- Festskrift, J. L.** : Ussing. Kobenhavn : 1900 (A. Akerström).
- Γαβρίλης, Ἀ.** : Sounion : Les ruines et leur histoire. Ἀθήναι : 1964.

- Girard, J.** : Ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Εὐβοίας. Μετάφρ. Γ. Ἰ. Φουσάρα. Ἀθήνα : 1964 (Γ. Ἰ. Φουσάρας).
- Κακούρη, Κ.** : Διονυσιακά. Ἀθήναι : 1963.
- Κατσουγιάννης, Τ.** : Περί τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χώρων, 1. Θεσσαλονίκη : 1964.
- Κιζερίδης, Π.** : Inscrizioni paleocristiane della Tessaglia. Atene : 1963. Ἀνατ. : «Θεολογία», τ. 34.
- Κονιδάρης, Γ.** : Διατί ἡ πρώτη ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας ἐξαρακτήρισε τὸν «προεστώτα πρεσβύτερον» . . . διὰ τοῦ «ὁ ἐπίσκοπος». 1964.
- Κονόμος, Ντ.** : Ναοὶ καὶ μονὲς στὴ Ζάκυνθο. Ἀθήναι : 1964 (Ἰον. καὶ Λαϊκὴ Τράπεζα).
» : Σολωμικά. Ἀθήνα : 1963 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
- Κωνσταντινόπουλος, Γ.** : Ἐπιγραφαὶ ἐκ Ρόδου. Ἀθήναι : 1964. Ἀνατ. : «Ἀρχ. Δελτ.» 18, 1963.
- Κούλλης, Λ. Κ.** : Greek Education in Cyprus. Nicosia - Cyprus : 1964 (Gr. Comm. of. C.).
- Κουμανούδης, Ἰ. Ν.** : Ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ Ἀρχοντικοῦ Μαλτσινιώτη. Ἀνατ. : «Τεχν. Χρονικά» 1964.
- Κτιστόπουλος, Κ.** : Ὄνόματα «Μαρικά» καὶ κρητομνηναϊκά. Ἀνατ. : «Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὁρλάνδον». Ἀθήναι : 1964.
- Φιλολογικὴ Κύπρος, 1964 (Ἑλλην. Πνευμ. Ὁμ. Κ.).
- Laviosa, Cl.** : Scultura tardo-etrusca di Volterra. Firenze : 1964 (Sopr. Ant. d' Etruria).
- Levi D.** : Sul termine «antico-minoico» Ἀπ. : «La parola del passato» Napoli : 1963.
- Λιάπης, Ἰ.** : Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου «Ἀρμᾶ» Εὐβοίας. Ἀθήναι 1964. Ἀνατ. : «Ἀρχ. Εὐβ. Μελ.» τ. 11.
- Μαγκριώτης, Ἰωάννης.** Ἀθήναι : 1964 (Ἑταιρ. Θρακ. Μελ.).
- Μακρῆς, Ν. Γ.** : Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κάσου. τ. 1-3. Ἀθήναι : 1937-1938.
» : Βυζαντινὰ μεταβυζαντινά. vol. 1 New York : 1946-1949 (Ὑπηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Masai, J.** : La date des tablettes en Linéaire B de Cnossos. Bruxelles : 1964.
- Μελᾶς, Ν.** : Παῦλος Μελᾶς. Ἔκδ. 2α Ἀθήνα : 1963.
- Μιχελῆς, Π. Α.** : L' esthétique d' Haghia-Sophia. Faenza : 1963.
- Μουτσόπουλος, Ν.** : Ägina. Ἀπ. : «Reallexikon zur Byzantinischen Kunst».
» : Ἡ λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Φλώρινας. Ἀνατ. : «Ἠὼς» 63-65 Ἀθήνα : 1962.
» : Τὸ ἀσκητᾶριο τῆς σηλιᾶς τοῦ Νταβέλη. Ἀνατ. : «Ζυγὸς» Τχ. 50. Ἀθήναι : 1960.
» : Harmonische Bauschnitte. Ἀπ. : «Byz. Zeit.» Bd. 55 München : 1962.
» : The Churches of Kastoria. Ἀπ. : «Athene», vol. 23 1962.
» : Φράγκικες ἐκκλησίαι στὴν Ἑλλάδα. Ἀνατ. : «Τεχν. Χρον.» Ἀθήναι : 1960.
» : Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου Ροῖνου. Ἀνατ. : «Πελοπ. Πρωτοχρονιά» 1960.

- Μουτσόπουλος, Ν.** : Αἱ παρὰ τὴν Τρίπολιν Μοναί. Ἀνατ. : «Ε.Ε.Β.Σ.» 29. 1959.
 Ἐν Ἀθήναις : 1959.
- » : Ἡ Παναγία τοῦ Μουχλίου. Ἀνατ. : «Πελοποννησιακά», 3.
 Ἀθῆναι : 1959.
- » : Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἀγ. Νικόλαος τῆς Ἱσοβας. Ἀνατ. : «Τεχν.
 Χρον.» Ἀθῆναι : 1956.
- » : Μορφολογικὲς παρατηρήσεις στοὺς ἐγγεγραμμένους σταυροειδεῖς
 ναοὺς. Ἀθῆναι : 1963. Ἀπ. «Χρονικά αἰσθ.» 2, 1963.
- » : Πίνακες κεραμοπλαστικῶν διακοσμήσεων. Ἀνατ. : «Τεχν. Χρον.»
 Ἀθῆναι : 1962.
- » : Δυὸ παλῖα σπίτια στὶς Σέρρες. Ἀνατ. : «Σερραϊκὰ Χρονικά». 4.
 Ἀθῆναι : 1963.
- » : Θεσσαλονίκη. Ἀνατ. : «Ἀρχιτεκτονική» 6. Ἀθῆναι : 1962.
- Μουτσόπουλος - Κουμανούδης, Ἰ.** : Μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ναῶν τινῶν Ἀττι-
 κῆς καὶ Βοιωτίας. Ἀνατ. : «Τεχνικά Χρονικά». Ἀθῆναι : 1958.
- Μπικρτσόκς, Χρ.** : Μυκηναϊκὴ ἱατρική. Ἀθῆναι : 1964.
- Μυλωνᾶς, Γ.** : Ἐλεῦσις καὶ Διόνυσος. Ἀπ. : «Α. Ε.» 1960. Ἐν Ἀθήναις : 1963.
- » : Grave Circle B of Mycenae. Lund : 1964.
- » : The Luvian Invasions of Greece. Athens : 1962.
- » : An Inscribed Sherd from Mycenae. Ἀπ. «Kadmos» 1 Ber-
 lin : 1962.
- Νικολάου, Ἰ.** : Inscriptiones Cypriae Alphabeticae (II), 1952 Ἀνατ. : «Rep.
 Dep. Ant. C.». Nicosia - Cyprus : 1963.
- Νικολάου, Κ.** : Ἱερὸν Ἀφροδίτης ἐκ Μόρφου. Ἀνατ. : «Rep. Dep. Ant. C.» 1963.
- » : Ἀργοναυτικὰ μελετήματα. Ἀνατ. : «Στασίνοζ», 1. 1963. Ἐν
 Λευκωσίᾳ : 1963.
- » : The Mosaics at Kato Paphos. Ἀνατ. : «Rep. Dep. Ant. C.»
 Nicosia - Cyprus : 1963.
- Οἰκονομίδης, Στ. Δ.** : Τὸ χρονικὸν τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Πατριάρχου. Ἀθῆναι :
 1964 (Ἑταιρ. Θρ. Μελ.).
- Ὀρλάνδος, Ἀ. Κ.** : Τί ἦσαν οἱ ἄβακες τῶν ρωμαϊκῶν θεάτρων. Ἐν Ἀθήναις :
 1963. Ἀνατ. : «ΠΑΑ» 38, 1963.
- » : Εὐρήματα κατὰ τὴν ἀναπαλαίωσιν τῆς Καταπολιανῆς Πάρου. Ἀπ. :
 «ΑΕ» 1960. Ἐν Ἀθήναις : 1963.
- » : Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ὠρωποῦ καὶ Συκαμίνου. Ἀθῆναι : 1927
 Ἀπ. : «Δ.Χ.Α.Ε.» 4.
- » : Δυὸ σταυρεπίστεγοι ναοὶ τῆς Ἀργολίδος. Ἀνατ. : «Πελοπονν.
 Πρωτοχρ.» 1964.
- » : Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτης. Ἐν Ἀθήναις : 1963 (Ἀρχαιολ.
 Ἑταιρεία).
- » : Pitsa. Ἀπ. : «Encicl. dell' arte antica class. e orient». vol. 6.
 Roma : 1964.
- Παπαδημος, Δ. Α.** : Δωδώνη. Ἀθῆναι : 1964. Ἀνατ. : «Ἐκδρ. Συνέκδημος».
- » : Ἀπὸ τὸ ὁδοιπορικὸ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀθῆναι : 1964. Ἀνατ. :
 «Ἑλλην. Ὑπαιθρος».

- Πέτσας, Φ.** : Pella. Lund : 1964. «Stud. Med. Archaeol.», 14.
 » : Ten Years at Pella. Ἀπ. : «Archaeology» vol. 17. 1964.
- Φυτράκης, Α. Ι.** : Γεώργιος Ἀγγ. Σωτηρίου. Ἀνατ. : «Ε. Ε. Θ. Σχολῆς» 14. Ἐν Ἀθήναις : 1963.
- Πλάτων, τ. 15.** Ἀθήναι : 1963 (Ἑταιρ. Ἑλλην. Φιλολ.).
- Πλάτων, Ν.** : A Guide to the Archaeological Museum of Heracleion. Ed. 5. Ἀθήναι : 1964 (Ὑπηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Πουλόπουλος, Στ.** : Ἡ Γεωγραφία καὶ ἡ γεωοικονομικὴ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων. Ἀθήναι : 1964.
- Πρωτοψάλτης, Ε. Γ.** : Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία. Ἀθήναι : 1934 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν).
- Ψαριανὸς Διονύσιος Ἐπίσκοπος** : Ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας. Ἐν Κοζάνῃ : 1964.
- Revue Belge de Numismatique**. t. 109. Bruxelles : 1963 (Bibl. Royale de Belg.).
- Rodden, R. I.** : Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia. Offprint : «Balkan Studies» 5, 1964. Θεσσαλονίκη : 1964.
- Ρωμαῖος, Κ. Α.** : Ἱστορία τῆς γενιᾶς μου. Ἀνατ. : «Ἐπετηρὶς Βουρβ.» 4, 1963. Ἀθήνα.
- Σακελλαρίου, Α. - Παπαθανασόπουλος, Γ.** : Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Α' Προϊστορικὴ Συλλογὴ. Ἀθήναι : 1964 (Ὑπηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Σαμοθράκης, Α.** : Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θρίκης. ἔκδ. 2. Ἀθήναι : 1963 (Ἑταιρ. Θρακ. Μελ.).
- Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. 27.** Λευκωσία : 1963 (Ἑταιρ. Κυπρ. Σπ.).
- Σταμάτης, Εὐάγγ.** : Διοφάντου ἀριθμητικά. Ἐν Ἀθήναις : 1963.
- Στεφάνου, Ἀναστ.** : Πλάναι καὶ εἰκασταὶ περὶ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν τοῦ Οἴου. Ἀθήναι : 1964.
- Στίκας, Εὐστ.** : Τρίπλευρα κιονόκρανα, κορυφώματα καὶ μνημεῖα. Ἀνατ. : «Α.Ε.» 1961. Ἐν Ἀθήναις : 1963.
- Στυλιανοῦ, Ἀ. καὶ Ἰ.** : The Painted Churches of Cyprus. Cyprus : 1964 (Gr. Comm. Ch. of C.).
- Συριόπουλος, Κ.** : Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Ἐν Ἀθήναις : 1964 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
- Θησαυρίσματα, τ. 2.** 1963. Βενετία (Βυζ. Ἰνστ. Βεν.).
- Θεσσαλικά, τ. 4.** Βόλος : 1962 (Φιλαρχ. Ἑταιρ.).
- Τριανταφυλλίδης, Γ.** : Στοιχεῖα φυσικοῦ φωτισμοῦ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν. Ἀθήναι : 1964 (Ὑπηρ. Ἀρχαιοτ.).
- Τσάκωνας, Π.** : Οἱ Κρητὲς καὶ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1916. Ἀθήναι : 1963.
- Wace, A. J. B.** : Greece Untrodden U.S.A. : 1964 (H. Wace).
- Wace, A. — Wace, H.** : The Mycenaean Room in the National Museum. Athens, U.S.A. : 1964 Wace, H.).
- Wace, H.** : Nauplia, U.S.A. : 1964.
- Walton, Fr.** : Portait of a Bibliophile XII, Ioannes Gennadius. London : 1964 (Ἀ. Κ. Ὁρλάνδος).
- Ξυγγόπουλος, Ἀ.** : Οἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγ. Νικολάου Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀθήνα : 1964 (Ὑπηρ. Ἀρχαιοτ.).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1837 - 1966)

Α'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Δραχμαί

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837 - 1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1965 (1 - 104: πβ. πινάκιον παρὰ Β. Λεονάρδου), Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον . . . . . —

Περίοδος Α': τόμος 1 - 16 (1837 - 1860): 1837 τεύχη 4 (Ὁκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), 1838 - 1841 (δὲν πωλοῦνται). 1842 (τεύχος 25, Ἰανουάριος - Μάρτιος τεύχος 26, Ἀπρίλιος - Αὐγουστος) καὶ 1843 - 57 (δὲν ὑπάρχουν), 1858, τεύχος 50, 1859, τεύχος 51, 1860, τεύχος 53· ἕκαστον τεύχος . . . . . 50.—

Περίοδος Β': τόμος 17 - 21 (1862 - 1874): 17 (1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεύχος . . . . . 50.—
18 - 21 (1869 - 1874): 18 (1869): τεύχος ιγ' 19 (1870): τεύχος ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιε' (τὸ ιε' ἐξεδόθη τῷ 1873)· 21 (1874): τεύχος ιε'· ἕκαστον τεύχος . . . . . 50.—

Περίοδος Γ': τόμος 22 - 62 (1883 - 1923): 22 - 62 (1883 - 1923): 1883 - 1897 . . . . . 50.—
1898 - 1899 (δὲν πωλοῦνται), 1900, 1901, 1902 - 1904, (δὲν πωλοῦνται) 1905 - 1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—

Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.): 63 - 75 (1924 - 1936): 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/5, 1936: εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—

76 (1937): πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἕκαστος τόμος
γ' μέρος . . . . . 150.—

77 - 91 (1938 - 1952): 1938, 1939/41, 1942/44, 1945/47, 1948/49, 1950/51, 1952· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—

92/3 (1953/4): Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' Μέρους
Β' καὶ Γ' Μέρους· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—

94 - 100 (1955 - 1961): 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—

101 (1962): 1962 . . . . . 300.—

102 (1963): 1963 . . . . . 300.—

103 - 104 (1964 - 1965) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . . —

Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου· τόμος 1ος: 1883 - 1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550, 1902. . . . . 240.—

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837 - 1964 (ΠΑΕ 1 - 118: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77 - 79).

(Περίοδος Α'): τόμος 1 - 13 (1837 - 1848/9): 1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

4 (1839/40): Πρακτικά τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Ἐκδόσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
5 (1840/1): Πρακτικά τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Ἐκδόσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται)	—
6 (1841/2): Πρακτικά τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Ἐκδόσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται)	—
7-11 (1842/3 - 1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως	—
1-11 (1837 - 1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδόσις 2α). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται)	—
12 (1847/8): Πρακτικά τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται).	—
13 (1848/9): Πρακτικά τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται).	—
Περίοδος Β': τόμος 14-25 (1858/9 - 1869/70): 14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859.	15.—
15-25 (1859/60 - 1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/67 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεύχος	15.—
Περίοδος Γ': τόμος 26-74 κέ. (1870/1 - 1916/1919): 26-74 (1870/1-1916/9): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 - 1882, 1883/4 (δὲν πωλεῖται), 1885 - 1894 - 1909 (δὲν πωλοῦνται), 1910 - 1915, 1916/9. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	100.—
Περίοδος Δ': τόμος 75 κέ. (1920 κέ.): 75-107 (1920 - 1951): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	100.—
108 (1952): 1952	250.—
109 - 110 (1953 - 1954): 1953, 1954 ἕκαστος τόμος	100.—
111 - 113 (1955 - 1957): 1955 - 1957 ἕκαστος τόμος	150.—
114 - 115 (1958 - 1959): 1958, 1959 ἕκαστος τόμος	150.—

116 (1960): 1960	Δραχμαὶ 400.—
117 (1961): 1961	150.—
118 (1962): 1962	200.—
119 - 120 (1963 - 1964):	—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (ἐπιμελεῖα Ἀναστα- σίου Κ. Ὁρλάνδου) κατὰ τὸ ἔτος 1954	15.—
» » » 1955 (ὑπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1956 (ὑπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1957	50.—
» » » 1958	75.—
» » » 1959	80.—
» » » 1960, 1961 ἕκαστον τεῦχος	120.—
» » » 1962, 1963, 1964 ἕκαστον τεῦχος	100.—

Β. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρ-
χαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15 δὲν
πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + δ, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες
60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκότερον . . . . . 15.—

5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἡ ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς
καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλό-
γου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α'
(ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860 . . . . . 15.—

7. *Εὐθύμιος Καστόρχης*: Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθή-
ναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879
τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϝ' + 130. 1879. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος
1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126.
1906. (Δὲν πωλοῦνται) . . . . . —

8. *A. G. Lolling*: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου
τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκαί ἀναθημα-
τικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 54.—

9 *Π. Καββαδίας*: Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θερα-
πεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς
τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

10. *Π. Καββαδίας*: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν
ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900 . . . . . 15.—

10Α. *Βαλέριος Στάης*: Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθή-
ρων (=ΑΕ 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11
(δὲν πωλεῖται) . . . . . —

11. *Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère ses-
sion: Athènes 1905*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 50.—

- Δραχμαὶ
12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: *Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters*). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 120.—
13. *P. Kanvadias + G. Kawerau. Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890* Π. *Καββαδίας + Γ. Καβεράου*· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-1907 . . . . . 300.—
14. *Χρῆστος Τσουντας. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου*. Σχῆμα 4ον, στήλαι ιϛ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908. . . . . 300 —
15. *Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παρατήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν*. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910. . . . . 90.—
16. *Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης. Κατάλογος τοῦ Μουσείου Ἀνκοσούρας*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . . 30.—
- 16A. *(Βασίλειος Λεονάρδος)*· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
- 16B. *(Βασίλειος Λεονάρδος)*· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον σελίδες 8· 1912. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
17. *Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . . 45.—
18. *Γεώργιος Κ. Γαρδίκας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . . 4.50
19. *Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917 . . . . . 15.—
20. *Βαλέριος Στάης. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
21. *Georgius P. Oeconomus. De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921. . . . . 18.—
22. *Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος. Ὁ ἀποτυμπατισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι 1923 . . . . . 30.—
23. *Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος. Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδου - Παγασῶν*. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἑγχρωμοὶ 10. 1928 . . . . . 450.—
24. *Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. . . . . 75.—
25. *Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1400-1837*. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϛ' + 257, πίνακες 5. 1930. . . . . 75.—

	Δραχμαὶ
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης · <i>Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες, 74. 1931	18.—
26Α. Γεώργιος Σωτηρίου · <i>Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929)</i> . Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931	300.—
27. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος · <i>Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938	40.—
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος · <i>Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας</i> . Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθείς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942].	10.—
28 Α. <i>Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937</i> . Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937-1952]. (Δὲν πωλεῖται)	—
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων · <i>Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 8' + 102, εἰκόν 1. 1949.	50.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυροπούλλος · <i>Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 9' + 84 εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950.	50.—
31. Ἀνδρέας Συγγόπουλος · <i>Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλινῶν ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων</i> . Σχῆμα 4ον, σελίδες 9' + 47, πίνακες 27. 1950.	140.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος · <i>Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 6' + 131, εἰκόνες 8. 1951	60.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ῥωμαῖος · <i>Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης</i> . Σχῆμα 4ον, σελίδες 6' + 144, εἰκόνες 76. 1951	200.—
34. Μάρκελλος Μισός · <i>Ἀργολικὴ προσωπογραφία</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952	120.—
35. Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου · <i>Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα</i> . Σχῆμα 4ον, σελίδες 16' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952	250.—
36. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος · <i>Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειτικῆς λεκάνης</i> . Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952) + Β' (1954), σελίδες 605 + κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α + Β καὶ Εὐρετήριο τοῦ Α' καὶ Β' τόμου (1957), σελίδες 136	500.—
37. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος · <i>Τὰ ἐλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα</i> . Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός. Σχῆμα 4ον, σελίδες 154. 1955	150.—
Τχ. 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι, σελίδες 426. 1959 - 60	350.—

	Δραχμαὶ
38. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος . Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε' + 238, εἰκόνες 142. 1956	100.—
39. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς . Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίως. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 135, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι. Α + Β. 1957	270.—
40. Ἀνδρέας Συγγόπουλος . Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον, Σελίδες μς' + 380, πίνακες 72. 1957	500.—
41. Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου . Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ια' + 58, πίνακες 16. 1957	50.—
42. Νικόλαος Μ. Βερδελέης . Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 102, πίνακες 15. 1958	60.—
43. Ἰωάννης Δ. Κοντῆς . Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 120, πίνακες 17. 1958	60.—
44. Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης . Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79 + πίνακες 6. 1958	50.—
45. Χαρίκλεια Μπάρλα . Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασιῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52 + πίνακες 14. 1959	40.—
46. Γεώργιος Σ. Δοντᾶς . Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108 + πίνακες 40. 1960	80.—
47. Δημήτριος Λαζαρίδης . Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83 + πίνακες 34. 1960	75.—
48. Σέμνη Καρούζου . Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ις' + 140, πίνακες 93 καὶ ἔγχρωμοι. 1963	550.—
49. Χρυσούλα Καρδαρά . Ροδιακὴ ἀγγειογραφία. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 310 παρ' ἐνθ. πίν. Α + Β, πίνακες 14. 1963	325.—
50. Νικόλαος Δρανδάκης . Ὁ Ἑμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωροῦμενος ἐξ εἰκόνων τοῦ σωζομένου κυρίως ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 182, πίνακες 70. 1962	100.—
51. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος . Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII + 633. 1964	350.—
52. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος . Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἀφρῆς. Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, πίνακες 30 (1 - 20 ἔγχρωμοι), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963	600.— δεμένον 660.—
53. Σωτήριος Ἰ. Δάκαρης . Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες β' + 169, πίνακες 5. 1964	100.—
54. Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον . Τόμ. Α'. 1965 Τόμ. Β' καὶ Γ' (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	400.— —

Δραγμαὶ

55. Ἀριστείδης Πασαδαῖος· Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας . . . . . —
56. Στυλιανὸς Ἀλεξίου· Ὑστερωμινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . . —
57. Φώτιος Μ. Πέτσας· Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . . —

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935 (δὲν πωλεῖται). . . . . —
2. Κ. Kourouniotes· Eleusis. A. Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 . . . . . 56.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. . . . . 45.—

Δ'. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται). . . . . —
2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασίλειον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται). . . . . —

3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1959, (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1. Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 . . . . . 56.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

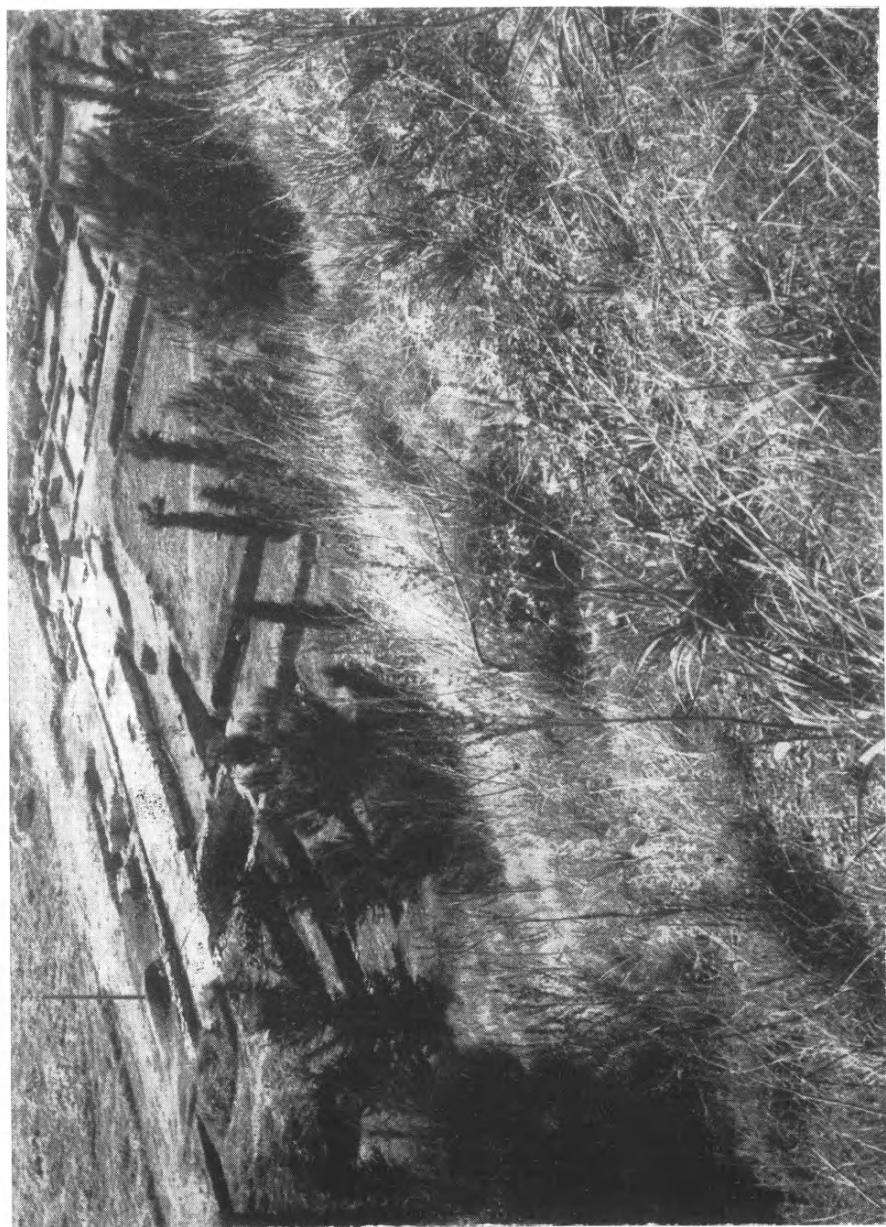
Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (120) τόμος τῇ 15ῃ Αὐγούστου 1966.

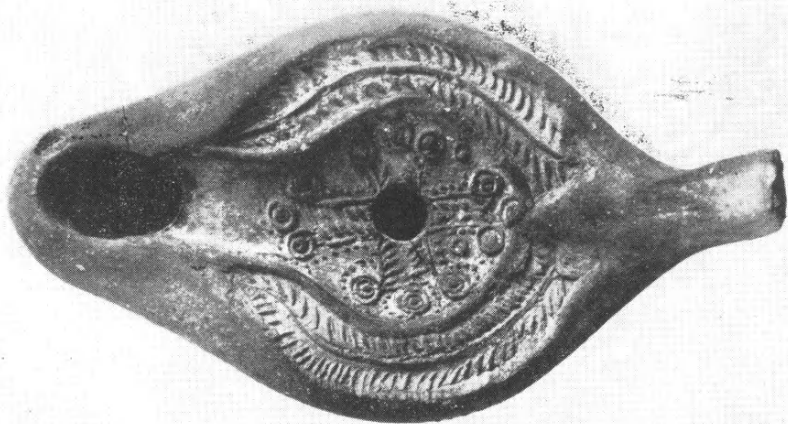
α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα τὸ 1964 ἐρείπια τῆς οἰκίας Β.

β. Τὰ ἀποκαλυφθέντα τὸ 1964 ἐρείπια τῆς οἰκίας Β.

Γενική άποψη του χώρου της ανασκαφής από τον λόγον της Πυράσον.

α. Παλαιοχριστιανικός λύχνος.

β. Τρία δείγματα παλαιοχριστιανικῶν λύχνων.

α

ε

β

ζ

γ

η

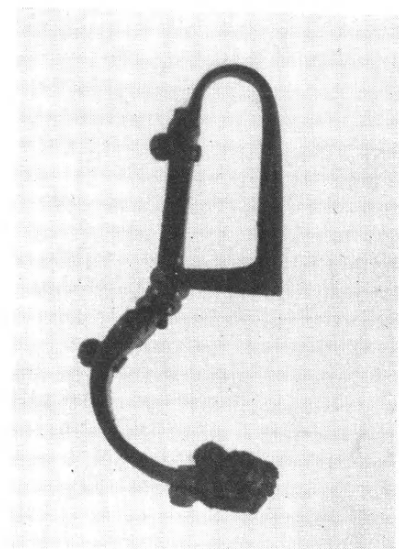

δ

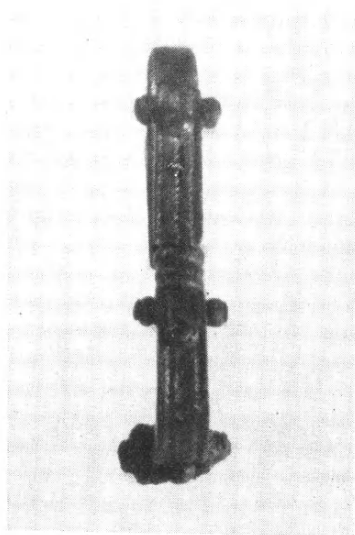

θ

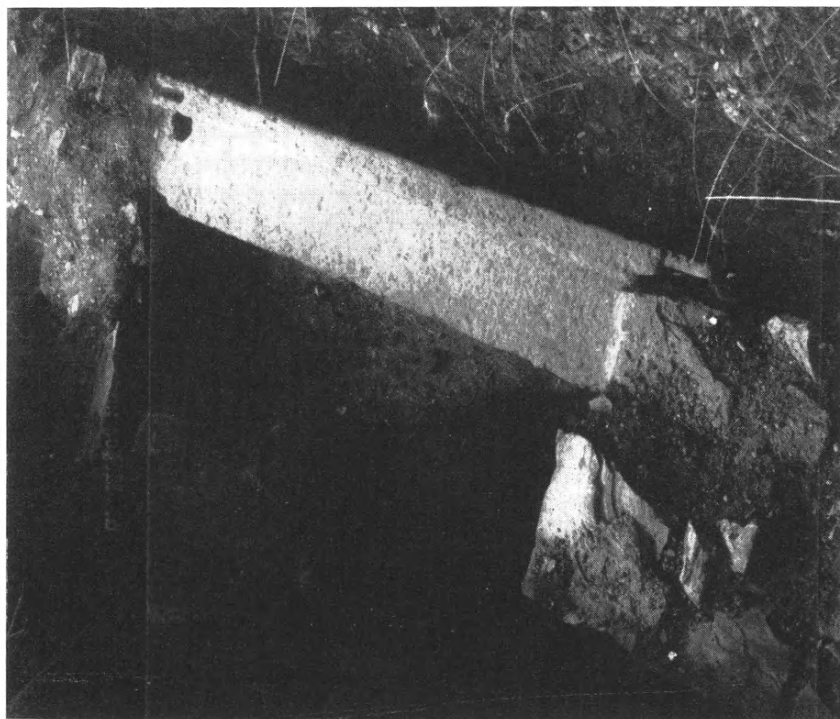
Νομίσματα.

β. Πόρπη.

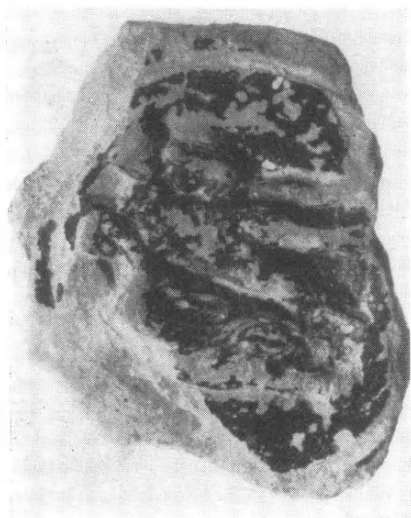

γ. Πόρπη. *Η έξοστρωκή ὄφρις τῆς κλειδός.

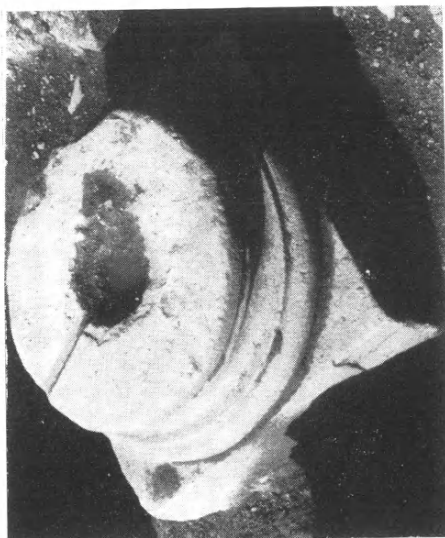

α. Κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ Γα.

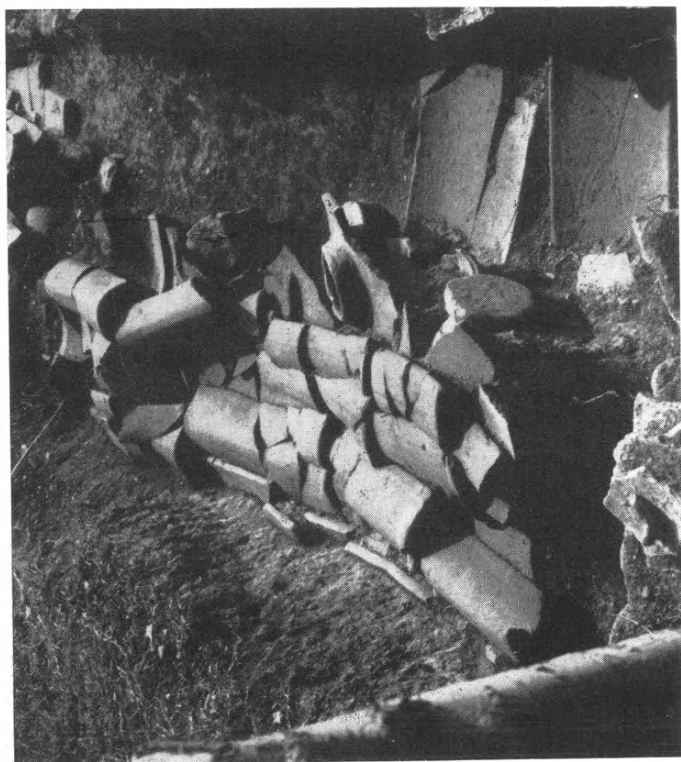

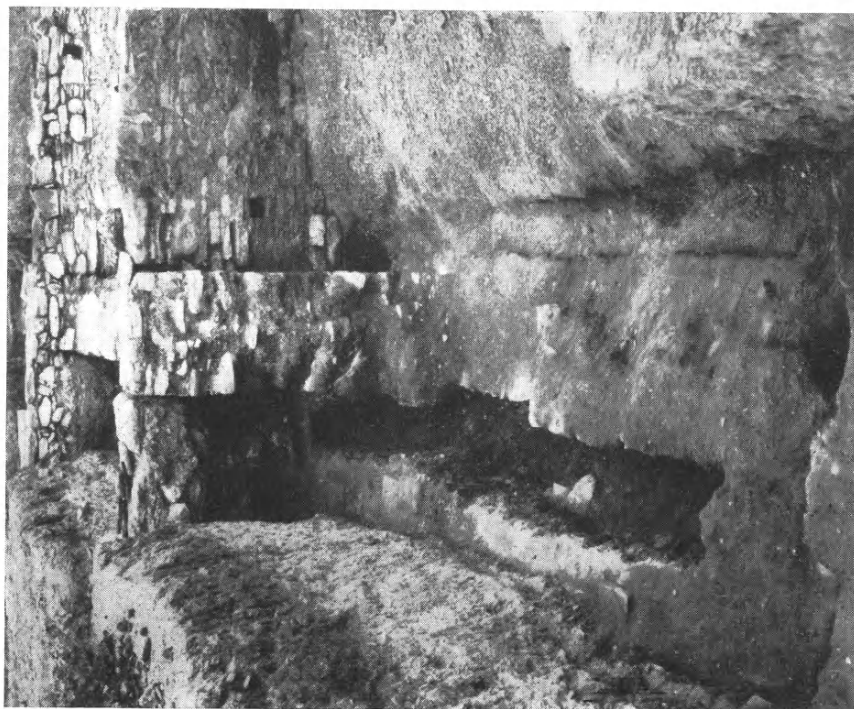
β. Βάσις μεγαριζοῦ σκύρου.
Λιόνισος, Ἀριάνη καὶ Ἔρως.

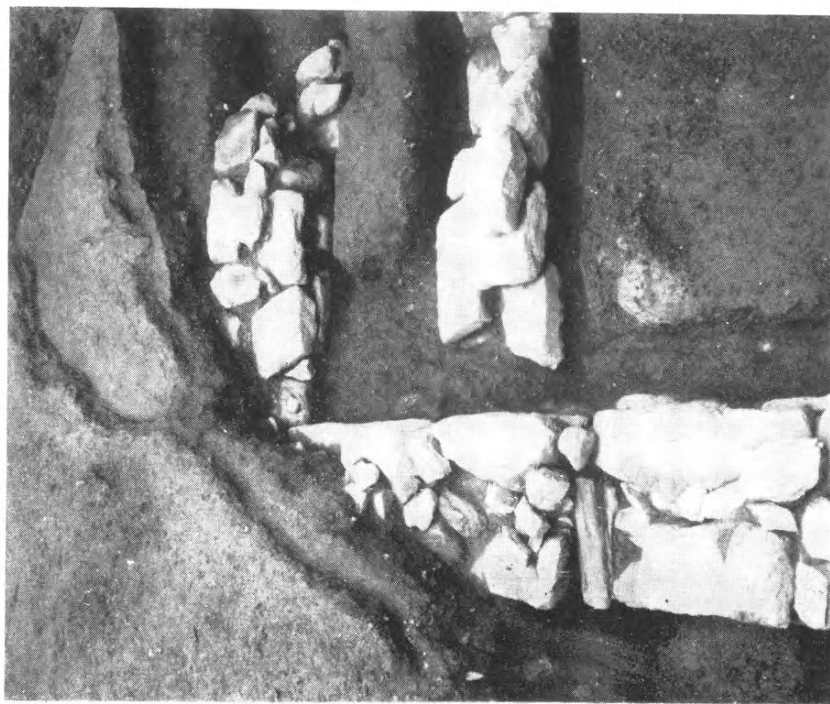
γ. Ἴωνιζή βάσις τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς.

α. Μέρος καταπεσοῦσης στέγης.

α. Οί τοίχοι Λ_2 , Λ καὶ τὸ πλαζόστρωτον δάπεδον.

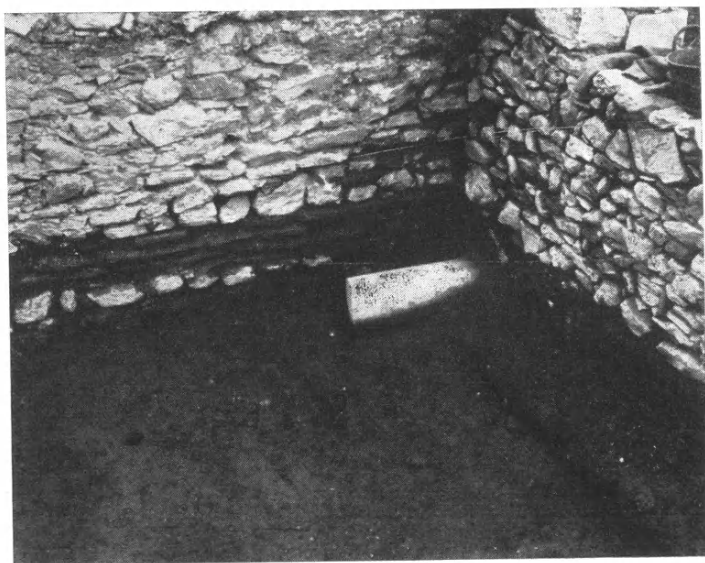

β. Τα δύο δάπεδα καὶ τὰ λείψανα τῶν στηρίων
τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

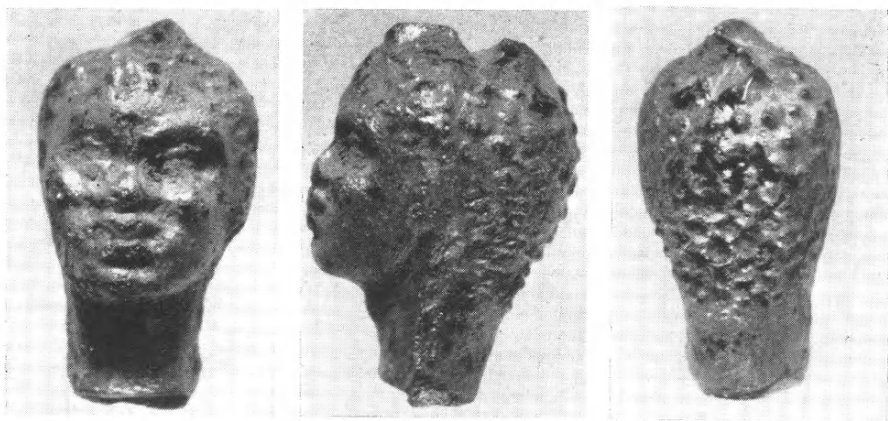

α. Ὁ τοῖχος ἐκ πλίνθων ὑπὸ τὰ δάπεδα
καὶ ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ.

β. Ἀρράβδωτος κίων ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ₁.

α. Κεφαλή νέγρου ἐξ ὑαλομάξης.

β. Τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου.

γ. Θραῦσμα μεγαρικοῦ σκύφου με παράστασιν κυνός.

δ. Νόμισμα Γορδιανοῦ.

α. Κτιστός τάφος εἰς τὸν χώρον τοῦ οἰνοποιείου Ν. Ἀγχιάλου.

β. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον.

α. Ἀποψις ἀπὸ ΒΑ. ὀχετοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ χώρου Θ.

β. Ἀπ' Ἀνατολῶν ἄποψις τοῦ δοματίου Ι.

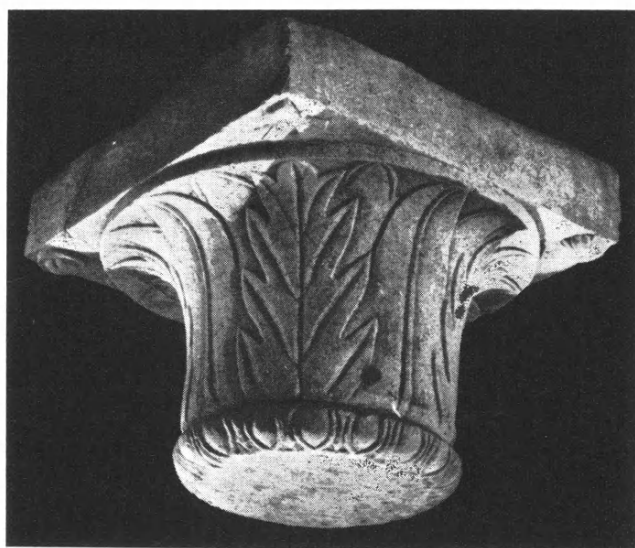
α. Ὁ Βορειοδυσμὼν ἄποψις τῶν δοματίων Ι καὶ Κ.

β. Κονιάματα κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δοματίου Κ.

α

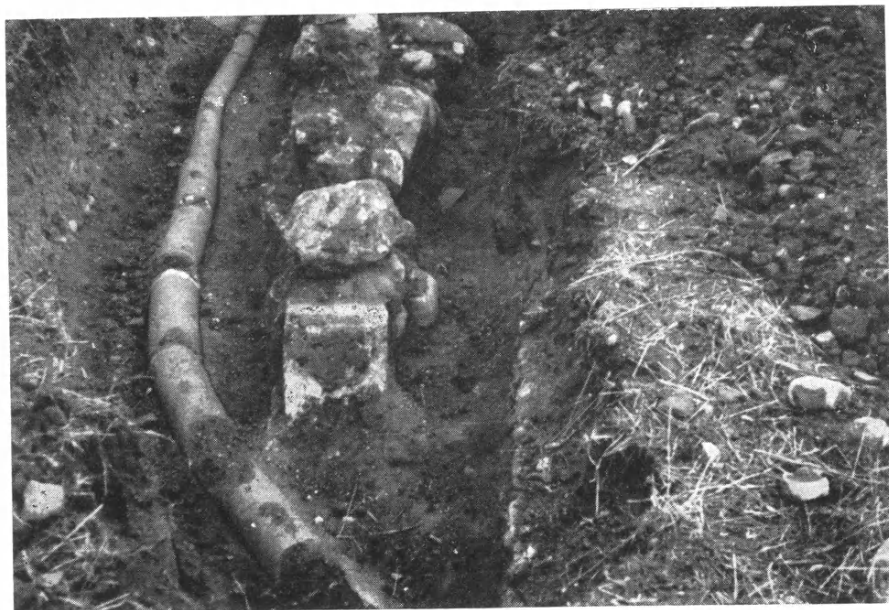
β

α - β. Μαρμάρινον κιονόκρανον τοῦ περιστυλίου.

α. Θεμέλια οικόδομης ρωμαϊκῶν χρόνων.

β. Θεμέλιον οικόδομης καὶ πῆλινος ἀγωγὸς ὕδατος.

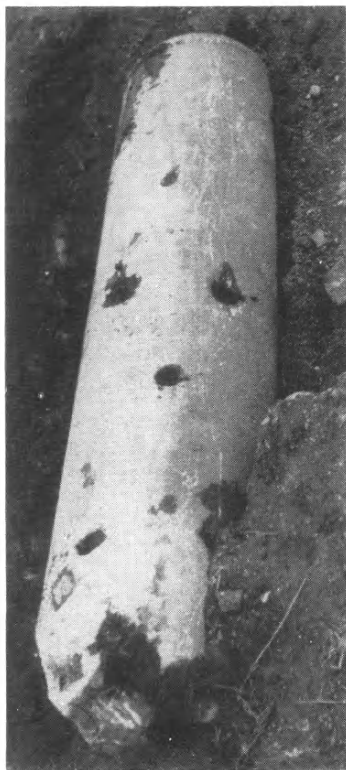

β. Θεμέλια οικόδομης ρωμαϊκής εποχής.

α. Θεμέλιον οικόδομης ρωμαϊκής εποχής και πλησίον αὐτοῦ χονδροειδὲς ψηφιδωτὸν δάπεδον.

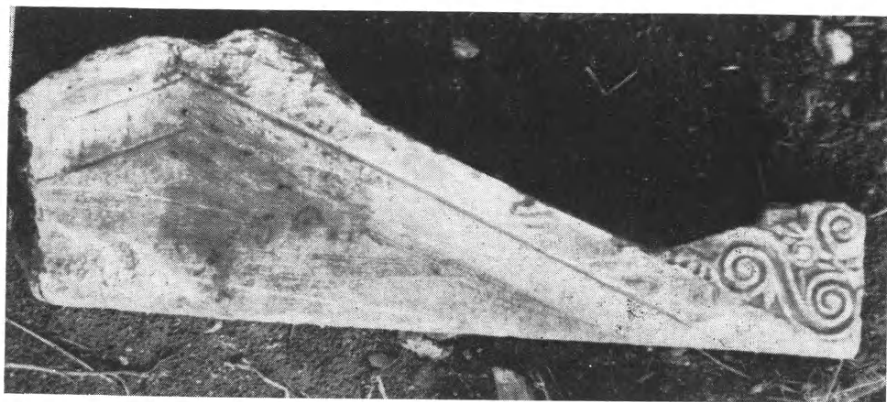
α. Κορυμὸς ἀρραβδῶτου
κίονος.

β. Πωρίνη βάση ἰωνικοῦ κίονος καὶ μαρμα-
ρόπλινθοι ἐντετοιχισμένοι εἰς τοῖχον μεταγε-
νεστέρας ἐποχῆς.

γ. Θεμέλια οἰκοδομῆς 4ου π. Χ. αἰῶνος.

α. Ἀετοματώδης ἐπίστεψις μεγάλης στήλης.

β. Ἡ ἀνατολική πλευρά τῆς βασιλικῆς Δ Ἀμφιπόλεως
κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Κιονόκρανον τῆς βασιλικῆς Δ' Ἀμφιπόλεως, εἰς ἣν θέσιν ἀνευρέθη.

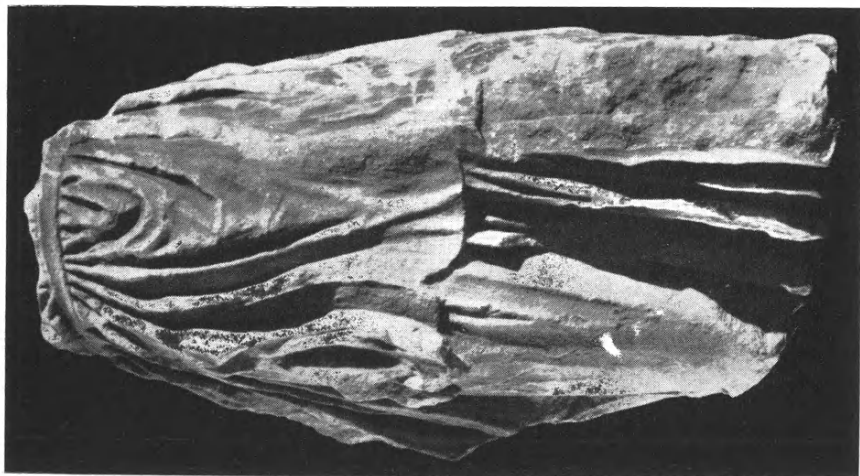
γ. Θωρόκιον τῆς βασιλικῆς Δ' Ἀμφιπόλεως.

α. Ὁ νότιος τοῖχος τῆς βασιλικῆς Δ' Ἀμφιπόλεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Κορμός ἀγάλματιν Ἀφροδίτης
ἐκ συμπλέγματος μετὰ Πανός (·).

α. Κορμός ἀγάλματος γυναικὸς
ἐξ Ἀμφιπόλεως.

α. Ἀποψις τοῦ λόφου 133, νοτία πλευρά.

β. Ὁ λόφος 133 ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς Ἀμφιπόλεως.

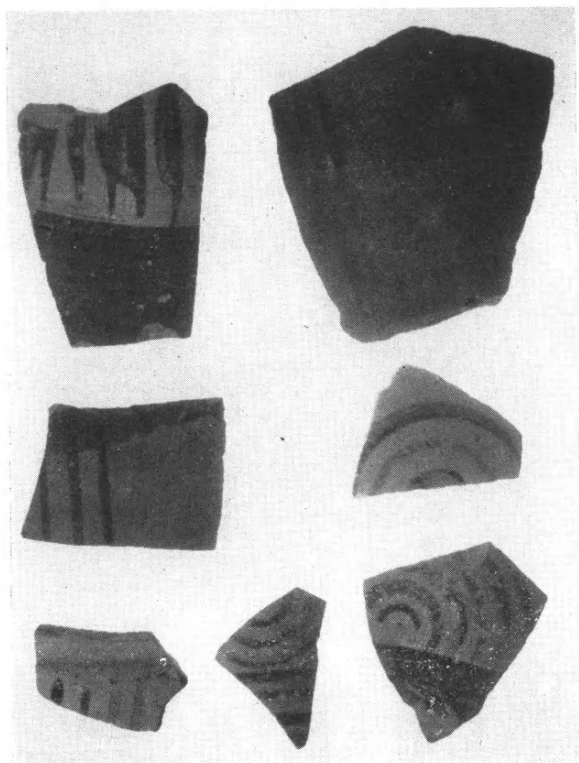

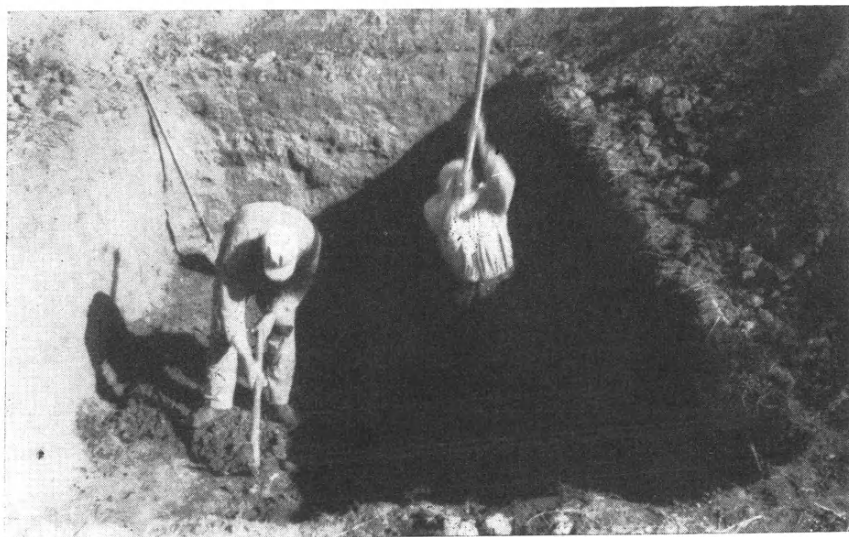
α. Ὁμαλή ἔκτασις τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου 133, ἔνθα ἐγένοντο αἱ δοκιμαστικαὶ τάφροι.

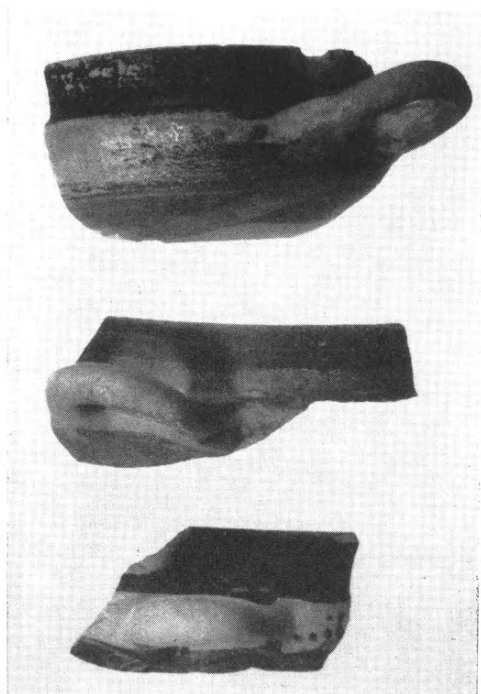
β. Διάνοιξις δοκιμαστικῆς τάφρου εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ λόφου 133.

α. Ὅστρακα ἀγγείων με γραμμικὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ἐκ τοῦ λόφου 133.

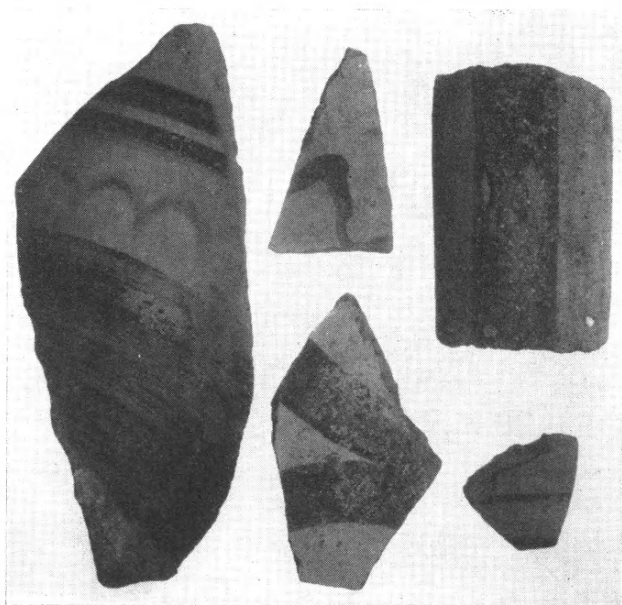
β. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9 δοκιμαστικὴ τάφρος ἐπὶ τοῦ λόφου 133.

α. Θραύσματα κυλίκων
Ιωνικῶν ἐργαστηρίων.

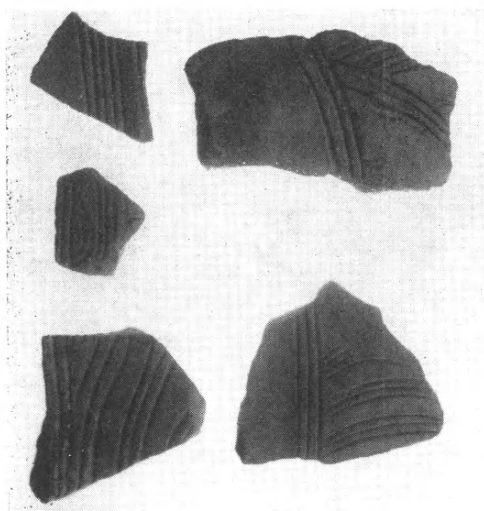

β. Ὕστρακα μελανομόρφων, ὡς
καὶ μελαμβαφοῦς μετ' ἐγγραφάτου
ἐπιγραφῆς, ἀγγείων, ἐκ τοῦ λόφου 133.

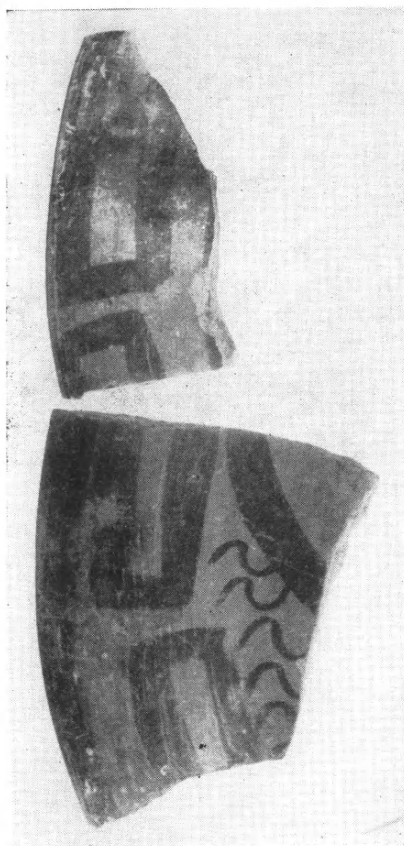

γ. Ὕστρακα μεγάλων ἀγγείων ἀκαθορίστου ἐργαστηρίου,
ἐκ τοῦ λόφου 133.

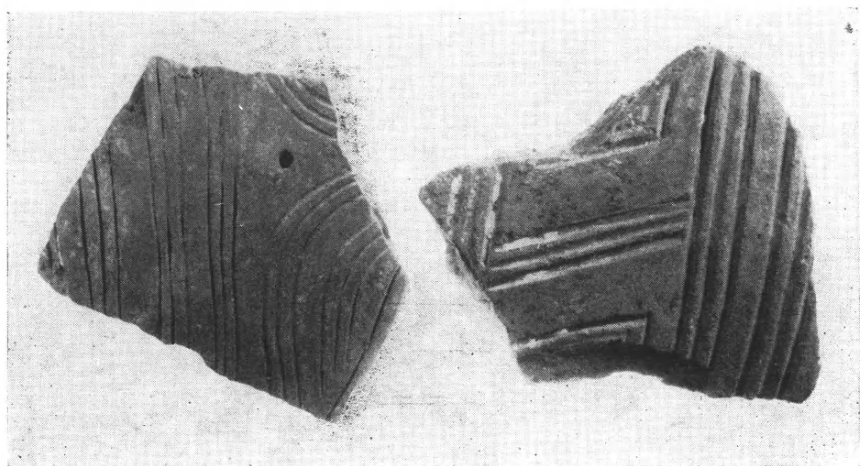

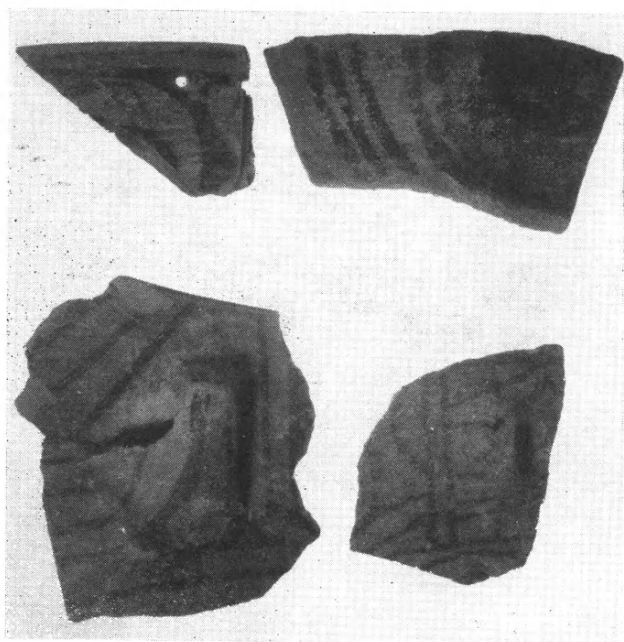
β. "Οστρακα ἀγγείων με ἐγγράφακτον διακόσμησην,
ἐκ τοῦ λόφου 133.

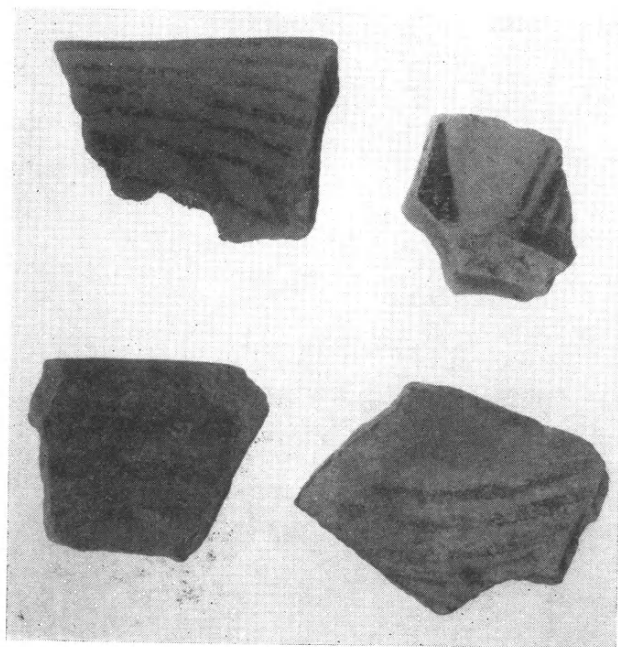
γ. "Οστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων με γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησην,
ἐκ τοῦ λόφου 133.

α. "Οστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων με ἐγγράφακτον διακόσμησην, ἐκ τοῦ λόφου 133.

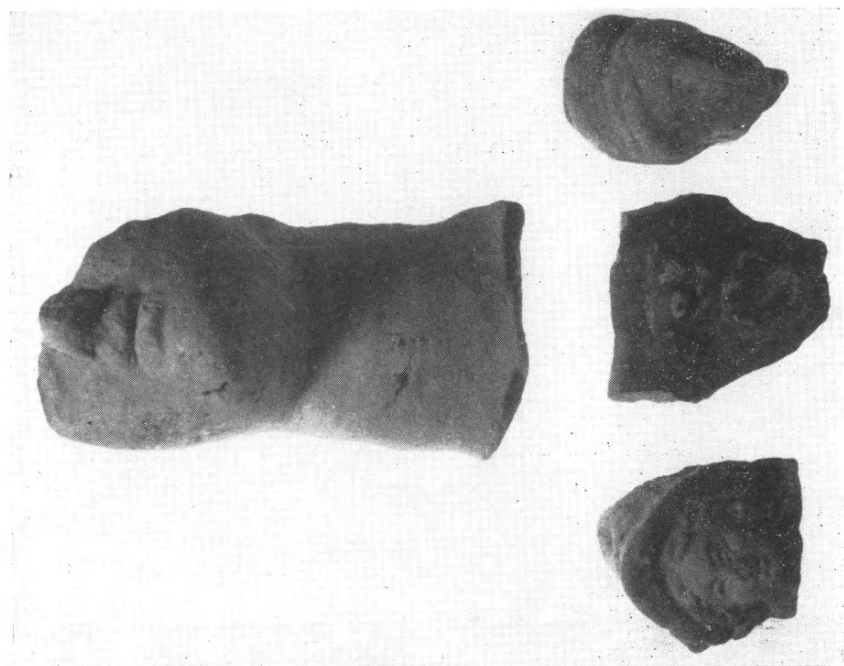

α

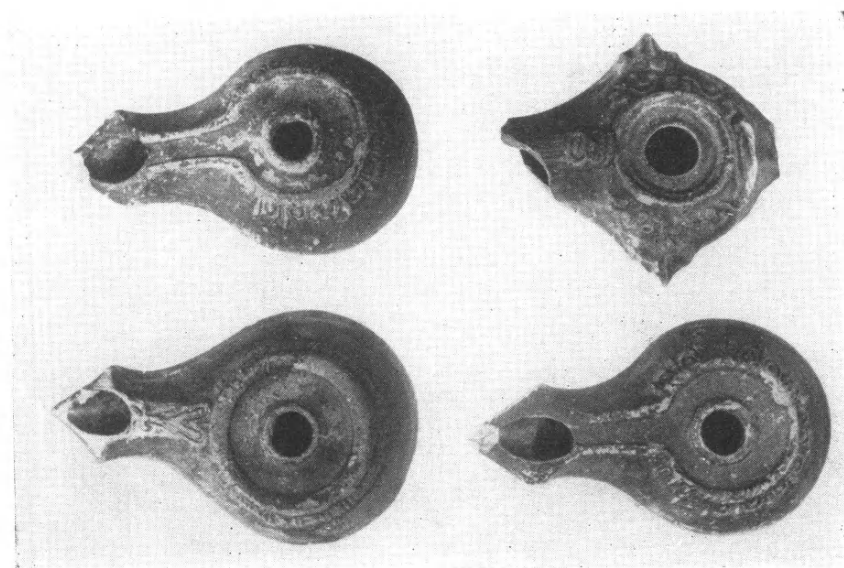

β

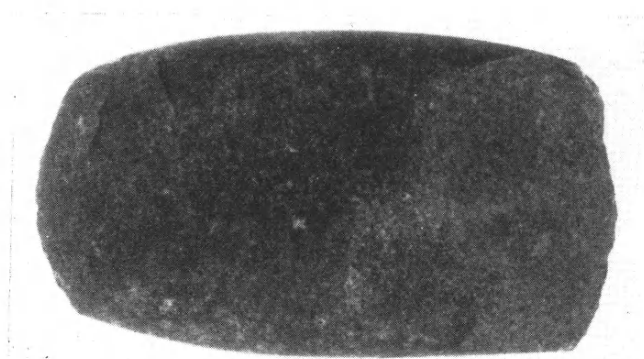
α - β. Ὑστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων μὲ γραπτὴν
γραμμικὴν διακόσμησην, ἐκ τοῦ λόφου 133.

β. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων ἐκ τῆς ἐπιχώσεως
«μακεδονικοῦ» τάφου Ἀμφιπόλεως.

α. Λύγνοι ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου
«μακεδονικοῦ» τάφου Ἀμφιπόλεως.

α. Λίθινος πέλεκυς ἐκ τῆς τάφρου ἀρ. 3 τοῦ λόφου 133.

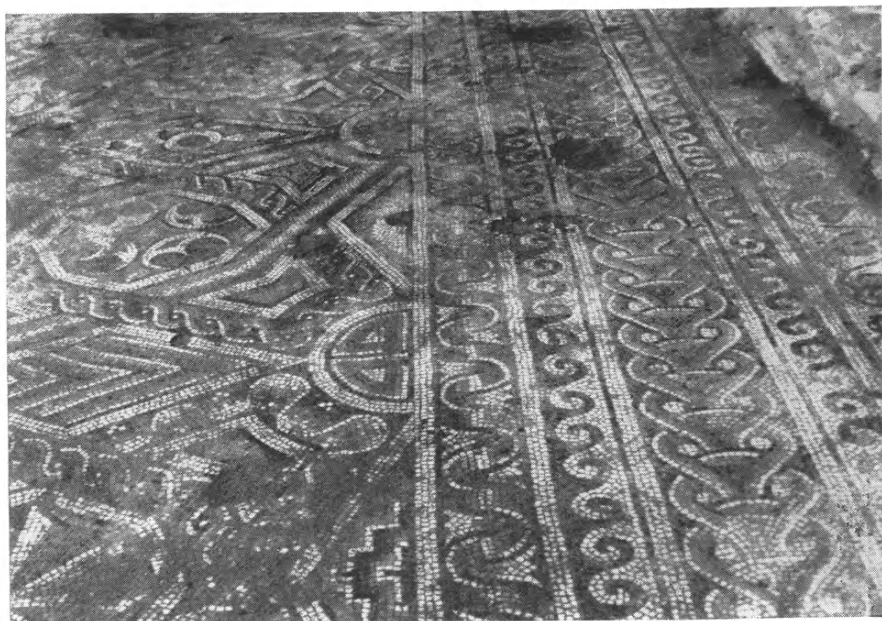
β. Σήκωμα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου
«μακεδονικοῦ» τάφου Ἀμφιπόλεως.

γ. Ἀγγεῖα καὶ λύχνος ἐκ τῆς ἐπιχώσεως κλίμακος «μακεδονικοῦ» τάφου
τῆς Ἀμφιπόλεως.

α. Τὸ κεντρικὸν διακοσμητικὸν θέμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ μέσου κλίτους.

β. Ἀποψις τοῦ βορείου τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους, ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς.

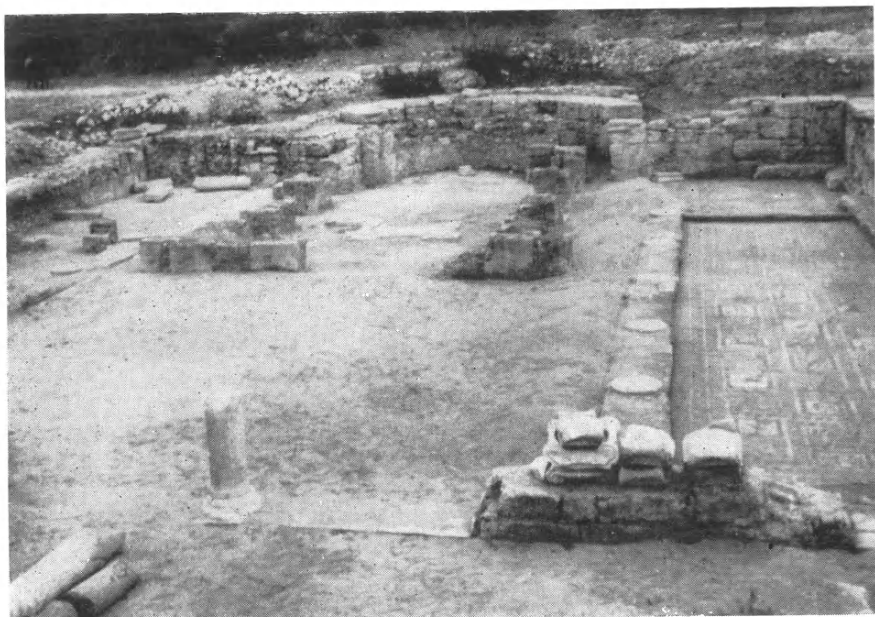

α. Τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ τοῦ μέσου κλίτους.

β. Τὸ κεντρικὸν τετράγωνον ἔμβλημα τοῦ μέσου κλίτους.

α. Ὑποψη ἀπὸ Δ. τῆς ἀποκαλυφθείσης βασιλικῆς Γ τῆς Ἀμφιπόλεως.

β. Ὑποψη τῆς βασιλικῆς Γ ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ ἱερόν.

α. Λεπτομέρεια τοῦ κανθάρου.

β. Ἰωνικαὶ βάσεις τοῦ βορείου στυλοβάτου.

α. Τμήμα τοῦ μετὰ
γλυφῶν ἁμβωνος τῆς
βασιλικῆς Γ.

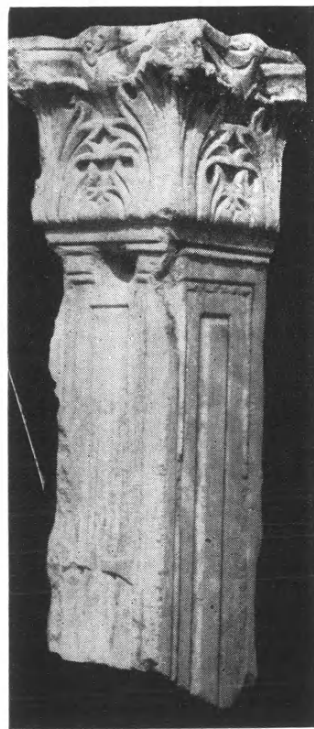
β. Τμήμα τοῦ θριγκοῦ
τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς Γ.

γ. Παραστάς ἢ ἐπιστύ-
λιον μετ' ἀναγλύφου
διακοσμήσεως.

δ. Ἀνάγλυφον θωράκιον ἐκ τοῦ ἁμβωνος
τῆς βασιλικῆς Γ.

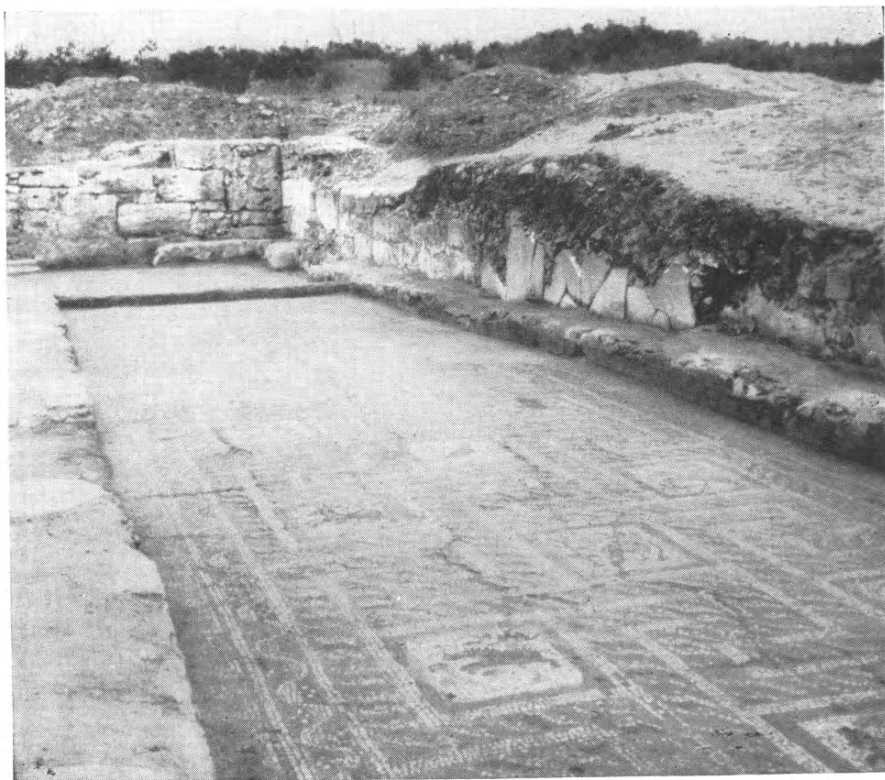
ε. Πεσσὸς μετὰ τοῦ
κιονοκράνου.

Διάχωρα τοῦ νοτίου κλίτους μετὰ ζώων καὶ πτηνῶν
παρεμβλλόμενα εἰς τὰ κενὰ ἀλυσσοειδοῦς μαιάνδρου.

α. Πρόβατον ἐντὸς τετραγώνου παρὰ τὴν θύραν τοῦ νοτίου κλίτους.

β. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Φασιανός (;) μετ' ανεμιζομένης ταινίας περὶ τὸν λαιμόν του.

β. Πάνθηρ ὁρμῶν πρὸς δεξιὰ, ἐκ διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Ἐλεφαντὸς ἐκ διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

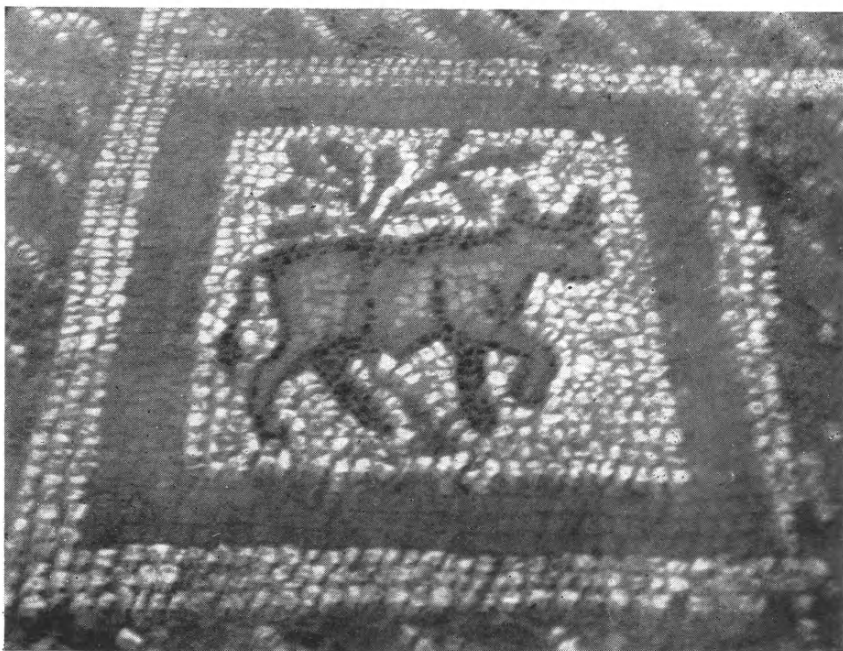

β. Λέων ἐκ διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Ἀγριόχοιρος ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου τοῦ νοτίου κλίτους.

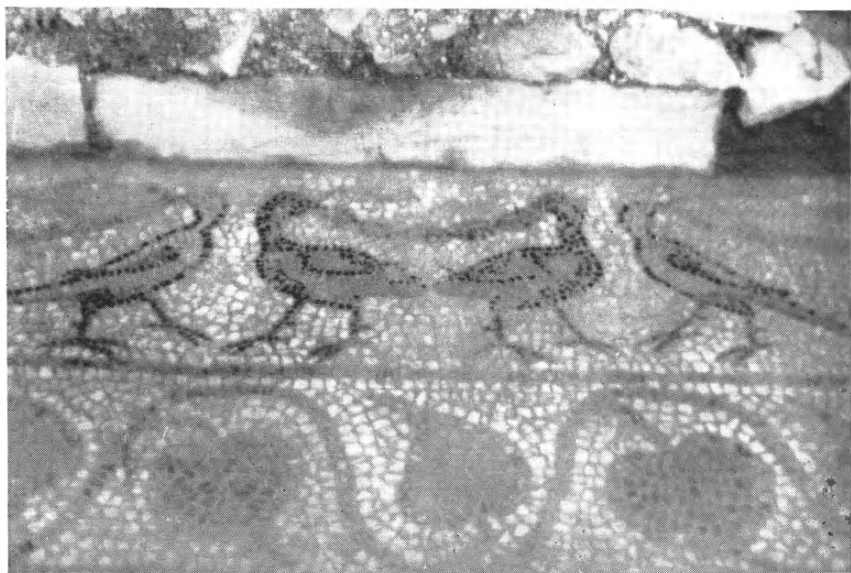
β. Ταῦρος ἐκ διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Πτηνόν (ἀλέκτωρ ;) ραμφίζον τὸν πόδα του.

β. Κύνον ἐκ διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Τμήμα τῶν περιβαλλόντων τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους πλαισίων.

β. Ἑλλειψοειδῆ διάχωρα μετὰ ὑδροβίων πτηνῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους.

α. Ἐλλειψοειδὲς διάχωρον μετὰ ὕδροβίου πτηνοῦ.

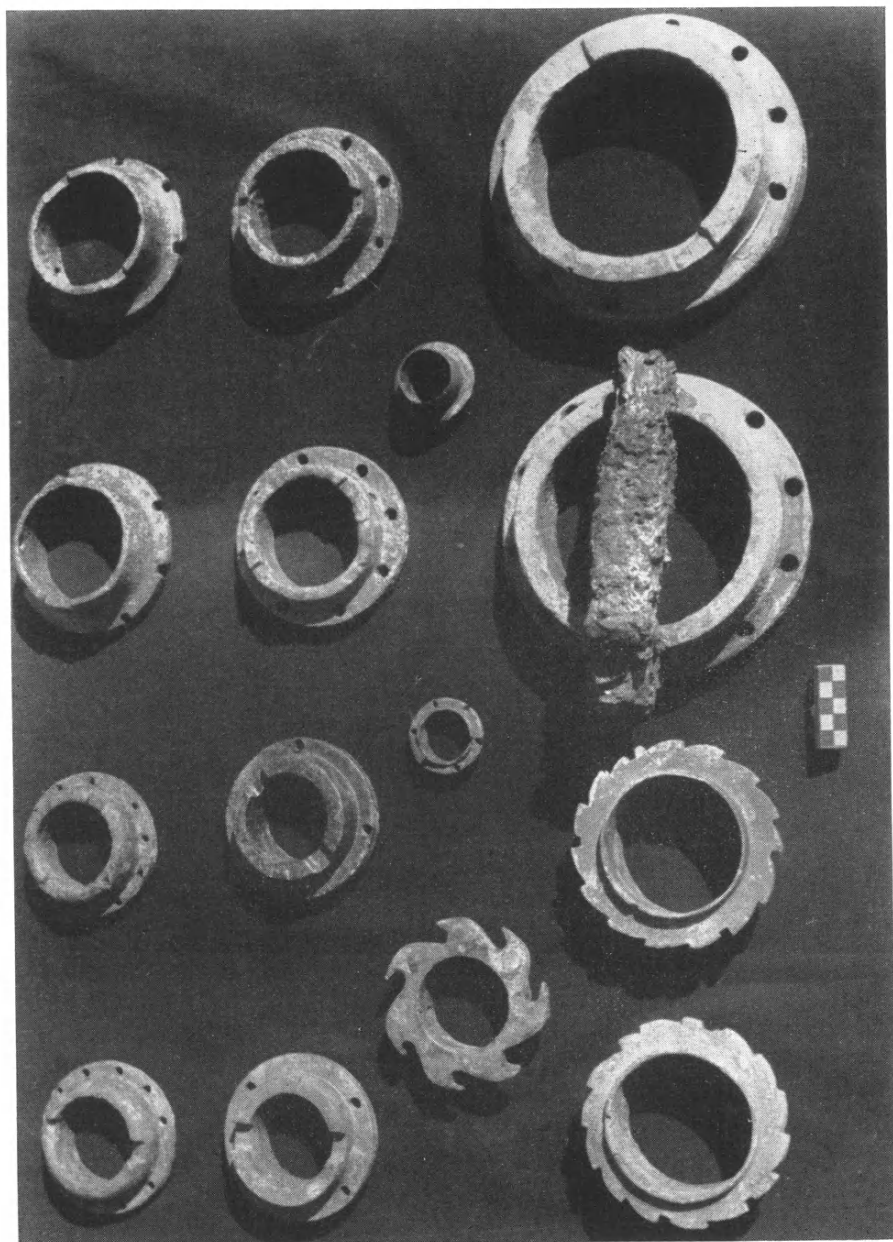
β. Ἐλλειψοειδὲς διάχωρον μετὰ νήσσης.

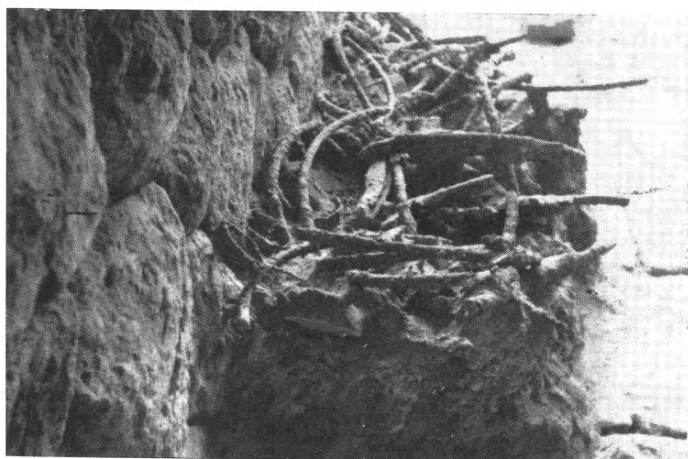
α. Πτηνόν ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους.

β. Ψηφιδωτὴ παράστασις ἀρπαγῆς τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ εἰς ταῦρον μεταμορφωθέντος Διός.

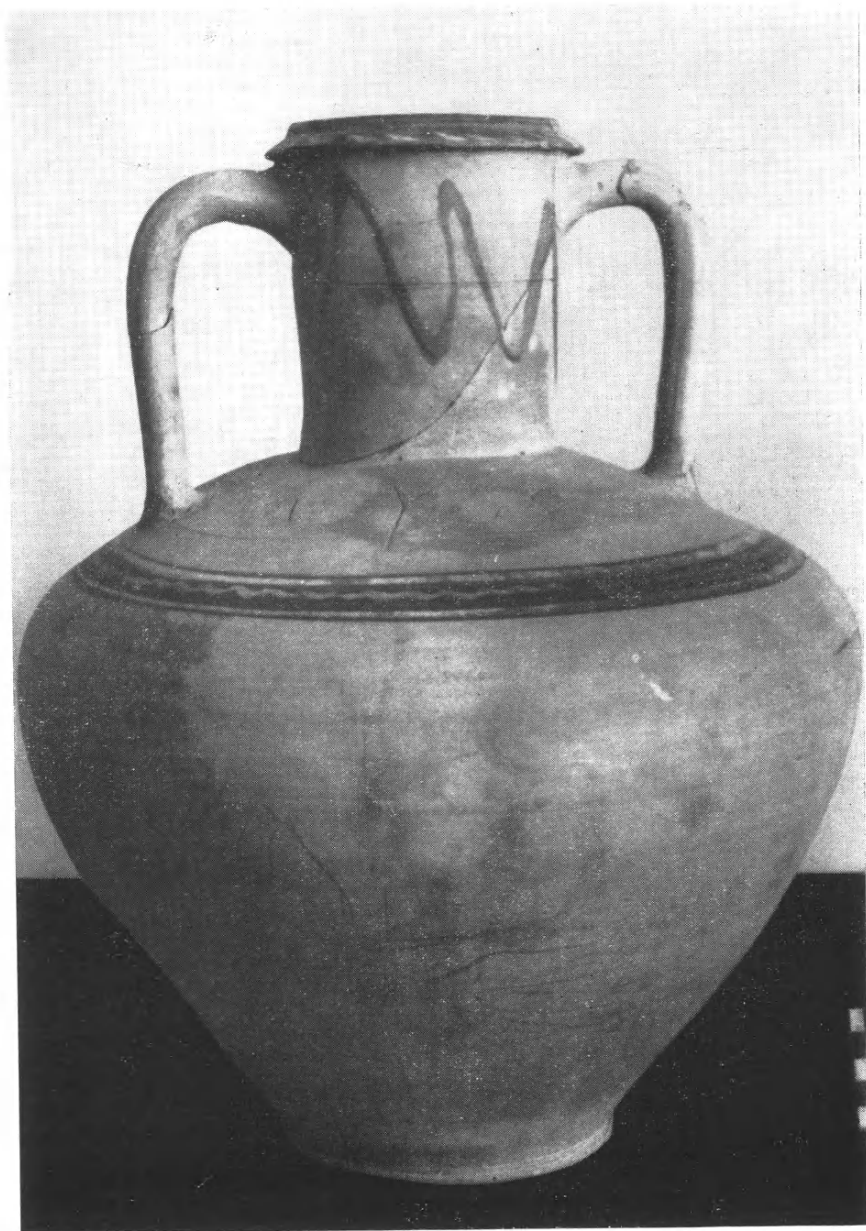
Χαλκοὶ τροχοὶ ἐργατοκυλίνδρων καὶ τρία ἐπίσχεστρα (κάτω ὀριστερά).

α. Μάζα σιδήρων μηχανήματος υπεράνω τοῦ στρώματος καταστροφῆς παρὰ τὸν ΒΑ. τοῖχον τῆς κεντρικῆς αἰθούσης ΙΚΛΜ.

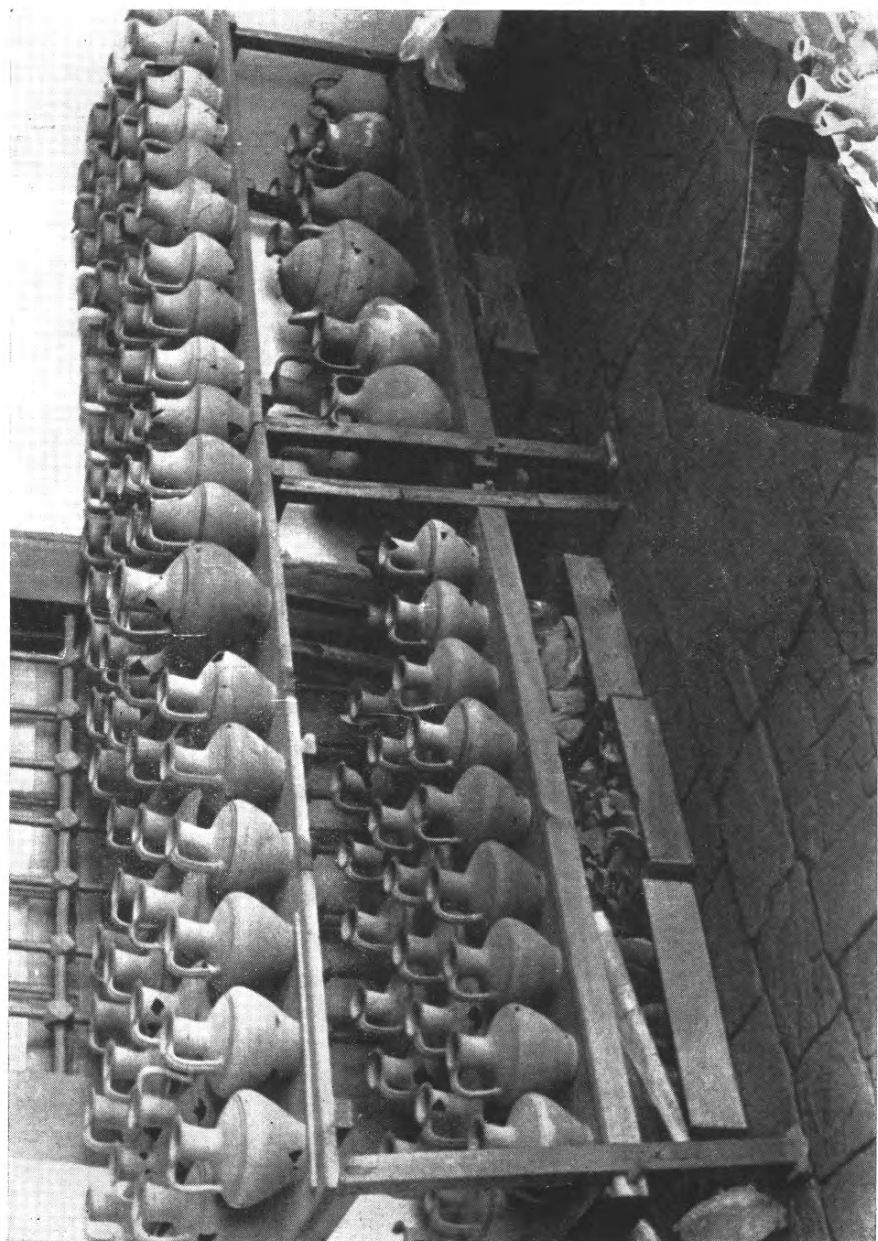

β. Ἄνω ἐπιφάνεια λίθου τοῦ λαβυρίνθου μὲ ἀῦλακα λατομίας, κατασκευασθεῖσα δι' ὁμοίου πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον σιδηροῦν ἐργαλεῖον.

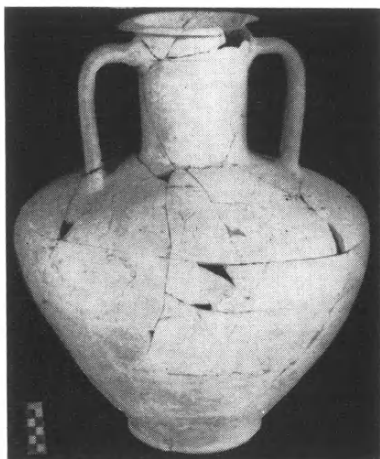

*Αμφορεύς με ἐγγράφατα ἐπὶ τῶν ὄμων τὰ στοιχεῖα ΛΥΣ καὶ γραπτὴν διακόσμησιν.

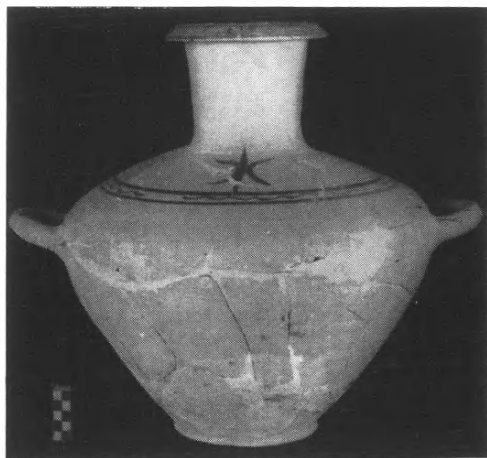

Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ δώματος Κ.

α. Ἀμφορεὺς μετὰ τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ ΛΥΣ (χάτωθι τῆς ἀριστερᾶς λαβῆς).

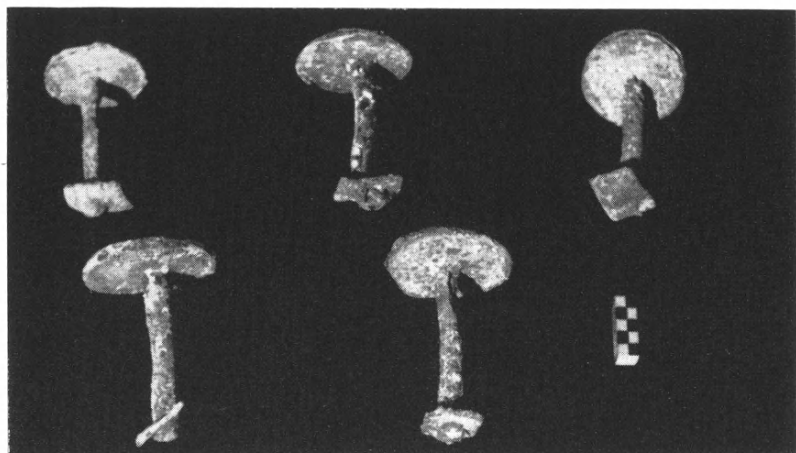
β. Ὑδρία μετὰ γραπτὴν διακόσμησιν.

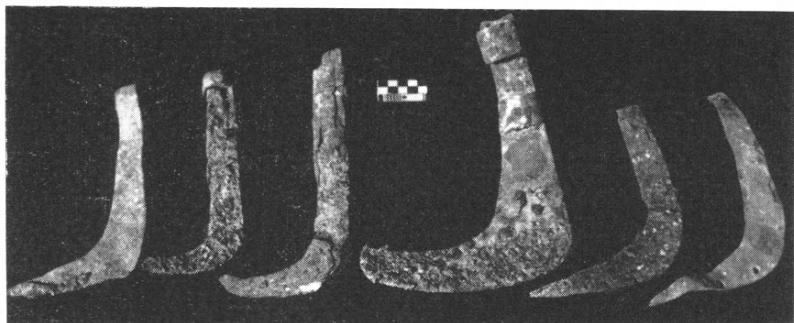
γ. Κρατὴρ μετὰ γραπτὴν διακόσμησιν.

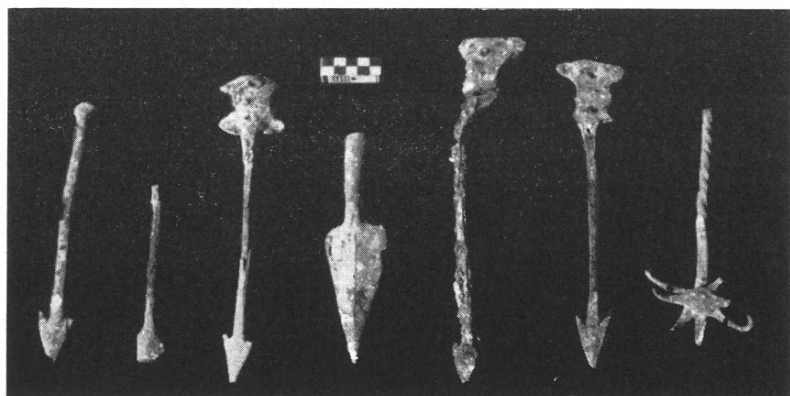
δ. Κρατὴρ μετὰ τοῦ συνανήκοντος πώματος.

α. Σιδηραὶ ἐφηλίδες παλίνλυτοι.

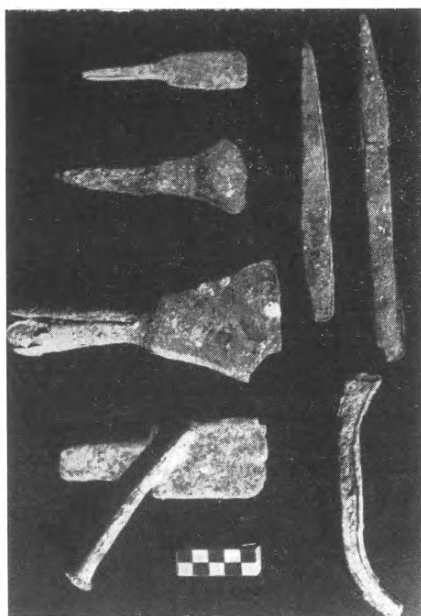

β. Σιδηρὰ δρέπανα ἀφιερωτικά.

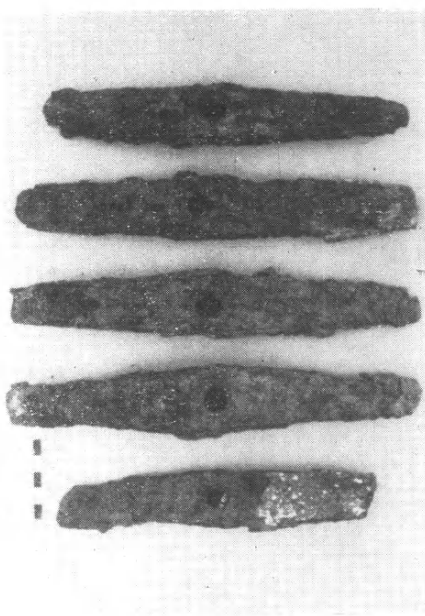

γ. Κάμακες καὶ σιδηρὰ αἰχμὴ δόρατος.

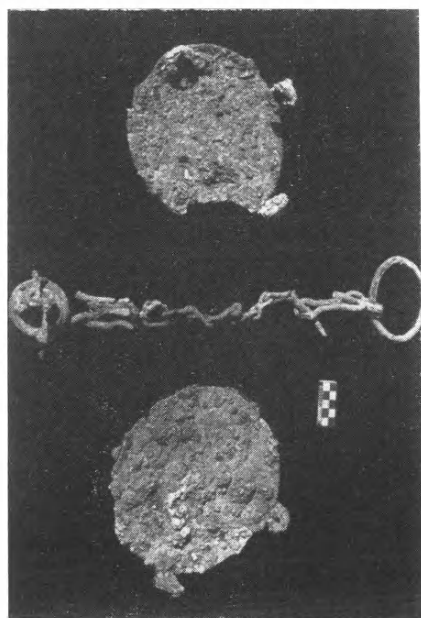

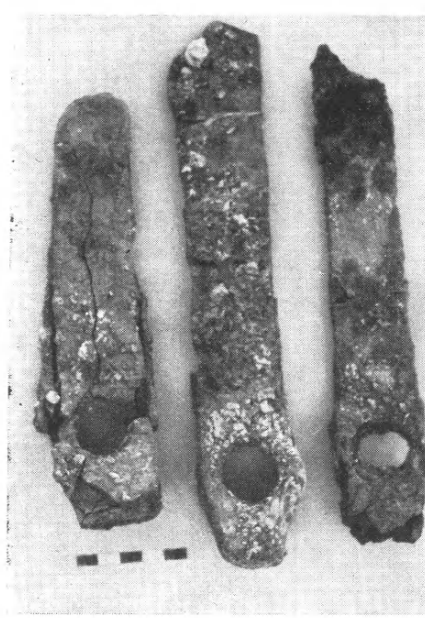
β. Σιδηρὰ ἐργαλεῖα, ξέστρα, βελόνια.

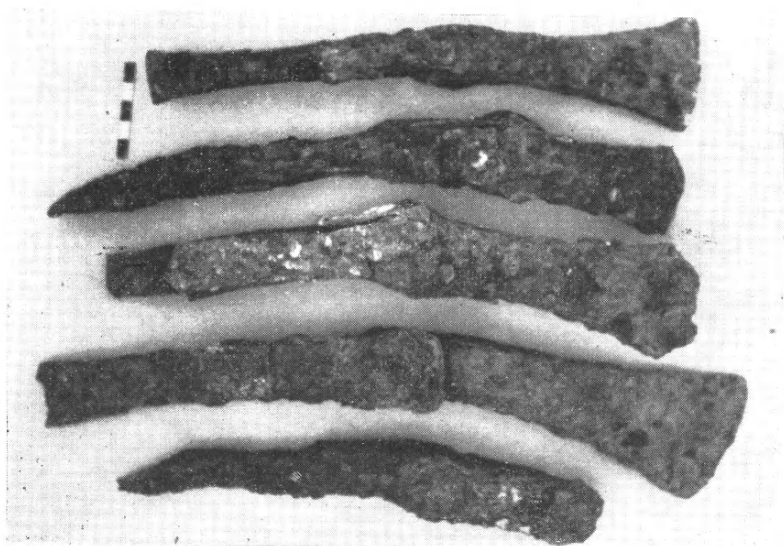
δ. Ἀμφίξοι ἀξίναι.

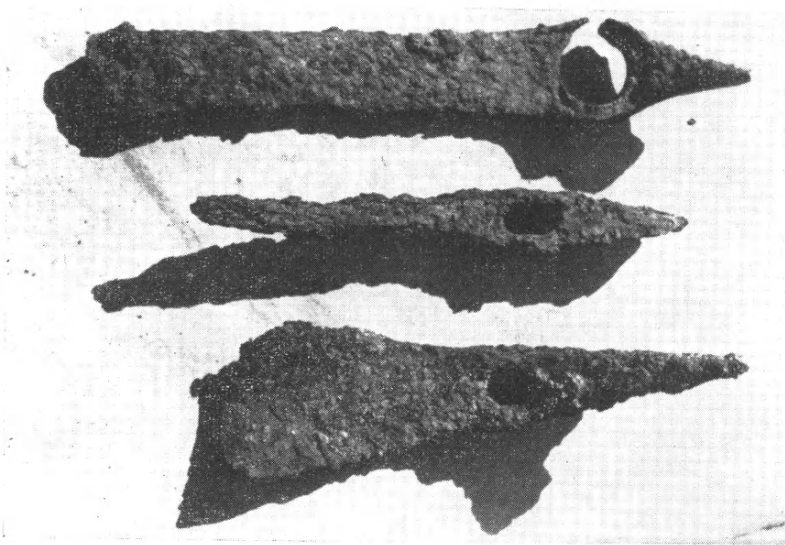
α. Σιδηροῦς ξυγός.

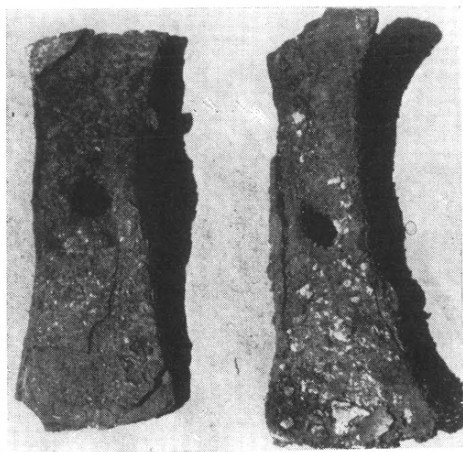
γ. Σφυροπέλεες ἢ μονόστομοι ἀξίνη ἐκ σιδήρου
πρὸς πελέκησιν ξύλου.

α. Ἀμφίξοι πελέκεις ἐκ σιδήρου.

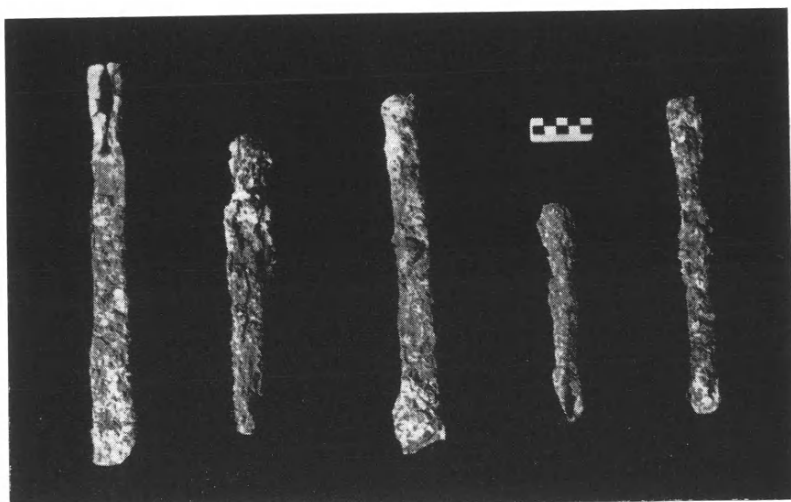
β. Δύο ἀξίνοπελέκεις καὶ εἷς πέλεκυς (εἰς τὸ μέσον) ἐκ σιδήρου.

α. Ἀμφίστομοι ἄξινοι.

β. Χαλκοὶ κρόικοι, ἴσως παθμά.

γ. Λιθουργικά καὶ ξυλουργικά ἐργαλεῖα.

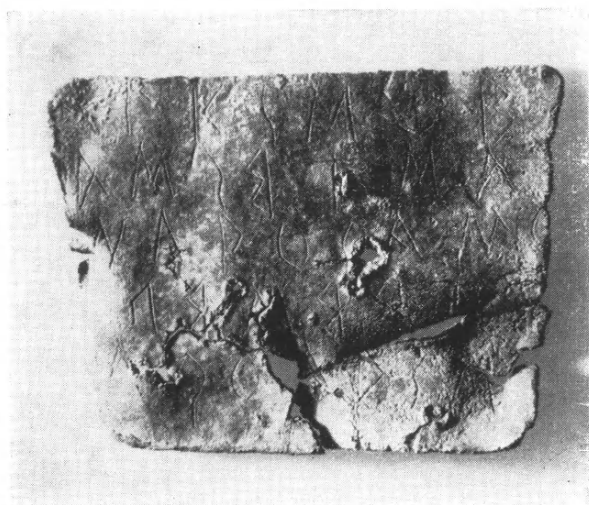

α

β

α - β. Ὑστεροαρχαϊκὰ ἐνεπίγραφα μολύβδινα ἐλάσματα.

α. Ύστεροαρχαϊκόν μολύβδινον ἔλασμα.

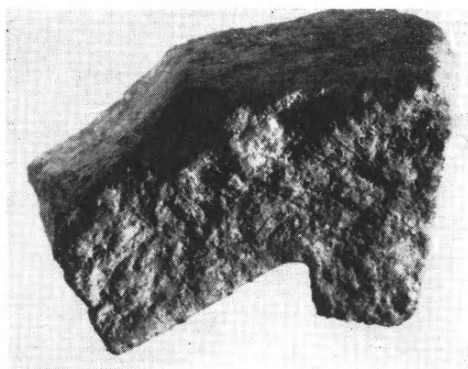
β. Πήλινον γυναικεῖον προσωπεῖον.

γ. Τμῆμα χεῖλους πήλινου περιρραντηρίου.

α. Ἀνάγλυφος ἀνθεμωτὸς καλυπτήρ.

β. Τμήμα χείλους πηλίνου περιρραντηρίου.

γ. Πήλινος Ἐρωτιδεύς.

δ. Πηλίνη κεφαλὴ Ἀφροδίτης.

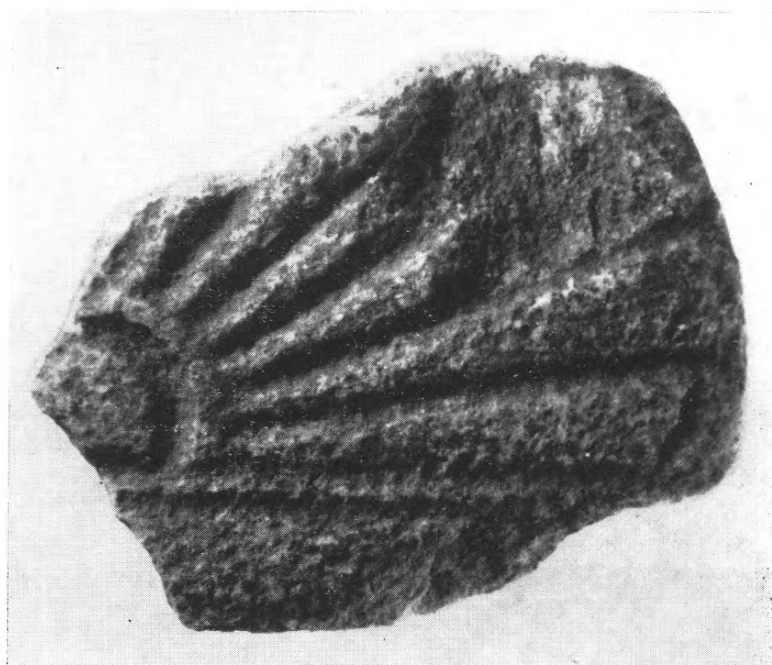
α. Πήλιναι κεφαλαί Ἀφροδίτης.

β. Λαβὴ ἀμφορέως μετ' ἐμπιέστου ὀνόματος.

α. Τμήμα επιτυμβίου πλακός.

β. Μαρμάρινος άνθεμωτός καλυπτήρ.

α. Τείχος Δυμαίων. Ὑποψὶς ἀπὸ ΒΑ.

β. Τείχος Δυμαίων. Τὰ οἰκήματα Β ἐμπρός, Γ καὶ Δ εἰς τὸ βάθος ἀπὸ Α.

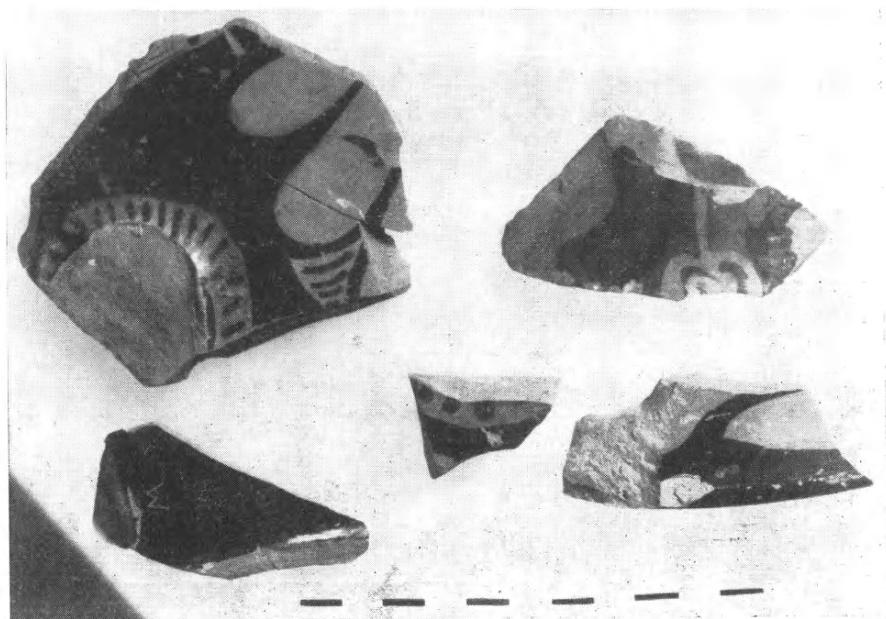
α. Τείχος Δυμαίων. Τὸ ἐπίμηκες οἶκημα Γ ἀπὸ Α. εἰς τὸ βάθος.

β. Τείχος Δυμαίων. Τὸ οἶκημα Δ ἀπὸ Α.

α. Τείχος Δυμαίων. Στρώσις ἀργολίθων παρὰ τὸ τεῖχος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς.

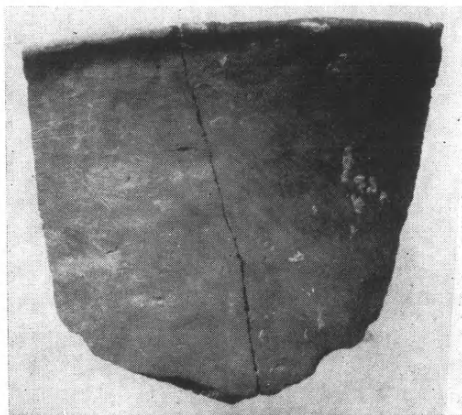
β. Τείχος Δυμαίων. Ὅστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.

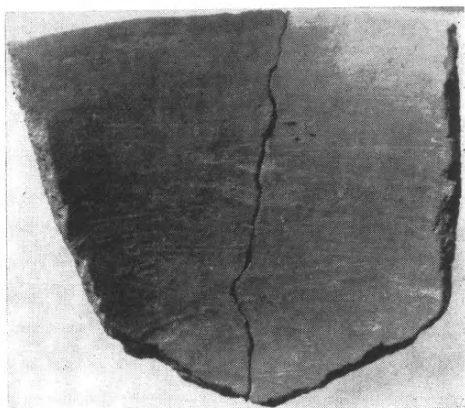
α. Τείχος Δυμαίων. Τμήμα τοῦ τείχους τῆς μακροῦς πλευρῆς παρὰ τὸ νότιον τοίχωμα τῆς Μέσης Πύλης μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἄνω ἐπιφανείας.

β. Τείχος Δυμαίων. Λείψανα τῶν ἐπάλξεων τοῦ τείχους τῆς μακροῦς πλευρῆς παρὰ τὴν Μέσην Πύλην.

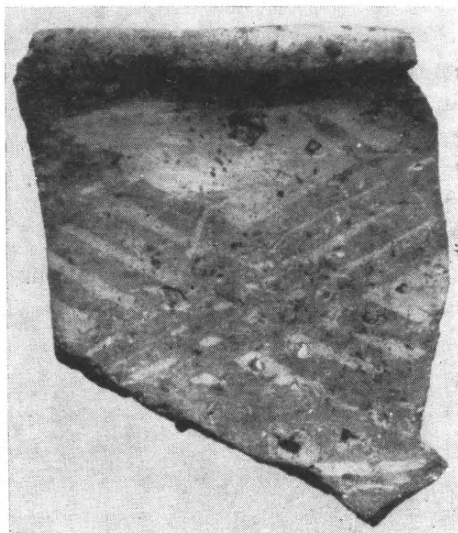

α

β

α - β. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακα νεολιθικού άώτου άνευ βάσεως σκύφου.

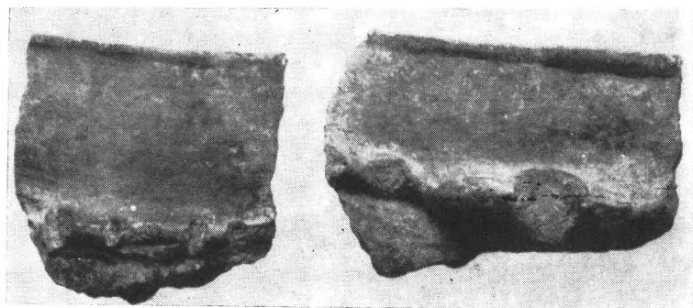

γ. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακον νεολιθικού ήμισφαιρικού σκύφου.

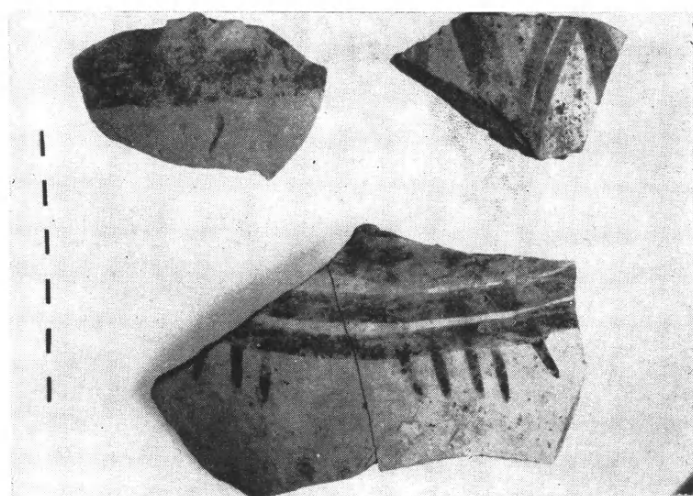

δ. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακον ΜΕ κυπέλλου.

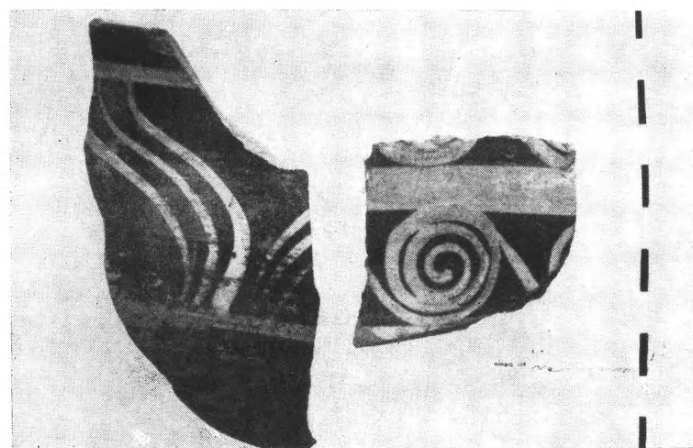

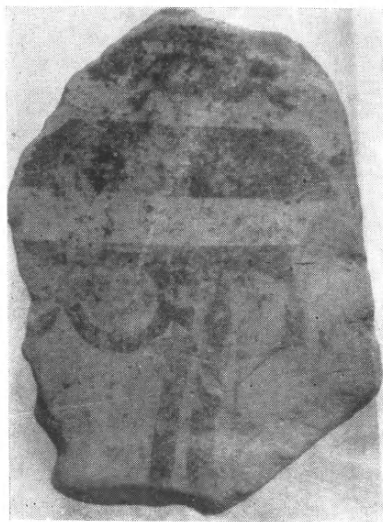
α. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακα ΠΕ πίθων.

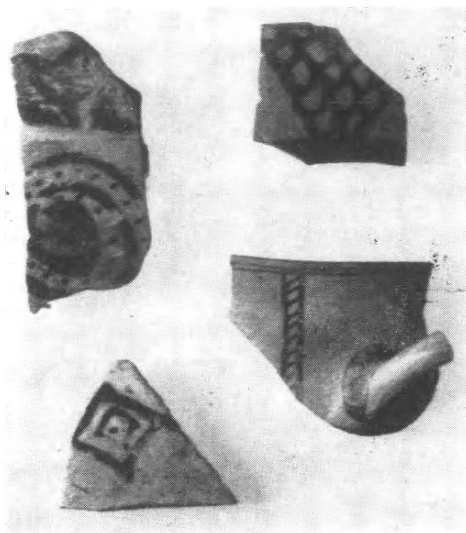
β. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακα γραπτών ΠΕ ἀγγείων.

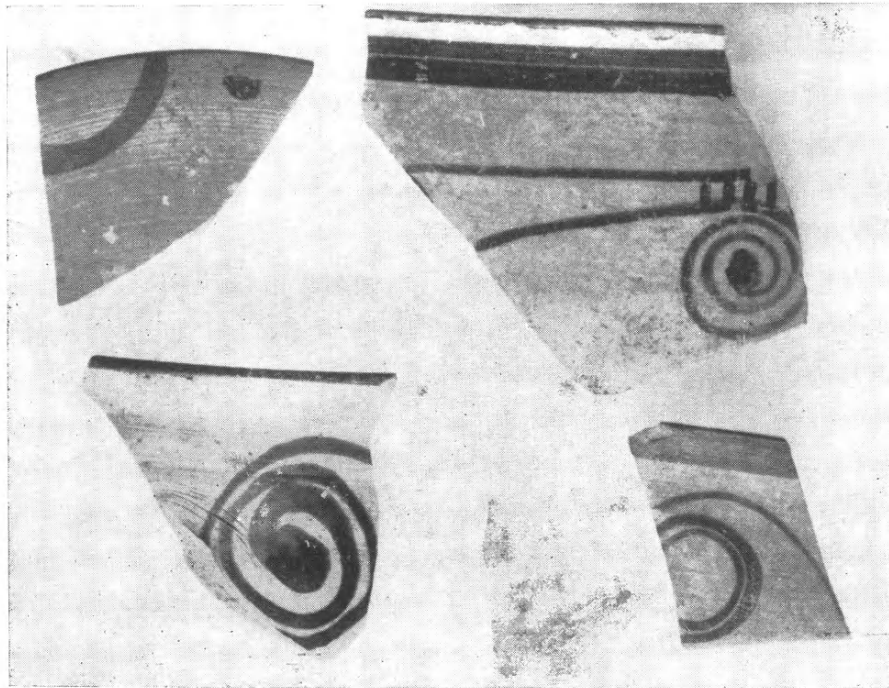
γ. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακα ΥΕ ἀγγείων με λευκὴν διακόσμησιν.

α. Τείχος Δυμαίων.
*Οστρακον γραπτού ΜΕ άγγείου.

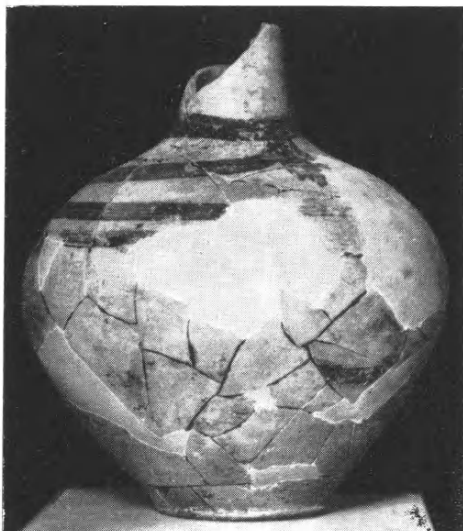
β. Τείχος Δυμαίων.
*Οστρακα ΥΕ ΙΙΙ άγγείων.

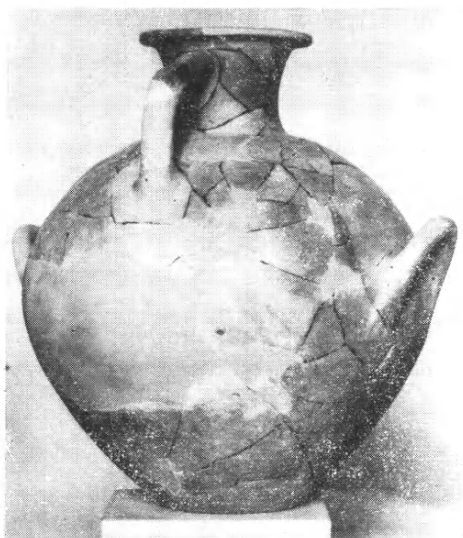
γ. Τείχος Δυμαίων. *Οστρακα ΥΕ ΙΙΙ άγγείων.

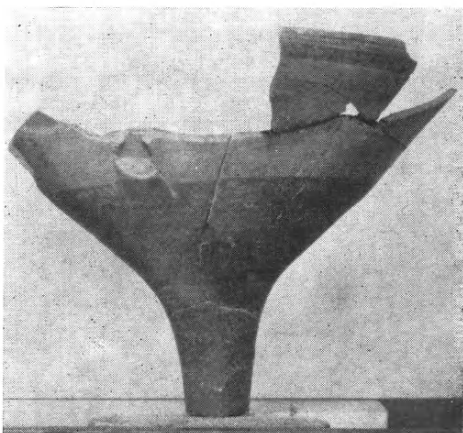
α. Τείχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙΓ τετράωτος
ἀμφορεύς (ἀρ. Εὐρ. Π 770).

β. Τείχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙ οἰνοχόη
(ἀρ. Εὐρ. Π 771).

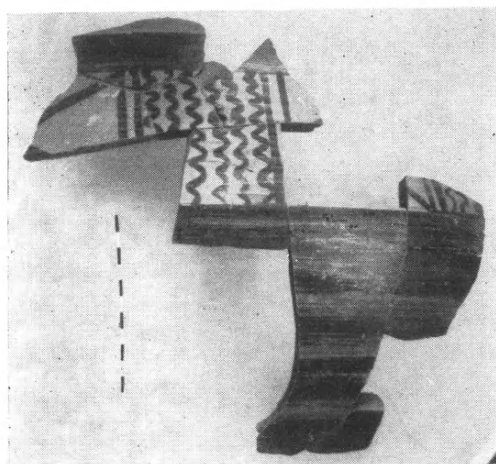

γ. Τείχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙΓ ὕδρῖα
τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Σιτοβολῶνος (Gra-
nary Style) (ἀρ. Εὐρ. Π 772).

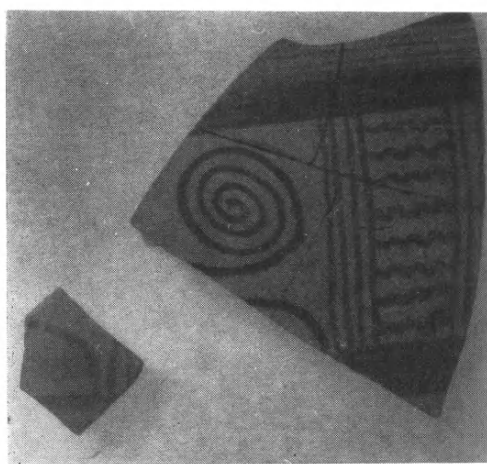

δ. Τείχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙΓ ὑψίπους
κύλιξ τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Σιτοβολῶνος
(Granary Style).

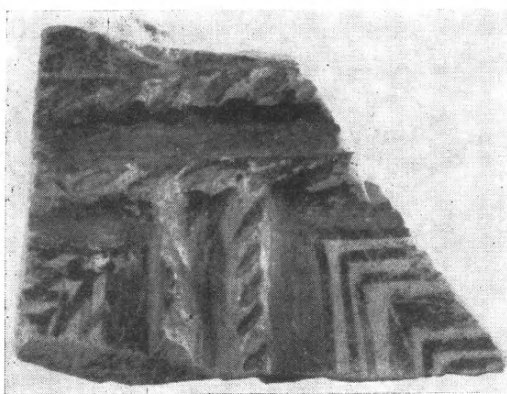

α. Τείχος Δυμαίων. Ἀπόθραυσμα ΥΕ ΠΙΓ ἀμφοροειδοῦς κρατήρος.

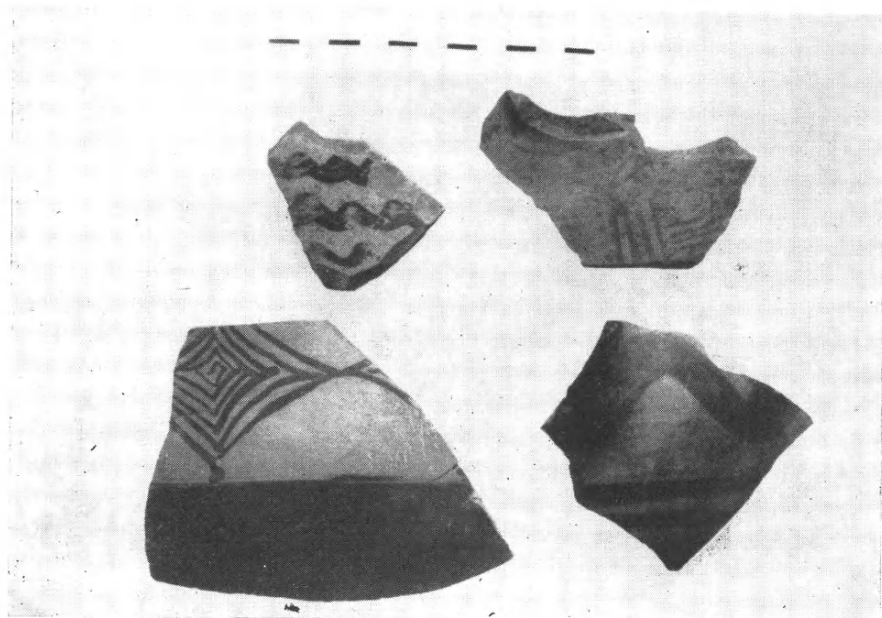
β. Τείχος Δυμαίων. Ὅστρακον ΥΕ ΠΙΓ κρατήρος.

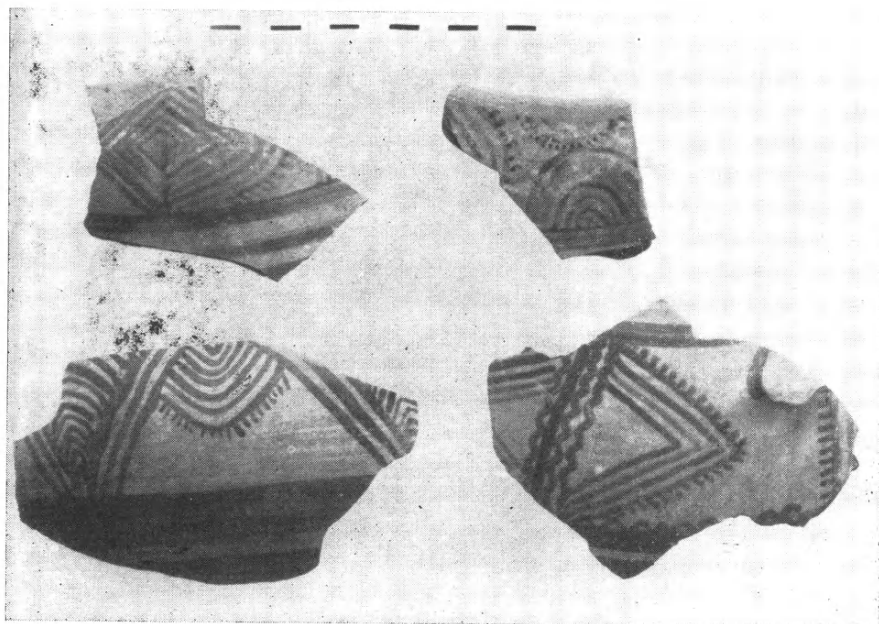
γ. Τείχος Δυμαίων. Ὅστρακον ὑπομυκηναϊκοῦ (;) ἀγγείου.

δ. Τείχος Δυμαίων. Ἀπόθραυσμα ὑπομυκηναϊκοῦ ψευδοστόμου ἀμφορίσκου.

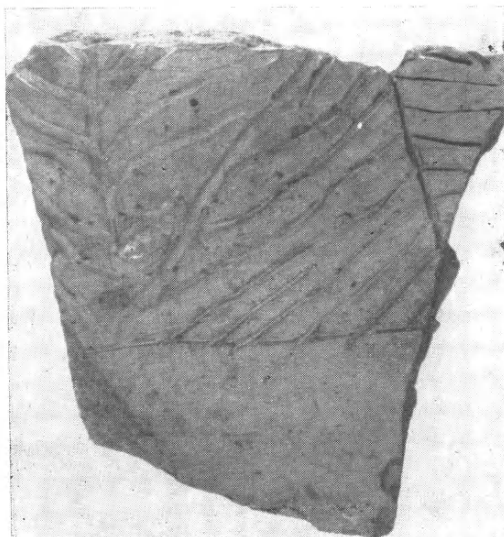
α. Τείχος Δυμαίων. *Όστρακα ΥΕ ΙΙΙΓ ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Σιτοβολῶνος (Granary Style).

β. Τείχος Δυμαίων. *Όστρακα ΥΕ ΙΙΙΓ ἀγγείων τοῦ κροσσωτοῦ ρυθμοῦ (Fringed Style).

α. Τείχος Δυμαίων. Χειροποίητος χύτρα (ἀρ. Εύρ. Π 775).

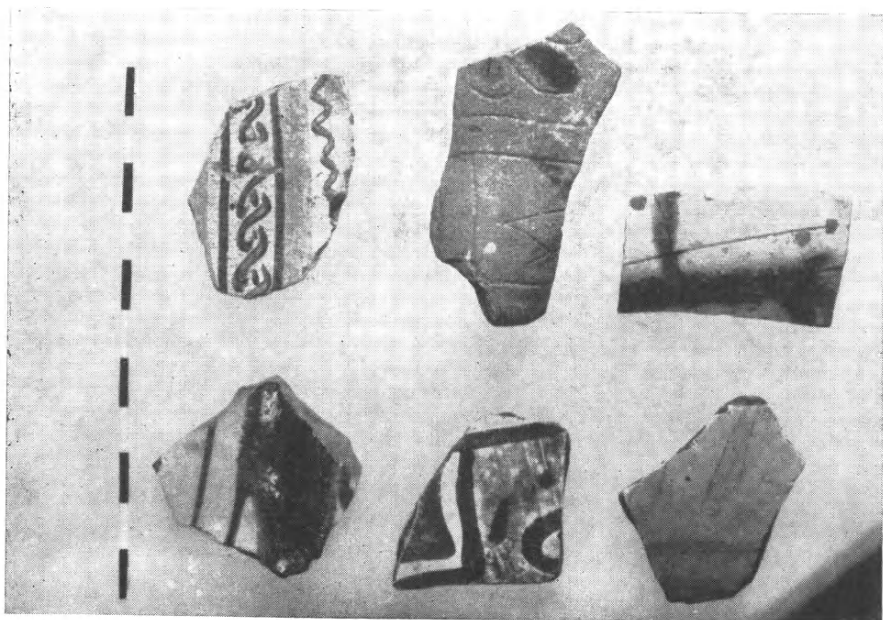
β. Τείχος Δυμαίων. Ώστρακον ΥΕ πίθου.

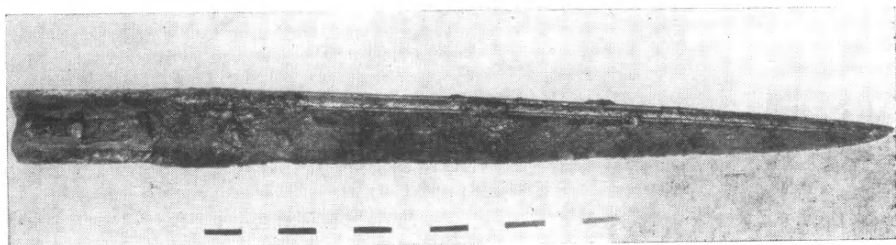
γ. Τείχος Δυμαίων. Βυζαντινή πρόχους (ἀρ. Εύρ. Π 774).

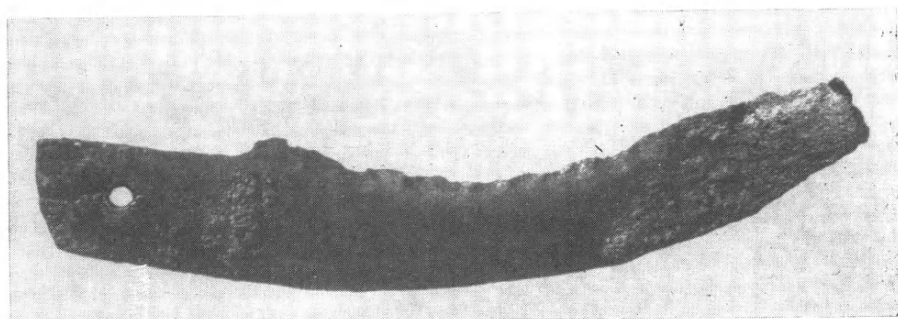
α. Τείχος Δυμαίων. Ἀποτμήματα βυζαντινοῦ ἀμφορέως.

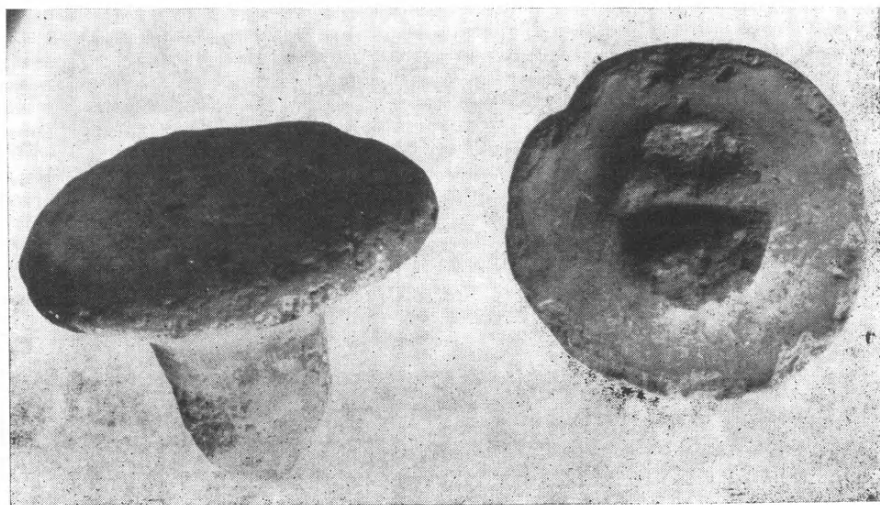
β. Τείχος Δυμαίων. Ὅστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μετὰ θαλωδῶν χρωμάτων (proto - majolica).

α. Τείχος Δυμαίων. Χαλκοῦν μονόστομον μαχαίριον

β. Τείχος Δυμαίων. Χαλκοῦν μηνοειδὲς μαχαίριον.

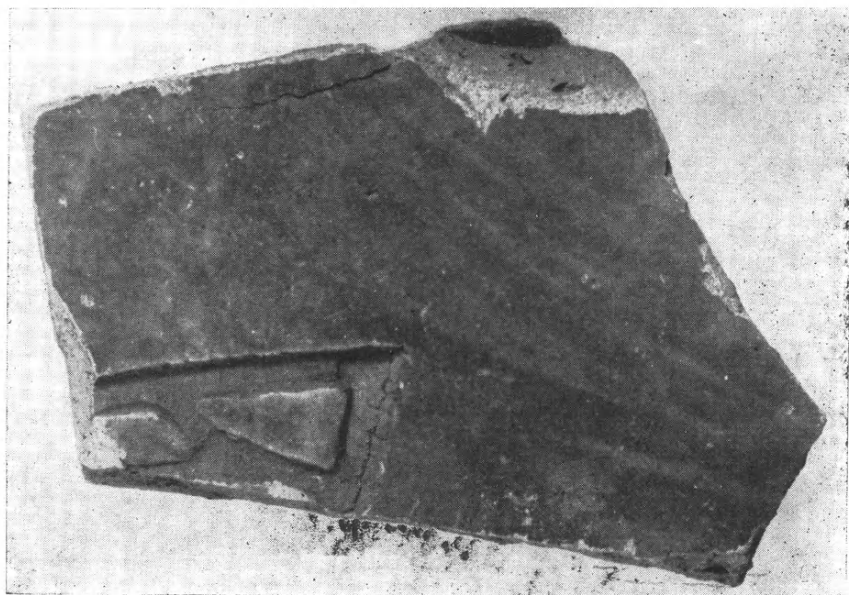

γ. Τείχος Δυμαίων. Πώματα ψευδοστόμων ἀμφορέων.

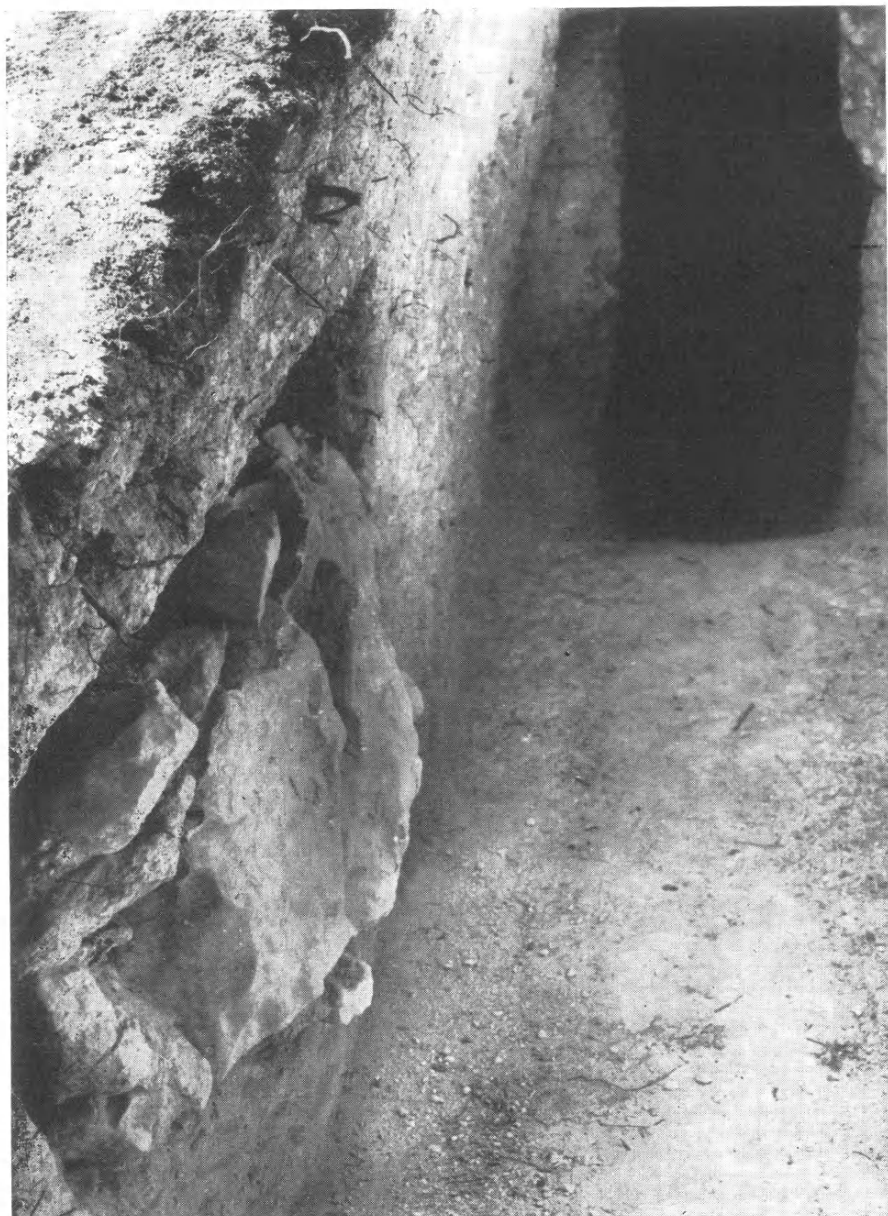

β. Τείχος Δυμίων. Απόθραυσμα
ἐπιγραφίου στήλης.

α. Τείχος Δυμίων. Απόθραυσμα κεράμου στήλης
φερούσης σφραγίδα ΔΥΜ.

Δρόμος καὶ εἵσοδος τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου 2. Πρὸς τὰ ἀριστερά,
κόγχη εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ δρόμου.

α. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἀπὸ τοῦς θαλαμωτοῦς τάφους 1 καὶ 2.

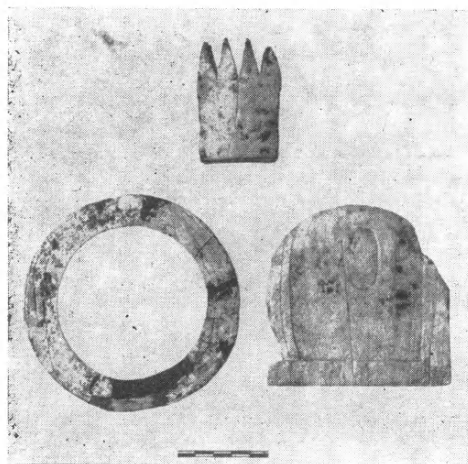

β. Κλιμακοστάσιον μυκηναϊκῶν χρόνων εἰς τὴν βορειοδυτικὴν κλιτὸν
τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.

α. Ειδώλια ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.

β. Κοσμήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

γ. Τμήμα ἀρχαῖκῆς ἐπιγραφῆς.

*Ο διάδρομος Γ.

α. Ἡ τάφος Schliemann (1876) πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964.

β. Ἡ περιοχή τῆς τάφου Schliemann μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964.

Ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδηρον ἐπικλινῆς ἄνοδος.

α. Πίθοι τοῦ ἰσογείου δωματίου τοῦ πτηρίου Α.

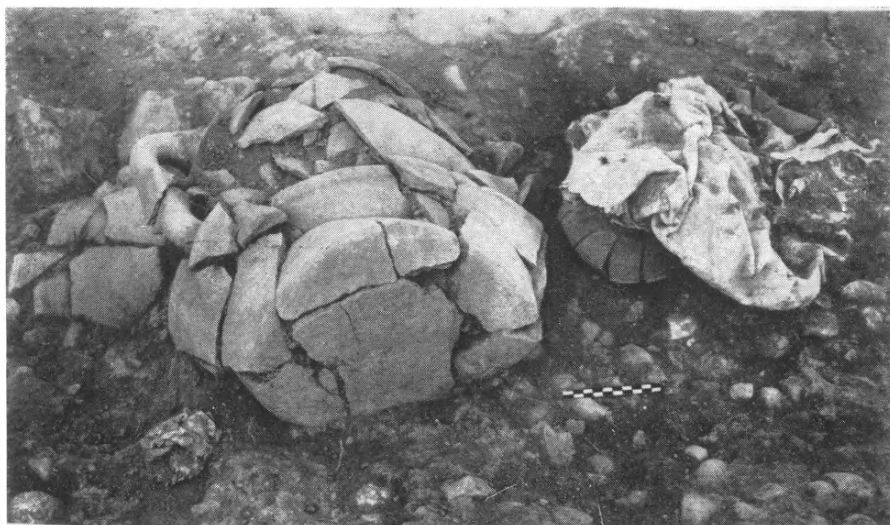

β. Τὸ πτήριο Β.

Πίθοι καὶ ἀγγεῖα εὗρεθέντα εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου Α.

α. Ἀγγεῖα ὡς εὐρέθησαν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου 4 τοῦ κτηρίου Β.

β. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ δωματίου 4 τοῦ κτηρίου Β.

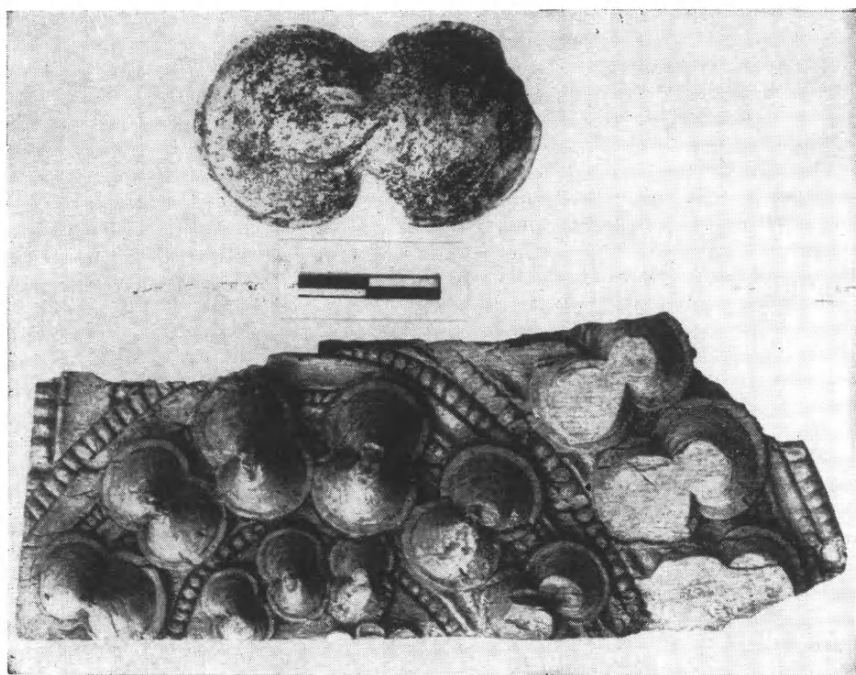

β. Δυτικόν τμήμα τῆς μεγάλης καθόδου
πρὸς τὴν βορειοανατολικήν ἐπέκτασιν.

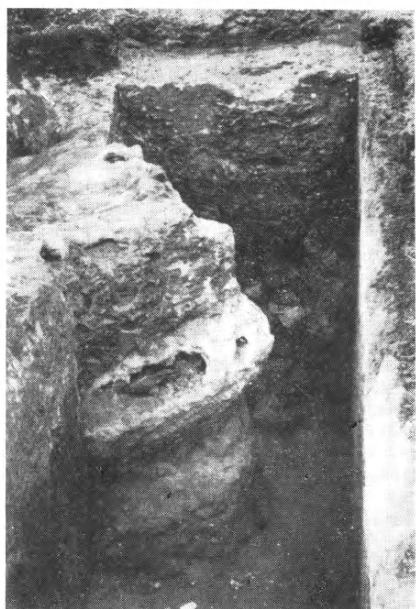
α. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ πτηρίου Β καὶ ἡ μεγάλη καθόδος
πρὸς τὴν βορειοανατολικήν ἐπέκτασιν.

α. Τεμάχιον ἐλεφαντοστοῦ καὶ ὀκτώσχημος ἀσπίς ἐκ φαγεντιανῆς.

β. Κάθοδος πρὸς τὴν βόρειον σύριγγα.

α

β

γ

δ

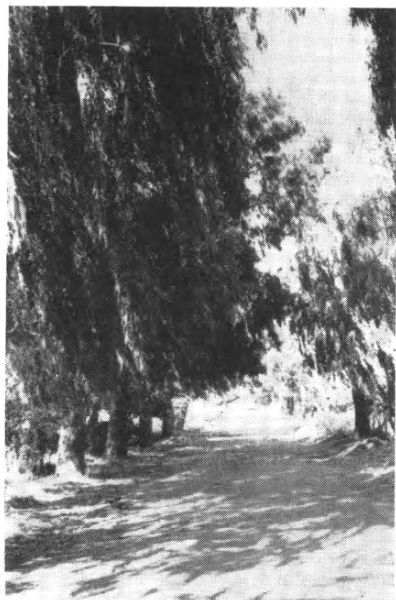

ε

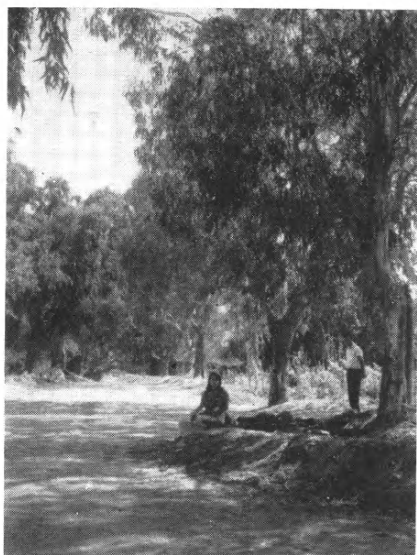
α. Βορηά τ. 7, δρόμος, ή γωνία τῆς Ρωμ. δεξαμενῆς καί ή ἀθίκτος θύρα τοῦ τάφου.—
β. Βορηά τ. 7, ή τείχισις τῆς θύρας τοῦ τάφου.—γ. Ρωμ. δεξαμενή πλησίον τ. Βο-
ρηά 7.—δ. Τμῆμα τῆς ἀθίκτου θόλου τ. Βορηά 7.—ε. Πλάξ Ρωμ. ἐποχῆς καλύ-
πτουσα ὁπὴν τῆς στέγης τ. Βορηά 7.

Κεφαλοβρύσου τ. 1. Ὁ λάκκος μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ τῶν κτερισμάτων.

α

β

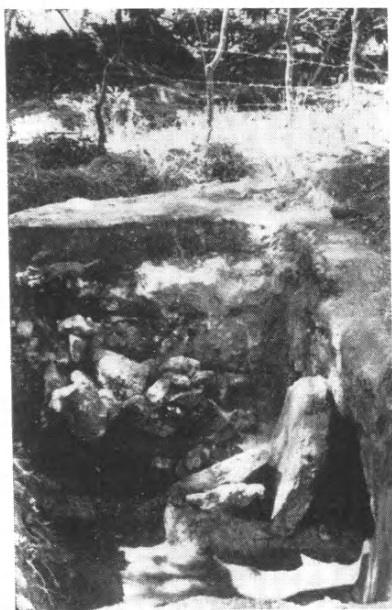
γ

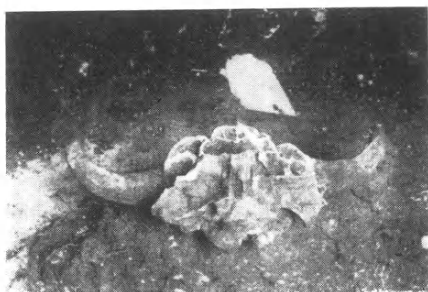
δ

α. Ἡ λεωφόρος Κεφαλοβρύσου.— β. Κεφαλοβρύσου τ. 1 ἐντὸς τῆς ὁδοῦ.— γ. Κατεστραμμένος λακκοειδὴς τάφος μετὰ βόθρου θυσίων (ἄνω ἀρ.) παρὰ τὸν Κεφαλοβρύσου τ. 1.— δ. Κεφαλοβρύσου τ. 1, ἀνώτατον στρώμα.

α

β

γ

δ

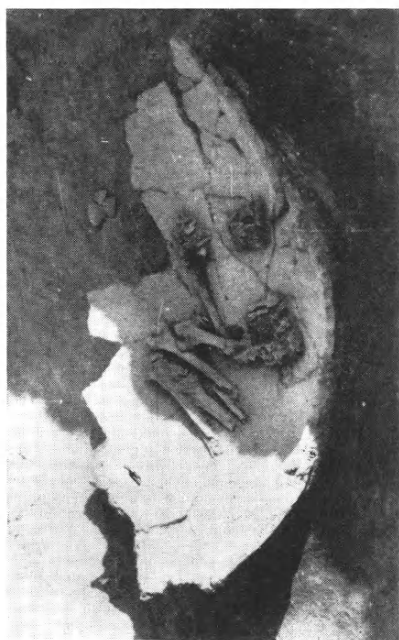
α. Κεφαλοβρύσου τ. 2 ἐκ Β. Ἡ κατεστραμμένη τείχισις τῆς θύρας, δεξιὰ δὲ ἡ κόγχη τοῦ δρόμου.—β. Κεφαλοβρύσου τ. 2. Κρανίον βοός ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου.—γ. Κόγχη φρασσομένη ὑπὸ πλακός, Κεφαλοβρύσου τ. 2.—δ. Κεφαλοβρύσου τ. 2, τμήμα τοῦ θαλάμου.

α

β

γ

δ

α. Κεφαλοβρύσου τ. 3, ή τετειχισμένη θύρα.— β. Κουκιρίκου, λίθινος δακτύλιος τοῦ τύμβου.— γ. Τύμβος Κουκιρίκου, ὀκλάζων νεκρὸς ἐντὸς πίθου.— δ. Θολωτὸς τάφος Βλαχοπούλου. Ἡ θύρα ἐκ τῶν ἔνδον.

α

β

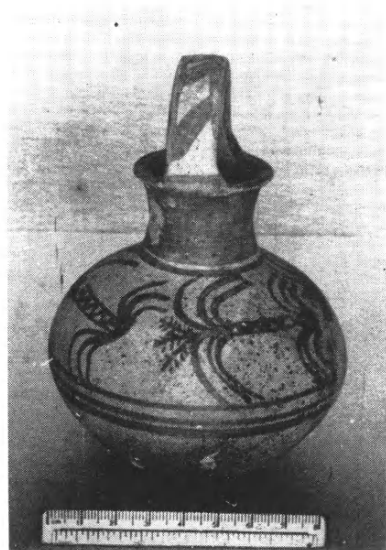
α. Ὁ λόφος τῆς Περιστεριᾶς ἐκ Βορρᾶ καὶ ἡ κοίτη τοῦ Κυπαρισ-
σήεντος.— β. Περιστεριᾶς θολ. τάφος 2 ἐκ Βορρᾶ.

α

β

γ

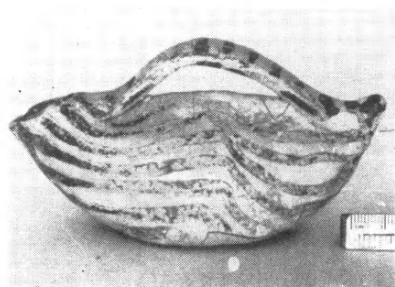

δ

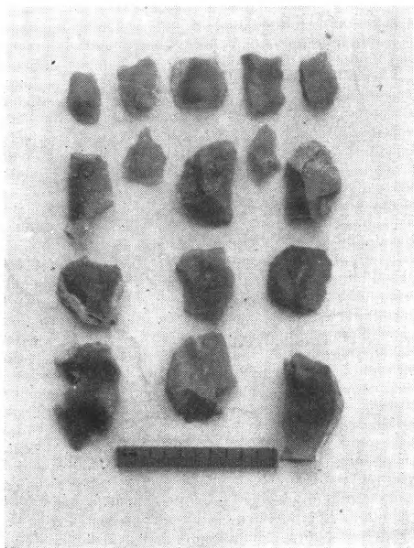
α. Βορηᾶ τ. 7. Ψευδόστομος ἀμφορεύς.— β - δ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.

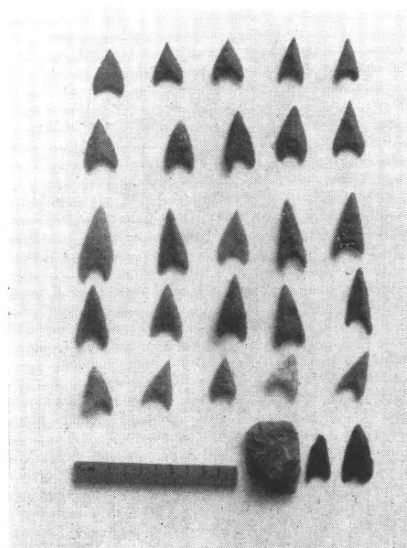
α

β

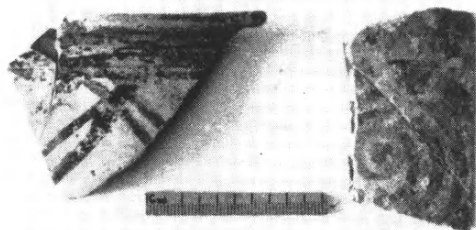

γ

δ

α - β. Ἀγγεῖα Βορηᾶ τ. 7.— γ - δ. Ἀπολείσματα καὶ βέλη πυρίτου καὶ ὀψιανοῦ, Κεφαλοβούσου τ. 1.

α

β

γ

δ

ε

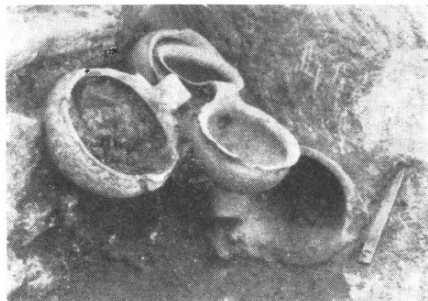

ζ

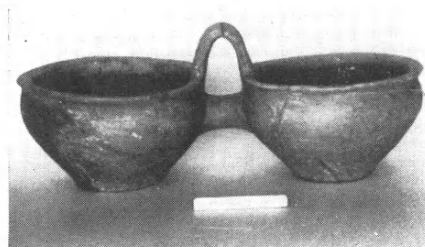
α. Ἀμαυρόχρωμα ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως Κεφαλοβρύσου τ. 1.—
β - ζ. Ἀγγεῖα Κεφαλοβρύσου τ. 1.

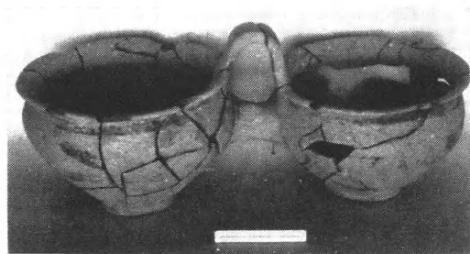
α

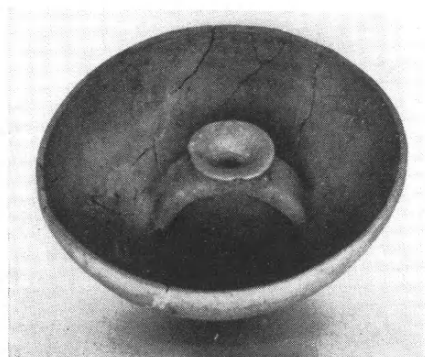
β

γ

δ

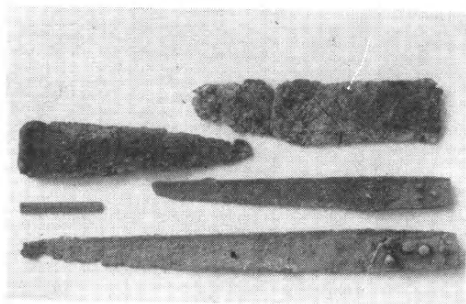

ε

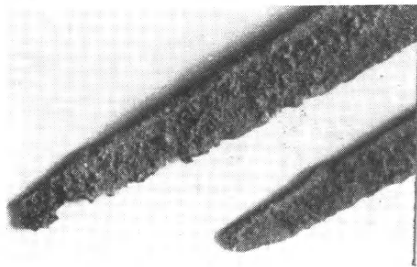

ζ

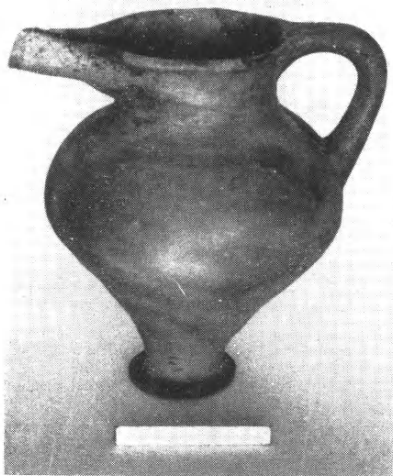
α, γ - ε. Ἀγγεῖα, Κεφαλοβρύσου τ. 1.— β. Τμήμα τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ λάκκου.
Τὰ δύο μικρότερα ἀγγεῖα τοῦ πίν. 89ζ εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ μείζονος σχύφου.—
ζ. Ὑπομνηναϊκὸν ἀγγεῖον παρὰ τὸν Κεφαλοβρύσου τ. 1.

α

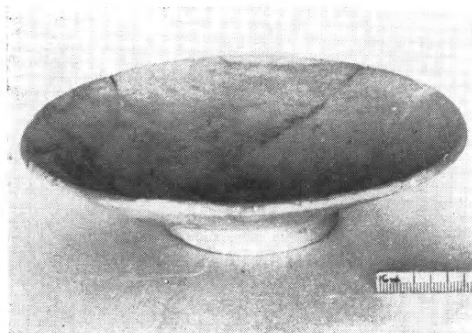
β

γ

δ

ε

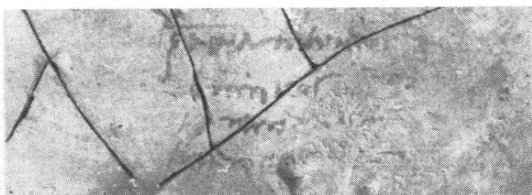
ζ

α - β. Χαλκᾶ μαχαίρια Κεφαλοβρύσου τ. 1.— γ - δ. Ἀγγεῖα Κεφαλοβρύσου τ. 2.—
ε. Κεφαλοβρύσου τ. 2, Ἑλληνιστικὸν πινάκιον.— ζ. Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα ἐκ κόγ-
χης δρόμου Κεφαλοβρύσου τ. 2.

α

ἡ ἀρχὴ τοῦ
οὐρανίου
καὶ τῆς γῆς
καὶ τῶν ὕδατων

β

α. Κτερίσματα Μυκηναϊκῆς παιδικῆς ταφῆς ἐντὸς κόγχης δρόμου Κεφαλοβρύσου τ. 2.— β. Κεφαλοβρύσου τ. 2. Αἰχμηρὸς ἀμφορεὺς καὶ ἐπιγραφὴ διὰ μελάνης ἐπὶ τοῦ ὅμου.

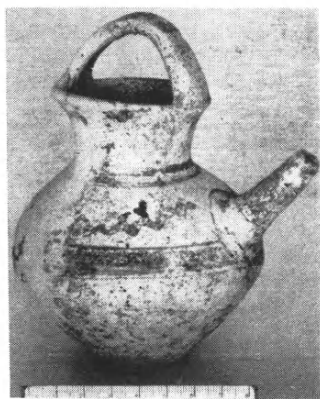

α

β

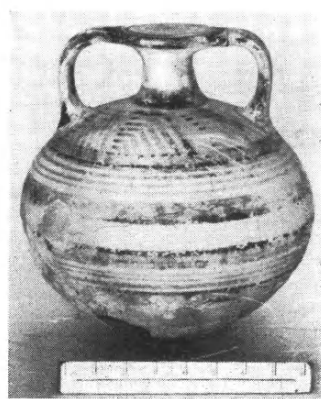
γ

δ

ε

ζ

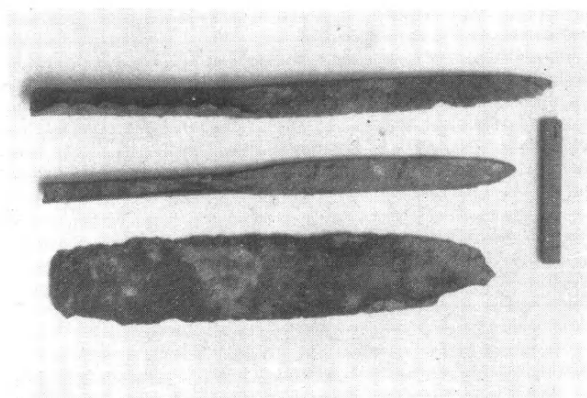
Ἀγγεῖα Κεφαλοβρύσου τ. 2 (α. Κύπελλον «Kefti». — β. Πρώιμα, ἐκ λάκκου. — γ - ζ. Ὑστερότερα, ἐκ दाπέδου τοῦ θαλάμου).

α

β

γ

δ

ε

α - β, ε. Ἀγγεῖα Κεφαλοβρύσου τ. 3.— γ. Τρία χαλκᾶ μαχαίρια, Κεφαλοβρύσου τ. 3.— δ. Λεβητοκύαθος, Κεφαλοβρύσου τ. 3.

α

β

γ

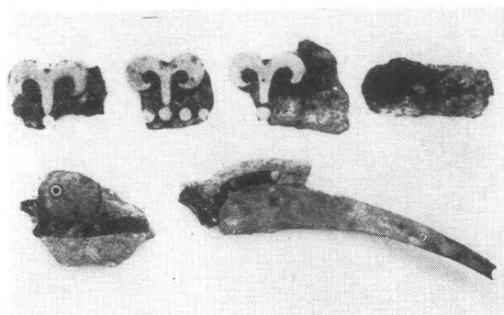

δ

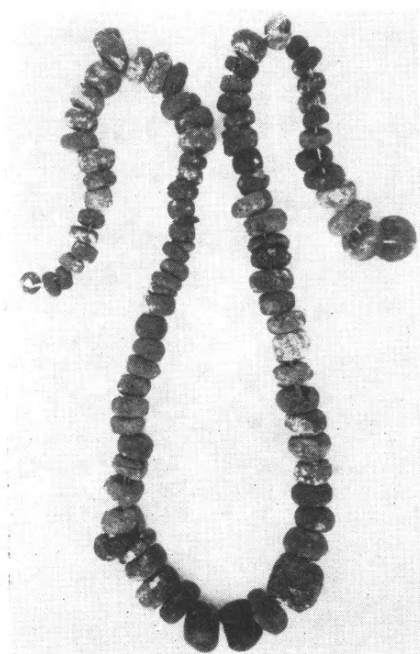
α - δ. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Βλαχοπούλου.

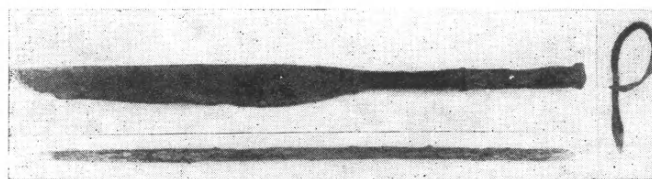
α

β

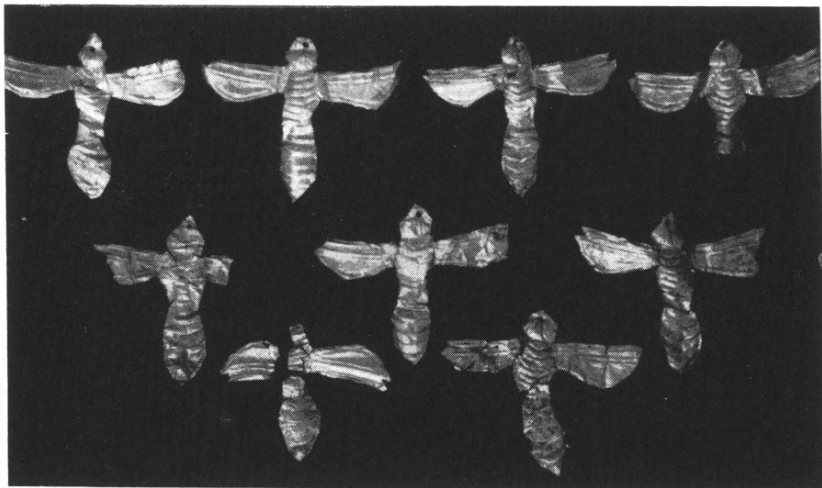

γ

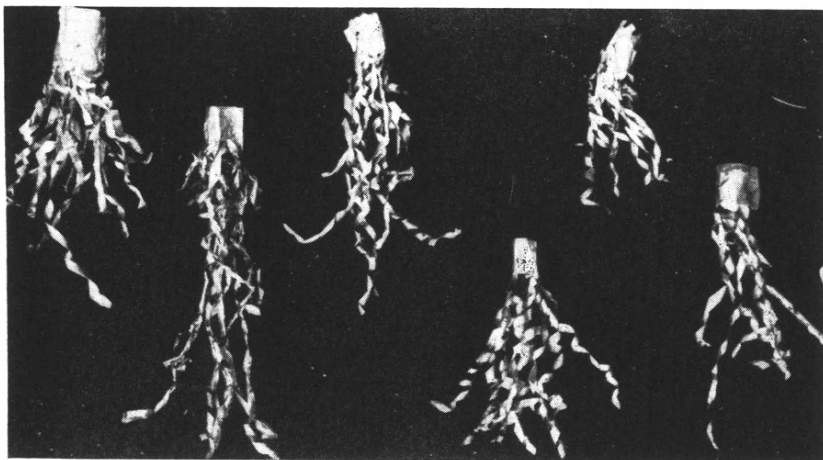

δ

α. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Βλαχοπούλου.— β. Θραύσματα ἀργυρῶν ἢ χαλκῶν σκευῶν ἐνθέτως κοσμουμένων διὰ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ νιέλλο, Περιστεριᾶς θολ. τ. 2.— γ. Μικραὶ ψῆφοι ἡλέκτρον, Περιστεριᾶς θολ. τ. 2.— δ. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ Περιστεριᾶς.

α

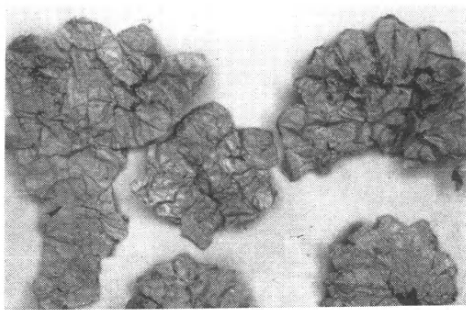

β

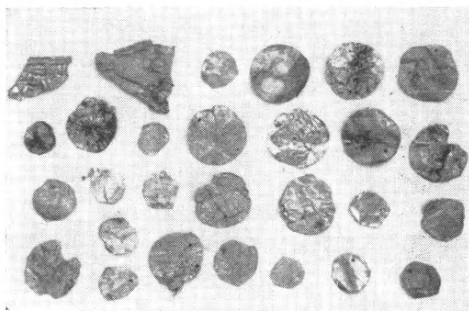
α. Χρυσᾷ μέλισσαι.— β. Χρυσοὶ θύσανοι. Περιστεριᾶς θολ. τάφος 2.

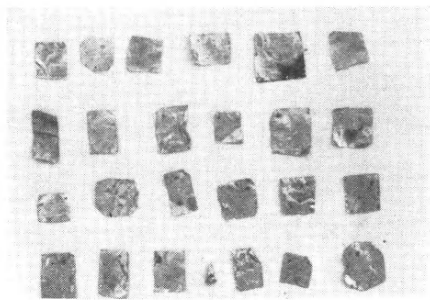
α

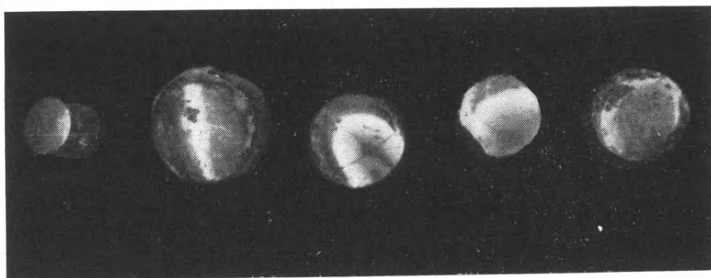
β

γ

δ

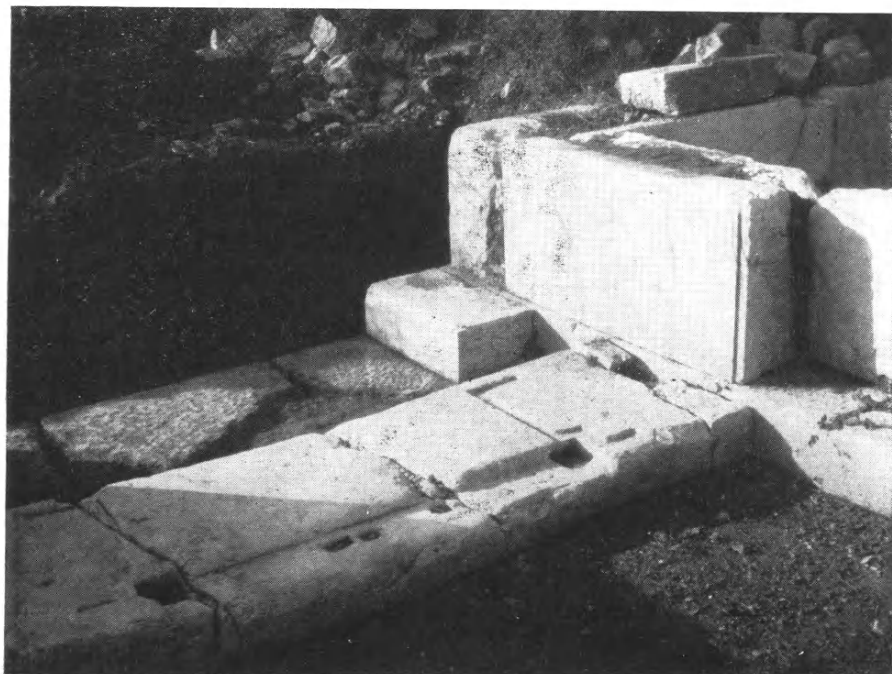
ε

α - δ. Κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ φύλλου καὶ ε, ἥλοι μετὰ ἐπιχρύσεων καὶ ἐπαργύρων κεφαλῶν. Περιστεριᾶς θολωτὸς τάφος 2.

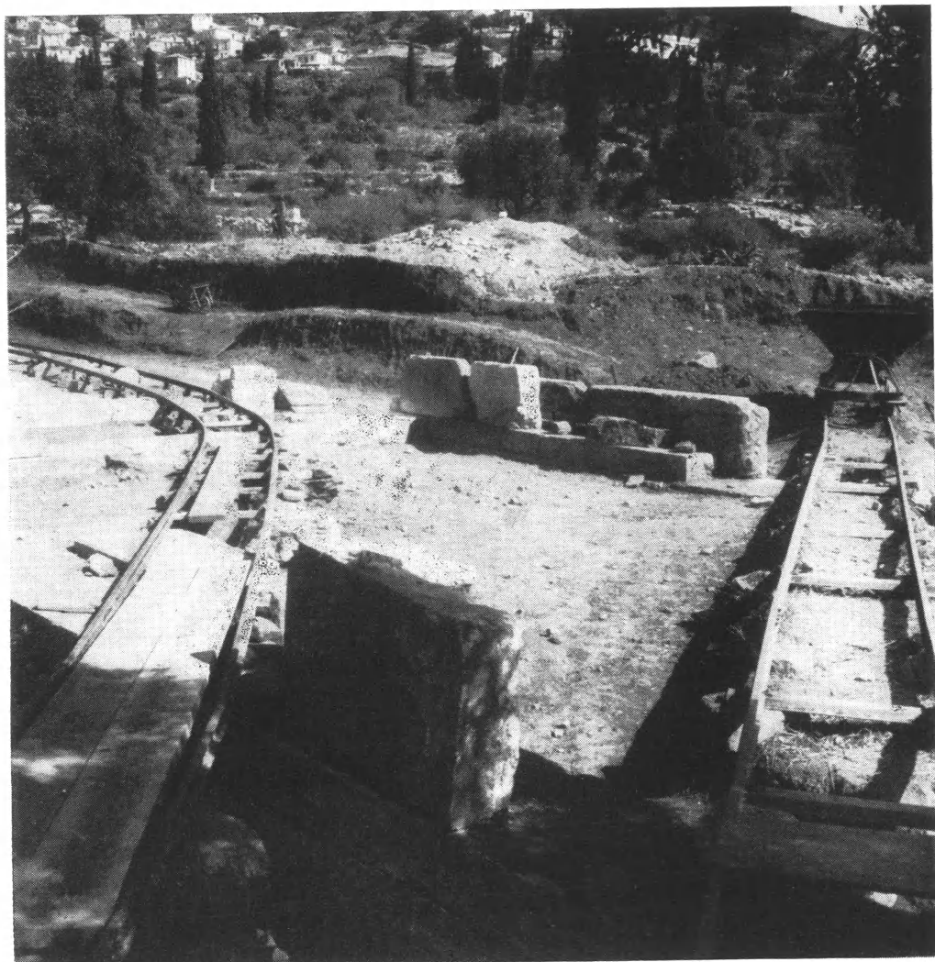

α. Ὑποψὶς τῆς δυτικῆς εἰσόδου εἰς τὴν «Ἀγοράν» (διαμέρισμα Ρ).

β. Τὸ κατώφλιον τῆς δυτικῆς εἰσόδου εἰς τὴν «Ἀγοράν» (διαμέρισμα Ρ).

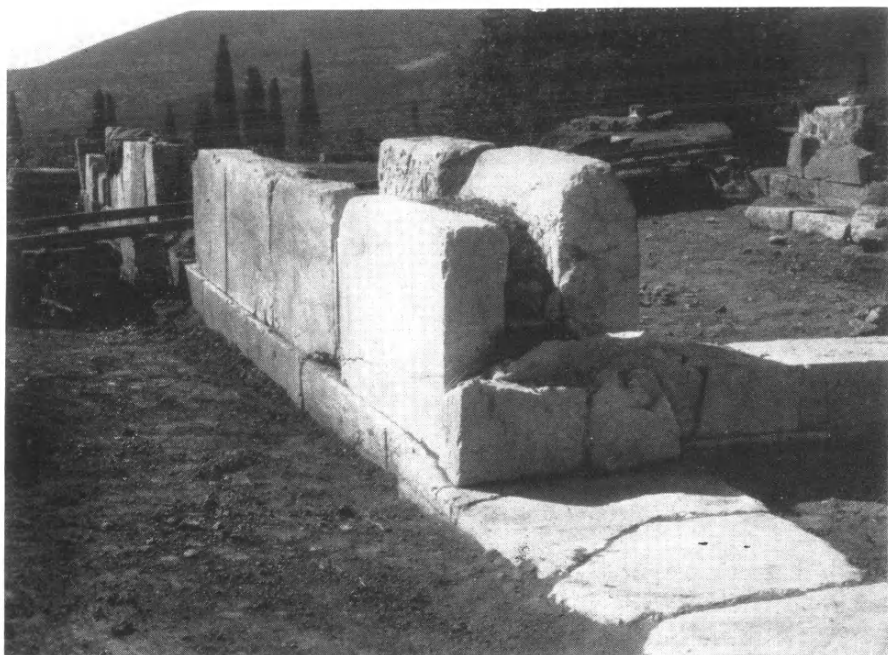
Αί ἐγκαταστῆσαι ἐντὸς τῶν τελευταίων διαμερισμάτων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς σιδηροτροχίαι Descauville πρὸς ἀποκομιδὴν τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

α. Ἐκπορτίς τοῦ χωριοῦ Μανρομάτι ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Τὸ κατώφλιον τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ διαμερίσματος Ρ.

α. Ὅψις τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τοῦ διαμερίσματος Υ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ὀρθοστατῶν.

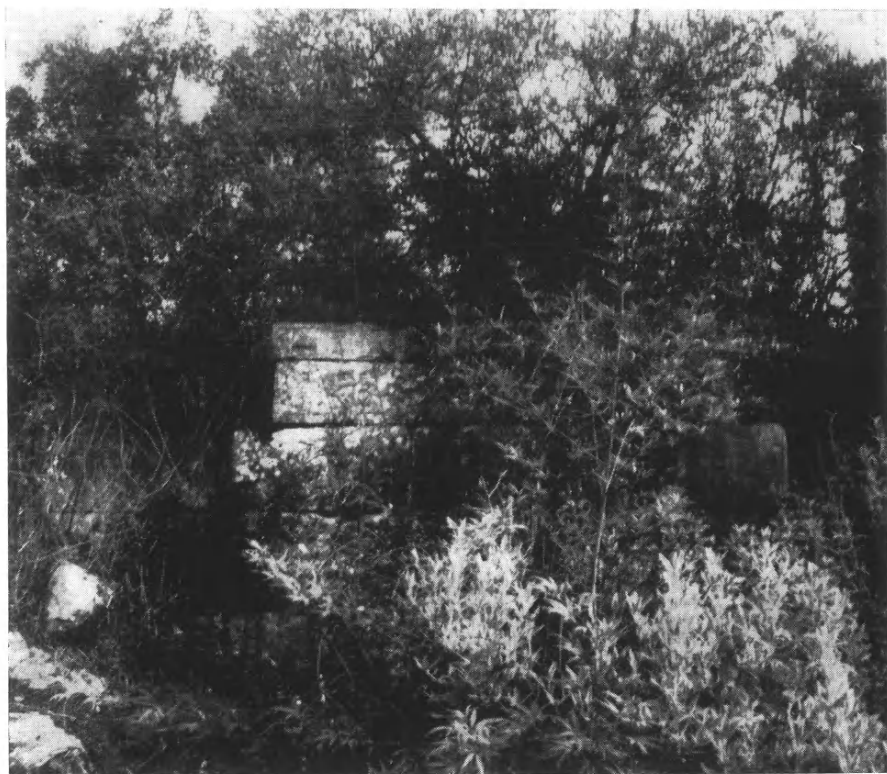
β. Ὅψις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ διαμερίσματος Υ.

α. Ἐξωτερικὴ (δυτικὴ) ὄψις τῆς κορηπίδος τοῦ διαμερίσματος Υ.

β. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ διαμερίσματος Υ ὁρωμένη ἐκ τῶν ἔξω.

α, Ὁψις τοῦ ἀναλήμματος τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς «Ἀγορᾶς» πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ του.

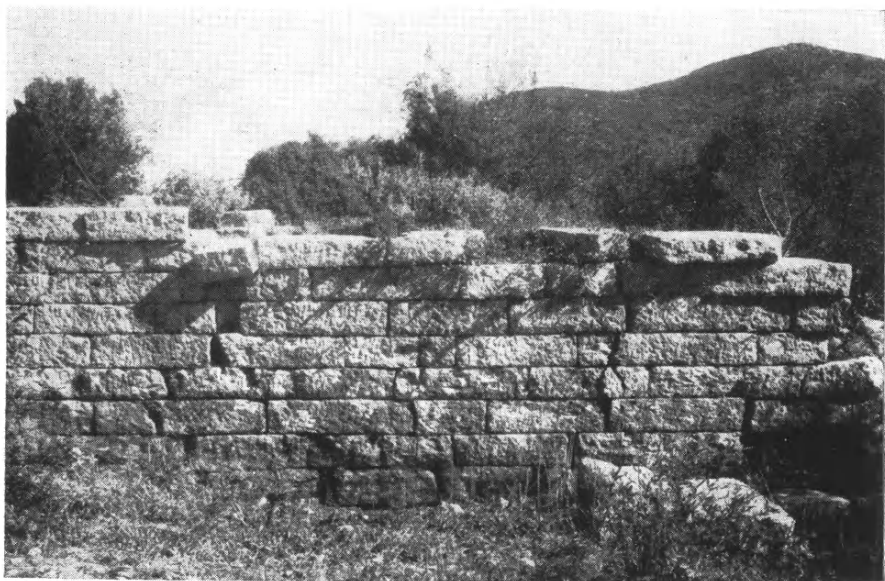

β, Ὁψις τοῦ ἀναλήμματος τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς «Ἀγορᾶς» μετὰ τὸν καθαρισμὸν του.

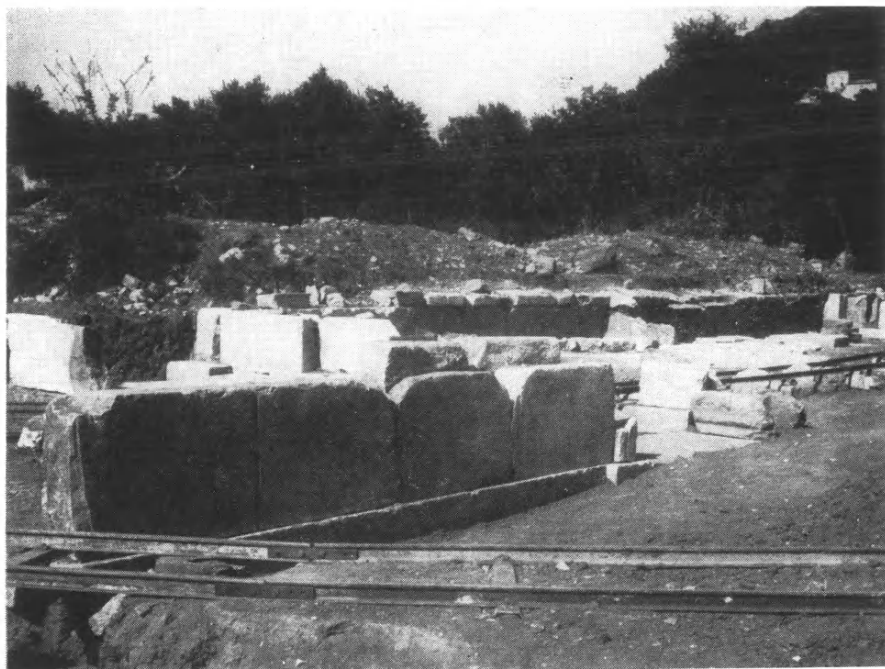

α. Τὸ νότιον ἀνάλημμα τοῦ διαμεγίσματος Υ.

β. Ὁπίς τοῦ ἀναλήματος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ διαμεγίσματος Χ.

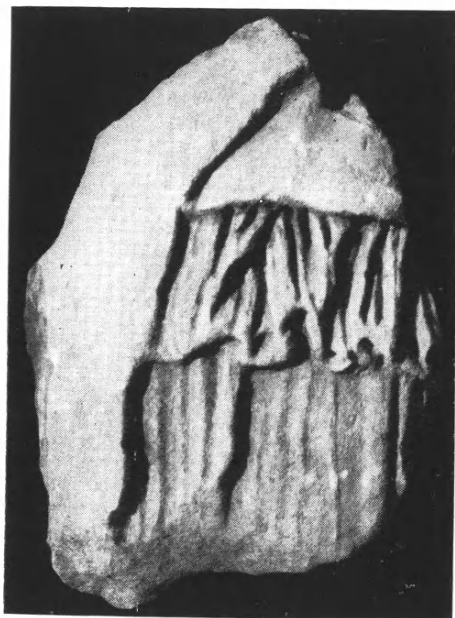

α. Ἀποψις τῆς ἐξωτερικῆς παρειάς τοῦ διαμερίσματος Υ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ὀρθοστατῶν.

β. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διαμερίσματος Υ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ βήθρου.

α. Τεμάχιον ἐκ γυναικείου
ἀγάλματος.

β. Ἄκρος ποὺς μετὰ κρηπίδος
μαρμαρίνου ἀγάλματος.

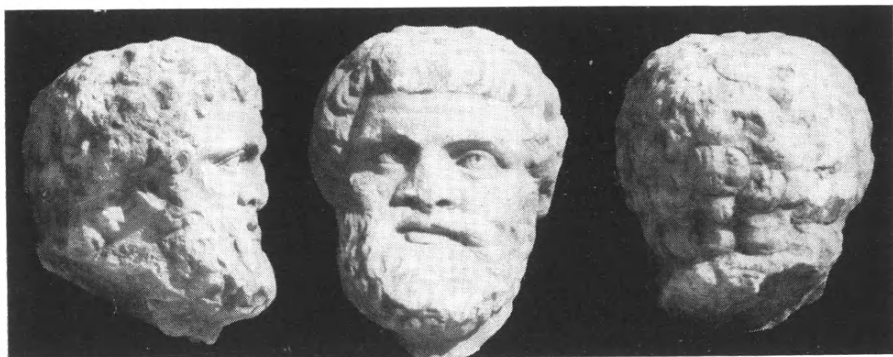
γ. Πλαγία καὶ ὀπισθία ὄψεις λιθίνης περικεφαλαίας.

α. Θραύσμα γλυπτοῦ εὐρεθέντος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ διαμερίσματος Χ.

β. Θραῦσμα ἐπιγραφῆς ἐπὶ μαρμάρου.

γ. Τρεῖς ὄψεις εἰκονιστικῆς μαρμαρίνης κεφαλῆς.

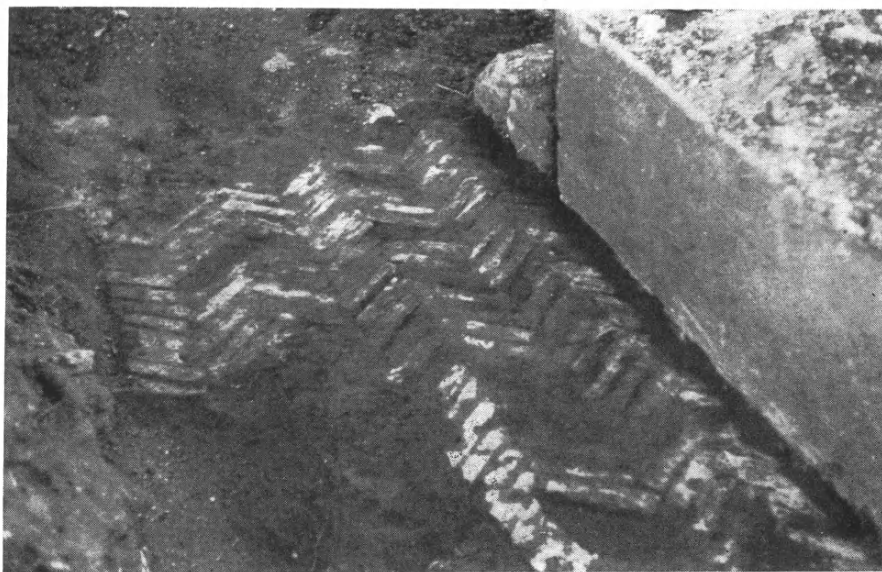
α. Ἀποψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς στοᾶς τῆς «Ἀγορᾶς» ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Τὸ ἐντὸς τοῦ λεγομένου Πρυτανείου κτιστὸν κυκλικὸν ὄρυγμα.

α. Τμήμα της τοιχοδομίας τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος καὶ ἀρχὴ ἑτέρου ὁμοίου.

β. Δάπεδον τοῦ ναῖσκου δι' ὀρθίων μεγάλων τούβλων κατεσκευασμένον.

α. Τμήμα της τοιχοδομίας τοῦ ἡμικυκλικοῦ περιβόλου. Δεξιᾷ ὑπὸ τὰς τρεῖς βαθμίδας τὰ θεμέλια.

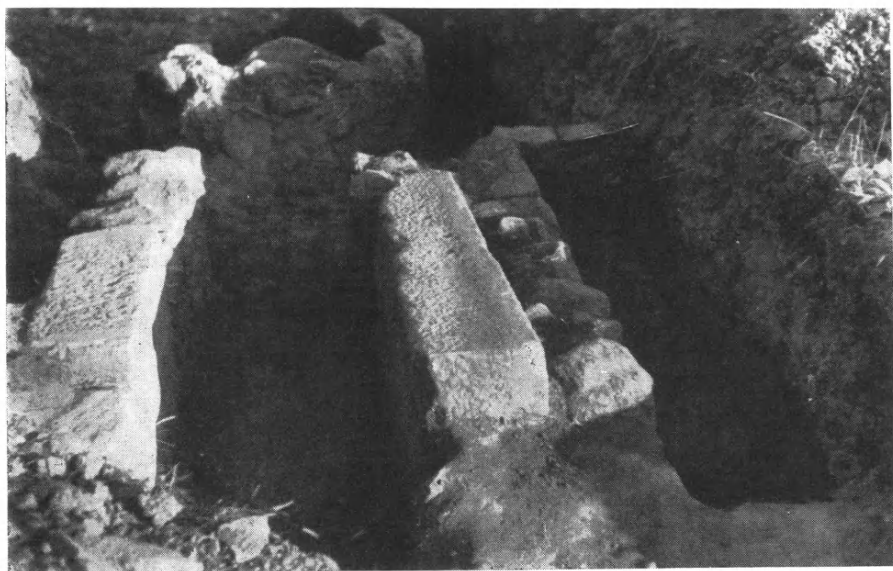

β. Τέλος τοῦ ἀγωγοῦ ἀπορροῆς τῆς ἐσχάρας θυσιῶν.

α. Σπόνδυλος ζίονος ἢ στρογγύλη βάσις, ἴσως ἐκ τοῦ βομοῦ.

β. Τάφος τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος.

Ἡ πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένη χεὶρ τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος.

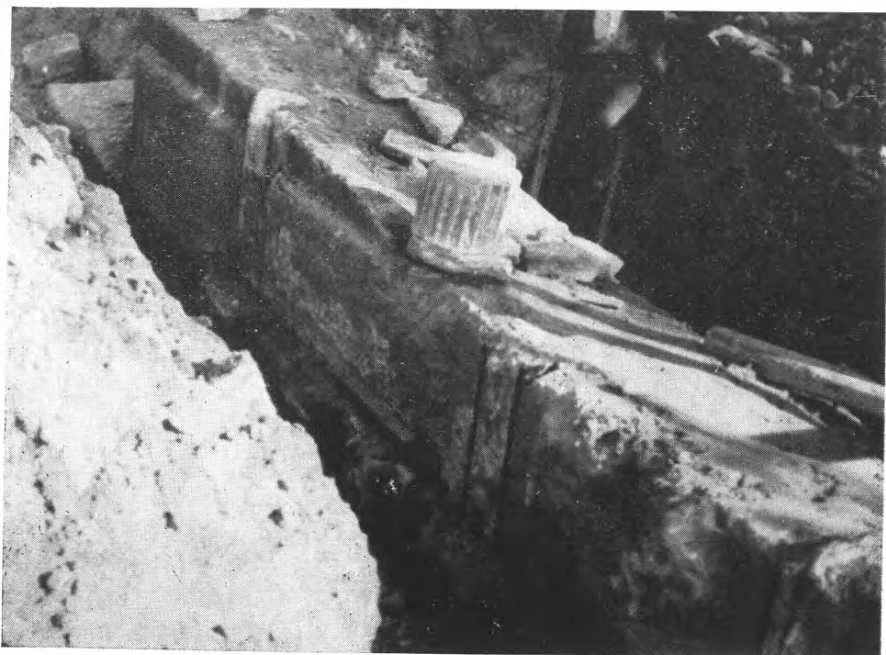
α. Τοίχος οικόδομήματος τῶν Κλασσικῶν χρόνων δυτικῶς τοῦ ἡμικυκλικοῦ περιβόλου. Ἐμπροσθεν ἀριστερᾷ διακρίνεται τὸ τεμάχιον λαωνικοῦ ἐπιταμβίου ἀναγλύφου.

β. Σειρὰ ὀπῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ εὐρεθέντος νέου μεγάλου καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ οἰκοδομήματος.

α. Ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ ἰδίου μεγάλου οἰκοδομήματος
μέ τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του.

β. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος
μέ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐναλλαγὴν λίθων μεγάλου μήκους καὶ μεγάλου πλάτους.

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του. Εἶναι ὁρατὰ ἵχνη μαυρίσματος
ἐκ τῶν ἀνθρώπων.

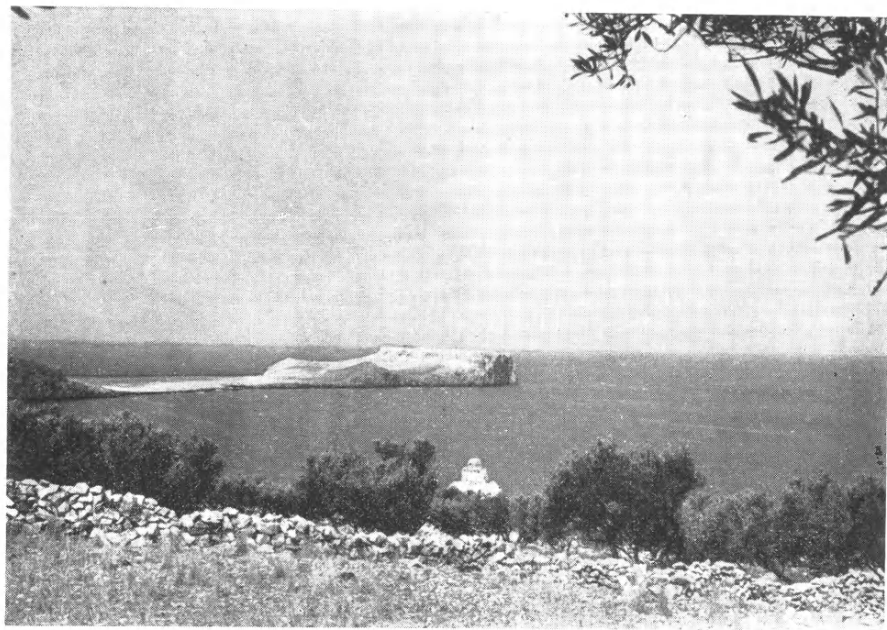

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος.

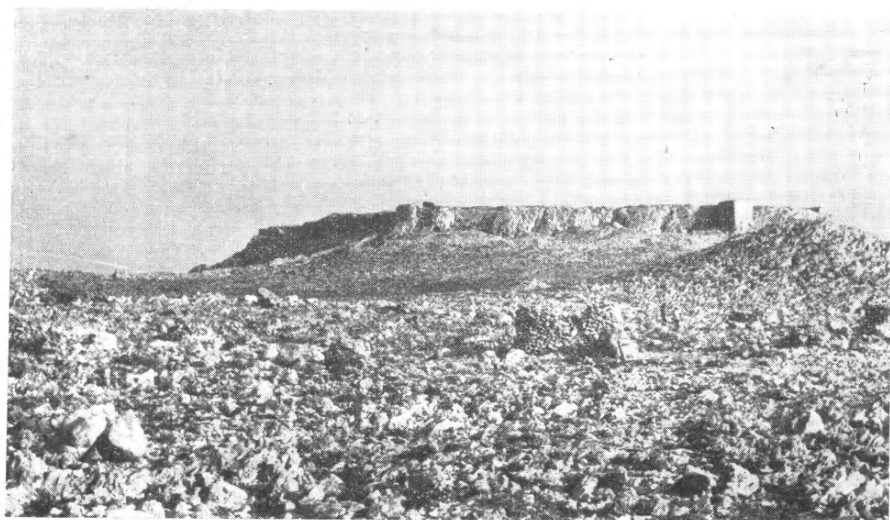

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς ἐποχῆς τῶν Σεβήρων (πιθανώτατα ἡ Ἰουλία Μαμαία) μετὰ τὸν πρῶτον βασικὸν καθαρισμόν.

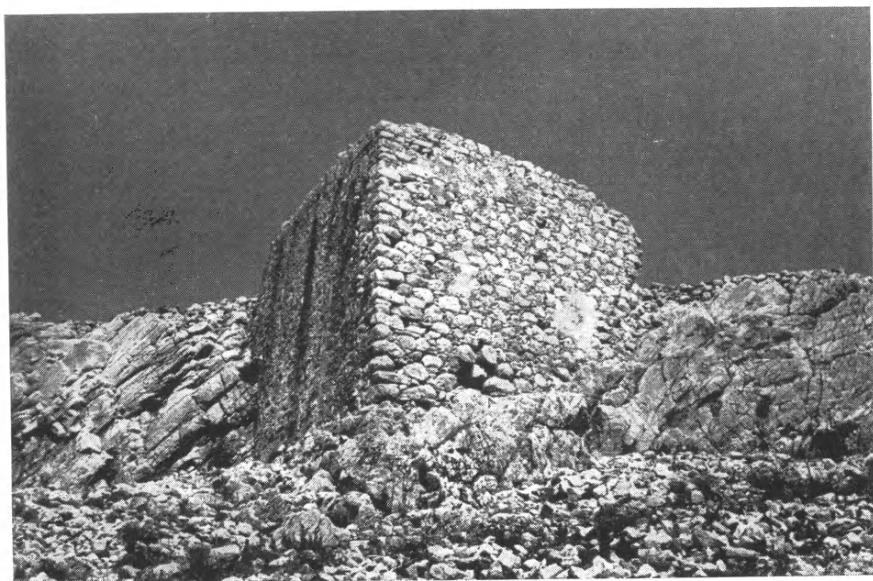
α. Τὸ ἀκρωτήριον Τηγάνι.

β. Τὸ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Τηγάνι κάστρον ἀπὸ ΝΑ.

α. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Φυσικὸν ὄχυρόν τῆς ΝΑ. πλευρᾶς του.

β. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Ὁ παρὰ τὴν εἴσοδον πύργος.

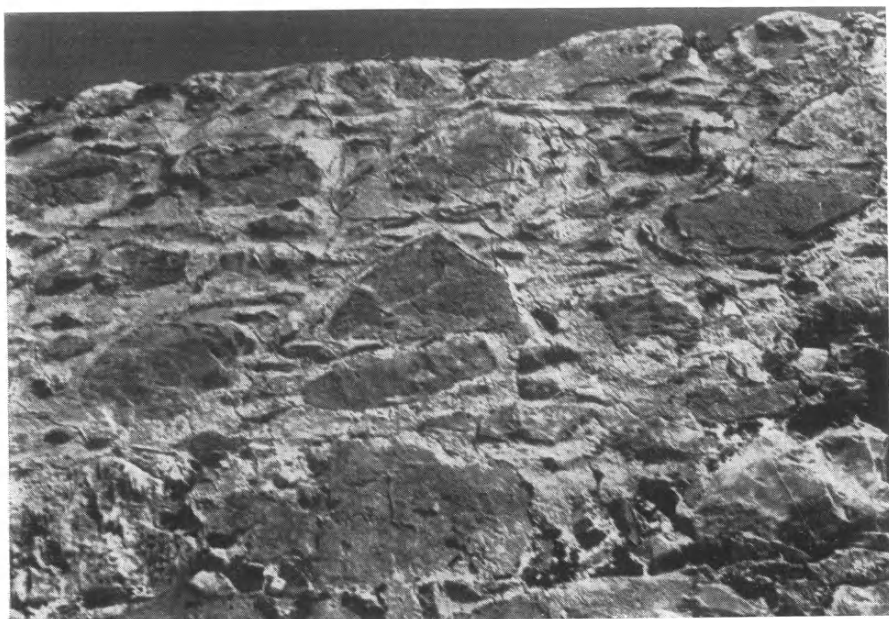

α. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Τοιχοποιία τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον πύργου.

β. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Τοιχοποιία τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον πύργου.

α. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Τοιχοποιία τοῦ κατὰ τὴν ΝΔ.
γωνίαν κτίσματος.

β. Τὸ κάστρον τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι. Προτείχισμα (;).

α. Τηγάνι. Ὁ χώρος τοῦ ναοῦ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ ἐργάτης ἴσταται ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος.

β. Τηγάνι. Ἀρράβδωτος κίων ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ. Λεπτομέρεια τῆς ἀνωτέρω εἰκόνης.

α. Τηγάνι. Δείγμα τοιχοδομίας τοῦ ναοῦ.

β. Τηγάνι. Αἱ ἀψίδες τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

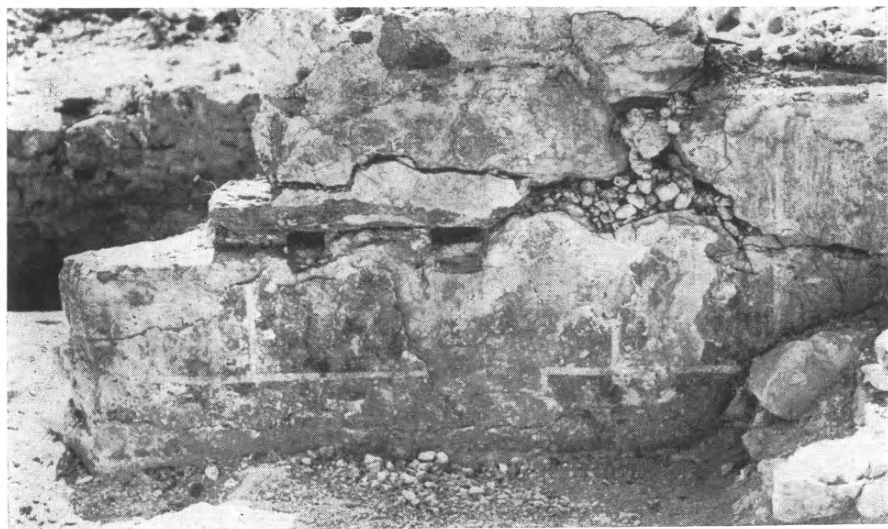

α. Τηγάνι. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀψίδος τοῦ Β. «παστοφορίου» μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

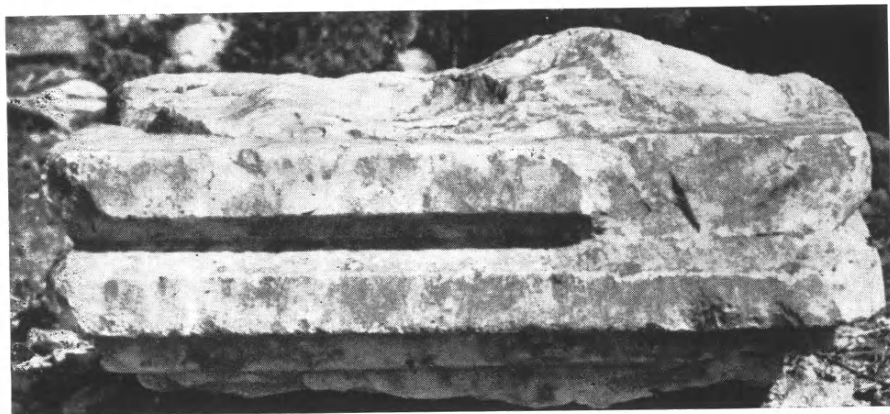

β. Τηγάνι. Πλακόστρωσις τοῦ Β. «παστοφορίου».

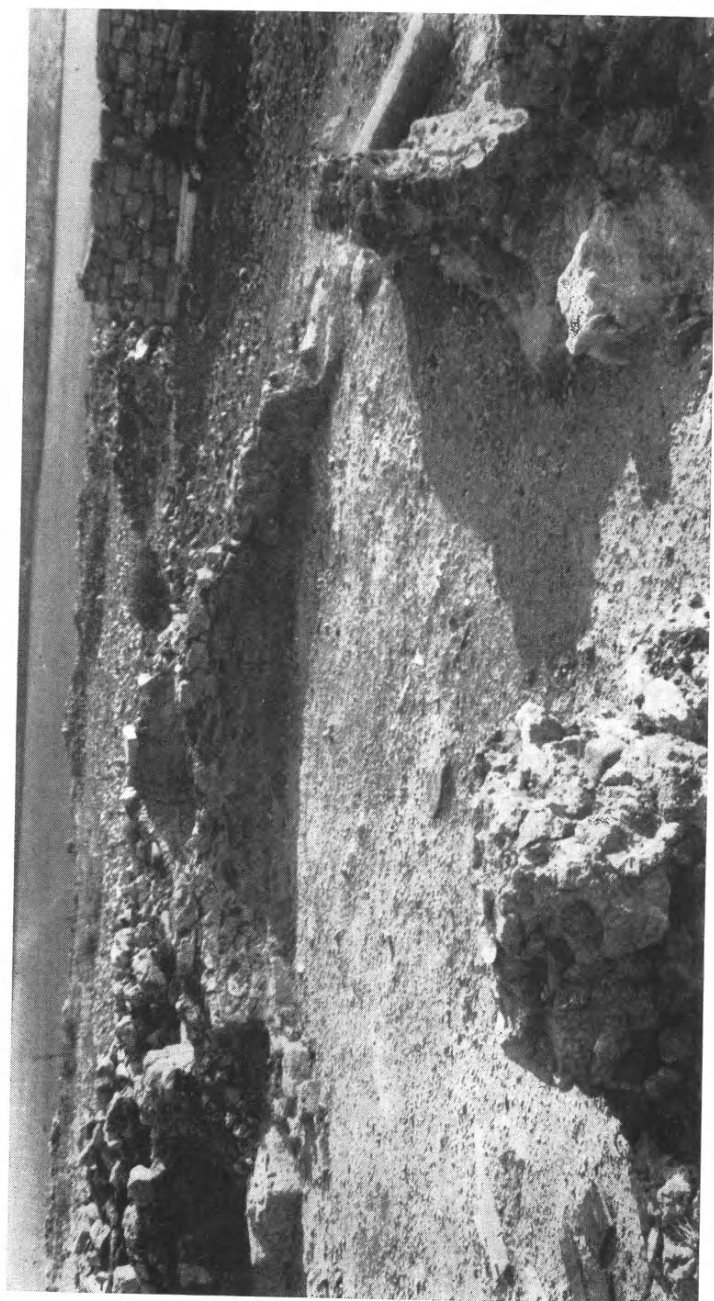

α. Τηγάνι. Γραπτός διάκοσμος του Ν. τοίχου του προεσφυτερίου της ἐκκλησίας.

β. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον ἀποκεκρουμένου βάθρου.

Τηγάνι. Μέση άψις καὶ προσβυτέριον τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

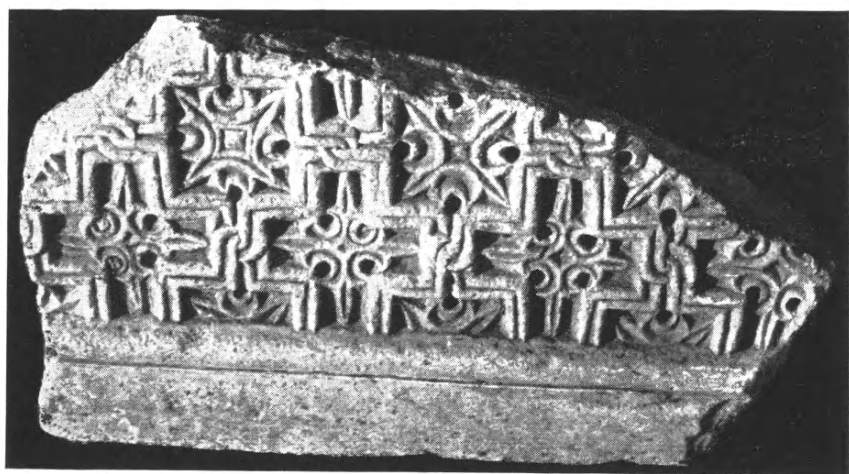
α. Σταυρί, ναὸς Ἁγίου Νικολάου. Κιονόκρανον ἐκ τοῦ ποδὸς
τῆς ἀγίας Τραπέζης.

β. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον ἐπιθήματος.

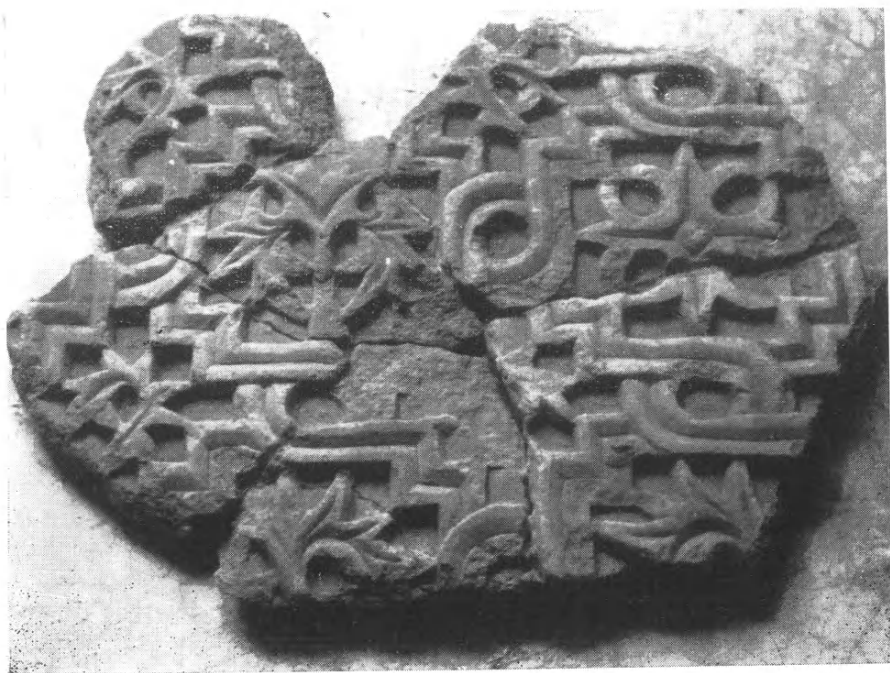
α. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον θωρακίου.

β. Σταυρή Μάνης, ναός Ἀγίου Νικολάου. Τεμάχιον θωρακίου.

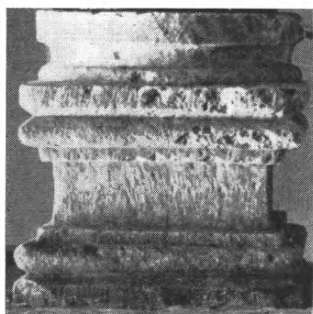
α. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον πλαζός.

β. Φθιώτιδες Θῆβαι, βασιλική Α. Τεμάχιον θωρακίου.

α. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον γλυπτοῦ.

β. Μέξαπος, ναός Ἀναλήψεως.
Βάθρον ὡς τμήμα τοῦ ποδὸς τῆς ἁγίας Τραπέζης.

γ. Τηγάνι, ναός. Τμήμα κιονίσκου τέμπλου.

α. Τηγάνι, ναός. Τεμάχιον ζιονίσχου.

β. Τηγάνι, ναός. Ἐνεπίγραφον γεῖσον.

γ. Τηγάνι, ναός. Ἐνεπίγραφον γεῖσον.

α. Ἡ Νοτία Στοὰ τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Τμήμα τῆς Νοτίας Στοᾶς τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος, περιλαμβάνον τὴν σειρὰν τῶν κατακειμένων λίθων καὶ Ρωμαϊκοὺς τάφους.

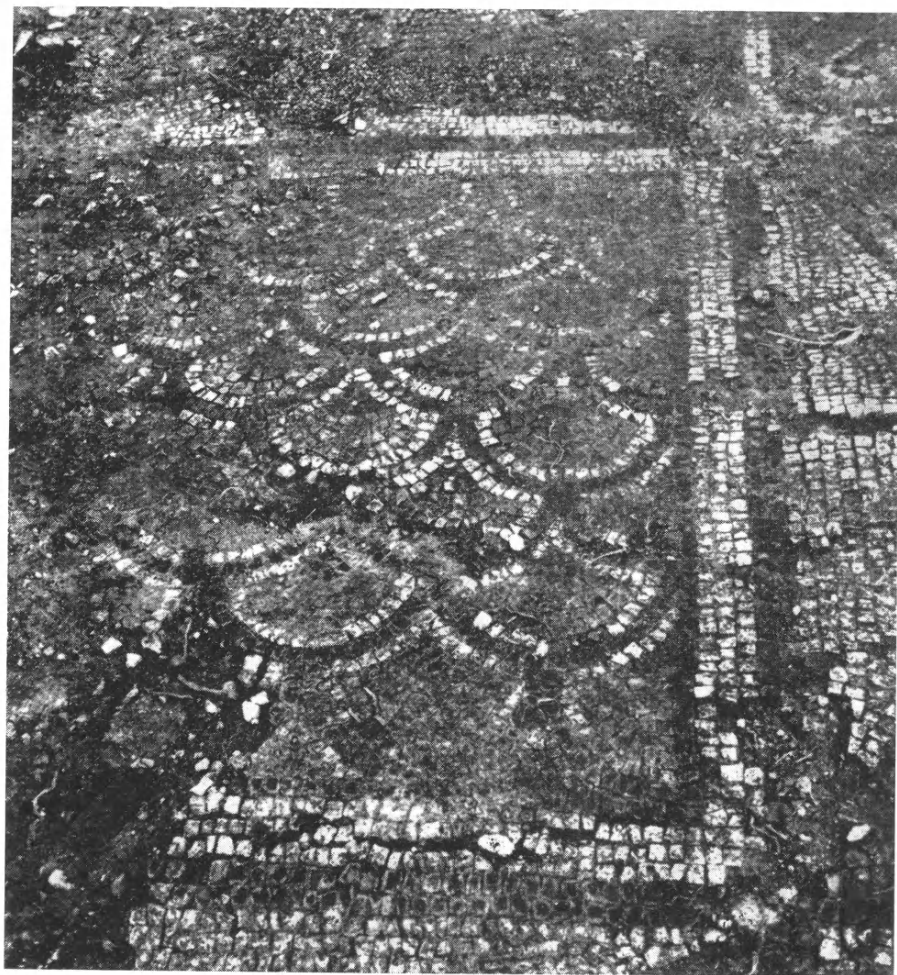
α

β

α - β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς Νοτίας Στοᾶς τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος.

α. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς Νοτίας Στοᾶς τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος.

α. Τὸ θέατρον τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος μετὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐσωτερικῶς τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατολικῆς παρόδου τμήμα τοῦ κοίλου.

β. Τὸ αὐτὸ ὡς ἀνωτέρω τμήμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος μετὰ τὰ ἐπ' αὐτοῦ ὑπολείμματα λιθίνων ἐδράνων (·)

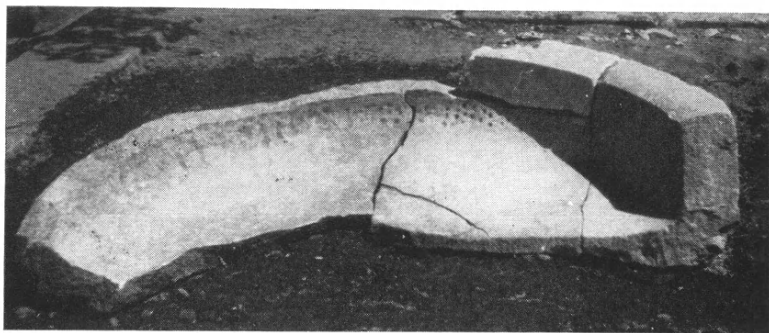
Οἱ πέντε κιβωτιόσχημοι Ρωμαῖκοὶ τάφοι τοῦ χωρίου Γαλούπι ἀρχαίας Ἡλίδος.

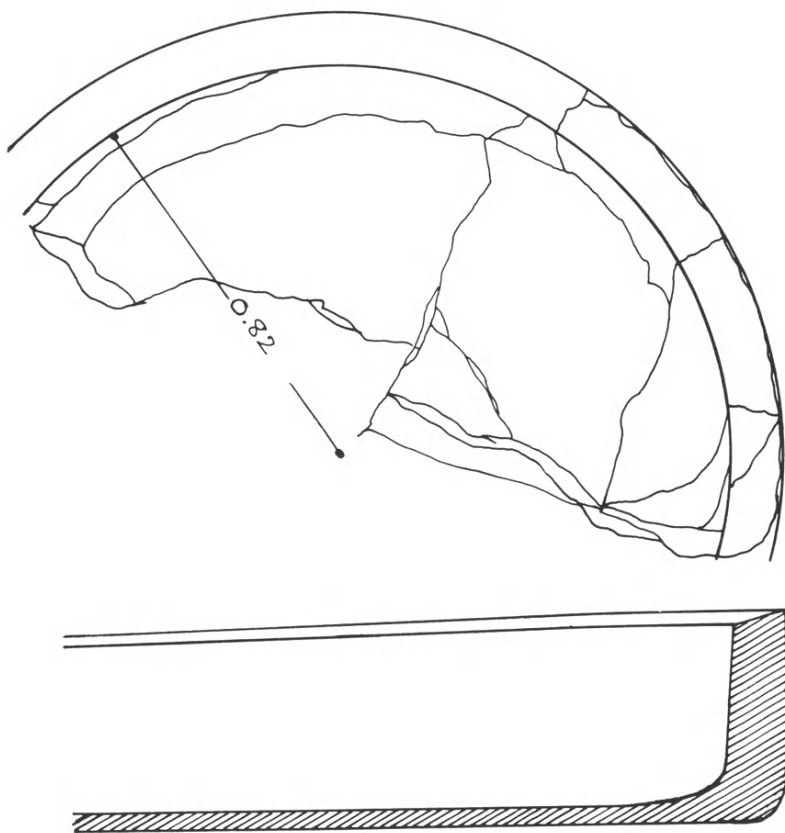
α. Τὸ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου ἀποκαλυφθέν τμήμα τοῦ προπύλου. Ὅψις ἀπ' Ἀνατολῶν.

β. Τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου ἀποκαλυφθέν νότιον ἥμισυ τοῦ προπύλου. Ὅψις ἀπὸ Δυσμῶν.

α. Τὰ εὐρεθέντα τεμάχια τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου.

β. Κάτοψις καὶ τομή τῆς εὐρεθείσης φιάλης.

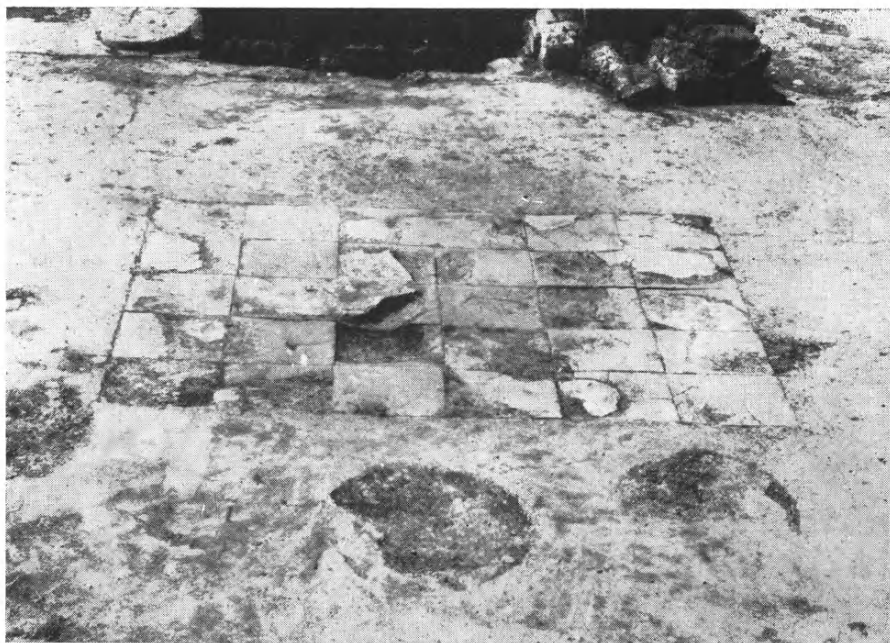
α. Γενική άποψις τής παραλίας τής Κάτω Ζάκρου.

β. Γενική άποψις τοῦ ὄρμου τής Κάτω Ζάκρου ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς Φάραγγος τῶν Νεκρῶν.

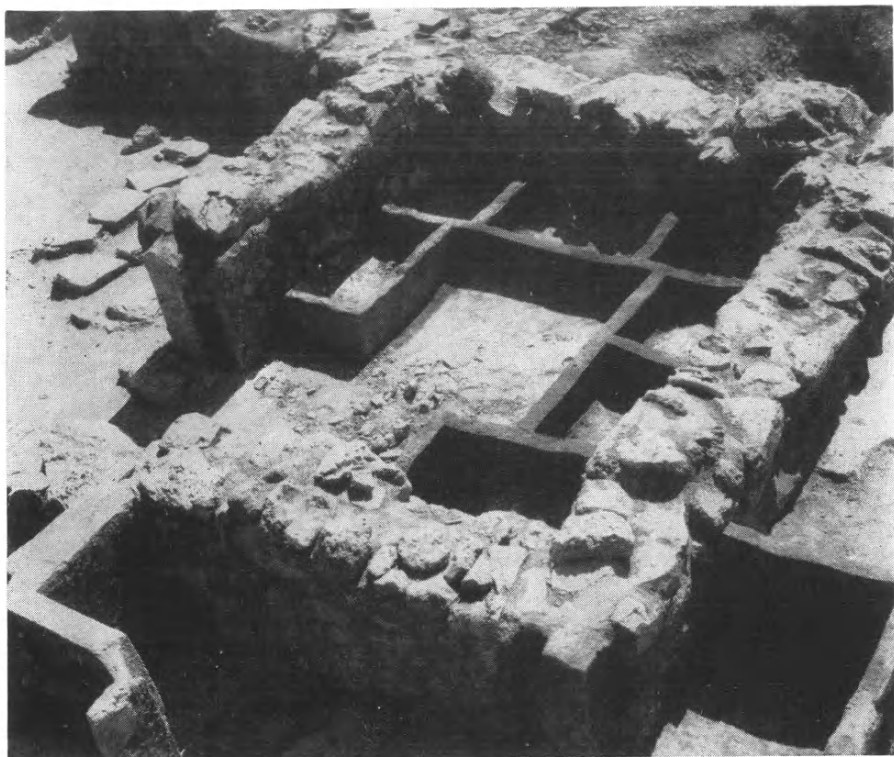

α. Γενική άποψις από Δυσμῶν τῆς μικρᾶς κοιλάδος τῆς Κάτω Ζάκρου.
Εἰς τὸ κέντρον τὸ ἀνασκαπτόμενον ᾽Ανάκτορον.

β. Ἡ κεντρικὴ στρώσις πηλίνων πλακιδίων, ἐπεσκευασμένων μετ' ὀνίαμα,
τοῦ δωματίου ΙΧ. ᾽Ανάκτορον.

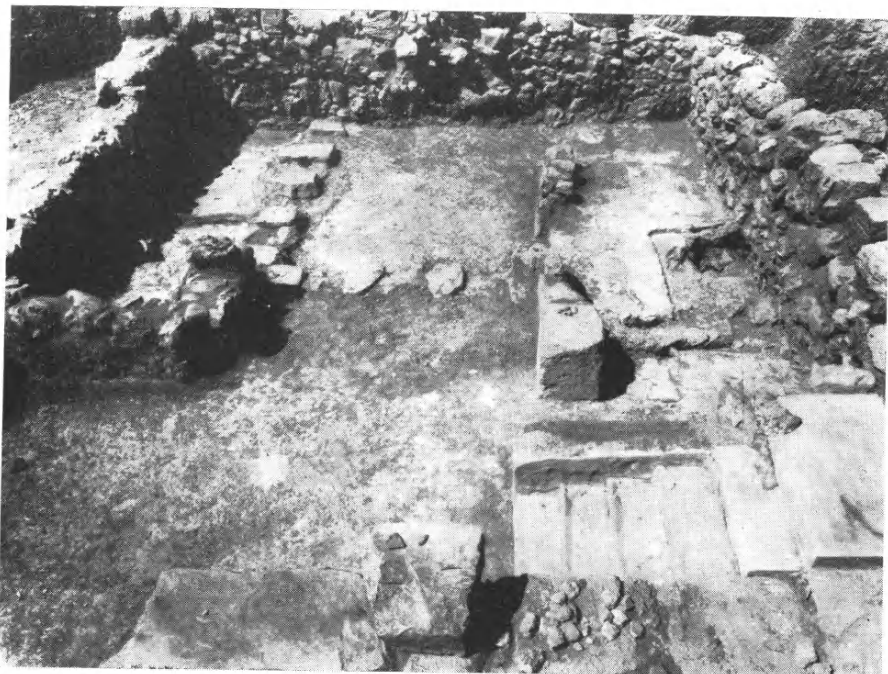

α. Τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου (δωμάτιον XXV) μετὰ τὰ τοιχώματα τῶν θηκῶν ἀνακατασκευασθέντα.

β. Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἀνακτόρου ἐκ Δυσμῶν. Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ὁ βιοτεχνικὸς τομεύς.

α. Ὁ βιοτεχνικός τομεὺς μετὰ τὴν ἐπίχριστον κλιμακίδα, τὸ δωμάτιον τοῦ ἀποχωρητηρίου, τὸ πολύθυρον καὶ τὸ δωμάτιον τῶν λεκανιδίων. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

β. Ὁ βόθρος καὶ ὁ πήλινος ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἔξω τοῦ βιοτεχνικοῦ τομέως. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

α. Ἡ βιοτεχνικὴ ἐγκατάστασις μετὰ τὰ λεκανίδια (δομάτιον XX).

β. MM III οἰκία καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ὑπὸ τὸ ἄνω ἄνδρον τῆς δυτικῆς αὐλῆς τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

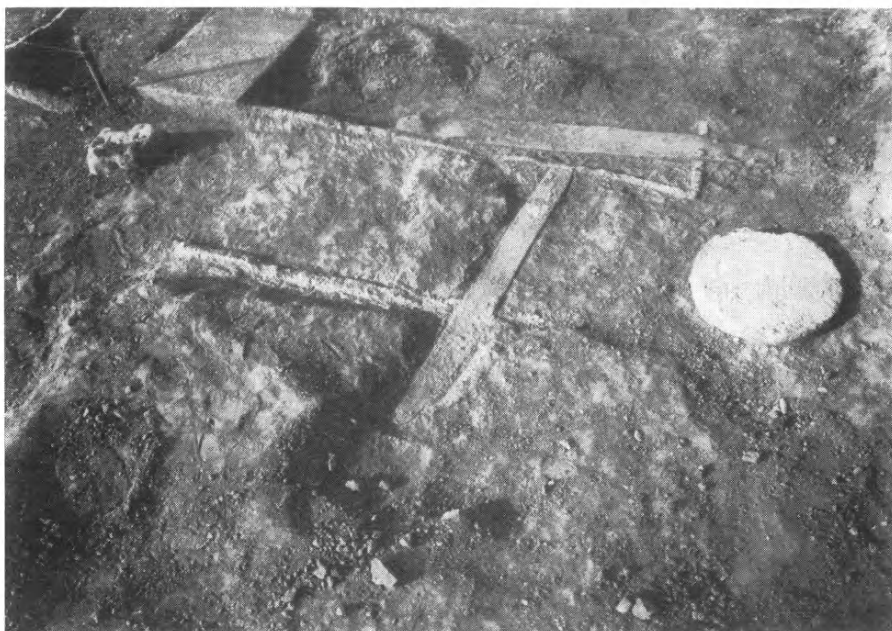

α. Γενική ἄποψις τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου ἐκ ΒΑ. Εἰς τὸ βάθος ἀριστερὰ τὰ ἐπίσημα διαμερίσματα.

β. Γενική ἄποψις ἀπὸ Βορρᾶ τοῦ βασιλικοῦ μεγάρου μετὸν περίστυλον φωτογῶν δεξιᾷ, τὴν κεντρικὴν κιοανοστοιχίαν ἀριστερὰ καὶ τὰ με κεκονιαμένους ἄρμους διάχωρα τοῦ δαπέδου. Εἰς τὸ βάθος ἡ Αἴθουσα τῶν Συμποσίων.

α. Μεγάλοι χαλκοὶ πρίονες κείμενοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ βασιλικοῦ μεγάρου τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου (δομάτιον XXVIII).

β. Ἡ Αἴθουσα τῶν Συμποσίων διαχωριζομένη διὰ τριθύρου ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ μεγάρου, Ἀνάκτορον Ζάκρου.

α. Τὸ διάζωμα τῶν ἀναγλύφων σπειρῶν κατὰ χώραν κατὰ μῆκος τοῦ ΒΔ. τοίχου τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

β. Τμῆμα τοῦ διαζώματος τῶν ἀναγλύφων σπειρῶν, ὡς κατέπεσε πρὸς τὴν Κεντριζὴν αὐλὴν ἐκ τοῦ ΝΑ. τοίχου τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

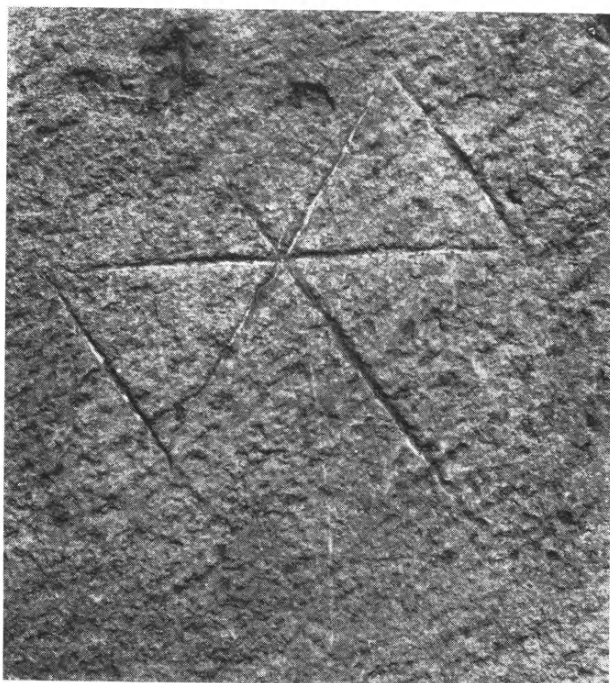

α. Ἀμφορεῖς καὶ τμήματα τοῦ ἀναγλύφου διαζώματος τῶν σπειρῶν κατὰ χώραν κατὰ τὸ τρίθυρον τῆς Αἰθούσης τῶν Συμποσίων.

β. Ἡ ὁμάς τῶν οἰνοχοῖσκῶν κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς Αἰθούσης Συμποσίων τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

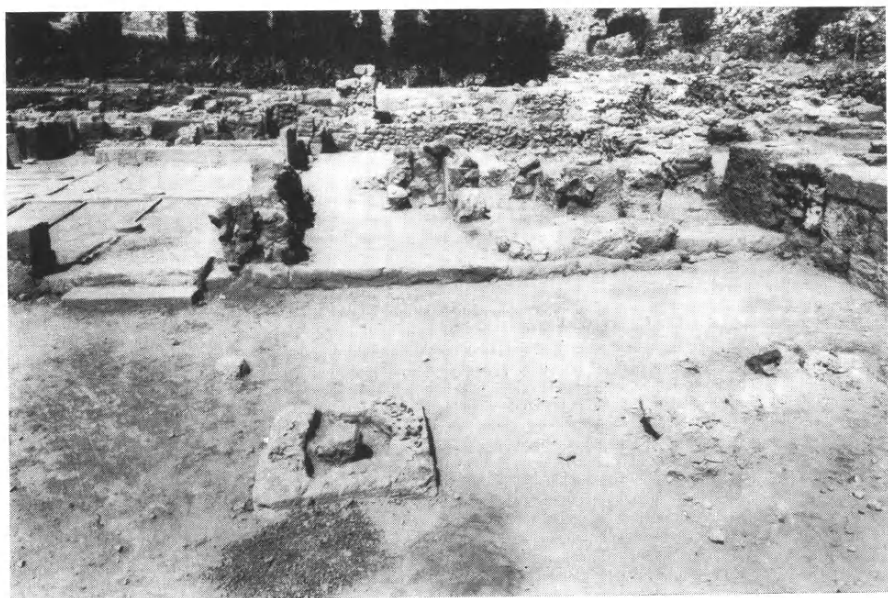
α. Χάραγμα διπλού πελέκεως ἐπὶ τοῦ γωνιακοῦ τοίχου τοῦ προ-
θαλάμου XXX τῆς δυτικῆς πτέρυγος. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

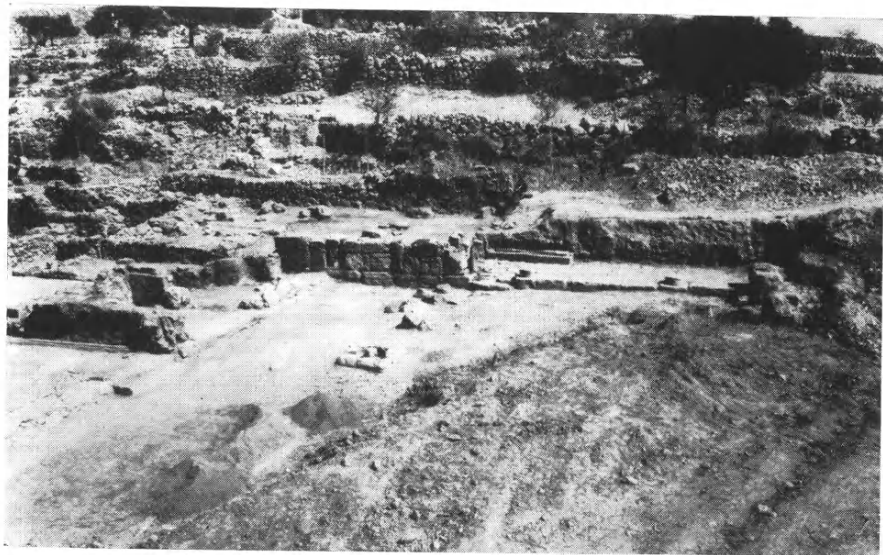
β. Τὸ εἰς σειρὰς καταπεσόν ὕλιζόν τῶν δόμων τῶν προσόψεων κατὰ τὴν
δίοδον XLVII πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

α. Ύλινον κυβολίθων καταπεσόν ἐκ τῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πτέρυγος εἰς τὴν Κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

β. Αἱ τρεῖς εἰσοδοὶ μετὰ τὰ μονόλιθα κατώφλια, αἱ ἄγουσαι πρὸς τὴν δυτικὴν πτέρυγα ἐκ τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς. Πρὸ τῆς μεσαίας τὸ τετραγωνικὸν περίφραγμα. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

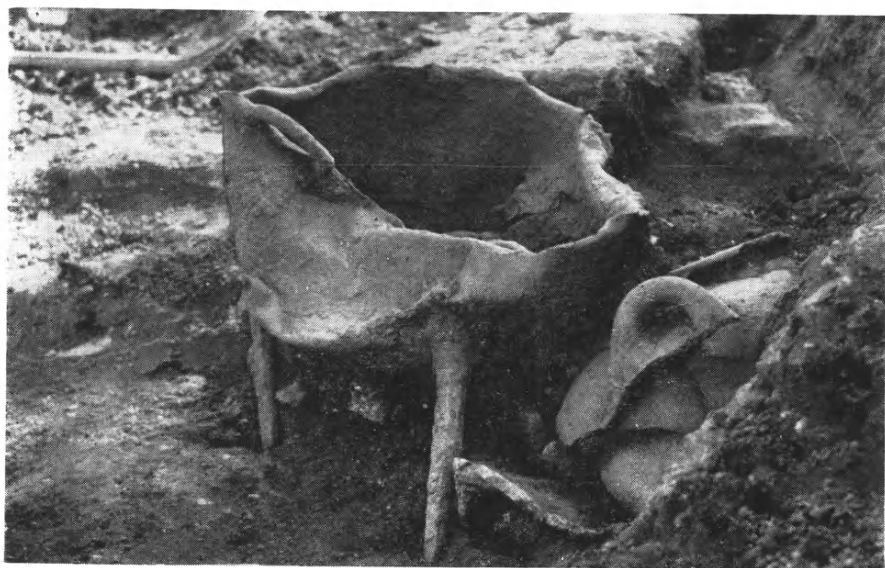
α. Ἀποψις ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου πρὸς τὴν εἰσέτι ἀνεξερευνήτον βορείαν πτέρυγα· κατὰ τὸ μέσον ἡ βορειοδυτικὴ στοὰ μετὶ τὸ λίθινον θρανίον.

β. Ἡ βορειοδυτικὴ στοὰ - ἀναπαυτήριον τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

Τμήμα τοῦ δοματίου τοῦ χαλκοῦ τρίποδος (XLII) κατὰ τὴν διάρκειαν
τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

α. Χαλκοῦς τρίπους λέβης καὶ μέγα ἀμφοροειδές ἀγγεῖον παρ' αὐτὸν κατὰ
χώραν εἰς τὸ δωμάτιον XLII τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

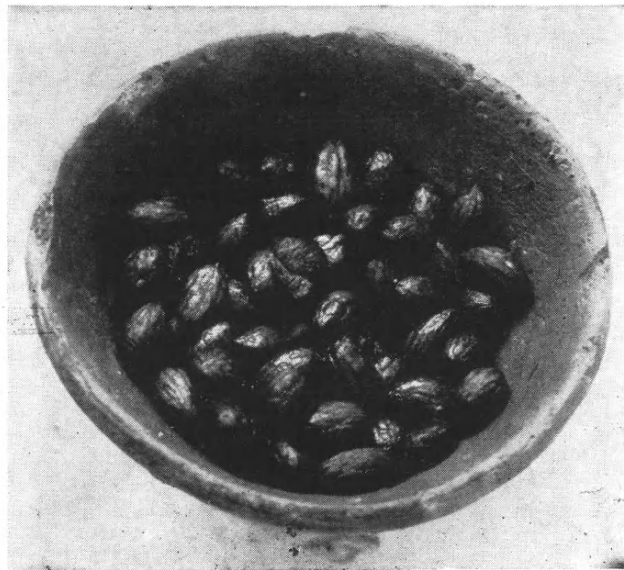

β. Τὸ κτιστὸν φρέαρ μὲ κλίμακα καθόδου κατὰ τὴν νοτίαν γωνίαν
τῆς κεντρικῆς αὐλῆς τοῦ Ἀνακτόρου Ζάκρου.

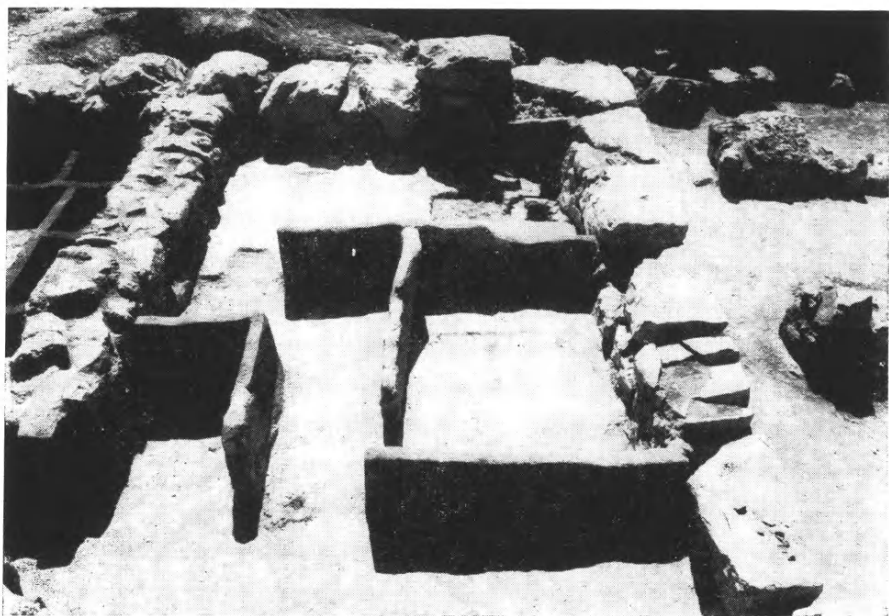

α. Ὁ τομεὺς τοῦ κτιστοῦ φρέατος ἐκ ΝΔ. ὁρῶμενος. Δεξιὰ ὁ ἀγωγὸς ὑπερεκχυλίσσεως. Ἀνακτορον Ζάκρου.

β. Καλῶς διατηρούμεναι ἐλαῖαι ἐντὸς κωνικοῦ κυπέλλου προσφορᾶς ἐκ τοῦ ἀποθέτου τοῦ κτιστοῦ φρέατος τοῦ Ἀνακτορου Ζάκρου.

α. Τὸ δομάτιον XXII τῶν ἀποθετῶν τοῦ Ἱεροῦ μὲ τὰ πλίνθινα διαχωρίσματα συμπληρωθέντα. Ἀνάκτορον Ζάκρου.

β. Ἡ καθαρτήριος δεξαμενὴ (XXIV) τοῦ Ἱεροῦ μετὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασίν της.

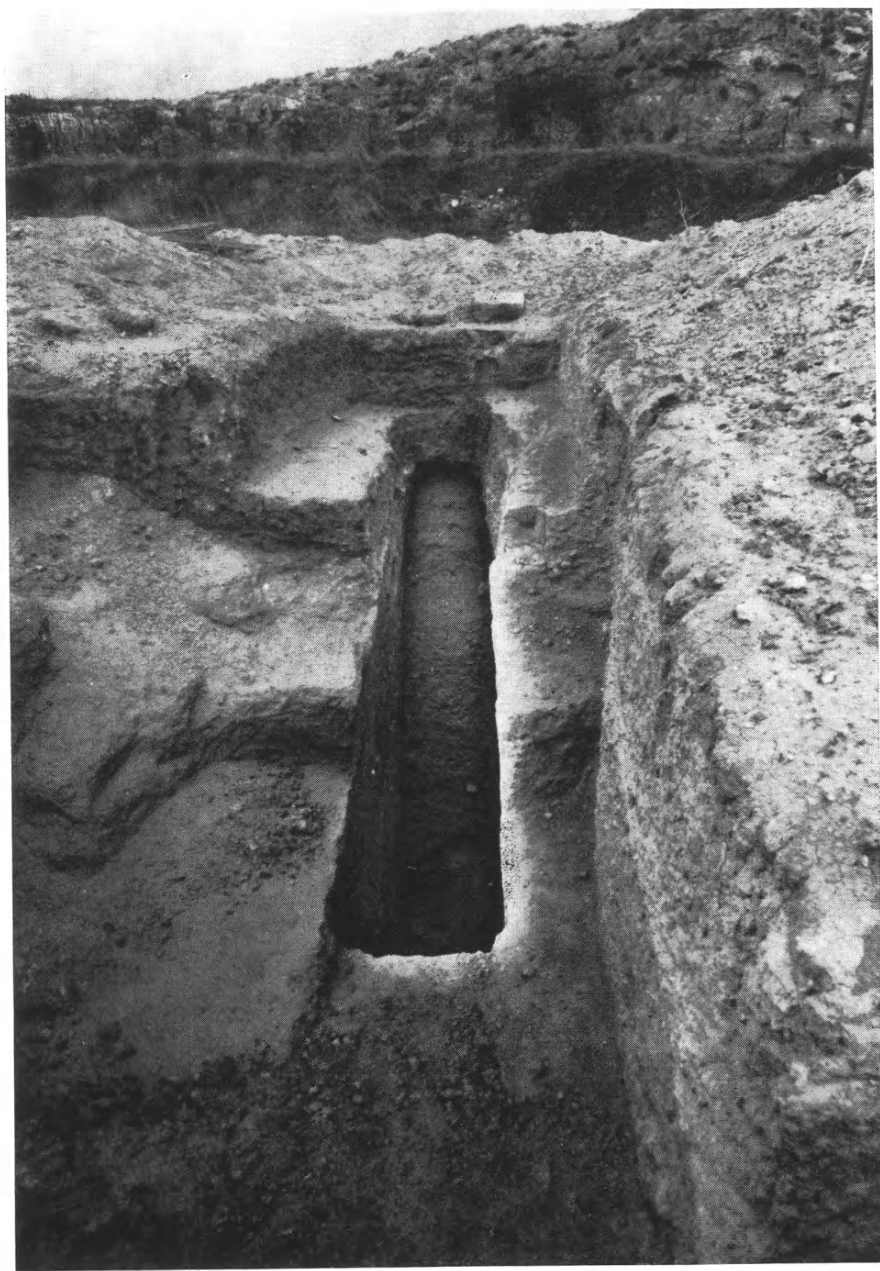
α. Τὸ δωμάτιον Α τοῦ διπλοῦ ληνοῦ εἰς τὴν ἀγροικίαν τῆς Ἐπάνω Ζάκρου.
Τὸ δωμάτιον ἐδιχαιτομήθη ὑπὸ τοῦ νεωτερικοῦ ἀρδευτικοῦ ὕδαταγωγοῦ.

β. Ὁ κτιστὸς ληνὸς τῆς μινωικῆς ἀγροικίας Ἐπάνω Ζάκρου κατὰ τὴν πρώτην ἀνακάλυψίν του.

Ὁ κλῶβος τοῦ κλιμακοστασίου τῆς μινωικῆς ἀγροικίας Ἐπάνω Ζάκρου, πλήρως καταπεσόντων λίθων.

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Η Κατσαμπᾶ μετὰ τοῦ διατηρουμένου τμήματος
τῆς ὀροφῆς, ὀρώμενος ἀνωθεν.

α. Τμήμα αγωγού ἐκ κεραμεικοῦ
κονιάματος καὶ πλίνθων.

β. Ἡ πύλοδος ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὁκταγώνου.

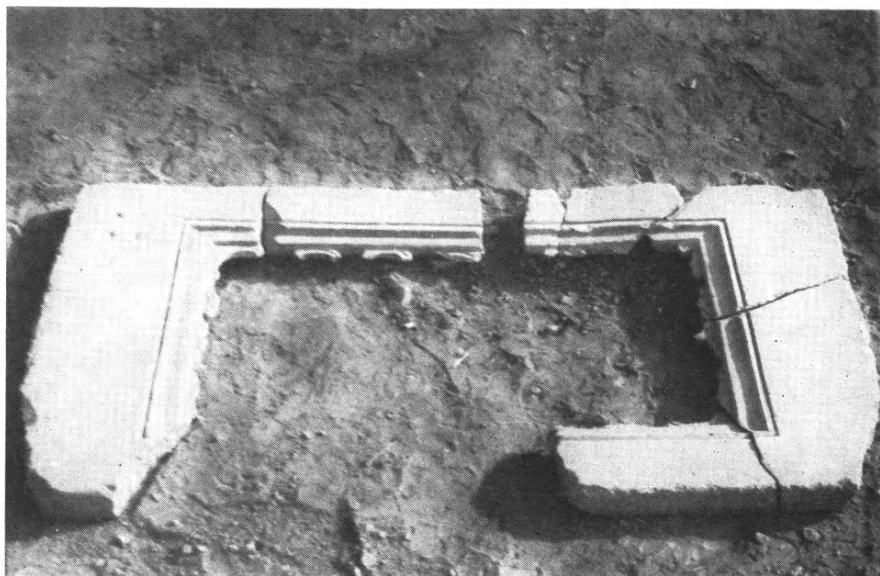

α. Ἀνατολική ὄψις τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ὁ περιβάλλων αὐτὴν ὁμόσχημος τοῖχος.

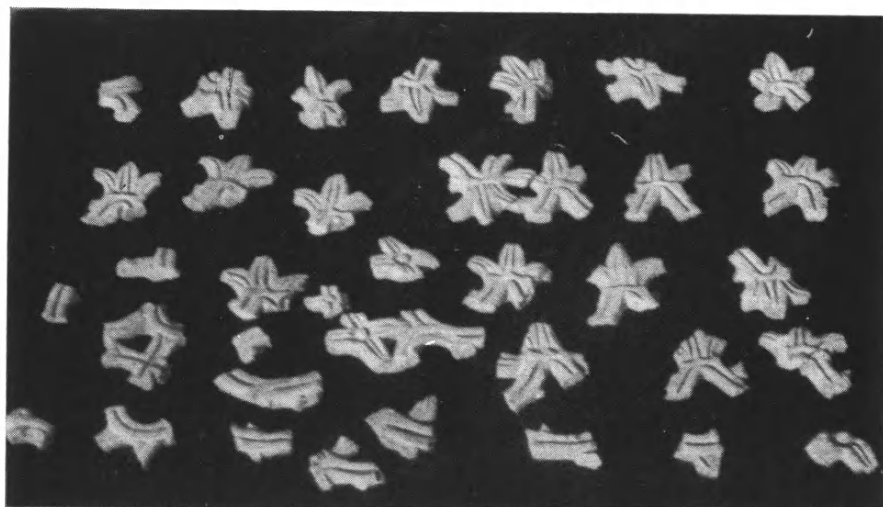

β. Βάσις ἀμφικίονος τοῦ πολυλόβου παραθύρου τῆς κόγχης.

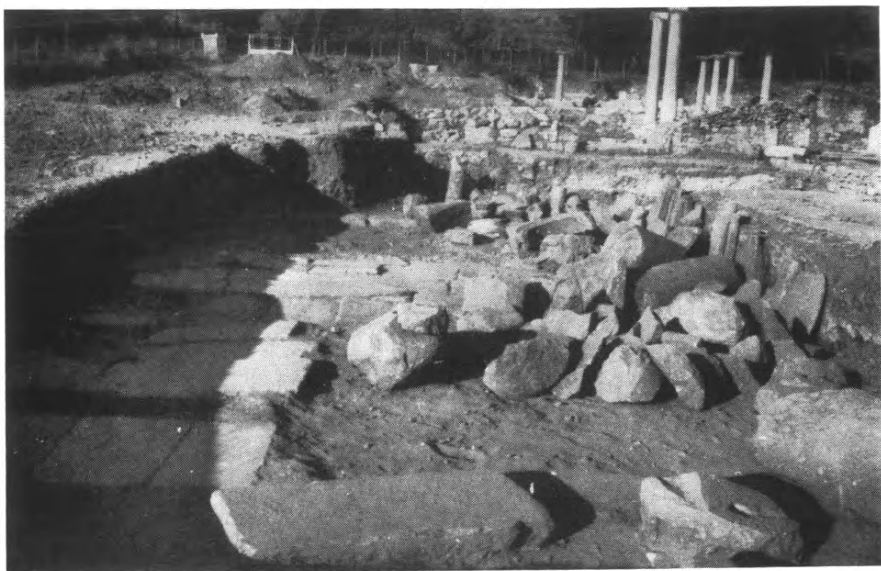

α. Πλαίσιον διατηρήτου θωρακίου ἐκ τῶν παραθύρων τῆς κόγχης.

β. Ἀνθέμια ἐκ τοῦ ὡς ἄνω θωρακίου.

α. Ὁ πρὸ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ὑποτυπώδους αἰθρίου τοῦ Ὀκταγώνου χώρος ἀνήκων πιθανῶς εἰς ἀρχαιότερον χριστιανικὸν κτίσμα.

β. Τὰ ἀνευρισκόμενα κατὰ τὴν ἐξσκαφὴν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς τὸν χώρον πρὸ τοῦ αἰθρίου τοῦ Ὀκταγώνου.

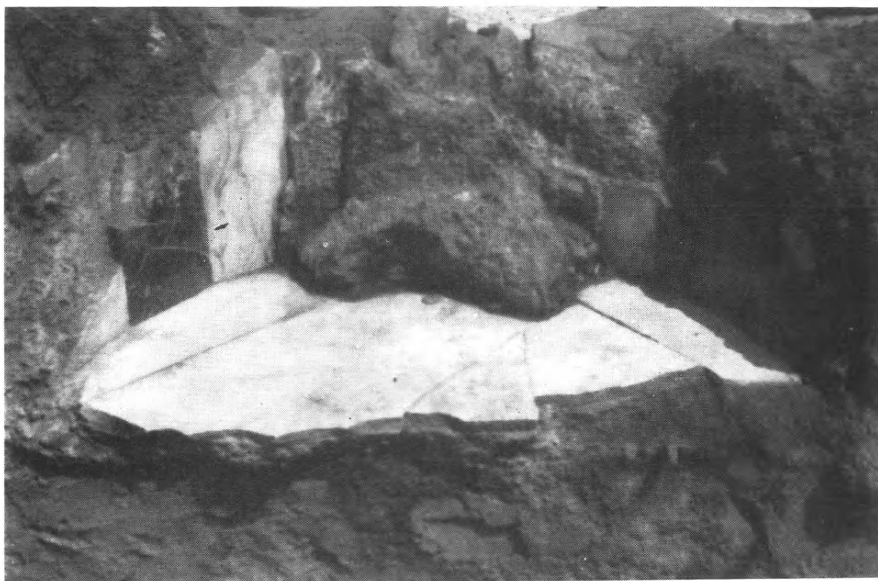

α. Ἀγέραιος πεσσίς εἰς τὸν χώρον
πρὸ τοῦ αἰθρίου τοῦ Ὀκταγώνου.

β. Τμήμα μαρμαρίνου τόξου εὐρεθέντος εἰς τὸν πρὸ τοῦ αἰθρίου
τοῦ Ὀκταγώνου χώρον.

α. Ἡ κόγχη τοῦ ὥς δεξαμενῆς ψυχροῦ ὕδατος χαρακτηρισθέντος διαμερίσματος μετὰ τοῦ εὐρεθέντος ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης ποδιᾶς νομίσματος.

β. Τμῆμα κιονοστοιχίας καὶ ἐπ' αὐτῆς τὰ γεφυροῦντα ταύτην τόξα τῆς δυτικῆς στοᾶς τῶν προπυλαίων.

α. Ἡ ἐλευθερωθεῖσα ἐξωτερικῶς ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις αὐτῆς ἄψις τοῦ ἱεροῦ
τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νικοπόλεως (Δουμετίου).

β. Ἡ ἑτέρα τῶν βάσεων τοῦ πρὸ τῆς νοτίας πύλης τῆς βασιλικῆς Α
ἀποκαλυφθέντος δικιονίου προπύλου.

α. Θραῦσμα τεκτονικοῦ κιονοκράνου μετ' ἀναγλύφου συμπιλήματος.

β. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α, εἰκονίζον ἀντιμαχομένους ἀλέκτορας, πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως αὐτοῦ.

α - β. Στερεωθέν και όριζοντιωθέν τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου του νάυαρχος της βασιλικής Α της Νικοπόλεως.

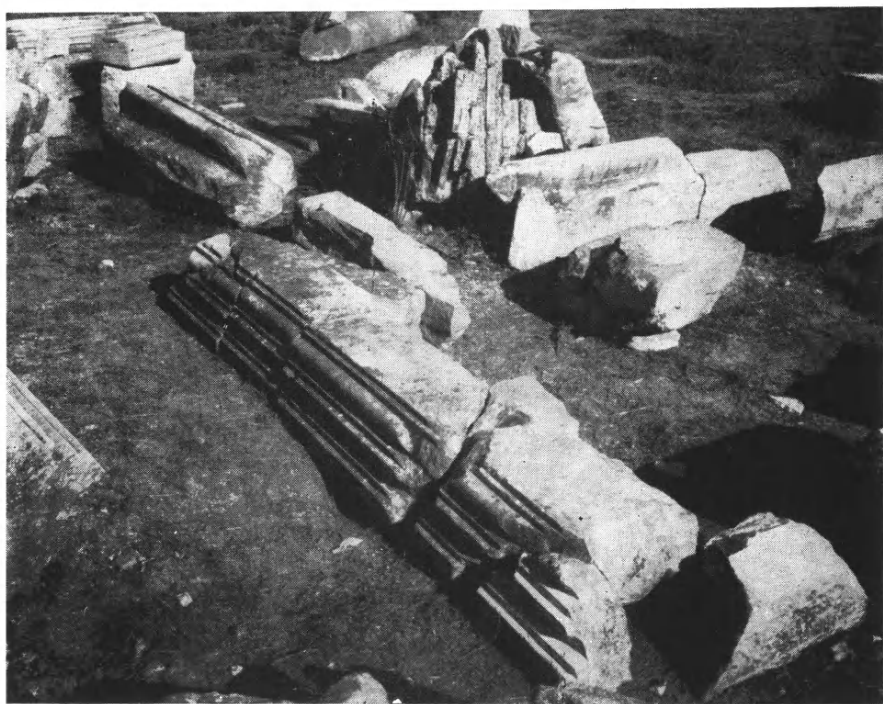

*Η ἀναστηλωθεῖσα βασιλειαὸς πύλη τῆς βασιλικῆς Β (᾽Αλκίσωνος)
τῆς Νικοπόλεως.

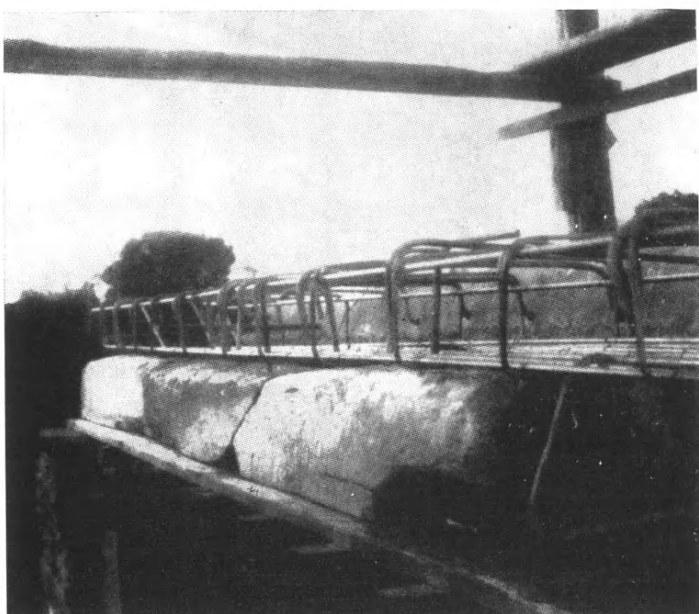

α. Λεπτομέρεια τοῦ εἰς πλείονα τεμάχια τεθραυσμένου ὑπερθύρου τῆς βασιλείου Πύλης τῆς βασιλικῆς Β (Ἀλκίσωνος) τῆς Νικοπόλεως.

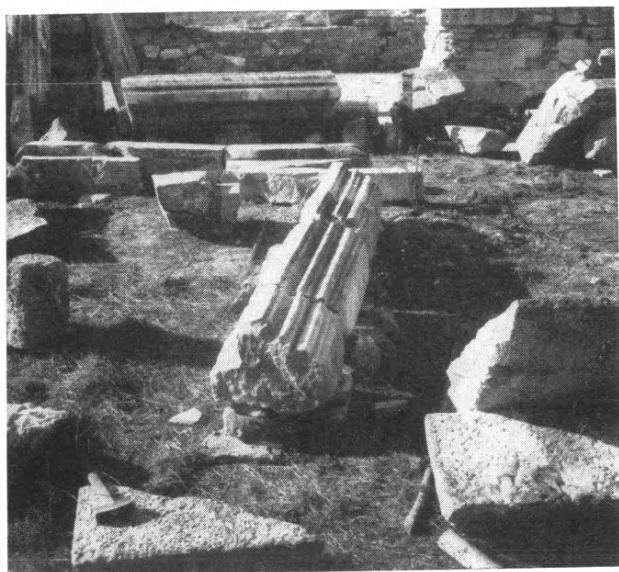

β. Τὸ εἰς πλείονα τεμάχια τεθραυσμένον καὶ συναρμολογηθὲν ὑπερθύρον τῆς βασιλικῆς Β (Ἀλκίσωνος) τῆς Νικοπόλεως.

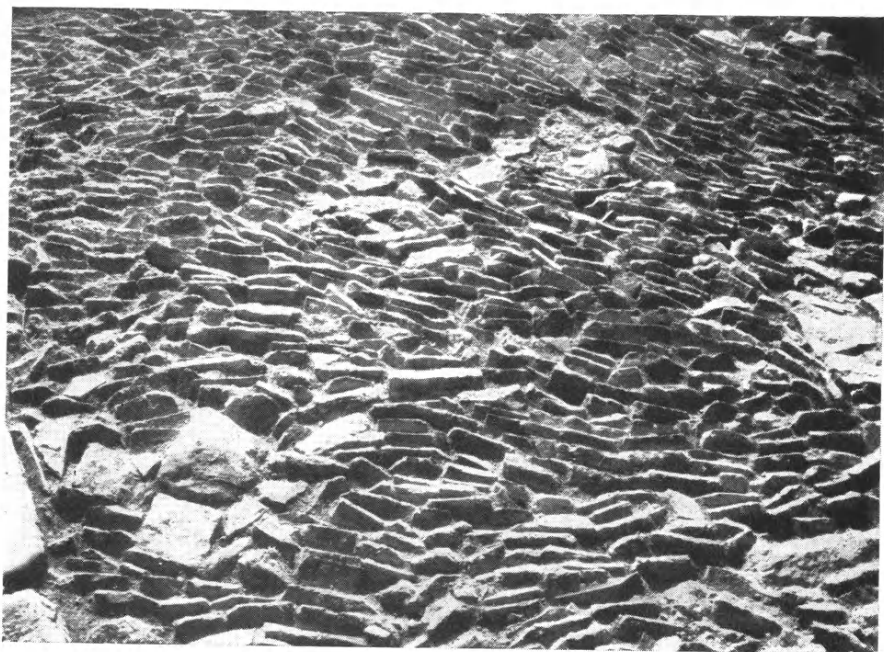

α. Ὁ σκελετὸς τῆς ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος δοκοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνηρτήθησαν τὰ τεμάχια τοῦ ὑπερθύρου.

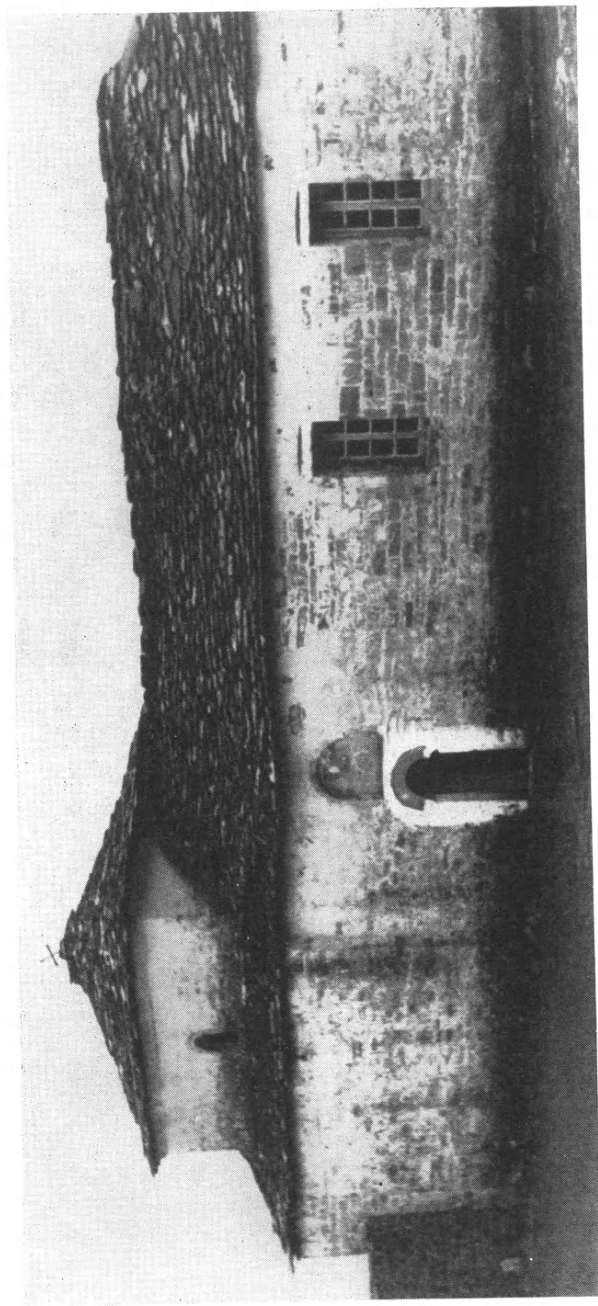
β. Συναρμολογηθέντα τεμάχια τοῦ περιθύρου τῆς βασιλικῆς Β πρὸ τῆς ἀναστηλώσεώς των.

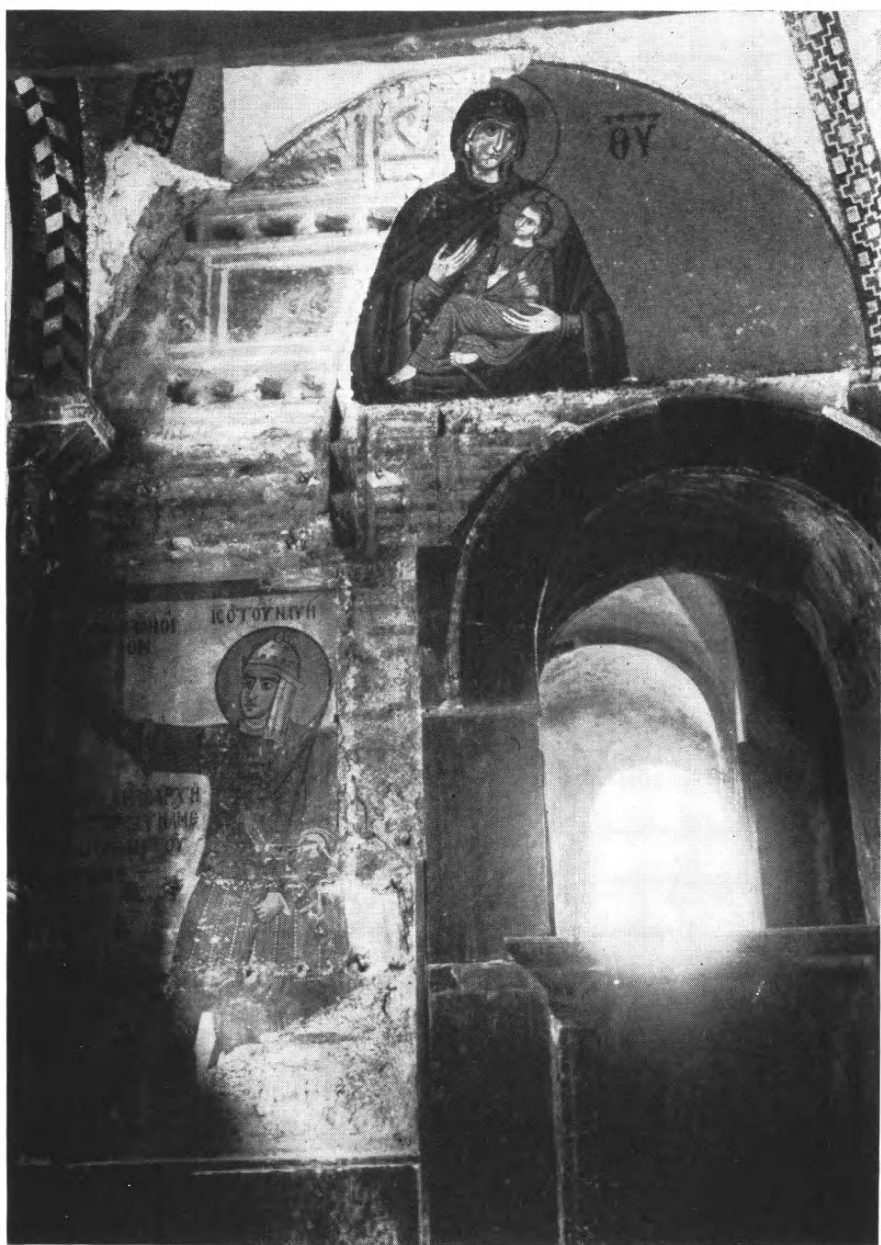
α. Τὸ ἐξ ἀκανονίστως τοποθετημένων πλίνθων ὑπόστρωμα τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βασιλικῆς Β (᾽Αγκίσωνος) τῆς Νικοπόλεως.

β. Τὸ κοῖλον τοῦ ᾽Ωδείου τῆς Νικοπόλεως μετὰ τὰς ἐργασίας συμπληρώσεως τῶν ἐδωλίων του.

*Ο άνατολικός της "Αρτης μεταβυζαντινός ναός της Μεγαλόχαρης με τόν τετράγωνον τρουλλον του μετά τας έργασίας στερεώσεως αυτού.

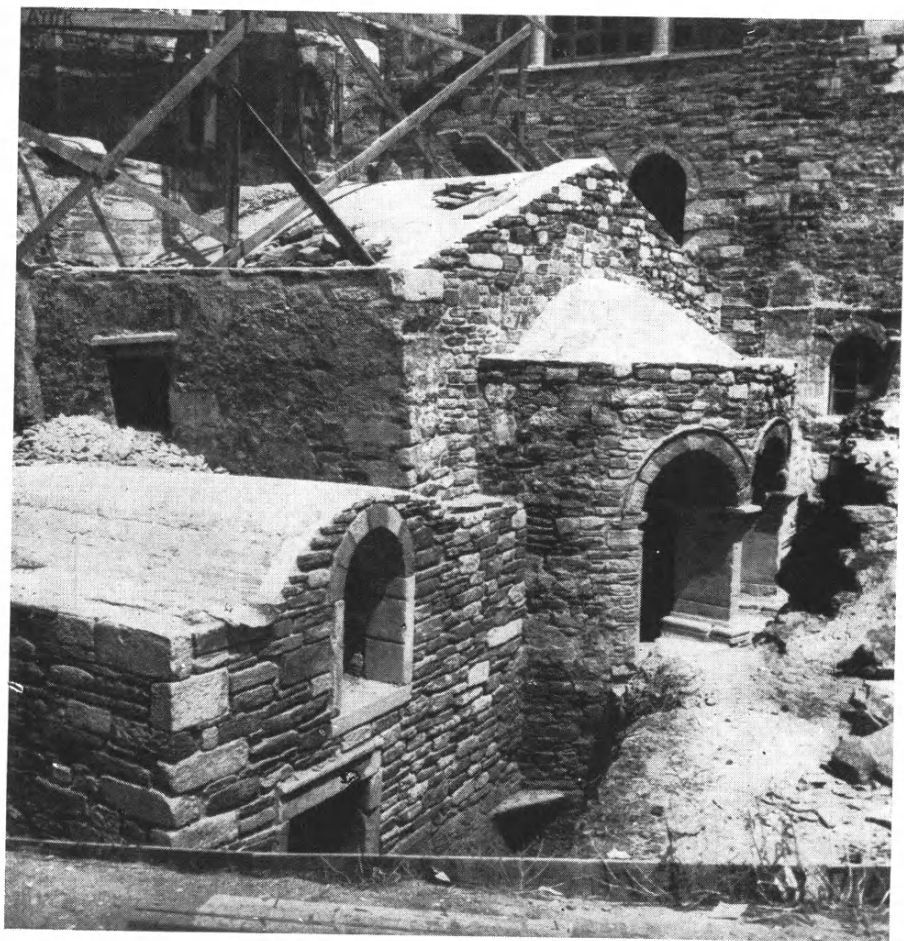

*Η στερεωθεῖσα ἀνατολική παρειά τῆς ψηφιδωτῆς παραστάσεως τοῦ βορείου σταυροθολίου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μ. Ὁσ. Λουκᾶ Φωκίδος.

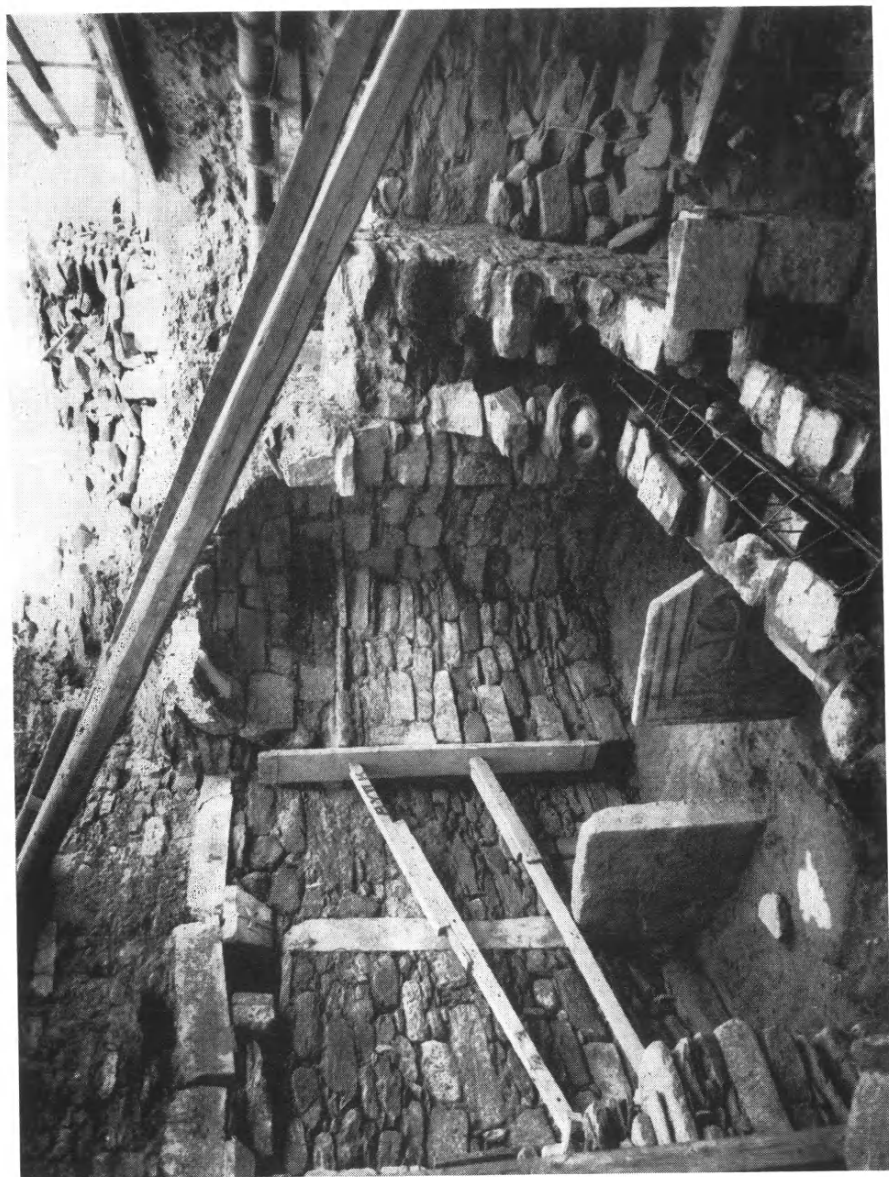

*Η αποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ.

Οἱ θόλοι (μέσος καὶ νότιος) τοῦ βαπτιστηρίου τῆς Πάρου μετὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀναστήλωσιν αὐτῶν καὶ πρὸ τῆς ἐπικεραμώσεώς των.

Τὸ νότιον κλίτος τοῦ βαπτιστηρίου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀνακατασκευῆς τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου του.

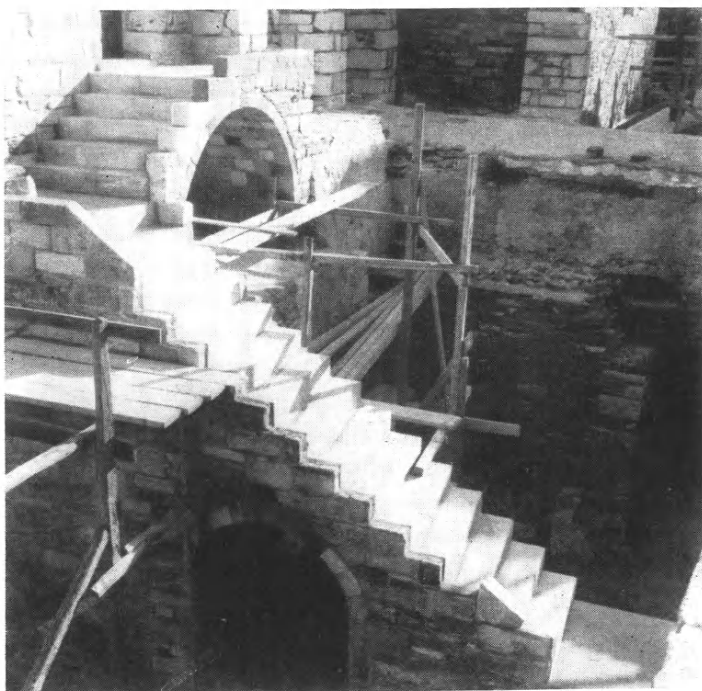

α. Ὁ ἀναστηλωθεὶς κυλινδρικός θόλος τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ βαπτιστηρίου τῆς Καταπολιανῆς Πάρου.

β. Ὁ πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως ὑφιστάμενος διαχωριστικὸς τοῖχος μεταξὺ τοῦ κυρίως βαπτιστηρίου καὶ τοῦ προθαλάμου του τοῖχος.

α. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπικαμπὴς κλίμαξ ἀνόδου εἰς τὸν γυναικωνίτην τῆς Καταπολιανῆς.

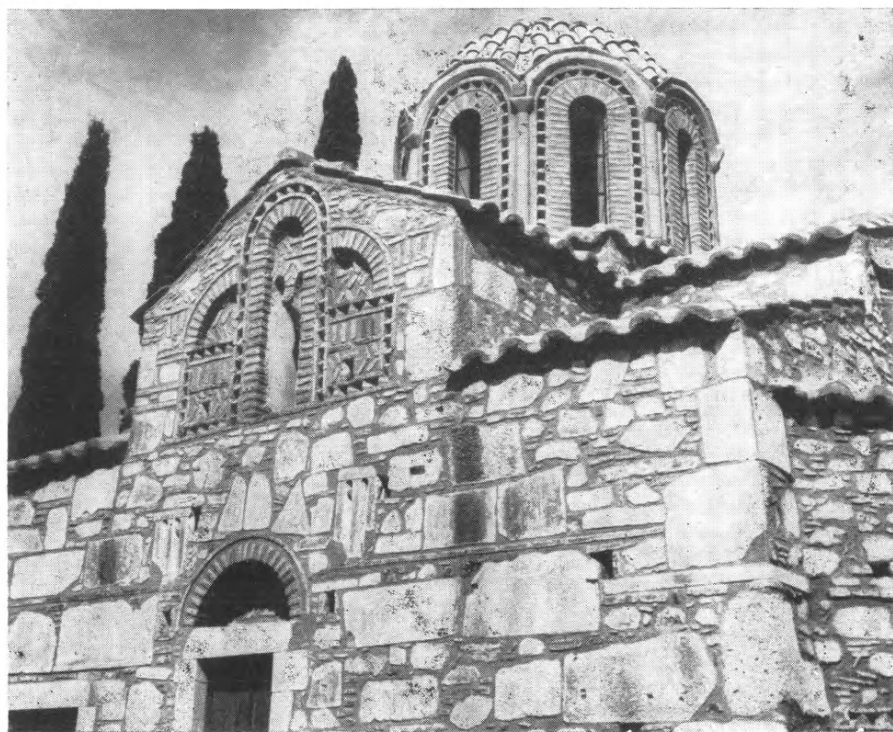
β. Ἀποψὶς τῆς αὐλῆς τοῦ αἰθρίου μετὰ τοῦ ἀναστηλωθέντος πρώτου πεσσοῦ τῆς βορείου πεσσοστοιχίας αὐτοῦ.

Ὁ ἀναστηλωθεὶς ἐπὶ τῆς διασωθείσης βάσεως αὐτοῦ πρῶτος πεσσὸς
τῆς βορείου πεσσοστοιχίας τοῦ αἵθριου.

α. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου εἰς Γεράκι πρὸ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ τροῦλλου του.

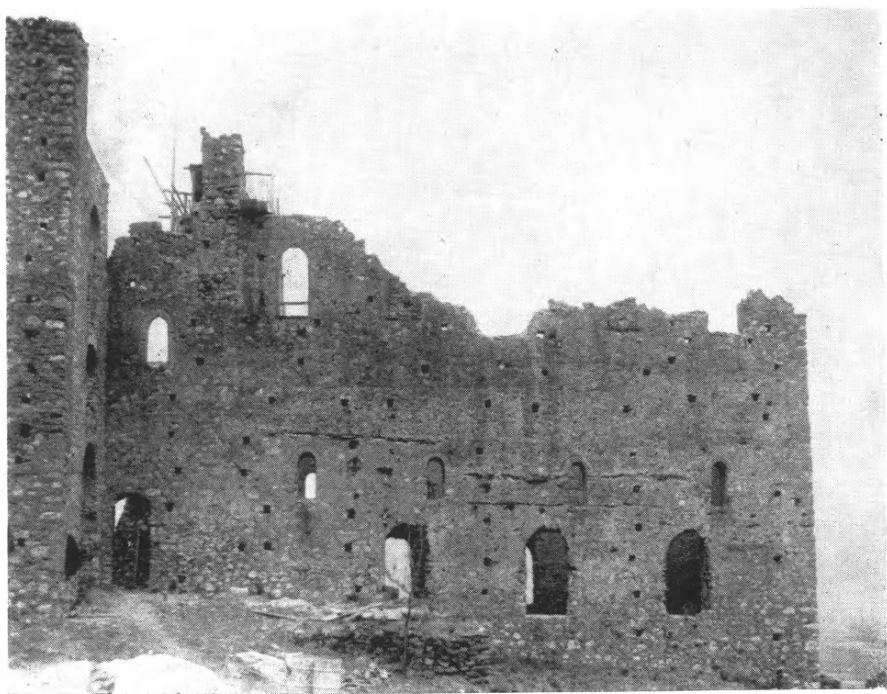

β. Ὁ ἀναστηλωθεὶς τροῦλλος τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου εἰς Γεράκι.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου εἰς Γεράκι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεταγενεστέρων
κονιαμάτων τοῦ ἱεροῦ.

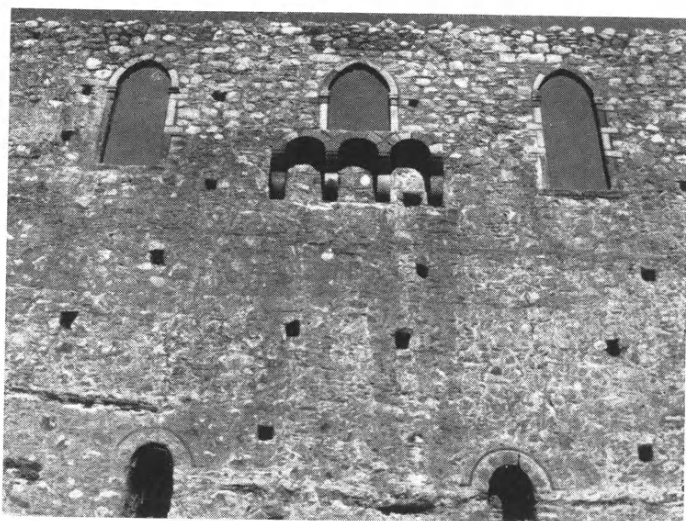

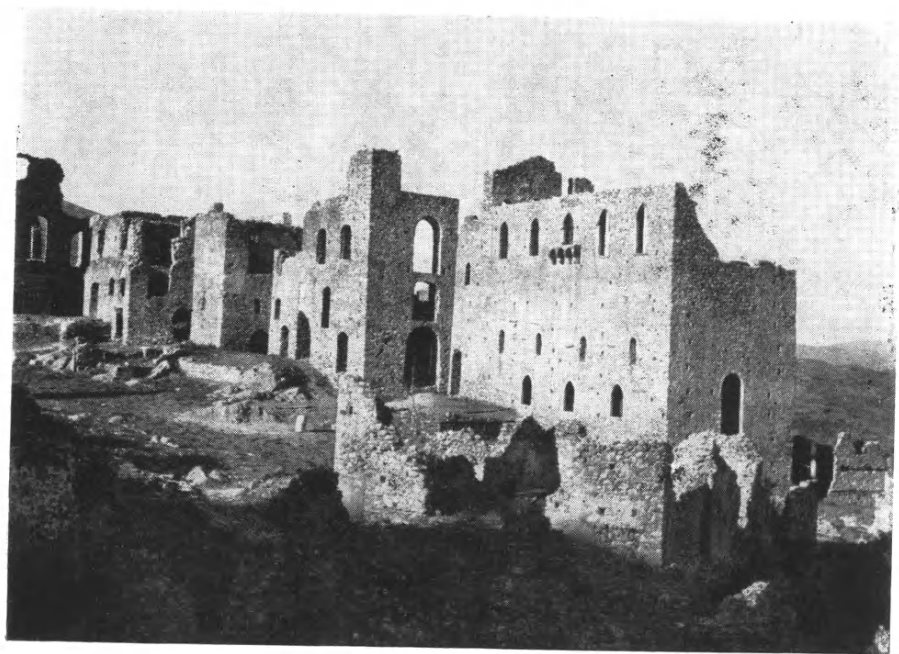
α. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ ἀνακτόρου τῶν Καντακουζηνῶν εἰς τὸν Μυστράν,
πρὸ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1964.

β. Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ἀνακτόρου τῶν Καντακουζηνῶν εἰς Μυστράν,
πρὸ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1964.

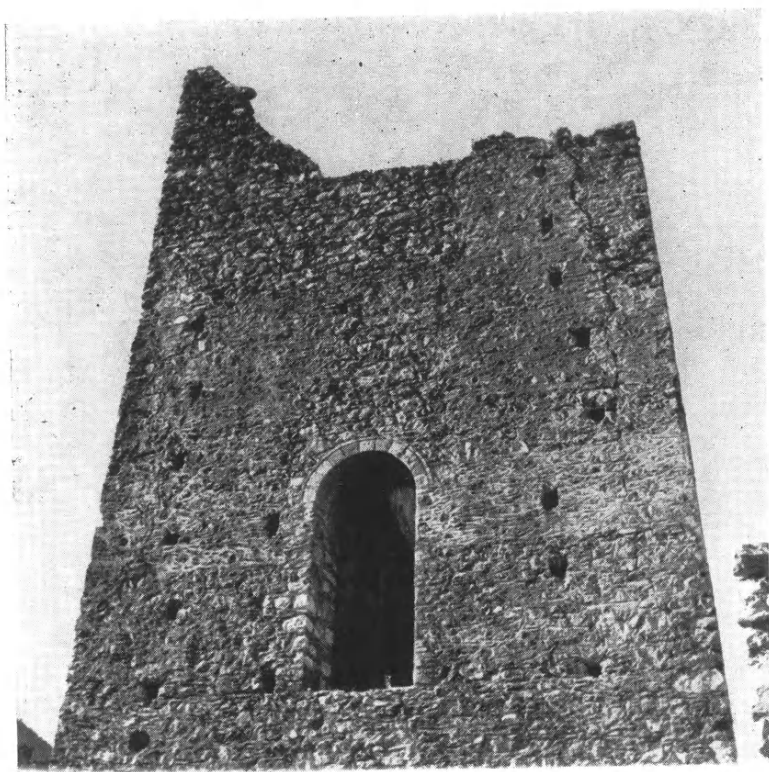

α. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ ἀνακτόρου τῶν Κανταζουζηνῶν
μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1964.

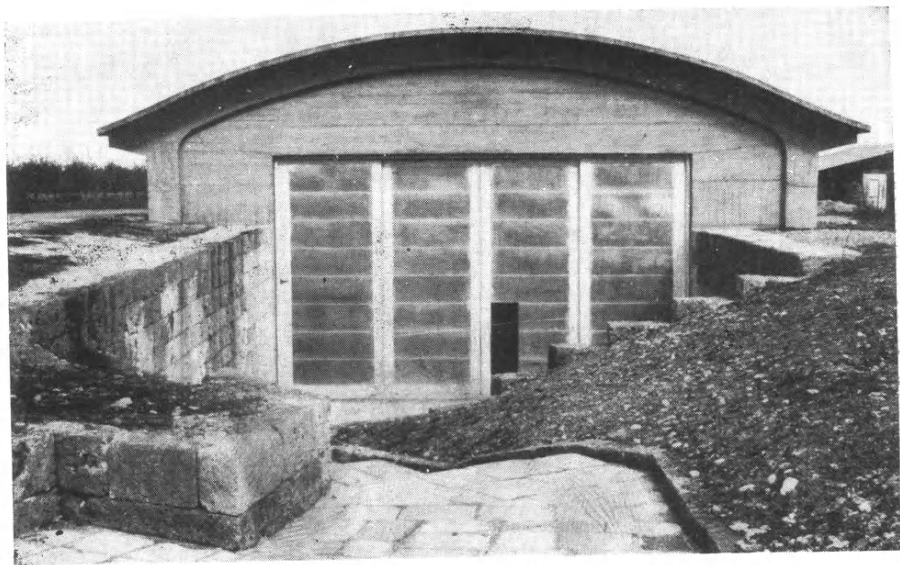

β. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μυστρᾶ μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1964.

α. Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ἀνακτόρου τῶν Καντακουζηνῶν
μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1964.

β. Πρόσβασις καὶ τὸ στέγαστρον τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδίων.

α. Όρις τῆς βορείας παρόδου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως
μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων.

β. Αἱ πέντε ἀντηρίδες τοῦ τοίχου τῆς παρόδου.

α. Ὁπισ τῶν ἰσοδόμῳς ἐκτισμένων ἀντηρίδων τοῦ τοίχου τῆς νοτίας παρόδου.

β. Ὁπισ ἀντηρίδων τῆς βορείας παρόδου.

α. Ἰσόδομοι τοῖχοι τῆς νοτίας παρόδου φέροντες κονίαμα.

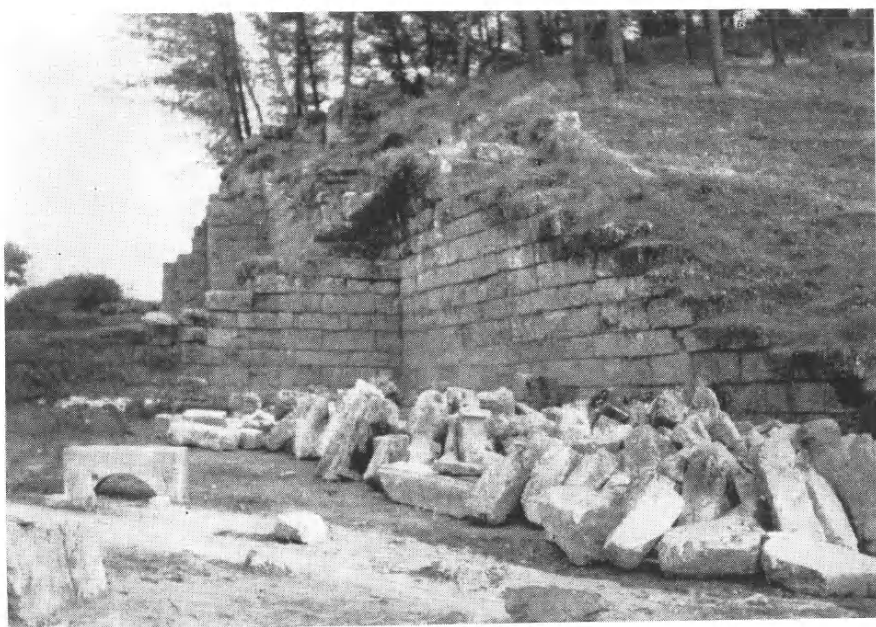

β. Λίθοι προελθόντες ἐκ τῆς ἀναχωματώσεως τοῦ περὶ τὴν ὀρχήστραν χώρου καὶ ἀνήκοντες εἰς ἐδώλια τοῦ θεάτρου καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη τοῦ Θερσυλίου.

α. Σολήνωνσις καὶ τοῖχος κλασσικῆς ἐποχῆς με κατεύθυνσιν
πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῦ θεάτρου.

β. Γενικὴ ἄποψις τῆς βορείας παρόδου ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου.